istoria greciei antice

UNIVERSITAS
CHIŞINĂU
1992

CZU 938
I 86

Traducere din ruseşte de *Ana CREŢU, Cornelia DRUMOV, Ion SANDU.*

Prezentare grafică de *M. ANDRUHINA.*

Redactori ştiinţifici V. I. Cuzişcin, V. Potlog

I 86 **Istoria Greciei Antice** /Red. şt. V. I. Cuzişcin, V. Potlog./ Trad. A. Creţu, C. Drumov, T. Sandu.— Ch.: Universitas, 1992.—404 p.
ISBN 5—362—00584—7

Studiul de faţă este propus în calitate de manual pentru studenţii şcolii superioare care studiază la specialitatea «Istorie».

In româneşte se editează la propunerea catedrei respective a facultăţii de istorie, Universitatea de stat din Moldova.

I 0503000000—086
M 751(10)—92
ISBN 5—362—00584—7

1632643
Universitatea de Stat din Mol...
BIBLIOTECA

CZU 938

© Traducere: A. Creţu, C. Drumov, I. Sandu, 1992.
© Prezentare grafică M. Andruhina, 1992.

V-lea î. e. n. 187
Capitolul XV
Războiul peloponesiac. Anii 431—404 î. e. n. . 199
Capitolul XVI
Criza polisului grecesc. Grecia în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. 212
Capitolul XVII
Situaţia militar-politică din Grecia. Criza sistemului de raporturi reciproce din polisuri 227
Capitolul XVIII
Ascensiunea Macedoniei şi instaurarea hegemoniei macedonene în Grecia 237
Capitolul XIX
Grecia Mare şi bazinul Mării Negre . . . 248
Capitolul XX
Cultura Greciei din epoca clasică 268
Secţiunea III
Grecia şi Orientul Apropiat în epoca elenismului. Societăţile şi statele elenistice. Cucerirea lor de către Roma. Sfîrşitul secolului al IV-lea — secolul I î. e. n. 287
Capitolul XXI
Expediţia în Orient a lui Alexandru. Imperiul lui Alexandru . . 287
Capitolul XXII
Destrămarea imperiului mondial al lui Alexandru Macedon. Formarea sistemului de state elenistice. Esenţa elenismului 303
Capitolul XXIII
Egiptul elenistic 311
Capitolul XXIV
Statul Seleucizilor . . . 321
Capitolul XXV
Regatul macedonean. Grecia Balcanică şi Grecia Mare în epoca elenismului 332
Capitolul XXVI
Pergamul, Pontul şi bazinul septentrional al Mării Negre în epoca elenismului 356
Capitolul XXVII
Cultura elenistică . . . 367
Încheiere . . . 387
Anexă . . . 392

FI № 4572

Formatul 60×90 1/16. **Bun de tipar** 14.01.92. **Garnitură literară. Tipar înalt. Coli de tipar conv.** 25,25. **Impr.crom.conv.** 25,25. **Coli editoriale** 31.99. **Tiraj** 2000. **Comanda** 555.

Editura «Universitas», 277004, Chişinău, bd. Ştefan cel Mare; 180.

Tipografia Centrală, 277068, Chişinău, str. Florilor; 1.
Departamentul de Stat pentru edituri, poligrafie şi comerţul cu cărţi al Republicii Moldova.

CUPRINS

Prefață 3
Introducere 5

Capitolul I
Surse privind istoria Greciei Antice 9

Capitolul II
Istoriografia istoriei Greciei Antice 22

Secțiunea I
Societățile de clasă timpurii și primele state în Creta și în Grecia aheeană. Sfîrșitul mileniului al III-lea — mileniul al II-lea î. e. n. . 39

Capitolul III
Civilizația Cretei minoice 39

Capitolul IV
Grecia aheeană în mileniul al II-lea î. e. n. Civilizația miceniană 50

Secțiunea II
Formarea, înflorirea și criza polisurilor grecești. Sistemul sclavagismului clasic. Secolele XI—IV î. e. n. 68

Capitolul V
Perioada homerică (prepolisiană). Descompunerea relațiilor gentilice și crearea premiselor polisului. Secolele XI—IX î. e. n. 68
Grecia arhaică. Formarea societății sclavagiste și a statului. Formarea polisurilor. Secolele VIII—VI î. e. n. 81

Capitolul VI
Dezvoltarea social-economică a Greciei. Marea colonizare greacă 81

Capitolul VII
Peloponesul în secolele VIII—VI î. e. n. 99

Capitolul VIII
Formarea polisului în Attica 111

Capitolul IX
Polisul grec. Particularitățile dezvoltării în Grecia a societății sclavagiste și a statului. Secolele VIII—VI î. e. n. 122
Grecia clasică. Înflorirea polisului, a relațiilor sclavagiste dezvoltate. Secolele V—IV î. e. n. 128

Capitolul X
Războaiele greco-persane 128

Capitolul XI
Economia Greciei în secolele V—IV î. e. n. . . . 145

Capitolul XII
Structura socială și de clasă a societății grecești . . 157

Capitolul XIII
Democrația ateniană și oligarhia spartană ca sisteme politice . 170

Capitolul XIV
Situația politică internă a Greciei în a doua jumătate a secolului al

PREFAȚĂ

În perioada de după apariția ultimei ediții a manualului «Istoria Greciei Antice» (1972) savanții au acumulat mult material nou, îmbogățindu-se totodată și experiența predării acestui curs, precum și elaborările bazelor lui metodice la facultățile de istorie ale universităților din țara noastră. Pornind de la acestea și de la viziunea dominantă în știința sovietică asupra istoriei antice, privind dezvoltarea societății elene, autorii expun istoria Greciei Antice începînd cu apariția primelor societăți divizate în clase și a formațiunilor statale în mileniul al II-lea î. e. n. În continuare ei urmăresc descompunerea acestora la hotarul mileniilor II-I î. e. n. și noua etapă a formării societății divizate în clase, precum și a statului sub formă de polisuri, în cadrul cărora civilizația greacă a cunoscut sclavagismul clasic și un înalt nivel de cultură, acestea fiind continuate în formațiunile statale și societățile elenistice, iar după incorporarea lor în Imperiul Roman au devenit parte componentă a civilizației din bazinul Mării Mediterane.

În manual este precizată periodizarea obișnuită a dezvoltării istoriei Greciei Antice, în special, evidențiate fiind trei mari etape cronologice: etapa I cuprinde istoria primelor societăți și state bazate pe clase din Creta și Grecia Balcanică în mileniul al II-lea î. e. n.; etapa II — istoria devenirii, înfloririi și crizei polisurilor grecești, începînd cu secolul al IX-lea î. e. n. și pînă la expedițiile în Orient ale lui Alexandru Macedon în anii 30 ai secolului al IV-lea î. e. n.; etapa III a istoriei Greciei conține doar vreo trei sute de ani (de la sfîrșitul secolului al IV-lea pînă la sfîrșitul secolului I î. e. n.), o perioadă de timp relativ scurtă, cînd civilizația greacă se răspîndise pe larg în multe țări din Orientul Anterior, angajîndu-se într-o sinteză complexă cu civilizația antică orientală, ce se constituise acolo mai înainte. Aceasta a și dus la crearea unor noi societăți și state elenistice mixte. La rîndul lor, fiecare dintre aceste etape mari se subîmparte în perioade, ce oglindesc schimbările substanțiale în orînduirea social-economică, suprastructura politică și în cultură.

În legătură cu această periodizare materialul din manual este împărțit în trei secțiuni ample, ce corespund fiecăreia dintre marile etape ale dezvoltării istoriei elene. În unele capitole sînt descrise evenimente concrete privind procesul istoric din anumite perioade, în care e împărțită fiecare etapă mare a istoriei Greciei Antice.

În manual locul central revine descrierii apariției, devenirii, în-

floririi şi crizei polisului grecesc — principalul nucleu al societăţii elene, se subliniază deosebirea dintre polisul grecesc bazat pe forma de proprietate antică şi obştea veche orientală, se caracterizează destul de amănunţit orînduirea economică şi relaţiile sociale, este expusă mai sistematic caracterizarea structurii de stat a celor două tipuri principale de polis — democratic şi oligarhic.

Autorii rezervează mult loc caracterizării trăsăturilor comune ale structurii social-economice, orînduirii social-politice şi culturii lumii elene în ansamblu, inclusiv ale polisurilor din bazinul egeic şi de la periferiile coloniale, adică din Grecia Mare şi de la Pontul Euxin (în manualele anterioare atenţia principală se acorda istoriei Atenei şi Spartei). Acum problema complexă a crizei polisului grecesc şi a sistemului de polisuri este studiată la nivelul viziunii moderne, ţinîndu-se cont de un mai mare număr de condiţii şi particularităţi decît mai înainte. Expunerea materialului privind istoria societăţilor şi formaţiunilor statale elenistice se deosebeşte de cea acceptată anterior. Dacă mai înainte istoria elenismului era analizată pe perioade, în acest manual este expusă sistematizat istoria celor mai mari state elenistice: a Egiptului, a Regatului Seleucizilor, a Regatului Pergamului şi a Regatului Macedoniei. Pentru o mai bună însuşire a principalelor orientări ale procesului istoric la fiecare etapă a istoriei Greciei Antice la sfîrşitul fiecărei secţiuni se anexează, pe scurt, principalele concluzii ce reies din capitolele respective, iar în încheierea specială pentru întregul manual sînt dezvăluite particularităţile şi specificul dezvoltării civilizaţiei elene ca parte a istoriei generale a lumii antice.

INTRODUCERE

Istoria Greciei Antice, ca parte componentă a istoriei lumii antice, studiază apariţia, înflorirea şi criza societăţilor sclavagiste, ce s-au format pe teritoriul Peninsulei Balcanice şi în bazinul Mării Egee, în Italia meridională, în insula Sicilia şi în teritoriile din bazinul Mării Negre. Această istorie începe la răscrucea mileniilor III—II î. e. n.—odată cu apariţia primelor formaţiuni statale în insula Creta, încheindu-se în secolele II—I î. e. n., cînd statele greceşti şi elenistice din Mediterana Orientală au fost cucerite de către Roma şi incluse în statul roman.

Într-o perioadă de două mii de ani elenii au creat un sistem economic dezvoltat, bazat pe exploatarea raţională şi cruntă a muncii sclavilor, pe relaţii sociale sclavagiste de tip clasic, pe organizarea polisurilor cu structură republicană, pe o înaltă cultură, care a avut o influenţă enormă asupra evoluţiei culturii romane şi celei mondiale. Aceste realizări ale civilizaţiei elene au îmbogăţit procesul istoric mondial, servind drept temelie pentru dezvoltarea ulterioară a popoarelor din bazinul mediteranean în epoca dominaţiei romane.

Cadrul geografic al istoriei Greciei Antice n-a fost stabil, ci s-a schimbat şi s-a lărgit pe măsura dezvoltării istorice. Teritoriul de bază al civilizaţiei elene a fost bazinul Mării Egee, adică ţărmurile balcanic, tracic şi al Asiei Mici, precum şi numeroase insule din Marea Egee. Începînd cu secolele VIII—VI î. e. n., după o puternică mişcare de colonizare pornită din regiunea Egeei grecii au valorificat teritoriul Siciliei şi sudul Italiei, cărora li s-a dat denumirea de Grecia Mare, precum şi ţărmul Mării Negre. După campaniile victorioase ale lui Alexandru Macedon de la sfîrşitul secolului al IV-lea î. e. n. şi cotropirea Statului Persan, în Orientul Apropiat şi Mijlociu au fost formate state elenistice, aceste teritorii devenind parte a lumii elene. În epoca elenismului lumea greacă cuprinde un teritoriu enorm — de la Sicilia la vest pînă la India la est, de la nordul Mării Negre la nord pînă la primele cataracte ale Nilului la sud. Dar în toate perioadele istoriei Greciei antice partea centrală a ei era considerată regiunea egee, unde statalitatea şi cultura greacă au apărut şi au prosperat.

Spre deosebire de multe ţări ale Orientului Antic, pentru care era caracteristică eterogenitatea etnică, coexistenţa în cadrul unora şi aceloraşi state a mai multor popoare, triburi, grupuri etnice ce aparţineau diferitelor familii de limbi şi chiar diferitelor rase, pentru regiunea centrală a Gregiei, adică a bazinului egeic şi a părţii

de sud a Peninsulei Balcanice, este proprie o anumită omogenitate etnică. În aceste regiuni s-a aşezat cu traiul, în temei, poporaţia greacă, reprezentată de patru triburi ale aceluiaşi neam: ahei, dorieni, ionieni şi eolieni. Fiecare dintre aceste triburi vorbea dialectul său şi avea anumite particularităţi în obiceiurile şi concepţiile religioase, dar aceste deosebiri erau neînsemnate. Toţi grecii vorbeau aceeaşi limbă, se înţelegeau bine între dînşii şi îşi dădeau bine seama de apartenenţa la aceeaşi poporaţie, la aceeaşi civilizaţie. Cel mai vechi grup tribal îl formau aheii, veniţi în partea de sud a Greciei Balcanice la sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n. La sfîrşitul mileniului al II-lea î. e. n., sub presiunea triburilor doriene, ce se deplasau din regiunea Epirului şi Macedoniei, aheii au fost parţial asimilaţi, parţial strîmtoraţi în munţi. În mileniul I î. e. n. urmaşii aheilor antici trăiau în munţii Arcadiei, în regiunea Pamfilia din Asia Mică şi în Cipru. Dorienii au populat însă o mare parte a Peloponesului (Laconia, Messenia, Argolida, Elida), o mare parte a insulelor de sud ale Mării Egee, în special Creta şi Rhodos, unele teritorii din Caria în Asia Mică. Apropiaţi de dorieni erau locuitorii Epirului, Etoliei şi ai altor regiuni din Grecia de Vest.

Cel de-al treilea grup tribal, vorbind în dialectul atico-ionic, s-a instalat în Attica, Eubeea, în unele insule din partea centrală a Mării Egee, ca Samos, Chios, Lemnos, şi în regiunea Ionia de pe ţărmul Asiei Mici. Grupul tribal al eolienilor locuia în Beoţia, Tessalia şi în regiunea Eolida pe litoralul Asiei Mici la nord de Ionia, pe insula Lesbos.

În afară de greci, în regiunea egee locuiau rămăşiţe ale triburilor locale preelenice: lelegi, pelasgi, carieni, care n-au jucat un rol vizibil în etnogeneza populaţiei Greciei în mileniul I î. e. n. O importanţă mult mai mare au avut asupra destinelor statelor greceşti locuitorii Traciei de Sud.

Condiţiile naturale ale Greciei Balcanice erau specifice. Luată în ansamblu, aceasta era o ţară muntoasă, văilor şi şesurilor revenind doar la vreo 20% din întregul ei teritoriu. Numeroase lanţuri muntoase împart Grecia Balcanică într-o mulţime de văi, mici şi chiar foarte mici, izolate una de alta, potrivite pentru viaţa retrasă, separată. Multe din aceste văi aveau ieşire la mare şi puteau menţine legături nu numai cu polisurile vecine, ci şi cu ţări îndepărtate. Marea a avut un rol colosal în viaţa şi dezvoltarea istorică a statelor elene. Ţărmul Mării Egee era extrem de crestat şi împestriţat de numeroase golfuri mici şi mari, potrivite pentru navigaţie.

Grecia are multe bogăţii subterane: marmoră, minereuri de fier, cupru, argint, material lemnos, argilă preţioasă pentru olărit, ce asigurau meşteşugurile greceşti cu cantitatea necesară de materii prime.

Solurile Greciei sînt pietroase, puţin roditoare şi greu cultivabile. Dar lumina abundentă a soarelui şi clima subtropicală moale le-au făcut prielnice pentru cultivarea viţei de vie şi a măslinilor. Existau şi destul de multe văi (în Beoţia, Laconia, Tessalia), potrivite pentru agricultură şi cultivarea cerealelor.

Istoria Greciei Antice poate fi împărţită în trei etape mari: 1) societăţile timpurii de clasă şi primele formaţiuni statale din mileniul al II-lea î. e. n. (istoria Cretei şi Greciei Aheene); 2) formarea şi înflorirea polisurilor, a relaţiilor sclavagiste de tip clasic, crearea unei înalte culturi (secolele XI—IV î. e. n.); 3) cucerirea de către greci a Imperiului Persan, formarea societăţilor şi statelor elenistice.

Pentru prima etapă a istoriei Greciei Antice sînt caracteristice apariţia şi existenţa societăţilor timpurii de clasă şi a primelor state în Creta şi în partea de sud a Greciei Balcanice (mai ales în Peloponez). Aceste formaţiuni statale timpurii, avînd în structura lor reminiscenţe ale orînduirii gentilico-tribale, stabiliseră strînse contacte cu vechile state orientale din Mediterana de Est şi se dezvoltau pe o cale apropiată de aceea pe care păşeau multe state din Orientul Antic (state de tip monarhist avînd un aparat de stat ramificat, palate enorme şi gospodării ale templelor, obşti săteşti puternice). În primele state apărute în Grecia un mare rol l-a avut populaţia locală, preelenă. În Creta, unde societatea de clasă şi statul se formaseră mai înainte decît în Grecia continentală, populaţia cretană (negreacă) locală era cea de bază. În Grecia Balcanică locul dominant îl ocupau grecii-ahei, veniţi la sfîrşitul mileniului al III-lea e. n. de la nord, posibil din bazinul Dunării, dar şi aici rolul elementului autohton era mare. Etapa cretano-aheeană se subdivizează în trei perioade, în funcţie de gradul dezvoltării sociale. Aceste perioade sînt diferite pentru istoria Cretei şi pentru istoria Greciei continentale. În istoria Cretei ele se numesc minoice (de la numele regelui Minos, care domnise în Creta), iar în Grecia continentală — helladice (de la denumirea Greciei—Elada). Cronologia perioadelor minoice este următoarea:

1. Perioada minoică timpurie (secolele XXX—XXIII î. e. n.)— dominaţia relaţiilor gentilice preclasiale;

2. Perioada minoică mijlocie, sau perioada vechilor palate (secolele XXII—XVIII î. e. n.)— formarea statului, apariţia primelor clase şi grupuri sociale, a scrisului, unirea Cretei;

3. Perioada minoică tîrzie, sau perioada noilor palate (secolele VII—XII î. e. n.)— prosperarea statalităţii cretane, a culturii, crearea statului maritim cretan, cucerirea Cretei de către ahei şi decăderea ei.

Cronologia perioadelor helladice ale Greciei continentale (aheene):

1. Perioada helladică timpurie (secolele XXX-XXI î. e. n.)— dominaţia relaţiilor primitive, populaţia preelenă;

2. Perioada helladică mijlocie (secolele XX—XVII î. e. n.) — pătrunderea şi stabilirea aheilor-greci în partea de sud a Greciei Balcanice, la sfîrşitul perioadei — descompunerea relaţiilor gentilico-tribale;

3. Perioada helladică tîrzie sau micenian ă (secolele XVI—XII î. e. n.)— apariţia societăţii timpurii de clasă şi a statului, apariţia scrisului, prosperarea civilizaţiei miceniene şi decăderea ei.

La hotarul mileniilor II—I î. e. n. în Grecia Balcanică se produc serioase transformări social-economice, politice şi etnice. În secolul al XII-lea î. e. n. începe pătrunderea dinspre nord a triburilor greceşti ale dorienilor, care trăiau în condiţiile orînduirii primitive. Începuseră să decadă şi să piară statele şi societăţile de clasă aheene, dispărea scrisul. Pe teritoriul Greciei (inclusiv Creta) se stabilesc din nou relaţii primitive gentilice, scade nivelul social-economic şi politic al dezvoltării sociale. Astfel, noua etapă a istoriei elene — etapa polisurilor — începe cu descompunerea relaţiilor gentilico-tribale, stabilite în Grecia după pieirea statelor aheene şi pătrunderea dorienilor.

Etapa polisurilor din istoria Greciei Antice se împarte în trei perioade:

1. Perioada homerică, sau secolele obscure, sau perioada prepolisiană (secolele XI—IX î. e. n.) — relaţiile gentilico-tribale în Grecia.

2. Perioada arhaică (secolele VIII—VI î. e. n.) — constituirea societăţii de clasă şi a statului sub formă de polisuri. Stabilirea grecilor pe ţărmurile Mării Mediterane şi Mării Negre (Marea colonizare greacă).

3. Perioada clasică a istoriei Greciei (secolele V—IV î. e. n.) — prosperarea societăţii sclavagiste elene, a orînduirii polisului, a culturii greceşti.

Polisul grecesc ca mic stat suveran cu structura sa social-economică şi politică specifică, ce asigura dezvoltarea rapidă a producţiei, a sclavagismului clasic, a formelor politice republicane şi a realizărilor culturii, îşi epuizase posibilităţile potenţiale şi la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. intrase într-o perioadă de criză îndelungată. Printr-o criză serioasă trecea în secolul al IV-lea şi Statul Persan, care întrunea o mare parte a lumii Orientului Antic. Depăşirea crizei polisului grecesc, pe de o parte, şi a societăţii din Orientul Antic, pe de altă parte, a devenit posibilă numai datorită creării unor noi structuri sociale şi formaţiuni statale, ce ar fi îmbinat principiile orînduirii polisurilor greceşti şi pe cele ale vechilor societăţi orientale. Asemenea societăţi şi state au devenit aşazisele societăţi şi state elenistice, apărute la sfîrşitul secolului al IV-lea î. e. n. după descompunerea imperiului «mondial» al lui Alexandru Macedon.

Îmbinarea proceselor dezvoltării istorice a Greciei Antice şi Orientului Antic, care anterior se dezvoltaseră în mod izolat, formarea unor noi societăţi şi state elenistice, prezentînd, într-o măsură mai mare sau mai mică, o îmbinare şi o interacţiune a elementelor greceşti şi orientale în domeniul economiei, relaţiilor sociale, instituţiilor politice şi culturii, a deschis o nouă etapă în istoria Greciei Antice (şi a Orientului Antic), ce se deosebea profund de etapa precedentă a polisurilor.

Etapa elenistică a istoriei Greciei Antice (şi a Orientului Antic) se împarte de asemenea în trei perioade: 1) expediţiile în Orient ale lui Alexandru Macedon şi formarea unui sistem de state eleni-

stice (anii 30 ai secolului al IV-lea î. e. n.— anii 80 ai secolului al III-lea î. e. n.); 2) prosperarea societăţilor şi statelor elenistice (anii 80 ai secolului al III-lea î. e. n.— mijlocul secolului al II-lea î. e. n.); 3) criza sistemului elenistic şi cucerirea statelor elenistice de către Roma la vest şi de către Parţia la est (mijlocul secolului al II-lea — sec. I î. e. n.). Cucerirea de către romani în anul 30 î. e. n. a ultimului stat elenistic — a Regatului Egiptean, condus de către dinastia Ptolemeilor, a marcat sfîrşitul nu numai al etapei elenistice a istoriei Greciei Antice, dar şi sfîrşitul dezvoltării îndelungate a societăţilor şi statelor sclavagiste, care constituie conţinutul cursului «Istoria Greciei Antice».

Capitolul I
SURSE PRIVIND ISTORIA GRECIEI ANTICE

Cercetătorii contemporani ai istoriei Greciei Antice au la dispoziţie numeroase surse de cele mai diverse categorii. Este vorba, în primul rînd, de materiale scrise (opere istorice, creaţii de literatură artistică şi ştiinţifică, publicistică, de prelegeri ale oratorilor, documente juridice, scrisori, documente de afaceri şi multe altele), de monumente ale culturii materiale, obţinute, în temei, în timpul săpăturilor arheologice (ruine ale oraşelor, rămăşiţe ale cetăţilor, clădirilor publice, caselor de locuit, mormintelor, templelor, unelte de muncă, arme, obiecte de uz cotidian etc.), de un mare număr de diverse inscripţii vechi, monede, materiale ale observaţiilor etnografice (rămăşiţe ale unor străvechi obiceiuri, ritualuri, instituţii). Date despre trecutul îndepărtat pot fi obţinute, de asemenea, cu ajutorul analizei structurii fondului lexical al limbii elene şi al legendelor din creaţia populară orală (al materialelor folclorice scrise).

1. Surse privind istoria Cretei şi a Greciei Aheene din mileniul al II-lea î. e. n. Numărul mic de surse din acea perioadă se subdivizează în trei categorii de bază: monumente scrise redate prin grafia silabică B, date ale săpăturilor arheologice ale oraşelor şi aşezărilor, precum şi date privind istoria mileniului al II-lea î. e. n., ce s-au păstrat în lucrările autorilor greci din perioada mai tîrzie.

Tăbliţe scrise în liniarul B au fost găsite în timpul săpăturilor din Creta de către A. Evans în 1901, însă abia în 1953 savantul englez M. Ventris a descifrat neînţelesul limbaj al inscripţiilor. În prezent sînt cunoscute cîteva mii de tăbliţe scrise în liniarul B. Ele au fost găsite printre ruinele oraşului Cnossos din Creta, în timpul săpăturilor în oraşele Pylos şi Micene, în Teba şi Tirynt, dar cele mai multe (peste 90%) au fost descoperite în arhivele din Cnossos şi Pylos. Majoritatea covîrşitoare a tăbliţelor sînt datate cu secolele XIV—XII î. e. n. Inscripţiile sînt foarte scurte şi prezintă cu precădere documente de evidenţă economică. Ele conţin date despre darea pămîntului în arendă, despre şeptelul vitelor, despre distribuirea alimentelor lucrătorilor şi personalului de serviciu; deseori acestea sînt nişte liste ale sclavilor şi sclavelor, ocupaţi la diferite

servicii pe lîngă palate; liste ale meşteşugarilor şi ale materiilor prime, de care dispuneau; liste ale ostaşilor şi marinarilor, ce urmau a fi mobilizaţi, precum şi sechestre de confiscare. Tăbliţele oferă informaţii privind funcţionarea gospodăriei palatului, relaţiile dintre palat şi unităţile administrative inferioare, conducerea statului în ansamblu, ceea ce ne permite să ne facem o închipuire despre principalele particularităţi ale conducerii şi economiei regatelor aheene din jumătatea a doua a mileniului al II-lea î. e. n.

Săpăturile arheologice ne oferă cele mai diverse informaţii despre cultura materială. Cele mai importante materiale au fost descoperite în timpul săpăturilor pe locul unor mari ansamble de palate: în Cnossos şi Phestos din insula Creta, Micene şi Pylos în Peloponeş. Numeroasele încăperi ale palatelor, incluzînd apartamente luxoase, săli de recepţii, încăperi rituale, ateliere meşteşugăreşti, magazii, o mulţime de diferite obiecte de uz cotidian şi varietatea de armament creează o închipuire despre viaţa activă, palpitantă a acestor centre ale celor mai mari monarhii din mileniul al II-lea î. e. n.

Un interes deosebit prezintă descoperirea unor aşezări de tip orăşenesc de la sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n. la Lerna (Peloponesul de Nord) şi Rafina (Attica), unde a fost găsită o turnătorie mare de bronz. În jumătatea a doua a mileniului al II-lea î. e. n. apar cartiere orăşeneşti în jurul palatelor din Micene, Pylos, Atena, Teba, care se transformă astfel din ansamble de palate în centre urbane.

Drept exemple de aşezări rurale, în care locuia principala masă a populaţiei aheene, servesc cele dezgropate în Koraku (lîngă Corint), Ziguries (lîngă Micene) şi necropola unei aşezări rurale din Attica, în Spata. Acolo au fost găsite rămăşiţe de locuinţe modeste, încăperi de tip megaronic. Dimensiunile impunătoare ale unor clădiri, descoperirea unui mare număr de articole din ceramică, inclusiv unele acoperite cu picturi, precum şi a unor obiecte de bronz şi aur,— toate acestea sînt mărturii ale procesului de diferenţiere patrimonială în mediul populaţiei rurale din a doua jumătate a mileniului al II-lea î. e. n.

O anumită informaţie privind istoria regatelor aheene şi cretane se conţine în tradiţia greacă tîrzie. În poemele lui Homer «Iliada» şi «Odiseea», compuse în secolele IX—VIII î. e. n., s-au păstrat nu numai amintiri despre trecutul nu prea îndepărtat, de exemplu despre evenimentele Războiului troian, ci şi cîntece şi legende întregi, compuse în epoca aheeană şi păstrate datorită multor rapsozi anonimi, iar apoi incluse în textul poemelor homerice. În poeme este redată just situaţia politică din Grecia în ajunul Războiului troian, în special preponderenţa Miceniei, principalii aliaţi şi adversari ai grecilor, mersul Războiului troian şi rezultatele lui. În poemele lui Homer sînt redate multe realităţi din perioada aheeană: descrierea unor obiecte de uz cotidian (de exemplu, cupa lui Nestor), tipuri de arme, construcţia carelor de luptă, procedeele de luptă ş. a.

În operele autorilor greci din secolele V—IV î. e. n. (Herodot, Tucidide, Aristotel) şi din secolele ulterioare (Strabon, Plutarh,

Pausanias) s-au păstrat unele amintiri, deseori vagi, despre trecutul glorios al grecilor, despre puterea regelui cretan Minos, despre crearea de către el a unui mare stat. Un material destul de variat, deşi foarte complicat pentru studiere, privind istoria şi cultura, obiceiurile şi religia grecilor în mileniul al II-lea î. e. n. se conţine în legende şi mituri greceşti despre zei şi eroi: despre slăvitul erou atenian Teseu, care a eliberat Atena de sub puterea crunţă a regelui cretan Minos, despre marele Heracle, slugă a fricosului rege al Tirintului — Euristeu, despre călătoria unor eroi greci în frunte cu Iason pe corabia «Argos» spre îndepărtatele ţărmuri ale Colchidei ş. a. Analiza critică a acestor legende şi mituri ne dă posibilitate să facem o deosebire între faptele reale şi ficţiuni şi să ne completăm cunoştinţele despre Grecia din mileniul al II-lea î. e. n.

Un număr nu prea mare de date, mai ales despre situaţia politică externă a regatelor cretane şi aheene, se conţine în monumentele din Orientul Antic. Mai cu seamă, unele inscripţii hitite din secolele XIV—XIII î. e. n. amintesc de alianţa hitiţilor cu statul Ahhijawa, situat în partea de vest a Asiei Mici. Unele obiecte egiptene de la mijlocul mileniului al II-lea î. e. n. (scarabei, amulete, mărgele; a fost găsită chiar şi o statuetă de diorit a unui egiptean, pe care era gravat numele acestuia — User) au fost descoperite în Creta. Creta (Ceftiu) este menţionată în inscripţiile faraonului Thutmes al III-lea ca aliat cu drepturi egale al regatului egiptean.

2. Surse privind istoria Greciei arhaice şi clasice. Numărul total şi varietatea surselor pentru studierea istoriei Greciei din secolele VIII—IV î. e. n. creşte considerabil. Cu o deosebită amploare sînt prezentate izvoarele scrise de cele mai diverse genuri.

Cele mai timpurii izvoare scrise sînt poemele epice «Iliada» şi «Odiseea», atribuite rapsodului orb Homer. Aceste opere, considerate drept cele mai reuşite modele ale genului epic în literatura mondială, au avut la bază legende, balade, cîntece, datini populare ţinînd încă de perioada aheeană. Însă prelucrarea şi unirea acestor părţi neomogene într-o singură operă, artistic integră, s-a produs în secolele IX—VIII î. e. n. Nu este exclus faptul ca aceasta să fi aparţinut vreunui rapsod genial, cunoscut nouă sub numele Homer. Timp îndelungat poemele se difuzau pe cale orală, iar în secolele VII—VI î. e. n. ele au fost scrise, redactarea definitivă şi înregistrarea acestor poeme fiind înfăptuite în Atena pe timpul tiranului Pisistrate la mijlocul secolului al VI-lea î. e. n.

Fiecare poem e compus din cîte 24 de cînturi. Subiectul «Iliadei» îl constituie unul dintre episoadele celui de-al zecelea an al Războiului troian, şi anume cearta în tabăra grecilor dintre Agamemnon, regele Miceniei, şi Ahile, conducătorul unuia din triburile tesaliene. Pe acest fundal Homer prezintă descrierea amănunţită a operaţiilor militare ale grecilor şi troienilor, a structurii taberei militare şi armamentului, a sistemului de conducere, a aspectului exterior al oraşelor, a concepţiilor religioase ale grecilor şi troienilor, a vieţii de toate zilele.

În poemul «Odiseea» se povesteşte despre peripeţiile lui Odiseu,

regele insulei Itaka, întors după distrugerea Troiei la baştina sa Itaka. Zeii îl supun pe Odiseu la numeroase încercări: el nimereşte la un ciclop crunt, îşi piloteză corabia printre monştrii Scilla şi Charibda, scapă de canibalii lestrigoni, respinge farmecele vrăjitoarei Circe, ce-i transforma pe oameni în porci, ş. a. m. d. Homer îl prezintă pe eroul său în diferite situaţii din viaţa paşnică, ceea ce-i dă posibilitate să caracterizeze cele mai diverse aspecte ale ei: treburile gospodăreşti, viaţa de toate zilele la palat şi pe moşie, relaţiile dintre cei de la putere şi săraci, obiceiurile, detaliile modului de trai al oamenilor. Poemele lui Homer sînt cea mai bogată sursă a cunoştinţelor noastre privind cele mai diverse aspecte ale vieţii, economiei, relaţiilor sociale, administraţiei, culturii şi religiei în Grecia. Dar pentru a folosi datele din poemele homerice spre reconstituirea realităţii istorice reflectate în ele e nevoie de o analiză complexă şi minuţioasă. Căci fiecare dintre poeme este, în primul rînd, o operă artistică, în care invenţia poetică şi adevărul istoric sînt îmbinate în modul cel mai neobişnuit. Pe deasupra, poemele au fost create şi redactate timp de cîteva secole, şi de aceea în ele şi-au găsit reflectare diferite straturi cronologice: viaţa şi obiceiurile regatelor aheene, relaţiile sociale din aşa-zisele timpuri homerice, adică secolele XI—IX î. e. n., în sfîrşit, perioada alcătuirii poemelor — secolele IX—VIII î. e. n.

Date preţioase despre lucrarea pămîntului, munca grea a ţăranilor şi traiul de la ţară pot fi găsite în poemul «Munci şi zile» de poetul beoţian Hesiod (răscrucea secolelor VIII—VII î. e. n.). Tot lui îi aparţine poemul «Teogonia»— o descriere amănunţită a concepţiilor religioase ale grecilor, a originei zeilor, a genealogiei şi relaţiilor dintre ei.

Pentru studierea luptei social-politice desfăşurate în societatea greacă în secolele VII—VI î. e. n. prezintă interes datele din elegiile politice ale poeţilor greci — Arhiloh din Paros, Solon din Atena, Teognis din Megara. Ei descriu în mod realist soarta grea a săracilor, ura acută a demosului faţă de aristocraţie, vorbesc despre izgoniri şi confiscări, despre viaţa mizerabilă a pribegilor departe de oraşul natal.

O sursă dintre cele mai importante o constituie lucrările istoricilor greci. Spre deosebire de poeţi, în a căror lucrări deseori e greu a deosebi ficţiunea artistică de realitatea vieţii, istoricii caută să redea tabloul real al evenimentelor, să aleagă faptele autentice. Primii istorici greci au fost aşa-zişii logografi. Cei mai cunoscuţi dintre ei au fost Hecateu din Milet (anii 540—478 î. e. n.) şi Hellanicos din Mytilene (anii 480—400 î. e. n.). Logografii descriu istoria străveche a oraşelor lor de baştină. Din lipsă de date, ei recurgeau la mituri, încercînd să tălmăcească raţional datele din ele. Analiza tradiţiei mitologice întreprinse de logografi era destul de superficială şi de aceea multe fapte citate de ei nu prea sînt demne de încredere.

Logografii însă nu se limitau doar la tălmăcirea tradiţiei mitologice. Ei introduceau în lucrările lor date destul de autentice de

ordin geografic şi etnografic, dobîndite în timpul călătoriilor prin diferite oraşe greceşti şi ţări ale Mediteranei Orientale. În lucrările lor mitul şi realitatea nu se prea deosebeau una de alta, şi aceasta a determinat importanţa limitată a acestor scrieri.

Primul studiu cu adevărat istoric a fost opera lui Herodot din Halicarnas (anii 485—425 î. e. n.), care era numit încă în antichitate «părinte al istoriei». Herodot s-a născut într-o familie avută, a făcut studii solide, a participat la lupta politică în oraşul natal, a fost expulzat de către adversarii învingători. Fiind expulzat, Herodot a călătorit mult, a cutreierat aproape toate ţările Mediteranei Orientale, inclusiv Babilonul şi Egiptul, a vizitat de asemenea Grecia Mare şi meleagurile din preajma Mării Negre, Olbia, unde a studiat istoria şi traiul triburilor scitice din împrejmuiri. În anii de maturitate Herodot a trăit la Atena, a fost un adept al democraţiei ateniene, a fost de asemenea prieten al conducătorului ei — Pericle. Herodot a fost martor al unei strălucite epoci în istoria Greciei, al epocii dezvoltării economice rapide şi a înfloririi culturii de după biruinţa asupra monarhiei persane. Herodot căuta să clarifice pe bază de materiale concrete de ce mica şi slaba Grecie a fost în stare să învingă uriaşa şi puternica monarhie persană şi de ce Atena a căpătat importanţă primordială în însăşi Grecia. După părerea lui Herodot, aceasta n-a fost o simplă întîmplare. Opera lui Herodot este consacrată istoriei războaielor medice şi conţine nouă cărţi, care din secolul al III-lea î. e. n. poartă numele celor nouă muze. Istoriei propriu-zise a războaielor le sînt consacrate ultimele cinci cărţi (expunerea ajunge pînă la anul 479 î. e. n.), în primele patru fiind descrisă istoria unor ţări, popoare şi oraşe din Asia Mică, Babilon, Media, Egipt, a triburilor scitice, a oraşelor elene din Grecia Balcanică.

Herodot acordă atenţie selectării şi analizei critice a datelor obţinute: el cutreieră locurile şi oraşele despre care scrie, stă de vorbă cu oameni cunoscători, foloseşte notele şi arhivele existente, cunoaşte bine cele lăsate de autorii premergători, în special de logografi. La Herodot expunerea evenimentelor este strict bazată pe fapte, deşi recurge uneori la date mitologice, îndoielnice, încercînd să le explice în mod raţionalist. Datele arheologice din prezent confirmă majoritatea covîrşitoare a celor aduse de Herodot.

Material faptic bogat despre istoria Mediteranei Orientale, încercarea de a-l analiza critic, concepţia autoricească chibzuită, respectul faţă de realizările culturale ale tuturor popoarelor (şi nu numai ale grecilor), elevatele calităţi literare au făcut ca lucrarea lui Herodot să devină o ilustră operă în istoriografia greacă şi mondială, un izvor de cea mai preţioasă informaţie privind istoria Orientului Apropiat şi a Greciei din secolul al VII-lea — începutul secolului al V-lea î. e. n.

O altă creaţie aleasă a gîndirii istorice greceşti a fost opera istoricului atenian Tucidide, fiul lui Oloros (circa anii 460—396 î. e. n.), consacrată evenimentelor Războiului peloponesiac (anii 431—404 î. e. n.).

Tucidide a beneficiat de o instruire excelentă, a ocupat posturi de răspundere în Atena, inclusiv postul militar superior de strateg, deci cunoştea bine mecanismul evenimentelor politice ale vremii sale. Expulzat din Atena pentru conducerea nereuşită a operaţiilor de război din anul 424 î. e. n., Tucidide s-a stabilit în Tracia şi şi-a consacrat viaţa lucrului asupra «Istoriei». El a adunat şi a prelucrat critic un enorm material faptic privind istoria Războiului peloponesiac, selectînd cu stricteţe şi verificînd minuţios faptele, înlăturînd toate datele îndoielnice.

Metoda critică de lucru asupra surselor a devenit o remarcabilă realizare a istoriografiei antice.

Opera lui Tucidide e compusă din opt cărţi, în care sînt redate pe ani aparte, începînd cu 431 şi pînă în 411 î. e. n., evenimentele Războiului peloponesiac. Tucidide nu se mărgineşte însă la caracterizarea amănunţită a operaţiilor militare. El prezintă de asemenea descrierea vieţii interne a părţilor beligerante, inclusiv relaţiile dintre diferite grupuri ale populaţiei.

Tucidide a devenit unul dintre primii istorici greci, care a văzut în lupta socială un factor important al dezvoltării polisurilor elene. Cu o putere deosebită el a arătat, de asemenea, ce nenorociri incalculabile aduce războiul. Prin «Istoria» sa el îi cheamă, parcă, pe greci să se unească pe cale paşnică, să renunţe la o metodă atît de distrugătoare, cum sînt războaiele, aidoma celui peloponesiac.

O variată moştenire literară ne-a lăsat un contemporan mai tînăr al lui Tucidide — Xenofon din Atena (anii 430—355 î. e. n.). La fel ca şi Herodot şi Tucidide, Xenofon avea o mare experienţă politică şi militară. El a fost mercenar al prinţului persan Cirus, a luptat în armata spartanilor, chiar şi împotriva polisului său, a fost expulzat din Atena şi chiar condamnat la moarte, timp îndelungat a trăit în Peloponeş. Spre sfîrşitul vieţii a fost amnestiat şi a fost invitat la Atena, dar n-a profitat de această ocazie.

În «Istoria greacă» Xenofon a continuat opera lui Tucidide cu evenimentele din anul 411 î. e. n., ajungînd la lupta de la Mantineea din anul 362 î. e. n. Dar, spre deosebire de Tucidide, el n-a analizat atît de minuţios materialul de care dispunea, admiţînd în opera sa multe lacune, reticenţe şi inexactităţi. Cu toate acestea, valoarea operei istorice a lui Xenofon rezidă în faptul că el a scris despre timpul său, fiind personal participant al multor evenimente şi cunoscînd faptele «din surse directe».

Xenofon a scris de asemenea cîteva opere pe teme economice (tratatele «Economicul», «Despre venituri»), tratatul «Despre organizarea de stat a lacedemonienilor», «Ciropedia» («Viaţa şi educaţia lui Cirus») şi multe altele. În lucrările sale Xenofon se pronunţă ca duşman al democraţiei, idealizează oligarhia spartană, iar în «Ciropedia» încearcă chiar să fundamenteze efectul binefăcător al ideilor monarhiste în persoana unui cîrmuitor ideal, precum e prezentat Cirus, fondatorul Statului Persan.

Informaţii interesante despre viaţa şi traiul regiunilor răsăritene ale Asiei Mici, despre organizarea armatei de mercenari conţine

opera lui Xenofon «Anabasis» (literalmente «Marşul în sus»), în care se relatează despre retragerea unui contingent de mercenari greci (printre ei se află şi însuşi Xenofon) din partea de nord a Babilonului spre ţărmul de sud al Mării Negre. S-a păstrat de asemenea tratatul «Memorabilia», în care Xenofon expune conţinutul discuţiilor dintre filozoful Socrate şi discipolii săi.

Scrise pe teme diferite, operele lui Xenofon conţin diverse informaţii preţioase despre multe aspecte ale vieţii societăţii elene de la sfîrşitul secolului al V-lea — prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. Dintre alţi istorici greci din secolul al IV-lea î. e. n. trebuie menţionaţi Eforos şi Teopomp, însă operele lor s-au păstrat doar în fragmente.

Un model dintre cele mai timpurii de publicistică, ce-i acuza cu înverşunare pe adversarii politici — democraţii atenieni şi întreaga orînduire de stat a democraţiei ateniene — este tratatul unui oligarh atenian necunoscut de la mijlocul anilor 20 ai secolului al V-lea î. e. n., care e numit convenţional «Constituţia ateniană a lui Pseudoxenofon» (tratatul a fost găsit printre operele lui Xenofon, dar nu aparţine acestuia).

Pînă azi s-au păstrat numeroase discursuri ale oratorilor atenieni din secolul al IV-lea î. e. n.— Lisias, Isocrate, Demostene, Eschine, Hiperide ş. a. Cele mai timpurii dintre ele, cuvîntările lui Lisias, ţin de sfîrşitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î. e. n., cele mai tîrzii aparţin lui Hiperide şi Dinarh (anii 20 ai secolului al IV-lea î. e. n.).

Oratorii alcătuiau discursuri pe teme diferite: acuzare sau apărare politică, examinarea acţiunilor civile, procese privind mituiri şi delapidări de fonduri publice, corupţii. În cuvîntările sale oratorul îl acuza pe cineva sau îl apăra, şi, în funcţie de scop, selecta unele materiale, omiţînd altele. Toate acestea fac din discursuri nişte surse foarte tendenţioase, în care adevărata stare de lucruri este supusă denaturării conştiente, însă ele conţin şi o mulţime de informaţii cu caracter variat: trimiteri la articole şi legi, decizii juridice, citate din tratate internaţionale, referiri la moşteniri şi averi, la situaţia în societate a clienţilor ş. a. Valoarea discursurilor constă şi în faptul că ele redau atmosfera adevărată a realităţii istorice nemijlocite, sînt un document viu al epocii.

În secolele V—IV î. e. n. în Grecia se creau opere cu caracter ştiinţific şi filozofic, în care şi-au găsit reflectare idei politice, concepţii asupra lumii, viziuni ştiinţifice dominante, precum şi numeroase date despre viaţa multilaterală a polisurilor greceşti.

Printre operele ilustrului filozof grec Platon (anii 427—347 î. e. n.) cea mai mare importanţă o au amplele lui tratate «Statul» şi «Legile», scrise în ultima perioadă a vieţii sale. Analizînd în ele relaţiile social-politice de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n., Platon propune varianta sa de transformare a societăţii elene pe baza unor principii noi, echitabile, după părerea lui.

E uimitoare prin varietatea sa creaţia lui Aristotel — cel mai mare gînditor grec. Lui îi aparţin tratate în domeniul logicii şi eti-

cii, retoricii şi poeticii, meteorologiei şi astronomiei, zoologiei şi fizicii. Ele toate pot fi folosite în calitate de surse. Însă cele mai valoroase opere de istorie a societăţii greceşti din secolul al IV-lea î. e. n. sînt cele despre esenţa şi formele statului —«Politica», în care el a generalizat un material enorm privind istoria politică a 158 de diverse polisuri greceşti, şi tratatul special despre organizarea de stat a Atenei — «Constituţia ateniană». Materialul faptic extrem de bogat prezentat de Aristotel face operele lui o sursă istorică de cea mai mare valoare.

Realitatea istorică din secolele V—IV î. e. n. şi-a găsit o reflectare originală în operele literare, în tragedii şi comedii, care erau înscenate în teatre. Marii tragici greci Eschil, Sofocle, Euripide (secolul al V-lea î. e. n.) îşi alegeau subiectele pentru creaţiile lor din legende mitologice, introducînd în ele idei şi viziuni ale vremii lor.

O bogată informaţie despre situaţia internă şi externă a Atenei în timpul Războiului peloponesiac şi la începutul secolului al IV-lea î. e. n. ne oferă numeroasele comedii (s-au păstrat 11 dintre ele) ale lui Aristofan (anii 450—388 î. e. n.). Zugrăvind în plan comic viaţa Atenei, Aristofan abordează problemele războiului şi păcii, bunăstarea celor bogaţi şi mizeria celor săraci, delapidările de fonduri publice de către persoanele oficiale, incapacitatea conducătorilor de oşti, situaţia grea a aliaţilor. Comediile lui Aristofan prezintă din culise viaţa Atenei şi servesc drept o bună completare la informaţiile lui Tucidide despre societatea elenă din timpul Războiului peloponesiac.

Istoria Greciei din secolele VIII—IV î. e. n. devenise obiect de studiu pentru scriitorii din perioada elenistică şi romană. Fără îndoială, la studierea evenimentelor unor timpuri trecute, îndepărtate de ei, istoricii depindeau de sursele ce le aveau la dispoziţie, de tendinţele politice ale vremii lor, şi de aceea veridicitatea datelor aduse de ei este foarte diversă. Cea mai mare valoare o prezintă operele lui Diodor din Sicilia (sec. I î. e. n.) «Biblioteca istorică», în ale cărei părţi ce s-au păstrat este expusă istoria Greciei de la anul 481 (pregătirea expediţiei lui Xerxes asupra Greciei) pînă la 302 î. e. n. (ajunul luptei de la Ipsos), numeroasele creaţii ale lui Plutarh, originar din oraşul beoţian Cheroneea (sec. I. e. n.), mai ales biografiile iluştrilor oameni politici ai Greciei — Tezeu, Licurg, Solon, Temistocle, Pericle, Alcibiade, Cimon, Nicias şi ale altora, lucrarea lui Pausanias (sec. II î. e. n.) «Descrierea Eladei».

In complexul de surse istorice cu privire la istoria Greciei Antice un loc important revine celor epigrafice. Este vorba de inscripţii pe piatră (lespezi de piatră, pereţii clădirilor, stele, statui etc.), ceramică, plăci metalice. Ele conţin de la cîteva litere pînă la o sută de rînduri. Inscripţii mari (de cîteva zeci de rînduri) nu sînt însă prea multe, majoritatea materialului epigrafic o alcătuiesc texte din cîteva rînduri.

Grecii făceau inscripţii destul de des şi cu diferite ocazii: tratate cu alte state, articole de legi, dări de seamă financiare şi de

natură, despre cheltuieli, vînzarea averii, ipotecare, contracte de arendă, dedicații zeilor, inscripții referitoare la construcții, ale răposatului și multe altele. Astfel, însuși specificul inscrip- grecești presupune o informație neobișnuit de variată, cunoaș- cărcia ne dă posibilitate să aflăm despre acele aspecte ale ce au fost trecute sub tăcere de autorii celorlalte surse. De lă, inscripțiile sînt contemporane evenimentelor menționate în redau fapte autentice, întrucît erau afișate spre a fi citite în e.

n afară de aceasta, informațiile din inscripții dau posibilitatea se verifica autenticitatea datelor citate de istoricii eleni. De plu, listele forosului primit de la aliații atenieni confirmă cu- ata tează a lui Tucidide privind exploatarea cruntă a aliaților tre Atena. O amplă inscripție despre încheierea celei de-a doua gi maritime ateniene în anul 378 î. e. n. confirmă schimbarea ofundă a caracterului relațiilor dintre Atena și aliații ei în seco- ul al IV-lea î. e. n.

Importanța inscripțiilor ca sursă istorică mai rezidă și în fap- ul că ele au fost găsite nu numai în Atena, ci și în multe alte ase din Grecia, despre care autorii nu comunică nimic. Pînă în rezent au fost descoperite peste 200 mii de inscripții din toate col- urile lumii elene. Ele au fost colectate, sistematizate și editate sub rmă de culegeri în mai multe volume. Cele mai complete culegeri e inscripții grecești sînt următoarele: «Corpusul inscripțiilor gre- ști», editată de A. Boeckh și discipolii săi în 1825—1877 (vol. IV); «Inscripțiile grecești»— din 1878 au apărut 15 volume. In- ripții cu conținut istoric au fost colectate de epigrafistul englez Tod: («Colecția inscripțiilor istorice grecești», 1946—1948, vol. II).

Unele dintre cele mai străvechi inscripții grecești sînt tratatele prietenie dintre orașele peloponesiece Elida și Heraia și dintre locuitorii a două mici polisuri din Elida — aneteni și metapieni (se- olul al VI-lea î. e. n.).

Un mare interes prezintă pentru istorici inscripțiile cu caracter legislativ. Bunăoară, o inscripție din Atena din anii 409—408 î. e. n. ține textul celei mai vechi legislații ateniene — cea a lui Dracon, ind de sfîrșitul secolului al VII-lea î. e. n. Pe zidurile unei clă- i publice din orașul cretan Gortina a fost descoperit textul unor i, care s-a păstrat aproape în întregime și este una dintre cele ai lungi inscripții grecești (așa-numita lege de la Gortina). Drept emplu de inscripții ample, ce reglementau relațiile coloniștilor din coloniile nou-desemnate, poate servi așa-numita «stelă a fonda- torilor» coloniei grecești Cyrene despre relațiile ei cu metropola Thera, inscripțiile privind împărțirea pămînturilor și împroprietă- rirea coloniștilor în două polisuri locridiene (sfîrșitul secolului al VI lea — începutul secolului al V-lea î. e. n.).

Există o mulțime de inscripții detaliate, ce reglementează rela- ile dintre Atena și aliații ei, de exemplu, hotărîrea Adunării popo- ului din Atena cu privire la statutul orașului Eritr în cadrul ligii

1632643
Universitatea de Stat

(anii 60 ai secolului al V-lea î. e. n.) și din orașul Chalcida (anul 445 î. e. n.). Pline de conținut sînt inscripțiile despre stabilirea legislativă a cotizațiilor pentru diferite orașe din cadrul Primei ligi maritime ateniene de la anul 454 pînă la anul 425 î. e. n. De sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. ține o importantă inscripție din Chersones (actualul Sevastopol), așa-numitul jurămînt cu privire la organizarea de stat a Chersonesului.

Datorită succeselor numismaticii în prezent crește importanța monedelor ca sursă istorică. Fiind găsit un număr mare de monede (în fiecare an se găsesc cîteva mii de monede), ele reprezintă un material bogat, ce poate fi supus prelucrării statistice. Studierea greutății monedelor, a simbolurilor și semnelor, inscripțiilor de pe ele, a componenței comorilor de monede, a repartizării monedelor ne dă posibilitatea de a obține date dintre cele mai diverse (privind circulația banilor, producția de mărfuri, relațiile comerciale și politice dintre orașe, concepțiile religioase, evenimentele vieții culturale ș. a.). Cele mai complete publicații ale colecțiilor de monede existente sînt cataloagele Muzeului Britanic, precum și catalogul tuturor tezaurelor de monede grecești, întocmit de Societatea numismatică americană în 1973.

Materialul săpăturilor arheologice, ce crește cantitativ, este cea mai importantă sursă de cunoștințe despre cele mai diverse aspecte ale vieții societății elene. Pe teritoriul Greciei, al altor țări din bazinul Mării Mediterane și bazinul Mării Negre activează în fiecare an sute de expediții arheologice, care au efectuat și efectuează investigații de mari proporții: dezgroparea unor orașe întregi (săpăturile de la Olinth, Chersonesul Tauric, Corint), a unor sanctuare panelenice (complexe de temple în cinstea lui Apollon la Delfi și în Delos), a vestitului complex religios-sportiv din Olympia, care numai în timpul săpăturilor din anii 1876—1881 a oferit rezultate neobișnuit de bogate (au fost descoperite 130 de sculpturi, 1000 de inscripții, 6000 de monede, cîteva mii de obiecte de bronz).

Date interesante au fost obținute în timpul studierii anumitor complexe, de exemplu la săpăturile în cartierul olarilor din Atena și din piața ateniană centrală — agora, la cercetarea acropolei din Atena, a teatrului din Epidaur, a necropolei din Tanagra și a altor complexe analogice. În timpul săpăturilor au fost descoperite sute de mii de obiecte cu diferite destinații — unelte de muncă, arme, obiecte de uz casnic cotidian.

Investigații arheologice permanente se efectuează în orașele grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre, în orașele Olbia (inclusiv Berezani), Chersonesul Tauric, Panticapeion, Phanagoria și multe altele.

3. Surse privind istoria Greciei din perioada elenistică. Numărul surselor ținînd de această perioadă crește în comparație cu cele referitoare la perioada precedentă, apar noi categorii de surse, de exemplu documente scrise pe papirus, descoperite în timpul săpăturilor din Egipt.

Dintre operele istorice, care prezintă o expunere logică a eve-

monumentelor istoriei elenistice cu o anumită concepție a autorului, cu verificarea faptelor, în măsura în care ea era posibilă pe atunci, cea mai mare importanță o au lucrările lui Polibiu și Diodor. Polibiu (anii 200—118 î. e. n.) este unul dintre eminenții istorici greci. În tinerețe s-a ocupat activ de politică în Liga aheeană, după zdrobirea Macedoniei la Pydna în anul 168 î. e. n. el a fost luat la Roma în calitate de ostatic și a trăit acolo pînă la sfîrșitul vieții.

La Roma Polibiu s-a împrietenit cu unii mari activiști politici, mai ales cu Scipio Aemilianus, și era la curent cu toate treburile de stat ale Republicii Romane, adică ale întregului bazin al Mării Mediterane. Polibiu a călătorit mult. El a fost în Egipt, Asia Mică, Africa Romană, Spania, a cutreierat litoralul atlantic al Africii și Spaniei.

Polibiu era un istoric bine informat, avea acces la arhivele de stat, se întîlnea cu mulți martori oculari ai evenimentelor istorice. Opera lui expune detaliat evenimentele din istoria militaro-politică a bazinului Mării Mediterane din anul 280 pînă în anul 146 î. e. n., dar include și date foarte prețioase despre finanțele de stat, arta militară, ciocnirile social-politice, organizarea de stat a multor țări. În lucrarea sa autorul a desfășurat o teorie bine chibzuită a dezvoltării istorice sub formă de cicluri repetate, în care se produce regenerarea firească și legică a principalelor forme statale (a monarhiei — în aristocrație, a aristocrației — în democrație).

În «Biblioteca istorică» a lui Diodor din Sicilia (secolul I î. e. n.), compusă din 40 de cărți, s-au păstrat în întregime cărțile XVIII—XX, în care, în afară de istoria Greciei clasice (secolele V—IV î. e. n.), sînt descrise amănunțit evenimentele luptei diadohilor, istoria cîrmuirii tiranului Agatocle în Sicilia și alte evenimente ale istoriei elenistice (pînă în anul 30 î. e. n.). Diodor a folosit surse autentice, și materialul lui e de mare valoare. Paralel cu evenimentele militaro-politice, Diodor reflectă de asemenea starea economică a părților beligerante, de exemplu a Egiptului și Rhodosului, prezintă scurte date despre conflictele sociale.

Date foarte bogate conține «Geografia» lui Strabon (anul 64 î. e. n.— anul 21 e. n.). Opera lui Strabon este nu atît geografie în sensul obișnuit, cît un îndrumar enciclopedic pentru necesitățile practice ale conducerii de stat. De aceea Strabon descrie minuțios nu numai așezarea geografică, clima, resursele naturale, ci și particularitățile vieții economice a fiecărei regiuni, organizarea ei de stat, cele mai remarcabile evenimente politice, rarități ale culturii. Cea mai mare parte a operei lui Strabon (12 cărți din 17) e consacrată descrierii lumii elene. Cărțile lui Strabon conțin destul de multe informații despre perioada arhaică și cea clasică, dar cea mai mare parte a informației vizează anume etapa elenistică a istoriei Greciei.

O mare valoare prezintă operele lui Plutarh, mai cu seamă biografiile celor mai mari oameni politici greci și romani din secolele III—I î. e. n. În total, Plutarh descrie 9 biografii ale grecilor iluștri, inclusiv ale lui Alexandru și Pyrrhus, Focion și Philopoimen, De-

metrios Poliorcetul şi Eumene, Agis şi Cleomene, Dion şi Lysandros, Aratos. Biografiile lui Plutarh sînt alcătuite pe baza unor numeroase surse, minuţios selectate, multe dintre care n-au ajuns pînă la noi; ele conţin un material foarte bogat despre istoria politică, religia şi cultura epocii elenistice. În genere, biografiile personalităţilor elenistice au fost scrise de către Plutarh cu mai multă minuţiozitate şi exactitate decît biografiile grecilor din perioada arhaică şi cea clasică.

Unicală prin bogăţia materialului pentru reproducerea istoriei culturii Greciei din toate epocile este opera lui Pausanias (secolul al II-lea e. n.) «Descrierea Eladei». Lucrarea lui Pausanias e alcătuită din zece cărţi, fiecare din ele este consacrată monumentelor culturii din unele regiuni ale Greciei Balcanice, care sînt cele mai bogate în raritäţi istorice (Sparta, Corint, Attica, Beoţia, Focida, Elida, Ahaia, Arcadia).

Pausanias descrie amănunţit mii de temple, sanctuare, complexe arhitectonice, rămăşiţe de construcţii, statui, tablouri, intercalează în aceste descrieri legende şi mituri (multe dintre ele s-au păstrat numai la Pausanias), legate de cutare sau cutare monumente. Exactitatea datelor lui o confirmă săpăturile arheologice. Sînt importante şi informaţiile lui istorice despre cutare sau cutare monumente (biografiile personalităţilor, cărora le-au fost înălţate statui, împrejurările istorice ale instalării lor ş. a.).

Istoria elenistică a fost obiectul atenţiei permanente a istoricilor din perioada romană, însă un interes deosebit trezea istoria domniei lui Filip al II-lea şi a slăvitului său fiu Alexandru. Mai cunoscute sînt «Istoria lui Filip» de Pompeius Trogus (sfîrşitul secolului I î. e. n.) în 44 de cărţi (lucrarea s-a păstrat în extrasele făcute de Iustin — autor din secolele II—III e. n.), «Istoria lui Alexandru Macedon» de Curtius Rufus (secolul I e. n.), «Anabasisul lui Alexandru» de Flavius Arrian (secolul al II-lea e. n.). În aceste lucrări sînt descrise amănunţit pregătirea, desfăşurarea şi rezultatele expediţiilor lui Alexandru Macedon, ţările şi regiunile prin care a trecut el, politica lui faţă de popoarele cotropite.

În lucrarea lui Pompeius Trogus, în afară de caracterizarea domniei lui Filip şi Alexandru, este prezentată istoria coerentă a majorităţii regatelor elenistice din secolele III—I î. e. n., totodată ultimele investigaţii istoriografice confirmă autenticitatea faptelor aduse de el.

Appian, istoric roman din secolul al II-lea e. n., a scris istoria Statului Seleucid, Macedoniei, Regatului Pont. În centrul naraţiunii se află mai cu seamă evenimentele istoriei elenistice tîrzii din secolele II—I î. e. n. şi cucerirea de către Roma a statelor elenistice, însă atenţia principală este acordată descrierii istoriei militaro-politice.

Surse preţioase privind diferite aspecte ale vieţii societăţilor elenistice sînt de asemenea lucrările de literatură ştiinţifică şi artistică. Acestea sînt în primul rînd tratate de economie, în special un tratat de economie de la sfîrşitul secolului al IV-lea î. e. n., atri-

buit lui Aristotel («Economia» pseudoaristotelică), și tratatul «Economia» aparținînd lui Filodem (secolul I î. e. n.).

Un mare interes trezesc operele lui Teofrast (anii 370—288 î. e. n.), discipol al lui Aristotel. În tratatul «Istoria plantelor» sînt descrise amănunțit diferite plante, inclusiv cele de cultură: cerealele, vița de vie, arborii oleaginoși și fructiferi. Tratatul «Caractere» prezintă un interesant studiu asupra diferitelor tipuri social-psihologice de oameni și a comportării lor în funcție de modul de viață, starea socială și gradul de bunăstare materială (neîncrezătorul, zvonistul, vanitosul, fanfaronul etc.).

Dintre creațiile literaturii artistice drept sursă cu un conținut bogat al vieții de toate zilele de la sfîrșitul secolului al IV-lea — secolul al III-lea î. e. n. trebuie evidențiate comediile dramaturgului atenian Menandru (anii 342—292 î. e. n.), o culegere de poezii scurte de Teocrit (secolul al III-lea î. e. n.), consacrate proslăvirii vieții simple și tihnite departe de zbuciumul lumii, denumită «Idile».

Există și numeroase alte categorii de surse privind istoria elenismului: epigrafice, numismatice, arheologice. Au fost găsite zeci de mii de inscripții practic din toate regiunile lumii elene cu cel mai variat conținut — de la acte legislative pînă la exerciții școlare.

În afară de culegeri generale de inscripții, împărțite pe regiuni, ca de exemplu «Inscripțiile Greciei», în volume aparte se editează unele categorii de inscripții. Bunăoară, au fost publicate culegeri de inscripții juridice sub redacția lui Dareste, Ossulliet și Reinach (în anii 1891—1904), textele tratatelor dintre diferite state sub redacția lui C. Schmit (1969), culegerea de inscripții istorice sub redacția lui Moretti în 1967—1975. Au fost editate cupaje de inscripții din anumite regiuni, de exemplu Culegerea de inscripții grecești și latine din bazinul de nord al Mării Negre, pregătită de V. V. Latîșev în 1885—1916, volumele I, II, IV. Se completează necontenit materialul numismatic, ce numără pînă la cîteva sute de mii de monede. Expediții arheologice din multe țări ale lumii efectuează săpături intense în diferite centre ale societăților elenistice.

Diferite categorii de surse se completează reciproc. De exemplu, istoria Regatului Greco-Bactrian este cunoscută în mare măsură după materialele numismatice și datele săpăturilor arheologice. Descoperirea unor astfel de orașe, cum sînt Dura-Europos pe Tigru și Ai-Hanum în Afganistanul de Nord (denumirea antică a acestui oraș nu este cunoscută), a lărgit cunoștințele noastre despre istoria urbanisticii, fortificațiile militare, traiul și economia orașului, relațiile sociale și politice, cultura Regatului Seleucid, deși în surse literare nu există mărturii despre aceste orașe.

O nouă categorie de surse pentru studierea istoriei elenistice, mai ales a Regatului Egiptean al Ptolemeilor, o constituie numeroasele inscripții făcute pe papirus. Pînă în prezent sînt cunoscute peste 300 mii de diverse papirusuri descoperite în Egipt. De studierea lor se ocupă o disciplină specială a științei — papirologia. Printre documentele papirologice au fost descoperite opere istorice și artistice, de exemplu tratatul lui Aristotel «Constituția ateniană»; o

lucrare istorică descriind istoria Greciei din prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. (aşa-numitul Istoricul Oxyrhynch); multe comedii ale lui Menandru; texte de Homer ş. a. Conţinutul acestei enorme colecţii de papirusuri este neobişnuit de variat: porunci împărăteşti, legi, creaţii literare, conturi, contracte economice, contracte de căsătorie, corespondenţă, exerciţii ale elevilor, tot felul de retiţii, texte religioase, hotărîri ale diferitelor adunări etc. Papirusurile caracterizează viaţa internă a Egiptului ptolemeic atît de complet, cum n-a mai fost descrisă nici o societate elenistică. În prezent papirusurile egiptene sînt adunate şi editate în serii cu multe volume. Cele mai mari sînt colecţiile de papirusuri din Tebtunis, Oxyrhynch, Ghibelen, publicaţia arhivei Zenon şi multe altele.

În ansamblu, numeroasele şi variatele surse privind istoria Greciei Antice ne dau posibilitate să urmărim principalele direcţii ale dezvoltării societăţii elene de la etapele iniţiale ale formării societăţii şi statului sclavagist pînă la cucerirea polisurilor greceşti şi a statelor elenistice de către Roma.

Capitolul II
ISTORIOGRAFIA ISTORIEI GRECIEI ANTICE

1. Studierea istoriei Greciei Antice în secolul al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea—prima jumătate a secolului al XIX-lea istoria Greciei Antice are o mare însemnătate în ştiinţa istorică europeană. La aceasta au contribuit cîteva împrejurări. Una dintre ele consta în realizările filologiei clasice şi ale metodelor de analiză ştiinţifică a surselor, ce şi-au găsit expresia cea mai vie în lucrările englezului R. Bentley, ale savanţilor germani F. Wolf, G. B. Niebuhr. Ei au devenit fondatorii metodei istorico-critice în istoriografia din Europa. Analizînd cu iscusinţă structura şi conţinutul unei serii de surse ce s-au păstrat (Bentley a demonstrat falsitatea scrisorilor lui Falaris, tiran al Acragasului în secolul al VI-lea î. e. n.; Wolf a evidenţiat diferite straturi cronologice ale poemelor homerice, a propus o soluţie proprie a problemei paternităţii, unităţii interne şi contradicţiilor din poeme, a arătat influenţa tradiţiei orale şi timpul scrierii poemelor; Niebuhr a reuşit să descopere în tradiţia romană tîrzie urme ale documentelor timpurii şi cu ajutorul lor a restabilit strălucit de bine istoria străveche a romanilor), ei au pus bazele istoriografiei ştiinţifice şi au făcut posibilă studierea de reală valoare a diferitelor perioade ale istoriei Greciei.

O influenţă binefăcătoare asupra studierii istoriei Greciei a avut-o, de asemenea, posibilitatea introducerii în circuitul ştiinţific a unui număr tot mai mare de surse, în primul rînd arheologice şi epigrafice. După eliberarea teritoriului Greciei de sub jugul turcesc şi formarea statului grec independent (1830) încolo au fost trimise numeroase expediţii arheologice bine finanţate dintr-o serie de ţări ale Europei (îndeosebi de activ s-au manifestat Franţa şi Germania), care se ocupau cu descrierea ruinelor păstrate — ale celor mai

importante centre ale culturii elene şi într-un şir de locuri au început săpături.

Istoria Greciei Antice a atras atenţia nu numai a specialiştilor filicologi, ci şi a cercurilor largi ale opiniei publice din Europa secolului al XIX-lea. Tinerei burghezii, care lupta împotriva rămăşiţelor feudalismului şi ideologiei feudale, lumea polisurilor republicane din Grecia Antică i se părea un fel de ideal al libertăţii, conştiinţei civice şi culturii înalte.

Toate acestea au contribuit la apariţia unei serii de lucrări remarcabile, care au pus bazele istoriei Greciei Antice. Cea mai intensă studiere a istoriei Greciei Antice se desfăşura în secolul al XIX-lea în Germania. Bazele istoriei ştiinţifice a artei antice au fost puse de savantul german I. Winckelmann, care în 1764 a publicat remarcabila lucrare «Istoria artei antice». În această lucrare monumentele artei antice, şi în primul rînd ale celei greceşti, au fost studiate, clasificate după diferite perioade istorice, evidenţiindu-se istoria diferitelor stiluri. Winckelmann considera arta drept parte organică a societăţii greceşti.

Tradiţiile lui Winckelmann, Wolf, Niebuhr au fost continuate de alţi savanţi germani din secolul al XIX-lea. A. Boeckh a început colectarea şi editarea catalogului corpului de litere din inscripţiile greceşti (1825—1859). Pe baza unei analize minuţioase a inscripţiilor insuficient studiate pînă atunci el a efectuat cercetarea istoriei economice a Atenei («Economia de stat a atenienilor», 1817—1823, vol. I—III). Discipolul său K. Müller şi-a concentrat atenţia asupra istoriei unor oraşe şi triburi aparte (dorieni, insula Egina ş. a.), asupra mitologiei greceşti şi arheologiei clasice. O urmă vizibilă a lăsat în ştiinţa europeană J. Droysen. El a fost primul, care a procedat la studierea sistematică a ultimei etape a istoriei Greciei Antice, ce începuse după expediţiile lui Alexandru Macedon în Orient şi continuase pînă în secolul I î. e. n., numită de el elenistică («Istoria elenismului», 1833—1843, vol. I—III). Astfel, cadrul istoriei Greciei a fost lărgit cu aproape trei secole (de la sfîrşitul secolului al IV-lea pînă la sfîrşitul secolului I î. e. n.).

O lucrare, ce a generalizat cercetările concrete ale multor savanţi germani, a devenit opera lui E. Curţius «Istoria greacă» (1852—1867, vol. I—III), în care istoria Greciei a fost prezentată în plan istorico-cultural, relaţiile social-economice fiind practic ignorate. Totodată, Curţius exagera influenţa mediului geografic asupra dezvoltării societăţii elene, precum şi idealiza din cale-afară cultura greacă.

Un mare interes a trezit studierea istoriei Greciei Antice în Anglia secolului al XIX-lea, ţară a capitalismului clasic cu puternice tradiţii parlamentariste. În diferite ciocniri dintre partidele politice (conservatorii-tori şi liberalii-vigii) era folosit pe larg materialul istoriei Greciei Antice, în special lupta dintre aristocraţie şi democraţie, atît de caracteristică pentru polisurile greceşti. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Anglia apar lucrări în mai multe volume privind istoria Greciei Antice. Dacă W. Mitford, adept al torilor, în lucrarea sa «Istoria

Greciei» (1784—1794, vol. 1—8) ridică în slăvi Sparta conservatoare, politica și instituțiile ei, liberalul G. Grot în «Istoria Greciei» (1846—1856, vol. 1—12), dimpotrivă, consacră întregul studiu proslăvirii Atenei și democrației ateniene. Pentru Grot istoria Atenei este baza întregii istorii a Greciei. O atenție preferențială acordă Grot istoriei politice și culturale cu elemente ale celei sociale și economice. Cercetarea celor mai diverse aspecte ale istoriei Greciei, interesul pentru instituțiile democratice, metoda critică de folosire a surselor, limbajul plastic au asigurat operei lui Grot un loc de bază în istoriografia europeană.

De la sfîrșitul anilor 40 ai secolului al XIX-lea o uriașă influență asupra dezvoltării gîndirii sociale mondiale a exercitat descoperirea de către K. Marx și F. Engels a legităților materialismului istoric. K. Marx și F. Engels cunoșteau bine limbile clasice (latina și elena), autorii antici, istoriografia europeană, și la elaborarea concepției materialiste a istoriei au folosit pe larg materialele istoriei antice (inclusiv a istoriei Greciei Antice). Ei au creat o concepție profundă a istoriei și culturii elene, care a îmbogățit istoriografia mondială. Pentru întemeietorii marxismului vechea societate greacă (și romană) era o societate, care trecea prin stadiul formațiunii social-economice sclavagiste, a cărei dezvoltare era determinată de modul de producție sclavagist de tip clasic. Ei au stabilit limitele formațiunii sclavagiste (începutul ei — hotarul secolelor IX—VIII î. e. n.— sfîrșitul perioadei homerice, iar încheierea — căderea Imperiului Roman de Apus în secolul al V-lea e. n.). În lucrarea specială a lui F. Engels «Originea familiei, a proprietății private și a statului» (1884) au fost relevate condițiile concrete ale apariției relațiilor sclavagiste din orînduirea gentilică și ale apariției la greci a celui mai vechi stat. K. Marx și F. Engels au supus unei analize minuțioase problema centrală a istoriei Greciei — problema polisului (orașului-stat). Ei au explicat particularitățile formei antice de proprietate, structura de clasă și socială a polisului, specificul relațiilor agrare, a organizării lui de stat și militare. După părerea lor, polisul antic este un organism social-economic specific, bazat pe forma antică de proprietate, ce se deosebește atît de forma veche orientală de proprietate, cît și de cea germană. Aceasta este totodată și o comunitate a proprietarilor funciari, care sînt în același timp cetățeni și ostași cu drepturi depline. Forma antică de proprietate reprezintă prin sine coexistența a două tipuri de proprietate: a proprietății private a cetățenilor și a proprietății comunității (de stat), ce aparține întregului colectiv de cetățeni. Polisul antic se descompune treptat sub influența relațiilor sclavagiste de tip clasic.

Întemeietorii marxismului au supus celei mai minuțioase cercetări și o altă problemă de bază a istoriei antice — problema sclaviei, aspectele ei economice, sociale și politice. Ei au explicat structura economiei sclavagiste, posibilitățile și caracterul ei limitat, caracterul uneltelor de muncă și al progresului tehnic, particularitățile sclavului ca lucrător. Spre deosebire de multe investigații burgheze din secolul al XIX-lea (aceasta s-a manifestat grăitor la

A. Vallon şi la filozoful E. Dühring), care subliniau doar aspectele negative ale sclaviei în istorie, K. Marx şi F. Engels au demonstrat necesitatea istorică şi legitatea apariţiei relaţiilor sclavagiste în antichitate. Analizînd societatea antică, ei subliniau complexitatea componenţei ei social-economice şi, paralel cu relaţiile dominante ale sclaviei, menţionau şi existenţa altor forme de dependenţă, a altor clase şi grupuri sociale, în afară de sclavi şi stăpînitori de sclavi.

Componenţa social-clasială complexă a societăţii antice (inclusiv a celei greceşti) a determinat, după părerea lor, caracterul complicat al relaţiilor sociale şi al contradicţiilor sociale, în special aceasta sublinia importanţa contradicţiilor dintre mica proprietate şi marea proprietate în polisurile antice.

K. Marx şi F. Engels erau încîntaţi de cultura, arta şi filozofia greacă (teza de doctorat a lui K. Marx a fost consacrată studierii filozofiei lui Democrit şi Epicur), şi interpretarea de către ei a esenţei culturii greceşti timpurii a îmbogăţit ştiinţa istorică. Ideile profunde şi fructuoase ale marxismului nu numai că au devenit o mare realizare a istoriografiei europene, ci au şi exercitat o puternică influenţă asupra dezvoltării ei.

Succesele în studierea istoriei Greciei Antice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau legate de asemenea de noile descoperiri arheologice pe teritoriul Greciei, de găsirea unui număr mare de materiale epigrafice şi de metode perfecte de prelucrare a lor. Cele mai importante lucrări arheologice au fost efectuate de H. Schliemann şi W. Dörpfeld la Troia, Micene şi Tirynt (1871—1894) şi de A. Evans în Creta (din 1900), care au dus la descoperirea unor monumente din mileniul al II-lea î. e. n.

O importanţă principială a avut-o folosirea noilor date etnografice, aplicate de cercetătorul american L. Morgan în lucrarea «Societatea primitivă» (1877) după materialele amerindienilor şi ale eposului homeric. Datorită acestor descoperiri istoria Greciei nu numai că a fost extinsă cu peste un mileniu, ci au fost explicate de pe poziţii materialiste şi problemele complicate ale constituirii societăţii de clasă şi ale celei mai vechi formaţiuni statale din Grecia.

O mare rezonanţă au avut în ştiinţa europeană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea cercetările comunităţii civile antice sau ale polisului (în primul rînd, a celui grec), efectuate de către istoricul francez Fustel de Coulanges («Comunitatea civilă antică», 1864). El s-a pronunţat cu hotărîre împotriva modernizării antichităţii, începute atunci, şi considera comunitatea civilă drept cea mai importantă temelie a întregii civilizaţii antice, care se baza pe sclavie şi se deosebea profund de relaţiile capitaliste. Însă Fustel de Coulanges interpreta în mod idealist esenţa polisului antic, explicînd-o prin concepţiile religioase ale grecilor. În opera capitală a lui A. Wallon «Istoria sclaviei în lumea antică» (1849, 1879) a fost studiată chestiunea cardinală şi nouă pentru acele timpuri cu privire la rolul mare al sclaviei în relaţiile sociale din antichitate, la influ-

enţa profundă şi totodată negativă a relaţiilor sclavagiste asupra întregii orînduiri a civilizaţiei greco-romane.

Continua studierea instituţiilor politice şi a orînduirii de stat ale grecilor, aceasta fiind însoţită de compararea permanentă a instituţiilor de stat din antichitate cu cele din ţările capitaliste contemporane, cum se făcea, de exemplu, în lucrările istoricului englez E. Freeman. Tot lui îi aparţine istoria capitală în patru volume a Siciliei antice (1891—1894), în care el face analogii permanente între evenimentele din istoria antică a Siciliei şi cele din istoria Angliei din epoca cuceririi normande.

Un model strălucit de orientare cultural-istorică a istoriografiei europene în anii 70—80 ai secolului al XIX-lea îl constituie cercetarea civilizaţiei greceşti ca un complex cultural-religios complicat, realizată de istoricul elveţian J. Burckhardt («Istoria culturii greceşti», 1893—1902, vol. I—IV). Spre deosebire de majoritatea istoricilor din secolul al XIX-lea, care considerau statul, instituţiile politice drept forţă determinantă a dezvoltării istorice, Burckhardt punea pe prim plan istoria culturii spirituale. Baza civilizaţiei greceşti, forţa ei motrice el o vede în particularităţile «spiritului grec», ai cărui exponenţi sînt marile personalităţi, «civilizatorii» poporului.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea istoriografia burgheză trece printr-o adîncă criză metodologică, legată de înteţirea tendinţelor reacţionare, de intrarea societăţii capitaliste în ultimul stadiu al dezvoltării sale — perioada imperialismului. În domeniul istoriografiei antice, în special al celei elene, aceasta s-a manifestat în tendinţa spre modernizarea relaţiilor social-economice ale societăţii elene, spre interpretarea lor după chipul şi asemănarea capitalismului contemporan, în critica aspră a democraţiei greceşti, mai ales a celei ateniene, care n-a fost altceva decît o încercare de a discredita tendinţele democratice în Europa contemporană.

O manifestare a crizei metodologice a fost renunţarea la teoria progresului istoric, cercetarea societăţii elene ca un complex izolat, în fond static, ca o societate ce nu se dezvoltă.

Savantul german Ed. Meyer a emis teoria dezvoltării ciclice a societăţii europene. După părerea lui, istoria europeană a trecut în dezvoltarea sa prin două cicluri. Primul ciclu—în antichitate: stadiul primitiv, evul mediu, capitalismul, declinul ca urmare a discordiilor interne; şi noul ciclu al dezvoltării — prin evul mediu spre capitalism în Europa contemporană. Din punctul de vedere al lui Ed. Meyer, capitalismul antic (grecesc) şi capitalismul contemporan sînt noţiuni în ansamblu identice, şi ambele constituie etapa superioară în dezvoltarea culturii în cadrul ciclului său.

Cu toate că ştiinţa era cuprinsă de criza metodologică, studierea societăţii antice greceşti continua. La sfîrşitul secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea o atenţie deosebită se acorda studierii relaţiilor social-economice în antichitate. Una după alta apar lucrări ale lui Ed. Meyer, K. Bücher, K. Beloch, R. Pöhlman, G. Glotz. În lucrările istoricilor germani Ed. Meyer, K Beloch, R. Pöhlman şi-a

găsit cele mai extreme forme de manifestare concepția modernizatoare a relațiilor social-economice în Grecia Antică, totodată înflorirea civilizației grecești, cele mai mari realizări ale culturii grecești în secolele V—IV î. e. n. erau legate de pătrunderea relațiilor capitaliste în societatea antică greacă. Dimpotrivă, în lucrările lui K. Bucher, G. Glotz se sublinia nivelul scăzut al dezvoltării economiei Greciei, se demonstra caracterul natural al economiei antice, posibilitățile modeste ale producției antice, sărăcia societății grecești.

Descoperirea în Egipt a unui număr colosal (peste o sută de mii) de diferite documente scrise pe papirus și succesele în studierea lor au contribuit la desfășurarea unor cercetări active în domeniul istoriei din perioada elenistică. Pe baza studierii acestor documente se creează opere științifice în multe volume privind istoria întregii lumi elenistice, astfel ca operele lui B. Niese, J. Kaerst, J. Mahaffy, istoria unor țări aparte — a Egiptului elenistic (lucrările lui A. Bauche-Leclercq, U. Wilken), istoria Seleucizilor (lucrările lui A. Bauche-Leclercq, E. Biwen). Pe baza noilor documente se studiază multe aspecte ale societăților elenistice (economia, relațiile sociale, statalitatea, cultura), deși, în ansamblu, în istoriografia burgheză elenismul este considerat în primul rînd o sinteză a institutelor politice și culturale din Grecia Antică și Orientul Antic, și atenția preferențială se acordă descrierii istoriei politice și culturale.

2. Istoriografia rusă în secolul al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea. Studierea istoriei Greciei Antice a început în Rusia încă în secolul al XVIII-lea. Cunoscători ai istoriei Greciei au fost M. V. Lomonosov și A. N. Radișcev, care foloseau deseori în lucrările lor multe date ale autorilor eleni. Lui Radișcev îi aparține traducerea în limba rusă a operei unuia dintre iluminiștii francezi de vază G. Mably «Cugetări despre istoria Greciei Antice» (1773). În lucrarea sa «Cîntare istorică» el a prezentat o schiță a principalelor evenimente ale istoriei Greciei. Un mare specialist de talie europeană era neamțul G. Bayer, invitat pentru a lucra în Rusia. El a editat o serie de lucrări privind istoria Ligii aheene, a Regatului Greco-Bactrian, a relațiilor dintre coloniile grecești din nordul bazinului Mării Negre și triburile sciților.

O mare pasiune pentru istoria și cultura antică, și în primul rînd a Greciei Antice, se observă în Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În anii 20 ai secolului al XIX-lea I. Martînov a editat 26 de volume ale multor autori eleni, traduse în limba rusă. N. Gnedici și V. Jukovski au dăruit publicului rus splendide traduceri ale poemelor lui Homer «Iliada» și «Odiseea». În prima jumătate a secolului al XIX-lea au început săpăturile unor colonii grecești din sudul Rusiei (deosebit de reușite au fost săpăturile gorganelor din preajma orașului Kerci). Însă fondator al școlii ruse de studiere a istoriei Greciei Antice a devenit profesorul universității din Sanct-Peterburg M. S. Kutorga. Sfera intereselor lui științifice cuprindea studierea Atticii, și în primul rînd a democrației ateniene în perioada arhaică și cea clasică. Adept al metodei critice

de analiză a surselor, Kutorga a efectuat în anii 30—50 un studiu profund al celor mai importante probleme ale istoriei Atenei: cea mai veche organizație tribală și apariția primelor stări sociale, structura socială a societății ateniene, inclusiv situația sclavilor și libertinilor, el a relevat legătura dintre dezvoltarea politică și progresul social-economic în Attica. Încă pînă la Fustel de Coulanges, Kutorga a procedat la studierea polisului atenian ca drept comunitate civică.

Totodată, M. S. Kutorga a fost creatorul unei întregi școli de specialiști în istoria Greciei Antice. Printre discipolii săi deosebit de fructuos au activat V. G. Vasilievski și F. F. Sokolov. Lucrarea lui Vasilievski «Reforma politică și mișcarea socială în Grecia Antică în perioada declinului ei» (1869) a fost o inovație, în care el a cercetat fundamental problemele, noi pentru știința europeană, ale luptei sociale în societatea greacă în secolul al III-lea î. e. n. F. F. Sokolov a fost fondatorul unei întregi orientări în știința rusă privitor la antichitatea greacă, legate de o analiză minuțioasă a materialului epigrafic de proporții mereu crescînde. El este considerat părintele școlii epigrafice ruse. Sokolov se străduia să pună studierea problemelor istorice pe o bază strict faptică, să dezvăluie toate componentele veridice ale tradiției antice. Articolele lui nu prea voluminoase au precizat multe date și evenimente diferite ale istoriei Greciei din secolele V—III î. e. n. și au intrat cu siguranță în uzul științific. În disertația sa privind cea mai veche perioadă a istoriei Siciliei (1865), F. F. Sokolov a prezentat modele de cercetare istorico-critică a tradiției literare, separînd informațiile îndoielnice de nucleul veridic, a restabilit principalele jaloane ale celei mai vechi istorii a Siciliei.

Discipolii lui Sokolov, V. V. Latîșev și S. A. Jebeliov, au continuat destoinic activitatea ctitorului lor în studierea istoriei elene. V. V. Latîșev a editat în trei volume toate inscripțiile grecești și latine, descoperite pe litoralul de nord al Mării Negre (1885—1916). În baza unei analize scrupuloase a acestor inscripții el a elaborat problemele conducerii de stat în coloniile grecești, în Olbia, Chersones, Regatul Bosporan, punînd bazele studierii istoriei lor politice.

Un cercetător multilateral a fost S. A. Jebeliov. Principalele lui lucrări sînt consacrate studierii perioadelor «întunecate» ale istoriei Greciei, care nu și-au găsit reflectarea cuvenită în tradiția literară, și el a fost nevoit să le restabilească după inscripții răzlețe și după toate sursele existente pe atunci. Anume pe baza acestor materiale sărăcăcioase el a reconstituit istoria Atenei în perioada elenistică (1898) și istoria Greciei Balcanice în perioada romană din secolele I—III e. n. (1903).

La sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea în știința rusă s-au format cîteva orientări științifice, fiecare punînd accentul pe cutare sau cutare aspecte ale procesului istoric, și anume: social-economică (cei mai remarcabili reprezentanți — R. I. Vipper, M. I. Rostovțev, M. M. Hvostov), studierea instituțiilor politice (S. A. Jebeliov, V. P. Buzescul, N. I. Kareev), în domeniul culturii

(F. F. Zelinski). Lucrările lui R. I. Vipper conţin o elaborare mai amplă pentru acele timpuri a istoriei sociale a Greciei Antice din secolele VIII—IV î. e. n., relaţiile complicate dintre diferite grupuri sociale, ciocnirile şi lupta dintre ele, precum şi influenţa acestor relaţii asupra procesului general al dezvoltării societăţii antice greceşti. Lui M. M. Hvostov îi aparţin studii monografice privind unele probleme economice ale Egiptului din perioada elenistică şi cea romană.

Obiectul intereselor ştiinţifice ale lui V. P. Buzescul a fost istoria democraţiei ateniene. În operele «Pericle» (1889), «Istoria democraţiei ateniene» (1909) V. P. Buzescul a studiat geneza democraţiei ateniene, structura, funcţionarea şi marea ei influenţă asupra lumii greceşti. În monografia «Pericle» Buzescul a făcut cea mai fundamentală analiză în ştiinţa rusă a activităţii politice a conducătorului democraţiei ateniene. În condiţiile autocraţiei ţariste şi a criticii acute a democraţiei ateniene de către istoricii reacţionari din Occident atenţia faţă de democraţia ateniană, sublinierea enormei ei importanţe istorice a fost indicatorul concepţiilor progresiste ale lui Buzescul.

F. F. Zelinski a studiat activ diferite aspecte ale religiei şi culturii greceşti. Drept rezultat al acestor investigaţii a fost publicarea operei în patru volume «Din existenţa ideilor» (1905—1907, 1922). Zelinski, fiind adept al orientării idealiste, considera ideile, cultura spirituală şi, mai întîi de toate, religia, ce predominau în Grecia, drept bază pentru întreaga dezvoltare politică şi social-economică a grecilor.

La fel ca şi în secolul al XIX-lea se studia activ istoria coloniilor greceşti din bazinul de nord al Mării Negre şi relaţiile acestora cu nomazii din împrejurimi, în primul rînd — cu sciţii. În afară de Latîşev şi Jebeliov, de aceste probleme s-a ocupat mult M. I. Rostovţev, care a editat valoroase studii — «Pictura decorativă antică din sudul Rusiei» (1914) şi «Elenismul şi Iranismul în sudul Rusiei» (1918) — despre relaţiile Chersonesului cu Imperiul Roman. Un enorm material privind istoria coloniilor greceşti din nordul bazinului Mării Negre a fost obţinut în urma săpăturilor arheologice din Olbia, efectuate de către B. V. Farmakovski, de la Chersones sub conducerea lui C. C. Kostiuşko-Valiujinici, de la Kerci, unde a lucrat V. V. Şcorpil.

O multilaterală activitate ştiinţifică în vederea studierii istoriei şi culturii elene a desfăşurat F. G. Mişcenco. Lui îi aparţin excelente traduceri în limba rusă a operelor lui Herodot, Tucidide, Polibiu şi Strabon. El s-a preocupat de istoria gîndirii sociale a grecilor antici, a studiat mai cu seamă apariţia raţionalismului în Grecia. Prezintă interes caracterizările făcute de el instituţiilor politice şi organizării de stat, mai ales în perioada elenismului. În sfîrşit, el a editat lucrări despre legăturile comerciale dintre Atena şi Bospor în secolul al IV-lea î. e. n. şi despre relaţiile dintre oraşele greceşti şi sciţi.

În ansamblu, ştiinţa rusă a adus o contribuţie preţioasă la an-

ticologia europeană, îmbogăţind ştiinţa mondială cu multe studii serioase privind istoria Greciei Antice.

3. Grecia Antică în istoriografia de peste hotare din secolul al XX-lea. Revoluţia din octombrie 1917 a exercitat o puternică influenţă asupra gîndirii sociale şi a ştiinţei istorice mondiale. Crearea primei în lume societăţi socialiste a marcat triumful învăţăturii marxist-leniniste, a contribuit la răspîndirea ei în lumea întreagă. Totodată, faptul acesta a activizat forţele şi tendinţele reacţionare în viaţa social-politică, inclusiv în ştiinţă. Criza ideologico-filozofică şi metodologică ce a cuprins istoriografia burgheză la hotarul secolelor XIX—XX se adînceşte. În aceşti ani, însă, continuă acumularea de surse, se efectuează săpături arheologice de mari proporţii, la dispoziţia specialiştilor se pun noi sute de mii de inscripţii, monede, monumente ale culturii materiale. Se perfecţionează metodica studiului istoric, istoricii încep să folosească metodele ştiinţelor naturale (ale matematicii, statisticii, geofizicii, paleografiei ş. a.), se lărgeşte problematica cercetărilor în domeniul istoriei. În aceste condiţii creşte decalajul dintre cercetările istorice concrete şi interpretarea lor teoretică, începe folosirea arbitrară a datelor ştiinţei istorice în scopuri politice reacţionare. Un exemplu elocvent al unei astfel de aplicări antiştiinţifice a unor realizări ale istoriografiei contemporane, mai mult decît atît — a falsificării conştiente a rezultatelor ei în interesele reacţiunii şi militarismului, îl constituie istoriografia fascistă din anii 20—30 din Italia şi Germania.

Studierea istoriei concrete a ţărilor Orientului Antic, Greciei Antice şi bazinului mediteranean din perioada romană a demonstrat unitatea procesului istoric mondial, ducînd la depăşirea centrismului unilateral grec sau roman. Spre începutul secolului al XX-lea de acum era recunoscută drept învechită concepţia dezvoltării izolate a vechilor societăţi orientale şi a celor antice, fiind dezvăluite numeroasele legături dintre ele. Drept reflectare a noilor orientări în ştiinţă a devenit pregătirea şi editarea în multe volume a istoriilor universale ale antichităţii, în cadrul cărora istoria ţărilor Orientului Antic, a polisurilor greceşti şi a imensului stat roman erau examinate într-o anumită interdependenţă. Cele mai cunoscute ediţii de acest fel au devenit «Vechea istorie din Kambrigé» în 12 volume (1928—1938), «Istoria universală» în 13 cărţi redactată de G. Glotz (1923—1939) şi lucrarea în 5 volume «Popoare şi civilizaţii. Istoria universală» sub redacţia lui A. Halfent şi F. Sagnac (1930—1937). În aceste publicaţii, scrise de pe poziţiile modernizării moderate a antichităţii, a fost făcută o descriere fundamentală, bazată pe studierea minuţioasă a surselor, a economiei, a relaţiilor sociale, o descriere mai amănunţită — a istoriei militaro-politice şi a culturii. Atît istoria universală a antichităţii, scrisă în Anglia, cît şi cea din Franţa, au devenit un fel de trecere în revistă a realizărilor ştiinţei burgheze de orientare conservativ-moderată în anii 20—30. După încheierea celui de-al doilea război mondial — în anii 50—60— au apărut cîteva ediţii analogice în diferite ţări

Europei: «Istoria universală a civilizației» sub redacția lui Croi- în Franța, «Istoria lumii» în 10 volume — în Elveția, «Istoria ndială a lui Ficher» în 37 de volume — în Germania, «Istoria mirii. Dezvoltarea ei culturală și științifică» editată sub egida ESCO.

Crearea unor lucrări de sinteză în istoria antică a devenit posi- datorită acumulării de material nou și studierii intensive a pro- elor speciale și a unor anumite compartimente referitoare la ia economică și socială, politică și culturală a Greciei Antice antichității.

Indeosebi de activ au fost studiate diferite probleme ale istoriei nomice a Greciei Antice. S-au format două concepții principale: dernizarea relațiilor antice după modelul celor capitaliste și epția unei căi aparte de dezvoltare a societății antice, ce se deo- a de capitalism. Cel mai autoritar reprezentant al teoriei moder- e a fost în anii 20—40 ai secolului al XX-lea istoricul rus I. Rostovțev, profesor la Universitatea din Peterburg, ulterior migrat în S. U. A. In lucrarea sa în trei volume despre istoria al-economică a lumii elenistice (1941) el analizează economia lenistică ca fiind analogică capitalismului european din secolele VII—XVIII, deși subliniază un anumit specific al ei. In ansam- blu, de pe aceleași poziții studiază economia Greciei Antice și isto- lcii francezi de vază J. Toutain («Economia antică», 1927) și i. Glotz («Munca în Grecia Antică. Istoria economiei grecești», 1920); savantul german F. Haihellheim («Istoria economică a lu- nii antice», 1938). Insă analiza unor materiale noi demonstrează lipsa de perspectivă și incoincidența în fapte ale acestei orientări influente de la începutul secolului al XX-lea. In lucrările econo- mistului olandez H. Bolkestein «Economia greacă în veacul de aur» (1923; 1958), ale savantului englez G. Mitchell «Economia Greciei» (1940) modernizarea relațiilor economice se promovează de acum lestul de moderat, subliniindu-se o anumită primitivitate a econo- nici. Modernizarea istoriei antice, inclusiv a economiei, a fost spru criticată de astfel de istorici de vază, ca E. Will (Franța) și nai ales de M. Finley (Marea Britanie), căruia îi aparțin un mare număr de investigații în cele mai diverse probleme ale istoriei Greciei Antice (istoria sclaviei, relațiile agrare, istoria socială și politică și multe altele). Un mare interes prezintă concepția lui supra economiei antice (inclusiv cea greacă), pe care o expune în lucrarea de sinteză «Economia antică» (1973). După părerea lui, economia antică se deosebea în fond de cea capitalistă într-atîta, încît față de ea nici nu pot fi aplicate noțiunile economice «capital», investiții de capital», «producție», «cerere», «ofertă». Orașul antic era un centru de consum, și nu de producție, iar drept bază a eco- nomiei servea gospodăria naturală a oicosului, izolată de celelalte. In societate nu se putea forma politica economică de stat și de aceea nu putea exista lupta pentru piețe de desfacere și surse de ma- terii prime. Scopul producției nu era însă obținerea de profit, de producție suplimentară, ci în primul rînd autoasigurarea lucrători-

lor ocupaţi într-un oicos concret, izolat. În ansamblu, concepţia specificului economiei antice, a deosebirii ei radicale de cea capitalistă capătă în prezent o susţinere tot mai mare în ştiinţa burgheză, deşi nu se poate considera că modernizarea antichităţii ţine definitiv de domeniul trecutului. În orice caz, într-o asemenea lucrare de sinteză, cum este «Istoria economică a Europei» (1972), economia Greciei Antice, la fel ca şi cea a Romei Antice, este prezentată de pe poziţii evident modernizatoare, inclusiv afirmaţia că Atena din secolele V—IV î. e. n. aminteşte Londra din secolul al XIX-lea.

Analizînd lucrările savanţilor burghezi atît de orientare modernizatoare, cît şi antimodernizatoare, se poate observa şi ceva comun între ele. Aceasta constă în faptul că şi unii, şi alţii nu consideră relaţiile economice ca ceva de bază, ce determină structura socială şi politică a societăţii, ci în cel mai bun caz apreciază economia doar drept unul dintre numeroşii factori ai dezvoltării istorice a civilizaţiei greceşti (şi antice).

Istoriografia burgheză din anii 30—40 ai secolului al XX-lea aproape că nu s-a preocupat de studierea problemei-cheie a istoriei Greciei Antice — problema sclaviei, gradul ei de extindere, rolul pe care ea l-a jucat în producţie şi în societate. Însă în anii 50—70 ea a căpătat o mare însemnătate şi s-a transformat în una din cele mai populare probleme ce urma să fie cercetată, fapt în care se poate vedea o anumită influenţă a istoriografiei marxiste. Cele mai mari şcoli de studiere a sclaviei antice (şi din Grecia Antică) au devenit şcolile savantului american W. Westermann şi ale savantului german J. Fogt. În anii 20—30 W. Westermann s-a ocupat activ de problema sclaviei în antichitate. Drept rezultat al studiilor sale a fost publicarea lucrării de sinteză «Sistemele sclavagiste ale antichităţii greco-romane» (1955). În această lucrare el demonstrează răspîndirea nu prea mare a sclaviei, situaţia socială destul de favorabilă a sclavilor şi dezminte concluzia privind caracterul sclavagist al civilizaţiei antice. Concepţia lui Westermann o susţin A. Jones şi Ch. Starr.

O mare influenţă în ştiinţa burgheză din anii 50—70 a avut-o un grup de specialişti vest-germani în frunte cu J. Fogt, care a editat peste 20 de monografii în diferite probleme ale sclaviei antice (despre izvoarele sclaviei, situaţia sclavilor în societate, progresul tehnic şi sclavia, despre sclavie în minerit, răscoalele sclavilor ş. a.). Pentru şcoala lui J. Fogt este caracteristică o analiză mai atentă şi mai profundă a materialului faptic, care a dus la constatarea rolului însemnat al sclaviei în societatea şi producţia antică; cu toate acestea, şi în această serioasă serie de lucrări se neagă caracterul sclavagist al civilizaţiei antice, se trece sub tăcere acuitatea contradicţiilor de clasă, se prezintă în culori roz situaţia sclavilor.

O nouă cotitură în domeniul studierii sclaviei în Grecia Antică se observă în lucrările lui M. Finley, care studiază sclavia într-un larg context al relaţiilor sociale. După părerea lui, rolul sclaviei în Grecia era mare încă pe timpul lui Hesiod, adică încă la începutul

...lui al VII-lea î. e. n., iar sclavia era unul din elementele ci...ației elene. Totodată el consideră pe bună dreptate că cifrele ...mplătoare ajunse pînă la noi nu redau în măsură deplină marele ...l sclavilor în lumea greacă. M. Finley socoate însă că despre ... de sclavi la fel ca și despre clasele societății grecești nu se ... vorbi în linii generale. Din punctul lui de vedere, structura ...lă a societăților antice reprezintă un spectru de stări sociale, complex al multor grupuri sociale, statute, pături sociale, care aveau careva trăsături comune. Însăși sclavia era una din mul...lele forme de dependență, cunoscute în antichitate, care doar pe ...termen scurt și doar într-o serie de regiuni (ca, de exemplu, ...na) a strîmtorat alte categorii de lucrători cu drepturi reduse. ...lli ample și profunde privind istoria socială a societății gre...ti din mileniul al II-lea — prima jumătate a mileniului I î. e. n. ...rțin savantului englez J. Thompson, care a urmărit de pe pozi...le interpretării marxiste a istoriei procesele formării claselor, ...țiilor sociale, situația diferitelor clase și pături sociale în socie...te. Studierea istoriei sociale se află în centrul atenției unei in...ente școli de specialiști francezi în frunte cu P. Leveque (uni...sitatea din Besançon). Reprezentanții acestei școli au publicat ...ca 30 de monografii și culegeri privind diferite probleme de isto..., inclusiv istoria social-politică, munca sclavilor în meșteșugărie ... în agricultură, situația agricultorilor în societatea antică, rolul ...meii, diferite forme de dependență, ponderea comunităților gen...lice în structura de stat și socială etc.

Cu toate că numărul de lucrări privind istoria social-economică ...ește, o atenție preponderentă în istoriografia burgheză se acordă problemelor istoriei politice. Negarea bazei sclavagiste a societății grecești, a structurii ei de clasă, subaprecierea rolului producției în procesul istoric îi duc inevitabil pe cei mai mulți dintre savanții burghezi la exagerarea rolului statului și institutelor politice. Isto...la politică a Greciei este studiată pe cîteva direcții. Mai întîi de toate, se are în vedere studierea diferitelor aspecte ale democrației ateniene (P. Cloché, C. Mosse, A. Jones, R. Meiggs ș. a.), care este studiată acum nu atît de unilateral ca mai înainte, fără a se idealiza sau a se prezenta ceva în culori negre, ci ca un fenomen complex și contradictoriu în interior, atrăgîndu-se atenția asupra aspectelor ei progresiste și negative, asupra a însuși mecanismului de funcționare a instituțiilor democratice, asupra bazelor ei sociale.

A sporit numărul lucrărilor privind istoria Spartei (H. Mitchell, G. Huxley, W. Forrest). Noile puncte de vedere asupra istoriei timpurii a Spartei au dat posibilitatea de a demonstra geneza mai complexă și mai contradictorie a societății și statului spartan față de cea, cum se obișnuia în istoriografia de mai înainte, în care predominau concepții, ținînd în ultimă instanță de tradiția antică referitoare la Sparta lui Licurg. Sparta timpurie este considerată drept o societate în dezvoltare, avansarea căreia a fost oprită în secolul al VI-lea î. e. n. După aceasta ea a devenit un sistem social-economic în stagnare în care domina militarismul abrutizat ce în-

făptuia în primul rînd controlul asupra numeroşilor hiloţi (Huxley). Modernizarea istoriei Spartei se manifestă în faptul că ea este tratată drept o societate feudală (Mitchell).

O generalizare a multor studii concrete asupra statalităţii greceşti o constituie lucrările lui J. Larsen «Conducerea reprezentativă la greci şi romani» (1953) şi V. Erenberg «Statul grecesc» (1960, 1969, vol. 1—2). În aceste lucrări sînt analizate diferite forme ale statalităţii, diverse căi ale devenirii ei, ale schimbării caracterului statului în perioada clasică şi cea elenistică. Totodată, autorii dau dovadă de neînţelegere a faptului că în societatea scindată în clase antagoniste statul este o unealtă în mîinile clasei dominante. Statalitatea este pentru Larsen şi Erenberg o forţă independentă, ce nu numai că nu depinde de societate, ci şi se postează deasupra ei, orientîndu-i dezvoltarea.

Trebuie să menţionăm că în istoriografia străină din anii 50—70 se formează o şcoală de specialişti care studiază istoria Greciei Antice de pe poziţii marxiste sau apropiate de acestea: istoricii englezi şi americani J. Saint Croix (lucrări privind istoria Războiului peloponesiac, «Karl Marx şi istoria antichităţii clasice»), P. Cartlege (lucrări despre Sparta timpurie), R, Pedgag («Clasele şi societatea Greciei clasice»), M. Oisen («Lupta de clasă în Grecia Antică»). Mulţi reprezentanţi ai şcolii din Besanson, în special M. Austin şi P. Vidal-Naguet, P. Leveque şi Y. Garlan, precum şi alţii, studiază cele mai importante aspecte ale structurilor economice şi social-politice, aduc o mare contribuţie în istoriografia contemporană.

4. Istoriografia sovietică despre antichitate (1917—1985). După revoluţia din octombrie 1917, ştiinţa istorică sovietică a început să se dezvolte pe baza învăţăturii marxist-leniniste despre societate. Un rol enorm în statornicirea ei l-au avut lucrările lui V. I. Lenin, care în noile condiţii istorice a dezvoltat principiile de bază ale teoriei marxiste, ale interpretării materialiste a istoriei. V. I. Lenin a încheiat elaborarea teoriei formaţiunilor social-economice, a legilor dezvoltării acestora, a problemelor luptei de clasă şi revoluţiilor sociale. În lucrările lui Lenin modul de producţie sclavagist este conceput ca bază a formaţiunii sclavagiste, în ele sînt elaborate diferite aspecte ale luptei de clasă şi sociale în antichitate, este determinată esenţa şi diferitele forme ale statului sclavagist. Studierea operelor lui K. Marx, F. Engels şi V. I. Lenin a exercitat o influenţă binefăcătoare asupra devenirii tinerei ştiinţe istorice sovietice. Dar studierea istoriei lumii antice, inclusiv a Greciei Antice, pe baza ideologiei marxist-leniniste a fost un proces complex. În lucrările savanţilor din anii 20 se mai resimţea influenţa unui şir de concepţii populare ale istoriografiei burgheze, în special a doctrinelor moderniste ale lui Ed. Meyer, a teoriei oiconiste a lui K. Bucher, a concepţiilor neocantiene ale lui M. Weber. Bazele anticologiei marxiste au fost puse prin lucrările lui A. I. Tiumenev, V. S. Sergheev, S. I. Kovaliov. Un loc important în elaborarea concepţiei marxiste asupra istoriei Greciei Antice în anii 20 l-au ocupat cercetările lui A. I. Tiumenev. În cîteva monografii («Schiţe asup-

[illegible]riei economice şi sociale a Greciei Antice», 1920—1922, vol. [illegible] «Exista oare capitalism în Ggecia Antică?», 1923; «Introdu[illegible]n istoria economică a Greciei Antice, 1923), el a formulat [illegible]etarea originală a relaţiilor social-economice în Grecia An[illegible]determinînd specificul economiei Greciei Antice, a structurii [illegible]lasă şi sociale.

[illegible]mare influenţă asupra dezvoltării ştiinţei sovietice despre an[illegible]te a exercitat discuţia despre formaţiunile social-economice, [illegible]urată la sfîrşitul anilor 20— începutul anilor 30. În cadrul [illegible] fost elaborate principiile fundamentale ale teoriei formaţiunii [illegible] economice sclavagiste, care cuprindea societăţile din Orientul [illegible], Grecia Antică şi Roma Antică, fiind respinsă influenţa doctri[illegible]lor teoretice ale istoriografiei burgheze. Într-o serie de lucrări ale lui [illegible]. I. Kovaliov («Despre principalele probleme ale formaţiunii [illegible]agiste», 1933; «Probleme ale revoluţiei sociale în societatea [illegible]tică» ş. a.) şi A. V. Mişulin («Despre reproducţie în formaţiu[illegible]a antică», 1932) au fost supuse unei studieri profunde aspectele [illegible]odologice ale formaţiunii sclavagiste, esenţa, particularităţile [illegible] factorii principali ai dezvoltării ei pe baza principiilor marxism-[illegible]lismului. Una din sarcinile primordiale ale anticologiei sovie[illegible]e a fost aplicarea acestor principii metodologice faţă de istoria [illegible]ncretă a societăţilor antice, în special faţă de istoria Greciei An[illegible]e. Studierea generală a istoriei relaţiilor sclavagiste în Grecia Antică a fost întreprinsă de către V. S. Sergheev şi S. I. Kovaliov [illegible]n manualele pentru facultăţile de istorie ale universităţilor de stat, [illegible]ditate în anii treizeci. Aceste lucrări de sinteză erau create pe [illegible]baza unor studii mai concrete în diferite probleme ale istoriei Greciei Antice. Astfel, K. M. Kolobova şi-a concentrat eforturile asupra [illegible]analizei constituirii societăţii de clasă şi a statalităţii pe insula Rhodos şi în Attica. Lucrări valoroase în problematica social-econo[illegible]mică au fost create de către O. O. Kriugher (schiţă generală privind istoria social-economică a elenismului; producţia agricolă în Egiptul elenistic), R. V. Schmidt (despre minerit şi producţia de prelucrare a metalelor; despre situaţia peneştilor în Tessalia). În numeroasele lucrări ale lui S. I. Lurie se puneau diferite probleme privind istoria politică a Atticii şi a ştiinţei greceşti (seria de monografii «Democrit», «Arhimede», «Herodot», «Studii de istorie a ştiinţei antice»).

Pe marginea unor probleme fundamentale ale istoriei Greciei Antice s-au desfăşurat discuţii animate. La sfîrşitul anilor 30 se discuta problema esenţei societăţii antice greceşti în mileniul al II-lea î. e. n. B. L. Bogaevski susţinea punctul de vedere privind existenţa unei societăţi fără clase în lumea cretano-miceniană, în timp ce V. S. Sergheev rămînea adeptul concepţiei relaţiilor sclavagiste timpurii şi existenţei statalităţii în Grecia din mileniul al II-lea î. e. n., care a fost distrusă în urma cuceririi doriene la sfîrşitul mileniului al II-lea î. e. n. Descifrarea în anii 50—60 a liniarului B, studierea unor documente din mileniul al II-lea î. e. n. au confirmat în mod strălucit poziţiile ştiinţifice ale lui V. S. Sergheev.

Foarte discutabile deveniseră problemele fundamentale ale societății elenistice, însuşi caracterul elenismului. Discuţia din 1953 a scos la iveală diferite puncte de vedere. V. S. Sergheev, S. I. Kovaliov, A. B. Ranovici («Elenismul şi rolul său istoric», 1950) interpretau elenismul drept o etapă superioară prin conţinutul ei social-economic, politic şi cultural a istoriei Greciei Antice decît perioadele precedente, vedeau prezenţa multor trăsături comune în societăţile şi statele elenistice. Totodată K. K. Zeliin înţelegea esenţa elenismului ca o îmbinare istorică concretă a elementelor greceşti şi orientale în fiecare ţară din lumea elenistică. În 1960 K. K. Zeliin a editat un studiu capital privind relaţiile agrare în perioada tîrzie a Egiptului elenistic, în care a făcut nu numai cea mai fundamentală analiză a relaţiilor agrare din Egipt, ci şi a formulat şi un şir de probleme principiale cu caracter teoretic (despre rolul gospodăriei de mărfuri şi celei naturale, diferite forme de dependenţă, rolul formelor economice şi extraeconomice de constrîngere ş. a.).

În anii 60—70 în atenţia specialiştilor se aflau îndeosebi două probleme cardinale ale istoriei generale a Greciei — problema sclaviei şi problema polisului. Privitor la prima problemă a fost editată o serie de monografii sub genericul «Studii de istorie a sclaviei în lumea antică». În cadrul acestei serii au fost publicate monografia lui I. A. Lenţman «Sclavia în Grecia miceniană şi homerică» (1963), culegerile «Sclavia la periferia lumii antice» (1968), «Sclavia în statele elenistice din secolele III—I î. e. n.» (1969), monografia lui K. K. Zeliin şi M. K. Trofimova «Formele de dependenţă în Mediterana orientală în perioada elenistică» (1969), lucrarea lui A. I. Dovatur «Sclavia în Attica în secolele VI—IV î. e. n.» (1980). Scrise pe baza unei analize scrupuloase a numeroase surse, aceste monografii au prezentat cea mai modernă tratare a diferitelor aspecte ale formelor sclavagiste şi ale altor forme de dependenţă în Grecia Antică, au arătat rolul determinant al modului de producţie sclavagist în lumea grecească.

În istoriografia sovietică din anii 60—70 un mare loc a revenit şi diferitelor probleme ale organizării polisurilor în general, precum şi a celor din Grecia Antică. În lucrările lui I. V. Andreev, V. N. Andreev, L. M. Gluskina, E. L. Kazakevici-Greis, G. A. Koşelenco, L. P. Marinovici, E. D. Frolov polisul din Grecia Antică a fost studiat sub diferite aspecte. Preistoria şi formele timpurii ale organizării polisurilor (I. V. Andreev), esenţa polisului, economia lui, inclusiv relaţiile agrare (V. N. Andreev, G. A. Koşelenko), sclavia şi polisul (E. L. Kazakevici-Greis), diferitele aspecte ale crizei organizării polisurilor în veacul al IV-lea î. e. n. (L. M. Gluskina, L. P. Marinovici, E. D. Frolov), destinele polisului în lumea elenistică (G. A. Koşelenco, L. P. Marinovici) — iată doar cîteva dintre numeroasele probleme ale polisului grecesc, care au fost supuse celor mai minuţioase cercetări.

A încheiat munca de studiere a polisului antic grecesc apariţia lucrării de sinteză «Grecia Antică» (1983, vol. I—II), în care istoria apariţiei, înfloririi şi crizei polisului grecesc este examinată drept

pentru întreaga dezvoltare a societăţii şi statului din Grecia ...ca.

În anii 60—80 s-au efectuat studii privind cele mai diverse peri... ale istoriei Greciei Antice. Astfel, referitor la istoria Greciei ...ne, studierea căreia a căpătat o deosebită amploare după des...rea liniarului B şi a documentelor scrise în mileniul al II-lea ..., au apărut cîteva lucrări serioase: «Limba şi cultura Greciei ...niene» de S. I Lurie (1957), «Sclavia în Grecia miceniană şi ...rică» de I. A. Lenţman (1963), T. V. Blavatskaia «Grecia ahe... (1966), «Societatea greacă în mileniul al II-lea î. e. n.» ...76) ş. a., în care au fost analizate cele mai importante aspecte ...storiei Greciei din cele mai vechi timpuri şi au fost exprimate ...ite punctet de vedere într-o serie de chestiuni concrete.

Valoroase lucrări de istorie a perioadei clasice a istoriei Greciei ...ost scrise de către K. K. Zeliin («Lupta dintre grupările politi... Attica în secolul al VI-lea î. e. n.» 1964), L. N. Kazamanova ...hiţe de istorie social-economică a Cretei în secolele V—IV ...n.», 1964). De studierea istoriei politice şi a gîndirii politice ...ecilor antici s-au ocupat A. C. Bergher («Gîndirea politică a ...mocraţiei elene», 1966) şi A. I. Dovatur («Politica şi Poliţiile lui ...otel», 1965). A fost editată o serie de opere importante despre istoria Greciei din sec. al IV-lea î. e. n.: monografiile lui L. M. Glu...kina («Probleme de istorie social-economică a Atenei din secolul al IV-lea î. e. n.», 1975), L. P. Marinovici («Mercenarii în Grecia în secolul al IV-lea î. e. n. şi criza polisului», 1975), E. D. Frolov («Tiranii greci», 1972; «Statul sicilian al lui Dionysos», 1979).

Au fost studiate activ diferite probleme ale istoriei elenistice, şi în primul rînd relaţiile social-economice. A. I. Pavlovskaia a studiat sclavagismul egiptean, N. N. Picus—situaţia agricultorilor şi meşteşugarilor regali («Agricultorii regali (producătorii nemijlociţi) şi meşteşugarii din Egipt în secolul al III-lea î. e. n.», 1972), I. S. Sventiţkaia — relaţiile agrare şi sociale în Asia Mică din perioada elenistică. E. S. Golubţova a publicat cîteva monografii, în care au fost studiate amănunţit diferite aspecte ale structurii obştei, relaţiilor sclavagiste, diferitelor forme de dependenţă, ideologie şi cultură în Asia Mică din perioada elenistică şi romană.

A fost studiată şi istoria relaţiilor internaţionale din perioada elenismului. În monografiile lui A. S. Şofman «Macedonia antică» (1960—1963, vol. I—II), «Politica orientală a lui Alexandru Macedon» (1976), în lucrările lui B. G. Gafurov şi D. I. Ţibukidis «Alexandru Macedon şi Orientul» (1980), A. G. Bokşcianin «Parţia şi Roma» (1960—1966, vol. I—II), V. D. Jigunin «Relaţiile internaţionale ale statelor elenistice în anii 280—220 î. e. n.» (1980) este demonstrat jocul diplomatic complicat şi sistemul confuz al relaţiilor ţărilor elenistice, care în cele din urmă a dus la slăbirea şi la cucerirea lor de către Roma.

O direcţie influentă a istoriografiei sovietice o constituie cercetările istoriei şi culturii coloniilor greceşti din bazinul Mării Negre, şi în primul rînd a celor din partea de nord a ţinutului. În această

regiune se efectuează dezgroparea intensă a Tyrasului, Olbiei, Chersonesului, Pantecapeionului, Phanagoriei, Gorgipei şi a altor centre greceşti din bazinul Mării Negre. A fost acumulat şi cercetat un bogat material din izvoarele arheologice, numismatice şi epigrafice pe baza cărora au fost elaborate o serie de probleme ale istoriei şi culturii coloniilor antice greceşti. Cercetări apreciabile privind istoria Olbiei au fost efectuate de L. M. Slavin, V. V. Lapin, S. D. Krîjiţki, K. K. Marcenko, I. G. Vinogradov; privind istoria Chersonesului — de G. D. Belov, S. F. Strjeleţki, A. N. Şceglov; privind istoria Regatului Bosporan — de V. D. Blavatski, V. F. Gaiduchevici, M. M. Kobîlina, I. T. Kruglikova, D. B. Şelov şi alţii. Pe baza numeroaselor studii concrete asupra unor chestiuni aparte au fost editate lucrări de sinteză despre istoria întregii regiuni de S. A. Jebeliov, V. D. Blavatski, V. N. Diakov, D. P. Kallistov, D. B. Şelov. Istoricii şi arheologii gruzini cercetează foarte intens bogata istorie a coloniilor greceşti şi a triburilor localnice de pe litoralul estic al Mării Negre.

Astfel, savanţii sovietici din diferite generaţii, pe baza teoriei marxist-leniniste a dezvoltării sociale, au studiat cele mai diverse aspecte ale istoriei Greciei Antice, şi-au adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea ştiinţei mondiale despre antichitate.

Secţiunea I

SOCIETĂŢILE DE CLASĂ TIMPURII ŞI PRIMELE STATE ÎN CRETA ŞI ÎN GRECIA AHEEANĂ. SFÎRŞITUL MILENIULUI AL III-LEA — MILENIUL AL II-LEA Î. E. N.

Capitolul III

CIVILIZAŢIA CRETEI MINOICE

1. Premisele formării statelor în Creta. Unul din cele mai vechi focare ale civilizaţiei în Europa a fost insula Creta. Potrivit situaţiei sale geografice, această insulă muntoasă, lunguiaţă, ce încheie intrarea dinspre sud în Marea Egee, reprezintă parcă un avanpost natural al continentului european, întins departe spre sud, spre litoralurile african şi asiatic ale Mării Mediterane. Încă din timpuri străvechi aici se întretăiau căile maritime, ce uneau peninsula Balcanică şi insulele Egeidei cu Asia Mică, Siria şi Africa de Nord. Dat fiind apărută la una din cele mai animate răspîntii ale Mediteranei, cultura Cretei a fost influenţată de asemenea culturi eterogene şi atît de răzleţe în timp cum ar fi civilizaţiile «fluviale» ale Orientului Apropiat (Egiptul şi Mesopotamia), pe de o parte, şi culturile agrare timpurii ale Anatoliei, depresiunii Dunărene şi Greciei Balcanice — pe de alta. Un rol, însă, deosebit de mare în formarea civilizaţiei cretane l-a jucat cultura arhipelagului vecin al Cicladelor, considerat, pe bună dreptate, una din culturile de frunte din bazinul Mării Egee în mileniul al III-lea î. e. n.

Perioada apariţiei civilizaţiei minoice — îngemănarea mileniilor al III-lea şi al II-lea î. e. n. sau sfîrşitul epocii bronzului timpuriu. Pînă în acest moment cultura cretană nu se distingea mai cu nimic printre culturile străvechi ale popoarelor din bazinul Mării Egee. Epoca neoliticului, la fel ca şi cea a bronzului timpuriu, care a succedat-o (mileniile IV—III î. e. n.), a constituit în istoria Cretei un timp al acumulării treptate, relativ lente a forţelor înainte de saltul decisiv spre o nouă treaptă a dezvoltării sociale. Ce a determinat acest salt? În primul rînd, dezvoltarea şi perfecţionarea forţelor de producţie ale societăţii cretane. Încă la începutul mileniului al III-lea î. e. n. în Creta a fost însuşită producţia de aramă, iar mai apoi şi de bronz. Uneltele de muncă şi armele din bronz treptat înlătură obiectele similare din piatră. Schimbări importante se produc în această perioadă în agricultura Cretei. Temelia acum o constituia agricultura de tip nou, orientată spre cultivarea simultană a trei culturi agricole principale (aşa-numita «triadă-mediteraniană»), şi anume: a culturilor graminee (în temei orz), viţei de vie şi măslinilor.

Toate aceste progrese economice au contribuit la creşterea productivităţii muncii agricole şi la sporirea volumului surplusului de produse. Pe această bază în unele obşti au început a fi create fonduri de rezervă ale produselor agricole, pe contul cărora nu numai că era acoperită insuficienţa de produse alimentare în anii secetoşi, dar erau asiguraţi cu hrană şi oamenii care nu erau ocupaţi nemijlocit în producţia agricolă, de exemplu specialiştii-meşteşugari. Astfel, pentru prima dată devenise posibilă separarea meşteşugăritului de agricultură şi dezvoltarea specializării profesionale în diverse ramuri ale producţiei meşteşugăreşti. Despre nivelul înalt al măiestriei profesionale, obţinute de meşteşugarii minoici deja în jumătatea a doua a mileniului al III-lea î. e. n., vorbesc articolele de bijuterie din acea perioadă, vasele meşterite din piatră, sigiliile ornamentate. La sfîrşitul aceleiaşi perioade în Creta a devenit cunoscută roata olarului, ce a permis să fie atins un progres substanţial în producerea ceramicii.

În acelaşi timp, o anumită parte a fondurilor de rezervă ale obştii puteau fi folosite pentru schimbul între obşti şi între triburi. Dezvoltarea comerţului în Creta, la fel ca şi în bazinul Mării Egee în general, era strîns legată de dezvoltarea navigaţiei. Nu întîmplător aproape toate localităţile cunoscute astăzi în Creta erau aşezate fie direct pe litoralul mării, fie undeva în apropiere de el. Însuşind arta navigaţiei, locuitorii Cretei deja în mileniul al III-lea î. e. n. întreţineau contacte strînse cu populaţia arhipelagului Cicladelor, au pătruns în regiunile de litoral ale Greciei continentale şi ale Asiei Mici, au ajuns pînă în Siria şi Egipt. La fel ca şi alte popoare ale mării, cretanii îmbinau comerţul şi pescuitul cu pirateria.

Progresul economiei cretane în epoca bronzului timpuriu a contribuit la creşterea rapidă a populaţiei în cele mai fertile regiuni ale insulei. Acest fapt îl demonstrează apariţia unui şir întreg de noi aşezări, proces intensificat, mai ales, la sfîrşitul mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea î. e. n. Majoritatea dintre ele erau situate în partea de est a Cretei şi pe imensa cîmpie centrală a Messarei. Totodată, se desfăşura procesul intensiv de diferenţiere socială a societăţii cretane. În interiorul unor comunităţi se evidenţiază păturile influente ale aristocraţiei. Din componenţa lor făceau parte, în temei, căpeteniile gentilice şi sacerdoţii. Toţi aceşti oameni erau scutiţi de participarea nemijlocită în activitatea de producţie şi aveau o situaţie privilegiată comparativ cu membrii de rînd ai obştilor. La alt pol al aceluiaşi sistem social apar sclavii, mai cu seamă din rîndurile străinilor luaţi prizonieri. În aceeaşi perioadă în Creta încep să se înfiripe şi noile forme ale relaţiilor politice. Obştile mai puternice şi mai numeroase îşi supun vecinii mai slabi, îi silesc să plătească tribut şi-i impun la diverse alte prestaţii. Triburile şi uniunile tribale existente deja se consolidează în interior, devenind o organizaţie politică cu mult mai distinctă. Un bilanţ legic al tuturor acestor procese l-a constituit formarea la hotarul

mileniilor III şi II a primelor state «palate», proces ce se declanşa aproape simultan în diferite regiuni ale Cretei.

2. **Primele societăţi şi state bazate pe clase.** Încă la începutul mileniului al II-lea pe insulă s-au format cîteva state independente. Fiecare dintre ele avea în componenţa sa pînă la vreo cîteva zeci de aşezări mici ale obştilor, grupate în jurul unuia din cele patru palate mari, cunoscute astăzi arheologilor. Acestea erau palatele din Cnossos, Phaistos, Mallia şi Kato Zakro pe litoralul estic al insulei. Cu regret, din «vechile palate», care existau pe aceste meleaguri, s-a păstrat foarte puţin. Construcţiile de mai tîrziu aproape pretutindeni le-au şters urmele. Numai la Phaistos s-a păstrat curtea mare de est a vechiului palat şi o parte a încăperilor interne anexate.

Din rîndul obiectelor de palat ale acestei perioade un interes deosebit îl prezintă vasele de lut zugrăvite în stilul Cameres (primele mostre ale lor au fost găsite în peştera Cameres nu departe de Phaistos, de unde şi provine această denumire). Ornamentul stilizat floral de pe pereţii acestor vase creează impresia de mişcare continuă a figurilor geometrice ce se îmbină una cu alta: spirale, discuri, rozete ş. a. Aici pentru prima dată se face observat dinamismul (senzaţia mişcării), care va deveni în continuare trăsătura distinctivă a întregii arte minoice. Impresionează, de asemenea, şi bogăţia de culori a acestor picturi.

Chiar în perioada «palatelor vechi» dezvoltarea social-economică şi politică a societăţii cretane a avansat atît de mult, încît a generat necesitatea imperioasă în apariţia scrisului, de care nu s-a lipsit nici una din civilizaţiile timpurii cunoscute. Apărute încă la începutul acestei perioade, scrierea pictografică (ea e cunoscută, în temei, după inscripţiile zgîrcite de pe sigilii — din două-trei semne) treptat cedează locul unui sistem mai perfecţionat al scrisului silabic — aşa-numitul scris linear A. S-au păstrat inscripţiile cu caracter de dedicaţie, executate prin scrisul linear A, precum şi acte ale evidenţei economice, deşi într-un număr destul de redus.

3. **Înflorirea culturii cretane. Predominarea Cnossosului.** Aproximativ în anul 1700 î. e. n. palatele Cnossosului, Phaistosului, Maliei şi Kato Zakro au fost distruse, după toate probabilităţile, în rezultatul unui puternic cutremur de pămînt, însoţit de un incendiu nemilos. Această calamitate, însă, a oprit dezvoltarea culturii cretane numai pentru o oarecare perioadă. Foarte curînd în locul palatelor distruse au fost înălţate edificii noi, de acelaşi tip, care, în temei, au păstrat planul de sistematizare al predecesorilor lor, deşi le depăşea prin monumentalismul şi măreţia lor arhitectonică. Astfel, a început o nouă etapă în istoria Cretei minoice, cunoscută în ştiinţă ca «perioada noilor palate», sau perioada minoică tîrzie.

Cea mai valoroasă construcţie arhitectonică a acestei perioade e palatul lui Minos din Cnossos, descoperit de A. Evans. Materialul bogat, adunat de arheologi în timpul săpăturilor în acest palat, permite a ne crea impresia despre faptul ce a însemnat civilizaţia minoică în epoca înfloririi ei. Grecii au numit palatul lui Minos

«labirint» (însuşi acest cuvînt, după toate probabilităţile, a fost împrumutat de ei din limba populaţiei preelene din Creta). În miturile greceşti labirintul era descris ca o clădire enormă cu o mulţime de odăi şi culoare. Omul care nimerea în labirint nu putea ieşi de acolo fără ajutor străin şi pierea inevitabil: în adîncurile palatului trăia ferocele Minotaur, fiinţă monstruoasă, jumătate taur, jumătate om. Triburile şi popoarele supuse lui Minos erau obligate ca în fiecare an să amuze fiara oribilă cu jertfe omeneşti, pînă cînd ea a fost ucisă de cunoscutul erou atenian Teseu. Descoperirile lui Evans au demonstrat, că povestirile grecilor despre labirint conţineau o anumită doză de adevăr. În Cnossos, într-adevăr a fost descoperită o clădire măreaţă după dimensiunile sale sau chiar un complex de clădiri cu o suprafaţă totală de 10.000 m^2, ce includea circa 300 de încăperi cu cea mai diferită destinaţie.

Arhitectura palatelor cretane e neobişnuită, originală şi nu se aseamănă cu nimic în lume. Ea n-are nimic comun cu monumentalismul greoi al construcţiilor egiptene şi asiro-babilonene. Totodată, ea diferă substanţial şi de echilibrul armonios al templului clasic grecesc cu dimensiunile lui verificate strict matematic. Planul de sistematizare interior al palatului se distinge prin complexitatea excepţională, chiar prin caracter confuz. Odăile de locuit, încăperile de uz gospodăresc, culoarele ce le unesc, micile curţi interioare şi «fîntînile de lumină», plasate la prima vedere fără nici un sistem vizibil şi un plan distinct, formau un fel de furnicar sau o colonie de corali. În pofida caracterului haotic al construcţiei palatului, el, totuşi, poate fi perceput ca un ansamblu arhitectonic unic. În mare măsură, aceasta se datorează curţii dreptunghiulare, care ocupă partea centrală a palatului, cu care, într-un fel sau altul, erau unite toate încăperile principale ce alcătuiau acest complex enorm. Curtea era amenajată din plăci mari de ghips şi, după toate probabilităţile, nu era folosită pentru necesităţile de uz gospodăresc, ci pentru careva ritualuri cultice.

De-a lungul istoriei sale multiseculare palatul din Cnossos în repetate rînduri a fost reconstruit. Unele părţi ale lui şi edificiul în ansamblu au fost, probabil, restaurate după fiecare cutremur de pămînt puternic, ce se repeta în Creta o dată în jumătate de secol. În asemenea cazuri noile încăperi erau anexate la cele vechi, deja existente. Odăile şi depozitele parcă se înşirau una după alta, formînd nişte rînduri lungi drepte — anfilade. Construcţiile şi grupele de construcţii plasate izolat treptat s-au contopit într-un masiv locativ unic, grupat în jurul curţii centrale. În pofida lipsei unui sistem bine cunoscut al construcţiei interioare, palatul era asigurat din abundenţă cu toate cele necesare, aşa încît viaţa locuitorilor de aici să fie liniştită şi comodă. Constructorii palatului au avut grijă şi de asemenea elemente ale confortului, ca apeductul şi canalizarea. În timpul săpăturilor au fost găsite uluce din piatră, prin care murdăriile erau scoase în afara palatului. A fost descoperit, de asemenea, un sistem de alimentaţie cu apă potabilă. În palatul din Cnossos exista, totodată, un sistem bine chibzuit de ven-

tilație și iluminare. Zidurile clădirii erau întretăiate de sus pînă jos de «puțuri de lumină» speciale, prin care lumina solară și aerul pătrundeau la etajele inferioare ale palatului. Aceeași destinație o aveau ferestrele mari și terasele deschise.

Cea mai mare parte a etajului de jos era ocupată de cămările pentru păstrarea produselor alimentare: vin, ulei de măsline și alte produse.

În timpul săpăturilor la palatul de la Cnossos arheologii au descoperit o mulțime de variate opere de artă și artizanat. Printre ele — *minunate vase cu inscripții, înfrumusețate cu chipurile caracatițelor și ale altor animale de mare*, vase sacre din piatră (așa-numitele ritoane), ce reprezentau capete de taur, statuete minunate din faianță, înfățișînd oameni și animale cu o verosimilitate și expresivitate neobișnuită în acele timpuri, articole de bijuterie de o execuție foarte fină, inclusiv inele de aur și sigilii sculptate din pietre prețioase. Multe din aceste obiecte au fost create chiar în palat, în ateliere speciale, în care lucrau giuvaiergiii, olării, pictorii-decoratori de vase și meșteșugarii de alte profesii, care deserveau regele și aristocrația de la curte (încăperile atelierelor au fost descoperite în multe locuri pe teritoriul palatului). Un interes deosebit prezintă pictura murală, ce înfrumusețează camerele de locuit interioare, culoarele și porticurile palatului. Unele din aceste fresce înfățișau scene din sînul naturii: plante, păsări, animale de mare. Altele îi reprezentau pe înșiși locuitorii palatului: bărbați chipeși bronzați, cu păr negru lung, ondulat, cu talie zveltă, asemenea unui plop de munte, cu spete late, și «doamne» în rochii lungi pînă la pămînt, în clopot, cu o mulțime de volane, cu corsaje strînse pe talie. *Două particularități principale deosebesc frescele palatului din Cnossos de operele de același gen, găsite în alte locuri, bunăoară în Egipt: în primul rînd, înalta măiestrie coloristică a creatorilor lor, cărora li-i caracteristic simțul fin al culorii; în al doilea rînd, arta de redare a mișcărilor oamenilor și animalelor. Modele de expresii dinamice, ce disting lucrările pictorilor minoici, pot servi minunatele fresce, care reprezintă așa-numitele «jocuri cu taurii» sau tauromahia minoică. Noi vedem înfățișați pe ele un taur alergînd și un acrobat ce execută chiar pe coarnele și spatele lui o serie de salturi complicate. Înaintea taurului și în urma lui pictorul a înfățișat figurile a două fete cu benzi în jurul șoldurilor, după cum se vede, «asistentele» acrobatului. Toate cele redate mărturisesc că acesta era un important ritual religios, legat de unul din principalele culte minoice — cultul zeului-taur.*

Scenele tauromahiei, se prea poate, e unica notă alarmantă în arta minoică, care în ansamblu se distinge prin calm și optimism. Ei îi sînt absolut străine scene feroce sîngeroase ale războiului și vînătorii, atît de populare în arta modernă a țărilor Orientului Apropiat și a Greciei continentale. Și nu e nimic de mirare. Creta era apărată sigur de lumea exterioară ostilă, de valurile Mării Mediterane, ce îi scaldă țărmurile. În regiunile din vecinătatea insulei pe aceste timpuri nu exista nici o forță maritimă considerabilă și locui-

torii ei puteau să se simtă în siguranţă. Numai astfel poate fi explicat faptul ce i-au uimit pe arheologi: toate palatele cretane, inclusiv cel din Cnossos, au rămas aproape de-a lungul întregii lor istorii neîntărite.

4. Concepţiile religioase ale cretanilor antici. Puterea regească. In operele artei de palat viaţa societăţii minoice e reprezentată un pic cam exagerat. In realitate ea avea şi partea ei umbrită. Natura insulei nu întotdeauna era binevoitoare cu locuitorii ei. După cum s-a menţionat deja, în Creta în permanenţă se semnalau cutremure de pămînt, deseori cu o forţă distructivă. Plus la aceasta, se cuvine să amintim şi de furtunile frecvente, de anii secetoşi, de foametea şi de epidemiile, ce se avîntau periodic asupra întregii Grecii. Pentru a se apăra de toate aceste calamităţi, locuitorii Cretei se adresau după ajutor numeroşilor zei şi zeiţe. Figura centrală a panteonului minoic era marea zeiţă — «suverana» (aşa o numesc inscripţiile descoperite în Cnossos şi în alte cîteva locuri). In operele artei cretane (mai ales în plastica miniaturală, statuete şi sigilii) zeiţa apare în faţa noastră în diversele sale întruchipări. Uneori o vedem în postură de suverană de temut a animalelor sălbatice, stăpînă a munţilor şi pădurilor cu toate vietăţile lor (comparaţi cu Artemis la greci), alteori apare în calitate de protectoare binevoitoare a vegetaţiei, mai întîi de toate a cerealelor şi a pomilor fructiferi (comparaţi cu Demetra la greci), sau era înfăţişată în calitate de regină, prevestitoare de rău a lumii «de dincolo», care ţine în mîini un şarpe —aşa o înfăţişează cunoscuta statuetă de faianţă, «zeiţa şerpilor», din palatul Cnossos (comparaţi cu Persefona grecească). In toate aceste chipuri pot fi ghicite trăsăturile caracteristice ale zeiţei fertilităţii — mama supremă a tuturor oamenilor, animalelor şi plantelor, cultul căreia era răspîndit în toate ţările bazinului Mării Mediterane, începînd cu epoca neoliticului.

Alături de marea zeiţă — întruchiparea feminităţii şi maternităţii, simbolul înnoirii veşnice a naturii, în panteonul minoic era şi o zeitate de cu totul altă natură, ce personifica stihia îngrozitoare a cutremurelor de pămînt, forţa mării zbuciumate. Aceste fenomene îngrozitoare se asociau în conştiinţa minoicilor cu chipul zeului-taur viguros şi violent. Pe unele sigilii minoice taurul divin e înfăţişat în chip de fiinţă fantastică — om cu cap de taur, ceea ce imediat ne aminteşte de mitul grecesc anterior despre Minotaur. Potrivit mitului, Minotaur a apărut pe lume din dragostea nefericită nutrită de Pasiphae, soţia regelui Minos, pentru un taur monstruos, pe care i l-a dăruit lui Minos Poseidon, stăpînul mării (potrivit unei variante a mitului, însuşi Poseidon s-a transformat în taur). In antichitate anume Poseidon era considerat vinovat de cutremurele de pămînt: prin loviturile tridentului său el punea în mişcare marea şi uscatul (de aici epitetul său obişnuit «zguduitorul de pămînt»). Posibil, asemenea reprezentaţii erau legate de locuitorii străvechi ai Cretei şi de zeul-taur al lor. Pentru a potoli zeitatea groaznică şi a calma stihia dezlănţuită, ei i se aduceau ofrande copioase, posibil chiar şi omeneşti (ecoul acestui ritual barbar s-a păstrat tot

în mitul despre Minotaur). Probabil, aceluiaşi scop — preîntîmpinarea sau încetarea cutremurelui de pămînt — serveau şi jocurile cu taurul deja amintite. Simbolurile taurului divin — înfăţişarea convenţională a coarnelor de taur — pot fi întîlnite aproape în fiecare templu minoic.

Religia a jucat un rol enorm în viaţa societăţii minoice, lăsîndu-şi amprentele asupra tuturor sferelor de activitate spirituală şi practică. În aceasta constă deosebirea importantă a culturii cretane de civilizaţia elenă ulterioară, pentru care asemenea legătură strînsă dintre «divin şi uman» deja nu mai era caracteristică. În timpul săpăturilor la palatul Cnossos a fost găsită o mare colecţie din cele mai diferite obiecte de cult, inclusiv statuete ale marii zeiţe, simboluri sacre asemănătoare cu cele amintite deja ale coarnelor de taur sau ale securei duble — labrys, altare sau mese pentru sacrificiu, diverse vase pentru libaţie. Multe din încăperile palatului nu erau destinate nici pentru necesităţi de uz gospodăresc, nici pentru locuit, ci erau folosite ca lăcaşe sfinte pentru diferite obiceiuri şi ritualuri religioase. Dintre acestea făceau parte: criptele — ungheraşe ascunse, în care erau aduse sacrificii zeilor subpămînteni, bazine pentru ritualurile abluţiunii, mici capele casnice ş. a. m. d. Însăşi arhitectura palatului, frescele ce-i înfrumuseţau pereţii, alte opere de artă erau pătrunse total de complicata simbolică religioasă. Ca atare palatul nu prezenta în sine decît un uriaş lăcaş sfînt, un palat-templu, în care toţi locuitorii lui, inclusiv regele, îndeplineau diverse îndatoriri sacerdotale, participînd la ceremonii, imaginile cărora noi le vedem pe frescele palatului. Astfel, se poate presupune că regele — suveranul Cnossosului — îndeplinea în acelaşi timp şi funcţiile de sacerdot suprem al zeului-rege, în timp ce regina — soţia sa — ocupa o situaţie corespunzătoare printre preotesele păgîne ale marii zeiţe «suverana».

Potrivit opiniilor multor savanţi, în Creta exista o formă specială a puterii regale, cunoscută în ştiinţă sub denumirea de «teocraţie» (una din variantele monarhiei, în care puterea laică şi spirituală aparţineau unei şi aceleiaşi persoane). Persoana regelui era considerată «sacră şi inviolabilă». «Muritorilor de rînd» li se interzicea măcar să-l privească. Astfel poate fi explicată situaţia, destul de stranie la prima vedere, că printre operele artei minoice nu există nici una, în care ar putea fi recunoscută cu fermitate întruchiparea persoanei regeşti. Toată viaţa regelui şi a membrilor casei era strict reglementată şi ridicată la nivelul ritualului religios. Regii Cnossosului nu trăiau, ci guvernau pur şi simplu. Ei prezidau slujba religioasă. «Sfînta sfintelor», sau locul cel mai sfînt din palatul Cnossos, unde regele-sacerdot «găsea de cuviinţă» să intre în contact cu supuşii săi, unde aducea tribut zeilor şi, în acelaşi timp, rezolva probleme de stat, îl constituia sala tronului. Înainte de a nimeri în ea, vizitatorii treceau printr-un antreu, în care stătea o cupă mare de porfiric pentru abluţiunile rituale: pentru a te prezenta în faţa «ochilor regeşti» trebuia să te curăţi de toate păcatele. De-a lungul pereţilor erau aşezate scaune din stuc lustruit,

pe care se așezau consilierii regelui, sacerdoții supremi și înalții demnitari ai Cnossosului. Pereții din sala tronului erau înfrumusețați cu fresce pitorești — monștri fantastici cu capete de păsări și trup de leu. Grifonii stăteau tolăniți în poze statice fastuoase de ambele părți ale tronului, de parcă îl apărau pe suveranul Cretei de orice nenorociri și necazuri.

5. **Relațiile social-economice.** Splendidele palate ale regilor cretani, bogățiile ce se păstrau în subsoluri și în depozite, atmosfera de confort și belșug, în care trăiau înșiși regii și anturajul lor — toate acestea au fost create prin munca a multor mii de țărani și meșteșugari anonimi, despre viața cărora se cunoaște foarte puțin.

Meșterii de pe lîngă palat, care au creat cele mai valoroase capodopere ale artei minoice, după toate probabilitățile, puțin erau preocupați de viața oamenilor simpli, din care cauză nici n-au zugrăvit-o în creațiile lor. Ca excepție ne putem referi la un vas nu prea voluminos de steatită, descoperit în timpul săpăturilor vilei regale din Haghia Triada nu departe de Phaistos. Relieful executat cu măiestrie, ce înfrumusețează partea de sus a vasului, înfățișează o procesiune a țăranilor înarmați cu niște bețe lungi (cu ajutorul acestor unelte țăranii cretani, probabil, scuturau de pe copaci măslinele coapte). Unii dintre participanții la procesiune cîntă. În fruntea procesiunii se află sacerdotul, îmbrăcat într-un trenci larg, acoperit de solzi. Probabil, pictorul care a creat această capodoperă a plasticii minoice a vrut să redea sărbătoarea roadei sau o altă ceremonie similară.

O oarecare închipuire despre viața păturilor inferioare ale societății cretane poate fi făcută după materialele înmormîntărilor colective și ale lăcașelor sfinte de la sate. Asemenea lăcașuri sfinte, de obicei, erau plasate undeva în ungherașe muntoase dosnice: în caverne și în vîrful munților. În timpul săpăturilor în ele au fost găsite daruri simple cu dedicație sub formă de statuete umane și figurine de animale, modelate grosolan. Aceste obiecte, la fel ca și inventarul primitiv al funeraliilor obișnuite, ilustrează nivelul scăzut de viața al satului minoic, rămînerea în urmă a culturii lui în comparație cu cultura rafinată a palatelor princiare.

Masa principală a populației truditoare a Cretei trăia în sate nu prea mari, împrăștiate în cîmpiile și colinele din vecinătatea palatelor. Aceste așezări cu case sărăcăcioase de lut, lipite una în alta, cu străduțele lor strîmte și întortocheate reprezintă un contrast izbitor cu arhitectura monumentală a palatelor, cu luxul ornamentației lor interioare. Exemplu tipic al acestui sat ordinar din epoca minoică poate servi Gurnia, situat în nord-estul Cretei. Suprafața lui e foarte mică — 1,5 ha (aceasta e doar cu puțin mai mare decît suprafața ocupată de palatul din Cnossos fără anexele sale). Întreaga așezare era formată din cîteva zeci de case, construite foarte compact și grupate în blocuri sau cartiere aparte, în interiorul cărora casele erau strîns lipite una de alta. Însești casele nu sînt prea mari — nu mai mult de 50 m^2 fiecare. Construcția lor e foarte primitivă. Partea de jos a pereților era din pietre, întărite cu lut,

cea de sus — din cărămidă nearsă. Ramele ferestrelor şi uşilor erau făcute din lemn. În unele case au fost descoperite încăperi de uz gospodăresc: diferite pifose pentru păstrarea rezervelor de provizii, prese pentru stoarcerea poamei şi uleiului de măsline. În cadrul săpăturilor au fost găsite o mulţime de unelte de muncă, meşterite din aramă şi bronz.

În Gurnia existau cîteva ateliere meşteşugăreşti, producţia cărora era destinată, probabil, pentru consumul local, printre care forjeria şi atelierul pentru olărit. Vecinătatea mării permite de a presupune, că locuitorii Gurniei îmbinau munca în agricultură cu comerţul şi pescuitul. Partea centrală a localităţii o ocupa o clădire, ce din depărtare semăna cu palatele cretane, dar care ceda foarte mult după dimensiuni şi după fastul ornamentaţiei interioare. Probabil, aceasta era locuinţa cîrmuitorului localnic, care se afla, la fel ca şi toată populaţia Gurniei, în dependenţă de regele Cnossosului sau a unui alt suveran din palatele princiare. Alături de casa cîrmuitorului era amenajat un teren deschis, care putea fi folosit pentru adunări şi fel de fel de ceremonii de cult sau reprezentaţii. Aidoma tuturor aşezărilor mari şi mici ale epocii minoice, Gurnia nu avea nici un fel de fortificaţii şi putea fi atacată atît dinspre mare, cît şi de pe uscat. Acesta era aspectul satului minoic, în măsura în care ni-l putem imagina acum pe baza datelor adunate în rezultatul săpăturilor arheologice. Ce legătură exista între palatele regale şi împrejurimile lor săteşti? Noi avem tot temeiul să considerăm, că în societatea cretană se statorniciseră deja relaţii de dominaţie şi supunere, caracteristice pentru toate societăţile de clasă timpurii. Se poate presupune că populaţia rurală a regatului Cnossos, ca şi a oricărui stat din Creta, era impusă să muncească gratuit în favoarea palatului. Ea era obligată să aducă la palat vite, cereale, ulei, vin şi alte produse. Toate aceste venituri erau fixate de scribii palatului pe tăbliţe de lut, iar după aceasta erau expediate în magaziile palatului, unde în acest fel se concentrau rezerve enorme de alimente şi alte bunuri materiale. Cu mîinile acelorași ţărani şi sclavi se construia şi reconstruia însuşi palatul, se amenajau drumuri şi canale de irigaţie.

E puţin credibil, că ei făceau totul numai prin constrîngere. Palatul era templul principal al întregului stat, şi evlavia elementară necesita de la ţăran ca el să-i bucure cu daruri pe zeii ce trăiau în el, dăruind surplusurile din rezervele sale pentru organizarea solemnităţilor şi sacrificiilor. E adevărat, între popor şi zeii săi se afla o armată întreagă de mediatori — personalul de sacerdoţi profesionali, care deserveau templul, în frunte cu «sacrul rege». În fond, aceasta era o pătură socială deja creată, bine formată a aristocraţiei sacerdotale ereditare, ce se impunea restului societăţii ca o castă aristocratică izolată. Beneficiind fără nici un control de toate rezervele ce se păstrau în magaziile palatului, cea mai mare parte a acestor bogăţii sacerdoţii puteau s-o folosească pentru necesităţile personale. În pofida acestui fapt, poporul avea o încredere

fără margini în aceşti oameni, deoarece ei erau înzestraţi cu «harul dumnezeiesc».

Desigur, deopotrivă cu pornirile religioase concentrarea produsului muncii agricole în mîinile elitei palatului era dictată şi de caracterul economic pur raţional. Rezervele de alimente adunate cu anii la palat puteau servi ca fond de rezervă în caz de foamete. Din contul aceloraşi rezerve erau asiguraţi cu hrană meşteşugarii, care deserveau statul. Surplusurile, însă, care nu-şi găseau utilizare pe loc, erau expediate pentru a fi vîndute în îndepărtatele ţări străine: Egipt, Siria, Cipru, unde în schimb puteau fi achiziţionate materii prime rare, ce lipseau în Creta: aur şi aramă, fildeş şi purpură, specii rare de lemn şi piatră. Expediţiile maritime comerciale pe acele timpuri erau însoţite de un mare risc şi necesitau cheltuieli însemnate pentru pregătirea lor. Numai un stat, ce dispunea de resursele necesare materiale şi umane, era capabil să organizeze şi să finanţeze o asemenea întreprindere. Se subînţelege, toate mărfurile deficitare obţinute pe această cale nimereau în aceleaşi depozite ale palatului şi de acolo erau repartizate între meşterii care lucrau atît nemijlocit la palat, cît şi la periferiile lui. Astfel, palatul îndeplinea în societatea minoică funcţii cu adevărat universale, fiind, în acelaşi timp, centrul administrativ şi religios al statului, grînarul lui principal, atelier şi factorie comercială. În viaţa socială şi cea economică a Cretei palatele jucau aproximativ acelaşi rol, pe care în societăţile mai dezvoltate îl jucau oraşele.

6. Crearea imperiului maritim. Decăderea civilizaţiei cretane. Adevărata înflorire a civilizaţiei minoice revine secolului al XVI-lea şi primei jumătăţi a secolului al XV-lea î. e. n. Anume în această perioadă, cu un fast şi o splendoare nemaiîntîlnită, se amenajază palatele cretane, în specal palatul Cnossos, se creează capodopere ale artei minoice şi artizanatului. În aceeaşi perioadă întreaga Cretă a fost unită sub puterea regilor Cnossosului şi a devenit un stat unitar centralizat. O confirmă cu pregnanţă reţeaua de drumuri largi, ce fuseseră construite pe întreaga insulă şi legau Cnossosul — capitala statului — cu cele mai îndepărtate colţuri ale lui. Un argument în plus îl constituie absenţa fortificaţiilor în Cnossos şi în alte palate din Creta. Dacă fiecare din aceste palate ar fi fost capitala unui stat de sine stătător, stăpînii lui, probabil, s-ar fi îngrijit de apărarea împotriva invaziei vecinilor săi. În această perioadă în Creta exista un sistem unic de unităţi, introdus, probabil, în mod forţat de cîrmuitorii insulei. S-au păstrat greutăţi cretane de piatră, înfrumuseţate cu chipul caracatiţei. O asemenea greutate cîntărea 29 de kilograme. Tot atît cîntăreau şi lingourile mari de bronz, ce se asemănau cu pieile întinse de taur, aşa-numiţii «talanţii cretani». Mai mult ca sigur, ei erau folosiţi în calitate de unităţi de schimb în diverse operaţii comerciale, înlocuind deocamdată banii ce lipseau. E foarte posibil, că unirea Cretei în jurul palatului Cnossos a înfăptuit-o renumitul Minos, despre care povestesc cu lux de amănunte miturile greceşti de mai tîrziu. Istoricii greci îl considerau pe Minos primul talasocrator — stăpînitor al mării. Despre el se spunea,

că a creat o mare flotă maritimă, a stîrpit pirateria şi a instaurat hegemonia sa asupra întregii Mări Egee, asupra insulelor şi litoralurilor[1].

Această datină, probabil, nu e lipsită de un grăunte raţional. Într-adevăr, după cum demonstrează arheologia, în secolul al XVI-lea î. e. n. se face observată expansiunea maritimă amplă a Cretei în bazinul Mării Egee. Coloniile minoice şi factoriile comerciale apar în arhipelagul Cicladelor, în Rodos şi chiar pe litoralul Asiei Mici, în regiunea Miletului.

Pe corăbiile lor iuţi, cu pînze şi cu vîsle, minoicii pătrund în cele mai îndepărtate colţuri ale Mediteranei. Veştigii ale aşezărilor lor sau, poate, ale unor locuri unde-şi ancorau corăbiile au fost descoperite pe malurile Siciliei, în Italia meridională şi chiar pe peninsula Perineică. Potrivit unui mit, Minos a fost ucis în timpul unei campanii în Sicilia, fiind înmormîntat acolo într-un cavou splendid. În aceeaşi perioadă cretanii întreţin relaţii comerciale şi diplomatice animate cu Egiptul şi cu statele de pe litoralul siriano-fenician. Acest lucru îl confirmă numeroasele obiecte de ceramică minoică, executate în aceste două regiuni. În acelaşi timp, în Creta propriu-zisă au fost găsite obiecte de origine egipteană şi siriană. Pe frescele egiptene din timpul cunoscutei regine Hatşepsut şi al lui Thutmes III (prima jumătate a secolului al XV-lea) sînt înfăţişaţi solii statului Cheftiu (astfel egiptenii numeau Creta) în îmbrăcăminte pur minoică — şorţ de protecţie şi cizmuliţe înalte — cu daruri pentru faraon în mînă. Nu există nici o îndoială, că în timpul cînd au fost create aceste fresce Creta era una din cele mai puternice imperii maritime în Mediterana Orientală şi Egiptul era cointeresat în prietenia cu regii ei.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea situaţia s-a schimbat radical. Asupra Cretei s-a năpustit o catastrofă, pe care insula n-a cunoscut-o de-a lungul istoriei sale multiseculare. Aproape toate palatele şi aşezările, cu excepţia Cnossosului, au fost distruse. Multe dintre ele, cum ar fi, de pildă, palatul Kato Zakro, descoperit în anii 60, au fost părăsite pentru totdeauna de locuitorii lor şi uitate pentru o perioadă de milenii. De pe urma acestei lovituri groaznice cultura minoică de acum nu mai putea să-şi revină. De la mijlocul secolului al XV-lea începe decăderea ei. Creta îşi pierde poziţia de lider al centrului cultural din bazinul Mării Egee. Cauzele catastrofei, ce a jucat rolul nefast în destinul civilizaţiei minoice, pînă acum încă n-au fost stabilite cu precizie. Potrivit celei mai verosimile presupuneri, înaintată de arheologul grec S. Marinatos, distrugerea palatelor şi altor aşezări cretane a constituit consecinţa erupţiei grandioase a vulcanului de pe insula Thera (actualmente Santorin), situată în partea de sud a Mării Egee. Alţi savanţi sînt predispuşi să accepte părerea cum că vinovaţii catastrofei au fost

[1] De altfel, nu e exclus că acest nume l-au purtat mulţi regi, care au guvernat Creta de-a lungul unui şir de generaţii şi care alcătuiesc o singură dinastie.

grecii-aheeni, care s-au năpustit asupra Cretei de pe Grecia continentală (mai curînd din Peloponez). Ei au devastat şi au pustiit insula, care demult îi atrăgea prin bogăţiile ei fabuloase, şi au supus voinţei lor populaţia băştinaşă. E posibilă o împăcare a acestor două puncte de vedere asupra problemei decăderii civilizaţiei minoice, dacă e să presupunem că aheenii au invadat Creta deja după ce insula a fost distrusă de catastrofa vulcanică şi, fără a mai întîmpina rezistenţă din partea populaţiei autohtone demoralizate şi redusă simţitor, au cucerit principalele ei centre vitale. Într-adevăr, în cultura Cnossosului — unicul din palatele cretane, ce a rezistat catastrofei de la mijlocul secolului al XV-lea — au avut loc schimbări importante, ce demonstrează apariţia în aceste locuri a unui nou popor. Arta minoică realistă, plină de viaţă, acum oferă locul stilizării sterile şi inexpresive, mostre ale căreia pot servi vasele din Cnossos, zugrăvite în aşa-numitul «stil de palat» (jumătatea a doua a secolului al XV-lea).

Motivele tradiţionale pentru pictura minoică de vase (plante, flori, animale de mare) se transformă pe vasele «stilului de palat» în scheme grafice abstracte, ce denotă schimbarea bruscă a gustului artistic al locuitorilor palatului. În acelaşi timp, la periferiile Cnossosului apar morminte ce conţin o mulţime de arme diferite: paloşe, coifuri, vîrfuri de săgeţi şi suliţe, ceea ce nu prea era caracteristic pentru înmormîntările minoice de mai înainte. Probabil, în aceste morminte erau îngropaţi reprezentanţii aristocraţiei militare aheene, ce s-au instalat în palatul Cnossos. În sfîrşit, iată încă un fapt, ce demonstrează cu pregnanţă pătrunderea în Creta a noilor elemente etnice: aproape toate tăbliţele ajunse pînă la noi din arhiva din Cnossos erau scrise nu în limba minoică, ci greacă (aheeană). Aceste documente datează, în temei, sfîrşitul secolului al XV-lea î. e. n. La sfîrşitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XIV-lea î. e. n. palatul din Cnossos a fost distrus şi mai apoi niciodată n-a fost restaurat. În flăcările nemiloase ale incendiului au fost mistuite operele artei minoice. Arheologii au reuşit să restaureze doar o parte neînsemnată a lor. Din acest moment decăderea civilizaţiei minoice devine un proces ireversibil. Dintr-un centru cultural de frunte, cum devenise cu încă peste cinci secole în urmă, Creta se transformă într-o provincie înapoiată uitată. Focarul principal al progresului cultural şi al civilizaţiei în regiunea bazinului Mării Egee se transferă acum la nord, pe teritoriul Greciei continentale, unde în acea perioadă a atins o mare dezvoltare aşa-numita cultură miceniană.

Capitolul IV

GRECIA AHEEANĂ ÎN MILENIUL AL II-LEA Î. E. N. CIVILIZAŢIA MICENIANĂ

1. Grecia în perioada eladică timpurie (pînă la sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n.). Creatorii culturii miceniene au fost grecii-aheeni, care au invadat peninsula Balcanică la hotarul mileniilor

III—II î. e. n., după toate probabilităţile, de la nord, din depresiunea Dunăreană, unde ei au trăit iniţial. Înaintînd mai mult spre sud, aheenii au nimicit o parte din populaţia autohtonă preelenă a acestor regiuni, iar alta, pe care istoricii de mai tîrziu îi numesc pelasgi[1], au asimilat-o. Ei îi considerau pe pelasgi şi pe alţi locuitori străvechi ai acestei ţări barbari, deşi în realitate cultura lor nu numai că nu ceda cu nimic culturii grecilor, dar iniţial în mare măsură o depăşea. O confirmă cu prisosinţă monumentele arheologice ale aşa-numitei epoci eladice timpurii (a doua jumătate a mileniului al III-lea î. e. n.), descoperite în diferite locuri pe teritoriul Peloponesului, Greciei de Nord şi Centrale. Savanţii contemporani, de regulă, susţin că ele aparţin populaţiei preelene a acestor regiuni.

La începutul mileniului al III-lea î. e. n. (perioada halcolitului sau perioada trecerii de la piatră la metal — aramă şi bronz) cultura Greciei continentale era încă strîns legată de culturile timpurii agrare, ce au existat pe teritoriul Bulgariei şi României contemporane, precum şi în partea de sud a Niprului (zona «culturii tripoliene»). Comune pentru întreaga regiune erau unele motive, utilizate în desenele decorative ale vaselor de lut, de exemplu motivele spiralei şi aşa-numitei «meandre». Din regiunile de coastă ale Greciei Balcanice aceste feluri de ornament s-au răspîndit, de asemenea, în insulele Mării Egee, au fost însuşite de arta Cicladelor şi Cretei. Odată cu începutul epocii bronzului timpuriu (aproximativ mijlocul mileniului al III-lea î. e. n.) cultura Greciei deja depăşea simţitor alte culturi ale Europei de Sud-Est.

Dintre aşezările epocii timpurii ale Eladei se evidenţiază citadela din Lerna (pe litoralul sudic al Argolidei). Situată pe o colină nu prea înaltă, nu departe de mare, citadela fu împrejmuită de un zid masiv de apărare, cu turnuri semicirculare. În partea ei centrală era plasată o impunătoare clădire dreptunghiulară (25×12 m²) — aşa-numita casă cu olane (cioburi de olane, care cîndva acopereau clădirea, au fost găsite într-un număr mare în timpul săpăturilor). În una din încăperi arheologii au adunat o colecţie întreagă (peste 150) de amprente ale sigiliilor imprimate în lut. Cîndva cu asemenea «etichete» de lut erau sigilate vasele cu vin, ulei şi alte provizii. Această comoară interesantă vorbeşte despre faptul că în Lerna se afla un centru administrativ şi economic, care parţial, după caracterul şi destinaţia sa, depăşea deja palatele din perioada mai tîrzie a epocii miceniene. Centre similare existau şi în alte locuri.

Alături de citadelele în care trăiau reprezentanţii aristocraţiei gentilice-tribale, în Grecia epocii eladice tîrzii au existat şi aşezări de alt tip: oraşele nu prea mari, de cele mai multe ori construite compact cu pasaje înguste — străduţe printre rîndurile de case. Unele din aceste oraşele, mai ales cele situate în vecinătatea mării,

[1] Pelasgii erau, pe semne, un popor înrudit cu minoicii şi, la fel ca şi ei, făceau parte din grupul limbilor egeice.

erau întărite, altele erau construite pe terenuri virane, fără careva fortificaţii.

Exemple de asemenea aşezări pot servi Rafina (litoralul de est al Aticii) şi Ziguries (Peloponesul de Nord-Est, nu departe de Corint). Judecînd după caracterul descoperirilor arheologice, cea mai mare parte a populaţiei în aşezările de acest tip o alcătuiau ţăranii-agricultori. În multe case erau amenajate gropi speciale pentru cereale, unse pe dinăuntru cu lut, precum şi vase mari de lut pentru păstrarea diferitelor provizii. În această perioadă în Grecia deja lua fiinţă şi meşteşugul specializat, reprezentat, în temei, de asemenea ramuri, ca olăritul şi prelucrarea metalelor. Astfel, în timpul săpăturilor din Rafina a fost descoperită o încăpere nu prea mare a forjeriei, stăpînul căreia, probabil, asigura cu unelte de muncă agricultorii localnici.

Datele arheologice ce ne stau la dispoziţie ne permit să presupunem, că în perioada eladică timpurie, cel puţin din jumătatea a doua a mileniului al III-lea î. e. n., în Grecia deja începu procesul de constituire a claselor şi statului. Deosebit de important este faptul deja amintit al existenţei a două tipuri de aşezări, ce se deosebeau unul de altul: citadela de tipul Lerna şi aşezarea de obşte (satul) de tipul Rafina şi Ziguries. Însă cultura eladică timpurie aşa şi n-a dovedit să devină adevărată civilizaţie. Dezvoltarea ei a fost întreruptă în mod forţat de migraţia triburilor pe teritoriul Greciei Balcanice.

2. **Invazia grecilor-aheeni. Formarea primelor state.** Cu un mare grad de aproximaţie această migraţie datează din ultimele secole ale mileniului al III-lea î. e. n. sau sfîrşitul epocii bronzului timpuriu. Aproximativ prin anul 2200 î. e. n. a fost mistuită de incendiu citadela Lerna şi alte cîteva aşezări ale perioadei eladice timpurii. După un anumit timp apar un şir de noi aşezări în acele locuri, unde mai înainte ele nu existau. În aceeaşi perioadă se observă anumite schimbări în cultura materială a Greciei Centrale şi Peloponesului. Pentru prima dată apare ceramica meşterită cu ajutorul roţii olarului. Drept mostre ale ei pot servi aşa-numitele vase minoice — monocrome (de obicei, cenuşii sau negre), poleite cu migală, ce amintesc prin suprafaţa lor strălucitoare mată obiectele din metal. În unele locuri în timpul săpăturilor au fost găsite oase de cal, mai înainte, probabil, necunoscut în partea de sud a peninsulei Balcanice. Mulţi istorici şi arheologi leagă toate aceste schimbări în viaţa Greciei continentale cu sosirea primului val de triburi greceşti sau a aheenilor. Astfel, hotarul mileniilor III—II î. e. n. poate fi considerat începutul noii etape în istoria Greciei Antice — etapa formării poporului grec. Temelia acestui proces îndelungat a constituit-o interacţiunea şi asimilarea treptată a două culturi: cultura triburilor aheene sosite, care vorbeau în diferite dialecte ale limbii greceşti sau mai degrabă protogreceşti, şi cultura populaţiei autohtone preelene. Cea mai mare parte a ei, probabil, a fost asimilată de nou-veniţi, fapt confirmat de numeroase cuvinte, împrumutate

de greci de la predecesorii lor — pelasgii sau lelegii, bunăoară, denumirea diferitelor plante: chiparos, zambilă, narcis ş. a.

Formarea societăţii împărţite în clase în Grecia continentală a fost un proces dificil şi contradictoriu. În primele secole ale mileniului al II-lea î. e. n. aici se observă o tărăgănare evidentă a ritmurilor dezvoltării social-economice şi culturale. În pofida apariţiei unor asemenea inovaţii tehnice şi economice, ca roata olarului şi căruţa, sau carul de luptă cu cai înhămaţi la el, cultura aşa-numitei perioade eladice mijlocii (secolele XX—XVII î. e. n.) în ansamblu cedează cu mult culturii epocii eladice timpurii, ce a precedat-o. În aşezările şi în mormintele acestei perioade relativ rar se întîlnesc obiecte din metal. În schimb, din nou apar armele făcute din piatră şi oase, fapt ce confirmă o anumită decădere a forţelor de producţie a societăţii greceşti. Dispar construcţiile arhitectonice monumentale asemănătoare cu «casele de olane» deja amintite din Lerna. În locul lor se construiesc case nearătoase din lut, uneori sub formă dreptunghiulară, uneori ovală sau absidală (semicirculară). Aşezările din perioada eladică mijlocie, de regulă, erau plasate pe coline cu pante abrupte şi erau întărite. Judecînd după toate cele cunoscute, acest timp era extrem de agitat şi alarmant, ceea ce a determinat unele comunităţi să adopte măsuri pentru asigurarea securităţii lor.

Exemplu tipic de aşezare din perioada eladică mijlocie poate servi oraşelul Malthi-Dorion din Mesenia. Toată aşezarea era situată în vîrful unui colnic, împrejmuit de un zid circular de apărare cu cinci trecători. În centrul aşezării, pe o terasă nu prea înaltă, se afla aşa-numitul palat (probabil, casa căpeteniei de trib) — un complex din cinci încăperi cu o suprafaţă totală de 130 m^2, cu o vatră-altar construită din piatră în odaia cea mai mare. În apropiere de «palat» erau cîteva încăperi pentru atelierele meşteşugăreşti. Cealaltă parte a aşezării o alcătuiau casele oamenilor simpli, de regulă, foarte mici, şi depozitele, construite într-un rînd-două de-a lungul zidului de apărare. Chiar planificarea aşezării Malthi, uniformitatea spaţiului locativ vorbesc despre unitatea internă indivizibilă încă a comunităţii gentilico-tribale existente aici. Despre absenţa deosebirilor sociale şi patrimoniale distincte în societatea aheeană din perioada eladică mijlocie vorbesc, de asemenea, şi monumentele funerare din acea perioadă, în majoritatea lor stereotipe, cu inventar însoţitor foarte modest.

Doar la sfîrşitul perioadei eladice mijlocii situaţia în Grecia Balcanică începu să se schimbe treptat. Perioada stagnării îndelungate şi a decăderii a fost înlocuită cu perioada unui nou avînt economic şi cultural. Reîncepu procesul de formare a claselor, întrerupt încă în perioada iniţială. În interiorul comunităţilor tribale aheene ies în relief ginte aristocratice, ce s-au stabilit în citadelele de necucerit şi prin aceasta brusc s-au izolat de masele compatrioţilor simpli. În mîinile aristocraţiei tribale se concentrează bogăţii mari, în parte făurite prin munca ţăranilor şi meşteşugarilor localnici, în parte cucerite în timpul incursiunilor războinice pe pămîn-

turile vecinilor. În diferite regiuni ale Peloponesului, Greciei Centrale şi de Nord apar primele, şi deocamdată cît se poate de primitive, formaţiuni de stat. Astfel, au fost create premisele pentru formarea încă a unei civilizaţii a epocii bronzului şi, începînd cu secolul al XVI-lea î. e. n., Grecia a intrat într-o perioadă nouă a istoriei sale — perioada miceniană.

3. Formarea civilizaţiei miceniene. În primele etape ale dezvoltării sale cultura miceniană a simţit influenţa civilizaţiei minoice cu mult mai avansată. Multe elemente importante ale culturii lor aheenii le-au împrumutat din Creta. Din rîndul acestora fac parte unele culte şi ritualuri religioase, pictura murală în palate, apeductul şi canalizarea, modelele hainelor pentru bărbaţi şi femei, unele arme, în sfîrşit, scrisul linear silabic. Din toate acestea, însă, nu rezultă că cultura miceniană era doar o variantă auxiliară de periferie a culturii Cretei minoice, iar aşezările miceniene din Peloponez şi din alte regiuni reprezentau doar nişte colonii minoice într-o ţară străină «barbară» (această părere o susţinea cu insistenţă A. Evans). Multe trăsături distinctive ale culturii miceniene permit a considera, că ea a apărut pe sol grecesc şi era continuu legată de culturile străvechi ale acestei regiuni, din epoca neoliticului şi a bronzului timpuriu.

Cel mai timpuriu monument al culturii miceniene sînt considerate aşa-numitele morminte-puţuri din Micene (secolul al XVI-lea î. e. n.). Primele şase morminte de acest tip au fost descoperite în anul 1876 de H. Schlieman în perimetrul citadelei Micene. Mai bine de trei milenii mormintele-puţuri au ascuns în sine bogăţii cu adevărat fabuloase. Arheologii au extras din ele o sumedenie de obiecte scumpe, meşterite din aur, argint, fildeş şi din alte materiale. Aici au fost găsite inele masive de aur gravate, diademe, cercei, brăţări, veselă de aur şi argint, arme înfrumuseţate excelent, inclusiv paloşe şi pumnale, zale din aur în foi, în sfîrşit, măşti de aur cu totul unicale, ce acopereau feţele celor înhumaţi. Homer în «Iliada», caracterizînd Micene, ne aduce la cunoştinţă că citadela era «bogată în aur», iar însuşi regele micenian Agamemnon a fost recunoscut cel mai puternic dintre toţi basileii aheieni, care au participat la renumitul Război troian. Descoperirile făcute de Schlieman au demonstrat cît se poate de elocvent adevărul cuvintelor marelui poet, faţă de care pînă atunci mulţi aveau o atitudine suspicioasă. Bogăţiile fabuloase, descoperite în mormintele acestei necropole, dovedesc că deja în acel timp îndepărtat Micene constituia centrul unui mare stat. Înhumaţi în aceste cavouri splendide, regii micenieni erau nişte oameni războinici şi violenţi, setoşi de bogăţii străine. În scopul de a jefui ei întreprindeau campanii îndepărtate pe uscat şi pe mare şi se întorceau în patrie împovăraţi de bunuri capturate. Puţin probabil, că aurul şi argintul, care îi însoţeau pe răposaţii din familia regelui în lumea de dincolo, au nimerit în mîinile lor pe calea schimbului paşnic. E mai posibil, că ele au fost cucerite în timpul războaielor. Înclinaţiile războinice ale basileilor din Micene le denotă, mai întîi de toate, marea cantitate de arme în cavourile lor şi,

în al doilea rînd, zugrăvirea scenelor sîngeroase de război şi vînătoare pe unele obiecte găsite în morminte, precum şi stelele din piatră instalate deasupra mormintelor. Deosebit de interesantă e scena vînătorii de lei, zugrăvită pe unul din pumnalele de bronz incrustate. Toate semnele—dinamismul extraordinar, expresivitatea, precizia desenului şi migala excepţională cu care a fost executată — demonstrează că noi avem în faţă opera celor mai iscusiţi meşteri minoici ai artei giuvaiergice. Aceste opere minunate mai degrabă au fost create chiar în Micene de un giuvaiergiu cretan, care dorea nespus de mult să se adapteze la gusturile noilor stăpîni (în arta minoică a Cretei subiecte similare aproape că nu se întîlnesc).

Perioada înfloririi civilizaţiei miceniene pot fi considerate secolele XV—XIII î. e. n. În acest timp zona răspîndirii ei iese departe de limitele Argolidei, unde, după toate probabilităţile, ea iniţial a apărut şi s-a format, cuprinzînd întregul Peloponeş, Grecia Centrală (Atica, Beoţia, Focida), o mare parte a Greciei de Nord (Tesalia), precum şi multe din insulele Mării Egee. Pe tot acest întins teritoriu exista o cultură uniformă reprezentată de tipurile de case şi monumente funerare, ce se deosebeau puţin de la un loc la altul. Comune pentru toată această zonă erau, de asemenea, obiectele de ceramică, statuetele din lut de cult, articolele din fildeş ş. a. m. d. Judecînd după materialele săpăturilor, Grecia miceniană era o ţară bogată cu o populaţie numeroasă, împrăştiată prin mulţimea de oraşe şi sate. Oraşe în adevăratul sens al cuvîntului ca centre economice şi politice, ce ar fi putut concura cu localităţile săteşti, Grecia miceniană nu cunoaşte, aşa cum n-a cunoscut nici Creta minoică.

Principalele centre ale culturii miceniene, la fel ca şi în Creta, erau palatele. Cele mai importante dintre ele au fost descoperite în Micene şi Tirint (Argolida), în Pylos (Messenia, Peloponesul de Sud-Vest), Atena (Attica) şi Orhomenos (Beoţia), în sfîrşit, la nordul Greciei în Iolkos (Tessalia). Arhitectura palatelor miceniene are o serie de particularităţi, ce le disting de palatele Cretei minoice. Cele mai importante din aceste particularităţi constau în faptul că aproape toate palatele miceniene erau întărite şi reprezentau în sine adevărate citadele. Foarte puternice sînt zidurile citadelelor miceniene, edificate din stane uriaşe de piatră aproape neprelucrate, ce denotă înalta artă inginerească a constructorilor aheeni. Mostră minunată a construcţiilor de fortificaţii miceniene poate servi renumita citadelă Tirint. Impresionează, mai întîi de toate, dimensiunile acestui edificiu. Blocuri uriaşe neprelucrate de calcar, ce cîntăreau în unele cazuri pînă la 12 t, formează pereţii exteriori ai cetăţii, grosimea cărora depăşeşte 4,5 m, în timp ce înălţimea numai a părţii păstrate ajungea pînă la 7,5 m. În unele locuri în interiorul pereţilor erau amenajate galerii arcuite cu cazemate, în care se păstrau armele şi rezervele de alimente (grosimea pereţilor în aceste locuri ajungea pînă la 17 m. Întregul sistem al construcţiilor de fortificare ale citadelei Tirint a fost gîndit minuţios şi garanta apărarea locuitorilor cetăţii de orice întîmplări neprevăzute. Trecerea

spre poarta principală a citadelei a fost construită în aşa fel, încît adversarul care s-ar fi apropiat de ea ar fi fost silit să se întoarcă cu partea dreaptă neapărată de scut spre peretele pe care se aflau apărătorii cetăţii. Ca locuitorii asediaţi ai citadelei să nu ducă lipsă de apă, în partea de nord a ei (aşa-numitul oraş interior) a fost construit un pasaj subteran ce se sfîrşea la aproximativ 20 m de pereţii cetăţii, la un şipot adăpostit cu grijă de ochii duşmanului.

Dintre construcţiile palatine ale epocii minoice cel mai mare interes îl reprezintă palatul lui Nestor din Pylos, ce s-a păstrat relativ bine (Messenia Apuseană, în vecinătatea golfului Navarin), descoperit în 1939 de arheologul american C. Blegen. Deşi se asemăna foarte mult cu palatele Cretei minoice (aceasta se observă, mai ales, după elementele ornamentaţiei interioare — coloanele de tip cretan cu partea de sus mai groasă, după frescele de pe pereţi ş. a. m. d.), palatul din Pylos se deosebea considerabil prin sistematizarea sa simetrică distinctă, cu totul necaracteristică arhitecturii minoice.

Încăperile principale ale palatului se plasau pe una şi aceeaşi osie şi formau un complex dreptunghiular închis. Sala enormă cu megaron constituia o parte inseparabilă şi era cea mai importantă a fiecărui palat micenian. In centrul megaronului era amenajată o vatră mare rotundă, fumul de la care ieşea printr-o deschizătură în tavan. In jurul vetrei se aflau patru coloane de lemn, ce susţineau acoperişul sălii. Pereţii megaronului erau înfrumuseţaţi cu fresce. Intr-un colţ al sălii s-a păstrat un fragment mare al picturii murale, ce reprezintă un om care cîntă la liră. Duşumeaua megaronului era înfrumuseţată cu desene geometrice policrome, iar într-un loc, aproximativ acolo unde se afla tronul regelui, era zugrăvită o caracatiţă mare. Megaronul era inima palatului: aici regele Pylosului benchetuia cu marii săi demnitari şi cu oaspeţii, aici se făceau recepţii oficiale şi audienţe. Din exterior la megaron se alăturau două culoare lungi. Spre ele ieşeau uşile numeroaselor magazii, în care au fost găsite mii de vase pentru păstrarea şi transportarea uleiului şi altor produse. Judecînd după aceste descoperiri, palatul din Pylas era un mare exportator al uleiului de măsline, care încă pe acele timpuri era foarte înalt apreciat în ţările învecinate cu Grecia. Aidoma palatelor cretane, palatul lui Nestor a fost construit ţinîndu-se seama de cerinţele principale ale confortului şi igienei.

In clădire erau amenajate camere speciale de baie, funcţionau apeductul şi canalele de scurgere. Dar cea mai impresionantă descoperire a fost făcută într-o odaie nu prea mare, în apropiere de ieşirea principală. Aici se păstra arhiva palatului, ce conţinea circa o o mie de tăbliţe de lut cu semne ale scrisului linear silabic, foarte asemănător cu cel folosit în documentele deja amintite ale palatului Cnossos. Tăbliţele s-au păstrat bine datorită faptului că au nimerit în para focului ce a mistuit palatul. Aceasta a fost prima arhivă descoperită pe teritoriul Greciei continentale.

Din rîndul celor mai interesante monumente arhitectonice ale epocii miceniene fac parte impunătoarele cavouri regale, numite

tholos sau morminte cu cupolă. Tholosele, de regulă, erau amenajate în imediata vecinătate a palatelor şi citadelelor, constituind, probabil, locul ultimei alinări a membrilor dinastiei care domnea, la fel ca şi mormintele-puţuri din timpurile de mai înainte. Cel mai mare dintre tholosele miceniene e aşa-numitul «tezaur al lui Atreu». Mormîntul propriu-zis a fost descoperit în interiorul unui gorgan artificial şi reprezintă o încăpere circulară monumentală cu o cupolă înaltă (circa 13,5 m). Pereţii şi cupola cavoului au fost înălţaţi din plăci de piatră bine cioplite, iniţial fiind înfrumuseţate cu rozete de bronz aurite. Încăperea principală e unită cu o altă încăpere laterală de dimensiuni ceva mai mici, de formă dreptunghiulară şi mai puţin împodobită. După toate probabilităţile, anume aici se afla mormîntul regelui, devastat încă în antichitate.

4. Structura social-economică a societăţilor miceniene. Edificarea unor asemenea construcţii grandioase ca cripta lui Atreu sau citadela Tirint ar fi fost imposibilă fără utilizarea pe larg şi în mod planificat a muncii forţate. Pentru a face faţă unei asemenea sarcini, mai întîi de toate era nevoie de o însemnată forţă de muncă ieftină, iar în al doilea rînd — de un aparat de stat bine pus la punct, capabil să organizeze şi să dirijeze această forţă pentru realizarea scopului propus. Probabil, suveranii Micenei şi Tirintului dispuneau în măsură egală şi de una, şi de alta. Pînă mai ieri structura internă a statelor aheene din Peloponeş rămînea o enigmă pentru savanţi, deoarece în soluţionarea acestei probleme ei puteau să se bizuie numai pe materialul arheologic, obţinut în urma săpăturilor. După ce M. Ventris şi J. Chadwisk au găsit cheia spre înţelegerea semnelor scrisului linear silabic pe tăbliţele din Cnossos şi Pylos, la dispoziţia istoricilor apăru încă un important izvor de informaţie.

După cum s-a dovedit, aproape toate aceste tăbliţe reprezintă în sine notiţe de evidenţă «contabilă», ce se făceau din an în an în gospodăriile palatelor din Pylos şi Cnossos. Aceste notiţe laconice conţin în sine o apreciabilă informaţie istorică, permiţînd să ne facem închipuire despre economia statelor-palate ale epocii miceniene, despre orînduirea lor socială şi politică. Din tăbliţe aflăm, că în această perioadă în Grecia deja exista sclavia şi munca sclavilor era folosită pe larg în diferite ramuri ale economiei.

Printre documentele arhivei din Pylos un loc însemnat îl ocupă datele (listele) cu privire la numărul de sclavi ocupaţi în gospodăria palatului. În fiecare listă de acest fel se arată cîte femei sclave sînt ocupate cu treburile gospodăreşti, cu ce se ocupă ele nemijlocit (se amintesc femeile care rîşneau, torcătoarele, croitoresele şi chiar băieşiţele), cîţi copii au: băieţi sau fetiţe (probabil, aceştia erau copiii sclavilor născuţi în captivitate), ce raţie primesc şi locul unde lucrează (acesta putea fi însuşi Pylos sau unul din oraşelele de pe teritoriul supus lui). Numărul anumitor grupuri putea fi impunător — o sută şi ceva de oameni. Numărul total al femeilor sclave şi copiilor, cunoscut după inscripţiile din Pylos, trebuia să constituie circa 1500 de oameni.

Alături de detaşamentele în care intrau numai femei şi copii,

pe inscripții figurează și detașamente alcătuite în exclusivitate din bărbați sclavi, deși ele se întîlnesc ceva mai rar și din punct de vedere numeric, de regulă, nu sînt prea mari — pînă la zece oameni fiecare. Probabil, femei sclave în acea perioadă erau mai multe, de unde reiese că sclavia se afla la un nivel scăzut de dezvoltare și modul sclavagist de producție încă nu reușise să se transforme într-un sistem economic atotcuprinzător.

De rînd cu sclavii obișnuiți în inscripțiile din Pylos se amintesc și așa-numiții «robii și roabele domnului». De obicei, ei arendau sectoare nu prea mari de pămînt de la obște (damos) sau de la persoane particulare, de unde se poate conchide, că ei nu dispuneau de pămînt propriu și, prin urmare, nu erau considerați membri cu drepturi depline ai obștii, deși nu erau, după cum se vede, nici sclavi în sensul adevărat al acestui cuvînt. Însuși termenul «robul domnului», probabil, înseamnă că reprezentanții acestei pături sociale făceau parte din personalul de serviciu de pe lîngă templele principalilor zei ai regatului Pylos și beneficiau în cazul dat de protecția administrației templului.

Masa principală a populației truditoare în statele miceniene, la fel ca și în Creta, o constituiau țăranii și meșteșugarii liberi sau mai degrabă semiliberi. Formal ei nu erau considerați sclavi, dar libertatea lor avea un caracter cît se poate de convențional, deoarece toți se aflau în dependență economică de palate și erau supuși la impozite în favoarea lui cu diferite prestații atît în muncă, cît și în natură. Unele localități rurale și orășele ale regatului Pylos erau datoare să pună la dispoziția palatului un anumit număr de meșteșugari și muncitori, reprezentanți ai celor mai diverse profesii. În inscripții se amintesc pietrari, croitori, olari, armurieri, aurari și chiar parfumari și medici. Pentru munca lor meșteșugarii primeau din vistieria palatului plată în natură, la fel ca și funcționarii angajați în serviciul de stat.

Printre meșteșugarii care lucrau la palat de o situație deosebită beneficiau făurarii. De obicei, ei primeau de la palat așa-numita talasie, adică misiune sau lecție (în inscripții se menționa în mod deosebit, cîți făurari în fiecare localitate aparte au primit deja talasia și cîți au rămas fără ea). Un funcționar special, ce era obligat să supravegheze munca făurarului, îi înmîna o anumită cantitate de bronz, iar la sfîrșitul lucrului primea de la el obiectele meșterite din acest bronz. Despre starea socială a făurarilor și meșteșugarilor de alte profesii, care figurau în tăbliță, se cunoaște foarte puțin. Probabil, unii dintre ei erau considerați «oameni ai palatului» și erau în serviciu permanent fie chiar în palat, fie la unul din lăcașele sfinte legate de el. Astfel, în unele din tăblițele din Pylos se amintește de «făurarii suveranei» («suverana»— epitet obișnuit al zeiței supreme a panteonului din Pylos). O altă categorie de meșteșugari, probabil, o alcătuiau cetățenii liberi ai comunității, pentru care munca la palat era doar o obligație temporară. Meșteșugarii angajați în serviciul de stat nu erau privați de libertate. Ei puteau avea în posesie pămînt și chiar sclavi.

Documentele din arhiva palatului Pylos conţin de asemenea date importante şi despre sistemul de proprietate funciară. Analiza textelor tăbliţelor permit de a trage concluzia că pămîntul în regatul Pylos era împărţit în două categorii principale: 1) pămîntul palatului, sau de stat, 2) pămîntul ce aparţinea unor obşti teritoriale. Pămîntul de stat, cu excepţia acelei părţi ce se afla sub controlul nemijlocit al administraţiei palatului, era repartizat cu drept de posesie convenţională, adică cu condiţia exercitării unui sau altui serviciu în favoarea palatului, între înalţii demnitari din rîndul aristocraţiei militare şi sacerdotale. La rîndul lor, aceşti posesori puteau da pămîntul achiziţionat în arendă altor persoane, de exemplu «robilor domnului» amintiţi deja. Aproximativ aşa folosea pămîntul ce-i aparţinea şi obştea teritorială (sătească) sau damos, cum e numită, de obicei, în tăbliţe. Cea mai mare parte a pămîntului obştii, după cum se vede, era împărţită în loturi de împroprietărire cu aproximativ una şi aceeaşi rentabilitate. Aceste loturi de împroprietărire erau repartizate în cadrul obştii între familiile ce o alcătuiau. Scribii de la palat cu aceeaşi rîvnă înregistrau pe tăbliţele lor atît sectoarele unei categorii, cît şi ale celeilalte. De aici reiese că pămînturile obştii, la fel ca şi pămînturile ce aparţineau nemijlocit palatului, se aflau sub controlul administraţiei palatului şi erau exploatate de ea în interesele gospodăriei centralizate de stat.

În documentele arhivelor din Cnossos şi Pylos gospodăria palatelor epocii miceniene apare ca un sistem economic ramificat puternic, ce cuprinde în mod practic toate ramurile principale de producţie. Gospodăria particulară, deşi, probabil, ea a existat încă în statele miceniene, se afla în dependenţă fiscală (de impunere) de «sectorul de stat» şi juca în cadrul lui doar un rol subordonator, auxiliar.

Statul a monopolizat cele mai importante ramuri ale producţiei meşteşugăreşti, bunăoară meseria de făurar, şi a stabilit un control strict asupra repartizării şi consumului felurilor deficitare de materie primă, mai întîi de toate a metalului. Nici un kilogram de bronz, nici un vîrf de suliţă sau săgeată nu putea să scape de privirea vigilentă a birocraţiei palatului. Tot metalul, aflat atît la dispoziţia statului, cît şi a persoanelor particulare, era cîntărit meticulos, era luat în consideraţie şi fixat de scribii arhivei palatului pe tăbliţele de lut. Gospodăria centralizată a palatului sau a templului e tipică pentru societăţile de clasă antice, ce au existat în Mediterană şi în Orientul Apropiat în epoca bronzului. Cu variantele diverse ale acestui sistem economic ne întîlnim în mileniile III—II î. e. n. în oraşele-temple ale Sumerului şi Siriei, în Egiptul dinastic, în regatul Hitit şi în palatele Cretei minoice. O serie întreagă de date ne demonstrează, că în statele Greciei aheene s-a creat un tip de orînduire economică într-o măsură oarecare apropiat de sistemul economic al Orientului.

5. **Structura administraţiei de stat.** Întemeiată după principiul evidenţei şi controlului strict, gospodăria palatului, pentru funcţionarea sa normală, avea nevoie de un aparat birocratic bine dezvol-

tat. Documentele arhivelor din Pylos şi Cnossos ne prezintă acest aparat în acţiune, deşi multe detalii ale organizării lui deocamdată rămîn neclare din cauza caracterului laconic al textelor de pe tăbliţe. De rînd cu personalul scribilor ce se aflau în serviciu nemijlocit în cancelaria palatului şi în arhivă, în tăbliţe sînt amintiţi numeroşi funcţionari ai departamentului fiscal, ce dirija procesul de încasare a impozitelor şi supraveghea îndeplinirea diferitelor prestaţii. Astfel, din documentele arhivei din Pylos aflăm că tot teritoriul regatului Pylos era împărţit în 16 districte fiscale, în fruntea cărora se aflau guvernatori. Fiecare dintre ei răspundea de încasările la timp în vistieria palatului a impozitelor din districte, pe care o reprezenta (în componenţa încasărilor intra, mai întîi de toate, metalul: aurul şi bronzul, precum şi diverse feluri de producţie agricolă). In supunerea guvernatorului se aflau funcţionarii de rang inferior, care dirijau activitatea anumitor aşezări, ce intrau în componenţa districtului. In tăbliţe ei sînt numiţi basilei. Basileii exercitau supravegherea asupra producţiei, bunăoară asupra muncii făurarilor ce se aflau în serviciu de stat. Înşişi guvernatorii şi basileii se aflau sub controlul vigilent al puterii centrale. Palatul amintea în permanenţă despre sine administraţiei locale, trimiţînd în toate părţile soli şi curieri, inspectori şi revizori.

Cine punea în funcţiune acest mecanism complicat şi dirija activitatea lui? Tăbliţele arhivelor din Micene răspund şi la această întrebare. In fruntea statului-palat se afla un om numit «*wanax*», ce corespunde cuvîntului greces «(v)anact», adică «domn», «stăpîn», «rege». Spre regret, în inscripţii nu se spune nimic despre funcţiile politice şi drepturle wanaxului. De aceea noi nu putem judeca cu precizie ce caracter avea puterea lui. E clar, însă, că printre aristocraţia diriguitoare wanaxul dispunea de o situaţie privilegiată. Lotul de împroprietărire, ce aparţinea regelui (despre el aminteşte unul din documentele arhivei din Pylos), era de trei ori mai mare decît loturile de împroprietărire ale altor funcţionari de stat: rentabilitatea lui era apreciată cu 1800 de unităţi de măsură. La dispoziţia regelui se afla un mare detaşament de slugi. In tăbliţe se aminteşte de «olarul regelui», «postăvarul regelui», «armurierul regelui». Printre funcţionarii de stat de cel mai înalt rang supuşi regelui din Pylos unul din posturile de frunte îl ocupa *lawagetas,* adică comandantul armatei. După cum demonstrează însuşi titlul acestuia, în funcţiile lui intra conducerea trupelor militare ale regatului Pylos. Afară de wanax şi lawagetas în inscripţii se aminteşte şi de alţi demnitari, indicaţi: «telest», «echet», «damat» ş. a. Sensul adevărat al acestor termeni rămîne deocamdată necunoscut. E foarte posibil, însă, că în acest cerc al aristocraţiei superioare, strîns legată de palat, care alcătuia anturajul apropiat al wanaxului din Pylos, intrau, mai întîi de toate, sacerdoţii templelor principale ale statului (sacerdoţii în genere aveau în Pylos, la fel ca şi în Creta, o mare influenţă), în al doilea rînd, comandanţii militari de cel mai înalt rang, căpeteniile detaşamentelor carelor de luptă, ce constituiau pe acele timpuri forţa principală pe cîmpul bătăliilor. Astfel,

societatea din Pylos reprezenta în sine un fel de piramidă construită după un strict principiu ierarhic. Treapta superioară în această ierarhie a păturilor sociale o ocupa aristocrația militaro-sacerdotală în frunte cu regele, care concentra în mîinile sale cele mai importante funcții atît cu caracter economic, cît și politic. În supunerea nemijlocită a păturii conducătoare a societății se aflau numeroși funcționari, care activau pe teren și în centru și alcătuiau în ansamblu un aparat puternic de asuprire și exploatare a populației truditoare a regatului Pylos. Țăranii și meșteșugarii, care alcătuiau temelia acestei piramide, nu participau la conducerea statului[1]. Pe o treaptă mai inferioară se aflau sclavii, ocupați cu diferite treburi în gospodăria palatului.

6. Relațiile reciproce dintre statele aheene. Războiul Troiei. Migrațiunea triburilor și stingerea civilizației miceniene. Descifrarea scrisului linear B n-a putut soluționa toate problemele istoriei social-economice și politice ale epocii miceniene. Multe întrebări importante deocamdată rămîn fără răspuns. Noi nu știm, de exemplu, ce relații existau între anumite state-palat: dacă constituiau ele, după cum presupun unii savanți, o putere unică aheeană sub egida regelui Micenei — cel mai puternic cîrmuitor al Greciei din acea peroadă — sau duceau o viață absolut izolată și independentă. Ultima presupunere pare a fi mai verosimilă. Nu întîmplător, probabil, aproape fiecare palat micenian a fost înconjurat cu puternice ziduri de apărare, care aveau menirea să-i ocrotească de nădejde pe locuitorii lui de lumea exterioară ostilă, de vecinii apropiați. Pereții ciclopici ai Micenei și Tirîntului ne demonstrează că aceste două state, ce împărțeau între ele cîmpia roditoare Argos, se aflau într-o ostilitate continuă. Miturile grecești povestesc despre duelurile interne sîngeroase ale conducătorilor aheeni, despre lupta acerbă pentru întîietate, pe care o duceau între ele dinastiile Greciei Centrale și Peloponesului, aflate în rivalitate. În unul din ele se povestește, bunăoară, cum șapte regi ai Argosului au întreprins o campanie împotriva Tebei — cel mai bogat dintre orașele Beoției — și după o serie de tentative nereușite și pieirea cîtorva dintre ei au cucerit și au distrus orașul. Săpăturile au demonstrat, că palatul micenian din Teba într-adevăr a fost incendiat și distrus în secolul al XIV-lea î. e. n., cu mult înainte de a fi nimicite alte palate și citadele.

Relațiile încordate, ce au existat între statele aheene aproape de-a lungul întregii lor istorii, nu exclud, însă, posibilitatea că în anumite momente ele se puteau uni pentru a întreprinde careva acțiuni militare comune. Exemplu poate servi renumitul Război troian, despre care povestește Homer. Dacă e să credem «Iliadei», la

---

[1] Există părerea, potrivit căreia termenul «damos» (popor), ce se întîlnește în tăblițele arhivei din Pylos, înseamnă adunare populară, care reprezintă toată populația liberă a regatului Pylos. Mai aproape de realitate, însă, pare a fi o altă interpretare a acestui termen: «damos» e una din comunitățile (districtele) teritoriale, ce intrau în componența statului (comparați cu «demele» ateniene de mai tîrziu).

campania asupra Troiei au participat aproape toate regiunile principale ale Greciei aheene de la Tesalia la nord pînă la Creta şi Rhodos la sud. Conducătorul întregii oşti a fost ales, cu consimţămîntul tuturor participanţilor la campanie, regele micenian Agamemnon. Nu e exclus, că Homer a exagerat proporţiile reale ale coaliţiei miceniene şi a hiperbolizat însăşi campania. Cu toate acestea, istoria reală a acestui eveniment astăzi nimănui nu-i mai trezeşte careva nedumeriri. Războiul Troiei a fost doar una, deşi, probabil, şi cea mai importantă din acţiunile expansiei militare şi coloniale ale aheenilor în Asia Mică şi Mediterana orientală. De-a lungul secolelor XIV—XIII î. e. n. un şir de aşezări aheene (o demonstrează cu pregnanţă numeroasele obiecte din ceramică tipică micenianâ) au apărut pe litoralurile apusean şi sudic ale Asiei Mici, precum şi pe insulele ce se alăturau la ele: Rhodos şi Cipru şi chiar pe litoralul siriano-fenician al Mării Mediterane. Pretutindeni în aceste locuri grecii micenieni au preluat iniţiativa comercială din mîinile predecesorilor lor — minoicii.

Cauzele cointeresării deosebite a statelor miceniene în comerţul cu populaţia Ciprului, Siriei şi Asiei Mici permit de a înţelege mai bine descoperirea făcută în timpul cercetărilor subacvatice lîngă capul Helidoniu (litoralul sudic al Turciei). Aici au fost găsite rămăşiţele unei nave antice cu o mare încărcătură de lingouri de bronz, destinate, probabil, pentru unul din palatele aheene din Peloponeş sau Grecia Centrală. O descoperire nu mai puţin senzaţională a fost făcută în 1964 chiar în Grecia în timpul săpăturilor pe locul citadelei tebane antice Cadmeia. In una din încăperile palatului care a existat cîndva aici arheologii au găsit 36 de cilindre de piatră de origine babiloniană. Pe 14 din ele au fost descoperite sigilii cuneiforme cu numele unui rege al aşa-numitei «dinastii casite», care a dominat în Babilon în secolul al XIV-lea î. e. n. Această descoperire demonstrează clar că în perioada dată cîrmuitorii Tebei — unul dintre cele mai mari centre de pe teritoriul Beoţiei — întreţineau, probabil, nu numai relaţii strînse comerciale, dar şi diplomatice cu regii depărtatului stat din Mesopotamia. Insăşi Creta, după cum am spus deja, a fost colonizată încă mai înainte (în secolul al XV-lea) de aheeni şi a devenit principalul cap de pod în înaintarea lor spre Orient şi spre Sud. Imbinînd reuşit comerţul cu pirateria, aheenii foarte curînd devin o forţă politică destul de influentă în această regiune a lumii antice. In documentele din capitala regatului hittit Boghaz Köy statul Ahhiyava (probabil, unul din statele aheene din partea de est a Asiei Mici şi pe insulele din apropiere) e pus în acelaşi rînd cu cele mai puternice state din acea epocă: Egiptul, Babilonul, Asiria. Din aceste documente se observa că cîrmuitorii Ahhiyavei întreţineau contacte diplomatice strînse cu regii hitiţi. Incă la hotarul secolelor XIII—XII î. e. n. detaşamente ale minerilor aheeni, sosiţi din Creta sau Peloponeş, au participat la incursiunile aşa-numitelor «popoarele mării» în Egipt. In inscripţiile egiptene, ce relatează despre aceste evenimente, alături de alte triburi sînt amintite şi popoarele Ahaivaşa şi Danauna, ce poate co-

respunde grecescului Ahaivoi şi Danaoi — denumiri obişnuite ale aheenilor la Homer.

Expansiunea colonială a statelor aheene a cuprins, de asemenea, şi o parte a Mediteranei de Vest, în temei acele regiuni ale ei, care vor fi asimilate de greci cu mult mai tîrziu, în epoca Marii colonizări. Săpăturile au demonstrat că aşezarea miceniană a existat pe locul unde a apărut cu mult mai tîrziu oraşul grecesc Tarent pe litoralul sudic al Italiei. Descoperiri însemnate ale ceramicii miceniene au fost făcute pe insula Ischia în golful Neapolitan, pe litoralul de est al Siciliei, pe insulele Lipare şi chiar în Malta.

In acea perioadă, cînd Egiptul respingea de la hotarele sale atacurile «popoarelor mării», asupra Greciei aheene planau deja norii primejdiei. Ultimele decenii ale secolului al XIII-lea î. e. n. au constituit o perioadă cît se poate de alarmantă şi agitată. In Micene, Tirint, Atena şi în alte locuri se restaurau în grabă fortificaţiile vechi şi se construiau altele noi. Este înălţat masivul zid ciclopic pe Istm (un istm îngust, ce leagă Grecia Centrală cu Peloponesul), prevăzut clar pentru a feri statele miceniene de la sudul peninsulei Balcanice de un eventual pericol ce ar veni dinspre nord. Printre frescele palatului din Pylos atrage atenţia una, creată cu mult înainte de dispariţia palatului. Pictorul a înfăţişat pe ea o luptă sîngeroasă, la care participă, pe de o parte, ostaşii aheeni în platoşe şi coifuri ascuţite caracteristice, pe de alta — nişte barbari, îmbrăcaţi în piei de animale sălbatice, cu păr lung, răvăşit pe spate. După toate probabilităţile, aceşti sălbatici şi erau acei oameni, de care se temeau şi pe care îi urau atît de mult locuitorii cetăţilor miceniene, împotriva cărora ei înălţau noi şi noi fortificaţii. Arheologia ne demonstrează, că în imediata vecinătate a principalelor focare ale civilizaţiei miceniene la nordul şi nord-vestul peninsulei Balcanice (regiunile ce se numeau în antichitate Macedonia şi Epir) se ducea o cu totul altă viaţă, lipsită de fast şi fără splendoarea palatelor aheene. Aici trăiau triburi aflate la un nivel scăzut de dezvoltare, care, probabil, încă nu depăşiseră orînduirea gentilică-tribală. Despre cultura lor se poate judeca după ceramica modelată grosolan şi idolii primitivi de lut, ce alcătuiesc inventarul, care însoţeşte majoritatea covîrşitoare a mormintelor în aceste regiuni. Trebuie să subliniem, însă, că în pofida stării de înapoiere triburile Macedoniei şi Epirului erau deja familiarizate cu folosirea metalului şi armele lor din punct de vedere pur tehnic, probabil, nu cedau celor miceniene.

La sfîrşitul secolului al XIII-lea lumea tribală a întregii regiuni nord-balcanice, în virtutea unor cauze necunoscute nouă, se puse în mişcare[1]. O mulţime de triburi barbare, din care făceau parte atît popoarele ce vorbeau în diferite dialecte ale limbii gre-

[1] Unul din rezultatele acestei mişcări a fost strămutarea în Asia Mică a unui mare grup de triburi frigiene-tracice, care mai înainte părăsiseră partea de nord a peninsulei Balcanice. De aceleaşi evenimente în Balcani, posibil, e legată şi formarea alianţei deja amintite —«popoarele mării», sub loviturile căreia la începutul secolului al XII-lea a căzut marele regat Hittit.

cești (aici intră dialectele dorian și vest-elen foarte asemănător cu el), cît și popoarele neelene, de origine traco-ilirică, au părăsit locurile cu care se deprinseseră și s-au repezit spre sud, în bogatele și înfloritoarele regiuni ale Greciei Centrale și Peloponesului. Ruta, pe care a fost efectuată invazia, a rămas marcată de urmele ruinelor și incendiilor. În calea lor veneticii au cucerit și au distrus o mulțime de așezări miceniene. A fost mistuit de flăcările focului și palatul din Pylos[1]. Însuși locul pe care el s-a aflat a fost dat uitării. Foarte mult au avut de suferit, deși, probabil, n-au fost cucerite, citadelele Micene și Tirint. Economiei statelor miceniene i s-au adus daune irecuperabile. Acest lucru îl demonstrează decăderea rapidă a meșteșugăritului și comerțului în regiunile care au avut cel mai mult de suferit de pe urma invaziei, precum și reducerea considerabilă a numărului populației. Astfel, la hotarul secolelor XIII—XII civilizația meceniană a suferit o lovitură groaznică, după care nu mai putea să-și revină.

Firește, apare întrebarea de ce a decăzut civilizația miceniană dezvoltată, care a existat în cadrul societății timpurii cu clase cîteva secole de-a rîndul. De ce statele aheene, care dispuneau de o mașină militară bine pusă la punct, resurse materiale însemnate, de o cultură înaltă și de cadre instruite ale aparatului administrativ, n-au fost capabile să reziste în fața hoardelor dispersate ale cuceritorilor, care nu depășise cadrul orînduirii primitive gentilice. Pot fi scoase în relief cîteva cauze ale decăderii civilizației miceniene.

Mai întîi de toate, trebuie menționată slăbiciunea internă a relațiilor timpurii de clasă în Grecia mileniului al II-lea î. e. n. în întregime. Relațiile timpurii de clasă, ce presupun funcționarea relațiilor de dominație și supunere mai complicate, decît cele primitive, diferențierea socială și evidențierea diferitelor pături sociale, n-au pătruns profund în viața poporului, n-au pătruns structura socială de sus în jos. Dacă locuitorii orașelor-palate miceniene se împărțeau în cîteva pături sociale și grupe de clasă, începînd cu sclavii lipsiți totalmente de drepturi pînă la aristocrația de la curte, care trăia în condițiile fastului de la palat, apoi masa principală a populației o alcătuiau obștile gentilice ce practicau agricultura primitivă. Aceste obști și-au păstrat structura lor colectivistă și nu prea au fost atinse de diferențierea socială și patrimonială, deși ele erau exploatate nemilos de locuitorii palatelor miceniene.

Un atare dualism profund al societății miceniene constituie o mărturie a lipsei de durabilitate în ansamblu a relațiilor de clasă, care puteau fi distruse relativ ușor de către invazia din afară. Mai mult decît atît, spre devastarea palatelor miceniene — focare izolate de cultură avansată, care în fond erau centre de consum și aveau o contribuție modestă în organizarea generală a procesului de producție, tindeau locuitorii așezărilor gentilice.

[1] Unii savanți contemporani consideră, că la prima invazie încheiată cu decăderea Pylosului, dorienii în genere n-au participat. Ei au venit încoace mai tîrziu (deja în secolul al XII-lea sau chiar al XI-lea), cînd rezistența grecilor micenieni a fost înfrîntă cu totul.

Una din cauzele principale ale decăderii statelor aheene o constituiau epuizarea resurselor interne, irosirea unor uriaşe rezerve materiale şi umane în urma îndelungatului Război troian şi luptelor interne sîngeroase între diferite regate aheene şi în cadrul dinastiilor diriguitoare. Din cauza nivelului de producţie nu prea înalt şi volumului redus al plusprodusului stors din comunităţile gentilice, pentru întreţinerea aristocraţiei lacome de la curte, a aparatului birocratic solid şi a organizaţiei militare se iroseau toate mijloacele. În aceste condiţii cheltuielile suplimentare pentru războaiele pustiitoare (inclusiv cel troian) numaidecît trebuia să aducă la supraîncordarea potenţialului intern şi la epuizarea lui.

Civilizaţia aheeană rafinată cu faţada ei splendidă era o societate şubredă în interior. Ea nu atît intensifica dezvoltarea producţiei sociale, pe cît irosea resursele existente, submina temelia bunăstării şi puterii ei. În timpul migraţiunii în masă a triburilor iniţiale la hotarul secolelor XIII—XII î. e. n. în Balcani şi în Asia Mică (printre ele se aflau şi triburile doriene) statele miceniene, slăbite de pe urma complexului de contradicţii interne profunde, n-au fost capabile să ţină piept presiunii triburilor războinice.

Destrămarea rapidă a celor mai mari state miceniene, ce a urmat după migraţiunea triburilor, se explică nu atît prin forţa barbarilor nordici, cît prin şubrezenia structurii lor interne, temelia căreia o constituia, după cum aţi văzut deja, exploatarea sistematică şi asuprirea populaţiei rurale de către elita de la palat nu prea numeroasă şi de aparatul ei birocratic. Era suficient de a nimici vîrfurile diriguitoare ale statelor-palate, ca întreaga piramidă să se năruie ca un castel din cărţi de joc.

Desfăşurarea de mai departe a evenimentelor conţine multe detalii neclare: foarte sărac este materialul arheologic de care dispunem pînă în prezent. Cea mai mare parte a triburilor barbare, care au participat la invazie, probabil, nu s-au statornicit pe teritoriul cucerit de ei (ţara pustiită nu era în stare să hrănească o asemenea armată de oameni) şi s-a retras spre nord — pe poziţiile lor iniţiale. Doar nişte grupe tribale nu prea numeroase ale dorienilor şi popoarelor vest-elene înrudite cu ei s-au stabilit în regiunile de litoral ale Peloponesului (Argolida, regiunile din vecinătatea Istmului, Ahai, Elida, Laconia şi Messenia). Unele insulite ale culturii miceniene continuau să existe de-a valma cu veneticii, care s-au statornicit pe acele meleaguri inclusiv pînă la sfîrşitul secolului al XII-lea. Probabil, în acest timp citadelele aheene, ultimele dintre care au supravieţuit catastrofei de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, au ajuns la decădere totală şi au fost părăsite pentru totodeauna de locuitorii lor.

În aceeaşi perioadă se face observată emigrarea cu caracter de masă de pe teritoriul Greciei Balcanice spre Orient — în Asia Mică şi pe insulele din apropiere. La mişcarea de colonizare au participat: pe de o parte, rămăşiţele populaţiei aheene a Peloponesului, Greciei Centrale şi de Nord, care se numeau acum ionieni şi eolieni, pe de alta — noii colonişti dorieni. În rezultatul acestei deplasări

pe litoralul de vest al Asiei Mici şi pe insulele Lesbos, Chios, Samos, Rhodos ş. a. s-au format un mare număr de noi aşezări, din rîndul cărora cele mai mari erau oraşele ioniene Milet, Efes, Colophon, Smirna eoliană, Halicarnasul dorian. Aici, în coloniile ioniene şi eoliene, după cîteva secole s-a creat o nouă variantă a culturii elene, ce se deosebea considerabil de civilizaţia miceniană, pe care o succedase, deşi a împrumutat cîteva din elementele ei principale.

CONCLUZII ASUPRA SECŢIUNII

Primele societăţi de clasă în bazinul Mării Egee, la fel ca şi în ţările Orientului Antic, au apărut în cadrul unor formaţiuni de stat nu prea mari, ce întruneau cîteva comunităţi cu un centru administrativ, care era, totodată, şi un centru al ritualurilor cultice. Asemenea state pentru prima dată au apărut în Creta la sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n. Dezvoltarea de mai departe a acestor mici formaţiuni au dus la crearea unui mare stat teritorial, ce întrunea nu numai întreaga Cretă, dar şi o serie de insule din regiunea de sud a Mării Egee şi regiunile estice de litoral ale peninsulei Balcanice (imperiul maritim al lui Minos).

Apariţia primilor germeni ai civilizaţiei în Egeida se referă la o perioadă mai tîrzie decît în valea Nilului sau în Mesopotamia, unde societatea de clasă a atins o maturitate evidentă şi spre sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n. avea o mie de ani. Cercetările concrete au demonstrat că civilizaţiile mai vechi din Orientul Apropiat au exercitat asupra procesului de dezvoltare internă a societăţii cretane o influenţă stimulatoare. Totodată, nu se admite să exagerăm gradul acestei influenţe: destul de puternică pentru Creta, ea a fost cu mult mai slabă pentru statele Greciei continentale. Potrivit dovezilor numeroaselor date arheologice, dezvoltarea culturii neolitice în Grecia Balcanică în mileniile VI—IV î. e. n. a devenit temelia apariţiei culturilor epocii bronzului, iar mai apoi şi a civilizaţiei antice greceşti.

Pentru destinele istorice ale populaţiei străvechi a Greciei Balcanice, la fel ca şi ale altor popoare ale antichităţii, mediul natural ambiant avea o importanţă deosebită. După cum se ştie, apariţia agriculturii igirate în văile rîurilor cu soluri fertile a contribuit la naşterea timpurie a civilizaţiei în Orientul Antic, la creşterea forţelor de producţie şi obţinerea plusprodusului. În partea de sud a peninsulei Balcanice condiţiile naturale erau altele. Solul pietros greu de prelucrat, fragmentarea teritoriului de către numeroasele lanţuri de munţi în văi înguste izolate creau condiţii pentru dezvoltarea socială şi economică, ce se deosebeau de cele ale societăţii vechi orientale. Un rol enorm în dezvoltarea anumitor centre ale Greciei mileniului al II-lea î. e. n. l-a jucat însuşirea mării, adică realizarea produselor alimentare din mare şi posibilitatea legăturilor cu alte popoare pe cale maritimă. Pe măsură ce locuitorii Greciei Balcanice reuşeau să cucerească marea, avea loc formarea civilizaţiei elene. Crearea imperiului maritim cretan, relaţiile marine

permanente ale grecilor micenieni cu litoralul estic al Mării Mediterane. Sicilia și Italia la Vest e o mărturie sigură că marea a fost cucerită încă pînă în mileniul al II-lea î. e. n.

Dezvoltarea internă a societății timpurii de clasă în Egeida în mileniul al II-lea î. e. n. se desfășura în cadrul micilor formațiuni de stat cu structură monarhică. După structura lor internă aceste state mici erau alcătuite din orașul-palat central, reședința cîrmuitorului, administrația sa, sacerdoții, care formau majoritatea clasei dominante, și din obștile gentilice, împrăștiate pe teritoriul întregului stat. Baza de producție a societății o constituia gospodăria centralizată a palatului, în care munceau numeroși sclavi și lucrători dependenți și colectivele gentilice, unde se practica agricultura primitivă și creșterea vitelor, care dădeau surplusurile de producție palatului princiar și aristocrației locale. Spre deosebire de țările Orientului Antic, unde regimurile monarhice și aristocrația legată de ele jucau un rol important în organizarea agriculturii, controlînd sistemul irigației artificiale, în Creta și în Grecia Balcanică monarhiile primitive participau foarte modest la organizarea producției. Doar obștile care trăiau în condițiile vieții primitive erau obiectul exploatării lor violente. Această contradicție între orașul-palat cu o economie imensă bazată pe munca sclavilor și comunitățile exploatate, care păstrau structura de gintă, a determinat slăbiciunea internă a statelor aheene. Războaiele permanente, care se duceau între micile state aflate în ostilitate, au subminat și mai mult forța acestor state, lipsite de durabilitate internă. Războiul troian, ce a necesitat eforturi și resurse însemnate, precum și presiunea dinspre nord a triburilor doriene, au dus la decăderea treptată a orașelor-palate miceniene și la prăbușirea organizării de stat întruchipată de ele, a civilizației, a sistemului economic sclavagist. Dimpotrivă, comunitățile gentilice și-au păstrat structura lor și continuau să existe în noile condiții. Penetrația triburilor doriene, care de asemenea duceau un mod de viață fără împărțirea în clase, numai au întărit relațiile gentilice, dominante în Grecia de la răscrucea mileniilor II—I î. e. n. Nimicirea aristocrației miceniene, a reședințelor parazitare, a orașelor-palate cu fastul, cu arta rafinată, cu scrisul lor, a dus la scăderea generală a nivelului social-economic și cultural al Greciei, care în întregime s-a întors la structura orînduirii sociale dinainte de apariția claselor.

Secţiunea II

FORMAREA, ÎNFLORIREA ŞI CRIZA POLISURILOR GRECEŞTI. SISTEMUL SCLAVAGISMULUI CLASIC. SECOLELE XI—IV Î.E.N.

Capitolul V

PERIOADA HOMERICĂ (PREPOLISIANĂ) DESCOMPUNEREA RELAŢIILOR GENTILICE ŞI CREAREA PREMISELOR POLISULUI. SECOLELE XI—IX Î. E. N.

1. **Particularităţile dezvoltării societăţii homerice.** Următoarea perioadă, după cea cretană-miceniană, a istoriei Greciei se obişnuieşte a fi numită «homerică», după numele marelui poet Homer, ale cărui poeme «Iliada» şi «Odiseea» rămîn un izvor important de informaţie despre acea perioadă.

Mărturiile eposului homeric le completează şi le lărgeşte în mod esenţial arheologia. Masa principală a materialului arheologic pentru această perioadă o dau săpăturile necropolelor. Cele mai mari dintre ele au fost descoperite la Atena (necropolele Kerameikos şi Agorei tîrzii), pe insula Salamina, în Eubeia (nu departe de Leucanda), la periferiile oraşului Argos. Numărul aşezărilor din secolele XI—IX î. e. n. cunoscute astăzi este foarte mic (însuşi acest fapt demonstrează reducerea bruscă a numărului total al populaţiei). Aşezările de litoral din perioada homerică, de regulă, se află pe peninsule nu prea mari, legate de uscat doar prin istmuri înguste şi nu rareori sînt împrejmuite de ziduri, fapt ce denotă răspîndirea rapidă a pirateriei. Din rîndul aşezărilor de acest tip cea mai cunoscută e Smirna, fondată pe litoralul Asiei Mici de coloniştii eolieni din Grecia europeană.

Arheologia demonstrează că aşa-numita cucerire doriană a întors Grecia cu cîteva secole în urmă. Din realizările epocii miceniene s-au păstrat doar unele deprinderi de producţie şi dispozitive tehnice, ce au avut o mare importanţă vitală atît pentru noii locuitori ai ţării, cît şi pentru rămăşiţele populaţiei de mai înainte. Aici pot fi amintite roata olarului, tehnica relativ înaltă de prelucrare a metalului, corabia cu pînze, cultivarea măslinilor şi viţei de vie. Civilizaţia miceniană cu toate formele caracteristice ei a relaţiilor social-economice, a instituţiilor de stat, a reprezentărilor religioase-ideologice ş .a. m. d., evident, şi-a încetat existenţa. Pe întregul teritoriu al Greciei pentru un timp îndelungat s-a statornicit orînduirea comunităţii primitive.

Palatele şi citadelele miceniene au fost părăsite, scufundîndu-se în ruine. Zidurile lor nu mai adăposteau pe nimeni. Chiar la Atena,

care evident că n-a suferit de pe urma invaziei doriene, acropola a fost părăsită de locuitorii săi deja în secolul al XII-lea î. e. n. şi după aceasta un timp îndelungat n-a fost populată. Se creează impresia că în perioada homerică elenii s-au dezvăţat a construi case şi cetăţi din blocuri de piatră aşa cum procedau predecesorii lor din epoca miceniană. Aproape toate construcţiile din această perioadă erau din lemn sau din cărămidă nearsă. Înmormîntările din perioada homerică, de regulă, erau foarte sărăcăcioase, chiar mizere, dacă e să le comparăm cu mormintele miceniene. Tot inventarul lor îl constituia, de obicei, cîteva vase de lut, o sapă de bronz sau de fier, vîrfuri de lănci sau săgeţi în mormintele bărbaţilor, podoabe ieftine — în cele ale femeilor; lipsesc obiectele frumoase, preţioase, cele de origine străină, originale, atît de des întîlnite în mormintele miceniene. Toate acestea vorbesc despre decăderea bruscă a meşteşugurilor şi comerţului, despre evadarea în masă a meşteşugarilor calificaţi din ţara ruinată de război şi de invaziile întreprinse pe meleaguri străine, despre ruperea căilor maritime, ce legau Grecia miceniană de ţările Orientului Apropiat şi de ţările mediteranene. Articolele meşteşugarilor eleni din perioada homerică cedează mult operelor miceniene şi mai ales meşterilor cretani atît din punct de vedere al calităţilor artistice, cît şi din punctul de vedere pur tehnic. În zugrăvirea ceramicii decorative din acea perioadă predomină autoritar aşa-numitul stil geometric. Pereţii vaselor sînt acoperiţi cu un simplu desen geometric, compus din cercuri concentrice, triunghiuri, romburi, pătrate. Primele chipuri de oameni şi animale, reprezentate destul de primitiv, apar după o pauză îndelungată tocmai la sfîrşitul secolului al IX-lea.

Toate acestea, însă, nu înseamnă că perioada homerică n-a adus în dezvoltarea culturală a Greciei absolut nimic nou. Istoria umanităţii nu cunoaşte un regres absolut şi în cultura materială a perioadei homerice, elementele regresului, în mod bizar, se îmbină cu un şir de invenţii. Cea mai importantă dintre ele e însuşirea de către greci a tehnicii topirii şi prelucrării fierului. În epoca miceniană fierul era cunoscut în Grecia numai ca metal preţios şi era folosit, în temei, pentru confecţionarea diferitelor podoabe: inele, brăţări s. a. Mostrele antice ale armelor de fier (spade, pumnale, vîrfuri de săgeţi şi lănci) descoperite pe teritoriul Greciei Balcanice şi în insulele Mării Egee, datează din secolele XII—XI î .e. n. Ceva mai tîrziu — în secolele X—IX î. e. n.— apar primele unelte de muncă, meşterite din acest metal. Exemplu pot servi toporul şi săpăliga, găsite într-un mormînt din Agora ateniană, dalta şi tesla dintr-un mormînt în necropola Kerameikos, o seceră de fier din Tirint şi alte obiecte. Despre folosirea pe larg a fierului pentru confecţionarea uneltelor agricole şi altor obiecte este bine informat şi Homer.

Aplicarea pe larg în producţie a noului metal constituia, în condiţiile acelei perioade, o adevărată revoluţie tehnică. Metalul pentru prima dată a devenit ieftin şi foarte accesibil (zăcăminte de fier se întîlnesc în natură cu mult mai des decît zăcămintele de aramă şi cositor — principalii componenţi ai bronzului). Dispăru necesi-

tatea organizării expedițiilor periculoase și costisitoare spre locurile de extracție a minereului. În legătură cu aceasta au sporit brusc posibilitățile de producție ale anumitor comunități. Acesta era un progres tehnic evident. Însă influența lui binefăcătoare asupra dezvoltării sociale și culturale a Greciei Antice nici pe departe nu s-a realizat imediat și în ansamblu cultura perioadei homerice se află pe o treaptă mai inferioară decît cultura epocii cretane-miceniene, pe care a succedat-o din punct de vedere cronologic. Aceasta o confirmă în mod unanim nu numai obiectele găsite de arheologi în timpul săpăturilor, dar și acele descrieri ale vieții și traiului din poemele homerice.

2. Relațiile social-economice. Sclavia. De mult se menționează că «Iliada» și «Odiseea» în ansamblu reflectă o societate aflată cu mult mai aproape de barbarism, de o cultură cu mult mai înapoiată și mai primitivă, decît aceea pe care ne-o putem imagina, citind tăblițele «liniarului B» sau studiind operele artei cretane-miceniene. În economia perioadei homerice domină autoritar agricultura naturală, ale cărei ramuri principale rămîn, ca și în epoca miceniană, cultivarea pămîntului și creșterea vitelor. Însuși Homer, indiscutabil, se dumerea bine în diversele ocupații ale țăranului. El, în povestirea sa despre războiul Troiei și despre aventurile lui Odiseu, cu o mare competență judecă despre munca grea a plugarilor și păstorilor și deseori descrie scene din viața rurală a epocii lui.

Deosebit de des asemenea episoade sînt folosite în comparații, pe care poetul le utilizează din abundență în povestirea sa. Astfel, în «Iliada» eroul Aiax, care se avîntă în luptă, sînt comparați cu doi tauri, care ară pămîntul. Oștile dușmane, ce se apropie una de alta, sînt asemănate cu secerătorii care merg pe cîmp unul în întîmpinarea celuilalt. Se întîlnește în epos și descrierea amănunțită a muncii de cîmp. Astfel sînt, bunăoară, scenele de la arat și cosit, cu o mare măiestrie zugrăvite de Hefaistos, zeul făurar, pe scutul lui Ahille:

Zeul închipuie apoi un mare ogor cu pămîntul
Moale și gras și de trei ori brăzdat și pe dînsul cum ară
Mulți arători și plugari și-i mînă-ntr-o parte și alta
Iar la întors înapoi, îndată ce ajung la răzoare ,
Vine un om după ei și le-ntinde cu mîna păharul
Și le dă vin desfătos. După asta se-ntoarnă la brazdă
Dînșii din nou se încoardă să-și ducă la capăt aratul.
Glia măcar că-i de aur, în urmă-i negrește și pare
Ca un pămînt răscolit. Și-acesta fu mare minune
Mai izvodește și-o holdă frumos răsărită, pe unde
Seceri tăioase țiind tot seceră lanul argații
Dese poloagele cad și s-așternrînduite pe brazde;
Altele malduri le-adună fac snopi și le leagă cu paie.
Trei legători se tot străduie la mălăurit. După dînșii
Vin copilandri mănunchiuri le strîng și pe brațe le cară
Și la legat le predau, iar la mijloc tăcut e stăpînul;
Stă cu toiagul pe-o brazdă și caută vesel la dînșii.

Afară de plugărie, grecii din epoca lui Homer se mai ocupau cu pomicultura și viticultura. Aceasta o demonstrează descrierea amănunțită a livezii splendide a lui Alcinou, rege al feacilor din «Odiseea».

Un rol extrem de important în economia timpului lui Homer îl juca creșterea vitelor. Vitele constituiau măsura principală a bogăției. Numărul capetelor de animale în mare măsură determina starea pe care omul o ocupa în societate, onoarea și stima de care el se bucura. Astfel, Odiseu era considerat «primul dintre eroii Itacii și continentului situat în imediată apropiere», deoarece lui îi aparțin 12 turme de vite mari cornute și un număr corespunzător de capre, oi și porci. Vitele erau folosite și ca unitate de măsură, deoarece bani veritabili societatea homerică încă nu cunoștea.

Rezultatele studierii epocii lui Homer confirmă pe deplin concluzia făcută de arheologi despre izolarea economică a Greciei și a întregului bazin al Mării Egee în secolele XI—IX î. e. n. Statele miceniene cu economia lor înalt dezvoltată nu puteau exista fără contacte comerciale permanente bine puse la punct cu lumea exterioară și, mai întîi de toate, cu țările Orientului Apropiat. În opoziție cu aceasta obștea tipică homerică (demos) duce o existență cu totul izolată, aproape fără a intra în contact chiar și cu comunitățile din vecinătate. Sistemul economic al obștii poartă, în temei, un caracter natural. Comerțul și meșteșugurile joacă în cadrul ei cel mai însemnat rol. Fiecare familie produce de sine stătător aproape tot ceea ce e necesar pentru viața ei: produse vegetale și animale, îmbrăcăminte, scule dintre cele mai simple, unelte de muncă, posibil chiar și arme. Specialiștii-meșteșugari, care trăiau din munca lor, în poeme se întîlnesc foarte rar. Homer îi numește «demiurgi», adică «oameni care lucrează pentru popor». Mulți dintre ei, probabil, nu aveau nici ateliere proprii și chiar nici domiciliu stabil și erau nevoiți să hoinărească prin sate, trecînd dintr-o casă în alta în căutarea muncii și hranei. La serviciile lor recurgeau doar în cazurile cînd era nevoie de confecționat o oarecare armă rară, bunăoară platoșe de bronz sau scut din piei de taur, sau chiar podoabe scumpe. În asemenea cazuri era greu să te lipsești de ajutorul meșterului-fierar, tăbăcarului sau giuvaiergiului calificat. Grecii epocii homerice aproape că nu se ocupau cu comerțul. Obiectele necesare ei erau obișnuiți să le obțină cu forța și în acest scop echipau expediții de jaf pe meleaguri străine. Mările, care spălau Grecia, mișunau de pirați. Pirateria, la fel ca și tîlhăria pe uscat, nu era considerată pe acele timpuri o ocupație condamnabilă. Dimpotrivă, în asemenea acțiuni grecii vedeau manifestarea vitejiei deosebite și voiniciei, destoinice de un adevărat erou și aristocrat. Dar chiar și pirații aprigi nu se aventurau pe acele timpuri să iasă departe de limitele Mării Egee natale. Campania în Egipt li se părea grecilor din acea perioadă o acțiune fantastică, ce necesita curaj excepțional. Toate țările aflate dincolo de statul lor mic, chiar și relativ cele mai apropiate, ca Italia, Sicilia, sau cele situate în bazinul Mării Negre, lor li se păreau îndepărtate și groaznice. În imaginația lor

aceste meleaguri erau populate de monştri îngrozitori ca sirene sau ciclopi-giganţi, despre care povesteşte Odiseu ascultătorilor săi uimiţi. Unicii negustori adevăraţi, despre care aminteşte Homer, sînt «oaspeţii şireţi ai mărilor»— fenicienii. La fel ca şi în alte ţări, fenicienii în Grecia se ocupau cu comerţul intermediar, vînzînd de trei ori mai scump articolele din aur, chihlimbar, fildeş, flaconaşe cu arome, mărgele din sticlă. Poetul are faţă de ei o atitudine evident antipatică, considerîndu-i înşelători vicleni, oricînd gata să-l ducă de nas pe grecul naiv.

In pofida apariţiei în societatea homerică a unor distinctive semne de inegalitate patrimonială, viaţa, chiar şi a celor mai înstărite pături ale ei, impresionează prin simplitatea şi prin caracterul ei patriarhal. Eroii homerici, iar ei toţi ca unul sînt regi şi aristocraţi, trăiesc în case de lemn, înjghebate grosolan, cu curte înconjurată de zăplaz. E tipică în acest sens locuinţa lui Odiseu, eroul principal al celui de-al doilea poem al lui Homer. La intrarea în «palatul» acestui rege era o grămadă mare de gunoi de grajd, pe care Odiseu, întors acasă travestit în cerşetor bătrîn, îl găseşte pe cîinele său credincios Argos. In casă intră fără multă ceremonie săraci şi haimanale şi aşteaptă pe la uşile palatului, unde chefuia stăpînul cu oaspeţii săi, pomană. Drept duşumea servea pămîntul bine bătătorit. Interiorul locuinţei e foarte murdar. Pereţii şi tavanul sînt acoperiţi de funingine, deoarece casele se încălzeau fără horn şi hogeaguri. Homer evident nu-şi imaginează cum arătau palatele şi citadelele «secolului de aur». In poemele sale nu aminteşte nici o dată despre zidurile ciclopice uriaşe ale cetăţilor miceniene, despre frescele, care înfrumuseţau palatele, despre sălile de baie şi toaletă.

Chiar însuşi modul de viaţă al eroilor e foarte departe de modul de viaţă fastuos şi confortabil al elitei de la palatele miceniene. El e cu mult mai simplu şi mai grosolan. Bogăţiile basileilor homerici nu rezistă comparaţiei cu averea predecesorilor lor — suveranii aheeni. Ultimii aveau nevoie de un întreg personal de scribi, ca să ducă evidenţa şi să controleze proprietatea. Un tipic basileu homeric ştie foarte bine, ce se păstrează în depozitele lui şi în ce cantitate, cît pămînt are, cîţi sclavi ş. a. m. d. Principala bogăţie a lui consta în rezervele de metal: cazane şi trepiede de bronz, lingouri de fier, pe care el le păstra cu grijă într-un loc dosit al casei sale. In caracterul său un loc de seamă îl ocupă asemenea trăsături, ca zgîrcenia, spiritul de economie, arta de a trage din toate foloase. In această privinţă psihologia aristocratului homeric puţin diferă de psihologia unui ţăran înstărit al acelei epoci. Homer niciodată nu aminteşte de numeroasele slugi de la palat, ce îi înconjurau pe vanacţii din Micene şi Pylos. Sistemul economic centralizat al palatului cu detaşamentele sale muncitoreşti, cu supraveghetorii, scribii şi revizorii săi îi sînt străine renumitului povestitor. E adevărat, cantitatea forţei de muncă în gospodăriile unor basilei (Odiseu, regele feacilor Alcinous) constituie o cifră impunătoare — pînă la 50 de sclave, dar chiar dacă aceasta nu e o hiperbolă

poetică, o asemenea gospodărie încă e foarte departe de gospodăria palatului din Pylos sau Creta, unde, judecînd după datele tăbliţelor, erau antrenaţi în muncă sute şi chiar mii de sclavi. Nouă ne vine greu să ni-l imaginăm pe vanactul micenian, care îşi împarte trapeza cu sclavii săi, iar pe soţia sa — aflată la războiul de ţesut, înconjurată de sclavele sale. Pentru Homer acestea sînt tablouri tipice din viaţa eroilor săi. Bazileii homerici nu se feresc de cea mai brutală muncă fizică. Odiseu, de exemplu, se mîndreşte tot atît de mult cu iscusinţa sa de a cosi şi a ara, ca şi cu arta de a lupta. Pe fiica regelui Nauzica noi o întîlnim pentru prima dată în acel moment, cînd ea, împreună cu servitoarele sale, iese pe malul mării să spele hainele tatălui său Alcinous. Toate aceste fapte ne demonstrează, că sclavia în Grecia homerică încă nu avea o răspîndire largă, şi chiar în gospodăriile celor mai bogaţi şi mai vestiţi oameni numărul sclavilor era redus. Comerţul nefiind dezvoltat, principalele izvoare ale sclaviei rămîneau războiul şi pirateria. Astfel, mijloacele de achiziţionare a sclavilor erau însoţite de un mare risc. De aceea preţurile erau destul de ridicate. O sclavă frumoasă şi dibace în muncă echivala cu o turmă de 20 de tauri. Ţăranii cu o stare mijlocie nu numai că munceau cot la cot cu sclavii lor, dar chiar şi trăiau cu ei sub acelaşi acoperiş. Aşa trăieşte în casa ţărănească bătrînul Laerte, tatăl lui Odiseu. Pe timp răcoros el doarme împreună cu sclavii săi direct la podea, lîngă cenuşa vetrei. Şi după îmbrăcăminte, şi după exterior era greu să-l deosebeşti de un simplu sclav. De asemenea, trebuie să ţinem cont că masa principală a lucrătorilor silnici o constituiau femeile-sclave. Pe bărbaţi în acele timpuri, de regulă, nu-i luau ca prizonieri de război, deoarece «îmblînzirea» lor necesita mult timp şi insistenţă, pe femei, însă, le luau cu deosebită plăcere, deoarece ele puteau fi folosite şi ca forţă de muncă, şi ca amante.

În gospodăria lui Odiseu, de exemplu, 12 sclave de dimineaţă şi pînă seara tîrziu nu făceau altceva, decît rîşneau cereale (această muncă era considerată deosebit de grea şi, de regulă, era lăsată pe seama sclavilor îndărătnici ca mijloc de pedeapsă). Sclavii-bărbaţi în acele cazuri rare, cînd sînt amintiţi în paginile poemului, de obicei, pasc vitele. Tipul clasic al sclavului homeric a fost întruchipat de «porcarul divin» Eumeu, care primul l-a întîlnit şi l-a adăpostit pe pribeagul Odiseu, cînd acesta, după o absenţă de mai mulţi ani, s-a întors în patrie, iar mai apoi l-a ajutat să se răfuiască cu duşmanii săi — logodnicii Penelopei. Eumeu, fiind încă copil, a fost cumpărat de Laerte, tatăl lui Odiseu, de la vînzătorii de sclavi fenicieni. Pentru purtare exemplară şi supunere Odiseu l-a făcut păstorul principal al turmei sale de porci. Eumeu spera că străduinţa sa va fi răsplătită şi mai mult. Stăpînul îi va da un mic lot de pămînt, casă şi soţie — «într-un cuvînt tot ceea ce trebuie să le dea servitorilor credincioşi un domn blajin, cînd zeii nepărtinitori rîvna lui prin izbînzi o răsplătesc». Eumeu poate fi considerat etalonul «unui sclav bun» în sensul homeric al acestui cuvînt. Dar poetul ştie că sînt şi «sclavi răi», care nu doresc să se

supună stăpînilor. În «Odiseea» ei sînt reprezentaţi de păstorul de capre Melanteu, care îi compătimeşte pe peţitori şi le ajută să se lupte cu Odiseu, precum şi cu cele 12 sclave ale Penelopei, care au intrat în legătură criminală cu duşmanii stăpînului lor. Răfuindu-se cu logodnicii, Odiseu şi Telemak se răfuiesc şi cu trădătorii-sclavi: pe sclave le spînzură de odgonul corabiei, iar pe Melanteu, tăindu-i urechile, nasul, picioarele şi mîinile, încă cu un abur de viaţă, îl aruncă cîinilor să-l sfîşie. Acest episod demonstrează în mod convingător că sentimentul de proprietar de sclavi deja e destul de dezvoltat la eroii lui Homer, deşi ca atare sclavia abia lua fiinţă. În pofida trăsăturilor patriarhale în zugrăvirea relaţiilor dintre sclavi şi stăpînii lor, poetul înţelege foarte bine, ce zid se ridică între cele două clase. Despre aceasta mărturiseşte sentinţa caracteristică, pe care o rosteşte cunoscutul porcar Eumeu:

«Că robii, cînd stăpînii
Nu poruncesc, s-abat din calea bună
Căci dumnezeu pe oameni îi dispoaie
De vrednicia lor pe jumătate,
Cînd ei ajung în stare de robie.»

3. Comunităţile gentilice şi formarea temeliilor polisurilor. Pe timpurile tulburi ale invaziilor şi migraţiei triburilor a fost dat uitării şi scrisul linear silabic — una din realizările importante ale civilizaţiei miceniene. Întreaga perioadă homerică a fost o perioadă fără scriere în adevăratul sens al cuvîntului. Pînă acum arheologii n-au reuşit să găsească pe teritoriul Greciei nici o inscripţie, care ar putea fi raportată la intervalul dintre secolul al XI-lea pînă în secolul al IX-lea î. e. n. După o perioadă îndelungată primele inscripţii greceşti cunoscute ştiinţei apar tocmai în jumătatea a doua a secolului al VIII-lea. Dar în aceste inscripţii sînt utilizate deja nu semnele «linearului B», cu care erau împestriţate tăbliţele miceniene, ci litere ale unui alfabet cu totul altul, care, probabil, de abia apărea în acea vreme. În conformitate cu aceasta, în poemele lui Homer nu găsim nici un fel de referiri la scriere. Toţi eroii poemelor sînt analfabeţi, nu ştiu nici a scrie, nici a citi. Nu cunoşteau scrisul nici cîntăreţii — aezii: «divinul» Demodoc şi Femiu, cu care ne întîlnim în paginile «Odiseii». Însuşi faptul dispariţiei scrisului în epoca postmiceniană, desigur, nu e întîmplător. Răspîndirea scrisului linear silabic în Creta şi în Micene era dictată, în primul rînd, de necesitatea unei evidenţe şi a unui control strict asupra tuturor resurselor materiale şi umane aflate la dispoziţia statului monarhic centralizat. Scribii, care lucrau în arhivele palatelor miceniene, fixau corect în vistieria palatului încasările prestaţiilor de muncă ale sclavilor şi locuitorilor liberi, precum şi diferite plăţi şi vărsăminte din vistierie. Dispariţia palatelor şi citadelelor la sfîrşitul secolului al XIII-lea—începutul secolului al XII-lea î. e. n. a fost însoţită de destrămarea marilor state aheene grupate în jurul lor. Unele comunităţi erau scutite de dependenţa fiscală, de mai înainte, faţă de palat şi treceau pe calea dezvoltării economice şi politice de sine stătătoare. Odată cu eşecul întregului sistem birocratic de conducere

a căzut şi necesitatea scrisului, ce deservea nevoile acestui sistem. Şi el a fost uitat pentru o perioadă foarte îndelungată.

Ce tip de societate, însă, a apărut pe ruinele monarhiei birocratice miceniene? Bizuindu-ne pe mărturiile aceluiaşi Homer, se poate spune că aceasta era o comunitate sătească destul de primitivă — demos, ce ocupa, de regulă, un teritoriu foarte mic şi aproape cu totul era izolată de alte comunităţi vecine. Centrul politic şi economic al comunităţii era aşezarea numită polis. In limba greacă a epocii clasice acest cuvînt exprimă, în acelaşi timp, două noţiuni strîns legate între ele în conştiinţa fiecărui grec —«oraş» şi «sat». Este important, însă, că în lexiconul homeric, în care cuvîntul «polis» (oraş) se întîlneşte destul de des, lipseşte cuvîntul care ar putea fi tradus ca «sat». Aceasta înseamnă că un contrast real între oraş şi sat în acea vreme în Grecia încă nu exista. Insuşi polisul homeric era, în acelaşi timp, şi oraş, şi sat. Se asemăna cu oraşul mai întîi prin construcţia compactă, înghesuită pe o suprafaţă nu prea mare, în al doilea rînd, prin existenţa fortificaţiilor. Asemenea polisuri homerice, ca Troia în «Iliada» sau oraşul feacilor în «Odiseea» de acum au ziduri, deşi după descrierea existentă e greu de imaginat dacă acestea erau adevărate ziduri din piatră şi din cărămidă sau doar un val pe pămînt cu zăplaz. Şi, totuşi, în polisul epocii homerice e greu de recunoscut un adevărat oraş din cauza faptului că majoritatea populaţiei o alcătuiau ţăranii-agricultori şi crescătorii de animale şi nicidecum tîrgoveţii şi meşteşugarii, care pe acele timpuri erau foarte puţini. Polisul e înconjurat de cîmpii pustii şi munţi, printre care ochiul poetului descoperă numai colibe singuratice ale păstorilor şi ocoluri pentru animale. De regulă, posesiunile unei comunităţi nu se întindeau pe suprafeţe mari. De cele mai multe ori ele se limitau la o vîlcea între munţi sau o insuliţă mică în apele Mării Egee sau Mării Ionice. Toată Grecia, în acest fel, în poemele lui Homer e reprezentată ca o ţară fărîmiţată într-o mulţime de regiuni mici autonome. In continuare, pe parcursul mai multor secole, această fărîmiţare rămîne o trăsătură distinctivă importantă a întregii istorii politice a statelor greceşti. Intre unele comunităţi existau relaţii destul de încordate. Locuitorii polisurilor vecine pe acele timpuri se duşmăneau între ei. Un fenomen obişnuit devenise vrajba înverşunată şi conflictele de hotar între comunităţile vecine, care deseori se transformau în războaie sîngeroase îndelungate. Prilej de iniţiere a unui asemenea război putea servi, de pildă, răpirea animalelor.

In viaţa socială a polisului homeric rolul principal îl jucau tradiţiile orînduirii gentilice. Uniunile ginţilor — aşa-numitele file şi fratrii — constituiau temelia întregii organizări politice şi militare a comunităţii. După file şi fratrii era creată oastea populară a comunităţii în timpul campaniilor sau al unei lupte. După file şi fratrii poporul se întrunea la adunări, cînd apărea necesitatea de a pune în discuţie o oarecare chestiune importantă. Omul care nu aparţinea la nici o fratrie în imaginaţia lui Homer se afla în afara societăţii. El nu avea lăcaş, adică casă şi familie. Pe el nu-l apăra

nici un fel de lege. Din care cauză el foarte uşor putea deveni jertfă a violenţei şi samavolniciei. Între unele uniuni gentilice nu existau legături strînse. Unicul lucru ce-i determina să trăiască împreună şi să se instaleze după zidurile polisului era necesitatea de a se apăra în comun împotriva duşmanului din afară. În rest filele şi fratriile duceau o existenţă cu totul de sine stătătoare. Comunitatea aproape că nu se amesteca în treburile lor interne. Unele ginţi se duşmăneau în permanenţă între ele. Se practica pe larg obiceiul barbar de răzbunare prin sînge. Omul care şi-a pătat numele prin omor, pentru a se salva de urmărirea rudelor celui ucis, trebuia să evadeze pe meleaguri străine. Printre eroii poemelor deseori se întîlnesc asemenea surghiuniţi, care şi-au părăsit patria din cauza răzbunării de sînge şi şi-au găsit adăpost în casa unui oarecare rege străin. Dacă ucigaşul era îndeajuns de bogat, el putea să-şi răscumpere viaţa de la rudele celui pe care l-a ucis, achitîndu-le o amendă prin animale sau lingouri de metal.

Organul puterii de comunitate, pe care o reprezentau «bătrînii oraşeni», adică căpeteniile de gintă, intra în rolul de arbitru conciliator al părţilor litigiante, de a cărui decizie ele nu erau datoare să ţină cont. În asemenea condiţii, cînd lipsea o putere centralizată, capabilă să-şi supună ginţile ce se duşmăneau, conflictele intergentilice nu rareori se transformau în lupte interne sîngeroase, ce puneau comunitatea în pericolul dezmembrării. O atare situaţie critică o vedem în scena finală a «Odiseii». Părinţii logodnicilor, întărîtaţi de pieirea copiilor şi fraţilor, care au căzut de mîna lui Odiseu, se avîntă spre conacul din afara oraşului al tatălui său Laerte cu ferma dorinţă de a se răzbuna pentru cei ucişi şi de a stîrpi întregul neam regesc. Ambele «părţi» pornesc una împotriva alteia cu armele în mîini. Se încinge lupta. Dar amestecul Atenei, protectoarea lui Odiseu, opreşte măcelul şi-i sileşte pe duşmani să se împace.

4. Diferenţierea de avere şi socială. Evidenţierea aristocraţiei. Caracterizînd societatea greacă a epocii homerice, F. Engels scria: «Vedem, prin urmare, în orînduirea greacă din epoca eroică vechea organizare gentilică încă în plină vigoare, dar, totodată, şi începutul destrămării ei; dreptul patern cu moştenirea averii de către copii, ceea ce favoriza acumularea de avere în cadrul familiei şi transforma familia într-o forţă opusă ginţii...»[1]

Familia patriarhală monogamă oicos constituia principalul nucleu economic al societăţii homerice. Pămîntul, ce figura în viziunea elenilor din perioada homerică drept principala formă a bogăţiei, era considerat proprietatea comunităţii. Din cînd în cînd în comunitate se efectua reîmpărţirea pămîntului. Teoretic fiecare membru liber al comunităţii avea dreptul să primească un lot de pămînt (aceste loturi în greceşte se numeau «klere», literal «sorţi», deoarece împărţirea lor se făcea prin tragerea la sorţi). În realitate, însă, acest sistem de folosire a pămîntului nu împiedica îmbogăţirea unor

[1] *Marx K., Engels F.* Opere alese. Chişinău, 1979, vol. 3, p. 339.

membri ai comunității și ruinarea altora. Homer deja știe că alături de oameni bogați «cu multe loturi de pămînt» (polikleroi) în comunitate sînt și cetățeni, care n-au deloc pămînt (akleroi). Probabil, aceștia erau țărani săraci, cărora nu le ajungeau mijloace să-și întrețină gospodăria pe lotul lor nu prea mare. Ajunși pînă la disperare, ei cedau propriul lot vecinilor bogați și, rămînînd fără acest pămînt, se transformau în argați-teți.

Teții, a căror situație doar foarte puțin se deosebea de cea a sclavilor, se situau pe treapta cea inferioară a scării sociale în vîrful căreia se afla pătura dominantă a aristocrației gentilice, adică oamenii, pe care Homer mereu îi numește «cei mai buni» (aristoi — de aici «aristrocrație») sau «buni», «blagorodnici» (agatoi), opunîndu-le oamenii «răi» și «josnici» (cacoi), adică membri de rînd ai obștii. În imaginația poetului, aristocratul înnăscut se află cu un cap mai sus decît orice om de rînd atît din punct de vedere mintal, cît și fizic.

Pretențiile lor la o situație deosebită, privilegiată în societate aristocrații încercau s-o argumenteze prin referirile la, chipurile, originea lor «divină». Iată de ce Homer deseori îi numește «divini» sau «asemănători cu zeii». Se înțelege, temelia reală a puterii aristocrației gentilice nicidecum n-o constituia rudenia cu zeii, ci bogăția, ceea ce îi deosebea radical pe reprezentanții acestei pături de membrii de rînd ai comunității. Originea aristocratică și bogăția pentru Homer e o noțiune aproape indisolubilă. Un aristocrat nu poate să nu fie bogat și invers — un om bogat neapărat trebuie să fie aristocrat.

Forța economică îi asigura aristocrației poziția dominantă în toate treburile comunității atît în timp de război, cît și în timp de pace. Rolul decisiv pe cîmpul de luptă îi revenea aristocrației, dat fiind că numai un om bogat și nobil pe acele timpuri putea obține o garnitură completă de armament (coif de bronz cu coamă, platoșă, cnemide, un scut greu de piele, căptușit cu aramă), deoarece armele erau foarte scumpe. Doar cei mai înstăriți oameni ai comunității aveau posibilitatea să întrețină un cal de luptă. În condițiile naturale ale Greciei, ținînd cont de lipsa unor pășuni întinse, aceasta era o chestiune destul de complicată. Totodată, trebuie să adăugăm că pe atunci putea însuși la perfecție armele doar omul care avea o bună pregătire fizică și se antrena în permanență la alergări, la aruncarea suliței și discului, la călărie. Și asemenea oameni puteau fi găsiți tot în rîndurile aristocrației. Țăranul simplu, care din zori și pînă în noapte muncea din greu pe lotul său de pămînt, pur și simplu, nu avea timp pentru practicarea sportului. Iată de ce atletismul timp îndelungat rămînea un privilegiu al aristocrației. În timpul luptelor aristocrații împovărați de arme, fie pedeștri, fie pe cai, se postau în primele rînduri ale armatei populare, iar după ei se înghesuia, dezordonat, «poporul de rînd», în platoșe ieftine de fetru cu scuturi ușoare, arcuri și suliți în mîini. Cînd oștile dușmanului se apropiau, detașamentul de avangardă (literalmente «acei care luptă în primele rînduri»— așa îi numește Homer pe ostașii din

tagma aristocrației, opunîndu-i oștenilor de rînd) ieșeau din linie și inițiau dueluri individuale. La ciocnirea maselor principale de ostași prost înarmați se ajungea foarte rar. Soarta luptei, de regulă, o hotărau detașamentele de avangardă.

In antichitate locul ocupat de om în formația de luptă, de obicei, determina și situația lui în societate. Constituind forța decisivă pe cîmpul de luptă, aristocrația homerică pretindea, de asemenea, la situația dominantă în viața politică a comunității. Aristocrații îi tratau cu dispreț pe membrii de rînd ai obștimii, considerîndu-i oameni «care nu sînt inițiați nici în treburile războiului, nici în ale sfatului». La adunările populare, descrierea cărora deseori se întîlnește în poeme, iau cuvîntul, de regulă, «regii» și eroii «de origine aristocratică». Poporul, prezent la aceste logomahii, putea să-și exprime atitudinea sa prin țipete sau zîngănit de arme (dacă adunarea se desfășura în atmosferă militară), dar în discuție ca atare nu se amesteca. Doar într-un singur caz, ca excepție, poetul scoate în scenă reprezentantul masei populare și-i permite să-și expună părerea. La adunările oștirilor aheene, care au asediat Troia, se discuta chestiunea ce îi interesa pe toți cei prezenți: face oare de prelungit războiul, care continuă deja al zecelea an și nu prevestește victoria sau mai cu cale ar fi ca toate oștirile să se îmbarce pe corăbii și să se întoarcă în patrie, în Grecia. Pe neașteptate ia cuvîntul oșteanul de rînd Tersit. El demască curajos lăcomia și setea de bogăție a lui Agamemnon, conducătorul suprem al oștirii aheene, și-i cheamă pe toți să se întoarcă imediat spre țărmurile natale, lăsîndu-l pe orgoliosul Atrid să se lupte de unul singur cu troienii. Cuvîntările «rebele» ale lui Tersit le întrerupe brusc Odiseu, unul din bazileii aheeni. Copleșindu-l cu înjurături vulgare și amenințîndu-l cu răfuiala, în caz de își va continua atacurile asupra bazileilor, Odiseu, întru confirmarea cuvintelor sale, îi aplică intrigantului o lovitură puternică cu sceptrul regesc.

Scena cu Tersit, ca și multe alte episoade ale poemelor homerice, demonstrează elocvent decăderea profundă și degenerarea democrației primitive. Adunarea poporului, menită prin natura sa să servească drept amplificator al voinței majorității, aici se pomenește a fi o unealtă ascultătoare în mîinile unui grup de bazilei.

Așadar, organizarea politică a societății homerice era încă foarte departe de adevărata democrație. Puterea reală în acel timp era concentrată în mîinile celor mai puternici și mai influenți reprezentanți ai aristocrației gentilice, pe care Homer îi numește «bazilei». In operele autorilor greci de mai tîrziu cuvîntul «bazilei» de obicei înseamnă rege, fie persan sau macedonean. Bazileii homerici prin exteriorul lor într-adevăr amintesc de regi. In mulțime fiecare dintre ei putea fi recunoscut după semnele destoiniciei regale: sceptru și haine de purpură. «Purtător de sceptru» e un epitet obișnuit, folosit mai apoi pentru caracterizarea bazileilor. Aceștia, de asemenea, mai sînt numiți «plăsmuiți de Zeus» sau «crescuți de Zeus», ceea ce trebuie să denote bunăvoința deosebită, pe care o manifestă față de ei olimpianul suprem. Bazileilor le aparținea dreptul exclusiv

de a ocroti şi a interpreta legile inspirate, după cum crede poetul, totuşi, de însuşi Zeus. La război bazileii se postau în fruntea armatei şi erau datori primii să se arunce în luptă, demonstrînd exemplu de curaj şi bărbăţie oştenilor de rînd. În timpul serbărilor populare bazileul aducea sacrificii zeilor, rugîndu-i de bine şi de prosperitate pentru întreaga comunitate. Pentru toate acestea poporul trebuia să-i venereze pe «regi» cu «daruri»: cantitatea necesară de vin şi carne la ospeţe, cel mai bun şi cel mai mare lot la reîmpărţirea pămîntului comunităţii ş. a. m. d.

Formal «darurile» erau considerate o recompensă benevolă sau un omagiu, adus bazileului de popor în semn de distincţie pentru vitejie militară sau pentru spiritul dreptăţii manifestat la judecată. Dar în practică acest obicei bătrînesc deseori le oferea «regilor» un prilej prielnic pentru luarea de mită şi şantaj, să zicem aşa, «legal». Un asemenea «rege-devorator al poporului» e Agamemnon, al cărui chip e descris în primele cîntece ale «Iliadei». Tersit, deja cunoscut nouă, demască cu sarcasm lăcomia excesivă a «păstorului poporului», ce se manifestă în împărţirea capturii de război:

Ce te mai jălui şi ce vrei, născutule tu din Atuus
Corturi ai pline de aramă, care noi ţi le dăm drept pradă,
Ţie-naintea oricui, da noi cucerim vreo cetate.
Or mai duci lipsă de aur, comoara cu care te-mbie
Vreun bogătaş de la Troia, voind să-şi răscumpere fiul
Care în lanţuri de mine-i adus sau de altul de-ai noştri?
Or îţi mai trebuie vreo tinerică s-o ţii pentru tine
Colea departe, s-o tot drăgosteşti? Dar nu se cuvine,
Tu, căpitanul, să-i duci pe bieţii ahei la pieire.

În pofida puterii şi bogăţiei bazileilor, forţa lor nu poate fi asemuită cu puterea regelui în adevăratul sens al cuvîntului. În închipuirea lui K. Marx şi F. Engels, care susţin în această privinţă părerea etnografului american L. H. Morgan, bazileul era căpetenia tribului sau a gintei[1].

În cadrul filei sau fratriei bazileul îndeplinea, în temei, funcţiile de sacerdot, dirijînd cu culturile gentilice (fiecare uniune de gintă avea pe acele timpuri un zeu-protector deosebit). Toţi bazileii luaţi împreună, însă, alcătuiau un fel de colegiu diriguitor sau un sfat al comunităţii date care rezolva toate chestiunile vitale ale administraţiei, înainte de a le propune spre adoptarea definitivă Adunării poporului (printre altele, această utilă formalitate nu se respecta întotdeauna). Din cînd în cînd bazileii împreună cu căpeteniile de gintă (poetul, de obicei, nu face deosebire între unii şi alţii), se adunau în piaţa orăşenească (agore) şi acolo, în prezenţa întregului popor, examinau litigiile iscate. În timpul războiului unul (uneori doi) din bazilei era ales la Adunarea poporului conducător de oşti şi îndruma armata comunităţii. În timpul campaniilor şi luptelor bazileul-conducător de oşti se bucura de o putere foarte mare, ce

[1] Vezi: *Marx K., Engels F.* Opere alese. Chişinău, 1979, vol. 3, p. 338.

includea dreptul la viață sau moarte față de fricoși și nesupuși, dar la sfîrșitul campaniei el, de obicei, își declina împuternicirile. Probabil erau cazuri cînd comandantul de oști, care a strălucit prin faptele sale de luptă și, printre altele, se manifesta printre alți bazilei, prin bogăția și originea aristocrată a neamului, obținea prelungirea împuternicirilor sale. Dacă pe lîngă funcțiile sale militare se mai adăugau cele de sacerdot suprem și judecător principal, un asemenea om devenea «rege», adică în realitate căpetenia comunității. O asemenea stare ocupa, de pildă, Alcinou printre bazileii feacieni, Odiseu printre alți bazilei ai Itacei, Agamemnon printre căpeteniile oștirilor aheene lîngă Troia. Situația bazileului suprem, însă, nu era trainică. Puțini dintre ei reușeau să-și atribuie puterea pentru un timp mai îndelungat, și cu atît mai mult s-o transmită urmașilor. De obicei, acest fenomen era împiedicat de rivalitatea și uneltirile dușmănoase ale altor bazilei, care urmăreau cu pizmă fiecare pas al cîrmuitorului și făceau totul ca să nu-i permită acestuia să se întărească prea mult. Astfel, după cum a subliniat F. Engels, noi găsim la grecii epocii homerice numai «...primul embrion al viitoarei șefii sau monarhii ereditare»[1]. Institutul monarhiei bine format și temeinic înrădăcinat în acea perioadă încă nu exista.

Perioada homerică ocupă un loc deosebit în istoria greacă. Societatea cu clase și statul, care existau în Grecia în timpul înfloririi civilizației miceniene, acum se nasc aici din nou, dar deja în noi proporții și sub noi forme. Locul statului birocratic centralizat al epocii miceniene l-a luat mica comunitate autonomă a agricultorilor liberi. Cu timpul în unele regiuni ale Greciei (aceasta s-a întîmplat, probabil, deja la sfîrșitul secolului al VIII-lea î. e. n.) asemenea comunități au dat naștere primelor orașe-state sau polisuri. Spre deosebire de epoca anterioară (miceniană) și ulterioară (arhaică) epoca homerică n-a fost marcată prin nici un fel de succese de seamă în domeniul culturii și artei. Din această perioadă n-a ajuns pînă la noi nici un monument arhitectonic valoros, nici o operă literară sau de artă plastică (însuși eposul homeric, ce constituie izvorul nostru principal privind istoria acestei perioade din punct de vedere cronologic, deja se află după limitele lui). În mare măsură acesta era considerat timpul acumulării forțelor înaintea unui nou avînt vertiginos. În străfundurile societății elene în acea perioadă se desfășoară o luptă aprigă dintre nou și vechi, are loc ruperea intensivă a normelor și obiceiurilor tradiționale ale orînduirii gentilice și un proces nu mai puțin intensiv de formare a claselor și statului. O mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a societății elene a avut reînnoirea radicală a bazei lui tehnice, ce s-a desfășurat de-a lungul întregii perioade homerice, găsindu-și exprimare, mai întîi de toate, la răspîndirea pe larg a fierului și aplicarea lui în producție. Toate aceste procese importante au favorizat trecerea polisurilor grecești pe o cale cu totul nouă a dezvoltării sale isto-

---

[1] *Marx K., Engels F.* Opere alese. Chișinău, 1979, vol. 3, p. 339.

rice, timp de trei sau patru secole apropiate să atingă culmi încă necunoscute ale progresului cultural şi social în istoria omenirii.

GRECIA ARHAICĂ. FORMAREA SOCIETĂŢII SCLAVAGISTE ŞI A STATULUI. FORMAREA POLISURILOR. SECOLELE VIII—VI Î.E.N.

În dezvoltarea istorică a Greciei Antice la hotarul secolelor IX—VIII î. e. n. s-au produs schimbări profunde: orînduirea gentilică cu organizarea primitivă a cîrmuirii interne, cu structura economică simplă şi cultura primitivă se transformă în orînduire sclavagistă timpurie, ce se caracterizează prin dezbinarea societăţii în clase antagoniste şi în diferite grupe sociale, prin apariţia instituţiei puterii de stat, ce regla relaţiile sociale în interesele clasei dominante, prin complicata viaţă economică şi culturală. Micile comunităţi gentilice şi săteşti izolate una de alta se transformă în noi organisme social-politice, în străfundurile cărora începe dezvoltarea economică intensivă, între diferite clase şi grupe sociale apar contradicţii acute, ce se soldează cu ciocniri sîngeroase, se formează sistemul organelor de stat, se creează o cultură înaltă.

Aceste noi organisme social-politice, numite polisuri, au devenit principalele celule ale dezvoltării istorice a societăţii antice greceşti, a statului şi culturii.

Polisurile se formau nu numai în comunităţile gentilice ale perioadei anterioare, dar deseori se creau şi în urma fondării noilor aşezări-colonii, mutate dincolo de raza oraşelor din bazinul Mării Egee, pe litoralul Mărilor Mediterană şi Neagră în rezultatul colonizării din secolele VIII—VI î. e. n. Polisurile, atît de primul, cît şi de cel de-al doilea tip şi-au elaborat structura internă de-a lungul cîtorva decenii, procesul încheindu-se în majoritatea oraşelor Greciei doar la sfîrşitul secolului al VI-lea î. e. n.

Formarea societăţii sclavagiste timpurii şi a statului sub formă de polis constituie conţinutul dezvoltării istorice a Greciei Antice în perioada arhaică dintre secolele VIII—VI î. e. n.

Capitolul VI
DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A GRECIEI. MAREA COLONIZARE GREACĂ

1. Situaţia economiei greceşti în secolele VIII—VI î. e. n. Destrămarea relaţiilor gentilice şi apariţia relaţiilor timpurii de clasă constituia rezultatul transformărilor serioase în structura social-economică a societăţii greceşti. Mari schimbări s-au produs în viaţa economică a grecilor antici. Ele au dus la crearea noului sistem economic, pe baza căruia în secolele V—IV î. e. n. avea să fie formată economia sclavagistă de tip clasic.

Transformările economice în secolele VIII—VI î. e. n. au atins agricultura, tehnica producției, meșteșugăritul și comerțul.

În domeniul agriculturii — una din cele mai importante ramuri ale economiei antice — are loc refacerea treptată a structurii producției. Aceasta s-a manifestat prin dezvoltarea rapidă a unor asemenea ramuri ale economiei, ca viticultura și cultivarea măslinilor, ramuri ce necesită o îngrijire minuțioasă, investiții de mijloace importante și utilizarea unei forțe de muncă mai mare decît plugăria. Creșterea rolului viticulturii și culturii măslinilor, pomiculturii și grădinăritului a contribuit nu numai la îmbogățirea structurii producției agricole a Greciei, dar și la intensificarea ei. Investirea mijloacelor suplimentare și a forței de muncă a permis obținerea surplusurilor de poamă și măsline (de regulă, transformate în vin și ulei de măsline), care nu erau folosite în întregime în gospodăria dată și puteau fi vîndute la piață. La rîndul său, posibilitatea relațiilor de piață îi silea pe agricultori să facă noi investiții, să lărgească proporțiile și volumul producției.

Principalele celule ale producției agricole în secolele VIII—VI î. e. n. le constituiau micile gospodării țărănești și posesiile ceva mai mari ale aristocrației gentilice, prelucrate de rubedeniile care au sărăcit, devenind dependente. Deseori posesiunea funciară a aristocrației era dată în arendă rudelor sărace, care îi plăteau proprietarului de pămînt în calitate de retribuție pînă la jumătate din roadă (lucrau pe jumătate). Relațiile agrare ale Greciei din secolele VIII—VI î. e. n. se caracterizează prin întărirea marii proprietăți funciare a aristocraților (urmașii nobilimii gentilice) și ruinarea micilor proprietari de pămînt, care alcătuiau masa principală a populației, ce a contribuit la sporirea diferențierii patrimoniale și la intensificarea încordării sociale în polisurile grecești ce luau ființă.

Schimbări esențiale se produc în domeniul producției meșteșugărești, care tot mai mult se separa de agricultură. Dacă în perioada anterioară meșteșugurile și agricultura existau numai în cadrul fiecărei așezări, apoi în secolele VIII—VI î. e. n. producția meșteșugărească se concentrează în oraș, iar agricultorii care trăiau în sate trebuiau să cumpere articole de meșteșugărit de la meșterii orășeni.

Separarea meșteșugăritului de agricultură, sau cea de-a doua mare diviziune a muncii, a devenit un factor important și o condiție principală atît a dezvoltării agriculturii, cît și a producției meșteșugărești, a determinat dezvoltarea specializării și a profesionalismului lucrătorilor. În domeniul meșteșugăritului aceasta a contribuit la dezvoltarea progresului tehnic și la organizarea ramurilor distinct formate: metalurgia și prelucrarea metalelor, producția ceramicii și a construcției navale. Mari realizări fuseseră obținute mai ales în metalurgie și în prelucrarea metalelor. Meșterii eleni au însușit bine așa-numitul procedeu de suflare rece și de obținere a fierului: minereul de fier extras din mină era încălzit pînă la starea de pastă, la care metalul se desprindea de zgură și se con-

centra sub formă de mici calupuri — fier spongios. În secolele VIII—VI î. e. n. metalurgiștii eleni au elaborat tehnologia prelucrării fierului, folosindu-l pe larg pentru confecționarea armelor (spade, pumnale, vîrfuri de suliță) și uneltelor de muncă (brăzdare pentru pluguri, diferite feluri de cuțite, sape, cazmale, scule de fier). Grecii s-au obișnuit să dea o deosebită durabilitate fierului (să-l călească) prin forjarea pe nicovală, prin carburare, adică puteau obține unele feluri de oțel (bine era cunoscut oțelul din Laconia). O mare importanță pentru aplicarea pe larg a fierului în diferite domenii ale producției avea elaborarea tehnologiei lipirii diferitelor bucăți de metal prin sudare, descoperită de meșterul Glaukos de pe insula Chios.

Se perfecționa și tehnologia prelucrării metalului deja cunoscut și foarte răspîndit, și anume bronzul. Meșterii Reikos și Teodosos de pe insula Samos au însușit noile metode de turnare a bronzului, fapt ce a permis de a obține foi trainice și subțiri de bronz, folosite pe larg pentru confecționarea unui șir de arme (platoșe, coifuri, scuturi ș. a.), veselei pentru masa de sărbătoare (deosebit de renumite erau, mai ales, vasele confecționate în Corint — așa-numitul bronz corintian), apărătoarelor de bronz pentru căptușirea bordurilor și pentru confecționarea multor detalii metalice pentru nave ș. a.

Însușirea tehnologiei fierului și oțelului a contribuit la apariția unor asemenea unelte de muncă, cu ajutorul cărora puteau fi defrișate mai bine și cu o productivitate mai mare pădurile și tufărișurile (cu ajutorul toporului de fier), puteau fi extinse terenurile arabile și lucrat pămîntul cu ajutorul brăzdarelor de fier, tîrnăcoapelor, săpăligilor; folosind ciocanele, ilăile, ferăstraiele și alte unelte de fier, puteau fi prelucrate rocile tari de piatră și efectuate operații, care erau imposibile sau complicate în timpul dominației uneltelor de muncă de bronz. Folosirea pe larg a armelor de bronz a dus la revoluție în arta militară, mai cu seamă la scăderea rolului cavaleriei aristocratice și la creșterea rolului pedestrimei grele (hoplîți), completată din categoriile de mijloc ale populației civile ale polisurilor grecești.

Ramură înfloritoare a producției devine confecționarea diferitelor articole de ceramică: veselei pentru masa de sărbătoare și de uz curent, opaițelor, olanelor pentru acoperișul caselor și clădirilor de menire socială, vase speciale pentru transportarea și păstrarea produselor lichide și cerealelor, amfore și pifose, plăci de fețuit folosite pentru finisarea pereților exteriori ai clădirilor, țevilor de ceramică, greutăților de balansare pentru războaiele de țesut și alte articole.

Olarii eleni erau mari meșteri ai confecționării articolelor de ceramică: arderea excelentă, diversitatea și eleganța vaselor au asigurat ceramicii grecești o mare solicitare în toată Mediterana. Străduindu-se să le dea o mare eleganță articolelor pentru festivități, meșterii eleni au început să acopere pereții exteriori ai vaselor cu smalț negru frumos — renumitul lac negru, zugrăveau scene

mitologice sau de moravuri, subiecte decorative. Ateliere de olărit erau în majoritatea oraşelor greceşti, dar cei mai renumiţi erau ceramiştii din Corint şi Atena, ale căror vase, acoperite cu lac negru şi imagini diverse, erau răspîndite departe de hotarele bazinului Mării Egee.

In secolele VIII—VI î. e. n. o mare importanţă vitală, ca o ramură de producţie bine organizată, capătă construcţia navală. In Grecia din acea perioadă nu existau mari flote maritime, deoarece războaie marine elenii încă nu purtau, dar pentru deservirea diferitelor operaţii comerciale, pentru fondarea numeroaselor colonii în diferite regiuni ale Mediteranei şi bazinului Mării Negre era nevoie de o puternică flotă de pasageri şi comercială. Grecii au construit diferite tipuri de nave: pentecontere cu 50 de vîslaşi şi triere mai complicate cu 180 de vîslaşi, care puteau dezvolta o viteză de pînă la 10 mile marine pe oră. Construcţia navală e o ramură importantă, ce necesită participarea multor specialişti: dulgheri, tîmplari, meşteri pentru prelucrarea metalului, pentru tachelaj, pentru instalarea pînzelor ş. a. m. d. Iată de ce succesele construcţiei navale constituie un indice al nivelului înalt al meşteşugăritului grecesc. Dacă în perioada homerică comunităţile greceşti trăiau destul de izolat şi modest, apoi în secolele VIII—VI î. e. n. se statornicesc relaţii intensive între diferite polisuri, situate deseori în regiuni îndepărtate ale Mediteranei, bunăoară, în Sicilia sau în bazinul Mării Negre, cu oraşele din bazinul Mării Egee. In sistemul acestor relaţii active un rol însemnat îl jucau comerţul, schimbul de diferite mărfuri şi materie primă. In coloniile nou-create ei duceau vin, ulei de măsline, ceramică, obiecte din metal, arme şi primeau în schimb metale, lemn, piei, pîine, sclavi. Primele monede, care au înlesnit cu mult calculele în timpul schimbului de mărfuri, au apărut la începutul secolului al VII-lea î. e. n. în Lidia şi în Grecia pe insula Egină şi foarte curînd ele au început a fi bătute în multe oraşe greceşti. In Grecia monedele reprezentau bucăţi de argint de o anumită greutate, de obicei de formă rotundă, pe ambele părţi ale căror erau imaginile cutărei sau cutărei zeităţi şi simbolurile legate de ele (bufniţa — pentru zeiţa Atena, vulturul, sceptrul sau fulgerul — pentru Zeus, trepiedul, lira, lebăda — pentru Apollon, tridentul — pentru Poseidon ş. a. m. d.),

Evidenţierea meşteşugurilor din aşezările rurale şi concentrarea lor în principalul centru al polisului, lărgirea treptată a producţiei pentru piaţă, stabilirea unor contacte comerciale active — toate acestea au contribuit la fondarea şi dezvoltarea furtunoasă a oraşelor, nu numai ca centre administrative şi religioase, dar şi ca centre comerciale-meşteşugăreşti. In secolele VIII—VI î. e. n. în Grecia a avut loc o adevărată revoluţie urbanistică, adică întemeierea şi consolidarea multor oraşe ca centre administrativ-religioase şi comerciale-meşteşugăreşti. In oraşe funcţionau ateliere meşteşugăreşti, la piaţa centrală — agora — se desfăşura un comerţ intens, în porturi soseau corăbii din regiuni îndepărtate. In cadrul populaţiei se măreşte numărul meşteşugarilor, tîrgoveţilor, marinarilor,

vîslaşilor, posesorilor de ateliere şi nave, adică o oarecare parte a oamenilor din oraş, legaţi de meserii şi comerţ (pătura comercială-meşteşugărească). Dar, totodată, în oraş trăiesc proprietari funciari din rîndurile aristocraţiei gentilice, plugari modeşti, care se deplasează la sectoarele lor agricole pentru a le prelucra. De oraş sînt strîns legaţi agricultorii care trăiau în aşezările rurale, în oraş ei vin la adunări, participă la serbările obşteşti, aici ei cumpără obiecte de meşteşugărit (brăzdare, săpăligi, tîrnăcoape, felinare, veselă ş. a.), la oraş ei vînd surplusurile din producţia proprie. Altfel spus, oraşul devine unul dintre cei mai importanţi factori ai dezvoltării social-economice, politice şi culturale a întregului polis, într-o oarecare măsură centrul acestei dezvoltări.

În ansamblu economia polisurilor greceşti în secolele VIII—VI î. e. n. se deosebea după structura sa de economia vechilor state orientale şi aheene din mileniul al II-lea î. e. n., fiind o economie mai dinamică în dezvoltarea sa, cu un volum mai mare al producţiilor de meşteşugărit şi cu un avînt al operaţiilor comerciale, cu un rol mai mare al producţiei marfare, cu preponderenţa gospodăriilor particulare şi amestecul neînsemnat al puterii de stat în viaţa economică. Caracterul şi structura economiei polisurilor formate au determinat rolul însemnat în relaţiile sociale ale acelor pături ale populaţiei, care apoi erau legate cu meşteşugurile şi cu operaţiile comerciale. Totodată, apare şi un alt tip al economiei polisului, în care o importanţă prioritară a căpătat agricultura, în timp ce rolul meşteşugurilor şi comerţului era cît se poate de redus. Asemenea polisuri agrare erau situate în regiunile centrale ale Greciei Balcanice, de exemplu Sparta în Pelopones, polisurile beoţiene, multe oraşe ale Tesaliei ş. a.

2. Structura socială. Dezvoltarea accelerată a economiei greceşti în secolele VIII—VI î. e. n., încadrarea tuturor păturilor populaţiei în unele sau în alte ramuri ale producţiei au creat condiţii pentru formarea diferitelor clase şi grupuri sociale cu interesele lor economice şi politice. Acest proces, însă, s-a dovedit a fi complicat şi îndelungat. Relaţiile rudeniei de sînge şi reprezentările despre cunoscutul colectivism al vieţii şi producţiei s-a păstrat relativ mult şi au complicat procesul formării claselor. Dacă în polisurile cu o dezvoltare activă a meşteşugurilor şi comerţului procesul diferenţierii de clasă şi dezrădăcinarea rămăşiţelor relaţiilor gentilice a decurs destul de rapid (în Corint, Milet, Megara ş. a.), apoi în polisurile cu preponderenţa agriculturii, cu o slabă dezvoltare a relaţiilor de marfă el a fost frînat, iar rămăşiţele gentilice continuau să joace un rol important pînă în secolul al V-lea î. e. n., iar în unele regiuni înapoiate ale Greciei, de pildă în polisurile Tesaliei, Focidei sau Etoliei — pînă în secolul al IV-lea î. e. n.

Lichidarea relaţiilor gentilice şi formarea celor de clasă în Grecia din secolele VIII—VI î. e. n. s-a desfăşurat treptat şi a trecut prin două etape. Prima etapă (secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î. e. n.) se caracterizează prin existenţa unor rămăşiţe puternice a orînduirii gentilice şi dominaţia aristocraţiei

gentilice. În societate se evidențiază în calitate de pături sociale: 1) aristocrația gentilică, 2) populația așezărilor gentilice transformate în obști sătești, 3) grupul nu prea numeros de sclavi, care deocamdată nu juca un rol important în producție. Aristocrația gentilică a acaparat cea mai mare parte a fondului funciar gentilic, folosea pentru lucrarea posesiunilor sale rudele sărăcite și ajunse în dependență de ea în virtutea diferitelor pricini (recoltă proastă, calamități, necesitatea protecției, tradițiile vechi de ajutorare a membriilor stimați ai ginții ș. a.), sporadic aplicînd și munca sclavilor.

Aristocrația gentilică era cointeresată, mai întîi de toate, în subjugarea și folosirea rudelor ruinate, doar munca sclavilor cumpărați era încă destul de scumpă, iar apariția robilor la piață era un fenomen încă destul de rar. În scopul asupririi rudelor a început a fi pus în funcțiune mecanismul celei mai crunte cămăte: acordarea împrumutului cu procente foarte înalte (careva limitări a cotei procentrului pentru cămătă nu existau). Săracii care nimereau în ghearele cămătarului erau asupriți pînă îi transformau în sclavi și erau folosiți în gospodăria aristocrației gentilice. Tendința generală a dezvoltării în Grecia din secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î. e. n. consta în sporirea bogățiilor și puterii aristocrației gentilice și creșterea numărului de rude supuse de ea, aflate în dependență semisclavă. Un tablou elocvent al dezmembrării sociale, al creșterii puterii și bogăției, aristocrației, care a uitat legile echității, se conține în poemul lui Hesiod «Munci și zile». Aristocrația latifundiară, rudele sărăcite nimerite în dependență și pătura nu prea numeroasă a sclavilor constituiau principalele pături sociale ale societății grecești din secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al VII-lea î. e. n., germenii viitoarelor clase sociale.

Etapa a doua a stratificării sociale a societății grecești (jumătatea a doua a secolului al VII-lea — secolul al VI-lea î. e. n.) era condiționată de dezvoltarea economică vertiginoasă, de succesele producției meșteșugărești și comerțului, de consolidarea orașelor nou-apărute. Toate aceste procese au dus la creșterea greutății specifice a păturilor comerciale-meșteșugărești a polisurilor grecești. În atelierele meșteșugărești ce lucrau pentru piață sporește necesitatea în forța de muncă suplimentară, satisfăcută din contul volumului de lucru al sclavilor. Numărul sclavilor în orașele grecești crește, ei devenind o parte însemnată a populației orășenești.

Se complică tradițională structură socială. Grupele sociale formate se constituie în clase speciale ale populației, care au diferite interese social-economice și politice. Aristocrația militară-agrară, care a acaparat pămînturile gentilice și a supus o mare parte din rudele sărăcite, vedea interesul său în păstrarea situației existente și a privilegiilor sale, trăgîndu-și obîrșia încă din rînduielile gentilice. Aristocrația se uita cu îngrijorare la dezvoltarea vertiginoasă a producției meșteșugărești, la avîntul operațiilor comerciale, la creșterea populației orășenești. Aceasta era o forță socială conservativă. Bazîndu-se pe bogăția sa și pe mecanismul tradițiilor vechi,

aristocrația agrară a luat în mîinile sale puterea politică în polisurile ce se năsteau, adoptînd cu pricepere institutele cîrmuirii gentilice (Adunarea poporului, sfatul bătrînilor) la noile necesități.

De o cu totul altă situație beneficiau masele de rînd ale agricultorilor, parțial liberi, parțial căzuți în robie față de aristocrația agrară. Practicînd agricultura primitivă, ei cu greu o scoteau la capăt, suferind de pe urma violentului drept contractual, cădeau în dependență față de marii proprietari funciari, completînd rîndurile datornicilor înrobiți. Această parte a populației, care predomina din punct de vedere numeric, în societatea greacă era cointeresată, mai întîi de toate, în crearea garanțiilor principale ale condițiilor existenței sale: lotul de pămînt, suficient pentru a-și hrăni familia, libertatea persoanei și posibilitatea participării la viața politică a polisului. Agricultorii greci cereau cu insistență atenuarea cruntului drept contractual, fixarea prin lege a drepturilor lor civile, abolirea sclaviei cauzate de datorii, crearea unor asemenea organe de conducere, în care ei ar putea să participe. Firește, aceste cerințe puteau fi transpuse în viață numai respingînd împotrivirea vehementă a aristocrației diriguitoare.

Păturile comerciale-meșteșugărești ale polisurilor grecești erau alcătuite din reprezentanți ai aristocrației, care apreciau importanța meșteșugurilor și comerțului și pentru polis, și pentru îmbogățirea lor proprie, și din orășeni, care dispuneau de loturi de pămînt convenabile, dar principalele lor interese le vedeau în întreținerea atelierelor pentru meșteșugărit, corăbiilor comerciale, marilor loturi de sclavi. În sfîrșit, la această pătură a populației aderau meșteșugarii simpli, care trăiau din munca lor, micii tîrgoveți, marinarii și vîslașii, hamalii și constructorii, care puteau avea cîte un lot de pămînt, dar puteau în genere și să piardă legătura cu agricultura. În pofida aspectului pestriț, pătura comercială-meșteșugărească în ansamblu era cointeresată în lărgirea producției meșteșugăritului, a relațiilor comerciale, în circulația monetară, navigația marină, în răspîndirea sclaviei, adică într-o dezvoltare economică și culturală mai rapidă a Greciei, căreia îi împiedicau rămășițele relațiilor gentilice. Pe măsură ce progresau diferite meșteșuguri, se lărgeau operațiile comerciale și navigația marină, sporea bogăția și influența păturilor comerciale-meșteșugărești ale populației polisurilor. Ei deja pretindeau la cota lor de participare în conducerea politică, se pronunțau împotriva dominației aristocrației agrare conservative.

Complicarea structurii sociale, formarea păturilor sociale cu diverse interese contradictorii dădeau naștere încordării în societate, provocau lupta pentru realizarea intereselor fiecărei puteri sociale, care într-un șir de polisuri evoluau în ciocniri sîngeroase, duceau la omoruri, surghiuniri, la confiscarea averii. Aceste conflicte sociale erau provocate de tendința de a transpune în viață un anumit program social-politic de dezvoltare a cutărui sau cutărui polis. Aristocrația militaro-agrară se pronunța pentru adaptarea organelor orînduirii gentilice, pentru folosirea institutelor tradiționale de administrare la noile condiții ale societății cu clase, deoarece anume ele

garantau aristocrației păstrarea privilegiilor, influența și puterea politică. Masele largi ale agricultorilor, cercurile comerciale-meșteșugărești (spre deosebire de aristocrație, această parte a populației se numea demos, adică popor) tindeau spre crearea noilor organe de conducere, în care ei ar fi putut participa nemijlocit și care le-ar fi putut garanta proprietatea privată ce se afirma, vertiginoasa dezvoltare economică, folosirea pe larg a muncii sclavilor, libertatea persoanei. Istoria Greciei din secolul VIII—VI î. e. n. e foarte abundentă în conflicte pentru realizarea acestor programe de dezvoltare. În secolul al VIII-lea—prima jumătate a secolului al VII-lea î. e. n. aristocrația militară-latifundiară deținea poziții dominante, dar pe la mijlocul secolului al VII-lea î. e. n. influența politică a aristocrației slăbește, iar adversarii ei din rîndurile demosului treptat înlătură nobilimea gentilică de pe pozițiile dominante și își măresc influența lor politică.

După cum s-a menționat deja, forța aristocrației gentilice se baza și pe rolul decisiv al aristocrației în arta militară a acelor timpuri. Cavaleria aristocratică și carele de luptă reprezentau forța de șoc a oștirilor grecești, pe care doar o completau rudele slab înarmate, adunate în grabă.

Către mijlocul secolului al VII-lea î. e. n. rolul cavaleriei și carelor de luptă a început să scadă și o importanță din ce în ce mai mare căpăta pedestrimea grea înarmată cu arme de fier, ce se completa din agricultori mijlocași, ținîndu-se cont de bunăstarea fiecăruia. Asemenea agricultori nu erau în stare să țină un cal sau să aibă un car de luptă, nu dispuneau de mijloace suficiente, ca să achiziționeze arme grele. Hoplitii se postau umăr la umăr în cîteva rînduri, formînd un dreptunghi mult prea întins în front (o asemenea formație se numea falangă) și astfel înaintau spre dușman. Agricultorii sănătoși, în permanență ocupați cu munca fizică, erau suficient pregătiți de a duce o asemenea luptă. Împotriva asaltului falangei înarmate cu săgeți cavaleria aristocratică și posesorii carelor de luptă se pomeneau a fi neputincioși. Transformarea hoplitilor în forța principală militară a polisurilor grecești a contribuit la consolidarea importanței lor sociale și la ridicarea autorității lor politice.

O mare victorie a maselor largi ale demosului, adică a micilor agricultori și a populației orășenești comerciale-meșteșugărești, a constituit-o codificarea dreptului obișnuit și înregistrarea normelor de drept existente, ce reglau relațiile social-economice. S-au păstrat date privind codificarea legislației în vigoare în Sparta («Marea retră» a legislatorului Lycurg), în Locris Epizephyris în Italia meridională (legislația lui Zaleucos), în polisul sicilian Catane (legislația lui Horonde), legile lui Dracon în Atena și în alte polisuri. Înregistrarea normelor de drept existente a permis de a limita samavolnicia în înterpretarea normelor juridice: interpretarea dreptului obișnuit, în stil tradițional, aparținea aristocrației și ducea la abuzuri frecvente. În legile scrise era consolidată și garantată proprietatea privată asupra pămîntului și averii mobile în dauna

proprietății gentilice și în felul acesta proprietatea privată era apărată de atacurile neîntemeiate ale aristocrației gentilice. Într-o serie de legislații se introduceau articole despre garanția loturilor de pămînt pentru oamenii simpli, era fixată competența Adunării poporului, care începea să joace un rol important în polis, erau introduse unele restricții în activitatea sfaturilor bătrînilor, care fuseseră bastionul aristocrației gentilice. O importanță principială avea interdicția legislativă de a-i înrobi pe cetățeni pentru datorii, ceea ce însemna lichidarea sclaviei contractuale. Țăranul sărac care se îndatorase, în caz de neachitare la timp a datoriei, nu mai putea fi transformat în sclav sau vîndut dincolo de limitele polisului — legea îi garanta libertatea persoanei. Treptat s-a creat convingerea că grecii nu pot fi sclavi, că sclavi pot fi reprezentanții populației neelene, pe care grecii ceva mai tîrziu au început să-i numească barbari. Garanția legislativă a libertății persoanei pentru populația polisului îi silea acum pe proprietarii marilor posesii sau ateliere de meșteșugărit să conteze nu atît pe izvoarele interne de completare a rîndurilor sclavilor, cît pe importul sclavilor din țările ce înconjurau Grecia, să-i transforme în sclavi pe prizonierii de război, să cumpere sclavi la piață.

3. Tirania greacă timpurie. Un mare rol în dezvoltarea politică a Greciei în secolele VII—VI î. e. n. în îndepărtarea aristocrației gentilice de la putere într-o serie de polisuri grecești și consolidarea situației păturii comerciale-meșteșugărești avea activitatea așa-numiților tirani. Tirani erau numite persoanele, de regulă, de proveniență aristocratică, care acaparau puterea cu forța în cutare sau cutare polis, supuneau influenței lor organele de conducere existente (printre altele, sfatul aristocratic al bătrînilor și tradiționalele magistraturi).

Mai devreme, în jumătatea a doua a secolului al VII-lea î. e. n., tirania a fost introdusă în orașele Corint, Megara și Sicyon. În secolul al VI-lea î. e. n. regimurile tiranice au existat în Milet, Atena, pe insula Samos și pe alte insule din Marea Egee, într-o serie de polisuri ale Italiei meridionale și în Sicilia. Tiranii promovau politica îndreptată în ansamblu împotriva dominației vechii aristocrații gentilice. Ei nu numai înlăturau de la putere multe ginți aristocratice, dar totodată confiscau averea lor și pămîntul, le izgoneau din polisuri, eliberau persoanele dependente de ele. Tiranii susțineau cercurile comerciale-meșteșugărești și pe micii agricultori, stimulînd practicarea meșteșugurilor și comerțului, construiau nave comerciale și amenajau porturile, băteau monede și asigurau securitatea căilor maritime.

Dar tirania în Grecia a fost un fenomen de scurtă durată. Atîta timp, cît tiranii duceau lupta cu dominația aristocrației gentilice, efectuau reforme în interesele cercurilor largi ale populației, contribuiau la înflorirea economică a polisurilor, regimul lor găsea adepți. Dar foarte curînd modul de cîrmuire al tiranilor a început să capete un caracter despotic, genera violență și abuz de putere atît a înșiși tiranilor, cît și a sfetnicilor apropiați. Regimul lor a

pierdut susținerea populației și tiranii au fost izgoniți sau au pierit în luptă. Spre sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. tirania ca formă de guvernămînt de stat a fost lichidată și nimicită aproape în toate orașele grecești. În ansamblu tirania a jucat un rol important în lupta cu dominația aristocrației gentilice conservative, ea a curățit calea spre consolidarea polisului, a pregătit condițiile pentru promovarea păturilor comerciale-meșteșugărești și ridicarea rolului lor în societate și în guvernare.

Legiferarea drepturilor cetățenilor de rînd, lichidarea sclaviei pentru datorii și atenuarea dreptului contractual, schimbările în arta militară, ce au dus la sporirea importanței ostașilor-hopliți, rîndurile cărora se completau din agricultori mijlocași, creșterea rolului Adunărilor poporului în calitate de organ politic au dus la consolidarea treptată a colectivului civil al polisului, la sporirea rolului păturilor mijlocii ale populației polisului, care dispunea de unele venituri, își apărau polisul în falanga hoplitilor, participau la Adunările poporului, la care se discutau problemele polisului.

4. Marea colonizare greacă. Procesul dezvoltării social-economice, politice și culturale a societății grecești în secolele VIII—VI î. e. n. a dat naștere unui asemenea fenomen al istoriei antice grecești ca Marea colonizare, adică mutarea grecilor din orașele bazinului Mării Egee în numeroasele colonii (în grecește apoikia), situate pe litoralurile Mărilor Mediterană și Neagră.

Grecii au valorificat spații întinse pe litoralurile Mediteranei și Mării Negre cu bogatele lor resurse naturale, au fost stabilite contacte fructuoase pentru greci cu populația băștinașă, relații reciproc avantajoase — economice, politice și culturale.

Care erau cauzele acestei mișcări puternice de colonizare? Principalele dintre ele le-a indicat Karl Marx. «În statele din vechime, în Grecia și la Roma,— scria el,— emigrația silită ce îmbrăca forma unor organizații periodice de colonii, a constituit-o veriga permanentă în lanțul evenimentelor sociale. Intreaga structură a acestor state se baza pe o anumită limită a numărului populației ce nu trebuia depășit, căci ar fi pus în primejdie însăși existența civilizației antice. Dar de ce s-au petrecut lucrurile tocmai așa? Pentru că cei vechi nu cunoșteau defel aplicațiile științelor naturii la producția materială. Ei puteau să-și păstreze civilizația numai căutînd să rămînă într-un număr cît mai mic. În caz contrar, ar fi căzut pradă acelei munci fizice istovitoare, care pe atunci putea transforma în sclav pe oricare om liber. Insuficienta dezvoltare a forțelor de producție făcea ca cetățenii să depindă de un anumit raport cantitativ ce nu putea fi nesocotit. De aici și emigrația silită, ca singura modalitate de a ieși din acest impas»[1]. K Marx subliniază caracterul forțat al colonizării ce a fost generat de întregul sistem al modului de producție antic numai ce apărut. Intensificarea economiei grecești, dezvoltarea furtunoasă a meșteșugăritului și comerțului

[1] *Marx K., Engels F.* Opere. Ediția a 2-a. Vol. 8, p. 567—568.

au impus lărgirea terenului de activitate: erau necesare noi pămînturi pentru cetățenii care își pierduseră loturile lor, erau necesare noi izvoare de materie primă, piețe pentru desfacerea producției atelierelor de artizanat — și toate acestea puteau fi găsite în coloniile formate în regiunile convenabile și bogate ale Mediteranei și bazinului Mării Negre. O altă cauză importantă a creării coloniilor a constituit-o procesul de formare a coloniilor și diferențierea socială a societății grecești, ce s-a desfășurat în secolele VIII—VI î. e. n. Țăranii săraci, care și-au pierdut pămîntul și au căzut în ghearele puternice ale cămătarilor, concetățenii subjugați de aristocrație, reprezentanții diferitelor grupuri sociale aflate în antagonism, care au suferit înfrîngere în lupta socială, căutau norocul și bunăstarea în străinătate, în coloniile nou-formate. Aristocrația nu împiedica această migrație, doar în colonie plecau elementele nemulțumite, periculoase pentru dominația sa, adversarii politici. Totodată cercurilor guvernante ale orașelor-metropole le era convenabil să aibă coloniile lor, cu care se înfiripau relații reciproc avantajoase, de unde primeau materie primă prețioasă, în care puteau vinde producția posesiilor și atelierelor de meșteșugărit, în sfîrșit, cu ajutorul cărora metropolele își extindeau influența lor politică.

Strămutarea numeroasei populații în colonii ar fi fost imposibilă fără creșterea în ansamblu a numărului populației grecești. Grecia secolelor VIII—VI î. e. n. trecea printr-un fel de explozie demografică, generată de o serie întreagă de cauze, care încă n-au fost cercetate pînă la capăt, dar, indiscutabil, una din cauzele principale a constituit-o dezvoltarea furtunoasă a economiei grecești, care a creat surplusuri de producție, ce necesita piață de desfacere, cantitate suficientă de materie primă, forță de muncă, ce ar fi asigurat un anumit belșug material.

În Marea colonizare greacă pot fi distinse trei direcții diferite: vestică — în direcția Italiei meridionale și Siciliei, insulelor Sardinia, Corsica, litoralului sudic al Franței contemporane și litoralului estic al Spaniei. A doua direcție a colonizării era cea de nord-est — formarea așezărilor și orașelor în partea de sud a litoralului tracic al Mării Egee, în strîmtorile și pe coastele Mării Negre. Cea mai slabă era direcția sudică și sud-estică — pe litoralul fenician, în zona de coastă a Egiptului și Libiei.

Cea mai puternică era direcția vestică. Prima colonie, formată aici de greci, a fost așezarea de pe insula Pitecuse și orașul Cumae (în Campania), fondată aproximativ la mijlocul secolului al VIII-lea î. e. n. Foarte curînd au fost create orașe, care mai apoi s-au transformat în mari și înfloritoare polisuri vest-grecești: Syracuza (a. 733 î. e. n.), Zancle (a. 730 î. e. n.), mai tîrziu denumită Messana, Rhegium (a. 720 î. e. n.), Tarent (a. 706 î. e. n.), Sibaris, Crotona, Gela, Selinus, Acragas ș. a. Sicilia și Italia meridională erau atît de dens presărate cu colonii și așezări grecești, coloniștii greci atît de fundamental au însușit aceste teritorii, încît Italia meridională și Sicilia au început să se numească Grecia Mare.

Pe teritoriul de sud al Franței a fost fondată Massalia (aproximativ a. 600 î. e. n.), aceasta mai apoi devenind un polis numeros populat, prin care peste rîul Rhodanus mărfurile grecești se îndreptau spre regiunile interne ale Galiei, ajungînd pînă la actualul Paris. Pe malul spaniol a fost fondată marea colonie Emporion.

De un mare zel în colonizarea vestică dădea dovadă orașul Corint, unul din cele mai mari centre comerciale-meșteșugărești ale Greciei Balcanice, pentru care era caracteristică dezvoltarea furtunoasă a noii economii și statornicirea timpurie a polisului.

Printr-un avînt puternic se caracteriza și mișcarea de colonizare în direcția nord-estică. Aici rolul de frunte îl juca orașul Milet, unul din cele mai mari și mai bogate orașe grecești. Potrivit legendei, orașul Milet a contribuit la crearea pînă la 100 de diferite așezări și colonii. Cele mai mari colonii grecești în regiunea Propantidei erau orașele Cyzic (a. 756 î. e. n.), Calchedon (a. 685 î. e. n.), Bizanț (a. 667 î. e. n.). Orașele Sinope (a. 756 î. e. n.) și Heracleea Pontică (a. 560 î. e. n.) erau cele mai puternice pe țărmul sudic al Mării Negre. Cele mai importante colonii grecești în partea de vest a bazinului Mării Negre au devenit Istria (a. 657 î. e. n.), Apolonia Pontică, Odessos, Tomis, Callatis. În secolul al VI-lea î. e. n. valul colonizării a atins bazinul nordic al Mării Negre. Cea mai veche așezare grecească a fost fondată pe insula Berezan la hotarul secolelor VII—VI î. e. n., doar foarte curînd ea a intrat în componența unei colonii cu mult mai mari, Olbia, fondată în prima jumătate a secolului al VI-lea î. e. n. în delta limanului Nipru-Bug. O serie de colonii grecești au apărut în Taurida Antică (actuala Crimee). În secolul al VI-lea î. e. n. circa zece așezări diferite au apărut pe ambele părți ale strîmtorii Kerci, cele mai mari dintre ele devenind Panticapaion (hotarul secolelor VII—VI î. e. n.) pe locul actualului Kerci și Fanagoria (a. 547 î. e. n.) pe partea asiatică a strîmtorii Kerci. La începutul sec. V î. e. n. coloniile grecești din strîmtoarea Kerci s-au întrunit sub conducerea celui mai puternic oraș Panticapaion și această uniune a început să se numească regatul Bospor. Dintre alte colonii grecești de pe litoralul nordic al Mării Negre un loc însemnat l-au jucat Tiras (actualul Belgorod-Dnestrovsc) în delta rîului Nistru, Feodosia în Crimeea de Est (actuala Feodosia), Chersones (actualul Sevastopol), Gorghippia (actuala Anapa).

Cele mai mari colonii grecești ale litoralului caucazian erau orașele Pitius (actuala Pitsunda), Dioscurias (actualul Suhumi), Fasis (actualul Poti).

Cu mult mai modest era reprezentată colonizarea greacă în direcția de sud-est, adică pe litoralul fenician, în regiunile de coastă ale Egiptului și Libiei. În aceste regiuni coloniștii greci au întîmpinat o rezistență dîrză din partea comercianților fenicieni, precum și a regilor asirieni, a Noului Babilon și faraonilor egipteni, care îi susțineau. Iată de ce au fost fondate numai cîteva așezări, care pe lîngă toate celelalte jucau rolul factoriilor comerciale, ce se supuneau cîrmuitorilor locali. Acestea sînt așezările Al-Min

în Siria, Sucas în Fenicia, Naucratis și Dafne în Egipt. Doar Cyrene, fondată în a. 630 î. e. n. într-un loc fertil la cîțiva kilometri de mare, puțin accesibil atît pentru faraonii egipteni, cît și pentru navigatorii fenicieni și cartaginezi, a devenit un polis grecesc înfloritor, care a stabilit contacte strînse cu orașele Greciei Balcanice.

Coloniile grecești erau create pe teritorii cît se poate de comode pentru trai, cu pămînturi roditoare, situate, de regulă, pe litoralul maritim și care dispuneau de porturi bune, pe locuri apărate de natură și asigurate cu apă potabilă. Înainte de crearea unei așezări se efectua prospecțiunea preventivă a terenului. Destul de des așezarea sau orașul se construia pe locul vechilor stații de parcare a navelor sau al factoriilor provizorii.

Cum numai era determinat locul viitoarei colonii, în orașul-metropolă se anunța înscrierea doritorilor de a pleca în noua așezare, iar autoritățile orașului desemnau un funcționar special, așanumitul oikistes. Oikistesul, de regulă, conducea echipa coloniștilor, el era dator să determine definitiv locul viitoarei așezări și al teritoriului rural ce avea s-o înconjoare, să efectueze ritualurile religioase privind fondarea orașului, să schițeze linia zidurilor localității, să determine locul templului principal, pieței centrale — agora, al raionului portuar, al cartierelor locative. În componența coloniștilor se înscriau locuitorii orașului dat, dar puteau să se înscrie și locuitorii altor orașe, care într-un fel sau altul erau legați de polisul-metropolă. Bunăoară, activitatea intensă de colonizare a Miletului poate fi explicată doar prin faptul că în componența coloniștilor erau o mulțime nu numai de locuitori ai Miletului, dar și locuitori ai altor orașe grecești, care considerau favorabilă participarea lor în activitatea coloniilor milesiene.

Primele colonii nu prea erau populate. Echipele de coloniști întruneau, de regulă, cîteva sute de oameni. Coloniștii erau datori să intre în anumite relații cu triburile locale. De obicei (dar nu întotdeauna), asemenea relații purtau un caracter pașnic: coloniști erau foarte puțini, iar căpeteniile triburilor locale erau cointeresate în contactele cu grecii mai civilizați și puteau prin intermediul lor să achiziționeze vinuri grecești, ulei de măsline, obiecte de lux. Se întîlneau și cazuri de atitudine dușmănoasă a coloniștilor față de triburile locale, de exemplu în Italia meridională și pe litoralul nordic al Mării Negre. Ajunși în străinătate, primii locuitori întreținеau legături strînse cu metropola și se bazau pe susținerea și ajutorul ei multilateral. Dar în pofida acestor relații strînse (în metropolă, pe lîngă toate, rămîneau cele mai apropiate rude), colonia se forma ca un polis de sine stătător.

În dependență de componența coloniștilor, de condițiile locale, de relațiile cu metropola în noile colonii o mare însemnătate o căpăta practicarea agriculturii sau colonia exercita, în temei, rolul de mijlocitor în comerțul metropolei cu triburile locale.

În colonii cu mult mai slab se făcea simțită povara tradițiilor gentilice și de aceea economia, procesul de formare a claselor, organele puterii de stat, cultura se dezvoltau mai liber și mai repede

decît în metropolă. Multe colonii greceşti, la început aşezări mici şi sărăcăcioase, cu timpul se transformă în oraşe înfloritoare, bogate, cu o populaţie numeroasă, cu economie dezvoltată, cu o viaţă social-politică şi culturală intensă. Coloniile exercitau o influenţă stimulatoare asupra dezvoltării societăţii greceşti în ansamblu, asupra instaurării formelor mature ale polisului, a relaţiilor sclavagiste de tip dezvoltat.

Marea colonizare greacă din secolele VIII—VI î. e. n., cauzată de procese profunde ale dezvoltării sociale a Greciei Balcanice din secolele VIII—VI î. e. n., ea însăşi a devenit un factor puternic al dezvoltării social-economice şi culturale a întregii lumi greceşti.

Coloniştii, luînd cunoştinţă de noile meleaguri, cunoscînd noi triburi, contribuiau la lărgirea orizontului cultural al grecilor. Necesitatea de a construi noi oraşe, de a asimila noi teritorii impulsiona puternic dezvoltarea urbanizării şi arhitecturii, a artelor plastice. Contactele reciproce atît cu ţările vechii culturi orientale, cît şi cu triburile din lumea Mediteranei îmbogăţeau cultura grecească cu noi idei, cu noi cunoştinţe, nu rareori stimulau dezvoltarea filozofiei şi literaturii greceşti.

5. Naşterea noii culturi greceşti. Statornicirea polisurilor greceşti era însoţită de formarea noii culturi, noului sistem de valori spirituale, care a devenit o parte integrantă a civilizaţiei greceşti. Principalii parametri ai noului sistem al valorilor spirituale îi constituiau raţionalismul gîndirii grecului, recunoaşterea valorii personalităţii umane, glorificarea spiritului activ, a curajului şi iscusinţei omului în lupta cu natura, sentimentul legăturii indisolubile a cetăţeanului cu polisul, înţelegerea libertăţii ca o categorie morală supremă.

Temeliile culturii greceşti nu se înălţau pe un teren viran. Factorii esenţiali ai dezvoltării au devenit profundele tradiţii culturale cretane şi aheene ale societăţilor din mileniul al II-lea î. e. n., moştenirea perioadei homerice, contactele intense cu vechile civilizaţii orientale. Grecii foloseau cu pricepere, prelucrau, dădeau alt sens acestei moşteniri, dar în ansamblu cultura antică greacă din secolele VIII—VI î. e. n. era profund originală şi constituia un nou fenomen istoric.

Cultura fiecărui popor constituie un complex multilateral, complicat, ce include scrisul şi literatura, arta plastică şi arhitectura, un anumit sistem religios, filozofia şi ştiinţa. Şi în fiecare din aceste compartimente ale creaţiei grecii aveau realizări prestigioase.

Grecii au elaborat un sistem religios original, care presupune o asemenea înţelegere a divinităţii, ce se deosebea de majoritatea vechilor religii orientale. Potrivit noţiunilor greceşti, divinitatea constituia o fiinţă puternică, dar ea nu era atotputernică şi, la rîndul său, se supunea forţei supreme — destinului. Pentru un grec divinitatea era foarte aproape de om, destinaţia ei finală era de a-l ajuta pe om în viaţa grea, nu numai de a-i folosi pe oameni în slujba ei. Zeii le sînt apropiaţi oamenilor şi pentru faptul că, potrivit închipuirilor grecilor, puteau să intre cu ei şi în relaţii de căsătorie.

Din aceste căsătorii eterogene se nasc eroii — oameni-semizei, care săvîrşesc fapte strălucite, nimicesc fiinţele ostile oamenilor: Medusa Gorgona, Himaira, dragonii, sfincşii, leii setoşi de sînge, zmeii uriaşi ş. a., dar eroii, spre deosebire de zei, sînt muritori. În panteonul grecesc puteau fi enumeraţi o sumedenie de eroi, despre faptele cărora au fost create o mulţime de legende. Grecii iubeau să povestească şi despre zeii lor, şi despre amestecul acestora în treburile lumeşti, despre relaţiile complicate dintre ei. Aceste poveşti şi legende (în greceşte mituri) au dat naştere mitologiei bogate, din arsenalul căreia poeţii, pictorii, sculptorii, filozofii greci îşi găseau subiectele operelor lor. Potrivit reprezentărilor greceşti, lumea oamenilor şi lumea zeilor e legată prin numeroase fire nu numai prin amestecul zeilor în viaţa oamenilor, dar şi prin preoţii prevestitori, care existau pe lîngă unele temple. Aceste proroci (oracole) se efectuau la templele lui Zeus şi, mai ales, al lui Apollon. Cele mai cunoscute temple cu oracole erau templul lui Zeus în Dodona (Epir), templul lui Apollon în Delfi (Focida), templele lui Apollon în Didyma (aproape de Milet).

Grecii îşi înfăţişau zeii prin chipurile unor oameni frumoşi, care trăiesc în temple bine amenajate. Aceste reprezentări îi inspirau pe sculptori şi pe arhitecţi în elaborarea chipurilor de bărbaţi şi femei în sculptură. Chipul splendid al zeului redat prin chipul omului, iar templul lui ca un domiciliu desăvîrşit au devenit punctele de reper ale dezvoltării sculpturii greceşti.

În mileniul al II-lea î. e. n. vechii aheeni se foloseau de scrisul silabic. În perioada homerică această scriere greoaie a fost dată uitării. La hotarul secolelor IX—VIII î. e. n. în Grecia a fost creat un sistem alfabetic de scris cu mult mai comod, alcătuit din 24 de litere, ce redau nu numai consoanele, ci şi vocalele. La statornicirea scrisului alfabetic grecesc a influenţat scrisul alfabetic mai vechi, fenician, pe care elenii îl cunoşteau bine, dar cu toate acestea alfabetul grecesc era un sistem original, mai perfecţionat, mai bine adaptat pentru transmiterea diferitelor nuanţe ale gîndirii şi vorbirii umane prin semne scrise.

În secolele VIII—VI î. e. n. se naşte literatura greacească.

Mai devreme, la fel ca şi la alte popoare, la greci a început să se dezvolte poezia epică. Aceasta se explică prin legătura strînsă a eposului cu creaţia populară orală, cu numeroase poveşti mitologice despre zei şi eroi. Legendele epice erau interpretate oral de către cîntăreţii-aezi, de regulă, în casele aristocraţiei. Odată cu inventarea scrisului legendele epice au început să fie înregistrate, transcrierea lor nu rareori fiind însoţită de redactări. Cele mai strălucite modele de poezie epică au devenit «Iliada» şi «Odiseea». Textul poemelor, în temei, e compus în secolul al VIII-lea î. e. n., dar redacţia definitivă şi înregistrarea lui au fost făcute la mijlocul secolului al VI-lea î. e. n.

La acelaşi gen al poeziei epice pot fi raportate şi aşa-numitele poeme ciclice (adică cele care alcătuiesc anumite cicluri, de exemplu ciclul troian despre evenimentele Războiului troian. Edipiile —

despre domnia regelui din Teba Edip ş. a.) şi aşa-numitele imnuri homerice — cîntece festive în cinstea zeilor, ce sînt atribuite lui Homer. Dar toate constituiau opere ale mai multor creatori, nu aveau încă individualitatea de autor. Prima operă de autor a fost creaţia beoţianului Hesiod (sfîrşitul secolului al VIII-lea î. e. n.— începutul secolului al VII-lea î. e. n.). Lui îi aparţin două mari poeme: «Munci şi zile», ce povesteşte despre traiul şi ocupaţiile agricole ale ţăranului mijlociu, şi poemul «Teogonia», unde sînt expuse miturile despre genealogia zeilor, se explică originea lumii.

De la mijlocul secolului al VII-lea î. e. n., pe măsura consolidării polisului, afirmării unor anumite personalităţi, agravării luptei sociale, încheiată cu victoria unor grupări şi cu înfrîngerile altora, în literatura greacă apar opere ce descriu sentimentele unui om aparte, bucuriile şi necazurile lui. Genul poeziei lirice cu interesele sale faţă de lumea interioară s-a bucurat de o mare popularitate în secolul al VI-lea î. e. n. Unul din primii reprezentanţi ai poeziei lirice a fost Arhiloh de pe insula Paros (a doua jumătate a secolului al VII-lea î. e. n.). În creaţia lui Alceu şi Sapho de pe insula Lesbos, Anacreon din oraşul Teos cîntarea dragostei, naturii, vieţii fericite a atins culmile exprimării. Modele ale liricii politice cu descrierea subiectivă a evenimentelor politice, a luptei interne, descrierea distrugătoare a rivalilor sînt operele lui Solon din Atena şi Teognis din Megara.

Tema patriotică a apărării polisului natal de duşmani, glorificarea bărbăţiei şi stoicismului în luptă a fost elaborată de Tirteu din Sparta. Afară de diferitele tipuri de poezii lirice apare genul imnurilor festive. O mare răspîndire au căpătat, mai ales, odele, ce îi glorificau pe învingătorii Jocurilor Olympice şi Pythice, ce aparţineau lui Pindar. Un gen original al povestirii morale, semiepice, semiprozaice (fabula) practica Esop.

Varietatea genurilor literare, elaborarea multor sisteme metrice, bogăţia conţinutului, limba excelentă au făcut din tînăra literatură greacă un fenomen cultural excepţional.

Dezvoltarea furtunoasă a oraşelor atît în Grecia Balcanică, cît şi în numeroasele colonii a cauzat avîntul construcţiei urbane şi arhitecturii. În coloniile greceşti oraşele se amenajau după un anumit plan cu evidenţierea cartierelor locative, centrelor obşteşti, pieţei principale, construcţiilor pentru meşteşugărit.

O atenţie deosebită acordau constructorii de oraşe greceşti rezolvării problemelor asigurării localităţilor cu apă potabilă. La mijlocul secolului al VII-lea î. e. n., în Megara a fost construit primul apeduct cu porticuri de distribuire a apei, nişte construcţii de alimentaţie cu apă destul de bine amenajate au fost construite mai apoi în Corint şi Atena. Unul din cele mai renumite apeducte greceşti timpurii a fost construit pe insula Samos, ce a necesitat săparea în masivul muntos a unui tunel cu lungimea de un kilometru.

O dezvoltare destul de furtunoasă a cunoscut, în deosebi, arhitectura greacă. Principala atenţie a arhitecţilor greci era îndrep-

tată spre înfrumusețarea artistică a clădirilor de menire socială, și în primul rînd a templelor consacrate zeilor. Templul zeului-protector al cutărui sau cutărui polis era preconceput ca personificarea orașului, a forței și frumuseții lui și autoritățile orășenești nu se zgîrceau la mijloace pentru împodobirea edificiilor. Amplasată pe un loc mai înalt, de regulă pe acropolă, clădirea templului, înconjurată de coloane, înfrumusețată cu basoreliefuri și statui, avea o înfățișare pitorească și sărbătorească, servea în calitate de podoabă veritabilă a orașului. Anume în construcția de temple și-au găsit răspîndire renumitele ordine arhitectonice, care mai tîrziu au determinat dezvoltarea arhitecturii grecești, iar mai apoi și a celei romane.

Ordinele arhitectonice au apărut în polisurile dezvoltate ale Peloponesului la mijlocul secolului al VII-lea î. e. n. și s-au perfecționat în secolul al VI-lea. Ele presupuneau o proporționalitate severă a componentelor clădirii, folosirea pe larg a coloanelor, diferențierea clară a elementelor portante și portabile, înfrumusețarea templului prin sculptură și pictură, includerea organică a clădirii în peisajul din împrejurime. Cel mai timpuriu ordin arhitectonic grecesc a fost cel doric, ce se distinge prin construcții scunde și prin forme masive și greoaie. În secolul al VI-lea î. e. n. apar variantele timpurii ale ordinului ionic cu forme mai proporționate și mai ușoare.

Arhitecții greci foloseau în permanență sculptura pentru înfrumusețarea clădirilor templelor. După cum s-a menționat deja, potrivit reprezentărilor religioase grecești, templul era considerat lăcaș al zeilor, și aceasta presupunea existența statuii de cult în fiecare templu. Afară de aceasta, arhitecții greci, de obicei, înfrumusețau cu basoreliefuri și sculpturi diferite părți ale templului și acoperișul său. Sculptorii creau, de asemenea, statuile numeroșilor eroi, care deseori erau protectorii anumitor neamuri și familii aristocratice. La sfîrșitul secolului al VII-lea î. e. n. capătă răspîndire obiceiul de a înălța statui învingătorilor Jocurilor Olympice.

Odată cu afirmarea concepției de polis, creșterea importanței personalității cetățeanului se formează chipul dominant, care putea fi raportat la divinitate, eroul sau atletul-ostaș: chipul omului nud, sănătos din punct de vedere fizic, vioi. Asemenea statui erau numite curose sau apoloni.

Cu totul altfel apărea chipul artistic al figurii feminine drapate — al zeiței sau al custodei căminului, al mamei familiei. Sculptura greacă arhaică conține mult scepticism și convenționalism, dar ea a determinat calea generală a dezvoltării sculpturii grecești, aducîndu-și contribuția în realizarea generalizată realistă a chipului cetățeanului frumos, dezvoltat armonios, apărător al polisului natal și al propriei libertăți.

Un indice al maturității grecești timpurii îl constituie nașterea concepțiilor filozofice. Filozofia ca ramură a științei și ca disciplină a concepției despre lume presupune un nivel relativ înalt al dezvoltării social-economice și culturale. Filozofia timpurie greacă

e numită filozofie naturalistă, deoarece cunoştinţele filozofice şi în genere ştiinţifice constituiau încă un tot unitar. Filozofii greci din acea perioadă mai mult erau preocupaţi de explicarea fenomenelor naturii (a calculelor matematice şi observaţiilor astronomice), decît de alte teme filozofice. Cele mai influente şcoli filozofice au apărut la periferia lumii greceşti, în Ionia şi în Grecia Mare, unde dezvoltarea era mai rapidă decît în Grecia Balcanică. Filozofii ionieni Thales, Anaximandru şi Anaximene încearcă să dea o interpretare materialistă a ordinii lumii. Ei caută esenţa materialistă, substanţa primară, din care sînt plăsmuite toate obiectele vizibile. Thales considera o asemenea substanţă primară apa, iar Anaximene aerul. E interesantă ipoteza lui Anaximandru, care presupunea că noţiunea de substanţă primară cuprinde un număr infinit de mici particule, pe care el le numea apeiron. Filozoful Heraclides din Efes considera substanţa primară focul. Potrivit opiniei gînditorilor ionieni, apa, aerul, apeironul sau focul, condensîndu-se sau rarefiindu-se, formează întreaga diversitate vizibilă a lumii. O mare realizare a filozofiei greceşti a acestei perioade o constituie învăţătura despre elementele dialecticii, pe care a dezvoltat-o Heraclit. Lui îi aparţine o importantă teză filozofică: «Totul curge», adică totul se schimbă neîncetat, nu există poziţii stagnante, există doar o dezvoltare neîntreruptă. Orice lucru, orice fenomen constituie doar un moment al dezvoltării universale.

Un alt sistem filozofic a fost dezvoltat de Pitagora, originar din insula Samos, care a emigrat în oraşul Crotona (Italia meridională). Pitagora era preocupat de calculele matematice, lui îi aparţine demonstrarea renumitei teoreme, care îi poartă numele. Esenţa concepţiilor sale filozofice se reduce la faptul că nu materia, ci cifrele, adică raporturile calitative abstracte, ce nu sînt legate de materie, determină ordinea şi temelia întregii lumi. Dacă din punct de vedere filozofic izolarea raporturilor numerice de materie făcea concepţia sa idealistă, apoi din punct de vedere al aplicaţiei învăţăturii lui Pitagora era rodnică pentru dezvoltarea cercetărilor matematice, în care el şi succesorii săi au adus o contribuţie însemnată.

Concepţiile filozofilor greci timpurii reprezentau în sine încercarea raţionalistă de explicare a lumii, ele exprimau şi argumentau totodată raţionalismul gîndirii grecilor antici, debarasîndu-se de cătuşele misticismului religios, confirmînd concepţia sigură optimistă despre lume, despre forţa şi capacităţile personalităţii umane.

In ansamblu cultura timpurie greacă a constituit o concluzie logică a structurii polisului, ce se crea ca o formă specifică a societăţii şi statului sclavagist.

Acestea ar fi unele trăsături distinctive ale statornicirii oraşelor-state, care spre sfîrşitul secolului al VI-lea î. e. n. existau ca o nouă realitate istorică. Dar apariţia anumitor polisuri, care au luat fiinţă în diferite regiuni ale Greciei, aveau o serie întreagă de particularităţi individuale, ce reflectau istoria unei regiuni concrete cu toată originalitatea ambianţei sale naturale, a componenţei tribale, a relaţiilor sociale şi tradiţiilor istorice.

Cel mai devreme orînduirea de polis a apărut în partea de sud a Greciei pe peninsula Pelopones, unde au fost create puternice orașe-state cu o economie specifică, cu relații sociale specifice și structură politică specifică. Ceva mai tîrziu structura de polis se formează în Atica.

Capitolul VII

PELOPONESUL ÎN SECOLELE VIII—VI Î. E. N.

1. Condițiile generale ale dezvoltării. După decăderea civilizației miceniene în secolele XII—X î. e. n. în Pelopones, ca și pretutindeni în Grecia, aveau loc deplasări neîntrerupte ale triburilor atît străine, cît și locale. Timp de trei secole pe teritoriul peninsulei s-a schimbat cea mai mare parte a populației. Aheenii și ionienii, care au populat Peloponesul în mileniul al II-lea î. e. n., o parte au părăsit pămînturile lor și au fugit la est — în Asia Mică și în Cipru, iar o altă parte au fost strîmtorați în regiunile interne muntoase ale peninsulei — în așa-numita Arcadie. Dar mulți dintre ei au rămas pe locurile lor și fie că s-au amestecat cu veneticii, fie că au fost supuși și siliți să plătească tribut.

Cele mai rodnice regiuni erau la nordul și la sudul Peloponesului: Argolida, regiunea Istmului Corint, Laconia și Messenia au fost populate de triburile războinice ale dorienilor, care au venit încoace, după toate probabilitățile, din Grecia de Nord-Vest (regiunea Epirului). Primele așezări doriene pe teritoriul Argolidei și Laconiei pot fi datate aproximativ cu secolele XI—X î. e. n. Aproximativ în aceeași perioadă regiunile de nord-vest ale Peloponesului: Ahaia pe litoralul sudic al golfului Corint și Elida au fost cucerite de alți veneticii, care aparțineau, la fel ca și dorienii, ramurii de nord-vest a poporului grecesc.

Consecința tuturor acestor strămutări a fost aspectul pestriț excesiv al componenței etnice a populației Peloponesului. Nu rareori în unele și aceleași regiuni și districte umăr la umăr s-au stabilit cu traiul reprezentanții diferitelor grupe etnice, care vorbeau în diferite dialecte ale limbii grecești. În multe locuri vrajba etnică, ce a existat din capul locului între cuceritori și rămășițele populației băștinașe cucerite, cu timpul a evoluat într-o aprigă ură de clasă. Aheenii învinși au fost coborîți de dorienii învingători la rangul de simpli lucrători agricoli. Cei mai cunoscuți în acest sens sînt hiloții spartani, categorii ale populației dependente asemănătoare cu ele existau și în alte state doriene ale Peloponesului, bunăoară în Argos, Sicion, Epidaur, precum și dincolo de hotarele lui, mai întîi de toate în insula Creta, unde dorienii, de asemenea, aveau o situație dominantă printre locuitorii băștinași, înrobiți de ei.

De-a lungul întregii perioade arhaice, adică în secolele VII—VI î. e. n., dezvoltarea social-economică și culturală a principalelor regiuni ale Peloponesului se desfășoară neuniform. În mare măsură aceasta se explică prin deosebirile în situația lor geografică și prin

condițiile naturale diferite. Astfel, în Arcadia muntoasă, izolată de mare, temelia economiei și în secolele V—IV î. e. n. rămînea agricultura primitivă, cu preponderență creșterea vitelor, inclusiv pînă la jumătatea secolului al IV-lea î. e. n. aici nu exista nici un oraș adevărat.

Substanțial rămîneau în urmă în dezvoltarea lor regiunile de sud și de vest ale Peloponesului: Laconia, Messenia, Elida și Ahaia, fapt ce se explică prin îndepărtarea apreciabilă de Marea Egee, care devenise în epoca Marii colonizări principalul centru al vieții economice a întregii Grecii. Aici cu o mare întîrziere au început să se dezvolte meșteșugurile și comerțul și, la fel ca și în Arcadia, foarte mult timp nu s-au amenajat centre orășenești cît de cît însemnate. Majoritatea populației acestor regiuni încă și în perioada clasică continua să trăiască, cum zicea Tucidide, «după vechiul obicei elen»— în sate. Numai în partea de nord-est a Peloponesului (Argolida și regiunea Istmului), mai strîns legată de litoralul și insulele bazinului Mării Egee, iar prin intermediul lor, de asemenea, și cu țările Orientului Apropiat, s-au creat condiții pentru dezvoltarea rapidă a relațiilor marfă-bani și au apărut primele focare ale culturii orășenești în Grecia meridională.

2. Peloponesul de nord în secolele VIII—VI î. e. n. Unul dintre cele mai puternice polisuri doriene ale Peloponesului de nord a fost Argosul, care a apărut, probabil, încă în secolul al XI-lea î. e. n. pe locul unei așezări antice din epoca miceniană. Sub controlul lui deja la începutul perioadei arhaice se afla cea mai roditoare parte a Argolidei — valea rîului Inachos nu departe de vărsarea lui în mare. În secolele VI—VII î. e. n. Argosul era un oraș puternic. O deosebită înflorire Argosul a atins în timpul tiraniei lui Fidon (prima jumătate a secolului al VII-lea î. e. n.). Considerîndu-se moștenitor direct nu numai al cuceritorilor dorieni ai Peloponesului, dar și al regilor aheeni cu mult mai vechi, el a încercat să creeze «marea putere a lui Agamemnon», așa cum era ea zugrăvită în «Iliada» lui Homer.

Inițial norocul i-a surîs lui Fidon. El a reușit să unească sub aripa sa cea mai mare parte a orașelor Argolidei, inclusiv asemenea centre vechi ale civilizației miceniene, ca Micene și Tirint. Lui i se supuneau chiar și unele state insulare, de exemplu Egina. La sud Fidon se opunea cu succes tentativelor Spartei de a-i răpi Argolidei regiunea fertilă Thireatis de pe litoralul golfului Argolida. În bătălia de lîngă Hysia armata spartană, care aproximativ în a. 669 î. e. n. a pătruns în Thireatis, a fost distrusă completamente de oștirile lui Fidon. Istoricii contemporani explică această victorie prin faptul că Fidon primul în Peloponeș a folosit rîndurile strînse ale ostașilor-hopliți sau așa-numita «falangă». Această presupunere parțial e confirmată de descoperirea unei garnituri de arme ale ostașilor-hopliți (platoșă de bronz și coif) foarte timpurie (sfîrșitul secolului al VII-lea) într-un mormînt nu departe de Argos. Folosind victoria sa asupra spartanilor, Fidon a recucerit de la ei întregul litoral de est al Laconiei, inclusiv pînă la promontoriul

Mallia şi pentru un timp oarecare s-a întărit chiar şi pe insula Citera îndepărtînd cu totul Sparta de Marea Egee.

Nu mai puţin reuşită a fost politica externă a lui Fidon din Argos şi în vestul Peloponesului. Aici el a reuşit să ia sub dominaţie renumitul templu al lui Zeus din Olympia, pe lîngă care din patru în patru ani se organizau competiţii atletice, ce întruneau participanţi şi spectatori din întreaga lume greacă, fără a exclude şi cele mai îndepărtate colonii. Fidon a introdus oştirile sale în Olympia, sfîntă pentru fiecare grec, şi el însuşi dirija jocurile, referindu-se la legăturile sale de rudenie cu Heracles, fondatorul lor. Acest pas riscant trebuia să ridice prestigiul cîrmuitorului din Argos printre celelalte state elene.

Cucerind o parte mai mare a Peloponesului, Fidon a introdus pe tot teritoriul supus lui un sistem unitar de măsuri şi greutăţi, la baza căruia erau luate cele mai cunoscute standarde babilonene în comerţul din acele timpuri. Etalonul măsurii de bază a greutăţii a devenit aşa-numitul «obol» (literalmente «spiţa» sau «frigare») — o vergea de fier, folosită, de asemenea, şi ca unitate de schimb în operaţiile comerciale. Cîteva legături de asemenea monede de fier Fidon le-a dăruit templului Herei din împrejurimile Argosului. În continuare aşa-numitele «măsuri fidoniene» au căpătat o răspîndire largă şi în alte state greceşti.

În politica sa internă Fidon, probabil, tindea spre puterea monarhică, ceea ce inevitabil trebuia să provoace un conflict între el şi aristocraţia din Argos. De aceea unii istorici greci (Herodot, Aristotel) îl numesc «tiran», deşi spre deosebire de alţi tirani ai epocii arhaice el nu era uzurpator şi se bucura de puterea regală pe temei legitim ca unul din urmaşii lui Temenos — fondatorul Argosului dorian.

La urma urmelor, fericirea militară, ce l-a însoţit pe Fidon un timp îndelungat, l-a trădat. În jurul a. 657 î. e. n. el a murit în timpul încercării de a se amesteca în treburile interne ale Corintului, pe care demult dorea să-l cucerească. După moartea lui Fidon «imperiul» creat de el foarte curînd s-a destrămat. Din jumătatea a doua a secolului al VII-lea î. e. n. cel mai puternic stat al Peloponesului devine Sparta, care s-a întărit mai ales după cucerirea Messeniei. Odată cu creşterea forţei spartane sfera de influenţă a Argosului în Grecia meridională se îngusta din ce în ce mai mult. Spre sfîrşitul secolului al VI-lea î. e. n. ea de fapt nu mai ieşea din limitele Argolidei. În Argos urmaşii lui Fidon au fost înlăturaţi de la putere încă la sfîrşitul secolului al VII-lea î. e. n. După aceasta regii aici au început să fie aleşi la Adunarea poporului ca magiştri obişnuiţi cu împuterniciri foarte limitate. Puterea reală era concentrată în mîinile colegiului al aşa-numiţilor demiurgi din rîndurile reprezentanţilor neamurilor aristocratice (pentru prima dată această funcţie este amintită în inscripţiile de la mijlocul secolului al VI-lea î. e. n.).

Un loc aparte în istoria Greciei arhaice îl ocupau oraşele situate în zona Istmului Corint: Corintul ce domina partea de sud, cea

mai îngustă, a Istmului; la vest de el se afla Sycion şi Megara — în partea de nord-est a Istmului. Cu aceste trei polisuri era strîns legat şi oraşul Egina, situat pe insula cu aceeaşi denumire în golful Saronic. Situaţia geografică a acestei regiuni a înlesnit dezvoltarea timpurie şi intensivă a comerţului şi navigaţiei marine. Prin Istmul Corint trecea unica cale pe uscat, ce lega Peloponesul cu alte regiuni ale peninsulei Balcanice. Pe aici trecea şi o importantă cale maritimă, ce unea bazinul Mării Egee cu Mările Ionică şi Adriatică. In cel mai îngust loc al Istmului, la nord de Corint (aproximativ pe locul actualului canal), deja în vremuri străvechi fusese amenajat un teritoriu între ape navigabile peste care se făcea transbordarea navelor, care pluteau de la est spre vest şi în direcţie opusă (pe atunci navigatorii preferau această cale scurtă de la o mare la alta unui alt drum, mai complicat şi mai periculos, ce necesita ocolul Peloponesului). Pe timpurile tiranului Periandros la sfîrşitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VI-lea î. e. n. aici a fost construit un drum din plăci de piatră cu ulucuri, pe care vasele erau trase de la un ţărm la altul al Istmului pe nişte care speciale. Grecii numeau această construcţie «diolcos».

Avantajele deosebite ale aşezării Corintului la intersecţia a două căi comerciale principale au fost menţionate de strălucitul istoric Tucidide: «Corintul era situat pe istm şi de aceea din cele mai vechi timpuri acolo se afla piaţa. Dar aşa cum în vremurile de demult elenii, care trăiau în Pelopones şi dincolo de hotarele lui, se întîlneau unii cu alţii mai mult pe uscat decît pe mare, şi aceste legături se făceau prin Corint, apoi corintienii s-au îmbogăţit; poeţii antici au numit Corintul «bogat». Cînd elenii au început să plutească mai mult pe mare, corintienii, înfiripîndu-şi flota, au apelat la nimicirea pirateriei şi, oferindu-le elenilor piaţa, şi-au consolidat propriul oraş din afluxul de bogăţii sosite pe ambele căi.

Oraşele preistmice, în special Corintul şi Mogara, au participat activ la Marea colonizare. Astfel, corintienii încă în anul 734 î. e. n. au fondat una din cele mai vechi colonii în Sicilia—Syracuza. Aproximativ în acelaşi timp a apărut colonia corintiană pe insula Corcyra (actuala Corfu) la intrarea în Marea Adriatică. Cei mai apropiaţi vecini ai corintienilor, megarienii, au fondat o serie de aşezări pe marea cale comercială, ce ducea de la Marea Egee spre Marea Neagră. Dintre ele deosebit de vestice erau două oraşe, aşezate la ieşirea sudică din strîmtoarea Bosfor: Chalcedon — pe malul asiatic al strîmtorii şi Bizanţul — pe malul european. Locuitorii Eginei au participat la fondarea coloniei panelenice Naucratis în delta Nilului, ce denotă cointeresarea deosebită a acestui oraş în comerţul cu Egiptul.

Legăturile strînse ale oraşelor preistmice cu cele mai importante porturi ale periferiei coloniale a lumii greceşti au creat un teren favorabil pentru dezvoltarea în ele a producţiei meşteşugăreşti. Unul din cele mai mari centre ale olăritului a devenit Corintul. După cum au demonstrat săpăturile arheologice, aici deja în secolul al VII-lea î. e. n. exista un cartier aparte al olarilor — «Cera-

mica». Vasele pictate din Corint de diferite tipuri — de la craterele uriaşe (vase pentru prepararea vinului) pînă la micile aribaluri (flaconaşe pentru substanţe mirositoare şi unsori)—se bucurau de o mare popularitate pe pieţele periferiei coloniale, mai ales în Occident— în Sicilia şi Italia. Înalt erau apreciate, de asemenea, obiectele corintiene din bronz. Dar principalul izvor al bogăţiei Corintului şi altor cîteva oraşe vecine cu el ale Peloponesului de Nord era, indiscutabil, comerţul de tranzit între Crecia şi ţările lumii barbare, în care ei erau prezenţi ca mijlocitori. În scopul înlesnirii şi dezvoltării în continuare a acestor relaţii comerciale oraşele preistmice primele în Grecia europeană au introdus baterea monedelor. La sfîrşitul secolului al VII-lea î. e. n. Egina a început să bată propria monedă de argint. Îndată după aceasta au apărut primele monede corintiene, înfrumuseţate cu figura lui Pegas, calul cu aripi.

Ca şi pretutindeni în Grecia arhaică, dezvoltarea relaţiilor marfă-bani în oraşele Peloponesului de Nord au atras după sine accelerarea diferenţierii de avere a societăţii şi agravarea bruscă a contradicţiilor sociale. În secolele VII—VI î. e. n. Corintul, Sicyon, Megara şi alte oraşe ale acestei regiuni devin arena unei lupte sociale înverşunate, în care s-au ciocnit interesele aristocraţiei gentilice doriene şi masele de membri simpli ai comunităţilor sau ai demosului, a cărui majoritate aici o alcătuiau rămăşiţele populaţiei aheene autohtone, cucerită cîndva de dorieni. Tablourile expresive ale acestei lupte le-a înfăţişat în elegiile sale poetul megarian Teognis — unul din participanţii nemijlociţi şi martori oculari ai evenimentelor, ce au avut loc pe atunci.

Aidoma multor alţor polisuri greceşti din epoca arhaică, oraşele Peloponesului de Nord au trecut în dezvoltarea lor politică prin etapa aşa-numitei tiranii. Nu a putut evita această soartă nici oraşul natal al lui Teognis — Megara. Tiranul megaran Teaghenes (el a acaparat puterea în oraş în anii 30 ai secolului al VII-lea î. e. n.) s-a proslăvit prin aceea, că din porunca lui au fost sacrificate mari turme de vite, ce aparţineau aristocraţiei locale. Teaghenes, probabil, a contat că prin intermediul acestei acţiuni va reuşi să beneficieze de susţinerea poporului. Dar cîrmuirea sa n-a fost de lungă durată. După răsturnarea lui la Megara a început o nouă perioadă de răzmeriţe şi dezbinări civile, al căror martor i-a fost sortit să fie Teognis.

Cu mult mai puternică şi mai stabilă s-a dovedit a fi tirania în oraşele vecine cu Megara din apropierea Istmului: Corint şi Sicyon. Primul tiran corintian Cypselos a venit la putere în anul 657 î. e. n., izgonind din oraş influentul neam aristocratic al Bahiazilor. Judecînd după toate, el se bucura de sprijinul poporului. Aristotel îl numeşte «demagog», adică «căpetenia demosului», şi menţionează un fapt excepţional pentru acele timpuri, cum că Cypselos de-a lungul întregii sale cîrmuiri s-a lipsit de soldaţi din corpul de gardă. Feciorul lui Cypselos, Periandos (a. 627—585 î. e. n.), s-a distins printr-un caracter cu mult mai dur şi despotic. Herodot povesteşte despre numeroasele lui fărădelegi, ale căror victime au devenit chiar

și unii dintre membrii familiei lui. Aristotel îl consideră pe Periandros un fel de etalon al adevăratului tiran și-i atribuie inițierea unui șir întreg de acțiuni, ce au contribuit la păstrarea și consolidarea regimului tiranic. Ca atare aceste acțiuni erau îndreptate împotriva aristocrației corintiene atotputernice, în care tiranul, nu fără temei, vedea principalul pericol pentru puterea sa personală. Fără a se limita la exterminarea fizică sau înlăturarea din oraș a celor mai influenți nobili, Periandros pe toate căile leza interesele aristocrației, interzicînd reprezentanților acestei pături să practice gimnastica, să se adune la trapeze și la petreceri comune, să achiziționeze sclavi și obiecte de lux și chiar să se transfere la oraș din posesiunile lor rurale. Pentru toate acestea aristocrația plătea tiranului prin ură. Caracterizînd situația internă în Corint în anii tiraniei, deja cunoscutul Teognis din Megara a exclamat:

Oamenii cei mai buni sînt în exil, în oraș domnesc ticăloșii.
O, dacă Zeus ar nimici neamul Cypselizilor pentru totdeauna!

In pofida reputației de despot sever, prigonitor al cetățenilor, Periandros a fost, indiscutabil, un om politic experimentat și norocos. Pe timpul lui Corintul a devenit centrul unei puteri maritime, ce se întindea de la litoralul nordic al Peloponesului pînă la malurile Adriaticii. Continuînd politica începută de tatăl său, Cypselos, Periandros a încercat să se întărească pe acea importantă cale maritimă, ce ducea din Grecia la vest spre țărmurile Italiei și Siciliei. In acest scop el a fondat o colonie în Ambracia pe litoralul Epirului și timp de mai mulți ani a dus o luptă încordată pentru a cuceri insula Corcyra — vechea colonie a Corintului, care demult s-a desprins de metropolă. In același timp Periandros a încercat să consolideze influența corintiană, de asemenea, și în partea de nord a Mării Egee — pe țărmurile Macedoniei, bogată în lemn de construcție și în zăcăminte minerale. In acest scop el a fondat colonia Potidea în Pallene — în proeminența vestică a peninsulei Chalcidica.

Periandros era un diplomat priceput. El întreținea relații de prietenie cu tiranul Trasibul din Milet, cu regele Lidiei Aliate și, probabil, cu curtea egipteană. Cu ajutorul darurilor mărinimoase el și-a asigurat susținerea a două mari temple: templul lui Apollon din Delfi și templul lui Zeus din Olympia. Această politică calculată, fără îndoială, a contribuit la întărirea autorității și prestigiului internațional al tiranului corintian și într-o anumită măsură a ajutat la consolidarea poziției dinastiei Cypselizilor și în Corint. Insuși Periandros s-a menținut la putere mai bine de 40 de ani și murind a transmis tronul nepotului Psametic. Acesta, însă, foarte curînd a fost ucis. Odată cu moartea lui dinastia Cypselizilor și-a încetat existența, iar statul întemeiat de el s-a descompus.

In Sicyon, vecin cu Corintul, circa o sută de ani (aproximativ din anul 670 pînă în a. 570 î. e. n.) a domnit o altă dinastie de tirani, numită după numele fondatorului ei Ortagor «dinastia Ortagorizilor». Cel mai renumit dintre tiranii sicionieni a fost Clisteno, care a cîrmuit între anii 600 și 570 î. e. n. Bogăția și puterea sa,

precum și victoriile repurtate la concursurile de care la Delfi și Olympia, i-au asigurat o mare popularitate în întreaga Grecie. La logodna Agaristei, fiica lui Clistene, s-au adunat, potrivit spuselor lui Herodot, miri din multe orașe grecești, situate atît în Peloponez, cît și departe de hotarele lui. Clistene s-a proslăvit, îndeosebi, prin participarea sa la așa-numitul «Primul război sacru» (circa a. 590 î. e. n.), în timpul căruia el, acționînd în comun cu atenienii și tesalienii, a cucerit și a distrus orașul Cirara (pe litoralul golfului Corint), ai cărui locuitori se dușmăneau cu sacerdoții templului lui Apollon. După această victorie tiranul sicionian a început să joace rolul principal în afacerile așa-numitei amfictionii din Delfi (liga orașelor din Grecia Centrală și Nordică, ce s-au grupat în jurul templului din Delfi).

Urmărind în politica sa internă exemplul Cypselizilor din Corint, Clistene prin toate mijloacele constrîngea și urmărea aristocrația veche doriană din Sicyon (el însuși, probabil, de origine nu era dorian). Probabil, anume în acest scop el, potrivit mărturiilor lui Herodot, l-a lipsit de onorurile ce i se cuveneau pe anticul erou Adrastos din Argos, cultul căruia se bucura de o mare popularitate în rîndurile aristocrației sicioniene și le-a transmis altui erou — Melanipos, considerat dușmanul de moarte al lui Adrastos. Herodot îi atribuie lui Clistene și o altă faptă remarcabilă. El a schimbat denumirile a trei fyle vechi doriene în Hylleeni, Dymann și Pamphilyeni, dîndu-le porecle ofensatoare, provenite de la cuvintele grecești, ce înseamnă porc, măgar și purceluș. Fyla lui proprie, ce se situa pînă la aceasta la un nivel mai jos decît cele doriene, tiranul a ordonat ca de acum înainte să fie numită «Archelaoi», adică «conducător» de popoare. Această activitate, numai dacă comunicarea lui Herodot corespunde realității, se percepe ca un mijloc original de discreditare a mîndriei morale a aristocrației gentilice. Această măsură, însă, purta un caracter șovăielnic, deoarece tiranul Sicyonului n-a schimbat nimic în instituțiile existente și a lăsat structura societății de mai înainte neatinsă.

In genere reorganizarea radicală a societății, judecînd după toate, nu intra în intențiile tiranilor corintieni și sicionieni, îngrijorați, la fel ca și toți ceilalți tirani ai epocii arhaice, mai întîi de toate «de întărirea siguranței propriei persoane și de glorificarea casei lor» (Tucidide). Contradicțiile sociale principale, ce au generat în orașele Peloponesului de Nord un avînt puternic al mișcării democratice, pe temeliile căruia au și venit la putere tiranii, în esență așa au și rămas nerezolvate. De aceea după răsturnarea tiraniei aici din nou se fac observate noi excese ale luptei de clasă încordate. Astfel, în Megara a avut loc o mare răscoală a țăranilor-debitori, care năvăleau în casele creditorilor din rîndul bogătașilor localnici și-i jefuiau. Poporul, însă, așa și n-a reușit să obțină în această luptă o victorie deplină asupra dușmanilor și asupritorilor săi. Judecînd după datele izvoarelor existente, spre sfîrșitul perioadei arhaice în Corint, Sicyon, Megara, Argos și în alte orașe ale Peloponesului de Nord a fost instaurat regimul oli-

garhic moderat. Aristocrația gentilică și-a pierdut privilegiile de mai înainte. Dar puterea continua să rămînă în mîinile celei mai înstărite părți a populației civile a polisului: marilor proprietari funciari, negustorilor bogați și cămătarilor, proprietarilor marilor ateliere meșteșugărești. Într-o mare măsură un asemenea rezultat al mișcării democratice în secolele VII—VI î. e. n. în această parte a lumii grecești se explică prin faptul că întreaga regiune, cu excepția Argosului, s-a pomenit în sfera de influență a statului spartan aristocratic, care a stabilit hegemonia asupra majorității polisurilor peloponesiace.

3. Peloponesul de Sud în secolele VIII—VI î. e. n. Sparta timpurie. Din jumătatea a doua a sec. VII î. e. n. locul de frunte printre statele Peloponesului îi revine Spartei. Orașul Sparta, care a dat denumirea întregului stat[1], a apărut în secolele XI sau X î. e. n., după ce dorienii, care au năvălit în Laconia, s-au statornicit pe pămînturile roditoare în partea de mijloc a văii Eurotasului.

În perioada dintre secolul al XI-lea — prima jumătate a secolului al VIII-lea î. e. n. spartanii au dus o luptă încordată cu triburile vecine pentru dominația asupra Laconiei. La urma urmelor ei au reușit să supună dominației lor această regiune de la hotarele sudice ale Platoului Arcadian pînă la promontoriile Tenaros și Malea pe litoralul sudic al Peloponesului. În cazul dat majoritatea populației autohtone (în temei, probabil, aheiană) a fost înrobită de spartani și transformată în hiloți. Anticii vedeau în aceasta o măsură de pedeapsă folosită de cuceritori față de comunitățile laconiene, care le opunea o rezistență dîrză. Cu mult mai posibil, însă, că o asemenea soartă aveau acei care populau cele mai roditoare pămînturi ale Laconiei și prezentau cel mai mare interes pentru spartani. Alte comunități laconiene, ce ocupau pămînturile mai puțin fertile în regiunile premuntoase și care, pe lîngă altele, au recunoscut benevol hegemonia Spartei, au intrat în componența Statului Lacedemonian cu dreptul de așa-numiți perieci (literalmente «care locuiesc în preajmă»). Spre deosebire de hiloți, periecii se considerau cetățeni liberi și beneficiau chiar de drepturi cetățenești în acele comunități și polisuri, pe teritoriul cărora ei trăiau. Dar în însăși Sparta ei erau tratați ca niște oameni «de categoria a doua» și nu li se permitea să participe la treburile statului. Astfel, deja în procesul cuceririi Laconiei au fost determinate particularitățile principale ale sistemului social și a economiei Spartei și s-au format trei clase — stări sociale principale ale societății spartane: cetățenii cu drepturi depline — spartanii, hiloții înrobiți și periecii, oameni liberi, lipsiți, însă, de drepturi politice.

În aceeași perioadă au fost, după toate probabilitățile, puse și temeliile structurii de stat a Spartei, ce se determină prin stabilitate și care s-a schimbat foarte puțin de-a lungul secolelor. Ele-

[1] În antichitate denumirea obișnuită a întregului stat spartan era Lacedemonia. Sparta se numea numai orașul sau mai exact un grup de orășele de pe malul Eurotasului, în care era concentrată masa principală a populației civile.

mentele cele mai importante ale acestui sistem politic original pot fi considerate puterea regală dublă, sfatul bătrînilor, sau gerusia, şi Adunarea poporului, sau apella. Din cele mai vechi timpuri în Sparta simultan domneau două dinastii regale, care deseori rivalizau şi se duşmăneau între ele. Regii, care susţineau că-şi trag originea de la însuşi Heracle, se bucurau de onoare şi stimă. Dar puterea lor era strict limitată de lege. Pe timp de război ei îndeplineau funcţiile conducătorilor de oşti, care dirijau acţiunile armatei spartane, în timp de pace erau preocupaţi de chestiunile judiciare şi de cele religioase. Ambii regi făceau parte din sfatul bătrînilor (împreună cu ei acesta întrunea 30 de oameni) şi participau la şedinţele lui, la care în mod practic se rezolvau toate problemele principale ale administraţiei de stat. Adunarea poporului, ce-i întrunea pe toţi cetăţenii cu drepturi depline ai Spartei, juca în acest sistem al instituţiilor de stat un rol auxiliar. Ca atare ea doar aproba hotărîrile luate de regi şi bătrîni la şedinţele lor comune.

Un loc deosebit în istoria timpurie a Spartei îl ocupă aşa-numitele războaie meseniene. Aproximativ de la mijlocul secolului al VIII-lea î. e. n. în Sparta, ca şi în multe alte state greceşti, s-a făcut simţită foamea acută de pămînt. Problema populaţiei de prisos, apărută în legătură cu aceasta, necesita soluţionare neîntîrziată şi spartanii au rezolvat-o în stilul lor. În loc să caute ieşire din situaţia creată prin colonizare, aşa cum procedau majoritatea celorlalţi greci, şi prin însuşirea a noi pămînturi îndepărtate, dincolo de mare, ei au găsit-o în lărgirea teritoriului lor pe contul vecinilor din apropiere. Principala ţintă a expansiei spartane la această etapă a devenit Messenia, o regiune bogată şi întinsă la sud-vestul Peloponesului.

Lupta pentru Messenia a fost îndelungată şi grea. Potrivit tradiţiilor spartane, primul război messenian (jumătatea a doua a secolului al VIII-lea î. e. n.) a continuat circa douăzeci de ani şi s-a încheiat cu victoria spartanilor, care au silit locuitorii Messeniei să plătească un mare tribut, ce constituia jumătate din roada lor anuală. O parte din pămînturile messeniene, posibil, deja pe acele timpuri era împărţită în clere şi repartizată între spartani. Dar aceasta nu era suficient pentru a-i asigura pe toţi cu pămînt. În Sparta s-au iscat vrajbele şi răzmeriţele civile, însoţite de apeluri pentru reîmpărţirea pămîntului.

În acest timp messenienii cuceriţi s-au ridicat împotriva dominaţiei spartane. S-a declanşat un nou război (jumătatea a doua a secolului al VII-lea î. e. n.) nu mai puţin îndelungat şi înverşunat decît cel precedent. Cu toată bărbăţia şi eroismul manifestat de mesenieni în acest război, precum şi ajutorul acordat de unele state peloponesiace, îngrijorate de întărirea Spartei, ei din nou au fost distruşi. De data aceasta populaţia Messeniei, cu excepţia locuitorilor cîtorva oraşele de litoral, cărora le-a fost dăruit dreptul de comunităţi periece, au fost transformaţi în hiloţi, iar pămîntul ce le aparţinuse a trecut în posesia statului spartan.

Cucerirea pămînturilor messeniene roditoare a permis guvernului

spartan să lichideze criza agrară ce se apropia. Probabil, îndată după terminarea celui de-al doilea război mesenian — la sfîrşitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VI-lea î. e. n.— în Sparta a fost efectuată reîmpărţirea pe larg a pămîntului şi a fost creat un sistem stabil de posedare a pămîntului, bazat pe principiul corespunderii stricte dintre numărul locuitorilor şi numărul cetăţenilor cu drepturi depline. Cele mai roditoare pămînturi din Laconia şi Messenia au fost împărţite în 9000 de loturi aproximativ egale după veniturile lor, care au fost date în folosinţă unui număr corespunzător de spartani. În continuare guvernul Spartei urmărea atent ca mărimea anumitor loturi să rămînă în permanenţă neschimbată (ele nu puteau, bunăoară, să fie fărîmiţate, cînd erau date ca moştenire), iar ele însele nu puteau fi transmise dintr-o mînă în alta ca donaţie, testament sau prin vînzare ş. a. m. d.

Împreună cu pămîntul erau împărţiţi şi hiloţii din rîndurile locuitorilor supuşi ai Laconiei şi Messeniei. Aceasta se făcea cu scopul ca fiecare lot să dispună de cîteva familii de hiloţi, care erau datoare să asigure prin munca lor cu toate cele necesare stăpînul lotului şi familia sa. În fiecare an hiloţii plăteau stăpînului lor dijmă în natură, ce consta din boabe sau făină de orz, vin, ulei şi alte produse. Norma obişnuită a acestei prestaţii (potrivit unor date, ea constituia aproximativ jumătate din roadă) era determinată de lege şi spartanul nu avea dreptul s-o majoreze după placul său. Surplusurile rămase după plata dijmei hilotul putea să le folosească după dorinţa proprie, de exemplu să le vîndă la piaţă sau să le lase în rezervă. În genere, spre deosebire de sclavii obişnuiţi sau cei de tip clasic, hiloţii beneficiau de o independenţă economică destul de mare. Spartanii, de regulă, nu se amestecau în treburile lor, dacă ei achitau conştiincios dijmele. Spartanul, de asemenea, nu avea dreptul să-l omoare sau să-l vîndă pe hilot, deoarece sclavii în Sparta erau consideraţi, la fel ca şi pămîntul pe care îl lucrau, proprietatea statului. Cu toate acestea, hiloţii, indiscutabil, se simţeau împovăraţi de situaţia lor şi niciodată nu uitau de libertatea pierdută.

Săpăturile arheologice pe teritoriul Spartei au demonstrat că în secolul al VII-lea — prima jumătate a secolului al VI-lea aici s-a situat unul din cele mai strălucite centre ale meşteşugăritului artistic al întregii Grecii. Articolele meşteşugarilor Laconiei din acea perioadă nu cedau celor mai bune articole ale meşterilor atenieni, corintieni şi eubeici.

După cucerirea Messeniei comunitatea cotropitoare (demosul spartan) s-a transformat într-o pătură izolată a ostaşilor-holpiţi profesionişti, care îşi menţineau dominaţia lor prin forţa armelor asupra detaşamentului de multe mii de hiloţi. Munca silnică a hiloţilor îi izbăvea pe spartani de necesitatea de a-şi obţine hrana printr-un mijloc sau altul şi le permitea să beneficieze de maximum de timp liber pentru a se ocupa de treburile de stat şi perfecţionarea în arta militară. Deosebit de necesară era mai ales a doua ocupaţie, deoarece după cucerirea Messeniei în Sparta s-a creat o situaţie

foarte încordată, în stare să dea naştere unei catastrofe sociale. Hiloţii, care alcătuiau majoritatea covîrşitoare a populaţiei tributare a Spartei, visau mereu să arunce jugul odios al cuceritorilor spartani. Din punct de vedere numeric hiloţii îi întreceau cu mult pe asupritorii lor şi a-i menţine în supunere era posibil numai pe calea terorii sistematice şi celei mai necruţătoare. Potrivit mărturiilor lui Plutarh, guvernul spartan din cînd în cînd iniţia razii originale asupra hiloţilor. Operaţiile de acest fel se numeau «criptii» (de la grecescul «criptos»—«tainic», «ascuns»). La ele participau tinerii spartani, «care se evidenţiau prin agerime». Înarmaţi cu spade scurte, ei îi urmăreau pe hiloţi şi-i atacau din ambuscadă, străduindu-se să-i nimicească pe cei mai viguroşi şi mai puternici.

Pericolul continuu al rebeliunii hiloţilor, ce exista mereu pentru clasa dominantă a Spartei, necesita din partea ei coeziune şi organizare maximă. Iată de ce odată cu reîmpărţirea pămîntului sau imediat după această operaţie legislatorul spartan Licurg a efectuat o serie întreagă de importante reforme sociale, care au intrat în istorie sub denumirea de legile lui Licurg. Aceste reforme într-un timp scurt au schimbat aspectul statului spartan, transformîndu-l într-un lagăr militar unitar, toţi locuitorii căruia erau supuşi unei discipline severe. Cetăţean cu drepturi depline în Sparta era considerat doar acela, care îndeplinea strict toate prescripţiile legilor lui Licurg. Aceste legi prevedeau totul, pînă şi cele mai neînsemnate detalii, cum ar fi, bunăoară, croiala îmbrăcămintei şi aspectul bărbii şi mustăţilor, care se permitea locuitorilor Spartei de a le purta.

Legea îl obliga pe fiecare spartan să-şi dea feciorii, cum numai au împlinit şapte ani, în tabere speciale — agelai (literalmente «turme»), unde erau supuşi unei mustruluieli sălbatice, educînd generaţiei tinere tenacitatea, viclenia, rigiditatea, arta de a comanda şi de a te supune şi alte calităţi, necesare «unui veritabil spartan». Toţi spartanii adulţi în mod obligatoriu frecventau trapezele comune syssitiile, aducînd în fiecare lună pentru organizarea lor o anumită cantitate de produse din gospodăriile lor. În mîinile căpeteniilor conducătoare ale statului spartan syssitiile şi agelaiele constituiau un mijloc comod de control asupra comportării şi dispoziţiei oamenilor simpli. Statul în Sparta se amesteca activ în viaţa personală a cetăţenilor, reglementînd natalitatea şi relaţiile conjugale.

Un important principiu politic, ce se afla la temelia «orînduirii lui Licurg», era principiul egalităţii. În conformitate cu acest principiu toţi cetăţenii cu drepturi depline ai Spartei oficial se numeau «egali» şi acestea nu erau cuvinte goale. În Sparta a fost elaborat şi a acţionat un timp îndelungat un întreg sistem de măsuri, îndreptate spre reducerea la minimum a oricăror posibilităţi de îmbogăţire şi prin aceasta era oprită creşterea inegalităţii de avere în rîndurile spartanilor. În acest scop au fost scoase din circulaţie monedele de aur şi de argint. Potrivit legendei, Licurg le-a înlocuit prin oboluri grele şi incomode de fier, care ieşiseră demult din uz dincolo de hotarele Laconiei. Comerţul şi meşteşugăritul erau considerate în Sparta ocupaţii ce insultau cetăţeanul. Cu ele puteau să se ocupe

limitat, numai periecii. Dar dacă vom lua în considerație că în Sparta erau interzise diferite feluri de afaceri privind vînzarea pămîntului, atunci devine evident că principalele căi de acaparare a bogăției erau barate în fața cetățenilor. Printre altele, chiar dacă careva dintre ei, totuși, ar fi reușit să adune avere, din cauza supravegherii vigilente a autorităților spartane el totuna n-ar fi putut să se folosească de ea. Toți spartanii, indiferent de originea și situația socială, trăiau în aceleași condiții, purtau aceeași îmbrăcăminte simplă și grosolană, mîncau una și aceeași hrană la o masă comună în syssitii, se foloseau de unele și aceleași obiecte casnice. Nici un spartan nu se putea lăuda în fața prietenilor și vecinilor că are veselă scumpă, mobilă frumoasă, covoare, tablouri, statui și alte obiecte rare. Producerea și utilizarea obiectelor de lux în Sparta erau strict interzise. Meșteșugarii baștinași din rîndul periecilor confecționau doar cele mai simple și mai necesare unelte de lucru și arme pentru echiparea oștirilor spartane. Importul obiectelor străine în Sparta era interzis prin lege. Principalii apărători ai ordinii publice, determinați de legile lui Licurg, au fost numiți efori, ceea ce literalmente înseamnă «supraveghetori». Ei alcătuiau un colegiu special din cinci persoane, care în fiecare an erau aleși la Adunarea poporului. Eforii erau datori să supravegheze compartarea cetățenilor și să adopte măsuri disciplinare față de acei care cît de cît încălcau prescripțiile legii. În îndatoririle eforilor intra, de asemenea, și supravegherea tuturor celor înrobiți și a populației independente a Spartei. În fiecare an intrînd în funcție, ei în mod oficial, în numele întregului stat spartan, declarau război hiloților, ca în acest fel să sancționeze omorurile lor în masă în timpul criptiilor deja amintite. În mîinile eforilor era concentrată, în acest fel, o putere enormă (anticii chiar o egalau cu puterea tiranilor), ei avînd superioritate față de toate persoanele oficiale, inclusiv față de regi. Se cunosc cazuri, cînd eforii, fără a cere consimțămîntul cuiva, îi înlăturau de la putere pe unii regi nedoriți sau îi trimiteau în exil. Odată cu introducerea «legislației lui Licurg» eforatul dintr-o magistratură auxiliară secundară, cum era în perioada inițială, se transforma într-un organ suprem de control și administrare al statului spartan.

Toate aceste transformări, fără îndoială, au contribuit la consolidarea colectivului civil al Spartei, a coeziunii interne în fața masei de hiloți înrobite, dar mereu gata de a se răscula. Beneficiind de o rezervă însemnată a puterii interne, «comunitatea celor egali» a reușit în continuare să reziste unor asemenea încercări serioase, cum a fost, de exemplu, marea răscoală a hiloților din a. 464 î. e. n. (așa-numitul cel de-al treilea război messenian) sau războiul peloponesiac din anii 431—404 î. e. n. Cu rezultatele scontate s-a soldat și antrenamentul militar perseverent, căruia spartanii i se dedau cu un zel susținut pe parcursul întregii vieți. Renumita falangă spartană (pedestrimea grea) mult timp a fost net superioară pe cîmpul de luptă și, pe bună dreptate, se bucura de o glorie invincibilă. Folosind acest mecanism excelent de luptă, Sparta deja la mijlocul secolului al VI-lea î. e. n. își supunea hegemoniei sale cea mai

mare parte a statelor peloponesiace, inclusiv asemenea polisuri mari ca Corintul Sycionn, Megara. In consecinţă, s-a creat aşa-numita Liga Peloponesiacă, care a devenit cea mai importantă confederaţie politică în Grecia acelor timpuri.

În continuare spartanii au încercat să-şi răspîndească influenţa lor şi asupra altor state greceşti, inclusiv asupra Atenei. Dar pretenţiile de mare putere ale Spartei se sprijineau numai pe forţa ei militară. Din punct de vedere economic şi cultural ea rămînea cu mult în urma altor state greceşti. Instaurarea «orînduirii lui Licurg» a frînat brusc dezvoltarea economiei spartane. În atmosfera unui regim militar dur cu cultul egalităţii artificiale, plantat treptat, a decăzut cultura sclipitoare şi originală a Spartei arhaice. Izolată în interiorul său, izolîndu-se de lumea înconjurătoare printr-un zid taciturn de duşmănie şi neîncredere, Sparta treptat devine principalul focar al reacţiunii politice pe teritoriul Greciei, reazemul tuturor adversarilor orînduirii democratice.

Capitolul VIII

FORMAREA POLISULUI ÎN ATTICA

1. Atena în secolele VIII—VII î. e. n. Societatea divizată în clase în Attica s-a constituit ceva mai tîrziu decît în diverse regiuni ale Peloponesului, dar treptat Atena s-a transformat nu numai în una din cele mai mari şi mai puternice formaţiuni statale, dar a devenit în felul său întruchiparea polisului în Grecia, centrul Eladei epocii clasice.

Apariţia polisului în Attica avea loc pe calea transformării treptate a instituţiilor gentilice. Spre deosebire de multe regiuni ale Peloponesului, rolul cuceririlor militare, înrobirii triburilor autohtone şi confiscărilor legate de acest fenomen, izgonirii locuitorilor şi altor acţiuni violente în statornicirea polisului în Attica era minim. Pe de altă parte, procesul transformărilor interne treptat s-a încheiat prin crearea celei mai dezvoltate forme social-politice a polisului grecesc, a renumitei democraţii ateniene cu un colectiv civil unit şi cu relaţii sclavagiste de tip clasic. Şi încă un moment important. Dacă istoria timpurie a multor polisuri ale Greciei e cunoscută foarte puţin din cauza absenţei documentelor, apoi cea mai veche perioadă a istoriei Atenei, primele etape ale structurii ei de polis sînt oglindite cu mult mai amănunţit în izvoare, ce permit de a reconstitui diferite stadii ale procesului îndelungat de formare a polisurilor în genere.

După cum demonstrează săpăturile arheologice, Attica a fost populată încă pe timpurile neoliticului, în epoca miceniană pe teritoriul ei s-a format unul din cele mai vechi regate, care şi-a încetat existenţa, ca şi alte centre aheene, la sfîrşitul mileniului al II-lea î. e. n. Invazia doriană, ce a dus la strămutări tribale serioase în Peloponeş, a atins Attica. Dorienii au pătruns în Attica numai în mod indirect. În temei aici trăia populaţia de mai înainte (ionienii şi pelasgii), dar în Attica şi-au găsit refugiu unele

ginți aheene strîmtorate de dorieni din Peloponez. Din toate aceste elemente s-a creat grupa tribală a atenienilor, ce vorbea în dialectul ionic al limbii grecești. În perioada homerică pe teritoriul Atticii existau cîteva comunități gentilice de sine stătătoare, dirijate de bazilei și sfaturile bătrînilor. Populația s-a împărțit după criteriul rudeniei de sînge în patru fyle (triburi), fiecare dintre ele, la rîndul său, fiind constituită din trei fratrii, fiecare fratrie numărînd cîteva zeci de ginți.

La fel ca și în alte regiuni grecești în secolele IX—VIII î. e. n. în Attica se fac observate simptome ale descompunerii orînduirii gentilice, diferențierea socială a populației și apariția primelor elemente ale statalității. Nașterea organizației de polis a început în Attica odată cu predominarea Atenei printre celelalte orășele gentilice. Situată în mijlocul unei văi fertile, favorabilă pentru agricultură, Atena dispunea de rezerve de lut calitativ și a inițiat producerea ceramicii. Așa-numitele vaze dypiloniene (vase înfrumusețate cu ornament geometric), descoperite în cartierul Dipylon în Atena, și-au găsit o largă răspîndire în Grecia.

Atena, situată la 5 km de mare, dosită de invaziile piraților, dispunea de fortificații destul de puternice pe Acropola stîncoasă și putea asigura securitatea locuitorilor Atticii într-o măsură mai mare decît orice alt orășel.

În jurul Atenei începe unificarea (synoicismul), parțial benevolă, parțial forțată a tuturor comunităților gentilice ale Atticii. O asemenea unificare, potrivit legendei, a încheiat-o eroul atenian Tezeu. Tezeu a distrus organele de conducere (adică sfatul bătrînilor și al persoanelor oficiale) în toate orășelele gentilice, cu toate treburile în Attica a început să dirijeze sfatul bătrînilor și bazileul, care se aflau în Atena. Cultul local al zeiței Atena — protectoarea orașului — a devenit cult panattic. În cinstea ei a fost instituită o sărbătoare religioasă Panatenee, festivitate la care participa toată populația. În Atena au fost strămutate multe ginți aristocratice din alte localități, ceea ce a adus la creșterea populației ei. În orașul Atena au fost transferate, de asemenea, sanctuarele zeităților antice locale, printre altele al zeului mării Poseidon, venerat în regiunile de litoral ale Atticii, al zeiței agriculturii Demetra, venerată în Eleusis ș. a.

Procesele diferențierii de avere și profesionale ale societății au dus la evidențierea a trei grupe sociale: aristocrația gentilică, care a primit denumirea de eupatrizi; masa principală a populației — agricultori-geomori, meșteșugari-demiurgi; pătura puțin numeroasă a sclavilor. În sfera politică organele vechi ale conducerii gentilice: bazileul — căpetenia de trib — este înlocuit cu colegiul persoanelor oficiale — arhonții, iar sfatul bătrînilor se transformă în sfatul areopagului, ce se completează din rîndul arhonților, al căror termen de serviciu a expirat. Și deși arhonții și areopagul se completau din rîndurile aristocrației gentilice, însăși apariția ca atare a noilor personalități oficiale și a noii componențe a dat o lovitură grea organelor tradiționale ale orînduirii gentilice.

În secolele VIII—VII î. e. n. pozițiile dominante în polisul atenian, ce se înfiripa, le-a ocupat aristocrația gentilică — eupatrizii. Multe pămînturi care mai înainte aparțineau tuturor compatrioților au fost acaparate de aristocrație. Masa principală a concetățenilor lipsiți de pămînt au sărăcit cu totul și au căzut în dependență față de eupatrizi. Posturile supreme ale arhonților și areopagului erau completate tot din rîndurile lor. Potrivit vechii tradiții, ce-și avea originea în orînduielile gentilice, aristocrația era preocupată de tălmăcirea dreptului (neînscris) și, firește, folosea aceasta în interesele sale.

Întărirea situației economice a aristocrației, consolidarea ei în rîndurile păturii dominante a societății, dreptul de dispoziție asupra organelor de conducere indicau, pe de o parte, descompunerea organizației gentilice ca atare, iar pe de alta demonstrau că eupatrizii știau să folosească tradițiile gentilice și rămășițele relațiilor gentilice pentru menținerea dominației lor în noile condiții.

O lovitură puternică asupra instituțiilor gentilice a fost dată de înregistrarea normelor de drept, ce funcționau la Atena, efectuată de arhontele Dracon în a. 621 î. e. n. Dracon nu numai înregistra dreptul existent, ce-și avea originea în timpurile îndepărtate, dar a și introdus în legislație o serie de noi legi esențiale, ce reflectau noua situație social-economică. Astfel, potrivit legilor lui Dracon, a fost anulat vechiul drept al răzbunării prin sînge, au fost introduse noi reguli ale procedurii juridice, totodată făcîndu-se deosebire între omorurile cu premeditare și fără premeditare. Legile legalizau dreptul proprietății private, în plus introducîndu-se pedeapsa capitală — moartea pentru atentatul la proprietatea privată, fie că e vorba de furtul legumelor din grădină sau însușirea unui lot de pămînt. Paza severă, chiar brutală a proprietății private, ce lua ființă, trebuia să apere acest institut nou al societății de clasă de obiceiurile colectiviste ale orînduirii gentilice.

Legislația lui Dracon a constituit o mare victorie a acelor forțe, ce reprezentau noile relații de clasă, erau cointeresate în crearea orînduirii de stat și, mai întîi de toate, a oamenilor simpli, care constituiau obiectul exploatării aspre de către eupatrizi, care foloseau cu pricepere tradițiile vechi și rămășițele gentilice în interesele lor.

Dar situația masei principale a populației continua să rămînă mai grea, fiindcă temelia bogăției sociale — pămîntul, principalele pîrghii ale vieții economice se aflau în mîinile eupatrizilor. O asemenea situație provoca nemulțumirea maselor largi ale populației ateniene. «După aceasta un timp foarte îndelungat,— scria Aristotel,— aveau loc discordii între aristocrație și popor. Trebuie de avut în vedere că în genere orînduirea de stat era oligarhică, dar principalul consta în faptul că săracii se aflau în robie — nu numai ei înșiși, dar și copiii, și soțiile lor. Ei se numeau pelați și șesari, fiindcă după asemenea condiții de arendă (adică 1/6, sau 17%, din roadă o lua proprietarul pămîntului.— *V. C.*) lucrau pămîntul bogătașilor. Pămîntul în întregime se afla în mîinile unui grup de oameni nu

prea numeros. Totodată, dacă aceşti săraci nu achitau arenda, puteau fi transformaţi în robi şi ei înşişi, şi copiii lor... Chiar şi împrumuturile tuturor erau asigurate prin sclavie pînă în timpurile lui Solon... Desigur, în condiţiile de atunci ale vieţii de stat cea mai grea şi mai amară pentru popor era situaţia sclavilor. Printre altele, şi de toate celelalte el nu era satisfăcut, fiindcă, se poate spune, nici într-un domeniu nu-şi avea partea sa».

Contradicţiile sociale în Atena la sfîrşitul secolului al VII-lea î. e. n. au atins asemenea tensiune, încît ameninţau să se reverse în ciocniri sîngeroase. În aceste condiţii excepţionale eupatrizii făceau concesii şi au fost nevoiţi să-l aleagă arhonte pe Solon, dîndu-i o misiune grea privind normalizarea situaţiei (a. 594 î. e. n.).

2. **Reformele lui Solon. Formarea temeliilor democraţiei ateniene.** Solon, om politic de vază, gînditor şi poet, înţelegea bine caracterul complicat al situaţiei social-politice create. Fiind eupatrid de origine, după relaţiile de rudenie şi de prietenie, Solon era preocupat mult de operaţiile comerciale şi cunoştea bine necesităţile păturilor comercial-meşteşugăreşti ale Atenei. El înţelegea că stagnarea şi conservatismul eupatrizilor atenieni, care se agaţă de rămăşiţele rînduielilor gentilice, trăiesc în trîndăvie pe contul celei mai crunte exploatări a maselor de rînd ale agricultorilor, împiedică dezvoltarea economică şi culturală, creează o situaţie explozivă în interiorul Atenei. Viitorul strălucit al Atenei Solon îl vedea în redresarea generală a economiei, în dezvoltarea agriculturii, în răspîndirea producţiilor meşteşugăreşti, în lărgirea operaţiilor comerciale, în crearea cerinţelor pentru activitatea economică a păturilor mijlocii ale cetăţenilor atenieni şi a elementelor comerciale-meşteşugăreşti, în instaurarea ordinii de stat şi atragerea în viaţa politică a păturilor largi ale populaţiei.

Fiind ales arhonte-prostat cu cele mau largi împuterniciri, Solon şi-a început realizarea programului său privind reformarea regimului social şi de stat al Atenei. Reformele lui Solon au atins aproape toate laturile societăţii ateniene: relaţiile economice, structura socială, arta militară şi administraţia de stat.

În domeniul economic Solon urmărea scopul de a activiza viaţa economică a Atenei în ansamblu. Au fost adoptate măsuri privind reglarea alimentaţiei cu apă a teritoriului rural al Atticii, care de obicei suferea de secetă. O atenţie deosebită se acorda cultivării măslinilor: s-a permis exportul uleiului de măsline peste hotarele Atticii în scop de obţinere a profitului (în acelaşi timp exportul cerealelor pe cale legislativă era interzis), au fost decretate prescripţii, ce reglementau ordinea sădirii măslinilor.

Datorită măsurilor întreprinse, producerea măslinelor în Attica ulterior s-a transformat într-o ramură înfloritoare şi rentabilă a agriculturii, iar uleiul de măsline atenian era renumit în toată lumea greacă.

În legislaţia lui Solon şi-au găsit loc articole, ce stimulau practicarea oricărei activităţi meşteşugăreşti. Unul din aceste articole îl elibera pe fecior de sarcina de a-l întreţine pe tatăl bătrîn, care

nu l-a învățat pe fiu măcar o meserie. În scopul creării unor condiții favorabile pentru operațiile comerciale, Solon în locul sistemului de măsuri și greutăți al lui Fidon și sistemului monetar masiv eginian a introdus sistemele de greutăți și monetar mai comode și mai răspîndite în bazinul Mării Egee.

Exprimînd interesele acelor cercuri ale societății ateniene, care erau cointeresate în concentrarea mijloacelor pentru dezvoltarea economică a Atenei, Solon a dus o luptă activă împotriva oricăror abuzuri și cheltuieli neproductive: era interzisă înmormîntarea costisitoare, sacrificarea fără rost a unui număr impunător de animale, construirea cavourilor luxoase.

Destul de variat și productiv era programul transformărilor sociale, propus de Solon. Au fost traduse în viață cîteva legi, care reflectau transformarea profundă a structurii sociale ateniene.

O importanță principială avea împărțirea întregii populații libere a Atenei, introdusă de Solon, în patru categorii potrivit mărimii venitului agricol. Persoanele care primeau un venit de 500 de medimne în cereale sau în produse lichide (vin, ulei) erau considerate de cea mai înaltă categorie (prima) și au început să se numească pentacosiomedimni (cincisutiști). Categoria a doua o alcătuiau aceia care obțineau un venit de 300 de măsuri (ei erau numiți cavaleri). Cetățenii de categoria a treia, așa-numiții zeugiți (de la zeugos — jug, adică cei ce aveau proprietate doi boi[1]), aveau 200 de măsuri și, în sfîrșit, cetățenii de categoria a patra, cea inferioară, o alcătuiau așa-numiții teții, care dispuneau de un venit mai mic de 200 de măsuri. Apartenența la o categorie sau alta era legată de existența unor anumite drepturi și îndatoriri. Reprezentanții primelor două categorii își făceau serviciul la cavalerie, erau aleși în posturile supreme, zeugiții erau încadrați în pedestrimea grea, teții aveau doar dreptul să voteze la Adunarea poporului. Acum nu apartenența la o categorie sau alta, ci mărimea proprietății private determina apartența socială și importanța omului. E adevărat, împărțirea în fyle gentilice, fratrii și ginți s-a păstrat, Solon nu le-a anulat, dar ele și-au pierdut însemnătatea de mai înainte.

Una dintre cele mai importante era reforma radicală privind abolirea datoriilor. Mai înainte de toate, au fost casate toate datoriile, făcute sub amanetarea pămîntului — a fost efectuată așa-numita seisachteia, adică «scuturarea poverii» (creditorii pentru asigurarea datoriei instalau pietre ipotecare pe sectoarele țăranilor debitari). Totodată, în mod legislativ se interzicea înrobirea pentru datorii. Ridicarea pietrelor ipotecare și anularea sclaviei pentru datorii a constituit o lovitură grea asupra aristocrației gentilice, deoarece anume cu ajutorul acestor acțiuni ea și-a mărit suprafețele de pămînt și i-a înrobit pe agricultori, prefăcîndu-i în arendași dependenți. Străduindu-se să întărească situația economică a agricultorilor mij-

---

[1] Există și o altă explicație a termenului **zeugit**: de la ziugon — rînd (în falangă).

locaşi, Solon a introdus limita dobînzilor pentru împrumut. Aceste măsuri radicale trebuia să întărească situaţia economică a masei principale a agricultorilor atenieni, să creeze unele garanţii ale bunăstării lor generale. Totodată anularea sclaviei pentru datorii avea o importanţă principială pentru întreaga dezvoltare a economiei ateniene, deoarece orienta marile gospodării în curs de dezvoltare (atît posesiunile, cît şi atelierele de meşteşugărit) nu spre munca cetăţenilor dependenţi înrobiţi, ci spre munca sclavilor, achiziţionaţi pe pieţe sau capturaţi în timpul campaniilor militare.

Dintre alte reforme sociale ale lui Solon trebuie menţionată introducerea libertăţii testamentului în cazul lipsei moştenitorilor direcţi (mai înainte această avere, mai ales pămîntul, rămînea în proprietatea gintei) şi introducerea maximumului asupra pămîntului, adică interzicerea de a avea posesiuni de pămînt mai mari decît cele stabilite de lege, fiind limitată prin aceasta concentrarea proprietăţii funciare.

Transformări importante au fost efectuate în domeniul militar-politic. Dacă mai înainte organizaţia militară era strîns legată de colectivul de gintă şi rolul decisiv îl juca aristocraţia, apoi în timpul lui Solon ea era pusă în legătură strînsă cu împărţirea socială generală a societăţii ateniene în patru categorii. Temelia organizaţiei militare a devenit pedestrimea grea a hoplitilor, care se completa din rîndurile zeugiţilor.

Toate aceste acţiuni ale lui Solon au dus la intensificarea activităţii Adunării poporului. Întrunirile cetăţenilor pentru soluţionarea diferitelor probleme erau bine cunoscute în Grecia Antică încă din epoca homerică şi au existat pe parcursul secolelor VIII—VII î. e. n. Însă rolul lor la Atena în sec. VIII—VII î. e. n. era neînsemnat, întrunirile se făceau la dorinţa aristocraţiei, ele constituind unul din instrumentele dominaţiei politice.

În timpul lui Solon situaţia s-a schimbat. La Adunarea poporului au început a fi discutate chestiunile de stat, a se adopta legi care erau îndreptate împotriva aristocraţiei. Printre altele, o serie întreagă din reformele lui Solon au fost aprobate la Adunările poporului. Noua diviziune socială pe patru categorii, ce le-a proclamat dreptul zeugiţilor şi teţilor de a participa la Adunările poporului, sporirea generală a ponderii sociale şi a însemnătăţii militare a păturilor mijlocii ale populaţiei au dus la aceea că Adunarea poporului s-a transformat într-un organ de stat plenipotenţiar şi important. În scopul organizării mai bune a activităţii Adunării poporului Solon instituie un nou organ — Sfatul celor 400 de oameni (se alegeau cîte 100 de oameni de la fiecare fylă), care dirija cu activitatea de pregătire a chestiunilor, ce urma a fi discutate la Adunarea poporului, punea în dezbatere unele probleme de actualitate ale administraţiei. Ridicarea rolului Adunării poporului şi instituirea Sfatului celor 400 au dus la limitarea funcţiilor Sfatului aristocratic al areopagului. Un nou organ de stat a devenit heliaia, numerosul colegiu al judecătorilor, aleşi din rîndurile păturilor cetăţenilor, inclusiv teţii. Heliaia avea misiunea să verifice dările de seamă ale persoanelor ofi-

ciale, să contribuie la reglementarea diferitelor conflicte între cetăţeni. Heliaia a devenit cel mai democratic organ printre celelalte organe de stat. Pentru dirijarea activităţii financiare a polisului, ce se complica mereu, au fost instituite noile funcţii de vistiernici, poletes (ei dădeau în arendă averea statului), colacretes (ei supravegheau asigurarea financiară a ofrandelor). Funcţiile poliţieneşti le executa colegiul alcătuit din 11 persoane. Esenţa noilor rînduieli politice consta în organizarea unei asemenea cîrmuiri de stat, în care ar putea participa păturile largi ale poporului atenian, ale demosului. Orînduirea de stat, în care la procesul de dirijare pot participa cele mai largi pături ale demosului, a primit denumirea de democraţie.

Acestea sînt direcţiile principale ale activităţii reformatoare variate a lui Solon, în rezultatul căreia la Atena au fost puse temeliile democraţiei polisului, care au adus Atena la o înflorire splendidă în perioada clasică a istoriei Greciei. După importanţa sa istorică, profunzimea transformărilor, activitatea reformatoare a lui Solon a constituit o adevărată revoluţie în istoria Atenei. Solon, scria F. Engels, «...a inaugurat seria aşa-ziselor revoluţii politice, şi a făcut-o printr-o incursiune în raporturile de proprietate»[1].

3. Tirania lui Pisistrate şi a pisistraţilor (aa. 560—510 î. e. n.). Revoluţia lui Solon a pus temeliile democraţiei polisului, dar într-un termen atît de scurt n-a fost capabilă să dezrădăcineze toate rămăşiţele orînduirii gentilice, să înfrîngă definitiv situaţia dominantă a aristocraţiei. Bogăţiile acumulate, relaţiile corporative, o parte însemnată a oamenilor dependenţi, formal eliberaţi, dar ca atare legaţi de gintele nobiliare, îi asigurau vechii aristocraţii un mare rol în viaţa socială, o mare influenţă politică. Dar reformele lui Solon au consolidat situaţia demosului, care putea conta pe legislaţie, pe o politică economică favorabilă, pe noile organe ale puterii. Lupta dintre aristocraţie şi demos a continuat, după Solon, dar ea a căpătat o nouă semnificaţie: demosul reprezenta deja o forţă considerabilă. După Solon la Atena se organizează trei grupări politice, conduse de reprezentanţii familiilor aristocratice: pedienii în frunte cu Licurg, paralienii în frunte cu Megacles şi diacrienii în frunte cu Pisistrate. Aceste grupări nu constituiau partide politice de tip contemporan. Ele constituiau nişte asociaţii de grupe ale familiilor aristocratice, al căror program principal era acapararea puterii şi folosirea ei în scopurile lor meschine, dar în lupta pentru putere în ansamblu şi sub presiunea lor a fost nevoie să se elaboreze măsuri şi legi în favoarea demosului. Astfel, în anii 60 ai secolului al VI-lea î. e. n. în insula Salamina a fost organizată o cleruhie (aşezare) a săracilor atenieni, care au primit acolo loturi de pămînt, în schimb erau datori să apere Salamina de invaziile permanente ale vecinilor din Megara.

Lupta aprigă între grupările politice s-a soldat cu victoria diacrienilor în frunte cu Pisistrate, care în a. 560 î. e. n. s-a proclamat

[1] *Marx K., Engels F.* Opere alese. Chişinău, 1979, vol. 3, p. 348.

tiran-cîrmuitor suprem al polisului. Luînd puterea, Pisistrate a început să ia măsuri privind consolidarea ei. Sarcina lui principală nu consta în efectuarea reformelor, menite să contribuie la însănătoşirea situaţiei social-economice a diferitelor pături ale populaţiei, cum a făcut Solon, ci în asigurarea trăiniciei propriei puteri, la puterii grupelor sociale şi a gintelor aristocrate, care îl susţineau.

Pisistrate a vrut să reprezinte regimul său ca un regim ce ar satisface cele mai diverse pături ale populaţiei: agricultorilor, cercurilor comerciale-meşteşugăreşti, o parte a aristocraţiei. În interesele ţăranilor Pisistrate stimula ocupaţia lor agricolă, le acorda săracilor credite avantajoase pentru lucrările agricole, a instituit judecătorii de deme cu scopul de a clarifica neînţelegerile descoperite pe loc, fără a-i sustrage pe agricultori din lucru. Totodată, anume Pisistrate a introdus un impozit împovărat în proporţie de 1:10 sau 10 la sută din roadă în favoarea vistieriei sale.

Pisistrate stimula practicarea meşteşugurilor, producţia pentru export dincolo de hotarele Atticii. La Atena Pisistrate a efectuat ample lucrări de construcţie: a fost construit templul zeiţei Atena pe acropolă, a fost pusă temelia templelor lui Apollon şi Zeus. Pentru asigurarea Atenei cu apă potabilă a fost construit un apeduct. Pisistrate promova o politică activă în bazinul Mării Egee, stimula comerţul maritim, ceea ce a contribuit la dezvoltarea construcţiei navale. În epoca lui Pisistrate renumitul stil al vazelor cu figuri negre a fost înlocuit cu stilul elegant al vazelor cu figuri roşii, ceea ce a dat un nou impuls producţiei de ceramică. În cartierul olarilor Kerameikos se deschid noi ateliere de olărit.

N-a fost obijduită nici aristocraţia. Ce-i drept, Pisistrate a confiscat pămînturile adversarilor săi şi a dat o parte din pămînturile confiscate ţăranilor săraci, dar cea mai mare parte a familiilor aristocratice şi-au păstrat bogăţiile deşi au fost nevoiţi să renunţe la influenţa lor în favoarea tiranului.

Străduindu-se să dea strălucire oraşului şi administraţiei sale, Pisistrate i-a atras la palatul său pe cei mai renumiţi reprezentanţi ai literaturii şi artei greceşti (de exemplu, poeţii Anacreon şi Simonide), nu cruţa mijloace pentru organizarea festivităţilor obşteşti. Cu o mare splendoare se organizau sărbătorile în cinstea protectoarei polisului zeiţei Atena — Panateneele, la care participau însuşi tiranul şi familia sa. Modesta sărbătoare rustică de mai înainte în cinstea zeului vinului şi al veseliei Dionysos — Dionysiile, se transformă într-o festivitate (panatţică), capătă o importanţă de stat şi se desfăşoară în mod solemn. O parte componentă a Dionysiilor au devenit cîntecele de ritual în cinstea lui Dionysos, pe care le interpretau corurile speciale. Cîntecele corului alternau cu intervenţiile actorilor. Aceste reprezentaţii simple au pus temelia celebrei tragedii şi comedii attice, care a cunoscut o înflorire splendidă în sec. V î. e. n.

Reuşită şi de proporţii era politica externă a tiranilor atenieni, al cărei scop principal consta în cucerirea punctelor-cheie, ce controlau calea maritimă spre golfuri şi mai departe, în bazinul Mării

Negre. Pisistrate a reuşit să cucerească mine bogate în Pangeu pe litoralul Traciei, atenienii şi-au consolidat poziţiile pe insulele Lemnos şi Imbros. Pe malul asiatic, nu departe de intrarea în Hellespont, a fost cucerit oraşul Sigeion. Unul dintre eupatrizii atenieni, Miltiade, adversarul lui Pisistrate, fiind nevoit să părăsească Atena, a pus stăpînire pe insula Chersonesul Tracic şi, în pofida duşmăniei şi divergenţelor politice, susţinea interesele atenienilor în această regiune. Pisistrate a stabilit relaţii de prietenie cu tiranii insulelor Naxos şi Samos, cu aristocraţia tesaliană, cu oraşele Argos şi Corint. Succesele pe arena politică internaţională au transformat Atena din perioada lui Pisistrate într-un polis puternic, ce a jucat un mare rol în relaţiile internaţionale ale lumii greceşti.

Fiii lui Pisistrate, Hippias şi Hipparhos, care au moştenit puterea după moartea tatălui în a. 527 î. e. n., au continuat politica lui, dar n-au reuşit s-o menţină. În a. 514 î. e. n., în rezultatul unui complot, a fost ucis Hipparhos, iar Hippos a intensificat teroarea regimului, ce a provocat nemulţumirea generală. S-a înrăutăţit şi situaţia politică externă a Atenei. Imensa monarhie persană a cucerit toate oraşele greceşti din Asia Mică şi cea mai mare parte a insulelor din Marea Egee. Atenienii au fost nevoiţi să plece din Chersonesul Tracic. Neamul aristocratic atenian al Alcmeonizilor, aflaţi în exil ca duşmani ai pisistraţilor, s-a folosit de nemulţumirea maselor largi ale populaţiei ateniene, de eşecurile în politica externă. Alcmeonizii au început să adune forţe, ca să răstoarne tirania din Atena. Ei au reuşit să-l atragă de partea lor pe oracolul din Delfi foarte influent în problemele politice, precum şi puternica Spartă. Regele spartan Cleomene, în fruntea unei armate destul de impunătoare, a năvălit în Attica şi a asediat acropola fortificată. Fiind lipsit de orice susţinere, Hippias s-a predat în mîinile învingătorului, refugiindu-se mai apoi în Persia. Tirania în Atena căzu (a. 510 î. e. n.).

În pofida duratei scurte, tirania lui Pisistrate şi a feciorilor săi a avut o mare însemnătate pentru dezvoltarea Atenei. Deşi tiranii într-o anumită măsură se conduceau de scopurile lor personale, politica lor de manevrare printre diverse pături sociale, menţinerea ordinii de stat şi a renumitei calamităţi sociale, stimularea progresului economic şi cultural au exercitat o influenţă pozitivă asupra procesului general de dezvoltare a societăţii ateniene. Tiranii n-au anulat legislaţia lui Solon şi în societate continua procesul de consolidare a orînduirii polisului, temelia căruia a fost pusă de Solon.

4. Legislaţia lui Clistene. Organizarea democraţiei polisului. Răsturnarea tiraniei lui Hippias a provocat accesul luptei interne, în rezultatul căreia la conducerea Atenei a venit neamul Alcmeonizilor. Reprezentantul lui, Clisthene, a lansat un program de reforme, care aveau menirea să dezrădăcineze ultimele rămăşiţe ale relaţiilor gentilice şi să încheie procesul de creare a orînduirii polisului în varianta sa democratică. Reformele lui Clisthene s-au efectuat din a. 509 pînă în a. 500 î. e. n.

O mare importanţă avea introducerea noii împărţiri administra-

tive a Atticii. Vorba e că forța aristocrației gentilice, cele mai adînci rădăcini ale ei erau implantate în sistemul împărțirii tradiționale a Atticii în fyle, fratrii și ginte. In aceste subdiviziuni erau posesiuni gentilice, culte gentilice ale aristocrației, în jurul cărora se adunau rudele sărăcite dependente de ea. Clisthene a făcut încercarea de a stîrpi aceste rădăcini. Teritoriul întregii Attici a fost împărțit în 10 fyle teritoriale, fiecare dintre ele fiind constituită din 3 tritii, fiecare tritie includea cîteva demosuri—cea mai mică unitate administrativă. Fiecare din cele 10 fyle nu reprezenta în sine un teritoriu compact. Ea era alcătuită din trei tritii, situate în diferite locuri ale Atticii (o tritie în raza orașului Atena, una — în zona de litoral, a treia — în interiorul Atticii). Colectivele gentilice de mai înainte s-au pomenit a fi împrăștiate prin cele mai diverse demosuri, tritii și fyle. Prin urmare, ele ca atare erau desființate și pierdură orice importanță politică.

La sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. Atena s-a transformat într-un centru orășenesc mare și dens populat. La Atena trăia întreaga masă pestriță de oameni, legată de producțiile de meșteșugărit și de comerț; de la posesorii marilor ateliere și nave pînă la simplii marinari și vîslași. La fel ca și în fiecare mare centru comercial-meșteșugăresc, aici au nimerit originari din alte orașe grecești (Milet, Samos, Sigeian, Corint, Megara ș. a.), care s-au stabilit și au rămas cu traiul pentru totdeauna pe aceste meleaguri. Acești străini au alcătuit categoria metecilor, ei se deosebeau de atenienii băștinași prin faptul că nu beneficiau de drepturi cetățenești, nu puteau să aibă loturi de pămînt, să participe la Adunarea poporului, dar puteau să deschidă un atelier sau să aibă o corabie.

Străduindu-se să contrapună demosul orășenesc în ansamblu vechii aristocrații și să mărească importanța lui politică, Clisthene folosea situația favorabilă creată în legătură cu reorganizarea generală a administrației ateniene, cu formarea noilor fyle și a inclus în componența cetățenilor cu drepturi depline o mare parte din meteci și liberți.

Ca și pe timpurile lui Solon, destul de acută era la sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. problema agrară și anume: existența cetățenilor cu puțin pămînt, care cu greu o scoteau la capăt. Pe lîngă toate, problema agrară acută se agrava și din cauza faptului că Clisthene a inclus în numărul cetățenilor atenieni metecii și liberții, care mai înainte nu aveau dreptul să posede pămînt. Pentru asigurarea cu pămînt a cetățenilor care aveau puțin pămînt sau nu-l aveau defel, Clisthene nu s-a decis la o asemenea măsură radicală ca reîmpărțirea generală a pămîntului în Attica. A fost găsită o altă soluție. In a. 506 î. e. n. Atena i-a distrus pe chalcidieni, care au năvălit de pe insula vecină Eubeia și au cucerit o parte a teritoriului orașului Chalcis. Pe teritoriul confiscat în favoarea Atenei au fost strămutați 4000 de atenieni săraci (coloniști-cleruhi), care au primit loturi de pămînt, ce le asigura un venit destul de bun, egal cu cel al zeugitului atenian. Această acțiune importantă nu numai că a atenuat pentru un timp oarecare acțiunea problemei agra-

re în Atena, dar a contribuit şi la consolidarea păturii mijlocii a agricultorilor (zeugiţilor) în viaţa socială şi politică a Atenei.

Stabilind noua împărţire administrativă, bazată pe principiul teritorial, Clisthene a adus în corespundere cu ea întreaga structură a organelor puterii polisului. Acum la completarea tuturor organelor administrative la Atena se respecta strict reprezentanţa noilor unităţi administrative. Sfatul celor 400, alcătuit din reprezentanţii fylelor gentilice vechi, a fost desfiinţat. În locul lui a fost instituit un nou sfat — Sfatul celor 500, care se completa cu cîte 50 de reprezentanţi de la fiecare nouă fylă, în cadrul fylelor candidaţii în membrii Sfatului celor 500 erau aleşi pe deme şi tritii. Funcţiile elective de asemenea se completau, respectîndu-se cu stricteţe reprezentanţa fylelor. Cea mai mare parte a funcţiilor elective acum era alcătuită din 10 membri, după numărul fylelor teritoriale. Au fost instituite noi funcţii, printre altele funcţia financiară a celor 10 apodecţi (încasatorii diferitelor cotizaţii) şi 10 strategi (comandanţi militari).

Competenţa noului Sfat al celor 500 a fost lărgită, el avea misiunea să ţină şedinţe sistematic şi era responsabil nu numai de pregătirea chestiunilor pentru Adunarea poporului, dar era preocupat şi de administrarea curentă. Funcţiile areopagului aristocratic au fost limitate, treptat el se transforma într-o instanţă judiciară, importanţa lui politică scădea.

În scopul ocrotirii ordinii stabilite, evitării posibilităţii de acaparare a puterii din partea unei oarecare persoane influente a fost introdus aşa-numitul ostracism (adică votarea pe cioburi). Ostracismul reprezenta în sine votarea specială în Adunarea poporului pe următoarea chestiune: este oare în stat vreo persoană, care pune în pericol orînduiala existentă? Participanţii la Adunarea poporului scriau numele acestui om pe cioburi de amfore sau de alte vase. Dacă pe 6000 de cioburi figura unul şi acelaşi nume[1], acest om era expulzat din Atena pe un răstimp de 10 ani.

Legislaţia lui Clisthene şi a adepţilor săi a încheiat transformările începute în societatea ateniană de Solon. Au fost lichidate cele mai adînci rădăcini ale orînduirii gentilice, întreaga structură a vieţii social-politice şi culturale se întemeia pe noi principii de clasă şi de stat şi nu pe cele de rubedenie. Temelia diferenţei sociale a populaţiei a devenit existenţa şi lipsa proprietăţii private, fundamentul împărţirii administrative şi organizării politice a devenit principiul teritorial. A fost pusă temelia economiei dinamice, bazată pe posibilităţile folosirii pe larg a muncii sclavilor străini. Organele puterii politice au fost create în aşa mod, încît să asigure participarea la administrare a tuturor cercurilor populaţiei civile. În conformitate cu aceste legi a fost efectuată şi organizarea militară, ce se baza pe falanga hoplitilor, ce se completa din rîndurile păturilor mijlocii ale populaţiei.

Legile lui Clisthene au încheiat formarea societăţii sclavagiste

[1] Există şi alte interpretări ale procedurii votării pe cioburi: era expulzat omul care întrunea majoritatea din 6000 voturi, adică 3000 şi mai multe voturi.

și a statului în Atena sub forma polisului democratic, care a început în secolul al VIII-lea î. e. n. «În ce măsură statul, care s-a constituit în ceea ce privește trăsăturile lui principale,— menționa F Engels,— corespundea cu noua situație socială a atenienilor, ne-o dovedește rapida înflorire a comerțului și a industriei. Antagonismul de clasă, pe care se bazau acum instituțiile sociale și politice, nu mai era un antagonism dintre aristocrație și poporul simplu, ci un antagonism dintre robi și oameni liberi, dintre cetățenii aflați sub ocrotire și cetățenii cu drepturi depline»[1].

Capitolul IX

POLISUL GREC. PARTICULARITĂȚILE DEZVOLTĂRII ÎN GRECIA A SOCIETĂȚII SCLAVAGISTE ȘI A STATULUI. SECOLELE VIII—VI Î. E. N.

Perioada arhaică (secolele VIII—VI î. e. n.) a fost timpul constituirii societății sclavagiste și a statului în formă de polis. Aceasta a fost o cale nouă de dezvoltare a societății de clasă și a orînduirii de stat, cale ce se deosebea de aceea pe care porniseră cîndva societățile vechi din Orient și cele mai vechi formațiuni de stat grecești din mileniul al II-lea î. e. n. (societățile din Creta și din Grecia Aheeană). Care sînt particularitățile căii noi de apariție în Grecia a societății sclavagiste și a statului în mileniul I î. e. n.?

Formarea bazelor civilizației grecești în secolele VIII—VI î. e. n. se producea nu pe baza descompunerii așa-numitelor relații gentilice «pure», precum avusese loc în marea majoritate a societăților precedente, dar pe o bază de civilizație mult mai complicată. Această bază mai complicată conținea o bogată și interesantă moștenire creto-miceniană. Experiența istorică a mileniului al II-lea nu s-a pierdut în zadar (de fapt, în procesul istoric nimic nu dispare fără urmă), de ea s-a ținut seama, ea a accelerat și a îmbogățit procesul istoric general.

În secolele VIII—VI î. e. n. relațiile de clasă se dezvoltau la un nivel mult mai înalt al forțelor de producție decît în mileniul al II-lea î. e. n. În special, o uriașă influență a avut folosirea în producție a unui metal nou — a fierului. Cu ajutorul uneltelor de fier puteau fi valorificate pămînturi pietroase, tăiate și transformate în pășuni spații întregi de păduri, prelucrate roci tari de piatră. Aceasta, firește, lărgea posibilitățile materiale ale grecilor, crea premisa pentru apariția unei economii mai dinamice, care pornea un ritm mai rapid al dezvoltării economice și sociale, decît gospodăria naturală conservativă.

Condițiile naturale din Grecia se deosebesc de condițiile naturale din țările Orientului Antic prin faptul că aici pentru a te ocupa în mod normal de agricultură nu există necesitatea de a construi instalații hidrotehnice complicate ca în Orientul Antic. Astfel, se creau

---

[1] *Marx K., Engels F.* Opere alese. Chișinău, 1979, vol. 3, p. 353.

condiții favorabile pentru dezvoltarea proprietății private asupra pămîntului, asupra lotului de pămînt, iar principala unitate de producție au devenit nu gospodăriile mari regale sau ale templelor ori producția obștii cu reglementarea ei măruntă, ce prevedea un uriaș aparat administrativ, ci gospodăria privată nu prea mare, organizată pe principii raționale, cu o exploatare cruntă a muncii sclavilor și o rentabilitate relativ mare.

Procesul de dezvoltare istorică a societății grecești din secolele VIII—VI î. e. n. decurgea în cadrul unor republici mici, în interior unite, ce se sprijineau pe colectivul de cetățeni agricultori mijlocași. În asemenea formațiuni mici sociale și de stat apăreau posibilități mai favorabile pentru crearea unei economii raționale și dinamice, unei structuri sociale mai complexe, diferitelor instituții politice și unei înalte culturi, decît în cadrul unor monarhii mari ca teritoriu, dar slab legate din punct de vedere economic, cu un aparat administrativ costisitor.

Rezultatul general al procesului de dezvoltare istorică a Greciei în secolele VIII—VI î. e. n. a fost apariția pe teritoriul Greciei Balcanice, în bazinul Mării Egee, în Grecia Mare și în bazinul Mării Negre a cîtorva sute de mici formațiuni statale cu o structură social-economică, principii de conducere politică și un sistem de valori spirituale mai mult sau mai puțin asemănătoare. Anume în cadrul orînduirii de polis grecii antici au creat în perioada clasică a istoriei lor o strălucită civilizație, care a constituit o mare contribuție la tezaurul culturii mondiale, i-a asigurat societății din Grecia Antică un loc de cinste în istoria universală.

Fiecare din numeroasele polisuri grecești constituia un fenomen aparte, însă pe lîngă tot specificul lor, majoritatea statelor grecești aveau și unele trăsături comune, ce permiteau a le considera anume organisme de polisuri.

Care sînt aceste trăsături comune, care-s esența și principiile mai caracteristice ale polisului grecesc sub un aspect generalizat? Conținutul interior al polisului nu poate fi redus doar la o anumită organizare statală și la un sistem de valori spirituale. Indiferent de dimensiuni, fiecare polis grecesc reprezenta societatea cu multiplele ei laturi, adică reprezenta un sistem economic concret, o structură socială, o organizație politică și un complex divers al culturii.

După dimensiuni și numărul populației polisurile grecești erau diferite. Existau polisuri foarte mari. De exemplu, Lacedomonia, sau Sparta, avea un teritoriu de 8400 km² și o populație de 200—300 mii de oameni. Polisul atenienilor avea un teritoriu de circa 2500 km² cu o populație de 250—350 mii de oameni. Dar existau și polisuri foarte mici, cu un teritoriu de 30—40 km² și cu o populație de cîteva sute de oameni, cum era, de exemplu, polisul focidian Panopeu (la hotar cu Beoția).

Cel mai răspîndit, însă, tip de polis grecesc avea un teritoriu de 100—200 km², adică 10×10 sau 10×20 km, cu o populație de 5—10 mii de oameni, inclusiv femei, copii, străini și sclavi; bărbații-ostași cu drepturi depline puteau fi de la 1 mie pînă la 2 mii de

oameni. «Populația polisului,— scria Aristotel,— trebuie să fie ușor vizibilă, tot atît de ușor vizibil trebuie să fie și teritoriul lui; ușor vizibil, cînd vorbim de teritoriu, înseamnă același lucru, ca și cum am spune că el trebuie să fie ușor de apărat». În centrul teritoriului polisului se afla orașul. «Între tot spațiul ce îl înconjoară orașul trebuie să reprezinte punctul central, de unde ar fi posibil a trimite pretutindeni ajutor. O altă condiție constă în faptul ca înspre oraș să fie ușor a transporta produse agricole, mai apoi, ca să fie comod a aduce încolo materiale forestiere și tot ce va procura statul pentru a fi prelucrat... Legătura orașului și a întregului teritoriu al polisului cu marea constituia un mare avantaj și în scopul securității statului, și din punct de vedere al aprovizionării depline cu tot necesarul». Acest tablou al polisului ideal, zugrăvit de Aristotel, era un fel de generalizare a realității concrete a polisurilor grecești.

Polisul grecesc tipic era un stat minuscul, al cărui teritoriu putea fi cutreierat dintr-un capăt în altul timp de cîteva ore, cu un număr mic de locuitori, majoritatea căruia se știau în față, cu un singur centru, unde se convoca Adunarea poporului, se aflau templele celor mai venerați zei, atelierele meșteșugărești, unde trăia majoritatea populației. Orașul era situat ori pe malul mării, ori la cîțiva kilometri de țărm, iar pe țărm avea radă sau port (rada Faleron era situată la 5 km de Atena). Centrul orășenesc al polisului putea fi înconjurat de o centură de ziduri de apărare, însă în secolul al VI-lea î. e. n. fortificațiile din jurul orașului abia începeau a se construi și multe orașe încă nu le aveau. În centrul orășenesc locuiește cea mai mare parte a populației polisului, adeseori peste 50% din populație, inclusiv proprietari de pămînt și agricultori, care zilnic pleacă să-și lucreze loturile, mai ales că ele nu-s departe. În oraș pe piața centrală se desfășoară operații comerciale, aici au loc festivități generale și competiții sportive. Cu toate că pe teritoriul polisului erau cîteva așezări sătești, centrul orășenesc era unul pentru întregul teritoriu. Iată de ce polisul mai este numit și oraș-stat.

Baza economiei polisului era cultivarea pămîntului. În virtutea condițiilor naturale din majoritatea orașelor grecești, agricultura avea o structură complexă și includea cîteva ramuri: plugăritul, viticultura, cultivarea măslinilor, legumicultura-pomicultura și creșterea vitelor. Viticultura, cultivarea măslinilor și legumicultura cereau mari cheltuieli de muncă și de mijloace materiale și de aceea creau posibilitatea de a folosi suplimentar brațe de muncă ale sclavilor.

În centrul orășenesc, care, de obicei, era situat pe malul mării, trăiau meșteșugari și comercianți, se creau condiții favorabile pentru schimbul de mărfuri și operații comerciale. Polisurile grecești erau de proporții mici și pe teritoriul lor foarte mic puteau să nu fie metalele necesare (fier, cupru, bronz), lemn de construcție și altă materie primă. De aceea apărea necesitatea de a le procura. Relațiile de marfă, circulația mărfurilor prin intermediul pieței, prin intermediul comerțului au devenit unul din principiile de bază

ale întregii vieți economice a polisului. Agricultorii și proprietarii de pămînt scoteau la piață vin, ulei, cereale, lînă, ca de acolo să procure unelte de muncă, țesături, îmbrăcăminte, piele și alte articole necesare pentru viață. Economia polisului deschidea posibilități mult mai mări decît în Orient, pentru dezvoltarea relațiilor de marfă, iar, prin urmare, și pentru acumularea de bogății, apariția unor mari domenii în localitățile sătești și a unor mari ateliere meșteșugărești în orașe, cu folosirea muncii multor sclavi.

Structura socială a polisurilor prevedea existența a trei clase de bază: clasa stăpînitorilor de sclavi, micilor producători liberi și clasa sclavilor de cele mai diferite categorii. Din clasa stăpînitorilor de sclavi făceau parte marii proprietari funciari, proprietarii de ateliere mari, de vase de comerț, de sume solide de bani, puși în circulație pentru a aduce venit. Majoritatea populației polisului o forma clasa micilor producători liberi, și în primul rînd agricultorii, categoriile sociale ateniene ale *zeugiților* și *teților*. Din ea mai făceau parte meșteșugărimea și negustorimea, ce-și cîștiga pîinea prin munca proprie.

In secolul al VI-lea î. e. n. clasa sclavilor era foarte mică la număr. Munca robilor era folosită rar — doar pe moșiile mari, care erau puține la număr, și în atelierele meșteșugărești, iar rolul lor în polisurile grecești din secolul al VI-lea î. e. n. nu era mare. Pe măsură, însă, ce economia polisurilor devine mai complexă, se dezvoltă relațiile marfă-bani, prosperă meșteșugurile și se extind operațiile comerciale, numărul sclavilor din polisuri crește, iar modul de producție sclavagist își atinge formele clasice.

Una din particularitățile de bază ale structurii sociale a polisurilor grecești era existența unei astfel de categorii sociale, cum este colectivul de cetățeni, adică toți cetățenii cu drepturi depline ai polisului respectiv. Cetățeni ai polisului erau considerați locuitorii băștinași, oamenii care de cîteva generații trăiau în localitatea respectivă, care posedau prin moștenire un lot de pămînt, care participau la Adunările poporului, ce aveau loc în falanga hopliților echipați cu armament greu. Cei veniți cu traiul din alte orașe grecești, chiar și din polisul vecin, aflat la cîțiva kilometri, nu puteau fi socotiți cetățeni și formau tagma *metecilor*, a necetățenilor. Pierderea lotului de pămînt putea duce la lipsirea de drepturi cetățenești și la excluderea din colectivul de cetățeni. Ce-i drept, în centrele de meserii și comerciale dezvoltate, precum erau Corintul și Atena, trăiau cetățeni care și-au pierdut loturile de pămînt și au fost nevoiți să se ocupe cu meșteșugăritul și comerțul. Astfel de oameni nu erau lipsiți de drepturi cetățenești, ci erau într-un fel blamați public, deveneau cetățeni de categoria a doua. Cu prima ocazie se străduiau să procure un lot de pămînt și astfel să se reabiliteze în fața societății. Autoritățile polisurilor promovau o politică de ajutorare a cetățenilor fără pămînt. In afară de pămînturile ce erau proprietatea privată a cetățenilor, în fiecare polis exista un fond de rezervă, așa-numit *ager publicus* (ogorul public), de unde, în principiu, puteau fi tăiate loturi noi pentru a le da cetățenilor care și-au

pierdut pămîntul. Ager publicus includea de asemenea şi terenuri improprii pentru cultură — mlaştini, cariere, lunci inundabile din preajma rîurilor, păduri, terenuri arabile, care erau în folosinţa întregului colectiv de cetăţeni ai polisului.

Proprietatea asupra unui lot de pămînt era considerată drept garanţie deplină, că cetăţeanul îşi îndeplineşte îndatoririle faţă de polis, faţă de întregul colectiv de cetăţeni. Cetăţenii se foloseau de loturile lor de pămînt ca proprietari cu drept de independenţă economică deplină pînă la vinderea lotului, însă posibilităţile de a vinde pămîntul erau limitate, deoarece pierderea lotului putea duce la pierderea drepturilor cetăţeneşti sau la blamarea publică.

Polisul nu era un colectiv de cetăţeni omogen. Din componenţa lui făceau parte aristocraţia funciară, proprietari bogaţi de ateliere meşteşugăreşti, stăpîni cu mulţi sclavi, ţărani cu venituri medii, mici agricultori şi chiar persoane fără de pămînt. Procesul dezvoltării economice intensifica diferenţierea materială şi socială a colectivului de cetăţeni, ducea la diferenţiere şi la slăbire. Pentru a menţine o oarecare unitate a cetăţenilor autorităţile polisurilor luau măsuri. Printre aceste măsuri erau împroprietărirea din fondul de pămînt obştesc a cetăţenilor care şi-au pierdut pămîntul, stabilirea lor cu traiul în cleruhie, strămutarea în colonii noi. Alte măsuri prevedeau introducerea maximumului funciar ce împiedica concentrarea pămîntului în posesia unor persoane din contul altora. Cetăţenilor bogaţi li se impuneau aşa-numitele liturghii, adică datoria de a cheltui o parte din mijloacele proprii pentru necesităţi obşteşti (construirea corăbiilor, organizarea de festivităţi obşteşti ş. a.). Opinia publică îi dezaproba pe cetăţenii care îşi acumulau bogăţii, duceau un mod de viaţă trîndav. Şi din contra, cetăţean destoinic era considerat agricultorul de mijloc, care, împreună cu familia sa, îşi ducea cu grijă gospodăria, îndeplinea cu străduinţă toate îndatoririle cetăţeneşti, era un apărător dibaci şi curajos al polisului său, făcînd serviciul în calitate de hoplit.

«Obştea (ca stat),— scria K. Marx,— constituie, pe de o parte, relaţii reciproce dintre aceşti proprietari privaţi liberi şi egali, asocierea lor împotriva lumii exterioare; totodată, ea constituie garanţia lor. Structura obştii se sprijină aici în aceeaşi măsură atît pe faptul că membrii ei sînt proprietari de pămînt care lucrează, ţărani parcelari, cît şi pe faptul că independenţa acestora este asigurată de raporturi reciproce între ei ca membri ai comunei, de folosirea *ager publicus* pentru necesităţile comune, gloria comună ş. a. m. d.»[1].

Din punct de vedere al administrării de stat, polisul grecesc avea o structură republicană. Puterea supremă şi legiferarea aparţineau Adunării poporului, care în principiu era alcătuită din toţi cetăţenii cu drepturi depline. Adunarea poporului conducea polisul împreună cu Sfatul şi cu personalităţi oficiale, care se alegeau pe un termen anumit (de regulă, pe un an). Un aparat de stat permanent, cu excepţia personalului tehnic mic la număr, nu exista.

---

[1] *Marx K., Engels F.* Opere, ediţia a 2-a rusă. Vol. 46. P. I, p. 466.

Alegerea repetată în una şi aceeaşi funcţie nu se admitea. După ce expira termenul aflării lor în funcţiune, personalităţile oficiale făceau o dare de seamă în faţa Adunării poporului sau a organelor ei. Însemnătatea dominantă a Adunării poporului şi a sfatului întruchipa principiul de bază al mentalităţii politice a grecilor antici: dreptul întregului colectiv de cetăţeni de a participa la conducere. Dreptul de a rezolva problemele polisului său, de a participa la conducerea de stat era considerat unul din principalele drepturi ale cetăţeanului.

În polisuri se forma şi un sistem propriu de valori spirituale. Drept cea mai mare valoare grecii considerau în primul rînd orînduirea social-economică, politică şi culturală unică în felul său, polisul însuşi. După părerea lor, numai în cadrul polisului poţi nu numai să exişti fizic, dar şi să duci o viaţă morală activă, echitabilă, demnă de om. Drept componente ale polisului, ca cea mai mare valoare erau considerate libertatea personală a omului, interpretată ca lipsă a oricărei dependenţe de careva persoană sau colectiv, dreptul la alegerea ocupaţiilor şi a modului de activitate economică, dreptul la o anumită asigurare materială, în primul rînd la un lot de pămînt, dar totodată şi dezaprobarea acumulării de bogăţii.

În sistemul de valori spirituale ale polisului s-a format noţiunea de cetăţean ca om care dispune de o totalitate de drepturi politice inseparabile de el: participarea activă la conducerea de stat a polisului, cel puţin sub aspectul discutării problemelor la Adunarea poporului, dreptul şi datoria de a-şi apăra polisul pînă la capăt. O parte organică a valorilor morale ale cetăţeanului polisului devenise sentimentul profund de patriotism faţă de polisul său. Grecul era considerat cetăţean numai în statul său mic. Era destul ca el să treacă într-un oraş vecin, că devenea un metec lipsit de drepturi. Iată de ce grecii ţineau mult anume la polisul lor. Micul lor oraş-stat era acea atmosferă, unde grecul simţea în cea mai mare măsură libertatea, bunăstarea şi se simţea personalitate.

Trăsăturile cele mai comune descrise mai sus erau proprii, într-o măsură mai mare sau mai mică, fiecărui polis, dar printre multitudinea de oraşe-state greceşti pot fi evidenţiate două tipuri principale.

Primul tip este polisul agrar, cu precumpănirea absolută a agriculturii, o slabă dezvoltare a comerţului şi meşteşugăriilor, relaţiilor marfă-bani, cu o slabă aplicare a muncii sclavilor, o mare pondere a muncii lucrătorilor dependenţi, de regulă, cu orînduire oligarhică. Drept model de asemenea tip de polis se prezintă Lacedomonia, ori Sparta[1]. Un alt tip prezintă societatea şi statul cu o mai mare pondere a producţiei meşteşugăreşti şi operaţiilor comerciale, a relaţiilor marfă-bani, cu aplicarea aprofundată a muncii sclavilor în

[1] Pe lîngă particularităţile menţionate ale polisului agrar, pentru Sparta, ca polis, cea mai mare importanţă avea factorul cuceririi de către dorieni a populaţiei locale şi al transformării ei în hiloţi dependenţi. Cucerirea explică organizarea militarizată a clasei dominante a spartiaţilor, conservatismul structurii generale a vieţii societăţii spartane.

producție și în viața cotidiană, cu participarea activă la viața obștească și politică a maselor largi de cetățeni, cu structură democratică. Cel mai grăitor exemplu de astfel de polis este Atena.

Polisul grec a devenit o astfel de formă a societății și statului sclavagist, în cadrul căruia au fost create condiții favorabile pentru dezvoltarea în continuare a economiei, relațiilor sociale, a instituțiilor politice, a strălucitei culturi grecești, a societății sclavagiste de tip clasic.

GRECIA CLASICĂ. INFLORIREA POLISULUI, A RELAȚIILOR SCLAVAGISTE DEZVOLTATE. SECOLELE V—IV Î.E.N.

Capitolul X
RĂZBOAIELE GRECO-PERSANE

1. Cauzele războaielor greco-persane și periodizarea lor. Formarea polisurilor grecești, însoțită de furtunoase zguduiri social-politice, s-a încheiat spre sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. Situația internă din Grecia Balcanică s-a stabilizat, în numeroase polisuri se înviorase viața economică, se consolidase situația politică a păturilor mijlocii ale cetățenilor, se creaseră condiții pentru dezvoltarea culturii.

Însă la sfîrșitul secolului al VI-lea pentru polisurile grecești a apărut un pericol de moarte din partea puternicului stat vecin al Ahemenizilor. Uriașa monarhie persană își revenise după zguduirile serioase și războaiele interne, ce izbucniseră după moartea lui Cambise. Cu ajutorul unei serii de reforme economice și militar-administrative Darius I reușise să consolideze situația internă și externă a Imperiului Persan, care spre sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. devenise un stat de talie mondială.

Cucerind orașele grecești din Asia Mică și insulele din partea de Est a Mării Egee, vîrfurile dominante persane au început să elaboreze planuri de supunere a polisurilor din Grecia Balcanică. Pentru o putere mondială, ce dispunea de un potențial militar-economic enorm pentru acele timpuri, de resurse financiare nelimitate, de o colosală armată bine instruită, cucerirea unor mici polisuri grecești, care încă se și mai dușmăneau între ele, părea o sarcină cît se poate de simplă și, totodată, un scop ademenitor. Polisurile grecești erau centre comercial-meșteșugărești dezvoltate, destul de populate, avînd o înaltă cultură, și de aceea puteau aduce vistieriei persane și vîrfurilor dominante tot felul de profituri. Pe lîngă aceasta, cucerirea Greciei Balcanice avea o importanță strategică, deoarece în mîinile marelui rege se pomenea atunci întreaga Mediterană Orientală.

Pentru polisurile balcanice pericolul persan era privit ca pericol de moarte pentru însăși existența lor, pentru calea trasată a dezvol-

tării lor ca organisme de polis cu o intensivă economie sclavagistă, o viaţă politică activă a cetăţenilor, cu un stil original al vieţii şi culturii.

Iată de ce un eventual război dintre polisurile greceşti şi monarhia persană era privit nu ca o confruntare militară obişnuită, ci ca luptă între două sisteme social-politice diferite, între două lumi. In timpul războaielor greco-persane sau medice se hotăra destinul polisurilor greceşti. Toate acestea au predeterminat deosebita încordare a confruntărilor militare, au dus la mobilizarea tuturor resurselor militaro-economice, pe cîmpurile de luptă fiind supuse unei aspre încercări toate instituţiile sociale şi politice ale părţilor beligerante.

Aşadar, agresiunea deschisă a monarhiei persane, stimulată de slăbiciunea aparentă a victimei, pe de o parte, şi necesitatea firească a grecilor de a-şi apăra înseşi bazele existenţei lor — iată cele mai profunde motive ale războaielor medice, ce au cutremurat Mediterana Orientală în prima jumătate a secolului al V-lea î. e. n. şi care au exercitat o influenţă enormă asupra dezvoltării societăţii greceşti.

Războiul dintre greci şi perşi datează cu anii 500—449 î. e. n., adică aceasta a fost una dintre cele mai îndelungate confruntări militare în istoria mondială. În literatura ştiinţifică lupta grecilor împotriva monarhiei persane este numită de obicei războaiele greco-persane (sau războaiele medice), deoarece operaţiile militare se desfăşurau nu continuu, ci pe campanii militare, de o durată mai îndelungată sau mai scurtă. Dintre acele campanii militare putem evidenţia cinci:

I. Anii 500—494 î. e. n.— răscoala Miletului şi a oraşelor greceşti din Asia Mică împotriva jugului persan;

II. Anii 492—490 î. e. n.— primele invazii ale oştirilor persane în teritoriul Greciei Balcanice;

III. Anii 480—479 î. e. n.— campania lui Xerxes împotriva Greciei ca punct culminant în războaiele medice;

IV. Anii 478—459 î. e. n.— schimbarea caracterului operaţiilor militare, trecerea iniţiativei strategice de partea grecilor, eliberarea de sub perşi a oraşelor din insulele greceşti din Marea Egee şi Asia Mică. Intensificarea potenţialului militar al Atenei;

V. Anii 459—449 î. e. n.— expediţia militară a Atenei şi a aliaţilor ei în Egipt şi încheierea războaielor medice.

2. Răscoala Miletului şi a oraşelor greceşti din Asia Mică. Oraşele greceşti din Asia Mică fuseseră cucerite de către regele persan Cyrus încă în anii 40—30 ai secolului al VI-lea î. e. n., şi la început perşii promovau o politică relativ tolerantă faţă de greci, neîmpovărîndu-i cu impozite, nu se prea amestecau în viaţa lor internă, chiar încurajau comerţul lor cu oraşele din Asia Mică şi cu alte regiuni ale imensului Stat Persan. Insă în timpul domniei lui Darius politica perşilor faţă de oraşele greceşti s-a înăsprit. Tendinţa spre centralizarea conducerii a dus la intervenţia permanentă în treburile interne ale grecilor, în multe oraşe puterea fiind transmisă pro-

tejaților tirani perși, supuși satrapului Asiei Mici. Orașele erau supuse birurilor și prestațiilor. Darius acorda tot felul de predilecții negustorilor fenicieni, ceea ce aducea o daună serioasă intereselor grecilor. În orașele grecești din Asia Mică se acumula nemulțămirea față de dominația persană, încurajată și mai mult de planurile vîrfurilor conducătoare persane privind cucerirea polisurilor balcanice.

Primul oraș care s-a răsculat împotriva perșilor a fost Miletul, cel mai mare oraș grecesc din Asia Mică. Aristagoras, protejatul perșilor, sprijinindu-se pe stările de spirit antipersane ce luau amploare, în anul 500 î. e. n. a considerat că e în stare să se situeze în fruntea forțelor patriotice. El a renunțat la puterea de tiran, a restabilit funcționarea instituțiilor polisurilor și a chemat locuitorii Miletului la o răscoală armată împotriva dominației perșilor. Exemplul orașului Milet fusese urmat de celelalte orașe ionice, care i-au izgonit pe tirani și garnizoanele perșilor de acolo unde erau. Pentru a duce o luptă coordonată împotriva perșilor orașele răsculate au organizat o ligă. În toate orașele din Asia Mică au fost trimiși mesageri, care propuneau populației de acolo să adere la răscoală. Acest apel a fost susținut de către toate orașele Asiei Mici de la Bizanț și Chalcedon pînă la Pamfilia și Cipru. Aristagoras, care un timp s-a aflat în fruntea răscoalei, a plecat în Grecia Balcanică după ajutor. Misiunea lui, însă, practic n-a dat rezultate: Sparta a refuzat să-i acorde ajutor și numai Atena a trimis o escadră nu prea mare din 20 de nave de luptă (cinci nave a trimis orașul Eretria).

Orașele răsculate au format o conducere unică. Armata de voluntari din orașele răsculate a năvălit în vara anului 498 î. e. n. asupra Sardesului, reședința satrapului Asiei Mici, a distrus orașul însă n-a putut cuceri acropola, unde se ascundea Artaferne cu garnizoana. În anul următor flota grecească aliată a zdrobit lîngă Cipru escadra feniciană. Răscoala lua amploare și a început deja să prezinte o serioasă primejdie pentru dominația perșilor în întreaga Asie Mică. Darius înțelegea pericolul situației create și a luat cele mai hotărîte măsuri. În Asia Mică au fost strămutate contingente suplimentare de ostași. Împreună cu garnizoanele de care dispunea Asia Mică ele au fost unite în două armate mari, care au pornit lupta cu orașele răsculate la flancurile marginale ale răscoalei. La început au fost supuse orașele grecești de pe Cipru și din partea de sud a Asiei Mici, apoi polisurile răsculate din strîmtorile Mării Negre (Bizanțul, Chalcedonul, Abidosul, Lampascos ș. a.). Cercul din jurul Ioniei și Miletului, centrul răscoalei grecești, treptat se strîngea. Alianța răsculaților, care din punct de vedere organizatoric nu era destul de trainică, a început a se destrăma. Perșii nu se scumpeau la aur și la promisiuni ademenitoare pentru cei ce vor părăsi rîndurile răscoalei, și «agitația» lor a avut un anumit succes. Perșii au reușit să-i înfrîngă pe răsculați în preajma orașului Efes. Către anul 495 î. e. n. perșii au adunat o uriașă flotă din nave feniciene (circa 600) și în apropierea insulei Lade a înfrînt crunt flota aliaților, care era concentrată pentru a apăra Miletul. Miletul a fost

asediat de către perşi şi, după un asediu de aproape un an, în anul 494 î. e. n. a fost luat. Oraşul a fost distrus cu cruzime, locuitorii lui au fost măcelăriţi sau vînduţi în sclavie. Scurt timp după aceasta au fost înfrînte şi celelalte oraşe greceşti răsculate.

Răscoala a fost sortită eşecului de la bun început, deoarece potenţialul militar-economic al celor douăzeci de oraşe şi al statului cu renume mondial era nemărginit, iar ajutor din partea polisurilor balcanice nu sosise. Înfrîngerea răscoalei, însă, a necesitat din partea lui Darius o mare încordare de forţe şi de timp — aproape şase ani grecii duceau o luptă inegală cu perşii, dîndu-le lovituri grele.

3. Primele incursiuni ale perşilor în Grecia Balcanică (anii 492—490 î. e. n.). După înfrîngerea răscoalei oraşelor din Asia Mică Darius I a considerat, că e momentul prielnic pentru a-şi realiza planurile sale de demult în ce priveşte supunerea polisurilor Greciei Balcanice. El dispunea de o mare armată, care numai ce obţinuse victorie asupra grecilor răsculaţi, poseda spirit de iniţiativă strategică, avea un astfel de pretext «legitim» pentru incursiune, precum era pedepsirea Atenei şi Eretriei pentru ajutorul acordat ionienilor.

În Asia Mică a fost format un puternic corp expediţionar cu un număr de circa 30 mii de oameni şi o mare flotă din circa 600 de vase. În fruntea acestei armate a fost numit Mardonios, ginerele regelui, talentat şef militar şi diplomat.

În anul 492 î. e. n. Mardonios şi-a trecut armata prin Hellespont (în prezent strîmtoarea Dardanele) şi a început cucerirea litoralului de nord al Mării Egee. Flota cu echipament şi provizii era însoţită de trupe de uscat. Perşii au reuşit să supună oraşele greceşti de pe ţărm, triburile tracice de sud, insula Thasos, s-a supus şi Alexandru, regele Macedoniei. Însă nu departe de Capul Athos flota perşilor a nimerit într-o furtună şi a fost zdrobită de stîncile de pe ţărm. După cum ne informează Herodot, au pierit 300 de nave şi circa 20 de mii de oameni.

Mardonios a fost nevoit să-şi ducă ceea ce a rămas din trupele sale în Asia Mică. Cu toate că expediţia din anul 492 î. e. n. în genere a suferit eşec, fapt pentru care Mardonios a fost destituit din funcţia de comandant, perşii au reuşit să se întărească în partea de nord a Egeidei şi să-şi creeze pentru viitor un cap de pod.

Nereuşita primei expediţii nu l-a făcut pe Darius să-şi schimbe planurile şi el a început a pregăti o nouă invazie în Grecia. Se forma o nouă armată selectivă cu un număr de 20 de mii de oameni şi-o flotă mare. În fruntea lor au fost puşi Datis, şef militar cu experienţă, şi nepotul regelui Artaphernes. Îl aveau pe lîngă ei ca sfetnic pe un fost tiran Hippias, izgonit din Atena. Perşii au calculat că manevra de ocolire a ţărmului de nord al Mării Egee e un lucru complicat şi au luat o hotărîre curajoasă, dar şi riscantă — de a trece armata pe nave direct din Asia Mică în Attica şi din mers să distrugă Atena.

Pregătirile militare au fost precedate de pregătiri diplomatice. În anul 491 î. e. n. în toate polisurile din Grecia Balcanică au fost

trimiși soli persani, care cereau o supunere deplină (cerința de «pământ și apă») sau măcar neutralitate în viitorul război. Multe polisuri grecești de pe insule (de exemplu, insula Egina), din Tessalia, Beoția s-au supus acestei cerințe, Argosul a declarat neutralitate, însă Sparta și Atena — cele mai puternice state grecești — în mod categoric au respins cerințele perșilor. Spartanii i-au aruncat pe soli în fîntînă, propunîndu-le singuri să-și ia de acolo «pămînt și apă», iar atenienii i-au prăbușit pe soli de pe o stîncă. Omorul solilor lichida orice posibilitate de a duce careva tratative. Grecii se pregăteau de război.

Așteptînd un timp liniștit, Datis și Artaphernes, cu o excepțională prudență, și-au strămutat trupele pe insula Eubeea, unde au cucerit și au nimicit orașul Eretria, iar pe locuitorii ei i-au făcut sclavi. După ce au supus insula Eubeea perșii au debarcat în partea de nordest a Atticii, lîngă orășelul Marathon, situat la 42 kilometri de Atena.

Planul acțiunilor militare împotriva Atenei a fost, probabil, întocmit în corespundere cu sfaturile lui Hippias. Pe șesul întins de lîngă Marathon perșii își puteau dislocа în liniște și comod armata și în special să-și folosească cavaleria excelentă. Sprijinindu-se pe tabăra fortificată, perșii, fără nici o piedică, puteau pustii toată Attica.

Situația mai era agravată încă de faptul că Hippias avea la Atena părtași care duceau agitație în favoarea perșilor. Pe deasupra, în rîndurile comandamentului atenian nu se ajunsese la un acord referitor la planul ducerii acțiunilor militare. O parte dintre strategi împărtășeau tactica pasivă de așteptare și propuneau a se limita cu apărarea orașului Atena.

În aceste împrejurări extreme pe prim plan s-a evidențiat talentatul comandant de oști Miltiade. La sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. el a fost guvernator al Chersonesului Tracic, de multe ori se ciocnise cu perșii și cunoștea bine specificul organizației militare persane, părțile ei tari și slabe. În anul 490 î. e. n. Miltiade era unul dintre strategi și a elaborat un plan al acțiunilor militare, care în cele din urmă i-a dus pe atenieni la victorie. Miltiade a propus să fie preîntîmpinate planurile perșilor și să pornească înaintarea asupra lor. El i-a convins pe colegii săi strategi să nu rămînă în Atena slab fortificată, ci să tragă toate trupele spre Marathon și acolo să dea bătălia decisivă. La 12 septembrie anul 490 î. e. n. a avut loc renumita bătălie de la Marathon, care a intrat în istoria artei militare antice.

Pe șesul de lîngă Marathon s-au ciocnit două sisteme diferite de organizare militară din antichitate: falanga antică greacă, ce consta dintr-o formație de pedestrași-hopliți înarmați greu, și formația de trăgători a perșilor. În armata perșilor cei mai buni erau renumita cavalerie și arcașii dibaci.

Folosind particularitățile terenului, Miltiade a construit falanga (numai 11 mii de oameni) nu așa, cum de obicei se făcea la greci, cîte 1000—1200 de ostași în front și cîte 8 rînduri în adîncime, dar a întins falanga pe seama micșorării densității rîndurilor în centru

astfel, încît flancurile ieşeau spre colinele vecine, iar aceasta îi apăra pe greci de încercuire şi de atacul cavaleriei persane. Pentru a-i da falangei o mai mare capacitate de manevrare, ea era împărţită în trei părţi: flancul stîng, centrul şi flancul drept, care puteau acţiona de sine stătător.

Pentru a neutraliza acţiunile arcaşilor persani, ultimii o sută de metri pînă la apropierea de inamic grecii i-au parcurs în fugă. Bătălia se desfăşura după planul propus: cavaleria persană nu putea înconjura flancurile greceşti şi practic foarte puţin timp a luat parte la luptă. În timpul luptei perşii au reuşit să strîmtoreze centrul slăbit al atenienilor, însă la flancuri victoria era de partea grecilor. Bătîndu-i pe perşi la flancuri, grecii apoi s-au regrupat şi au dat lovitură pe centru. Victoria a fost deplină, pe cîmpul de luptă au rămas peste 6 mii de perşi, atenienii au pierdut 192 de hopliţi.

Îndată după victorie în oraşul Atena a fost trimis un ostaş iute de picior, care a adus vestea îmbucurătoare despre victoria mult aşteptată. El a venit în fugă pe agora şi, exclamînd «Victorie!», a căzut mort la pămînt. În amintirea acestui episod la Jocurile Olympice a fost stabilită distanţa maratonică de 42 km 192 m — distanţa dintre locul bătăliei şi agora ateniană.

Victoria atenienilor la Marathon a avut o uriaşă însemnătate politico-morală. Ea a demonstrat superioritatea organizaţiei militare greceşti, puterea polisurilor mici greceşti. Glorioasa armată persană, care mai dispunea şi de o superioritate dublă de forţe, a fost cu desăvîrşire nimicită de armata de voluntari. Regele persan a înţeles, că cucerirea Elladei va necesita mobilizarea unor uriaşe mijloace, o mare încordare a tuturor forţelor statului persan.

4. Expediţia lui Xerxes. Înţelegînd că prestigiului său militar-politic i-a fost dată o lovitură puternică, Darius I cu o dublă energie începu pregătirile către o nouă şi hotărîtoare invazie în Grecia. Însă moartea lui în anul 486 î. e. n., iar apoi şi răscoalele ce au izbucnit în Babilon şi Egipt i-au împiedicat regelui nou, fiul lui Darius, Xerxes, să ducă la bun sfîrşit pregătirile. Dar restabilind către anul 483 î. e. n. o linişte relativă în imensul său stat, Xerxes a început energic pregătirile militare şi diplomatice ale expediţiei hotărîtoare asupra Greciei. Din toate colţurile uriaşului imperiu se concentrau în Asia Mică contingente militare, se construia o flotă uriaşă, se aproviziona cu echipament, alimente şi provizii. Întrucît transportarea acestei armate uriaşe pe calea directă, peste Marea Egee, era imposibilă, a fost acceptată ruta lui Mardonios, un drum ocolit mai greu, dar mai sigur, de-a lungul ţărmului de nord al Mării Egee. Aici, pe pămînturile cucerite încă de Mardonios, inclusiv Macedonia, care a recunoscut protectoratul Persiei, a început construcţia de depozite şi magazii pentru aprovizionarea marii armate. Pentru a se asigura de eventualităţile navigaţiei de-a lungul capului Athos, care avea multe vîrtejuri de apă şi stînci subacvatice (anume aici în anul 492 î. e. n. a pierit marea flotă persană), la baza peninsulei Acte a fost săpat un canal cu o lungime de doi kilometri, pentru ca vasele să treacă pe apă liniştit.

Expediția a fost minuțios pregătită din punct de vedere diplomatic. Nesocumpindu-se la aur cu scopul de a mitui elementele persofile din Grecia, perșii au obținut susținerea din partea unui șir de polisuri aristocratice din Tesalia, Beoția. Argosul a declarat neutralitate, ceea ce le convenea perșilor. Pentru a preîntîmpina ajutorul posibil din partea polisurilor Greciei Mari, Xerxes s-a înțeles cu Cartagina referitor la activizarea acțiunilor militare în Sicilia, care au imobilizat forțele grecilor dinspre vest.

Către anul 481 î. e. n. pregătirile luaseră sfîrșit, uriașa armată persană, ce număra cel puțin 150—200 de mii de oameni (exsagerînd din cale-afară forțele perșilor, Herodot numește o cifră fantastică de 5,28 milioane de oameni), și o flotă uriașă cu 1200 de nave de clase diferite erau gata de incursiune. Dînd campaniei o deosebită importanță, în fruntea celei mai mari armate din antichitate s-a situat regele regilor Xerxes. Elada era amenințată de un pericol straşnic, de moarte.

Pentru respingerea acestui pericol se pregătea și Grecia. Pregătirea se făcea în două direcții: crearea unei anumite unități militaro-politice a numeroaselor polisuri, care se vrăjmășeau între ele, pe de o parte, și consolidarea în interiorul polisurilor, în special izgonirea elementelor propersane și a diferitelor forțe opoziționiste, pe de alta. Și, desigur, creștea puterea militară a fiecărui polis, se elaborau diferite planuri pentru respingerea agresiunii persane.

Către anul 481 î. e. n. în Grecia Balcanică s-a pus capăt războaielor interne și la congresul de la Corint între 31 polisuri din Grecia a fost încheiată o alianță militară. Au fost unite un număr maxim de forțe armate și flota. În fruntea armatei unite și a flotei au fost numiți regi spartani ca cei mai experimentați conducători de armată.

Pregătirea pentru resplingerea invaziei perșilor a dus la ascuțirea luptei politice din interiorul fiecărui polis. În izvoarele scrise cel mai bine au fost reflectate evenimentele istoriei interne a Atenei din acele timpuri. Atena era un dușman neîmpăcat al perșilor, iar regii persani sub pretextul răzbunării pe Atena se pregăteau de a năvăli în Ellada. Iată de ce în viața politică a Atenei un loc foarte important ocupau problemele războiului cu perșii. După victoria de la Marathon atenienii au luat măsuri hotărîte pentru a lupta cu elementele propersane, în primul rînd cu adepții tiranului izgonit Hippias, care a fost cel mai apropiat sfetnic al perșilor în bătălia de la Marathon. Folosind procedura ostracismului introdusă de Clisthene, atenienii i-au izgonit pe adepții pisistratizilor cu cea mai mare autoritate (Hippias, fiul lui Harmes, și Mehacle, fiul lui Hipocrat) și pe alți aristocrați cu autoritate, ce erau bănuiți de simpatie față de perși. În problemele consolidării puterii militare a Atenei în Adunarea poporului s-a încins o luptă între adepții grupării politice în frunte cu Temistocle și adepții celeilalte grupări, condusă de Aristide, participant la bătălia de la Marathon. Themistocle chema la întărirea potențialului maritim al Atenei. El a propus un program de construcție a unei flote militare maritime puternice cu 200 de

nave de cele mai rapide — triere, de lărgire a radei ateniene, de construire a clădirilor portuare şi de antrenări permanente ale echipajelor. Realizarea programului maritim al lui Themistocle presupunea acţiuni de ofensivă şi promovarea de către statul atenian a unei politici externe active. Pentru a se îndeplini acest program se prevedea a folosi veniturile aduse de minele de argint din Laurion. Programul maritim al lui Themistocle avea nu numai aspect militar, dar şi aspect politic. Realizarea lui făcea să crească rolul politic al păturilor de jos ale cetăţenilor Atenei, al reprezentanţilor celei de-a patra categorii patrimoniale, conform împărţirii de către Solon a theţilor după criteriul venitului. Theţii nu aveau mijloace pentru procurarea echipamentului hoplitic scump şi puteau să-şi facă serviciul în fond în flotă. Iată de ce programul lui Themistocle a întîmpinat opunere din partea păturilor înstărite ale proprietarilor de pămînt atenieni ale căror interese le prezenta Aristide. El tindea spre întărirea armatei de hopliţi, construirea fortificaţiilor de apărare în jurul Atenei şi spre promovarea unei politici externe mai pasive.

Spre sfîrşitul anilor 80 ai secolului al V-lea î. e. n. gruparea lui Themistocle a obţinut victorie; Aristide, adversarul său politic, a fost ostracizat; programul maritim al lui Themistocle a început să fie tradus neobosit în viaţă. La succesul acestui program a contribuit o astfel de reformă democratică a orînduirii de stat ca tragerea la sorţi în timpul alegerilor arhonţilor — personalităţi oficiale la Atena. Dacă mai înainte ei erau aleşi prin vot deschis, asupra rezultatelor căruia aristocraţia putea influenţa prin intermediul unor persoane subordonate pe calea corupţiei şi prin alte mijloace, după anul 487 î. e. n. din partea a 10 fyle teritoriale se alegeau 500 de candidaţi, dintre care prin tragerea oarbă la sorţi erau aleşi nouă magistraţi arhonţi supremi.

Tinzînd spre unirea forţelor în ajunul invaziei persane, atenienii, însă, le-au permis să se întoarcă în oraş tuturor ostracizaţilor, inclusiv şi lui Aristide, care, uitînd de vrajbele vechi, a luat parte activă la acţiunile militare ce s-au desfăşurat în curînd.

Marea flotă ateniană, formată din cele mai bune nave ale timpului, conduse de echipe antrenate, completa de minune splendida pedestrime spartană echipată cu armament greu. Pentru respingerea invaziei persane, Ellada, împreună cu armatele neregulate şi vasele polisurilor aliate, dispunea de forţe considerabile.

Marea expediţie a lui Xerxes spre Ellada a început primăvara devreme în anul 480 î. e. n. Perşii traversează pe două poduri de pontoane strîmtoarea Hellespont, însă în timpul traversării a avut loc o întîmplare curioasă: cursul vertiginos şi valurile au împrăştiat un pod de pontoane şi Xerxes, plin de mînie, ca un despot oriental tipic, ce se considera suveran nu numai al oamenilor, dar şi al forţelor naturii, a ordonat ca apele Hellespontului să fie pedepsite cu biciul, iar pentru a le îmblînzi în apă au fost aruncate lanţuri. Constructorii podului au fost decapitaţi. A fost înălţat un pod nou.

Pe traseul prevăzut din timp perşii au trecut cu bine litoralul

tracic şi Macedonia. La început grecii se pregăteau să ţină piept lîngă intrarea îngustă în valea Tempei (Tessalia de Nord) şi chiar au expediat acolo un detaşament de 10 mii de ostaşi, însă, temîndu-se de trădarea aristocraţiei tessaliene cu stări de spirit persofile, au părăsit poziţiile de apărare.

Drept nou aliniament de apărare a fost ales defileul Thermopile, pe unde trecea unicul drum din Tessalia în Grecia Centrală. Aici au fost construite fortificaţii de apărare (un zid, turnuri), rămăşiţe ale lor au fost descoperite de arheologi. Încoace a fost expediat un detaşament mixt din 7,2 mii de hopliţi, inclusiv 300 de spartani în frunte cu regele spartan Leonidas.

Totodată, flota greacă puternică din 270 de triere a ocupat poziţiile lîngă extremitatea de nord a insulei Eubeea, lîngă capul Artemision. Apărarea Thermopilei şi bătălia de la Artemision urmăreau scopuri modeste: a controla pregătirea de luptă a perşilor, precum şi a uni strîns în luptă comună alianţa oraşelor greceşti şi a trezi ură faţă de cotropitori. Despre o luptă hotărîtoare atît pe uscat, cît şi pe mare nu putea fi vorba — în comparaţie cu oastea lui Xerxes forţele grecilor erau prea neînsemnate.

Scopurile au fost atinse. Apărarea Thermopilei s-a transformat în simbol al luptei necruţătoare şi sfinte pentru independenţa Greciei. În lupta de lîngă Thermopile s-au manifestat în plină splendoare cele mai bune laturi ale organizării militare greceşti. Timp de patru zile şi patru nopţi armata uriaşă a perşilor asaltaşe poziţiile greceşti, apărate de un mic detaşament. S-a ajuns pînă la aceea că ostaşii persani, înspăimîntaţi de acţiunile eroice ale grecilor, au refuzat să pornească la atac şi la ordinul regelui ei au fost mînaţi înainte cu biciul. Xerxes a fost nevoit să introducă în luptă renumita sa gardă, aşa-numiţii «nemuritori», ceea ce se făcea în cazuri foarte rare. Însă nici «nemuritorii» nu i-au putut doborî pe greci de pe poziţii. Leonidas s-a dovedit a fi un tactician excelent. El a folosit cu pricepere condiţiile locale şi apărarea şi-a organizat-o iscusit. În timpul luptei grecii manevrau, se regrupau, simulau retrageri, apoi din nou se aliniau în falangă şi loveau necruţător în duşmanii care înaintau.

Xerxes se revolta, dar în zadar. S-a creat o situaţie paradoxală: cea mai pregătită şi cea mai mare armată persană n-a putut face nimic cu un mic detaşament grecesc. Din această situaţie Xerxes a fost scos de un trădător tesaliot. Pentru o sumă mare de bani el a arătat un drum ocolit şi i-a călăuzit pe perşi în spatele apărătorilor de la Thermopile. Considerînd că apărarea nu mai are rost, Leonidas, pentru a salva o mare parte dintre ostaşii rămaşi, le-a ordonat să se retragă. În locul de luptă au rămas numai spartanii, cărora legea le interzicea să se retragă de pe cîmpul de luptă. În mod benevol li s-au alăturat ostaşi din oraşele Tespie şi Theba. După o rezistenţă eroică ei toţi au căzut în luptă, prin moartea lor arătînd că în Ellada Xerxes va găsi apărători tot atît de viteji. Pe mormîntul spartanilor ulterior au fost incrustate cuvinte, compuse

de Simonide — unul dintre cei mai buni poeți: «Trecătorule, du-te și spune Spartei, că am murit aici, supunîndu-ne legilor ei».

Moartea eroică în anul 489 î. e. n. a apărătorilor de la Thermopile a intrat în istoria mondială ca un simbol al devotamentului ostășesc fără preget.

Odată cu apărarea trecătorii Thermopile s-a întețit lupta lîngă capul Artemision. Bătălia a durat trei zile, însă nici una dintre părți n-a obținut succes. După moartea lui Leonidas la Thermopile flota greacă s-a retras de la Artemision și, alăturîndu-și vase din alte polisuri, s-a concentrat lîngă Atena, în fața insulei Salamina.

Trecînd defileul Thermopile, uriașa armată persană a invadat Grecia Centrală. A fost jefuită Attica. Întrucît orașul Atena nu avea construcții de apărare tari și nu era adaptat pentru un asediu îndelungat, locuitorii lui au fost evacuați în orașul Trezene în Argolida și pe insula vecină Salamina. Lucrul greu de evacuare, de încartiruire și de aprovizionare a refugiaților din Atena și l-a asumat Sfatul aristocratic al areopagului, a cărui influență asupra treburilor statului a crescut puternic. Atena părăsită a fost luată de perși și incendiată.

Cu toate că Grecia Centrală, inclusiv Atena, a fost cucerită, principalele forțe militare ale grecilor, armata aliată și flota, au fost păstrate. Conform planurilor inițiale, întreaga armată a grecilor trebuia să apere Istmul Corint, unde se înălțau puternice construcții de apărare. Iată de ce spartanii insistau ca flota aliată concentrată în strîmtoarea de lîngă Salamina să fie transferată mai aproape de armata terestră. Conducătorii atenieni, însă, în primul rînd Themistocle, au propus un alt plan: bătălia decisivă să fie dată în strîmtoarea îngustă de lîngă insula Salamina, unde trierele grecești de mare viteză și ușor manevrabile ar avea superioritate față de vasele greoaie și cu viteză mică ale inamicului. Iar victoria pe mare, după părerea atenienilor, putea schimba brusc soarta întregului război.

Străduindu-se să-i atragă pe spartani la bătălia decisivă, Themistocle a recurs la următoarea stratagemă. În tabăra perșilor a fost trimis un agent, care i-a transmis lui Xerxes, chipurile, informații secrete despre retragerea, ce se pregătea, a flotei grecești de lîngă Salamina. Dînd crezare acestui raport, iar el putea să corespundă realității, Xerxes a ordonat să fie ocupate ieșirile din strîmtoarea de lîngă Salamina și astfel să blocheze flota greacă. Bătălia deveni inevitabilă. Ea a avut loc la 28 septembrie anul 480 î. e. n. Precum și a presupus Themistocle, vasele grecești de mare viteză și ușor manevrabile, ce se orientau de minune în adîncimile mici ale strîmtorii înguste, au înfrînt rezistența îndîrjită a perșilor și au distrus aproape întreaga lor flotă uriașă.

Distrugerea flotei persane a schimbat brusc situația războiului. Acum vasele grecești puteau să taie toate comunicațiile cu Asia Mică, să distrugă podurile de pontoane peste Hellespont și să pună armata terestră într-o situație grea. De aceea Xerxes a schimbat planurile expediției militare. El s-a întors în Asia și a luat cu sine o

parte considerabilă a armatei şi ceea ce a rămas din flotă. În Grecia Centrală a rămas un corp de elită în frunte cu experimentatul Mardonios.

Mardonios şi-a retras oastea în Beoţia prietenă, şi-a reorganizat-o şi în primăvara următorului an, 479 î. e. n., din nou a cucerit şi a jefuit Atena. Lîngă capul Mycale se pregăteau armata şi flota de rezervă, care trebuia să asigure acţiunile lui Mardonios. În anul 479 î. e. n. comandamentul grecesc al aliaţilor a elaborat planul unei lovituri combinate şi distrugerii în acelaşi timp a trupelor terestre ale lui Mardonios în Beoţia şi a bazei de rezervă de lîngă Mycale. Armata neregulată greacă a aliaţilor sub conducerea talentatului comandant militar spartan Pausanias s-a concentrat în Beoţia şi lîngă oraşul Plateea i-a impus lui Mardonios o bătălie decisivă (anul 479 î. e. n.). Bătălia de lîngă Plateea, una din cele mai mari bătălii terestre din antichitate, reprezintă un model de artă militară a Greciei Antice. Mardonios dispunea de o trupă de elită de 70 mii de oameni, armata neregulată greacă a aliaţilor nu era mai mică. Mersul bătăliei a demonstrat modele de stratageme militare, talent tactic şi manevrare iscusită cu mase mari de pedestrime în procesul luptei. Mardonios şi Pausanias şi-au arangat formaţiile de luptă pe poziţiile fortificate şi se străduiau fiecare să-l scoată pe adversar din fortificaţii, făcîndu-l să atace primul. Cavaleria lui Mardonios a reuşit să descopere şi să astupe izvoarele de aprovizionare cu apă a grecilor, să captureze căruţele cu produse alimentare şi în aşa fel să pună trupele greceşti într-o situaţie grea. Neavînd posibilităţi de a rămîne în poziţiile fortificate, Pausanias a săvîrşit o manevră neaşteptată pentru adversar. Noaptea tîrziu el a ordonat centrului său, format din hopliţi din oraşele aliate, să se ridice de pe poziţii, să se retragă la 20 km spre Plateea şi acolo să se întărească. Apoi au început retragerea pe diferite căi, dar întreţinînd legături unii cu alţii. Flancul drept era ocupat de spartani, iar flancul stîng — de atenieni. Dimineaţa, cînd perşii au descoperit că tabăra grecilor era pustie, Mardonios le-a ordonat ostaşilor să se ridice de pe poziţii şi să pornească spre Plateea, iar singur în fruntea avangărzii de elită şi a cavaleriei s-a repezit în grabă să-l urmărească pe inamicul care, după cum bănuia el, se retrăgea în dezordine. Pausanias aştepta anume aceasta. Cum numai au apărut primii călăreţi perşi, spartanii au întors falanga şi au întîmpinat avangarda persană cu toată forţa sa. În momentul decisiv al luptei au venit în ajutor atenienii, şi perşii au fost vînturaţi. În luptă a căzut şi Mardonios. Cînd au intrat în luptă celelalte unităţi ale armatei persane, spartanii şi atenienii fără mari eforturi au nimicit oastea lipsită de conducător. Escadra aliaţilor în frunte cu regele spartan Leoticydas şi strategul atenian Xanthippos în aceeaşi zi a atacat baza de rezervă a perşilor lîngă capul Mycale şi, printr-un atac combinat de pe mare şi de pe uscat, a distrus puternica armată a perşilor şi a incendiat o mare parte a vaselor persane.

Bătăliile de lîngă Plateea şi Mycale au constituit o încheiere strălucită a luptei încordate a grecilor cu puternica armată a lui

Xerxes. După pieirea ei marele rege n-a mai visat la cucerirea Elladei libere. Potențialul militar al monarhiei persane a fost zdruncinat într-atîta, încît regele a început a se gîndi, cum să-și ferească statul său pestriț de scindare.

În acțiunile militare dintre orașele-polisuri grecești și statul persan s-a produs o cotitură radicală. Inițiativa strategică a trecut de partea grecilor. Respingînd atacul asupra Greciei Balcanice, grecii și-au pus în față sarcini noi: eliberarea orașelor grecești din partea apuseană a Asiei Mici și a strîmtorilor de dominația persană.

5. Organizarea simmahiei de la Delos (Prima Ligă maritimă ateniană). Eliberarea polisurilor grecești din Asia Mică și a strîmtorilor de dominația persană. Zdrobirea uriașei armate excelent pregătite și respingerea invaziei persane deveni posibilă datorită unirii polisurilor grecești, și în primul rînd a Spartei, Corintului și Atenei. Această unire a fost generată de pericolul de moarte din partea Persiei. Însă după victoriile decisive ale grecilor din anii 480—470 î. e. n. și lichidarea pericolului persan între aliați au început să apară contradicții într-un șir de probleme militaro-politice. Sparta nu era interesată să întreprindă expediții lungi, în special de acele în care forța decisivă devenea flota militară maritimă. Pericolul social permanent din partea hiloților, lipsa unei flote, orientarea spre cercurile aristocratice ale proprietarilor de pămînt — toate acestea determinau caracterul mărginit al politicii externe a Spartei. Atenienii, dimpotrivă, erau adepți energici ai unei politici active de cotropire. Predominarea ce se contura în viața social-politică a păturilor de meșteșugari și negustori cu stări de spirit democratice, flota mare echipată excelent împreună cu puternica armată neregulată de hopliți dictau o altă politică.

Contradicțiile social-politice s-au agravat din cauza litigiului referitor la destinul orașelor din Asia Mică și celor insulare, care se eliberau de sub puterea persană. Sparta impunea o politică de pedepse aspre pînă la strămutarea locuitorilor în alte locuri, în timp ce atenienii promovau o politică loială, chiar de încadrare în liga panelenică în calitate de membri cu drepturi egale. În această atmosferă Sparta și-a slăbit activitatea, de fapt a ieșit din componența legii panelenice. Atena, din contra, a devenit centrul de atracție al părții rămase a acestei ligi, care cu plăcere primea membri noi, în majoritate din orașele eliberate insulare și din Asia Mică.

Orașele grecești cu Atena în frunte, fiind cointeresate în dezvoltarea de mai departe a acțiunilor militare și în izgonirea definitivă a perșilor din Marea Egee, și-au trimis reprezentanți pe insula Delos și au încheiat o nouă alianță, care a căpătat denumirea Liga militară (simmahia) de la Delos. Simmahia de la Delos a devenit o uniune mai trainică a orașelor grecești, deoarece aproape toți aliații împărtășeau principalele scopuri ale politicii externe, erau cointeresați în dezvoltarea economică rapidă, mulți dintre ei aveau o orînduire democratică de același tip. Trăinicia Ligii de la Delos se mai explică prin organizarea ei bine chibzuită. Aliații aveau vistierie comună și forțe armate unite: trupe terestre și flotă. Principalele

probleme ale ligii le rezolva consiliul, din care făceau parte reprezentanți ai tuturor polisurilor ce intrau în ea. Însă chiar din momentul fondării Ligii de la Delos în ea s-a conturat o puternică precumpănire a Atenei. Atena era cel mai bogat și cel mai mare polis din Grecia, asupra ei s-a lăsat principala povară a războiului cu perșii, politicienii atenieni aveau în întreaga Grecie o mare autoritate. Nu e de mirare că aliații într-un foarte scurt răstimp anume atenienilor le-au încredințat toate afacerile, vistieria și forțele armate. În loc să furnizeze armatei aliate numărul cuvenit de nave și de hopliți, aliații au preferat să verse o sumă respectivă de bani, pe care atenienii puteau s-o cheltuiască pentru întreținerea unor contingente suplimentare de hopliți atenieni și de nave. În așa fel, Atena avea puse la dispoziție mari sume financiare (460 de talanți) pentru întreținerea unei flote navale impunătoare și a unei trupe terestre (pînă la 200 de triere, un echipaj și vîslași din 40 de mii de oameni, 10 mii de hopliți și o mie de călăreți). De aceea simmahia de la Delos mai e numită și prima Ligă maritimă ateniană.

Atena a început acțiuni militare active împotriva perșilor care mai rămăseseră în multe puncte ale litoralului egeic, pe insule și în strîmtori.

Sparta urmărea cu neliniște cum se întărește capacitatea militară a Atenei. Încordarea dintre Sparta și Atena creștea. Pentru a se pune în siguranță față de pericolul dinspre uscat, atenienii au luat hotărîrea de a crea în jurul Atenei un nou sistem de apărare, transformînd orașul într-o fortăreață inexpugnibilă. În cîțiva ani, sub conducerea lui Themistocle, în jurul Atenei a fost construit un sistem complicat de fortificații care includea cercul zidurilor orașului, așa-numitele ziduri lungi (aproape 5 kilometri), ce apărau drumul din Atena spre portul Pireu și, în sfîrșit, fortificațiile din jurul Pireului. În felul acesta Atena putea rezista la orice asediu de lungă durată, întrucît era prevăzută posibilitatea aprovizionării neprimejdioase și regulate a orașului din Pireu. După înălțarea fortificațiilor de apărare popularitatea lui Themistocle a crescut și mai mult, iar aceasta a produs o nemulțumire bruscă în cercurile aristocrației ateniene, ce se grupase în jurul Areopagului, și chiar la o parte din democrați, cărora uriașa autoritate a lui Themistocle li se părea incompatibilă cu principiile democratice. În anul 471 î. e. n. Themistocle a fost ostracizat, fiind nevoit să-și găsească adăpost la regele persan Xerxes, împotriva căruia într-un trecut nu prea îndepărtat luptase atît de reușit. A crescut influența lui Cimon, fiul lui Miltiade — învingătorul de la Marathon.

Sub conducerea lui Cimon în anii 70 ai secolului al V-lea î. e. n. atenienii au cucerit un șir de insule în Marea Egee (insula Schiros ș. a.), s-au întărit bine pe litoralul tracic al Mării Egee în gura rîului Strimon, unde se aflau mine bogate de aur, în Bizanț și într-un șir de alte orașe din strîmtorile Mării Negre. Cea mai mare parte a orașelor Ioniei și Cariei a intrat în componența simmahiei de la Delos. Bazinul Mării Egee a fost curățit de garnizoanele persane

și de pirați și a devenit un loc neprimejdios pentru comerț și navigație. Cimon și aliații atenieni își construiau planuri îndrăznețe de cucerire a orașelor din partea de sud a Asiei Mici. Bătrînul Xerxes a întreprins o încercare de a curma expansiunea atenienilor. În gura rîului Eurimedon în Pamfilia a fost concentrată o mare flotă persană (aproape 350 de nave) și o puternică armată terestră ce număra cîteva zeci de mii de oameni. Perșii așteptau aici o nouă escadră feniciană de 80 de nave, ca apoi să înceapă o campanie împotriva grecilor în Marea Egee.

Pe neașteptate pentru dușman Cimon a elaborat și a realizat o operație de distrugere a forțelor mari, ce se concentrau, ale perșilor. Toată flota ateniană și trupele de uscat au fost concentrate în preajma Cnidosului. Pentru ca navele să ia mai mulți hopliți, construcția lor a fost perfecționată: a mai fost construită o punte, puntea de sus a fost lățită pe contul anexelor suplimentare. Atenienii și-au transbordat pe ascuns flota și pedestrimea din Cnidos în orașul Taselide (la hotarul Lyciei cu Pamfilia). De aici navele atenience au năvălit pe neașteptate asupra principalelor forțe ale perșilor. Luați prin surprindere, perșii încercau să refuze lupta și și-au retras flota în gura rîului Euromedon, fiind apărată de pedestrimea lor, ce se afla pe mal. Dar urmăriți de atenieni, perșii au fost nevoiți să accepte lupta. În bătălia ce se dezlănțuise în fața pedestrimii aflate pe mal, flota persană a fost distrusă, 150 de nave au fost nimicite, iar 200 au fost capturate de învingători.

Nimicind navele dușmanului, Cimon i-a debarcat pe hopliți pe mal, silind armata persană să accepte lupta. În bătălia sîngeroasă de multe ore, în care au căzut mulți atenieni, pedestrimea perșilor a fost zdrobită definitiv. Neobositul Cimon și-a scos flota în largul mării în întîmpinarea escadrei feniciene din 80 de nave și a nimicit-o.

Această triplă victorie a lui Cimon lîngă Eurimedon (anii 469—468 î. e. n., data n-a fost stabilită precis) asupra dușmanului superior constituie încă un model strălucit al artei militare grecești, un model de manevrare iscusită și complicată de distrugere pe părți a armatei dușmanului. În mîinile învingătorilor a nimerit o captură bogată, multe valori. Pe mijloacele din captura de război, cucerită la Eurimedon, Cimon a înălțat un șir de construcții la Atena, a compensat parțial cheltuielile mari pentru pregătirile de război, a completat piața ateniană cu 20 de mii de prizonieri vînduți în sclavie.

După strălucita victorie a lui Cimon la Eurimedon Atena a devenit mai puternică, iar predominarea ei în Liga de la Delos — mai mare. Încercările celor două insule — Naxos (anul 469 î. e. n.) și Thasos (anul 465 î. e. n.) — de a ieși din ligă și în așa fel să-și exprime protestul împotriva întăririi hegemoniei ateniene au fost curmate în mod categoric. Escadrele ateniene repede i-au supus pe aliații îndărătnici: zidurile fortificațiilor orașelor lor au fost dărîmate, orașele au compensat cheltuielile suportate de atenieni, insulele Naxos și Thasos și-au luat obligația să nu aibă nave, iar în locul

lor să verse sume suplimentare în vistieria ligii.

6. **Înăsprirea relațiilor dintre Atena și Sparta. Expediția militară a Atenei în Egipt și sfîrșitul războaielor medice.** Succesele Atenei repurtate în lupta împotriva perșilor în anii 60 ai secolului al V-lea î. e. n., creșterea rolului Atenei în Liga de la Delos erau legate de creșterea influenței politice a păturii de mijloc a cetățenilor Atenei, adică a acelor pături, care constituiau sprijinul social al rînduielilor democratice. În multe orașe ale ligii atenienii acordau ajutor direct și indirect elementelor democratice în detrimentul celor aristocratice. Aceasta producea o tot mai mare nemulțumire din partea Spartei aristocratice, care de obicei susținea institutele oligarhice din Grecia. Anii 60 î. e. n. sînt caracterizați printr-o creștere a încordării dintre Atena și Sparta. Lucrurile duceau spre o ciocnire militară. Dar ea a fost preîntîmpinată. În anul 464 î. e. n. în Sparta a avut loc un puternic cutremur de pămînt, care a pricinuit ruine mari și a produs buimăceală printre locuitorii ei. De acest fapt n-au întîrziat a se folosi hiloții. Ei s-au ridicat la răscoală, s-au întărit pe muntele Itome și de acolo săvîrșeau incursiuni pustiitoare asupra posesiunilor spartanilor. În aceste condiții Sparta nici nu se putea gîndi la vreun război cu Atena. Din contra, ea s-a adresat Atenei după ajutor. Adresarea Spartei către adversarul său politic mărturisește despre comunitatea pozițiilor sociale ale aristocrației și cercurilor democratice din rîndul cetățenilor polisurilor grecești în fața pericolului de clasă. Areopagul, care se bucura de autoritate, agitația dusă de laconofilul Cimon, conducătorul aristocraților atenieni, au convins Adunarea poporului din Atena să trimită în Sparta un detașament puternic de atenieni. Spartanii, însă, au reușit să localizeze răscoala cu puterile proprii și de aceea ei i-au trimis îndărăt pe hoplîții atenieni. O astfel de atitudine față de ajutorul propus atenienii au calificat-o drept insultă și acest fapt numai a agravat dușmănia dintre Atena și Sparta. Eșecul expediției în Sparta a dus și la discreditarea lui Cimon, peste puțin timp el a fost expulzat prin ostracizare. Efialte, conducătorul grupării democratice din Atena, profitînd de situația prielnică, a hotărît să dea o lovitură decisivă înaltului prestigiu al areopagului aristocratic. Pentru a discredita acest organ autoritar, mai întîi au fost trași la judecată, fiind învinuiți de corupție, un șir de membri ai areopagului, iar în anul 462 î. e. n. Adunarea poporului din Atena a adoptat o lege, conform căreia areopagul era lipsit de cele mai importante drepturi politice și acest sprijin al aristocrației ateniene a fost coborît de la rangul de organ de stat cu autoritate la o varietate de instanță judecătorească ce cerceta infracțiuni mărunte (omoruri premeditate, insulte, incendieri ș. a. m. d.).

Democratizarea vieții de stat era însoțită de activizarea politicii externe promovate de Atena. Toate acestea, însă, duceau la o agravare bruscă a relațiilor politice cu Sparta. Cînd spartanii în fond au înăbușit răscoala hiloților, ciocnirea militară deveni inevitabilă. Puternica armată a spartanilor din 11,5 mii de hoplîți, împreună cu aliații săi din Beoția, în anul 457 î. e. n. au zdrobit în-

gă Tanagra armata ateniană neregulată din 14 mii de voluntari. În următoarea luptă dată în același an lîngă Oinophita o nouă armată ateniană i-a zdrobit pe beoțieni — aliații Spartei — și și-a restabilit influența politică în Grecia continentală. Apoi atenienii au făcut să capituleze Egina vecină, un dușman vechi al lor. În curînd ei au pus stăpînire pe Trezene, iar flota ateniană făcea neîmpiedicat curse de recunoaștere în jurul Peloponesului, săvîrșind incursiuni asupra punctelor vulnerabile de la sud și de la vest (așa-numitul Primul sau Micul război peloponesiac).

Atena și aliații săi desfășurau acțiuni militare nu numai împotriva Spartei. Un alt front de mare importanță era lupta cu perșii, care a intrat în faza finală.

Zdrobirea în preajma Eurimedonului a flotei persane solide și a armatei terestre nu numai că a făcut să nimerească sub influența ateniană orașele grecești din partea de sud a Asiei Mici și a Ciprului, dar și în genere a zdruncinat dominația persană din bazinul oriental al Mării Mediterane, unde în satrapii s-au înviorat mișcările separatiste. Situația a fost agravată de lupta dinastică. Drept rezultat al intrigilor de la palat în anul 465 î. e. n. au fost omorîți Xerxes și fiul său mai mare, iar pe tron a urcat Artaxerxes, fiul minor. Forțele separatiste din Egipt s-au folosit de situație. În anul 460 î. e. n. a izbucnit o răscoală, pe care o conduse Inaros, un reprezentant al aristocrației libiene. Căderea unei satrapii atît de bogate, cum era Egiptul, ar fi pus regatul persan într-o situație grea și ar fi putut însemna începutul destrămării lui politice. Atenienii iau hotărîrea de a-i acorda lui Inaros un ajutor mărinimos. O escadră bine echipată de 200 de nave și 20 de mii de ostași a fost trimisă în anul 459 î. e. n. în ajutor răsculaților egipteni. Escadra ateniană a intrat în delta Nilului și s-a ridicat spre Memphis, capitala Egiptului. Coordonîndu-și acțiunile cu Inaros, atenienii i-au dat satrapului persan cîteva lovituri zdrobitoare și au cucerit Memphisul. Însă în anii 455—454 î. e.n. noua armată persană, trimisă în Egipt, a putut să-i înfrîngă pe răsculați, iar apoi și flota ateniană. Pieirea acestor mari forțe ateniene în bălțile Deltei a zdruncinat serios puterea militară a Atenei și prestigiul ei politic. Atenienii se fereau de răscoalele și nemulțumirile aliaților. Sub pretextul că vistieria ligii, ce se păstra în templul lu Apollon pe insula Delos, poate fi capturată de perși sau de pirați, atenienii au dus-o în tezaurul templului Atenei. De atunci vistieria ligii a început a fi considerată drept o parte a vistieriei ateniene și în așa fel aliații din membri egali în drepturi cu Atena au început a fi considerați într-o anumită măsură supuși. Iată de ce faptul mutării, în anul 454 î. e. n., a vistieriei ligii de pe insula Delos la Atena este considerat drept hotar în transformarea simmahiei de la Delos în arhaie (hegemonie) ateniană.

Restabilirea dominației persane în Egipt și înfrîngerea atenienilor a schimbat situația politică din bazinul oriental al Mării Mediterane în folosul Persiei. Însă forțele Atenei, ce dispuneau cu depline puteri de uriașele resurse ale Ligii maritime ateniene, mai

erau mari. Norocosul Cimon (a fost reîntors din exil) din nou organizează o armată expediționară pentru susținerea răsculaților egipteni și a orașelor grecești din Cipru, asediate mereu de către perși. În anii 450—449 î. e. n. acțiunile militare se concentrează în Cipru. Cimon reușește să înfrîngă puternica flota regală nu departe de orașul cipriot Salamina, să cucerească un șir de orașe cipriote. Vrînd să învioreze mișcarea separatistă din Egipt, Cimon expediază încolo 60 de nave de război. Acestor planuri, însă, nu le-a fost dat să fie realizate. În timpul asediului unuia dintre orașele cipriote Cimon moare și escadra ateniană a fost rechemată la Atena. Această rechemare însemna că atenienii renunță la pretențiile lor referitoare la bazinul oriental al Mării Mediterane, unde în întregime se restabilește puterea regelui persan. Anul 449 î. e. n. a devenit ultimul an al îndelungatelor războaie greco-persane. Aristocratul atenian Callias a fost trimis în Cipru pentru a încheia pacea cu regele persan, care din punct de vedere juridic a pus capăt războaielor greco-persane și a stabilit noi sfere de influență a lumii grecești și a statului persan. Condițiile acestei păci propuse de Callias (anul 446 î. e. n.) au consolidat victoria grecilor. Regele persan recunoștea independența tuturor polisurilor grecești din Asia Mică, își lua obligația să nu desfășoare acțiuni militare împotriva grecilor, să nu aducă flota militară în Marea Egee și în strîmtori. Grecii își luaseră obligația să nu intervină în treburile bazinului oriental al Mării Mediterane și ale Egiptului.

Peste puțin timp după încheierea păcii a început o perioadă de acalmie și în acțiunile militare dintre Atena și Sparta, iar în anul 449 î. e. n. așa-numitul Micul război peloponesiac s-a încheiat cu o pace, care a durat treizeci de ani. După cîteva decenii de ciocniri militare încordate atît în interiorul Greciei, cît și cu marele stat persan, în Ellada s-a stabilit o pace mai mult sau mai puțin trainică. S-au creat condiții prielnice pentru dezvoltarea economică și culturală.

Războaiele greco-persane s-au terminat cu biruința deplină a grecilor. Care au fost cauzele acestui final victorios? De ce micile polisuri grecești, ce ocupau un teritoriu mizer și aveau orînduiri social-politice diferite, au putut obține victorie asupra celui mai puternic stat al timpului, ce dispunea de un enorm potențial economico-militar, de puterea centralizată a regelui și a aparatului lui administrativ? Pot fi numite cîteva cauze.

«Orice criză,— scria V. I. Lenin,— scoate la iveală esența fenomenelor sau a proceselor, dă la o parte tot ce este superficial, mărunt, exterior, și dezvăluie temeiurile mai adînci ale celor petrecute... Să luăm, în sfîrșit, o asemenea criză cum este războiul: toate instituțiile politice și sociale sînt supuse unei verificări și unei încercări «prin foc și sabie». Forța și slăbiciunea instituțiilor și rînduielilor oricărui popor le determină deznodamîntul războiului și urmările lui»[1].

[1] *Lenin V. I.* Opere complete. Vol. 20, p. 277.

În mersul războaielor medice sistemul social-economic și politic grecesc — organizarea pe polisuri a societății ce presupune o economie sclavagistă intensă, pături de mijloc înstărite de cetățeni, așezăminte republicane ale polisurilor — s-a dovedit a fi mai viabil, mai progresist decît sistemul social-politic masiv din Orientul Antic. Caracterul activ al luptei politice interne din polisurile grecești în condițiile pericolului de război, precum s-a dovedit, nu slăbea puterea internă a organismelor polisurilor, dar îi atribuia un caracter mai conștiincios și mai organizat, atunci cînd sub aparența supunerii oarbe față de puterea marelui rege se ascundea un separatism grav al unor satrapi, care se putea manifesta în orice moment.

O cauză serioasă a victoriei grecilor a fost obținerea în momentul decisiv al ciocnirilor militare a unității de acțiuni dintre principalele polisuri: în special unirea forțelor Spartei, Corintului și Atenei. Forțele unite ale grecilor, dacă și cedau perșilor în ce privește numărul de oameni și echipamentul, îi întreceau prin calitatea organizării sale. Tactica falangăi închegate, bine antrenate, ce era formată din hopliți înarmați greu, îmbrăcați în platoșă, și putea manevra iscusit în timpul luptei, s-a dovedit a fi mai presus de formația de trăgători a perșilor. Hoplitul grec își apăra patria, locurile sfinte, pămîntul strămoșilor săi și deatîta poseda calități morale și de luptă mult mai înalte decît ostașii dependenți ai regelui persan, care se întîmpla să fie trimiși în luptă cu biciul. Moartea conștientă a spartanilor și a altor greci la Thermopile e cea mai bună confirmare a celor spuse.

În momentele de criză ale războiului din rîndurile grecilor s-au promovat talentați conducători de oști și politicieni, care au demonstrat modele de artă militară. Miltiade, Pausanias, Themistocle, Cimon au îmbogățit arta militară antică, în mod creator dezvoltînd toate posibilitățile, sădite în organizarea militară greacă.

Victoria grecilor asupra dușmanului foarte puternic a avut o uriașă influență asupra dezvoltării tuturor aspectelor vieții social-economice, politice și culturale a grecilor antici, a contribuit la înflorirea pînă la cel mai înalt grad a civilizației antice grecești din secolele V—VI î. e. n.

Capitolul XI
ECONOMIA GRECILOR ÎN SECOLELE V—IV Î. E. N.

1. Particularitățile generale ale economiei Greciei. Izgonirea perșilor de pe litoralul de nord al Mării Egee, eliberarea polisurilor grecești din strîmtorile Mării Negre și din vestul Asiei Mici au generat înființarea unei vaste zone economice, în care intrau bazinul Mării Egee, țărmurile Mării Negre, Italia meridională și Sicilia. În interiorul acestei zone s-au constituit trainice legături economice, ce alimentau economia unor polisuri. După multe victorii asupra trupelor persane grecii au capturat o pradă bogată din valori materiale și prizonieri, vînduți în sclavie. Bunăoară, după bătălia de lîngă Plateea grecii, după cum ne informează Herodot, «dădură peste cor-

turi împodobite cu aur și argint, peste paturi aurite și argintate, peste ulcioare de aur, cupe și alte vase de băut. În căruțe ei găsiră saci în care se aflau cratițe de aur și argint, apoi cadavrele care zăceau la pămînt le dispuiară de șiraguri de perle și de topoare, toate din aur. A fost luat atîta aur, încît apoi îl vindeau ieftin, de parcă era cupru».

Pieţele de sclavi ale Elladei erau pline de foarte mulţi prizonieri. Numai după victoria atenienilor lîngă Eurimedon au fost vînduţi în sclavie circa 20 de mii de prizonieri. Într-un termen relativ scurt (50 de ani) pe pieţele de sclavi a fost, probabil, scoasă la vînzare marfă vie de peste 150 mii de oameni. O parte din valorile materiale și din sclavi au fost trimiși în sfera economică, au fost folosiţi la înfiinţarea de noi ateliere meșteșugărești, de domenii sclavagiste, la construcţii noi.

Războiul a trezit la viaţă necesităţi noi și a creat stimulenţi suplimentari pentru dezvoltarea economică. Trebuia construită o uriașă flotă, înălţate puternice fortificaţii de apărare, trebuiau echipate trupele cu foarte mulţi ostaşi, cu armament defensiv și ofensiv (zale, scuturi, spade, lănci ș. a. m. d.). Bineînţeles, toate acestea au avansat metalurgia și prelucrarea metalelor în Grecia, construcţia, tăbăcăria și alte meserii, a contribuit la progresul tehnic în ansamblu.

Sub influenţa acestor factori pe la mijlocul secolului al V-lea î. e. n. în Grecia s-a format un sistem economic, care fără modificări esenţiale a existat pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. și care poate fi calificat drept economie sclavagistă clasică.

În ansamblu economia Greciei nu era uniformă. Dintre numeroasele polisuri greceşti pot fi evidenţiate două tipuri economice de bază, care se deosebesc după structură. Pentru primul tip de polis — cel agrar — era caracteristică predominarea absolută a agriculturii, dezvoltarea slabă a meșteșugurilor și comerţului (cel mai elocvent exemplu e Sparta, precum și polisurile Arcadiei, Beoţiei, Tesaliei ș. a.). Celălalt tip de polis poate fi caracterizat convenţional drept comercial-meșteșugăresc. În structura lui rolul producţiei meșteșugărești și al comerţului era mult mai presus decît în polisurile de primul tip. Anume în polisurile celui de-al doilea tip a fost creată economia sclavagistă, devenită clasică, care avea o structură destul de complicată și dinamică, iar forţele de producţie se dezvoltau deosebit de rapid. Drept exemplu de astfel de polisuri erau Atena, Corintul, Megara, Miletul, Rodosul, Syracuza și un șir de alte polisuri, care, de regulă, erau situate pe ţărmul mării și care aveau uneori o horă (teritoriu agricol) nu prea mare, dar totodată și o populaţie numeroasă, care trebuia hrănită, ocupată cu muncă productivă. În secolele V—IV î. e. n. polisurile de acest tip dădeau tonul dezvoltării economice, erau principalele centre economice ale Greciei.

Unul dintre cele mai elocvente exemple de polis de acest tip în secolele V—IV î. e. n. era Atena. Studierea structurii economice a Atenei permite a ne forma o închipuire generală despre principa-

tele particularităţi ale polisurilor comercial-meşteşugăreşti ale Greciei din perioada clasică.

2. **Agricultura**. Faptul că drept principal tip de polis era considerat cel comercial-meşteşugăresc nu înseamnă că agricultura în aceste polisuri a trecut pe ultimul plan, a încetat de a mai fi ramură importantă a economiei. In polisurile comercial-meşteşugăreşti agricultura era dominantă paralel cu comerţul şi meşteşugurile, era baza întregului sistem economic.

Particularitatea generală a producţiei agricole din polisurile comercial-meşteşugăreşti din Grecia era multitudinea ramurilor: agricultura, viticultura cultivarea măslinilor, legumicultura, pomicultura, creşterea vitelor. Insă pe hora polisurilor comercial-meşteşugăreşti de obicei erau puţine pămînturi fertile, predominau pămînturile puţin fertile: deluroase, pietroase, ce se arau şi se lucrau greu. Acest fapt a predeterminat nivelul scăzut al dezvoltării agriculturii în polisurile greceşti de acest tip. Asortimentul uneltelor agricole era sărac: un plug primitiv fără cormană, săpăliga, secera pentru tăierea spicelor, lopată pentru vînturat, tăvălug pentru treieratul spicelor la fătare. Ingrăşăminte se foloseau puţine, sistemul cel mai răspîndit de cultivare a pămîntului era asolamentul bienal. In astfel de condiţii se căpătau roade mici. O cultură hrănitoare, dar capricioasă, cum era grîul, se semăna pe suprafeţe mici. Cultura cerealieră dominantă era orzul nepretenţios — de o valoare mai mică ca grîul, dar în schimb dădea recolte relativ mari. Pîinea de orz, terciul de orz sau turtele erau principala hrană cerealieră a grecului antic.

In polisurile comercial-meşteşugăreşti, care de cele mai multe ori dispuneau de o horă relativ nu prea mare şi de un număr mare de populaţie, de obicei nu ajungeau cereale, chiar şi orz, şi pericolul foametei era real. Problema cerealelor era una dintre cele mai acute probleme ale statelor comercial-meşteşugăreşti din Grecia clasică din secolele V—IV î. e. n.

Dacă agricultura se afla la un nivel scăzut, viticultura, cultivarea măslinilor, pomicultura şi legumicultura înfloreau. Solurile deluroase, pietroase ale Greciei, soarele darnic, cantitatea suficientă de depuneri s-au dovedit a fi favorabile pentru viţa de vie, măslini, pomi fructiferi şi legume. Vinul, uleiul de măsline, smochinele, legumele devin principalele produse alimentare (ca şi pîinea) ale grecilor antici. O deosebită dezvoltare a căpătat viticultura şi cultivarea măslinilor. Cu vii şi plantaţii de măslini se valorificau pămînturi noi, mai înainte părăsite, se curăţau de tufişuri şi se puneau în circulaţie loturi deluroase, aride sau pietroase. Se elaborau reguli bine gîndite de îngrijire a viţei de vie şi a măslinilor: ele erau tratate cu îngrăşăminte, de cîteva ori pe an erau retezate, se altoiau cu soiuri mai bune, li se îmbunătăţea gustul rodului, erau ferite cu grijă de geruri şi vînturi. Pe solurile Greciei au fost cultivate un mare număr de soiuri de viţă de vie şi de măslini, care cel mai mult se potriveau pentru unele sau alte regiuni. Grecii căpătau recolte mari de struguri şi măsline, cu care nu numai că asigurau toate nece-

sitățile interioare ale populației, dar și obțineau surplusuri, care puteau fi exportate. O parte din struguri și măsline erau consumate în stare proaspătă, din poamă se preparau stafide, măslinele se marinau, însă din cea mai mare parte a producției se făcea vin și untdelemn. Untdelemnul grecesc și unele varietăți de vinuri deveniseră renumite în întregul bazin al Mării Mediterane și erau obiecte de export convenabil, aduceau venituri mari. Cele mai renumite vinuri în secolele V—IV î. e. n. erau considerate de Chios, de Thasos, de Cos și de Lesbos. Grecii, de regulă, nu beau vin curat, dar întotdeauna îl subțiau în proporția: 1 parte de vin la 3—4 părți de apă. Căpătau o băutură tonificatoare slabă cu o tărie de 4—6 grade alcool, care potolea bine setea în timpul verii.

Ingrijirea viței de vie, măslinilor, pomilor fructiferi, prepararea vinului și uleiului necesitau multe griji și multe brațe de muncă. Aceste culturi puteau fi valorificate cu succes și se puteau dezvolta numai avînd forță de muncă suplimentară. Această forță erau sclavii. Dezvoltarea în Grecia a viticulturii, cultivării măslinilor, pomiculturii era strîns legată de introducerea și răspîndirea în agricultură a muncii sclavilor.

Masa grecului nu ne-o putem imagina fără fructe (cele mai întrebuințate erau smochinele, asemănătoare cu smochinele de azi) și legume (ceapă, usturoi, varză, zarzavat). Aceasta a predeterminat marele rol al legumiculturii și pomiculturii, nivelul lor înalt de dezvoltare. Plus la toate, livezile și grădinile nu necesitau spații mari, iar dimensiunile nu prea mari ale horelor polisurilor grecești comercial-meșteșugărești era unul din factorii răspîndirii lor largi.

In sistemul producției agricole grecești creșterea vitelor ocupa un loc nu prea mare. Carnea și laptele nu erau principalele produse alimentare ale grecilor antici; caii în fond nu erau folosiți ca forță de tracțiune, cavaleria greacă era un gen de armată auxiliar și din această cauză se creșteau puțini cai. Intr-o măsură mai mare se creșteau oi pentru lînă, ca principala materie primă pentru confecționarea îmbrăcămintei, vite de muncă și de tracțiune (boi, măgari, catîri). In Grecia muntoasă pe teritoriul redus al polisurilor mici nu erau pășuni vaste, unde ar fi fost posibilă creșterea în proporții mari a vitelor.

Principalele unități de producție în agricultura Greciei din secolele V—IV î. e. n. erau: un lot nu prea mare al agricultorului (3—5 hectare), neapărat cetățean al acelui polis, care se lucra prin munca membrilor familiei lui, cărora le puteau ajuta 1—2 robi; și moșia de 15—20 de hectare, lucrată de robi (15—20 de sclavi). Gospodăriile de ambele tipuri erau cu mai multe ramuri și purtau caracter natural, practic în fiecare gospodărie se cultivau cereale, era vie, plantații de măslini, livadă din pomi roditori, grădină, păsteau turme nu prea mari de oi, capre. Dacă producția gospodăriei țărănești, de regulă, era folosită pentru satisfacerea necesităților familiei agricultorului și puțin era legată de piață, pe moșiile stăpînitorilor de sclavi se obțineau surplusuri mari de producție — cereale, vin, ulei, care erau vîndute la piață.

Drept exemplu de moşie sclavagistă, ce a stabilit strînse legături cu piaţa, poate servi gospodăria lui Pericle, personalitate politică din Atena. Pericle, fiind reprezentant al unei familii de aristocraţi, după cum ne informează Plutarh, organiza o astfel de dirijare a moşiei sale, «pe care a socotit-o cea mai uşoară şi mai economică. Astfel, el vindea cu ridicata roadele anuale, apoi cumpăra de la tîrg fiecare lucru trebuincios... In casa lui nimic nu curgea din belşug ca într-o casă mare, în care se găsesc de toate, şi orice cheltuială şi orice venit se treceau prin socoteală şi măsură. Iar cel care ţinea toată această socoteală amănunţită era un sclav numit Evanghelos, care ca nimeni altul avea însuşiri şi fusese pregătit de Pericle pentru chiverniseala casei».

In secolul al V-lea î. e. n. moşii de acest fel erau puţine, însă în secolul al IV-lea numărul lor începe să crească. Scriitorul grec Xenofon a scris la începutul secolului al V-lea î. e. n. un tratat special «Economia», în care, generalizînd experienţa de atunci, a făcut o descriere teoretică a moşiei sclavagiste rentabile, organizată raţional, legată de piaţă. Aceasta ne mărturiseşte despre răspîndirea largă în Grecia din secolul al IV-lea î. e. n. a unor astfel de moşii.

In ansamblu agricultura Greciei din secolele V—IV î. e. n. avea următoarele particularităţi: mai multe ramuri, predominarea culturilor intensive care necesită un volum mare de lucru (viticultura şi cultivarea măslinilor), folosirea muncii sclavilor ca bază a agriculturii, orientarea moşiei sclavagiste spre producerea mărfurilor ca tip nou de organizare a producţiei agricole.

3. **Meşteşugurile.** Tipul de economie a polisurilor, examinat de noi, a fost calificat drept comercial-meşteşugăresc, întrucît în structura lui un mare loc ocupau meşteşugurile şi comerţul. Ce stimula şi determina dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti şi a operaţiilor de comerţ în polisurile greceşti? In primul rînd, dezvoltarea oraşului ca centru comercial-meşteşugăresc, creşterea populaţiei lui şi dezvoltarea vieţii orăşeneşti cu multiplele ei cerinţe şi necesităţi. Toate aceste necesităţi trebuiau satisfăcute: trebuia de înălţat temple şi clădiri de menire socială, de construit teatre, gimnazii şi stadioane, de pus apeducte şi de făcut canale pentru scurgerea apelor, de construit nave, de confecţionat încălţăminte şi îmbrăcăminte ş. a. m. d. Dezvoltarea vieţii urbane era imposibilă fără dezvoltarea meşteşugurilor şi operaţiilor comerciale, aceste două ramuri strîns legate între ele.

Meşteşugurile şi comerţul nu se puteau dezvolta fără atragerea unei forţe de muncă suplimentare. Această forţă de muncă o oferea populaţia de la sate, care în legătură cu dezvoltarea oraşelor şi răspîndirea moşiilor sclavagiste era strîmtorată din localităţile săteşti şi concentrată în hotarele zidurilor oraşului. Această forţă de muncă suplimentară mai era completată de oamenii liberi veniţi din alte oraşe greceşti şi stabiliţi cu traiul permanent în oraşul respectiv. Insă cea mai mare parte de lucrători pentru atelierele meşteşugăreşti noi era completată cu sclavi. Fără răspîndirea largă a sclaviei n-ar

fi fost posibilă dezvoltarea rapidă în multe oraşe ale Greciei din secolele V—IV î. e .n. a producţiei meşteşugăreşti şi a comerţului.

Pentru existenţa sigură a meşteşugurilor (prelucrarea metalelor, articolelor de ceramică, construcţiilor, confecţionarea îmbrăcămintei şi încălţămintei, diferitelor feluri de armament ş. a. m. d.) era necesară o bază permanentă de materie primă: trebuia de extras minereu, de obţinut din el metal, trebuia să ai lut, piele, lînă ş. a., adică să dispui de surse permanente de materie primă. În polisurile greceşti nu prea mari materie primă locală, de regulă, era puţină. Pentru asigurarea atelierelor cu materie primă corespunzătoare era destulă piatră, lut, lînă, piele, însă fier, metale neferoase, roci preţioase de piatră (marmură, granit), lemn de construcţie şi pentru corăbii nu ajungea. Să obţii materia primă care lipsea se putea numai prin intermediul schimbului comercial; materia primă adusă era plătită cu monede metalice sau cu mărfuri proprii meşteşugăreşti şi produse agricole.

Marea aflată în apropiere, aşezarea favorabilă a multor polisuri comercial-meşteşugăreşti pe litoral uşura aprovizionarea atelierelor greceşti cu materia primă necesară, întrucît transportarea mărfurilor pe mare era cea mai comodă şi mai ieftină. Astfel, pe cale maritimă meşteşugarilor greci putea să le fie adusă materie primă din întreaga regiune a Mării Mediterane şi a Mării Negre.

De menţionat, că Grecia Balcanică era bogată în diverse zăcăminte, care erau folosite activ de către grecii antici. În diferite regiuni ale Greciei au fost găsite zăcăminte bogate de fier, cupru, aur şi argint. Partea de Est a Greciei Balcanice conţinea din belşug rezerve de marmură şi de calcar; lut de calitate înaltă era în toate polisurile. Unele regiuni ale Greciei erau deosebit de bogate în zăcăminte: Laconia — în minereuri de fier, Atica de Sud — în minereuri de fier şi în argint, Eubeea — în minereuri de fier şi cupru. Una dintre regiunile cele mai bogate în zăcăminte de minereuri era Pangeu, aflată pe ţărmul de nord al Mării Egee, unde se exploatau activ zăcăminte de minereuri de fier, cupru, staniu, aur, argint. Nu întîmplător această regiune devenise obiectul unei lupte crîncene dintre cele mai puternice polisuri ale Greciei din secolele V—IV î. e. n. Lemnul pentru construcţia corăbiilor creştea în munţii Macedoniei, în împrejurimile Sinopei şi Amiosului şi în regiunea Cilicia.

Temelia temeliilor producţiei meşteşugăreşti în ansamblu era obţinerea metalului şi producerea articolelor necesare din el, adică metalurgia şi prelucrarea metalelor. În epoca clasică meşterii greci căpătau mai mult metal după cantitate şi mai bun după calitate decît predecesorii lor, iar fierul a intrat în producţie şi în viaţa de toate zilele mai pe larg decît altădată.

Un mare progres s-a obţinut în minerit, în organizarea căutării zăcămintelor de minereu şi în explorarea lor. Dacă mai înainte minereul era extras din cariere deschise, în perioada clasică el a început să fie extras din subsol cu ajutorul puţurilor de mine, ce

străbat grosimea pămîntului, şi a galeriilor, ce se ramifică în direcţii orizontale de-a lungul filonilor de rocă.

Această metodă de extragere permitea a folosi mai din plin toate rezervele de minereu ale zăcămintelor, inclusiv filonii cei mai adînci, care, de regulă, erau cei mai bogaţi. Munca la adîncime, în galeriile înguste, unde muncitorul, deseori pe jumătate culcat, cu tîrnăcopul spărgea bucăţi de rocă şi le ducea în coş spre principala gură a minei, era foarte grea. Munca minerului era considerată cea mai istovitoare, cea mai grea, şi nu e de mirare, că era executată în special de sclavi. Aceştia erau trimişi în mine de către stăpînul lor pentru vreo greşeală comisă.

Dobîndirea metalului, în special a fierului, din minereu este o operaţie tehnologică complicată. Pentru separarea corpurilor străine de fierul curat, ce se află în minereu, este nevoie de o temperatură înaltă (temperatura la care se topeşte fierul e de 1530°). Grecii antici nu cunoşteau cărbunele de pămînt ce dă această temperatură înaltă, procesul topirii avea loc în cuptoare de construcţie primitivă. În ele fierul se aducea doar pînă la consistenţa aluatului, dar metal curat nu se căpăta (aşa-numita metodă de cocsare a metalului). Metalul căpătat conţinea multe corpuri străine şi avea nevoie de o prelucrare suplimentară, pentru a-l folosi în diferite scopuri de producţie. Prelucrarea suplimentară se făcea în fierării. Încălzind metalul de mai multe ori, fierarul îl bătea cu un ciocan greu, călea obiectul în apă rece şi în aşa fel obţinea o calitate bună. Astfel, prelucrarea în fierărie era o verigă necesară în procesul căpătării metalului. Rolul deosebit al fierarilor într-un astfel de proces de producţie de mare importanţă, cum era căpătarea şi prelucrarea metalului, le-a predeterminat înaltul lor prestigiu în societate. Nu în zadar zeul Hefestos, ocrotitorul fierăriei, era considerat unul din principalele divinităţi ale panteonului grecesc, făcea parte din componenţa celor 12 divinităţi de pe Olimp.

Folosind diferite metode de prelucrare a fierului, iscusiţii fierari greci puteau obţine oţel tare, care era necesar pentru confecţionarea armelor (spade, vîrfuri de suliţe ş. a.) şi a uneltelor de muncă (brăzdare, instrumente de tîmplărie ş. a.). Despre succesele metalurgiei greceşti vorbeşte existenţa cîtorva varietăţi de oţel: cele mai cunoscute erau oţelurile laconian, lidian, sinopic, halibic.

Vastă era folosirea fierului, însă el n-a putut exclude metalele tradiţionale: cuprul şi aliajul lui — bronzul. La prelucrarea acestor metale grecii erau meşteri iscusiţi. Ei puteau căpăta bronz de calitate înaltă, îl prelucrau iscusit, transformîndu-l în diferite obiecte. Bronzul era foarte necesar: din el se confecţionau armament de apărare (coifuri, cnemide, scuturi), veselă scumpă şi frumoasă, oglinzi, sculptorii greci îşi întruchipau scuturile în bronz (mai cu seamă în secolul al V-lea î. e. n.). Un loc de cea mai mare importanţă în prelucrarea metalelor ocupa producerea armelor — una din principalele producţii meşteşugăreşti complexe. În polisurile greceşti, unde fiecare cetăţean avea cîte un complet de armament, era necesară o mare cantitate de cele mai diferite arme: toate felurile de

spade, lănci (lungi şi scurte), pumnale, arcuri şi săgeţi, praştii şi suliţe de azvîrlit, zale, jambiere, scuturi ş. a. Pentru confecţionarea armelor se folosea o mare cantitate de metal de cea mai bună calitate (atît fier, cît şi bronz), iar producţia a căpătat caracter de larg consum.

O ramură foarte importantă a meşteşugurilor greceşti, de rînd cu metalurgia şi prelucrarea metalelor, era producţia obiectelor de ceramică. Specialiştii olari confecţionau articole de întrebuinţare largă: vase pentru transportarea şi păstrarea vinului, uleiului, cerealelor (amfore şi pifose), veselă pentru fiecare zi şi de sărbători, ţevi pentru apeducte şi canale de scurgere, piese de construcţie, plăci de feţuit şi alte decoraţii, candele, greutăţi mari pentru plasele de pescuit şi greutăţi mici pentru războaie de ţesut. Din lut se confecţionau o mulţime de statuete de teracotă, fără de care în secolul al IV-lea nu ne putem închipui nici o casă a unui grec. În confecţionarea ceramicii meşterii greci au obţinut succese mari: articolele confecţionate de ei se caracterizau prin diversitate (numai vesela era de cîteva zeci de feluri), prin calitatea foarte înaltă şi eleganţa formelor chiar şi ale producţiei de larg consum, de exemplu ale amforelor. Devenise renumită vesela de sărbători acoperită cu lac şi cu desene: vase pictate cu figuri negre şi roşii, a căror producţie în Atena a atins o neobişnuită înflorire în secolele V—IV î. e. n. În spaţiul limitat al pereţilor exteriori ai vaselor nu prea mari meşterii greci izbuteau să creeze compoziţii din multe figuri, adevărate capodopere artistice.

Secolele V—IV î. e. n. au fost perioada celor mai active construcţii: se înălţau ziduri de cetăţi, clădiri de menire socială şi particulare, temple şi teatre. Grecii au însuşit prelucrarea multor roci de piatră. Cea mai mare aplicare în construcţie a avut-o marmura — o rocă de piatră tare şi greu de prelucrat, dar frumoasă. Clădirile de menire socială, şi în primul rînd templele, executate în unul din cele trei stiluri — doric, ionic sau corintic — se distingeau prin finisarea arhitectonică scrupuloasă şi frumuseţea lor. O înaltă măiestrie se cerea la sculptarea statuetelor, iar în secolul al IV-lea î. e. n. cea mai mare parte a statuetelor se sculptau din marmură, şi sculptorul, pe lîngă realizarea sarcinilor pur artistice, mai trebuia să poată lucra calitativ în piatră.

Un întreg complex de specialităţi erau necesare pentru construcţia corăbiilor: tîmplari şi lemnari, ţesători şi tachelagişti, meşteri în metal — toţi lucrau în colectiv pentru a construi un vas de comerţ sau o navă de luptă. Flota greacă era înzestrată cu cele mai bune vase ale timpului: navele militare — trierele — erau iuţi, manevrabile, stabile pe valuri şi întreceau navele militare ale duşmanilor lor — perşii. Vasele comerciale cu pînze brăzdau valurile Mărilor Mediterană şi Neagră, asigurînd operaţii comerciale intense. Polisurile comerciale-meşteşugăreşti greceşti aveau o flotă militară şi comercială solidă. Astfel, Atena putea să adune o flotă de pînă la 400 de nave, Corintul — pînă la 200 de triere, micile oraşe ale Corcirei — pînă la 150 de triere. Construcţia şi reparaţia vaselor de

război și comerciale era o importantă ramură a producției meșteșugărești grecești.

Îmbrăcămintea de obicei se confecționa în atelierele de țesut. De altfel, în secolul al V-lea și la începutul secolului al IV-ea țesătoria își păstrase legăturile cu gospodăria casnică. Fiecare gospodină greacă împreună cu fiicele sau slugile puteau să lucreze la războiul de țesut (cel mai răspîndit tip era războiul de țesul vertical), torceau firele și tot aici în casă coseau îmbrăcăminte din pînza țesută: hitonuri — cămăși lungi fără mîneci; himatii — trenciuri; hlamide — trenciuri scurte, și alte feluri de confecții. Creșterea necesităților populației de la orașe a dus în secolul al IV-lea î. e. n. la separarea țesutului de ocupațiile casnice și la crearea unor ateliere speciale ce lucrau pentru vînzare. Cererea de confecții pentru sclavi a dus la apariția de ateliere ce se specializau în confecționarea anume a acestui fel de îmbrăcăminte (de exemplu, în Megara); erau bine cunoscute printre cumpărători hlamidele confecționate la Milet, în Amorgos se confecționau țesături transparente.

Atelierele meșteșugărești, în care se prelucra metalul, se producea ceramică, armament, țesături sau încălțăminte, erau diferite după mărime. Pot fi distinse trei tipuri de bază de ateliere-ergasterii: atelierul mic, unde lucra însuși proprietarul cu 2—3 sclavi sau cu ai casei; atelierul mijlociu cu 10—15 sclavai, unde proprietarul de fapt îndeplinea funcții de supraveghere și de organizare a producției, și atelierele mari, cu 30—40 de sclavi, conduși de proprietar. Astfel, renumitul orator atenian Demostene avea două ateliere: cu 20 de sclavi în unul și cu 32 de sclavi în altul. Bogătașul atenian Pasion la începutul secolului al IV-lea î. e. n. avea un atelier cu 100 de sclavi, iar Chefalos, părintele oratorului de judecătorie Lisias, poseda o ergasterie cu 120 de sclavi. Însă ergasterii mari, probabil, se întîlneau foarte rar, principalele unități de producție în meșteșugurile grecești erau atelierele mici și mijlocii. Principala forță de muncă erau sclavii lipsiți de drepturi, împreună cu ei munceau și oameni liberi, inclusiv cetățeni. Din cauza că informații precise lipsesc, este greu a determina corelația dintre munca liberă și munca sclavă în atelierele grecești. În polisurile din Grecia unde meșteșugurile erau mai dezvoltate, cum erau Atena, Corintul, Megara, Rhodosul, Miletul, probabil precumpănea munca sclavilor.

În ergasteriile mijlocii și cele mari era folosită o oarecare specializare a lucrătorilor angajați, ceea ce sporea productivitatea generală a muncii. Se disting ateliere specializate: în producerea numai a opaițelor (atelier de opaițe ține oratorul atenian Hiperbolos), numai a spadelor, numai a paturilor (ambele ale lui Demostene), numai a scuturilor (ale părintelui lui Lisias). «În orașele nu prea mari,— scria Xenofon,— unul și același meșter face paturi, uși, pluguri, mese, iar adeseori tot același om construiește și case și el e bucuros, dacă găsește un număr suficient de clienți, ca să-și poată cîștiga existența. Se înțelege că un om care se ocupă cu multe meserii nu poate să le facă pe toate la fel de bine. Dimpotrivă, datorită faptului că în orașele mari de fiecare din aceste

obiecte au nevoie mulți oameni, fiecărui meșter îi este suficientă pentru existență și o singură meserie. Iar deseori e de ajuns chiar și o singură parte a acestei meserii: bunăoară, un meșter coase încălțăminte pentru bărbați, iar altul — pentru femei. Iar uneori omul își cîștigă existența numai cu aceea că pregătește piese pentru încălțăminte, altul — numai cu aceea că taie talpa, cel de-al treilea — numai cu aceea că croiește căputa, iar cel de-al patrulea — nu face nimic altceva, decît le coase pe toate împreună. E clar că acel care face o operație atît de îngustă, el și e în stare s-o facă cel mai bine».

Pentru meșteșugurile grecești este caracteristică legătura strînsă cu piața, unde meșteșugarul își vindea producția, cumpăra materie primă, unelte de muncă, sclavi, produse alimentare. Dezvoltarea activității de muncă în centrele comercial-industriale grecești, succesele meșteșugarilor, specializarea ergasteriilor în condițiile completării stabile cu sclavi — toate acestea făceau ca meșteșugurile să fie o ocupație avantajoasă. Venitul mediu obținut ca rezultat al exploatării unui sclav, ocupat cu meseria, ajungea pînă la un obol-doi pe zi, sau 60—120 drahme pe an, atunci cînd întreținerea familiei unui cetățean liber la Atena în secolul al V-lea î. e. n. costa 180 de drahme pe an; cu alte cuvinte, venitul de la doi-trei sclavi era suficient pentru întreținerea unei familii ateniene din 3—4 oameni.

4. **Comerțul.** Populația destul de numeroasă a polisurilor comercial-meșteșugărești cu variatele ei necesități, ce deveneau tot mai mari pe măsură ce se dezvolta viața orașelor, insuficiența de cereale și de diferită materie primă pentru meșteșuguri, pe de o parte, și surplusurile de vin și ulei, rezervele mari de diferite articole meșteșugărești, pe de alta, au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea vertiginoasă a comerțului grecesc în întregime.

Pe piață erau puse în circulație mărfuri alimentare: pîine, vin, ulei, materie primă pentru atelierele meșteșugărești, articole meșteșugărești necesare: unelte de muncă, arme, obiecte de uz casnic, începînd cu articole de metal și terminînd cu obiecte de toaletă pentru femei, adică în circulație se afla o mare parte din producție, și nu numai obiectele de lux, ca în multe state din Orientul Antic. În operațiile comerciale erau atrase aproape toate păturile populației: agricultorul cumpăra articole meșteșugărești și unelte de muncă și vindea vin, ulei, legume; meseriașul cumpăra principalele produse alimentare și vindea articole ale ergasteriului său; constructorii, marinarii, zilierii, populația de la orașe, ocupată cu deservirea operațiilor comerciale, a preoțimii sau a administrației statului, în majoritatea lor se hrăneau de la piață.

Condițiile naturale ale Greciei Antice, nedesăvîrșirea și scumpetea transportului terestru nu contribuiau la dezvoltarea comerțului cu acest fel de transport. Totodată, malul crestat al Greciei Balcanice cu golfuri numeroase și prielnice, mulțimea de insule, coloniile grecești împrăștiate pe întregul litoral al Mării Mediterane creau cele mai favorabile condiții pentru înflorirea comerțului pe mare. A sporit tonajul vaselor comerciale (pînă la 100—150 t), a crescut durata navigației în cursul anului (în lunile de toamnă și iarnă de

obicei nu se naviga), au fost valorificate căi maritime noi. Navigaţiile pe mare în secolele V—IV î. e .n. au devenit mai intense, practic toate polisurile comercial-meşteşugăreşti erau legate între ele prin căi maritime valorificate. In fiecare oraş de pe litoral se amenajau rade maritime, se construiau porturi cu locuri pentru staţionarea navelor, cu debarcadere, depozite, docuri pentru reparaţia navelor. Bunăoară, la Atena, după un plan arhitectural special, a fost construit portul Pireu — un adevărat oraş, care după nivelul amenajării era mai presus decît Atena. Corintul — cel mai mare centru comercial-meşteşugăresc din lumea greacă — avea două porturi, amenajate după ultimul cuvînt al tehnicii de atunci: Chenhreac de pe malul Golfului Saronic şi Lekaion de pe malul Golfului Corintic, adică Corintul putea primi nave atît din Marea Egee, cît şi din Marea Adriatică. In mod deosebit era amenajat portul Lekaion. El avea două rade deschise cu diguri portuare cu o lungime de 42 m, ce apărau vasele de valurile mării, şi o radă internă adîncă cu patru locuri de staţionare a navelor. De-a lungul ţărmului radei interne erau construite debarcadere de piatră cu lungimea de aproape 4,5 km, multe depozite, docuri, magazii. Suprafaţa totală a radei interne era de o mărime impunătoare — de 10 hectare. Chiar şi intrarea îngustă în rada interioară era astfel construită, încît nava cu pînze putea intra uşor, fără manevrare suplimentară, şi totodată ea era foarte bine apărată de dunele de nisip, obişnuite pentru această zonă.

Volocul[1] de lemn (aşa-numitul diolcos) cu o lungime de 6 kilometri peste Istmul Corint, construit încă la începutul secolului al VI-lea î. e. n. pe timpul tiranului Periandros, lega ambele porturi.

Valorificarea căilor maritime deschidea în faţa negustorilor greci posibilităţi largi pentru operaţii comerciale în întregul bazin al Mării Mediterane, inclusiv şi al Mării Negre.

Dezvoltarea producţiei de mărfuri, volumul mare al operaţiilor negustoreşti necesitau perfecţionarea operaţiilor de calcul. Schimbul primitiv de marfă pe marfă sau pe bucăţi de metal valutar, care permanent trebuiau cîntărite, nu era comod. Metoda mai comodă de calcul a devenit moneda: o bucată mică de metal valutar (aur, argint, bronz) cu o greutate strictă, garantată de statul care a emis această monedă. Primele monede au apărut în Grecia încă în secolul al VII-lea î. e .n., însă o dezvoltare deosebită emiterea monedelor şi circulaţia banilor au atins în epoca clasică. Fiecare oraş bătea un număr mare de monede şi numărul total de monede, ce erau puse în circulaţie în Grecia, a sporit considerabil.

Treptat încep a se deosebi monedele principalelor centre economice, precum erau Atena şi Corintul. Staterele de argint ale Corintului (cu o greutate de 8,7 g) cu imaginea zeiţei Atena în coif corintic pe avers şi a Pegasului pe revers (aşa-numiţii «armăsăraşi») era cea mai populară valută din Grecia de Vest, Italia meridională

[1] Voloc — porţiune de uscat între ape navigabile, peste care se face transbordarea mărfurilor sau a vaselor mici.

şi Sicilia. Tetradrahmele ateniene (17,5 g) şi drahmele (4,4 g) cu chipul Atenei pe avers, şi al bufniţei pe revers, aşa-numitele «bufniţe») cu plăcere erau primite în oraşele bazinului Mării Egee. «Armăsăraşii» corintici şi «bufniţele» ateniene deveniseră în Grecia în secolele V—IV î. e. n. un fel de valută interpolisiană.

Dezvoltarea largă a operaţiilor comerciale în lumea greacă a dus la apariţia primilor germeni ai operaţiilor bancare şi ai decontărilor fără valută. Aceste operaţii erau înfăptuite de persoane speciale — zarafi sau trapeziţi, care existau în fiecare oraş comercial. Zarafii aveau grijă de circulaţia seriilor de monede, multe la număr (în circulaţie se aflau doar multe monede ale diferitelor polisuri greceşti), făceau schimb de unele monede pe altele, schimbau monedele întregi, luau bani pentru păstrare, dădeau împrumut cu dobîndă, făceau calcule pentru negustorii care tîrguiau cu ridicata.

Negustorii cu ridicata, în special cei care erau legaţi de comerţul prin ţări îndepărtate, pentru o mai mare comoditate la efectuarea operaţiilor negustoreşti, înfiinţau asociaţii negustoreşti — fiase, a căror sarcină principală era asigurarea şi ajutorul reciproc prin intermediul împrumuturilor, precum şi schimbul de informaţii.

Producţia adusă cu corăbiile nimerea în mîinile comercianţilor mărunţi cu amănuntul şi se vindea în loturi mici pe piaţa orăşenească, tot încoace îşi aduceau producţia şi agricultorii din partea locului, şi meşteşugarii de la oraşe. Pentru a uşura operaţiile comerciale se făceau încăperi speciale de piaţă, prăvălii, însă de cele mai dese ori comerţul se făcea în aer liber.

Întrucît la piaţă veneau reprezentanţi ai tuturor păturilor populaţiei, în pieţele greceşti se aduna multă lume, mulţi vindeau şi cumpărau, în ansamblu se crea o atmosferă agitată de piaţă, care-l buimăcea pe ţăranul obişnuit cu liniştea din sat. În comedia «Aharnienii» scriitorul atenian Aristofan astfel redă starea sufletească a eroului său, săteanul Decheopolos, care a nimerit în gălăgia pieţei:

Duc dorul liniştii; privesc ogoarele
Şi nu pot suferi oraşul. O, satul meu!
Tu nu strigi: cumpăraţi cărbuni, oţet.
Nici «oţet», nici «unt», nici «cumpăraţi»— nu.
Fără cumpărător tu singur ai de toate.

În comedia «Călăreţii» Aristofan redă atmosfera pieţei, stăruinţa de a-l amăgi pe cumpărător, de a-l face să cumpere marfă alterată:

Meştere, tu pielea putrezită vrei s-o vinzi ca bună
Ţăranilor naivi, tăind-o la-ntîmplare cam viclean.

Despre comerţul activ cu amănuntul în oraşele greceşti ne mărturiseşte apariţia în secolul al IV-lea î. e. n. şi răspîndirea pe larg a monedei divizionare şi a valorilor nominale mai mici: oboluri, halcuri şi lepte (o drahmă de argint se împărţea în 6 oboluri de cupru; un obol se împărţea în 8 halci; un halc — în 2 lepte).

Aşadar, în Grecia secolelor V—IV î. e. n. s-a format un tip nou de economie sclavagistă, ce se deosebea de structura economică a

principalelor țări din Orientul Antic: un tip de economie sclavagistă intensivă, producătoare de mărfuri, dar păstrîndu-se baza naturală. El avea nevoie de mijloace mari, de un înalt nivel de organizare a gospodăriei, de folosire pe scară largă a muncii sclavilor, crea condiții favorabile pentru formarea structurii social-politice complicate și dezvoltarea culturii grecești.

Capitolul XII
STRUCTURA SOCIALĂ ȘI DE CLASĂ A SOCIETĂȚII GRECEȘTI

Sistemul economic, ce s-a format în polisurile comercial-meșteșugărești în Grecia din secolele V—IV î. e. n. în ansamblu, nu putea exista fără a fi atrase în muncă mase mari de sclavi, ale căror număr absolut și pondere în societatea greacă din această perioadă creșteau neîntrerupt. Principalele unități de producție au devenit gospodăriile particulare, fie micile loturi ale țăranilor și domeniile stăpînitorilor de sclavi din horă sau ergasteriile de mărimi diferite din oraș. Gospodăriile de stat sau cele ce aparțineau templelor în Grecia n-au căpătat o astfel de dezvoltare ca în societățile din Orientul Antic. Toate aceste particularități ale structurii economice au dus la formarea unui sistem deosebit de relații de clasă, care poate fi calificat ca societate sclavagistă dezvoltată, sau sclavagism clasic.

Sistemul sclavagismului clasic s-a format sub un aspect mai mult sau mai puțin definitivat în polisurile comercial-meșteșugărești dezvoltate (Atena), în timp ce în polisurile agrare (Sparta) structura socială de clasă se deosebea printr-un șir întreg de particularități esențiale. Drept exemplu dintre cele mai grăitoare poate servi societatea ateniană, a cărei caracteristică permite a arăta particularitățile structurii sociale de clasă a polisurilor comercial-meșteșugărești, ce au jucat un rol de frunte în dezvoltarea istorică a Greciei Antice din secolele V—IV î. e. n.

In epoca clasică societatea greacă se împărțea în trei clase principale: clasa sclavilor, clasa micilor producători liberi și clasa stăpînitorilor de sclavi. «Clase,— scria V. I. Lenin,— se numesc mari grupuri de oameni, care se deosebesc după locul pe care îl ocupă într-un anumit sistem de producție socială istoricește determinat, după raportul său (de cele mai multe ori formulat și consfințit prin legi) față de mijloacele de producție, după rolul lor în organizarea socială a muncii și, prin urmare, după modul de obținere și după mărimea acelei părți din avuția socială de care dispun ele. Clasele sînt grupuri de oameni din care un grup poate să-și însușească munca altuia, datorită locului diferit pe care îl ocupă într-un anumit sistem de economie socială»[1].

1. Caracteristica clasei sclavilor. Sclavia clasică. Pentru polisurile grecești din secolele V—IV î. e. n. este caracteristică introdu-

[1] *Lenin V. I.* Opere complete. Vol. 39, p. 17.

cerea sclaviei în toate sferele vieții și ale producției. Sporește numărul total al sclavilor, și clasa sclavilor din punct de vedere numeric se transformă în principala clasă a societății antice grecești. După unele calcule aproximative (din cauza lipsei de materiale statistice calcule precise nu pot fi) numărul total de sclavi în Atena atingea o cifră mare — pînă la o treime (adică circa 33—35%) din populație. Mai mulți erau sclavi-bărbați, ocupați în sfera producției (printre sclavi erau foarte puțini bătrîni, copii, puține femei), așa că valoarea sclavilor ca categorie activă a populației era mult mai mare decît numărul lor aritmetic. Datorită muncii lor, înfloreau domeniile, ergasteriile, funcționau carierele și minele, se desfășurau lucrări active de construcție, se deserveau operațiile comerciale. Munca sclavilor era pe larg folosită în gospodăriile casnice: măcinatul cerealelor, prepararea bucatelor, confecționarea îmbrăcămintei și încălțămintei, reparația lor, nemaivorbind de serviciile personale. Persoanele oficiale elective foloseau sclavi în calitate de secretari, curieri, călăi, polițiști. În unele polisuri grecești (de exemplu, pe insula Chios, în Atena) sclavia a pătruns activ în agricultură, însă în majoritatea polisurilor comercial-meșteșugărești munca sclavilor era folosită în fond în atelierele meșteșugărești, în industria minieră, în deservirea traficului maritim, în construcții, în gospodăria casnică.

Contingentul de bază al sclavilor greci în secolele V—IV î. e. n. consta din oameni de proveniență străină, pe care grecii au început a-i numi barbari. Printre ei erau traci și sciți, carieni și paflagoni, lidieni și sicilieni. Pot fi conturate trei regiuni principale, de unde se completau piețele de sclavi ale Elladei — regiunea de nord a Mării Negre, Tracia cu regiunile vecine și Asia Mică. La sfîrșitul secolelor V—IV î. e. n. a sporit numărul sclavilor greci, vînduți în sclavie în timpul luptelor interne. De exemplu, au fost vînduți în sclavie atenienii care în anul 413 î. e. n. au suferit înfrîngere la Syracuza; în anul 335 î. e. n., în timpul distrugerii Tebei, Alexandru Macedon a ordonat ca 30 de mii de tebani să fie vînduți în sclavie.

În Grecia secolelor V—IV î. e. n. principalele surse de completare a numărului sclavilor erau vînzarea prizonierilor de război și a unei părți din locuitori, luați în timpul acțiunilor militare. Bunăoară, în perioada războaielor greco-persane aproximativ 150 de mii de prizonieri au fost vînduți pe piețele de sclavi. După lupta de la Himera (anul 480 î. e.n.) învingătorii — grecii sicilieni — i-au împărțit pe cartaginezii prizonieri de război. Unor ostași le-au revenit cîte 500 de oameni. În timpul războaielor reușite ale tiranilor syracuzeni Dionysie I și Agatocles împotriva cartaginezilor și triburilor locale din Italia meridională un mare număr de prizonieri de război au fost prefăcuți în sclavi.

O altă sursă importantă de completare a pieței de sclavi din Grecia era vînzarea compatrioților lor în sclavie de către aristocrații traci și sciți. În condițiile descompunerii relațiilor gentilice și formării societății de clasă timpurii sporise rolul războaielor, de ale căror rezultate se folosea aristocrația gentilică. Ea își extindea pu-

terea asupra gintelor vecine, inclusiv și a celor înrudite, și îi transborda cu bucurie în Grecia pe compatrioții săi înrobiți în schimb pe obiecte de lux.

Una din sursele de completare a contingentului de sclavi era și reproducția naturală a sclavilor. Copiii născuți de femeile sclave erau considerați drept prăsilă ce aparținea stăpînului sclavei. În unele domenii de pe Sicilia stăpînitorii de sclavi chiar își făceau un fel de crescătorii, unde îi educau pe sclavii nou-născuți, iar apoi îi vindeau avantajos.

Pieţele de sclavi le completau piraţii și hoții de oameni liberi. Legile ateniene prevedeau pedeapsa cu moartea pentru înrobirea nelegitimă a vreunui cetățean liber. Rolul pirateriei și altor metode de furt a oamenilor liberi cu scopul de a-i înrobi a crescut în atmosfera de neliniște de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n.

Oamenii care prin diferite căi au devenit sclavi erau vînduți în tîrguri speciale de sclavi. Astfel de tîrguri existau în fiecare polis. De exemplu, Aristofan povestește despre tîrgurile de sclavi din Tesalia; la Atena, pe piața centrală — agora — exista un loc special, unde sclavii aduși erau cercetați, prețuiți și vînduți.

În polisurile comercial-meșteșugărești sclavii erau folosiți mai cu seamă în producție și de aceea una dintre sarcinile stăpînitorului de sclavi era organizarea rațională a muncii sclavilor. Munca sclavilor trebuia să fie organizată în așa fel, ca sclavul să poată aduce un asemenea venit, care ar permite să fie răscumpărate mijloacele cheltuite pentru cumpărarea lui, costul întreținerii zilnice (alimentarea și îmbrăcămintea) și totodată ar aduce și un anumit profit net. Una din formele de înăsprire a exploatării și totodată de sporire a productivității muncii sclavilor la Atena era eliberarea sclavului în schimbul unei anumite dijme. Stăpînul punea la dispoziția sclavului priceput și energic mijloace nu prea mari, un local, îl separa de gospodăria sa și îl aranja cu traiul aparte. Sclavul deschidea un mic atelier, lucra de sine stătător, intra în relații cu clienții, își vindea produsele muncii proprii, putea să aibă familie. Însă pentru această independență el trebuia să plătească stăpînului său dijmă. Această dijmă adeseori era mai mare decît venitul pe care îl aduceau sclavii de pe lîngă casă.

Ce-i drept, sclavi la dijmă erau puțini, starea lor juridică în această situație era aceeași, ei continuau să se considere sclavi și se aflau în deplină dependență de stăpîn. În orice moment stăpînul putea înceta de atelierul sclavului, dar acest lucru nu era în interesele lui. Pe seama străduinței sale, economiei făcute de el, muncii încordate sclavul putea să-și sclipuiască o anumită sumă și să-și răscumpere libertatea. Dar și în acest caz stăpînul nu pierdea nimic, el fixa un preț înalt de răscumpărare și își compensa cu prisosință cheltuielile făcute pentru acest sclav.

Dacă în gospodăria stăpînitorului de sclavi erau mulți sclavi, dar el nu avea posibilitate să organizeze în mod rațional munca lor, el îi dădea în arendă pe un anumit termen unui om mai întreprinzător și primea pentru această arendă o anumită plată. Exploa-

tarea sclavilor în secolul al IV-lea î. e. n. aducea un venit destul de mare: sclavul ocupat cu vreun meşteşug aducea în medie pe zi cîte 2 oboluri (cu două oboluri putea fi întreţinută o familie din 3—4 oameni). Dacă sclavul era dat în arendă, proprietarul lui primea pe zi un obol ca arendă, iar un obol era venitul arendaşului. Veniturile mari aduse de sclavi constituie indicele exploatării intensive a muncii sclavilor, al organizării raţionale a producţiei bazate pe munca lor, al unui anumit spor al productivităţii muncii robilor.

Legislaţia, opinia publică din Grecia îl considerau pe sclav drept o unealtă de muncă dotată cu grai, drept o fiinţă de categorie inferioară, pe jumătate om. În perioada înfloririi sclaviei clasice greceşti, în secolul al IV-lea î. e. n., a luat fiinţă şi o teorie respectivă a sclavajului, elaborată destul de amplu de către Aristotel. Reflectînd practica răspîndită a timpului, Aristotel a motivat necesitatea sclaviei pornind de la necesităţile vieţii şi producţiei, el îi considera pe sclavi drept fiinţe cu o altă constituţie fizică şi psihică decît a oamenilor liberi. «Natura a făcut astfel,— scria Aristotel,— că şi constituţia fizică a oamenilor liberi se deosebeşte de constituţia fizică a sclavilor: aceştia au corp puternic, bun pentru îndeplinirea muncilor fizice necesare, oamenii liberi, însă, se ţin drept şi nu sînt capabili de munci de acest fel: în schimb ei sînt buni pentru viaţa politică... După natura lor unii oameni sînt liberi, alţii — sînt sclavi, şi acestora li-i folositor să fie robi şi aceasta e şi cu dreptate».

Sclavul era în deplină posesiune, era proprietatea stăpînului, acestuia îi aparţineau timpul lui de muncă, viaţa lui. Folosindu-se de faptul că puterea lor nu era controlată de nimeni, stăpînitorii de sclavi puteau să-şi chinuie sclavii cu foamea, să-i supună oricăror pedepse, pînă chiar şi să-i omoare. Aveau un asemenea drept. Însă să-l cumpere pe sclav, să plătească pentru el o anumită sumă (deloc mică) de bani, iar apoi să-l omoare sau să-l chinuie cu foamea nu era convenabil. Pentru ca sclavul să poată lucra normal, el trebuia să fie îmbrăcat şi hrănit. Dat fiind că grecii în secolele V—IV î. e. n. trăiau modest, hrana şi îmbrăcămintea sclavilor şi a oamenilor liberi nu se prea deosebeau între ele. Pentru a slăbi întrucîtva ura de clasă a sclavilor într-un şir de polisuri greceşti, de exemplu în Atena, se interzicea de lege omorul fără vreo pricină a sclavilor, torturile barbare, întrucît se considera, că aceasta tulbură liniştea în societate şi, în ultimă analiză, nu aduce stăpînitorilor de sclavi nici un folos.

Stăpînitorul de sclavi trebuia să manifeste o oarecare grijă faţă de sclavii săi, tot aşa, precum el avea grijă de animalele sale, cum îşi păstra instrumentele de lucru. La baza acestor relaţii stăteau nu careva principii abstracte ale umanismului, ci interesul personal al stăpînitorului de sclavi: doar un lucrător hrănit şi sănătos aducea stăpînului un venit mai mare decît un om flămînd şi bolnav. Anume asigurarea unui minimum de existenţă pentru sclav îi permitea stăpînului să-l exploateze crunt în producţie, să «stoarcă» din el maximum de plusprodust.

Înăsprirea exploatării sclavilor în producţie, agravarea stării

lor sociale, coborîrea sclavului pînă la nivelul de semiom — toate acestea au dus la formarea şi acutizarea principalei contradicţii de clasă, a antagonismului dintre sclavi şi stăpînitorii de sclavi. Acest antagonism era înţeles univoc de opinia publică. Sclavul este duşmanul potenţial al stăpînului său — aceasta era opinia publică. Stăpînitorilor de sclavi li se recomanda să apere bine contingentele de sclavi, să nu admită în ele mulţi sclavi de acelaşi neam, să susţină certurile în colectivul de sclavi, să aleagă sclavi de încredere, să nu-i întărîte de prisos pe sclavi. Aceste măsuri, însă, nu întotdeauna aveau efect. Cînd societatea se confrunta cu mari greutăţi, cînd aveau loc insuccese militare, ciocniri între grupările politice şi lovituri de stat, sclavii luau parte activă la evenimente, exprimîndu-şi în felul acesta protestul social. Astfel, în anul 494 î. e. n. în oraşul Argos sclavii, profitînd de înfrîngerea suferită de oastea populară de voluntari a Argosului în luptă cu Sparta, au cucerit oraşul şi pe un timp scurt au organizat acolo o conducere proprie. În anul 464 î. e. n. de starea grea a spartiaţilor (Sparta a fost distrusă de un cutremur de pămînt) au profitat hiloţii din Messenia. Ei au pornit o răscoală care a ţinut 10 ani.

În anul 413 î. e.n. în timpul Războiului peloponesiac circa 20 mii de sclavi atenieni (majoritatea meseriaşi) au trecut din Atena de partea spartanilor, punîndu-i pe atenieni într-o situaţie foarte grea. În anul 412 î. e. n. în timpul acţiunilor militare pe insula Chios de partea atenienilor au trecut o mulţime de sclavi din Chios, fapt ce le-a ajutat să cucerească insula.

Sclavii nu erau omogeni. Printre ei se deosebeau grupuri de diferite interese: sclavi care erau ocupaţi cu meşteşugurile şi comerţul, sclavi-agricoli, sclavi-minieri, sclavi ocupaţi în gospodăria de lîngă casă şi cu servicii personale, în sfîrşit, sclavi aflaţi într-o situaţie ceva mai privilegiată — sclavi de stat: poliţişti, temnicieri, copişti, socotitori, crainici. Avînd interese personale diferite, fiind izolaţi unii de alţii şi aflîndu-se în supravegherea strictă a stăpînilor, sclavii greci nu aveau posibilităţi materiale pentru a se uni, fie chiar în limitele polisurilor nu prea mari, şi de aceea antagonismul de clasă încordat nu putea fi realizat sub forme mai mature de protest de tipul răscoalelor armate.

Existau şi alte categorii de lucrători dependenţi. În cel de-al doilea tip de polisuri greceşti, cum era Sparta, oraşele Beoţiei, Tesaliei, Arcadiei şi alte oraşe, principalii producători în agricultură îi constituiau nu sclavii, care erau puţini la număr, ci lucrătorii de un alt statut social şi juridic. În Sparta ei se numeau hiloţi, într-un şir de oraşe tesaliene — penești, pe insula Creta — voichei sau claroţi, în Heracleea — mariandini. Starea socială a acestor categorii de lucrători era determinată prin faptul că ei nu erau consideraţi proprietate a unor persoane, aveau gospodărie, familie şi loturile de pămînt le lucrau cu puteri proprii. Totodată, însă, aceşti lucrători nu erau liberi, ci se aflau în dependenţă dublă — faţă de stat şi faţă de persoane particulare, în folosul cărora trebuiau să verse o parte din veniturile obţinute. De exemplu, în Sparta fiecare spar-

tiat, adică fiecare membru al clasei dominante, primea de la stat un lot de pămînt (cler) cu cîteva gospodării ale hiloților, de la care lunar primea o cotă. După cum ne informează Plutarh, pentru întreținerea unui spartiat se vărsau 70 de medimne, iar a unei spartane — 12 medimne de ovăz și o anumită cantitate de vin, ulei, smochine, brînză și alte produse. Hiloții gospodăreau pe loturile lor de sine stătător, spartiații nu interveneau în procesul de producție. În timpul expedițiilor militare hiloții îi însoțeau pe spartiații lor, ei erau folosiți în calitate de slugi, iar în situații grele — în calitate de ostași ușor înarmați. Hiloții aveau gospodărie naturală, trăiau izolat în sate mari. Traiul lor se deosebea de traiul sclavilor agricoli, ocupați în domeniile stăpînitorilor de sclavi. Un spartiat luat aparte — stăpîn al hiloților și membrilor familiilor lor, dați în stăpînire lui — nu avea dreptul să-i pedepsească pe hiloți, cu atît mai mult să-i omoare. Dar în Sparta însuși statul organiza împotriva hiloților așa-numite criptii. Aceste omoruri secrete, sancționate de autorități, tot așa ca și dreptul de a repartiza loturi de pămînt cu tot cu hiloți, permit a califica statul spartan drept proprietar de hiloți, iar hiloții — drept sclavi de stat, legați de loturi de pămînt și dați în posesie reprezentanților clasei dominante a spartiaților.

2. **Clasa stăpînitorilor de sclavi.** Dacă în societățile Orientului Antic principalele pături ale clasei dominante erau strîns legate de aparatul de stat al despotismului oriental (aristocrația de la curte, aparatul birocratic, sacerdoțiul foarte puternic și numeros, vîrfurile conducătoare din armată), structura clasei stăpînitorilor de sclavi din Grecia era alta. În polisurile grecești cu orînduire de stat de tip republican nu exista aristocrație de curte, birocrație ridicată la rang de stat, tagmă militară aleasă, sacerdoțiu cu mare putere. Clasa stăpînitorilor de sclavi greci era formată din proprietari funciari, de ateliere meșteșugărești în care lucrau sclavi, de vase comerciale, de sume de bani sau de contingente de sclavi, care puteau fi dați în arendă altor persoane și a căpăta în așa fel din munca lor profit.

În secolele V—IV î. e. n. în Grecia Antică polisurile ocupau un teritoriu nu prea mare, dispuneau de puține resurse naturale și de un potențial economic scăzut. Structura colectivului polisului, ponderea destul de mare a păturilor de mijloc a populației, organizarea de măsuri pentru menținerea stabilității colectivului de cetățeni nu contribuiau la o diferențiere patrimonială pronunțată. Starea materială a stăpînitorilor de sclavi era relativ modestă. O pătură de magnați cu averi fabuloase, ce ar dispune de mijloace materiale uriașe, nu s-a format. O avere de 2—3 talanți (un talant conținea 6 mii de drahme) era considerată mare, iar una de 10—12 talanți era calificată ca foarte mare. Bogăția aristocratului atenian Nicias, care număra 100 de talanți (600 de mii de drahme), era considerată unicală.

Clasa stăpînitorilor de sclavi greci nu era omogenă, ea se împărțea în cîteva fracții. Uneia din fracții îi aparțineau reprezentanți ai vechii aristocrații funciare, care păstraseră tradițiile gentilice. Ei nu

prea erau interesaţi în dezvoltarea rapidă a meşteşugurilor, comerţului, relaţiilor de marfă. Principalul profit îl căpătau de pe urma exploatării proprietăţii funciare, iar în viaţa politică erau de partea rînduielii oligarhice, constituind o opoziţie năzuinţelor democratice ale masei principale de cetăţeni. Pătura nu prea numeroasă a vechii aristocraţii avea, însă, un înalt prestigiu social şi o mare autoritate politică. Reprezentanţii ei, care au primit o educaţie şi o instruire bună, dispuneau de mijloace considerabile şi de oameni ce depindeau de ei, jucau în viaţa socială şi politică a polisurilor un rol de frunte. Ei erau aleşi magistraţi, deseori conduceau expediţii militare. O parte din aristocraţia funciară (un exemplu dintre cele mai grăitoare e atenianul Pericle) a putut învinge interesele înguste de tagmă, lacome ale grupării, trecuseră de partea elementelor democratice şi slujea cu credinţă principalei mase de orăşeni.

O altă fracţie a stăpînitorilor de sclavi greci, care era deosebit de puternică în polisurile dezvoltate din punct de vedere economic, era pătura, ale cărei interese principale erau legate de înflorirea comerţului şi meşteşugurilor, producţiei de mărfuri şi circulaţiei băneşti. Aceasta era partea cea mai dinamică a clasei dominante, interesată în dezvoltarea economică rapidă a societăţii, în răspîndirea realizărilor culturii, în promovarea activă a politicii externe, în funcţionarea institutelor democratice. Programul politic al acestei fracţii era democraţia moderată. În componenţa ei intrau proprietarii de ateliere meşteşugăreşti, de vase comerciale, de mari sume băneşti, de case, de contingente de sclavi, de domenii ale stăpînitorilor de sclavi lucrate intensiv. La rîndul său, această pătură era împărţită în persoane, ce aveau drepturi de cetăţeni, şi în aşa-numiţii meteci. Oamenii bogaţi şi liberi, care aveau în posesie averi solide ce valorau uneori cîteva zeci de talanţi, dar nu aveau dreptul de a se considera cetăţeni, făceau parte din tagma metecilor, ei erau limitaţi în drepturi, nu puteau să-şi procure pămînt, să participe la lucrările Adunării poporului şi să fie aleşi în careva funcţii. E firesc că aceasta încătuşa activismul lor economic şi social, genera o anumită încordare în relaţii, crea condiţii pentru divergenţe în clasa dominantă.

În timpul insucceselor militare, acutizării luptei politice interne, încordării stării sociale unele grupuri de meteci bogaţi obţineau drepturi de cetăţeni. Bunăoară, după răsturnarea dominaţiei oligarhilor şi restabilirea democraţiei la Atena în anul 403 î. e. n. o parte din meteci, care au ajutat activ în lupta cu aşa-numita tiranie a celor Treizeci, au căpătat dreptul de cetăţeni ai Atenei. Pentru merite mari Adunarea poporului putea, ca excepţie, să dăruiască unor meteci dreptul de cetăţenie. De exemplu, Pasion, unul dintre cei mai bogaţi meteci, proprietarul unei zărăfii de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n., după ce a vărsat în vistieria ateniană sărăcită o mare sumă, a primit dreptul de cetăţean al Atenei.

Existenţa în interiorul clasei dominante a polisurilor greceşti a diferitelor grupuri, de-o vorbă a vechii aristocraţii funciare, a vîrfurilor comerciale-meşteşugăreşti ale cetăţenilor şi a unui număr de

meteci bogaţi cu interesele lor şi chiar cu programe politice, crea condiţii pentru ciocniri deschise între ele, fapt ce agrava situaţia socială din polisurile greceşti din secolele V—IV î. e. n.

Una din particularităţile politicii sociale din polisurile greceşti, orientate spre slăbirea încordării interne, era repartizarea printre cetăţenii bogaţi a aşa-numitor liturghii: coregia — înfiinţarea, repetiţia, întreţinerea corului şi evoluarea lui în timpul vreunei sărbători publice; gimnasiarhia — organizarea de competiţii de gimnastică şi de alte competiţii sportive, ce includea întreţinerea participanţilor la ele, a antrenorilor lor, crearea condiţiilor pentru antrenamente, împodobirea locurilor unde se desfăşurau competiţiile; trierarhia — dotarea cu echipamentul necesar a navei militare triere (statul punea la dispoziţie scheletul de lemn al navei, iar trierarhul trebuia pe cont propriu s-o definitiveze, să-i instaleze ustensilele, pînzele), instruirea şi angajarea echipajului. Liturghiile erau o povară grea pusă de stat pe umerii orăşenilor bogaţi. Introducerea liturghiilor era în felul său o redistribuire parţială a profiturilor, obţinute de pe urma exploatării muncii sclavilor de către unii stăpînitori de sclavi şi vărsate în folosul statului ca exponent al intereselor tuturor cetăţenilor.

Clasa dominantă din Sparta avea o altă structură. Deşi la baza ei stăteau grupări politice diferite, ea era mai omogenă decît clasa stăpînitorilor de sclavi, de exemplu din Atena. Printre spartiaţi nu exista o pătură a aristocraţiei comerciale-meşteşugăreşti, cu atît mai mult a metecilor. Spartiaţii nu se ocupau cu organizarea gospodăriilor lor, legătura lor cu producţia era minimală. Spartiaţii constituiau clasa-tagmă de proprietari de pămînt, de proprietari de hiloţi, cu toate că şi printre spartiaţi erau proprietari de loturi de pămînt mai mari şi nu atît de mari. În secolul al IV-lea î. e. n. în mediul clasei-tagme mai mult sau mai puţin omogene a spartiaţilor se agravează tot mai mult inegalitatea de avere, concentrarea domeniilor funciare în anumite mîini, creşte numărul spartiaţilor fără pămînt, care au început a fi numiţi delăsaţi («hipomeioni»). La propunerea eforului Epitadeos în anul 400 î. e. n. în Sparta a fost adoptată o lege ce permitea lăsarea ca moştenire şi dăruirea domeniilor funciare, fapt ce a intensificat procesul de concentrare a pămîntului în anumite mîini. Domenii funciare foarte mari se formau pe baza cuceririlor de război. În posesia spartiaţilor nimerise mari cantităţi de aur şi argint, precum şi un mare număr de sclavi, capturaţi în timpul Războiului peloponesiac şi altor expediţii militare. Aceste măsuri, însă, n-au adus la restructurarea sistemului economic al societăţii spartane pe principii sclavagiste de tip clasic. Au crescut doar luxul vieţii, consumul clasei dominante, s-au agravat contradicţiile dintre diferitele grupări politice ale ei.

3. Situaţia micilor producători liberi. Societatea sclavagistă greacă era formată nu numai din sclavi şi stăpînitori de sclavi. Alături de ei trăiau şi munceau mici producători liberi — agricultori, proprietari sau arendaşi de loturi nu prea mari de pămînt, proprietari de ateliere meşteşugăreşti, vînzători cu bucata, zilieri sau marinari care

deserveau traficul maritim, cetățeni săraci. Această clasă, după numărul său, nu numai că nu ceda, dar întrucîtva depășea numărul total al clasei sclavilor, adică era una din cele mai numeroase clase ale societății grecești. Dacă în calitate de exemplu va fi luată Atena din secolele V—IV î. e. n., atunci în componența acestei clase vor trebui incluși reprezentanții celei de-a 3-a (zeugiții) și celei de-a 4-a (theții) grupe social-patrimoniale conform clasificării făcute de Solon. La ei mai trebuie adăugată majoritatea covîrșitoare a metecilor atenieni.

Micii producători se trudeau pe loturi de pămînt, în ateliere meșteșugărești, în mine sau la construcții, unde, de regulă, nu era folosită munca sclavilor. Sînt cunoscute puține cazuri cînd micii producători sau agricultori foloseau în calitate de forță de muncă suplimentară munca sclavilor: principala forță de muncă era munca agricultorului însuși sau a meșteșugarului și a membrilor familiilor lor. Componența clasei micilor producători liberi era foarte pestriță: pot fi evidențiate trei grupuri principale: 1. grupul micilor proprietari de pămînt; 2. grupul meșteșugarilor și negustorilor care aveau drepturi de cetățeni; 3. grupul meșteșugarilor și negustorilor-meteci.

Fiind legate de diferite ramuri ale economiei și starea juridică fiindu-le diferită, aceste grupuri sociale din interiorul clasei micilor producători liberi se deosebeau între ele după interesele lor diferite, uneori aveau orientări politice diferite. Grupul social al micilor agricultori liberi în orice polis grecesc era unul dintre cele mai importante. De bunăstarea lui economică, de spiritul politic activ, de maturitatea lui depindea forța instituțiilor polisurilor, funcționarea așezămintelor democratice, caracterul ciocnirilor sociale și politice. Micii proprietari funciari de obicei sînt numiți țărani. Acest termen este folosit și referitor la agricultorii din polisurile grecești. Trebuie, însă, de remarcat un șir de particularități ale țărănimii antice, ce îi deosebesc atît de țăranii — membri ai obștii din Orientul Antic, cît și de țăranii din societatea feudală. După cîte știm, în fond, din materialele istoriei ateniene, agricultorul era personal proprietar liber al unui lot de pămînt (în majoritatea cazurilor de la 3 pînă la 5 hectare), ce îi asigura minimumul de existență, adică nu depindea de vreo oarecare altă persoană sau de stat. Agricultorul, de regulă, nu plătea impozit pe pămînt. Pentru a-și procura unelte de muncă, haine și altă marfă meșteșugărească țăranul scotea în piață și vindea produse agricole, adică se prezenta ca producător de mărfuri. El era legat de piață, știa prețurile, îi știa pe comercianți, el avea un anumit orizont economic. Însă legăturile lui cu piața erau sporadice, în vînzare erau puse surplusurile, o parte nu prea mare din roada crescută, principala producție (cerealele, vinul, uleiul, legumele) era obținută și folosită în gospodăria lui.

Proprietar de pămînt, conform legilor grecești, putea fi numit cel ce era membru al colectivului polisului, cetățean al lui cu drepturi depline. Proprietarii mici de pămînt erau, astfel, cetățeni cu drepturi depline, participanți la Adunările poporului, puteau fi aleși în diferite funcții, făceau serviciul în armata neregulată. Participarea la Adunările poporului, la care erau discutate cele mai importante

probleme ale vieții interne și externe a polisului, dezvolta personalitatea țăranului antic, îi forma sentimentul demnității personale și al însemnătății sociale. Într-un șir de polisuri democratice o parte din țărănime era cărturară, vizita spectacolele teatrale. În comediile lui Aristofan este prezent un tip al micului agricultor atenian — asigurat din punct de vedere economic, participant activ la Adunările poporului, dezvoltat politiceşte, cu sentimentul demnității personale, om destul de cult.

În ansamblu, țărănimea polisurilor promova un program democratic al dezvoltării orașului natal, însă de pe poziții destul de moderate, avea o atitudine plină de neîncredere față de concepțiile radical-democratice, fapt ce a fost folosit de cercurile conservatoare ale societății grecești în folosul lor. În afară de țărănime, din componența clasei micilor producători liberi mai făceau parte și locuitorii orașului care trăiau din munca proprie, atît cetățenii, cît și metecii. Cetățenii-meșteșugari și negustorii luau parte activă la viața politică a orașului, la lucrările Adunării poporului, ale numeroaselor ei organe. Situația materială a lor, în special după ce s-au răspîndit atelierele în care era folosită munca sclavilor, era foarte instabilă și statul lua măsuri pentru asigurarea unui anumit minimum de existență a acestei pături de cetățeni. O politică socială mai rațională se promova față de ei în Atena. În primul rînd se prevedea strămutarea cetățenilor care au pierdut legătura cu pămîntul și trăiesc din cîștigurile de la oraș, în colonii, unde fiecărui colonist i se punea la dispoziție cîte un lot de pămînt și el se transforma, astfel, într-un nou agricultor. În secolul al V-lea î. e. n. în colonii de diferite tipuri au fost strămutați circa 10 mii de cetățeni fără pămînt sau cu puțin pămînt.

O importantă măsură întru menținerea bunăstării materiale a celor mai săraci cetățeni era asigurarea lor cu lucru, pentru care ei puteau să primească remunerare și să-și întrețină familiile. În condițiile concurenței mereu crescînde a muncii sclavilor, depusă în meșteșugării, construcții și minerit, o astfel de politică a statului era necesară și actuală din punct de vedere social. Iată ce scria Plutarh despre astfel de măsuri luate la Atena pe timpul cîrmuirii lui Pericle: «Pericle, făcînd mărețe planuri de construcții și proiecte întocmite cu mare artă pentru lucruri care cer mult timp spre a fi împlinite, le-a adus în fața poporului pentru ca și cei care rămîneau în cetate în aceeași măsură ca și cei care pluteau pe mare sau erau la întărituri sau în expediții să poată fi ajutați și să se poată înfrupta din veniturile publice. Într-adevăr, acolo unde era material de construcție: piatră, aramă, fildeș, aur, abanos, chiparos, se aflau și meșteri care le lucrau și le transformau în obiecte — tîmplari, statuari, arămari, pietrari, boiangii în aur, modelatori de fildeș, zugravi, smălțuitori, gravori — precum și negustori, care să le facă reclamă și să le ducă de ici-colo și corăbieri, și cîrmaci pe mare, iar pe uscat rotari și căruțași, și vizitii, și frînghieri, și țesetori, și curelari, și lucrători constructori de drumuri, și mineri, iar fiecare meșteșug își avea strînsă, așa cum își are un comandant o armată, o mulțime

de lucrători simpli, care nu erau calificaţi şi care erau instrumentul şi «trupul» lucrărilor, iar folosirea lor împărţea şi împrăştia, ca să zic aşa, belşugul la oameni de toate vîrstele şi categoriile».

Statul avea grijă ca preţurile la principalul produs de hrană — pîinea — să fie mai stabile; negustorii, care majorau neîntemeiat preţurile, erau amendaţi cu sume mari.

Situaţia celuilalt grup de mici producători, meşteşugari şi negustori-meteci, era mai grea decît a meşteşugarilor-cetăţeni ai polisului. Ei au fost excluşi din viaţa politică a polisului, nu aveau dreptul să întemeieze colonii, statul aproape că nu avea grijă de ei. Totodată, ei plăteau impozit pe cap de locuitor (la Atena acest impozit se numea metoichion şi ajungea pînă la 12 drahme pe an). Meteciii aveau foarte mici perspective de a căpăta drepturi de cetăţeni şi de a se egala măcar juridic cu cetăţenii-meşteşugari, cu care lucrau cot la cot în ateliere, în docuri, încărcau corăbiile, făceau comerţ în tîrguri. O mare parte de locuitori liberi, care nu aveau drepturi de cetăţeni, ţineau anume de această categorie de mici producători, care după sclavi era considerat cel mai înjosit grup social. Cu toate acestea, în oraşele unde prospera economia chiar şi aceste categorii de oameni îşi găseau de lucru, dispuneau de un anumit minimum de existenţă. După unele calcule aproximative făcute de istoricii contemporani, numărul total de meteci la Atena era destul de mare şi ajungea pînă la 15—20% din componenţa totală a populaţiei.

O altă categorie de mici producători — periecii — constituia o deosebită clasă-tagmă într-un şir de polisuri greceşti de tip agrar — Argolida, Elida, Tesalia, pe insula Creta. Mai bine au fost studiaţi periecii din Sparta. În secolele V—IV î. e. n. în Sparta ei formau una din cele trei clase-tagme de bază ale societăţii spartane (alături de hiloţi şi spartiaţi). Tot aşa ca şi spartiaţii, periecii se considerau lacedemoneni (spre deosebire de hiloţi), făceau serviciul militar în armata spartană în calitate de ostaşi şi aveau dreptul la o parte egală cu spartiaţii din captura de război. Ei, însă, nu aveau aceleaşi drepturi ca şi spartiaţii, nu luau parte la Adunările poporului, nu treceau acea şcoală de instruire militară şi de educaţie, care constituia unul din principalele drepturi ale spartiaţilor. Periecii trăiau separat de spartiaţi în satele lor autonome, situate în jurul văii Laconia, se ocupau pe loturile lor cu agricultura. Ei nu erau repartizaţi printre spartiaţi, ca hiloţii, achitau prestaţii, făceau unele vărsăminte din venituri nemijlocit statului, se ocupau cu meşteşuguri şi operaţii negustoreşti (renumitele arme laconice erau confecţionate anume de perieci). În secolele V—IV î. e. n. între perieci a avut loc o diferenţiere de avere, au apărut deosebiri între proprietarii funciari înstăriţi şi cei mai puţin înstăriţi, între meşteşugarii bogaţi şi săraci. În ansamblu, însă, ei se distingeau printr-un oarecare spirit de unitate, ce se consolida prin comunitatea drepturior juridice, ceea ce, evident, îi deosebea, pe de o parte, de hiloţi, pe de altă parte, de spartiaţi. Periecii continuau să păstreze obiceiul de transmitere prin moştenire a profesiilor, din tată în fiu, fapt

observat la timpul respectiv de Herodot. «Următoarea trăsătură,— scria el,— le este caracteristică lacedemonenilor şi egiptenilor: crainicii lor, flautiştii, bucătarii moştenesc ocupaţiile părinţilor, aşa că fiul flautistului devine flautist, fiul bucătarului — bucătar, iar fiul crainicului — crainic, alţii chiar dacă şi au o voce răsunătoare nu-i pot înlătura, întrucît ei îşi îndeplinesc funcţia după dreptul de moştenire». Satele periecilor aveau o populaţie densă, iar numărul total al periecilor în Sparta în secolele V—IV î. e. n. posibil ajungea pînă la 20—25% din populaţie. În polisurile greceşti categoria periecilor reprezintă acel grup al populaţiei, care din punct de vedere juridic poate fi calificat ca «semicetăţeni», oameni liberi cu drepturi de cetăţeni nedepline. Includerea într-o anumită măsură a periecilor în componenţa Statului Spartan, deşi cu drepturi reduse, existenţa unei anumite autoconduceri şi posibilitatea de a se ocupa de gospodăria lor menţineau o anumită linişte în relaţiile dintre perieci şi spartiaţi.

4. **Pătura elementelor declasate.** Răspîndirea muncii sclavilor în multe sfere ale producţiei şi vieţii de toate zilele, creşterea numărului de sclavi influenţau asupra stării sociale a meşteşugarilor liberi, care o duceau greu şi îşi cîştigau existenţa prin muncă fizică grea. În secolul al IV-lea î. e. n. munca fizică a meşteşugarului sau marinarului, constructorului sau minerului era considerată drept destin al sclavilor, nedemnă de omul liber. «Să te ocupi cu aşa-numitele meşteşuguri,— scria Xenofon,— e ruşinos şi, firește, îţi face reputaţie proastă la oraş. Căci meşteşugul dăunează corpului şi al muncitorilor, şi al supraveghetorilor, făcîndu-i să ducă un mod sedentar de viaţă, fără soare, iar în unele ramuri ale meşteşugăritului — să lucreze toată ziua lîngă foc. Iar cînd corpul slăbeşte, şi calităţile spirituale decad. Pe lîngă aceasta meşteşugul îţi lasă foarte puţin timp liber pentru a avea grijă de prieteni şi de oraşul natal. De aceea meşteşugarii sînt consideraţi inapţi pentru contacte prieteneşti şi răi apărători ai patriei. Iar în unele oraşe, mai cu seamă în acele care sînt slăvite prin arta militară, nimănui dintre orăşeni nici nu li se permite a se ocupa de meşteşuguri». Concurenţa dintre atelierele stăpînitorilor de sclavi, pe de o parte, prestigiul scăzut al muncii fizice în secolul al IV-lea î. e. n.,— pe de alta, au dus la aceea că cetăţenii care se ruinau, în special din mediul agricultorilor, preferau să nu îmbrăţişeze munca meşteşugarului, constructorului sau zilierului, ci s-o ducă de azi pe mîine din cîştiguri la întîmplare. «În vremurile de demult nu erau nevoiaşi,— scria Isocrate în secolul al IV-lea î. e. n.,— şi nimeni nu făcea de rîs statul cerşind. Acum, însă, numărul nevoiaşilor depăşeşte numărul persoanelor care au un oarecare venit. Ei cugetă numai cum să-şi cîştige existenţa zilnică: se îmbulzesc pe lîngă judecătorii cu speranţa de a trage la sorţi, se angajează statişti la teatru, sînt gata să purceadă la cele mai dubioase acţiuni». Apare o nouă pătură socială, necunoscută mai înainte, pătura celor mai săraci orăşeni, care au pierdut legătura cu producţia, au fost lipsiţi de avere, dar, totodată, care dispuneau de toate drepturile de cetăţeni şi participau activ la Adunările poporului, la

discutarea problemelor de stat. Autoritățile polisurilor luau măsuri îndreptate spre întreținerea acestei mase de cetățeni declasați, care și-au pierdut interesul față de muncă, o masă parazitară și turbulentă. Bunăoară, la Atena a fost introdusă o taxă de 2 oboluri pentru frecventarea ședințelor Adunării poporului, nemaivorbind de îndeplinirea vreunei funcții de stat. Aceste mase parazitare de oameni nu prea ocupați în muncă, ce hoinăreau pe străzile orașelor, o duceau de azi pe mîine din cele ce i se dădeau de pomană, ba chiar și din cerșit, îi plăceau reprezentațiile teatrale, diferite festivități și distracții publice. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. mulți oameni de stat din Atena își acumulau capital politic prin faptul că banii destinați pentru apărare îi foloseau pentru organizarea reprezentațiilor teatrale și festivităților social-religioase. Toate acestea aveau loc în condițiile pericolului de război real din partea Macedoniei ce se întărea. Altfel, chiar cel mai talentat politician putea fi lipsit de orice influență asupra acestei mase parazitare, dacă el nu-i putea asigura distracții, care costau statul mulți bani și deseori necesari pentru alte scopuri urgente.

* * *

Structura de clasă și socială a societății sclavagiste grecești în secolele V—IV î. e. n. era foarte complicată și dezmembrată: antagonismul și contradicțiile dintre principalele clase se agravează și de pe urma ciocnirilor acute din interiorul fiecărei clase, atît a stăpînitorilor de sclavi, cît și a micilor producători liberi. Relațiile sociale din polisurile grecești reprezentau un ghem încîlcit de contradicții de tot felul; totodată, în diferite perioade istorice, în dependență de condițiile concrete, pe prim plan se situa ba un grup de contradicții, ba altul: tulburări sau evadări în masă a sclavilor, ciocniri între aristocrația agricolă și nobilimea comercial-meșteșugărească, dintre cercurile moderate și radicale din interiorul grupării democratice ș. a.

Acest complex de ciocniri sociale se crea și se manifesta, însă, în vreun conflict politic sau social din cauza principalului antagonism al epocii: contradicția dintre clasa sclavilor, care erau abil și crunt exploatați, și clasa stăpînitorilor de sclavi în ansamblu.

Un alt tip de structură socială s-a format în polisurile de tip agrar. Precumpănirea absolută a agriculturii și caracterul natural al producției ei, dominarea micii proprietăți funciare nu creau necesități de brațe de muncă suplimentare sau de munca sclavilor. Iată de ce pentru Sparta este tipic nivelul scăzut al dezvoltării relațiilor sclavagiste și predominarea diferitelor forme de muncă dependentă și semidependentă. Pentru societatea spartană mai era caracteristic, de asemenea, aspectul neterminat al diferențierii sociale din interiorul fiecărei clase. Acest fapt și-a lăsat amprenta asupra caracterului relațiilor și contradicțiilor de clasă din Sparta, care de cele mai dese ori se manifestau sub formă de răscoale organizate ale hiloților sau de luptă pentru putere între clicile mici la număr cu caracter de elită.

Capitolul XIII
DEMOCRAȚIA ATENIANĂ ȘI OLIGARHIA SPARTANĂ CA SISTEME POLITICE

Democrația ateniană ca sistem politic

Economia, felul de viață, relațiile dintre diferite clase și pături sociale constituie baza, temelia, pe care se formează un anumit sistem politic, o formă sau alta a puterii de stat. După structura lor politică, structura organelor de stat polisurile grecești din secolele V—IV î. e. n. se împărțeau în două tipuri principale — polisuri cu structură democratică și polisuri cu regim oligarhic. Existența orînduirii democratice sau oligarhice în cutare sau cutare polis reflecta, de regulă, deosebirile substanțiale din relațiile social-economice ce s-au creat în interiorul polisurilor. Polisurile cu un înalt nivel al economiei, cu o agricultură intensă, cu meșteșugăritul dezvoltat și comerț activ, cu relații sclavagiste infiltrate în toate sferele vieții, de regulă, tindeau spre forme democratice ale orînduirii de stat. Oligarhia, dimpotrivă, în majoritatea cazurilor în domeniul politic legaliza o economie agrară conservativă, relații sclavagiste arhaice.

1. Noțiunea de cetățenie ateniană. Exemplu de democrație din epoca sclavagistă este orînduirea de stat a Atenei, iar etalon al oligarhiei a devenit organizația politică a Spartei. Democrația ateniană este considerată drept forma cea mai desăvîrșită de orînduire democratică a statelor sclavagiste antice. Secolul de aur al democrației ateniene a devenit centenarul de la mijlocul secolului al V-lea pînă la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. Formarea sistemului de organe politice ale democrației ateniene a fost rezultatul perioadei istorice de lungă durată, începînd cu reformele lui Solon. «Orînduirea noastră de stat,— spunea Pericle, unul dintre renumiții conducători ai democrației ateniene,— nu imită instituții străine: mai curînd singuri noi sîntem un model demn de urmat pentru unii, decît îi urmăm noi pe alții. Ocîrmuirea noastră se numește democratică, fiindcă se bazează nu pe minoritatea cetățenilor, ci pe majoritatea lor».

Orice sistem politic, inclusiv și democrația ateniană, are drept scop reglementarea relațiilor atît între clase (apărînd interesele clasei dominante), cît și între anumite grupuri sociale, mai apoi și între oameni aparte, ce, în ultimă instanță, formează societatea respectivă. Baza întregii organizări social-economice și politice în polisurile grecești (iar Atena în acest caz constituie unul din exemplele clasice) era colectivul de cetățeni, care formau comunitatea antică. Colectivul de cetățeni nu reprezenta întreaga populație a cutărui sau cutărui polis, să zicem a Atenei. În afară de cetățeni în societatea sclavagistă ateniană mai erau meteci, un număr mare de sclavi, care, luați împreună, formau mai mult de jumătate din întreaga populație. Sistemul de polisuri atenian se sprijinea, însă, pe cetățeni și era creat în primul rînd pentru cetățenii atenieni.

O realizare a gîndirii politice grecești și a concepției despre lume,

ce exista în polisuri, era elaborarea concepției ca atare de «cetățean». În despoțiile din Orientul Antic noțiunea de «cetățean» de fapt nu exista. În locul ei în monarhiile Orientului Antic exista noțiunea de supus, a cărui capacitate juridică era slab asigurată de legislație și în orice moment putea fi lezată de către reprezentanții puterii de stat.

Noțiunea grecească de cetățean, însă, formată în secolele V—IV î. e. n., presupunea o personalitate înzestrată cu unele drepturi inalienabile, ca temelia temeliilor vitalității lui.

Cetățean atenian cu drepturi depline putea fi acel locuitor al Atticii, ai cărui ambii părinți aveau drepturi cetățenești, iar numele lui era înscris într-o listă specială, ce se întocmea în demosuri—unități administrative mici ale Atticii. În aceste liste erau înscriși tineri și tinere după ce împlineau vîrsta de 18 ani și după un control amănunțit făcut de o comisie specială. Tinerii introduși în listele de cetățeni aflate în demosuri se adunau din întreaga Attică în raionul portului Pireu și aici, sub conducerea unor învățători speciali — sofroniști, aleși din rîndurile celor mai onorați atenieni, timp de un an erau instruiți și primeau o anumită educație. Tinerii (erau numiți efebi) sub conducerea lor învățau scrima, tragerea cu arcul, aruncarea lăncii, mînuirea armelor de aruncare, exerciții fizice.

După un an de instrucțiuni cu caracter de antrenament militar învățătorii făceau o dare de seamă la Adunarea poporului, iar efebii — la teatru. După cum zicea Aristotel, «demonstrează poporului metode de luptă și primesc de la stat scut și lance. După aceasta ei apără hotarele țării, fiind tot timpul de serviciu la posturi de pază... După doi ani de zile ei se ridică la nivelul celorlalți cetățeni». În felul acesta, educația și pregătirea efebilor pentru îndeplinirea îndatoririlor de cetățeni erau calificate drept o acțiune de stat de mare importanță, se aflau sub supravegherea și controlul viguros al Adunării poporului și autorităților. Despre însemnătatea acestei munci educative vorbește nu numai faptul că sofroniștii erau aleși din rîndurile celor mai onorați cetățeni, dar și remunerarea lor înaltă: pentru întreținerea unui sofronist se cuvenea o drahmă în zi, ca și pentru un membru al Sfatului celor 500 — cel mai important organ al democrației ateniene.

Astfel, la vîrsta de 20 de ani efebul termina cursul obligatoriu de instruire și devenea cetățean cu drepturi depline. Plinătatea de drepturi cetățenești includea o totalitate de anumite drepturi și îndatoriri. Cele mai importante drepturi de cetățean erau dreptul de libertate și independență personală față de alt om, dreptul de a avea un lot de pămînt pe teritoriul polisului și de a primi ajutor economic de la stat în caz de greutăți materiale, dreptul de a purta arme și de a face serviciu în armata neregulată de voluntari, dreptul de a participa la treburile statului, adică de a participa la Adunarea poporului, la Sfat, în organele elective, dreptul de a respecta și de a apăra zeii naționali, de a participa la festivități populare, dreptul de a apăra și a ocroti legile ateniene.

Nu mai puțin importantă era și cunoașterea îndatoririlor: cetățeanul era obligat să-și păzească averea și să-și lucreze ogorul; în condiții excepționale să vină în ajutorul polisului cu toate mijloacele de care dispunea, cu arma în mîini să-și apere polisul natal de dușmani, să se supună legilor și autorităților alese, să participe activ la viața obștească, să venereze zeii statului. Chipul ideal al cetățeanului atenian cu drepturi depline era omul liber, care avea un lot de pămînt și dispunea de o anumită bunăstare, un om dezvoltat fizic, cu o anumită educație.

2. Adunarea poporului la Atena. Organul principal și hotărîtor al puterii la Atena era Adunarea poporului (Ecclesia), la care se adunau toți cetățenii care locuiau în orașul Atena, în Pireu și în Attica sau pe alte teritorii, ce făceau parte din componența Statului Atenian (inclusiv și cei ce trăiau pe insule). Femeile nu aveau dreptul să participe la viața politică și obștească.

Adunarea poporului era cel mai important organ de stat cu împuterniciri largi. La Adunarea poporului se adoptau legi de stat, se confirmau decizia de a declara război și de a încheia pace, rezultatele tratativelor cu alte state, se ratificau tratatele cu ele. La Adunarea poporului se alegeau persoane oficiale, magistrații Statului Atenian, tot aici se discutau dările de seamă după încheierea anului de guvernare, se rezolvau chestiuni privind aprovizionarea orașului cu produse, se controla darea în arendă a averilor statului, pămînturilor și minelor, se confirmau cele mai mari moșteniri testamentare. La Adunarea poporului se înfăptuia un control strict al felului cum erau educați tinerii care se pregăteau să primească drepturile de cetățeni. De competența Adunării poporului era înfăptuirea unei astfel de măsuri excepționale pentru ocrotirea orînduirii de stat împotriva uneltirilor persoanelor aristocrate cum era ostracizarea, adică izgonirea pe un termen de 10 ani a oricărui cetățean care era bănuit că are intenția de a răsturna orînduirea democratică.

O acțiune de cea mai mare importanță a Adunării poporului era discutarea și aprobarea bugetului de stat, acordarea dreptului de cetățenie persoanelor din alte țări, cu toate că acest lucru se întîmpla foarte rar. Cu alte cuvinte, împuterniciții Adunării poporului cuprindeau toate laturile vieții Atenei; în esență ea se pronunța nu numai în calitate de organ legislativ al statului său, dar și controla starea lucrurilor din sfera conducerii și administrației.

În cursul anului activitatea Adunării poporului era împărțită în 10 cicluri, în fiecare ciclu, care dura 36 de zile, se țineau 4 adunări (de obicei o dată în 9 zile). Pentru a reglementa lucrările ei, la fiecare din cele patru adunări se discutau chestiuni de un anumit tip: bunăoară, la prima adunare a fiecărui ciclu se discutau probleme importante — militare, privind aprovizionarea cu produse alimentare, cereri cu caracter excepțional, controlul alegerii juste a magistraților respectivi; la cea de-a doua adunare erau examinate demersuri în chestiuni personale și obștești; la cea de-a treia și a patra adunări erau examinate celelalte chestiuni. Ordinea de zi era pregătită din

timp şi discutată de Sfat, preşedinţii adunării erau aleşi prin tragere la sorţi.

La Adunarea poporului era respectată o ordine destul de democratică de discutare a ordinii de zi. Pe marginea chestiunii luate în discuţie putea lua cuvîntul fiecare cetăţean, libertatea discuţiei nu se limita, însă o purtare nedemnă la tribuna oratorică nu era admisă. Indiferent de starea sa materială, fiecare cetăţean atenian avea dreptul de a pune în discuţie proiecte de legi, care puteau fi adoptate la Adunarea poporului. După cum sîntem informaţi din izvoare, cetăţenii atenieni participau activ la examinarea tuturor chestiunilor, foarte amănunţit verificau dările de seamă ale persoanelor oficiale şi în special cheltuirea mijloacelor din fondul social. Fiecare magistrat atenian, indiferent de situaţia pe care o ocupa, aştepta cu îngrijorare ziua de dare de seamă în faţa Adunării poporului. Plutarh povesteşte că Pericle — cel mai autoritar conducător al Statului Atenian şi primul strateg — pentru darea de seamă în faţa cetăţenilor se pregătea foarte scrupulos, timp de cîteva zile nimănui dintre apropiaţi sau rude nu le permitea să intre la el. Participarea activă la lucrările Adunării poporului dezvolta la mulţi atenieni deprinderi de orator, le forma modul de gîndire, autoconştiinţa lor civică. În una din comediile sale «Aharnienii» Aristofan redă reuşit atmosfera generală a activităţii Adunării poporului de la Atena şi modul de discutare liberă a problemelor. Eroul — ţăranul Dicepolis, cetăţean atenian care trăieşte la sat, se decide să participe la adunarea de rînd a poporului şi obţine nici mai mult, nici mai puţin, decît încheierea păcii cu spartanii (piesa reflectă perioada războiului dintre Atena şi Sparta).

Fiecare cetăţean al Atenei, inclusiv şi omul sărac, avea dreptul să ia parte la lucrările Adunării poporului, însă nu toţi cetăţenii ce ţineau de ultima categorie, după cenzul de avere — teţii — în mod real aveau posibilitate să participe la numeroasele şedinţe, ce uneori durau o zi întreagă. Ei doar trebuiau să-şi întreţină familia, să cîştige mijloacele necesare pentru existenţă. Pentru a atrage pătura inferioară a cetăţenilor atenieni la lucrările Adunării poporului la începutul secolului al IV-lea î. e. n. a fost adoptată o lege (la propunerea lui Aghirrios), conform căreia pentru frecventarea Adunării poporului se stabilea o remunerare în valoare de 3 oboluri, ceea ce era egal cu plata medie pe o zi a unui meşteşugar atenian.

Deşi se luau unele măsuri, nu toate persoanele care aveau drepturi de cetăţeni puteau participa la lucrările adunării. Mulţi cetăţeni locuiau departe de Atena, undeva în Eleusis, Marathon sau pe capul Sunion sau în cleruhiile situate pe insulele Lemnos, Imbros sau Sciros, şi lor le era greu să vină la numeroasele şedinţe ale Adunării poporului. De obicei, participanţi constanţi ai Adunărilor poporului erau cetăţenii care locuiau la Atena, Pireu sau în împrejurimile lor, aşa că din numărul total de 30—40 mii de cetăţeni la şedinţele Adunărilor poporului erau prezenţi circa 3—5 mii de oameni. În orice caz, pentru rezolvarea problemelor de importanţă excepţională, de

exemplu, pentru a ostraciza pe cineva, era nevoie de numai 6 mii de oameni, dar acest număr era adunat cu greu.

3. **Sfatul celor 500 şi Areopagul**. Hotărîrile Adunării poporului, care deveneau legi de stat, de obicei se începeau cu formula obligatoare «Sfatul şi poporul au hotărît». Această formulă juridică subliniază marele rol al sfatului (bule) în sistemul organelor de stat al democraţiei ateniene. Sfatul părea că e pus alături de Adunarea poporului. Însă sfatul la Atena nu concura în ce priveşte gradul de influenţă şi autoritatea lui cu Adunarea poporului. Fiind unul din cele mai principale institute de stat ale democraţiei ateniene, el nu substituia Adunarea poporului, dar era organul ei de lucru.

Sfatul era format din 500 de membri — erau aleşi cîte 50 de oameni din partea fiecărei fyle ateniene în număr de 10. Fiecare membru al sfatului era ales prin tragere la sorţi din mai mulţi candidaţi, fapt ce excludea posibilitatea coruperii sau vreunei presiuni în timpul alegerilor. Reprezentanţa egală din partea fiecărei fyle apăra interesele populaţiei ce trăia acolo.

Principalele sarcini ale Sfatului celor 500 era pregătirea şi organizarea lucrărilor Adunărilor poporului şi executarea funcţiilor lor în perioada dintre şedinţe. Indeplinirea unor astfel de sarcini cerea o competenţă tot atît de vastă şi din partea Sfatului celor 500, şi din partea Adunării poporului .Mai întîi de toate Sfatul celor 500 pregătea ordinea de zi a Adunărilor poporului, discuta proiectele posibilelor hotărîri, inclusiv proiectele tratatelor de pace, de declarare a războiului şi de încheiere a păcii, discuta preliminar bugetul, controla caracterul legitim al alegerii personalităţilor oficiale şi al dispoziţiilor lor, punea în discuţie probleme ale aprovizionării cu alimente, echipament militar, avea grijă de construcţia navelor de război şi de înălţarea clădirilor de menire socială. Cercul larg al problemelor puse în discuţie la sfat făcea necesar ca el să-şi ţină şedinţele zilnic. Membrii sfatului primeau o remunerare în valoare de 4—6 oboluri, adică de două ori mai mare decît pentru frecventarea Adunării poporului.

Sfatul celor 500 se completa din toate categoriile populaţiei ateniene. Membrii sfatului erau aleşi pe un termen de un an, alegerea repetată a vreunui membru era admisă peste cîţiva ani şi numai o singură dată, adică sfatul se înnoia în fiecare an.

Alături de Sfatul celor 500 în sistemul democraţiei ateniene mai exista şi sfatul areopagului. Areopagul era unul din cele mai vechi organe ale cîrmuirii de stat la Atena. Inceputurile lui se referă la sec. IX—VIII î. e. n., la sfatul căpeteniilor de gintă.

Spre deosebire de Sfatul celor 500 după structura sa şi după componenţă areopagul era un organ aristocratic. El era format din cîteva zeci de membri (vreo 60—70 de oameni), cooptaţi (nu aleşi de popor) în fond din mediul aristocraţilor atenieni pe viaţă (pentru membrul areopagului era nevoie de «o anumită educaţie», ceea ce însemna provenienţă aristocratică). Conducătorii democraţiei ateniene n-au cutezat să lichideze areopagul aristocratic, însă ei au obţinut limitarea la maximum a competenţei lui ca organ de stat. In secolele V—

—IV î. e. n. areopagul devenise una din instanțele judecătorești, care examina cazuri de asasinare premeditată, de rănire, incendiere, încălcare a preceptelor religioase. Areopagul trebuia, de asemenea, să aibă grijă de starea moravurilor.

4. Persoanele oficiale elective. Atena era centrul politic și hegemonul marii ligi a orașelor grecești (prima ligă maritimă ateniană din secolul al V-lea î. e. n. și cea de-a doua ligă maritimă ateniană în secolul al IV-lea î. e. n). La Atena locuia o populație numeroasă, se desfășura o viață plină de diferite evenimente. Toate acestea puneau în fața statului multe porbleme privind conducerea și organizarea aparatului administrativ.

Conducerea vieții complicate a societății ateniene sclavagiste se înfăptuia prin intermediul unui sistem de magistraturi elective, de personalități oficiale. Sfatul celor 500 nemijlocit controla activitatea magistraților aleși și se manifesta drept centru de organizare a numeroaselor personalități oficiale. Magistrați supremi la Atena erau colegiile arhonților și strategilor. Colegiul celor nouă arhonți era unul din cele mai vechi organe de stat, ce se trăgea încă din secolul al VIII-lea î. e. n. Competența arhonților era destul de vastă: după numele arhontelui prim se indică anul, arhonții aveau influență asupra treburilor militare, controlau cele mai importante ceremonii și serbări religioase, stabileau ordinea examinării numeroaselor cazuri de judecată atît de ordin particular, cît și de stat, inclusiv dăruirea drepturilor cetățenești sau acuzarea de răsturnare a orînduirii de stat.

Unul dintre cele mai autoritare colegii guvernamentale la Atena era colegiul celor 10 strategi. Strategii se aflau în fruntea organizației militare a statului atenian, recrutau și comandau armata în timpul operațiunilor de război, conduceau garnizoane; strategii răspundeau de finanțarea militară, tot ei dispuneau de captura de război. În condițiile războaielor permanente din secolele V—IV î. e. n. colegiul strategilor a concentrat în mîinile sale conducerea problemelor-cheie ale politicii de stat, iar cei mai mari politicieni ai Statului Atenian ocupau anume postul de strateg, și nu de arhonte. La conducerea treburilor militare strategii erau ajutați și de alte personalități elective: zece taxiarhi, ce comandau contingentele de hopliți, doi hietarhi — comandanți de cavalerie, și zece fylarhi — comandanți de detașamente mai mici de cavalerie. În toate funcțiile militare erau aleși cetățeni care au dat dovadă de capacități din domeniul artei militare și aveau o pregătire specială. Ei erau aleși prin vot deschis, în timp ce toate funcțiile civile erau alese prin tragere la sorți. Votul deschis trebuia să excludă riscul alegerii la un post de răspundere a unui om necompetent sau incapabil de a comanda.

Printre organele conducerii ateniene erau multe colegii financiare și aceasta e limpede: în condițiile vieții economice intensive și ale politicii de stat complicate formarea bugetului, finanțarea numeroaselor acțiuni aveau o însemnătate deosebită. În activitatea strategilor asigurarea financiară a oastei ateniene ocupa un loc foarte important.

În sistemul democrației ateniene existau cîteva colegii speciale, ce conduceau diferite laturi ale activității financiare: zece vistiernici ai zeiței Atena — păstrători ai întregii vistierii de stat; zece polecți, a căror grijă principală era controlul încasărilor (de la darea în arendă a bunurilor statului pînă la încasarea impozitelor și altor venituri); zece apodecți înregistrau toate încasările în vistierie și plăteau persoanelor oficiale solde ce li se cuveneau; zece logiști regulat controlau dările de seamă financiare primite de persoanele oficiale. Instituirea cîtorva colegii financiare ce se controlau reciproc era o măsură specială și eficientă a democrației ateniene împotriva delapidării de bani publici și altor abuzuri financiare din partea persoanelor oficiale.

În sistemul democrației ateniene erau o mulțime de diferite colegii ale magistraților, ale căror funcții de bază era organizarea conducerii în interiorul orașului Atena și portului Pireu, așa-numiții magistrați orășenești. Primii dintre ei erau zece astinomi ce aveau grijă de ordine și curățenie, adică de starea sanitară a orașului, și zece agoranomi ce urmăreau respectarea regulilor comerțului de piață. Zece metronomi răspundeau de prețuri și cîntare, zece sitofilaci, «supraveghetori ai pîinii», urmăreau special prețurile la pîine — principalul produs alimentar al atenienilor. Despre importanța activității acestui colegiu vorbește acel fapt că pe la mijlocul sec. IV î. e. n. numărul membrilor lui a fost majorat de la 10 la 35 (20 aveau grijă de comerțul cu pîinea la Atena, iar 15 — la Pireu). Un colegiu din 11 persoane îndeplinea funcții polițienești, inclusiv supravegherea închisorilor, executarea sentințelor. La dispoziția lui se afla un detașament din 300 de sclavi de stat, înarmați cu arcuri, care erau numiți arcași sciți (cu toate că acolo puteau fi și sclavi de alte neamuri). Erau alese și alte colegii ale persoanelor oficiale. Precum spunea Aristotel, în diferite colegii ale Atenei anual erau alese pînă la 700 de persoane oficiale.

În ansamblu acesta era un aparat administrativ numeros, ramificat, ce forma o conducere statală complicată. Acest aparat, însă, nu era birocratic, nu era izolat de masele de locuitori ai Atenei. În primul rînd, toate aceste colegii multe la număr ale persoanelor oficiale erau alese pe un termen de un an. Să fii ales de două ori în una și aceeași funcție era interzis (excepție se făcea pentru funcțiile militare). Toate magistraturile erau colegiale și posibilitatea de a concentra puterea în mîinile unei singure persoane era exclusă. La Atena era adoptată procedura democratică de alegere: cu excepția magistraturilor militare, candidații în toate celelalte funcții erau aleși prin tragere la sorți din rîndurile reprezentanților tuturor categoriilor după cenzul de avere, inclusiv și cetățenilor săraci. Pentru exercițiul funcțiunii magistraturilor era fixată o remunerare în valoare de cîștigul de o zi al unui meșteșugar sau ceva mai mult (între 3 și 5 oboluri), ceea ce crea condiții reale pentru participare la conducere a cetățenilor din categoria inferioară. Și fiindcă alegerea repetată era exclusă, iar colegii erau multe la număr, de fapt fiecare cetățean al Atenei putea fi ales într-o funcție sau în mai multe și să participe

astfel direct şi nemijlocit la conducerea de stat a polisului său.

5. Tribunalul juraţilor — heliaia. Unul dintre principalele organe ale democraţiei ateniene era tribunalul juraţilor — heliaia. După cum relatează legenda, heliaia a fost constituită încă în vremea lui Solon la hotarul sec. VII-VI î. e. n. În secolele V—IV î. e. n. rolul heliaiei a crescut şi influenţa ei asupra vieţii de stat era destul de mare. Heliaia ateniană se alegea într-un număr de 6 mii de cetăţeni, în componenţa ei puteau fi alese persoane mai în vîrstă de 30 de ani, care aveau o oarecare experienţă de viaţă şi unele cunoştinţe, de regulă taţi de familie. Membrii heliaiei erau repartizaţi în 10 camere (dicasterii) cîte 600 de persoane în fiecare (500 de persoane examinau procesele, 100 de persoane erau considerate de rezervă). Numărul mare al membrilor întregii heliaie şi al unor camere poate fi explicat atît prin mulţimea de diferite procese într-un oraş atît de mare şi de populat, precum era Atena, cît şi prin năzuinţa de a împiedica mituirea judecătorilor (în afară de aceasta atenienii repartizau procesele între camere prin tragere la sorţi). Procesele de mare importanţă erau examinate la şedinţele comune ale cîtorva camere (pînă la trei). Heliaia era organul judiciar suprem al Atenei şi de aceea competenţa ei era foarte amplă. În fond heliaia scutea Adunarea poporului de procesele judiciare şi era ca o completare organică a ei.

Membrii heliaiei puteau fi aleşi de cîteva ori în componenţa ei. Aceasta a contribuit la acumularea experienţei de cercetare a proceselor, la un anumit profesionalism, a sporit gradul de competenţă a hotărîrilor luate. Dezbaterile judiciare în heliaie se făceau împreună cu magistraţii respectivi. Şedinţele camerelor erau prezidate fie de un arhonte, fie de un strateg sau de un membru al oricărui alt colegiu, tot el făcea cercetări preliminare, fapt care îmbunătăţea procedura dezbaterii judiciare, făcea o anumită ordine.

La Atena nu existau procurori şi specialişti-avocaţi, ca în judecătoriile din timpurile noi. Acuzarea şi apărarea aveau caracter particular. Acuzatorul prezenta o declaraţie magistratului respectiv şi îl aducea la el pe acuzat. Magistratul examina preliminar cazul, defera cazul justiţiei şi prezida în timpul dezbaterii lui în camera respectivă. Procesul decurgea pe principiu de competiţie: acuzatorul aducea argumente şi dovezi, inculpatul le combătea. După ce erau ascultate cuvîntările acuzatorului şi inculpatului membrii heliaiei votau, procesul se considera rezolvat, dacă pentru el a votat peste o jumătate dintre membrii camerei. Inculpatul ori era achitat, ori era condamnat la pedeapsă: închisoare, confiscarea averii, amendă în bani; cele mai aspre erau sentinţele de expulzare sau pedeapsa cu moartea, lipsirea de drepturile cetăţeneşti.

În afară de diferite procese heliaiei îi mai revenea sarcina de răspundere de a ocroti întregul sistem al democraţiei ateniene. Ocrotirea constituţiei ateniene se făcea prin intermediul unor institute de cercetări speciale, numite «graphe paranomon» sau «plîngeri pentru încălcarea legilor existente». Esenţa acestei dezbateri judiciare consta în următoarele: fiecare cetăţean al Atenei avea dreptul să facă

o reclamație, cum că legea pe care a adoptat-o Adunarea poporului e potrivnică legislației în vigoare sau a fost adoptată, încălcîndu-se ordinea stabilită. Cum numai se primea o reclamație de acest fel, acțiunea legii reclamate era suspendată, iar o cameră specială a heliaiei prezidată de arhonți începea cercetarea amănunțită a plîngerii. Dacă plîngerea era recunoscută justă, legea adoptată eronat era anulată, iar autorul ei era amendat cu o sumă mare de bani, expulzat sau chiar condamnat la moarte pentru faptul că a indus în eroare pe concetățenii săi, pe participanții la Adunarea poporului. Posibilitatea de a intenta o astfel de «plîngere pentru încălcarea legilor» existente îi ferea pe atenieni de propunerea spre examinarea Adunării poporului a unor proiecte de legi pripite și negîndite. Totodată, dacă «graphe paranomon» nu se confirmau, inițiatorul plîngerii era tras la răspundere.

Institutul «graphe paranomon» dădea astfel fiecărui cetățean dreptul de a se pronunța întru apărarea legilor existente, a întregii orînduiri a democrației ateniene.

O altă măsură de ocrotire a orînduirii democratice era sistemul dărilor de seamă permanente și stricte ale personalităților oficiale ale Atenei. După expirarea termenului de un an de zile de executare a obligațiunilor sale fiecare magistrat, înainte de a părăsi postul, preda Adunării poporului, Sfatului celor 500 sau în comisii speciale o dare de seamă, un raport. În cazul că se descopereau abuzuri, magistratul era tras la răspundere strictă. Un astfel de sistem era necesar din cauză că schimbarea deasă (peste un an de zile) a personalităților oficiale putea genera lipsă de răspundere, corupție și abuzuri de situație.

În ansamblu, însă, sistemul democratic atenian din secolele V—IV î. e. n. prezenta un sistem politic bine gîndit, elaborat în amănunte, care rezolva cele mai diverse probleme ale vieții social-economice, politice și culturale ale orînduirii sclavagiste.

6. Politica socială a democrației ateniene. Orînduirea democratică presupunea participarea tuturor categoriilor de cetățeni atenieni la conducerea statului. Populația Atenei în secolele V—IV î. e. n. nu era omogenă nici din punct de vedere patrimonial, nici din punct de vedere social. Împărțirea în patru categorii pe criteriul cenzului de avere se păstra, și situația fiecăreî categorii în societatea ateniană nu era egală. Între reprezentanții aristocrației ateniene, ce făcea parte din componența celor cinci sute, și țețul foarte sărac există o diferență uriașă. Pentru a garanta o participare reală la viața socială a categoriilor de mijloc și chiar a celor inferioare a cetățenilor atenieni, era nevoie de un sistem de diferite măsuri, îndreptate spre menținerea unei anumite stări materiale, a unui nivel de instruire, unui climat psihologic și a unei anumite coeziuni în interiorul colectivului de cetățeni în ansamblu. Pentru rezolvarea tuturor acestor chestiuni a fost elaborată o anumită politică socială a democrației ateniene. Ea conținea un șir de măsuri: introducerea remunerării funcțiilor, participarea la lucrările Sfatului celor 500, he-

liaiei şi Adunării poporului, remunerarea marinarilor şi hoplitilor, angajaţi în expediţii. La Atena aveau grijă permanent (în special în sec. V î. e. n.), ca să nu se micşoreze numărul agricultorilor, ca să nu aibă loc deposedarea de pămînt a cetăţenilor. În acest scop autorităţile ateniene practicau pe larg strămutarea dincolo de hotarele Atticii a cetăţenilor cu puţin pămînt şi fără pămînt în cleruhii sau colonii. În secolul al V-lea î. e. n. pe timpul existenţei primei Ligi maritime ateniene în astfel de colonii au fost strămutaţi peste 10 mii de atenieni (adică nu mai puţin de o treime din numărul total al cetăţenilor Atenei).

Autorităţile ateniene în modul cel mai atent urmăreau aprovizionarea populaţiei orăşeneşti cu produse alimentare şi, în special, comerţul cu pîine: umflarea preţurilor, specula cu pîinea erau calificate ca o gravă infracţiune de stat şi deseori erau pedepsite cu moartea — în primul rînd de aceea că ele loveau crunt în cele mai sărace pături ale populaţiei. Pentru a atenua întrucîtva diferenţa de avere dintre cetăţeni la Atena a fost elaborat un sistem de prestaţii-liturghii. Sistemul liturghiilor era organizat în aşa fel, ca masa de cetăţeni, ascultînd corul, urmărind competiţiile atleţilor sau plimbîndu-se pe o corabie echipată de către cei bogaţi, să simtă personal o anumită unitate a colectivului de cetăţeni, în care cetăţenii bogaţi măcar parţial îşi împart averea cu cetăţenii neavuţi.

Democraţia ateniană avea grijă de instruirea şi educarea cadrelor. Începînd cu Pericle, adică din anii 40—30 ai secolului al V-lea î. e. n., autorităţile au început a împărţi cetăţenilor neînstăriţi aşa-numiţi bani teatrali (theoricon) sau bilete speciale, cu care se putea duce la reprezentaţii teatrale. Vizitarea teatrului, unde se montau tragediile marilor scriitori-tragici greci Eshil, Sofocle, Euripide, minunatele comedii ale lui Aristofan şi altor dramaturgi, era o excelentă şcoală a educaţiei şi instruirii cetăţenilor atenieni, ce îi pregătea pentru o viaţă socială activă în polisul lor.

Democraţia ateniană se baza astfel pe participarea largă a diferitelor categorii de cetăţeni, asigura activitatea lor obştească, crea condiţii pentru dezvoltarea autoconştiinţei politice a cetăţeanului atenian, crea un climat politic specific. «În raporturile cu comunitatea şi în privinţa suspiciunii reciproce în activitatea zilnică,— spunea Pericle,— ne manifestăm activitatea, fără să ne mîniem pe vecin dacă face ceva după pofta inimii lui, şi fără să prevedem (prin legi) acţiuni supărătoare, care nu comportă o pedeapsă, dar sînt de nesuferit pentru alţii. Ne facem, fără să ne supărăm, interesele particulare, nu călcăm legile, cînd chibzuim treburile publice, mai ales din respect pentru legi, dînd ascultare şi oamenilor care sînt, în orice împrejurare, la conducere».

Sistemul democratic atenian a fost o mare cucerire a gîndirii politice din Grecia Antică, însă democraţia ateniană nu trebuie idealizată şi considerată drept model de democraţie în general, potrivită pentru toate timpurile şi popoarele, cum procedează mulţi savanţi ce se ocupă de studierea ei.

Democrația ateniană asigura participarea la viața politică numai a populației cu drepturi de cetățeni, dar, precum s-a menționat, cetățeni la Atena erau nu mai mult de 30—40 de mii din populația ateniană de 250—300 de mii de oameni. Mai întîi de toate, democrația ateniană era o democrație sclavagistă. Nu aveau drepturi cetățenești și, prin urmare, nu puteau participa la conducere sclavii și nici așa-numiții meteci — persoane de origine neateniană care trăiau permanent la Atena. La lucrările organelor de stat ateniene nu aveau dreptul să participe femeile, care erau considerate cetățene, dar fără dreptul de a participa la viața politică.

Mai mult decît atît, nu toți cetățenii atenieni care aveau dreptul de a participa la lucrările tuturor organelor Statului Atenian se puteau folosi de acest drept din diferite cauze (de exemplu, domiciliul aflat prea departe sau starea materială foarte săracă). În însuși sistemul democrației ateniene un șir de funcții foarte autoritare (aproape toate funcțiile militare care necesitau o pregătire specială) se aflau de fapt în mîinile familiilor de aristocrați și puteau deveni promotori ai stărilor de spirit oligarhice. Astfel democrația ateniană în calitate de organizație democratică a puterii de stat, deși a fost o mare realizare în construcția statală a lumii antice, a fost totuși un sistem politic mărginit, îngust și izolat.

Orînduirea de stat în Sparta

În Sparta, ca și la Atena, orînduirea de stat întruchipa în sine principiile de bază ale polisului. De aceea în aceste două polisuri puteau fi întrezărite unele trăsături comune: concentrarea vieții politice în cadrul colectivului de cetățeni cu drepturi depline, forma antică a proprietății ca proprietate colectivă a cetățenilor, legătura strînsă dintre organizațiile politice și militare ale cetățenilor, caracterul republican al structurii statului. Dar între orînduirea de stat din Atena și din Sparta existau și deosebiri esențiale. Orînduirea de stat la Atena s-a constituit ca un sistem dezvoltat al republicii democratice, al democrației sclavagiste, în Sparta orînduirea de stat avea un caracter pronunțat de oligarhie sclavagistă.

Caracterul aristocratic al orînduirii de stat din Sparta reieșea din particularitățile fundamentale ale relațiilor social-economice. Dominația producției naturale, dezvoltarea slabă a meșteșugurilor și comerțului, concentrarea lor dincolo de hotarele colectivului de cetățeni în mediul periecilor, caracterul militar al societății spartane au determinat specificul structurii politice a Spartei, sporirea rolului organelor conducerii militare și educației, numărul mic de organe de conducere pur cetățenească.

1. Adunarea poporului (apella). Organul suprem al puterii de stat în Sparta (precum și în oricare alt polis grecesc) era Adunarea poporului, la care participau toți cetățenii cu drepturi depline—spartiații. Adunarea poporului (ea se numea apella) în Sparta avea drepturi largi: ea ratifica tratate de pace și declara război; alegea personali-

tăți oficiale, comandanți militari; rezolva problema moștenirii puterii regale, dacă nu existau moștenitori legitimi; aproba eliberarea hiloților: cele mai importante schimbări din legislație trebuiau să fie aprobate de apellă. Cu toate acestea, apella spartană în sistemul general al statului juca un rol mult mai mic, dacă o vom compara cu ecclesia ateniană. În primul rînd de aceea, că în Sparta la Adunările poporului nu se admitea dezbaterea legilor, participanții la apellă puteau doar să adopte sau să respingă proiectele de legi, dar să nu le discute. Membrii apellei nu aveau dreptul să propună vreun proiect de lege, de acest drept se foloseau numai membrii sfatului geronților și eforii. Apella spartană se convoca neregulat, nu în termene fixate strict de lege, dar de la caz la caz și la decizia personalităților oficiale. La adunare nu se discutau probleme funciare, nu era controlată activitatea magistraților, nu se cercetau procese penale. O astfel de activitate a Adunării poporului crea pentru oligarhia spartană posibilități favorabile de a influența asupra activității ei, de a-i orienta activitatea pe făgașul necesar. Dacă la Atena Adunarea poporului era un organ, care nu numai formal, dar și real exprima interesele majorității cetățenilor atenieni cu drepturi depline, în Sparta apella deveni un organ al oligarhiei spartane, al vîrfurilor cetățenilor spartani.

Mai mult decît atît, în legislația spartană exista o lege, conform căreia hotărîrea apellei putea fi casată, dacă Sfatul geronților considera, că această hotărîre din cutare sau cutare cauză e inacceptabilă.

2. Gerusia și colegiul eforilor. Rolul hotărîtor în conducerea de stat a Spartei îl juca Sfatul geronților, sau gerusia. Gerusia era alcătuită din 30 de membri, dintre care 28 de persoane eligibile, mai în vîrstă de 60 de ani (bătrîni, în greceşte geronți, de aici și gerusia). Geronții erau aleși din rîndurile aristocrației spartane și rămîneau în această funcție pentru toată viața. În afară de acești 28 de geronți aleși din gerusia mai făceau parte cei doi regi spartani. Gerusia, acest grup mic de reprezentanți ai oligarhiei spartane, ales pe un termen lung, nu era supusă nici unui organ de stat și nu era controlată de către aceste organe. Ea exista paralel cu Adunarea poporului, dar nu i se supunea. Gerusia avea dreptul de a anula hotărîrile Adunării poporului. Dacă la Atena Sfatul celor 500 era organul de lucru al ecclesiei, pregătea ședințele ei și definitiva hotărîrile ei, în Sparta, din contra, gerusia adopta toate hotărîrile, uneori numai propunîndu-le pentru confirmarea lor formată de către apellă. Ca organ hotărîtor al puterii de stat gerusia de fapt dispunea de o competență nelimitată, ea își ținea ședințele zilnic și conducea toate treburile, inclusiv cele cu caracter militar, financiar, judiciar. Gerusia putea condamna la moarte, expulza din țară, lipsi de drepturile de cetățean, ea putea să trimită în judecată pe înșiși regii spartani, care făceau parte din componența ei. Gerusia primea un fel de dări de seamă de la eforii atotputernici, cînd aceștia își încheiau exer-

ciţiul funcţiunii. Toate firele conducerii de stat erau de fapt concentrate în mîinile geronţilor sau se aflau sub controlul lor.

Un organ nu mai puţin autoritar în cadrul Sfatului Spartan era colegiul celor cinci efori («supraveghetori»). Eforii erau aleşi de către apellă pe un termen de un an din rîndurile întregii competenţe a spartiaţilor, dar nu ca geronţii — numai din cercul îngust al aristocraţiei spartane. Această lege juridică, însă, nu întotdeauna era respectată şi un lucru obişnuit era alegerea eforilor dintre vîrfurile spartiaţilor, reprezentanţi de viţă aristocratică. Alegerea eforilor, tot aşa ca şi a geronţilor, se făcea la Sparta printr-o metodă ciudată, pe care Aristotel a numit-o copilărească. Un colegiu nu prea mare de delegaţi speciali se închidea într-o odaie întunecată. Fiecare candidat la funcţia de geronte sau efor era condus pe lîngă această odaie, iar spartiaţii adunaţi la apellă îşi exrimau aprobarea sau dezaprobarea prin strigăte sau prin tăcere. Delegaţii aflaţi în odaie fixau gradul aprobării, şi conform concluziei făcute de ei în funcţie erau confirmaţi acei candidaţi, a căror aprobare decursese mai gălăgios. Firește că în procesul unei astfel de alegeri erau posibile cele mai arbitrare hotărîri şi ele erau folosite de oligarhia spartană în interesele sale.

Colegiul eforilor dispunea de o putere uriaşă; Aristotel compară puterea eforilor spartani cu puterea tiranilor, conducători personali ai polisurilor greceşti din secolul al IV-lea î. e. n. Anul în Sparta era numit după numele eforului superior, tot aşa cum la Atena era numit după numele arhontelui superior. Colegiul eforilor era pus alături cu apella şi gerusia, adică era considerat drept organ independent. Eforii răspundeau de trăinicia şi stabilitatea legislaţiei spartane în ansamblu şi deatîta erau învestiţi cu puterea de a controla acţiunile personalităţilor oficiale. O deosebită însemnătate se acorda controlului acţiunilor regilor spartani. Anume eforii trebuiau să nu admită abuzul puterii regale şi transformarea oligarhiei spartane în monarhie. Conform legilor spartane, eforii o dată în lună primeau jurămînt de la regi, că ei vor respecta legile existente. In timpul acţiunilor militare doi efori erau datori să-i însoţească pe regi. Ei se străduiau să provoace între regi divergenţe permanente, considerînd că suspiciunea reciprocă şi vrajba nu le vor permite regilor să concentreze în mîini o prea mare putere. Eforii aveau dreptul de a-i trage pe regi la judecata gerusiei. Efoii puteau duce tratative cu ambasadorii altor state, convocau şedinţe ale apellei şi chiar ale gerusiei şi le prezidau. Una din importantele funcţii ale eforilor era grija de întregul sistem de educaţie spartană — temelia vieţii şi comportării spartiaţilor. Dacă găseau careva abateri, trăgeau la răspundere penală atît personalităţi oficiale, cît şi pe unii cetăţeni.

De competenţa eforilor ţineau funcţiile de supraveghere şi conducere supremă a periecilor şi a hiloţilor numeroşi. De exemplu, în timpul intrării în exerciţiul funcţiunii eforii trebuiau să confirme legea veche cu privire la declararea aşa-numitor cripţii, adică a războiului împotriva hiloţilor, consfinţit de un obicei vechi.

De regulă, eforii acționau împreună cu geronții, anume în persoana gerusiei eforii trimiteau în judecată, puteau prezida unele ședințe ale geronților. Eforii prezentau spre a fi aprobate proiecte de legi, care erau coordonate cu geronții. Acestea erau organe ale oligarhiei spartane, ce conduceau toate laturile vieții societății spartane. Numărul lor mic crea posibilitatea coruperii, fapt ce avea loc în istoria Spartei din secolele V—IV î. e. n. Bunăoară, Aristotel ne comunică, că eforii «ușor puteau fi corupți, și înainte vreme cazuri de corupere se întîmplau des, ba și recent ele au avut loc în cazul andros[1], cînd unii efori, ispitiți sau ademeniți de bani, au jefuit întregul stat într-atît, cît, cel puțin, a depins de dînșii». Abuzurile de putere din partea eforilor și geronților erau ușurate și de faptul că ei nu erau controlați, erau legați de răspunderea solidară și era imposibil ca să fie dați în judecată.

3. Instituția puterii regale, funcțiile militare. Una din instituțiile importante politice din Sparta era cea a puterii regale. In Sparta erau doi regi, aparținînd la dinastii diferite — dinastia Agiazilor și dinastia Euripontizilor. Proveniența acestor dinastii vine din vremurile străvechi, încă în timpurile acezării definitive a dorienilor în Laconia în secolul al X-lea î. e. n. Însă în secolele V—IV î. e. n. aceste dinastii reprezentau două ginte cele mai vestite și cele mai bogate din rîndurile aristocrației spartane. Regii spartani nu erau exponenți ai puterii individuale supreme (monarhi), iar orînduirea de stat spartană nu era monarhie. Fiecare rege se bucura de putere egală. Spre deosebire de monarhi regii spartani erau mai limitați în ce privește puterea, întrucît erau supuși voinței apellei, hotărîrilor gerusiei (din componența căreia făceau parte cu drepturi de membri de rînd) și în special unui control strict și zilnic din partea colegiului eforilor. Cu toate acestea, regii spartani erau învestiți cu o putere destul de mare și rolul lor în treburile statului nu trebuie subapreciat. Prerogativa regilor era comandamentul militar suprem și conducerea cultului religios, iar aceste funcții de stat în societatea militarizată a Spartei aveau o deosebită importanță. Nemaivorbind de timpurile acțiunilor militare dincolo de hotarele Spartei, cînd puterea regelui în calitate de comandant suprem era nelimitată, în însăși Sparta puterea regelui era destul de mare. Regii erau membri ai gerusiei și participau real la rezolvarea tuturor problemelor statului. In afară de aceasta, chiar pe timp de pace în condițiile vieții militarizate subunitățile trupelor spartane morai, lohoi (enomatoi) își menținеau structura și, firește, erau sub presiune, dacă nu sub aspect juridic, apoi în fapt, autorității șefului militar suprem.

Pe lîngă rege se afla o suită, care în permanență susținea autoritatea lui morală. Regele era însoțit de doi pitioi (profeți), ei erau prezenți în timpul meselor publice și anume pe ei îi trimitea regele la Delfi pentru a-l întreba pe renumitul oracul despre viitor (acești ajutori ai regelui și-au primit denumirea de la numele preotesei Pi-

[1] Timpul și împrejurările «cazului andros» nu sînt cunoscute.

tra). La sporirea autorității regilor au contribuit, de asemenea, executarea funcțiilor de sacerdoți, acele distincții de onoare care li se cuveneau după lege: regii erau cei mai mari proprietari funciari, precum spunea Xenofon, «în orașele periecilor regelui i se permitea să ia o bucată suficientă de pămînt». La ospețele comune regelui i se oferea locul de cinste și o porție dublă, în anumite zile ei primeau un animal ales și o cantitate stabilită de făină de orz și de vin, ei desemnau proxenii[1], căsătoreau miresele-moștenitoare. Autoritatea înaltă a puterii regale se manifesta în timpul dării onorurilor regelui decedat: «Cît privește onorurile, date regelui după deces,— scria Xenofon,— din legile lui Licurg se vede, că regii lacedemonieni erau veneraţi nu ca oameni simpli, dar ca niște eroi». Întrucît regii se bucurau de o astfel de situație, în stat întotdeauna exista pericolul real de o creștere a puterii regale pînă la transformarea ei în monarhie. Iată de ce în sistemul statalității spartane o atenție atît de mare se acorda activității regilor și respectării structurii existente a puterii, și anume a regimului oligarhiei spartane.

Societatea spartană era o societate militarizată și de aceea în conducerea statului rolul elementului militar era mare. Apella spartană ca organ suprem era o adunare a ostașilor-spartiați într-o mai mare măsură decît Adunarea poporului a Atenei sau a vreunui oarecare alt polis grecesc.

Armata spartană avea o structură organizatorică bine chibzuită, inclusiv un numeros corp de comandă, care în societate se bucura de o anumită influență politică. Una din înaltele funcții militare era funcția de navarh, comandant al flotei spartane. Această funcție era extraordinară, dar nu o funcție permanentă. De exemplu, la sfîrșitul Războiului peloponesiac, cînd Sparta ducea multe lupte navale împotriva Atenei, în fruntea flotei spartane a fost numit ilustrul spartiat Lisandros, care se bucura de o mare putere. Navarhia Aristotel o numește «aproape că a doua putere regală», iar pe navarhi îi consideră rivali ai regilor spartani. Însă și regii, și navarhii spartani se aflau sub controlul permanent al eforilor. Bunăoară, după spusele lui Plutarh, Lisandros, cel mai puternic dintre greci, un fel de suveran al întregii Grecii, care dispunea de destinele unei flote uriașe, unei armate impunătoare, stăpînitor al multor orașe, îndeplinea strict toate indicațiile eforilor, la ordinul lor s-a întors ascultător în Sparta, unde cu mare greutate și-a putut justifica acțiunile.

În structura armatei terestre erau prevăzute și state permanente de diferiți comandanți militari. Conform informațiilor lui Xenofon, care și-a făcut serviciul în armata spartană și cunoștea bine rînduielile de acolo, corpul de comandă în Sparta era destul de numeros. Din el făceau parte comandanți de subunități, în care era împărțită armata spartană: polemarhul comanda mora (de la 500 pînă la 900

---

[1] Proxenos — cetățean grec, care în cetatea sa își lua benevol sarcina de a apăra interesele cetățenilor dintr-o cetate străină, în schimbul unor onoruri și privilegii din partea acesteia. Proxenia — un fel de reprezentanță diplomatică.

de oameni), lokhagosul comanda lokhosul (de la 150 pînă la 700 de oameni), pentecosterul comanda pentecostia (de la 50 pînă la 60 de oameni) şi enomotarhul comanda enomotva (de la 25 pînă la 30 de oameni). Polemarhii formau cea mai apropiată suită a regelui şi consiliul lui militar, ei se aflau permanent lîngă rege şi chiar luau masa împreună cu el, asistau la ofrande. În suita regală, de asemenea, mai intrau şi aşa-numiţii homeii, spartiaţi aleşi, care îndeplineau funcţiile aghiotanţilor din zilele noastre, vrăjitori, medici, flautişti. Tot aici se aflau pitioi, precum şi comandanţii detaşamentelor aliaţilor, subunităţi de mercenari, şefi de convoiuri. La conducerea armatei regii erau ajutaţi de personalităţi oficiale speciale: diferite delicte militare erau cercetate de judecători-hellanodici, la folosirea finanţelor ajutau vistiernici speciali, de realizarea prăzii de război se ocupau latiropolii. Persoana regelui era păzită de un detaşament de 300 de «călăreţi» aleşi dintre spartiaţii tineri (aceştia erau ostaşi pedeştri, dinumirea e convenţională), a căror trei comandanţi hippahreţi făceau parte din anturajul nemijlocit al regelui. Din surse nu e clar, cine numea în funcţiune pe numeroşii comandanţi militari şi în ce măsură pe timp de pace acest sistem strict de conducere militară era păstrat. Putem presupune, că ei erau aleşi în apellă, adică în adunarea aceloraşi militari-spartiaţi, dar la propunerea regilor. Timpul aflării în funcţiune, probabil, depindea de voinţa regelui în calitate de comandant al armatei. Printre comandanţii spartani un loc deosebit îl ocupau harmoştii, numiţi în calitate de şefi de garnizoane cu funcţii militaro-civile în locurile-cheie ale Laconiei, populate de perieci, sau pe cele mai apropiate insule, ce aveau importanţă strategică, de exemplu pe insula Citera. În ansamblu, orînduirea de stat spartană ca orînduire oligarhică reprezenta o îmbinare de autorităţi civile şi militare, în care puterea îngustei oligarhii spartane se echilibra cu puterea comandanţilor în frunte cu regii, pe care gerusia şi eforatul spartan erau obligaţi să-i respecte.

4. Sistemul educaţiei de stat a spartiaţilor. O parte organică a organizaţiei politice a Spartei o constituia sistemul educaţiei şi instruirii de stat a generaţiei tinere. Acest sistem prevedea educarea unor ostaşi bine antrenaţi şi dezvoltaţi fizic, care sînt gata în orice moment să apere interesele spartane atît de duşmanii interni, în primul rînd de hiloţii înrobiţi, cît şi de duşmanii externi. Ostaşul spartan mai întîi de toate e un ostaş disciplinat, care suportă cu tărie greutăţile şi adversităţile, el trebuie să se supună comandanţilor săi şi autorităţilor alese, să nu intre în discuţii. O importanţă mai mică în acest sistem de educaţie o avea instruirea, care era redusă la un anumit minimum.

Sistemul deplin al educaţiei spartane prevedeaa parcurgerea a trei trepte. Treapta întîia era educarea băieţilor în vîrstă de la 7 ani pînă la 12 ani în aşa-numitele agele (turme). Iată ce scria Plutarh despre aceasta: «Dar pe copiii spartanilor Licurg nu i-a dat pe mîna unor pedagogi plătiţi şi, de altfel, nici nu-i era îngăduit fiecărui spartan să-şi crească şi să-şi înveţe fiul după bunul său plac. Licurg a luat

el însuşi îndată pe toţi băieţii care aveau şapte ani şi i-a împărţit în cete şi i-a supus aceloraşi reguli şi i-a crescut împreună, obişnuindu-i să se joace şi să înveţe împreună. Iar conducător al cetelor de copii a pus pe cei care se deosebeau prin înţelepciune şi prin curajul la luptă. La ei se uitau copiii, pe ei îi ascultau cînd li se poruncea ceva şi pedepsele lor le îndurau cînd îi pedepseau, astfel că educaţia lor era un exerciţiu de supunere şi ascultare. Şi bătrînii îi priveau cum se joacă, iar unii dintre bătrîni îi puneau să se lupte între ei şi să se ia la întrecere şi în felul acesta ei puteau să-şi dea seama bine cum era firea fiecărui dintre ei, cît de curajoşi erau şi cît de mult rezistau la luptă. Carte învăţau deci numai cît aveau nevoie. Tot restul educaţiei avea drept ţel să-i facă ascultători, să reziste la munci şi să învingă în luptă».

Controlul general şi dirijarea procesului de educaţie a băieţilor erau puse pe seama pedonomului — o presonalitate oficială specială. Această funcţie era considerată importantă şi aici erau numite persoane, cărora, după spusele lui Xenofon, li se «permitea să ocupe cele mai înalte funcţii de stat».

De la vîrsta de 12 ani începea o nouă etapă de instruire şi educaţie. Agelele băieţilor erau transformate în ile (detaşamente) de adolescenţi în frunte cu ireni, tineri din rîndul lor, dar cei mai ageri şi mai autoritari, de obicei mai în vîrstă. De conducerea generală a educaţiei copiilor se ocupau personalităţi oficiale speciale. Educaţia devenea mai aspră şi căpăta caracter de pregătire militară. «De aceea cu cît înaintau în vîrstă, se încordau şi exerciţiile, tunzîndu-i pînă la piele şi obişnuindu-i să meargă desculţi şi să se joace în pielea goală. La vîrsta de 12 ani erau încă fără hiton[1], luînd o singură cămaşă pe an, cu corpul mereu murdar, căci nu făceau nici baie, nici nu se ungeau. Numai cîteva zile pe an gustau şi ei o astfel de îngrijire omenească. Dormeau în grupe şi cete pe paturi de frunziş, pe care şi le întocmeau ei înşişi, rupînd cu mîna, fără seceră, vîrfurile trestiilor care creşteau pe malurile Euratasului. Iarna, în frunzişul acesta mai adăugau aşa-zisele lycophori, pe care le amestecau cu frunzele de trestie, deoarece se credea că această plantă ţine cald». Anume la această vîrstă tinerii spartiaţi treceau un curs complicat de instruire militară, de mînuire a armelor, aliniere în flangă, iuţeala deplasării şi tactici iscusite. O atenţie specială se acordă educării sentimentului de superioritate socială faţă de hiloţi, iar acest lucru se făcea într-un mod foarte original. «Spartanii se purtau rău cu hiloţii, încît îi sileau să bea mult vin curat[2] în sissitii spre a arăta tinerilor ce înseamnă beţia. Le porunceau apoi să cînte şi să danseze dansuri neruşinate: hiloţilor le erau interzise dansurile şi cîntecele oamenilor liberi». Educarea sentimentului de dezgust faţă de hiloţi era completată de metode şi mai crunte. Anume detaşamentelor de tineri mai în vîrstă li se încredinţau aşa-numitele criptii, adică omo-

[1] Hiton, haină scurtă fără mînici, purtată pe dedesubt.
[2] Grecii obişnuiau să bea vin amestecat cu apă.

ruri secrete ale hiloţilor, sancţionate de stat. După părerea educatorilor, aceste măsuri trebuiau să demonstreze dibăcia, viclenia, supuşenia şi pregătirea militară a generaţiei tinere de spartiaţi.

La 20 de ani lua sfîrşit educaţia tinerilor spartani şi începea cea de-a treia perioadă, ultima. Ea începea cu permisiunea, pe care o primea tînărul spartiat, de a se înscrie membru al sissitiei. Cu alte cuvinte, tînărul spartiat căpăta dreptul de a avea în posesiune un lot de pămînt, adică cîteva gospodării ale hiloţilor, din a căror alocări el trebuia să trăiască şi să-şi întreţină casa. Din acest venit spartiatul preda sissitiei o normă stabilită de produse: făină de orz şi de grîu, vin, ulei şi măsline, brînză şi fructe. În sistemul statalităţii spartane sissitiile erau o importantă instituţie social-politică. Fiecare sissitie număra pînă la 15 oameni şi se prezenta ca o subunitate militară, ai cărei membri se alimentau împreună, o mare parte din timp o petreceau în discuţii comune şi antrenamente militare, cu toate că fiecare membru al sissitiei avea casă proprie şi familie, unde se întorcea seara. Participarea la sissitie pentru spartiat era tot atît de obligatoare ca şi cota de produse stabilită. Dacă spartiatul din cauza sărăciei nu putea să-şi predea cota sa, el pierdea dreptul de a participa la sissitie şi era lipsit de aproape toate drepturile de cetăţean. În vîrstă de pînă la 30 de ani spartiatul, cu toate că şi participa activ la sissitii, era totuşi limitat întrucîtva în statutul său de cetăţean. De exemplu, lui nu i se permitea să umble la piaţă şi el putea să-şi facă cumpărături numai prin intermediul rudelor, el era obligat o mare parte din timp s-o petreacă în sissitii. Anume pe spatele tinerilor spartiaţi cădea principalul greu al serviciului de pază, numeroasele expediţii militare. Către vîrsta de 30 de ani spartiatul de obicei îşi întemeia familie, îşi făcea casă, acţiunea tuturor interdicţiilor lua sfîrşit şi se deschidea calea spre funcţii de stat.

Sistemul de educaţie a generaţiei tinere, aflat sub un control strict al statului, asigura instruirea spartiaţilor ca o categorie specială de cetăţeni — temelia statalităţii spartane: ostaş dibaci, disciplinat, care îşi ştie bine situaţia sa privilegiată, se supune fără murmur autorităţilor, dar şi care cere de la ele exprimarea deplină a intereselor personale.

Capitolul XIV.
SITUAŢIA POLITICĂ INTERNĂ A GRECIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL V-LEA Î. E. N.

Situaţia politică internă din Grecia în a doua jumătate a secolului al V-lea î. e. n. era determinată de relaţiile dintre cele mai mari uniuni ale polisurilor greceşti — Liga peloponesiacă, în fruntea căreia stătea Sparta, şi Prima Ligă maritimă ateniană, condusă de Atena. La mijlocul secolului al V-lea î. e. n. aceste ligi s-au transformat în puternice blocuri politico-militare, între care se desfăşuraseră nu numai contradicţii cu caracter de politică externă, dar şi adînci contradicţii cu caracter social-politic. În cele din urmă, aceste contradicţii s-au agra-

vat atît de mult, încît s-a ajuns la unul din cele mai sîngeroase războaie din istoria Greciei — Războiul peloponesiac.

Rivalitatea dintre Liga peloponesiacă şi Liga maritimă ateniană era în primul rînd determinată de deosebirile radicale din structura lor, din caracterul relaţiilor social-economice, de orînduirea politică a polisurilor ce intrau în componenţa lor.

1. Caracteristica Ligii peloponesiace. Liga peloponesiacă a fost una din primele uniuni militaro-politice din lumea greacă. Ea s-a constituit în a doua jumătate a sec. VI î. e. n. şi la început unea polisurile situate în Peloponez: Laconia, regiunea muntoasă Arcadia şi regiunea de şes Elida.

Către mijlocul secolului al V-lea î. e. n. în componenţa Ligii peloponesiace au intrat aproape toate polisurile Peloponesului (în afară de Argos, care se afla în relaţii duşmănoase cu Sparta), un şir de oraşe din Grecia Centrală, inclusiv puternica Teba şi polisurile mai mărunte ale Focidei, Doridei septentrionale, insulele Leucace. O mare parte a statelor Ligii, inclusiv şi Sparta, erau polisuri agrare cu o dezvoltare slabă a meşteşugurilor şi comerţului, cu relaţii sociale arhaice, orînduire oligarhică şi program politic conservativ. Ce-i drept, printre aliaţi erau şi astfel de polisuri comerciale-meşteşugăreşti, ca puternicul Corint, Megara, Sicion, unde viaţa economică era destul de intensivă, iar relaţiile sclavagiste — suficient de dezvoltate. Aceste oraşe completau bine polisurile agrare şi în ansamblu sporeau potenţialul militaro-politic al Ligii peloponesiace, o transformau într-o coaliţie militaro-politică dintre cele mai puternice din Grecia.

Armata numeroasă şi bine antrenată a hopliţilor, a polisurilor agrare era completată cu o flotă destul de puternică şi de încasări solide de bani de la centrele comerciale-meşteşugăreşti bogate de tipul Corintului sau Megarei.

Existenţa printre aliaţi a unui număr de polisuri agrare înapoiate, pe de o parte, şi a unor centre comercial-meşteşugăreşti dezvoltate, pe de altă parte, a generat în structura Ligii peloponesiace o anumită fărîmiţare, o centralizare slabă. Statele ce făceau parte din ligă îşi păstrau independenţa într-atît, încît puteau duce războaie nu numai cu alte polisuri, dar chiar şi cu aliaţii lor. În Ligă nu exista o administraţie comună, care ar fi putut interveni în treburile interne ale aliaţilor, nu existau finanţe comune şi cotizaţii regulate pentru necesităţile ligii.

Principalele obligaţiuni ale aliaţilor era promovarea unei politici externe coordonate şi participarea la acţiunile militare comune, pentru care fiecare polis din Ligă era obligat să pună la dispoziţie un anumit număr de ostaşi, cavalerie, corăbii şi cote băneşti. Fiecare contingent de ostaşi trebuia să se aprovizioneze singur cu produse alimentare, echipament şi arme: el era condus de comandanţi proprii.

Organul suprem al Ligii peloponesiace era adunarea tuturor aliaţilor, care avea loc la Sparta şi era prezidată de eforii spartani. Fiecare polis al Ligii, cît de mic, avea un vot. Hotărîrile adunării Ligii trebuiau să fie confirmate de apella spartană. Armata Ligii era con-

dusă de regii spartani, iar flota unită era comandată de navarhii spartani. Faptul că fiecărui polis, chiar şi celui mai mic, paralel cu cele mari, i se oferea un vot, permitea Spartei să obţină hotărîri acceptabile sie. Apartenenţa la Liga peloponesiacă era benevolă, ieşirea din Ligă era relativ liberă. Nu s-au păstrat informaţii despre aplicarea vreunor acţiuni militare împotriva aliaţilor spartani, care îşi exprimau dorinţa de a ieşi din această uniune. De exemplu, în Liga peloponesiacă intrau şi ieşeau liber Corintul, Megara, Teba, alte polisuri aheice. Atitudinea relativ blîndă faţă de aliaţi, lipsa exploatării financiare, respectarea autodeterminării lor şi neamestecul în treburile interne au creat condiţii pentru o anumită durabilitate a Ligii pelopolesiace, care a existat în total 200 de ani, adică mai mult decît orice altă confederaţie militaro-politică din Grecia.

Folosind marele potenţial militaro-politic al Ligii, Sparta devenise unul dintre cele mai puternice state ale Greciei şi juca în secolele V—IV î. e. n. în lumea greacă rolul hotărîtor. Pretutindeni ea susţinea grupările aristocratice, se manifesta drept bastion al oligarhiei greceşti din secolele V—IV î. e. n.

2. Prima Ligă maritimă ateniană. În secolul al V-lea î. e. n. Ligii peloponesiace i se opunea o altă confederaţie militaro-politică a polisurilor greceşti în frunte cu Atena — Prima Ligă maritimă ateniană. Liga maritimă ateniană a fost formată pe baza unirii forţelor grecilor pentru eliberarea oraşelor greceşti din Asia Mică şi a insulelor Mării Egee, care au fost cucerite de perşi. Dar deja la sfîrşitul războaielor medice Liga maritimă ateniană a depăşit cadrul unei alianţe temporare şi s-a transformat într-o deosebită confederaţie politică a lumii greceşti cu un cerc de sarcini mai larg, cu politica sa social-economică şi externă, ce a jucat un mare rol în evenimentele din secolul al V-lea î. e. n. În istoria Ligii maritime ateniene pot fi evidenţiate două perioade ale dezvoltării ei: perioada simmahiei de la Delos (anii 478—454 î. e. n.), cînd în faţa aliaţilor stătea, în primul rînd, sarcina eliberării de perşi a oraşelor eline din Asia Mică şi a insulelor Mării Egee, şi perioada dominaţiei politice a Atenei în ligă, ce a transformat simmahia de la Delos în hegemonia (arhe) Atenei, care în jumătatea a doua a secolului al V-lea î. e. n. promova în lumea greacă o politică activă.

Liga maritimă ateniană permanent se completa cu membri noi şi spre sfîrşitul anilor 30 ai secolului al V-lea î. e. n. s-a transformat în cea mai mare uniune politică din Grecia atît după numărul de membri (aproape 300 de polisuri), cît şi după dimensiunile teritoriului ţinut sub control. În componenţa Ligii ateniene a intrat o mare parte a polisurilor greceşti, situate pe litoralul Mării Egee şi pe insule. Majoritatea covîrşitoare a aliaţilor atenieni o constituiau oraşele de litoral ce aveau o economie intensivă, meşteşuguri înfloritoare şi comerţ activ, relaţii sclavagiste dezvoltate şi orînduire democratică.

Spre deosebire de Liga peloponesiacă Liga maritimă ateniană era mai complicată din punct de vedere organizatoric. În primul rînd, ea avea un sistem financiar unic, care nesesita o vistierie comună, ce

se completa din contribuţiile anuale (phoros). Phorosul se stabilea în dependenţă de posibilităţile economice ale fiecărui polis. Polisurile mari şi bogate plăteau sume mai mari decît centrele mici cu venituri limitate. Dacă dintr-o pricină oarecare veniturile vreunui aliat creşteau, creştea şi suma cotei. În ansamblu suma totală a phorosului adunat de la toţi aliaţii varia între 460—600 de talanţi de argint pe an, adică în vistieria aliaţilor anual se adăuga de la 12 pînă la 15,6 t de metal valutar. Pentru Grecia din secolul al V-lea î. e. n. acestea erau resurse considerabile cu care timp de 6 luni putea fi întreţinută o armată de 5 mii de hopliţi şi o flotă de 20 de triere cu un echipaj de 40 de mii de marinari.

Din patru în patru ani mărimea phorosului se revedea şi suma precizată se aproba la Atena în heliaie. Vistieria ligii se păstra în templul zeiţei Atena în Partenon pe Acropolă. Pentru încasarea phorosului tot teritoriul ligii era împărţit în cinci districte pentru a facilita încasarea contribuţiilor: districtul tracic unea aliaţi de pe insula Eubeia şi de pe litoralul de nord al Mării Egee; districtul hellespontic includea oraşele situate în strîmtoarea şi pe ţărmul Mării de Marmară; în districtul insular intrau insulele Mării Egee; districtul ionic cuprindea o mare parte din oraşele Asiei Mici; districtul carian includea polisurile din partea de sud-vest a Asiei Mici. De încasarea justă şi regulată a phorosului în fiecare district aveau grijă un episcop-supraveghetor special şi doi ajutori de-ai lui — împuterniciţi speciali. Dacă aliaţii nu plăteau phorosul la timp, ei erau amendaţi. În perioada iniţială de existenţă a ligii mijloacele acumulate erau folosite pentru întreţinerea flotei şi armatei neregulate a ligii. Adunarea de la Delos era considerată unicul organ care distribuia bunurile vistieriei comune. Însă după strămutarea în anul 454 î. e. n. a vistieriei ligii la Atena unicul stăpîn al mijloacelor adunate a devenit heliaia ateniană şi ele erau deja folosite pentru întreţinerea nu a flotei ligii, ci a flotei ateniene şi a hopliţilor atenieni. Mijloacele ligii au început a fi folosite pe larg de către Atena în scopuri proprii, de exemplu, pentru multiple construcţii în oraş, adică a început a dispune de ele după cum găsea de cuviinţă, fără a ţine cont de părerea aliaţilor, ceea ce nu putea să nu le provoace nemulţumiri. Mai mult decît atît, cînd a fost nevoie de mijloace suplimentare pentru ducerea acţiunilor militare, în anul 427 î. e. n. Atena cu de la sine putere a mărit suma phorosului mai bine de două ori, ridicîndu-l pînă la o valoare colosală de 1300 de talanţi.

Organizarea financiară a ligii era orientată spre exploatarea activă a aliaţilor de către Atena ca hegemon şi conducător al întregii confederaţii militaro-politice.

O importantă particularitate a structurii organizatorice a Ligii maritime ateniene a fost încercarea de a crea o unitate economică în cadrul ligii. Crearea unei astfel de confederaţii economice în secolul al V-lea î. e. n. era dictată de necesităţile dezvoltării economice a Greciei. Pentru Grecia din această perioadă este caracteristică dezvoltarea economică furtunoasă a producţiei meşteşugăreşti, relaţiilor co-

merciale, circulației bănești. In componența ligii au intrat în fond orașe cu economie dezvoltată, cointeresate în reglementarea relațiilor economice, în schimbul articolelor de meșteșugărit, producției agricole și de materie primă. Vasta asociere militaro-politică aproape a întregului litoral al Mării Egee în cadrul Ligii maritime ateniene crea condiții favorabile pentru aceasta și Atena susținea pe toate căile acest proces. Pentru a înlesni relațiile economice au fost unificate unitățile de măsură, de greutate ale sistemului monetar, la baza tuturor calculelor au fost puse standardele ateniene, portul atenian Pireu a devenit un centru de transbordare a șuvoaielor de mărfuri din întreaga Egeidă, locul de întretăiere a celor mai importante căi maritime. Prin Pireu mărfurile erau repartizate tuturor orașelor Ligii. «De bună seamă,— se spunea despre Atena într-un tratat din secolul al V-lea î. e. n.,— dacă vreun oraș e bogat în fier pentru construcția navelor, cui îl va vinde, dacă nu va obține asentimentul celor care domină pe mare? Dacă vreun oraș oarecare e bogat în fier, cupru sau in, unde le va realiza, dacă nu va obține asentimentul celor care domină pe mare? Deci din toate acestea eu construiesc nave: de la unii capăt lemn, de la alții fier, de la al treilea — cupru, de la al patrulea — in, de la al cincilea —ceară... Și iată-mă eu, fără prea multă osteneală, capăt toate aceste bunuri pămîntești pe mare, doar, printre altele, nici un oraș nu dispune deodată măcar de două mărfuri din acestea». Pireu, care pînă în anii 40 ai secolului al V-lea î. e. n. era un port mic și puțin vizitat, a devenit cel mai mare centru al comerțului maritim din Egeida, radele lui s-au lărgit, au început a se construi magazii noi, docuri, șantiere navale, diguri, malurile s-au acoperit cu cheiuri de piatră, orașul se construia după un plan regulat, așa-numitul hippodam. La Pireu și Atena din toată Grecia veneau numeroși vizitatori cu diferite chestiuni comerciale, economice, politice, judiciare.

Atena promova o politică consecventă de susținere directă și activă a sistemelor democratice în polisurile ligii. Această susținere era manifestată în diferite forme: se creau condiții favorabile pentru înflorirea economică a cercurilor comercial-meșteșugărești și a categoriilor de mijloc ale cetățenilor, care încep să joace un rol de frunte în viața politică a polisurilor lor, creștea însemnătatea instituțiilor democratice, și în primul rînd a Adunării poporului. In caz de necesitate, cînd susținerea politică a cercurilor democratice era insuficientă, atenienii le veneau în ajutor cu forțe militare, expediindu-le flotă și detașamente de hopliți. Drept exemplu al unui astfel de amestec militar în chestiunile interne ale aliaților sînt evenimentele din anul 440 î. e. n. pe insula Samos. Această insulă mare și bogată ocupa o situație deosebită în Liga ateniană. Paralel cu alte două insule, Lesbos și Kios, insula Samos nu plătea phoros în vistieria ligii, dar trebuia, în caz de necesitate, să furnizeze corăbii și hopliți, avea flotă proprie, putea pune la dispoziție o armată neregulată puternică, atenienii nu se amestecau în treburile ei interne. O dovadă a situației relativ libere a insulei Samos în Liga maritimă ateniană era con-

ducerea oligarhică pe insulă, ce contrasta mult cu rînduielile democratice atît din Atena, cît şi din majoritatea oraşelor ligii. Un timp destul de îndelungat Atena se împăcase cu o astfel de situaţie a Samosului, dar cum numai apăru momentul favorabil, Pericle — conducătorul democraţiei ateniene — interveni în treburile interne ale Samosului, cu forţa a răsturnat oligarhia şi a instaurat cîrmuirea democratică. Intervenţia atenienilor a fost drept urmare a răscoalei samosienilor, iar puternica escadră ateniană, condusă de însuşi Pericle, aproape 9 luni a dus împotriva lor acţiuni militare grele. Răscoala a fost înăbuşită, zidurile oraşelor samosiene ruinate, flota samosiană a fost nimicită, locuitorii trebuia să plătească o mare contribuţie, averile oligarhilor au fost confiscate, iar singuri au fost exterminaţi sau deportaţi. Pe insulă a fost instaurată conducerea democratică. Lichidarea oligarhiei samosiene şi susţinerea cercurilor democratice pe Samos a avut o mare influenţă şi asupra altor oraşe ale ligii, stimulînd dezvoltarea în ele a rîndurilor democratice şi înăbuşind uneltirile oligarhilor locali.

Politica energică a Atenei, îndreptată spre consolidarea rînduielilor democratice şi a păturilor sociale aflate în spatele lor, urmărea scopuri de o anumită unificare a conducerii de stat în numeroasele polisuri, ce intrau în componenţa Ligii maritime ateniene, iar în cele din urmă şi o oarecare centralizare a Ligii maritime ateniene în ansamblu.

Scopurile consolidării Ligii maritime ateniene, pe de o parte, şi rezolvării problemelor interne ale Atenei însăşi, pe de altă parte, serveau politica de strămutare a aşa-numiţilor cleruhi pe pămînturile aliaţilor Atenei. Cleruhi erau numiţi cetăţenii atenieni, de regulă, din categoriile inferioare, cărora li se dădeau loturi de pămînturi fertile pe teritoriile oraşelor ateniene. Ei se aranjau cu traiul pe aceste loturi, îşi organizau o gospodărie trainică, se transformau în proprietari funciari înstăriţi. In calitate de cetăţeni atenieni faţă de populaţia locală ei se aflau într-o situaţie privilegiată. Fiind îndatoraţi democraţiei ateniene pentru bunăstarea lor economică şi starea privilegiată, aceşti cleruhi deveneau un sprijin social trainic al autorităţilor ateniene în Polis, pe susţinerea din partea lor puteau conta şi cercurile democratice locale. Strămutarea cleruhilor şi organizarea de către ei a gospodăriilor după modelul atenian deveniseră încă o cale de răspîndire a influenţei economice ateniene, a metodelor de gospodărire, adoptate la Atena. Cleruhii atenieni erau aranjaţi cu traiul în multe oraşe ale ligii: pe Eubeea, Samos, Naxos, Andros, Lesbos, Lemnos, Imbros, pe peninsula Kersonesul Tracic etc. In secolul al V-lea î. e. n. Atena a mutat pe teritoriile ligii în total circa 10 mii de cleruhi. Aceşti săraci cu puţin pămînt, neliniştiţi şi nemulţumiţi de situaţia lor din Atena, strămutaţi pe pămînturile fertile ale aliaţilor, se transformau într-un sprijin trainic al democraţiei ateniene. Strămutarea acestor elemente din Atena, la rîndul său, a stabilizat şi a însănătoşit atmosfera internă din oraş.

In Liga maritimă ateniană, cu economia sa intensivă, cu viaţa

social-politică şi culturală încordată apăreau o mulţime de cele mai diferite relaţii, în procesul cărora apărea necesitatea de a le reglementa din punct de vedere juridic. Cel mai firesc era de a transmite dezbaterile judiciare, ce apăreau în procesul acestor relaţii, în Heliaia — curtea cu juraţi ateniană. Componenţa numeroasă a Heliaiei ateniene, existenţa a 10 camere judiciare, caracterul democratic al dezbaterilor judiciare garantau o examinare competentă şi calificată a cazurilor, ceea ce făcea să crească autoritatea democraţiei ateniene. Pe de altă parte, examinarea diferitelor cazuri ale aliaţilor permitea autorităţilor ateniene să reglementeze relaţiile din interiorul polisurilor ligii, susţinîndu-i pe părtaşi, urmărindu-i pe adversari. Într-unul din tratatele politice din secolul al V-lea î. e. n., scris de un oligarh şi duşman al democraţiei ateniene, despre aceasta se spunea următoarele: «După părerea unora, poporul atenian comite greşeală chiar şi atunci, cînd îi impune pe aliaţi să plece la Atena cu chestiuni de judecată. Atenienii, însă, reproşează, calculînd, cîte avantaje se conţin aici pentru poporul atenian: în primul rînd, din vama judiciară, el, timp de un an de zile, primeşte soldă, apoi, şezînd acasă şi fără a pleca în alte părţi pe corăbii, el conduce în oraşele Ligii şi totodată pe oamenii din popor îi susţine în judecăţi, iar pe duşmani îi nimiceşte. Iar dacă toţi şi-ar desfăşura procesele la sine acasă, atunci, fiind nemulţumiţi de atenieni, ei s-ar fi străduit să-i nimicească din mediul lor pe acei care în măsură mai mare simpatizează democraţia ateniană».

Particularităţile indicate ale structurii organizatorice au dus la schimbarea situaţiei Atenei în cadrul Ligii maritime ateniene. Atena era nu numai hegemonul şi polisul conducător al acestei vaste confederaţii. Atena a început a fi apreciată ca cel mai mare oraş, drept capitala Ligii, în care se adună reprezentanţi ai tuturor alaiţilor să rezolve chestiuni cu caracter economic, judiciar, politic şi cultural. Atena îşi deplasează împuterniciţii să strîngă phorosul, îşi trimite cleruhii pe pămînturile Ligii, flota ateniană brăzdează apele Mării Egee şi Mării Negre. Un indiciu mai vizibil al rolului Atenei în calitate de capitală a Ligii îl constituie construirea pe scară largă a unor splendide ansambluri arhitectonice, precum sînt Partenonul, complexul acropolei, în care şi-au găsit expresie stilurile şi ideile multor şcoli de artă din Ellada. Statornicirea Atenei ca oraş-capitală însemna totodată că Liga maritimă ateniană a depăşit cadrul unirii unor polisuri separate şi s-a transformat în hegemonie (arhe) ateniană, într-o formaţiune federativă de stat de tip nou, necunoscută pînă atunci în lumea greacă. În hegemonia ateniană ca formă nouă de confederaţie s-a făcut încercarea de a învinge fărîmiţarea şi dezbinarea polisurilor. Baza tendinţelor spre unificarea în cadrul hegemoniei Atenei era dezvoltarea modului sclavagist de producţie, avîntul economiei greceşti, dezvoltarea relaţiilor de marfă-bani.

Crearea în cadrul hegemoniei Atenei a unei zone economice destul de mari, anumita omogenitate a rînduielilor social-politice, centralizarea conducerii de stat şi depăşirea dezbinării polisurilor au constituit un fenomen profund progresist în dezvoltarea istorică a Gre-

ciei din secolul al V-lea î. e. n. În existența acestei confederații era cointeresată nu numai capitala-polis Atena, dar și majoritatea membrilor de rînd ai hegemoniei Atenei, întrucît calitatea de membru al Ligii contribuia la înflorirea lor economică, la afirmarea rînduielilor democratice și la dezvoltarea culturală.

Însă nu toți membrii Ligii se împăcau cu dominația Atenei și o manifestare a nemulțămirii lor erau încercările de a ieși din componența Ligii maritime ateniene. Astfel de încercări întreprindeau polisurile puternice și mari, pentru care suveranitatea ateniană era foarte grea și care considerau că existența lor putea fi asigurată și în condițiile de polis independent. Aceste orașe aveau, de regulă, conducere oligarhică și nemulțămirea lor de politica de mare putere a Atenei era agravată de conrtadicțiile sociale, de antipatiile oligarhilor față de rînduielile democratice. Primele răscoale împotriva dominației ateniene ce se agrava tot mai mult au izbucnit pe insulele mari din Marea Egee, ca Naxos (anul 469 î. e. n.), Thasos (anul 465 î. e. n.) și în orașul Chalcis de pe insula Eubeea (anul 446 î. e. n.). Revoltele aliaților rebeli au fost înăbușite cu forță militară. Escadrele ateniene cu hopliți de elită pe bord repede i-au potolit pe aliați, zidurile orașelor răsculate au fost ruinate, atițătorii răscoalei au fost nimiciți, locuitorii au plătit contribuție și au trebuit să depună jurămînt de credință Atenei. Drept exemplu de un astfel de jurămînt servește jurămîntul locuitorilor Chalcisului după ce a fost înăbușită încercarea lor de a ieși din Ligă. «Chalcisienii să depună jurămînt la următoarele puncte: nu voi trăda poporul atenian nici prin viclenii, nici cu gîndul, nici cu vorba, nici cu fapta. Nu voi da ascultare celuia care va urzi trădarea, iar dacă cineva va trăda, îi voi anunța pe atenieni. Voi plăti atenienilor atîta phoros, cum ne-a fost înțelegerea. Voi fi un aliat minunat și devotat. Și dacă cineva va ofensa poporul atenian, eu îl voi ajuta și îl voi sprijini. Să depună jurămînt, toți chalcisienii maturi. Iar dacă cineva nu va depune jurămînt, acela să fie lipsit de cetățenie și averea lui să fie confiscată!..»

Manifestări împotriva hegemoniei ateniene au fost de asemenea în anul 440 î. e. n și în anul 427 î. e. n. pe insulele Samos și Lesbos. Înăbușirea încercărilor de a ieși din ligă erau, de regulă, însoțite de instaurarea rînduielilor democratice și de venirea la putere a cercurilor democratice, care deveneau un sprijin de nădejde al autorităților ateniene în primul rînd din cauza că majoritatea membrilor Ligii erau cointeresați în existența unei astfel de confederații militaro-politice și economice a polisurilor grecești.

La consolidarea puterii Atenei, la constituirea hegemoniei ei un rol colosal l-a jucat Pericle, fiul lui Xanthippos (anii 495—429 î. e. n.). Pericle, fiind de viță aristocratică, chiar de la începutul activității sale politice, pe la mijlocul anilor 60 ai secolului al V-lea î. e. n., a devenit unul dintre liderii democrației ateniene și i-a slujit cu credință toată viața. Pericle a făcut studii excelente, a fost un strălucit orator, talentat om de stat și conducător de oști. Grupării lui îi aparține inițiativa de a face reforme ale conducerii interne ce au dus la triumful sistemului democratic din Atena. Împreună cu Ephialte el a con-

tribuit la căderea Areopagului, organ al aristocrației, și la lărgirea funcțiilor Adunării poporului, de numele lui este legată introducerea plății pentru participarea la ședințele Heliaiei, Sfatului celor 500 și la alte funcții. Pericle și adepții săi au elaborat politica de transformare a ligii polisurilor cu drepturi egale, simmahiei de la Delos, în hegemonia (arhe) Atenei. Mult a făcut Pericle pentru transformarea Atenei în capitală politică și culturală a Elladei. Atenienii dădeau dovadă de o încredere absolută în activitatea lui Pericle, aprobau politica promovată de el. Expresie a acestei încrederi a fost alegerea în fiecare an (din 444 pînă în 429 î. e. n.) a lui Pericle în cea mai înaltă funcție de prim strateg. Acesta a fost unicul caz din istoria Atenei democratice, al cărei principiu constituțional de bază era realegerea anuală a personalităților oficiale. Înțelepciunea de stat și nivelul de cultură al lui Pericle erau apreciate nu numai de cetățenii de rînd, dar și de oameni iluștri ai lumii grecești. Prieteni apropiați și sfetnici ai lui Pericle erau filozoful Anaxagoras, învățatul Damon, marele sculptor grec Fidias, celebrul istoric grec Herodot. Pericle cu plăcere invita la Atena cele mai bune forțe ale culturii din Grecia: pictori, sculptori, filozofi, autori de tragedii și comedii din multe orașe se întruneau la Atena, care pe timpul lui Pericle se transformase în centru al vieții culturale a Greciei.

3. Politica externă a Ligii maritime ateniene din anii 40—30 ai secolului al V-lea î. e. n. Dispunînd de forțe și mijloace mari pentru acele timpuri ale unei confederații atît de puternice, Atena a început a promova în lumea greacă o politică externă activă, urmărind cîteva scopuri: 1) extinderea în continuare a Ligii pe calea încadrării în ea a noi orașe din bazinul egeic; 2) intensificarea influenței politice a Atenei în Grecia Mare, în Italia meridională și în Sicilia; 3) pătrunderea în baznul Mării Negre; 4) izolarea Ligii peloponesiace, micșorarea influenței ei politice și încercarea de a transforma Atena în hegemonul majorității polisurilor grecești.

Obținerea acestor scopuri a întîmpinat o puternică rezistență din partea Spartei și Corintului — cel mai mare aliat al ei. Anii 440—430 î. e. n. au fost perioada unei lupte diplomatice și politice acute dintre aceste două ligi, cele mai mari din lumea greacă din secolul al V-lea î. e. n.

O mare realizare a Atenei a fost includerea în Ligă a insulei vecine Egina. Deși Sparta și Corintul opuneau rezistență, atenienii au debarcat pe insulă, i-au înfrînt pe eginieni, au cucerit orașul lor (anul 458 î. e. n.), zidurile orașului au fost dărîmate pînă la temelie, orașului i s-a pus o mare contribuție, au fost instaurate rînduieli convenabile Atenei. Egina a devenit un membru supus al Ligii ateniene, plătind anual un phoros în valoare de 30 de talanți (una din cele mai mari cotizații). Atena a reușit să stabilească relații de prietenie cu Argosul — adversarul tradițional al Spartei în Peloponeș, și cu orașele tesaliene. După obținerea acestor succese autoritatea Atenei în bazinul Mării Egee practic n-o mai contestă nimeni, influența Atenei a devenit trainică.

De la mijlocul anilor 40 ai secolului al V-lea î. e. n. cea mai ma-

re atenție atenienii au acordat-o orașelor grecești situate pe litoralul Mării Negre. Majoritatea din aceste centre au fost fondate de către polisurile ioniene, cu care întreținеau cele mai strînse legături: comerciale, politice, culturale. Orașele grecești din bazinul Mării Negre s-au transformat către mijlocul secolului al V-lea î. e. n. în polisuri dezvoltate și bogate, care controlau un teritoriu mare și stabiliseră relații cu triburile autohtone. Incadrarea acestor polisuri în componența hegemoniei Atenei, stabilirea influenței în această regiune a adus Atenei mari avantaje atît cu caracter economic, cît și politic, a dus la creșterea puterii Atenei. Extinderea influenței Atenei în bazinul Mării Negre era apreciată nu numai de atenieni, dar și de Sparta și Corint drept un fenomen legic, de vreme ce o mare parte a orașelor ionice, foste metropole ale coloniilor din bazinul Mării Negre, intrau în componența hegemoniei Atenei, de aceea și coloniile lor trebuia să urmeze exemplul metropolelor.

De la sfîrșitul anilor 40 ai secolului al V-lea î. e. n. atenienii încep să realizeze programul instaurării dominației lor în bazinul Mării Negre.

Escadra bine echipată și detașamentele de elită ale hoplîților în frunte cu Pericle în anul 437 (435) î. e. n. au fost trimise în Pont. «Și plutind în Pont cu o mare flotă și minunat echipată, a adus la îndeplinire toate cele de care aveau trebuință și-l rugau cetățile grecești de acolo, și s-au purtat cu ele cu multă omenie, iar popoarelor străine și regilor și stăpînilor lor le-a arătat mărimea puterii, lipsa de frică și curajul atenienilor, plutind încotro vroiau și aducînd sub stăpînirea lor toată marea, iar cetății Sinope i-a lăsat treisprezece corăbii conduse de Lamahos, și cu soldați împotriva tiranului Timesilaos. Iar după ce Timesilaos și prietenii lui au căzut de la putere, Pericle a hotărît să plece în Sinope șase sute de voluntari și să locuiască cetatea împreună cu sinopienii, împărțindu-și între ei casele și pămîntul pe care-l aveau mai înainte țăranii».

Sinope devine un fel de punct de sprijin al dominației Atenei în Marea Neagră. După expediția din Pont a lui Pericle, în afară de Sinope în componența hegemoniei Atenei au mai intrat Amios de pe țărmul de sud, Apolonia și, posibil, Istria de pe coasta de vest, în partea de nord a litoralului Mării Negre — Nimfaion de pe peninsula Kerci și, posibil, Olbia. Astfel, puterea hegemoniei Atenei s-a consolidat în centrele cele mai mari ale regiunii, ceea ce le permitea atenienilor să țină sub control teritoriile vaste ale acestei zone bogate în resurse.

Nefiind satisfăcuți de strălucitele succese ale politicii și diplomației sale obținute în bazinul Mării Egee și în bazinul Mării Negre, atenienii au început a dezvolta o activitate de extindere a influenței în direcția de vest spre Grecia Mare, Italia meridională și Sicilia. Liderii atenieni considerau că această orientare a politicii externe a Atenei era o perspectivă neobișnuit de mare. Doar Grecia Mare era o regiune foarte bogată, cu populație densă și cu orașe înfloritoare, Tarentum, Metapontum, Crotona, Locri, Rhegimum, Catana, Syracuza, Gela, Selinus după nivelul dezvoltării lor economice și culturale nu

cedau altor orașe mai renumite din Grecia Balcanică. În afară de aceasta instaurarea în Grecia Mare a hegemoniei ateniene ar fi transformat Liga maritimă ateniană într-o reuniune politică de fapt a întregii lumi grecești, ar fi dus la o totală izolare a Spartei. Totodată aceasta ar fi dat o lovitură distrugătoare economiei Corintului, a cărui putere, și chiar existență, în cea mai mare măsură depindea de relațiile lui cu orașele Greciei Mari.

De pe la mijlocul anilor 440 î. e. n. atenienii au început realizarea planică a politicii sale de vest. Încă la sfîrșitul anilor 60 ai secolului al V-lea î. e. n. după înăbușirea în Sparta a unei mari răscoale a hiloților, atenienii au participat foarte activ la hotărîrea soartei răsculaților, cărora spartanii au fost nevoiți să le permită strămutarea în Messenia. Hiloții strămutați, fiind ajutați de atenieni, s-au aranjat cu traiul în orașul Naupactos, situat în cel mai îngust loc din strîmtoarea Corint, care a fost inclusă în componența Ligii ateniene. Stabilindu-se în Naupactos, atenienii puteau în orice moment să taie calea maritimă ce lega Corintul cu orașele de vest.

În anii 435—433 î. e. n. atenienii au intervenit cu dibăcie în lupta internă, care s-a încins între locuitorii Corcirei — o insulă mare (actuala Corfu) și din colonia ei de pe litoralul Adriaticii — Epidamnos, a încheiat o alianță cu Corcira și au primit această insulă bogată în componența Ligii maritime ateniene. Această acțiune a semnificat un mare succes al politicii ateniene la vest. Faptul e că prin Corcira trecea principala cale maritimă din Grecia spre Sicilia și această insulă de mult timp se afla sub controlul Corintului. Pe lîngă aceasta Corcira dispunea de o mare flotă (circa 120 de triere de luptă) — a treia după Atena și Corint,— fapt ce ridica brusc potențialul militar al Ligii ateniene. Întărindu-se pe căile spre Grecia Mare, Atena a făcut încercarea de a pătrunde în Italia meridională și în Sicilia. În anul 443 î. e. n. atenienii s-au situat în fruntea unei acțiuni interesante, și anume: fondarea în sudul Italiei pe locul orașului distrus Sibaris a unei colonii grecești panelenice (din cetățeni ai diferitelor orașe). Au fost adunați un număr considerabil de coloniști, cu atît mai mult, la un nou loc au dorit să plece personalități remarcabile ale culturii grecești, cum era istoricul Herodot, arhitectul și proiectantul de orașe Hippodamos, care de curînd a reconstruit orașul Pireu, sofistul Protagoras, care și-a propus serviciile pentru întocmirea legilor noului oraș, renumitul filozof Empedocle. La solicitarea Atenei oracolul delfian a dat o prezicere favorabilă, care din punct de vedere ideologic pregătea temelia noului oraș. Colonia a fost fondată în anul 443 î. e. n. și a fost numită Thurioi, conform intenției Atenei, ea trebuia să devină bastionul influenței ateniene în Italia meridională. Atena a reușit să încheie tratate la nivelul ligii, adică să includă în ligă orașul Regium din Italia meridională, ce se afla pe țărmul strîmtorii Messana, și orașul Leontinoi de pe Sicilia, ceea ce crea pentru Atena un cap de pod potrivit pentru amestecul în treburile Siciliei și Italiei meridionale.

Conducătorii democrației ateniene, lărgind succesele în politica externă în vederea consolidării influenței politice în lumea greacă și

dorind să-şi asigure situaţia de conducător printre greci, au promovat ideea convocării unui congres general al Elladei. «Pericle,— spunea Plutarh,— dorind să trezească şi mai mult mîndria naţională şi să le insufle cetăţenilor tendinţa spre fapte mari, a propus la Adunarea poporului, ca toţi grecii, unde ar trăi ei, în Europa sau în Asia, în oraşe mici sau mari, să trimită la Atena la congresul general împuterniciţi pentru a se sfătui referitor la templele greceşti arse de barbari, la ofranda pe care trebuie s-o aducă ei pentru salvarea Elladei conform jurămîntului dat zeilor, cînd luptau cu barbarii, la navigaţia pe mare ce trebuie să fie neprimejdioasă pentru toţi şi la pace. Pentru aceasta atenienii au trimis douăzeci de oameni în vîrstă de peste 50 de ani... Solii îi convingeau pe greci să vină la Atena şi să ia parte la consfătuirile privind pacea şi acţiunile generale ale Elladei».

Convocarea congresului general la Atena, ce se afla în apogeul succeselor în politica externă, ar fi fost avantajoasă în primul rînd Atenei, ar fi consolidat influenţa ei politică în Grecia, obişnuindu-i pe elini cu gîndul că Atena e recunoscută de toţi drept conducător al tuturor elinilor. E firesc că Sparta şi Liga peloponesiacă s-au pronunţat împotriva convocării unui asemenea congres, au întreprins măsuri contrare şi pregătirile în vederea convocării congresului au fost zădărnicite. Congresul n-a avut loc.

Înaintarea Atenei spre vest prezenta un pericol fatal pentru Corint, izolarea Spartei şi o lovitură puternică împotriva Ligii peloponesiace în ansamblu. Nici Sparta, nici cu atît mai mult Corintul nu s-au putut împăca cu o astfel de situaţie şi, pentru a opune rezistenţă iniţiativelor ateniene, au întreprins măsuri dintre cele mai energice. Peloponesiacii căutau căi pentru slăbirea hegemoniei Atenei, susţinînd cercurile oligarhice din rîndurile aliaţilor, atîţau nemulţumirea elementelor opoziţioniste împotriva exploatării financiare de către atenieni, îi îndemna de a ieşi din ligă. Spartanii au reuşit să convingă să iasă din Liga ateniană polisul Megara care era foarte important din punct de vedere strategic şi care bara trecerile din Peloponez în Grecia de Mijloc. Încercările Atenei de a reîntoarce polisul Megara în componenţa ligii n-au avut succes. Oraşul Potideea — unul din polisurile din peninsula Calcidica, datorită uneltirilor Corintului, în anul 432 î. e. n. a ieşit din ligă şi atenienii aveau temeri legitime ca acest exemplu să nu fie urmat de către aliaţii de pe litoralul de nord al Mării Egee. Eforturi deosebit de energice de a opune rezistenţă expansiunii ateniene au fost întreprinse în Grecia Mare de către Corint. Oraşul nou Thurioi, întemeiat sub conducerea Atenei, aşa şi nu s-a transformat într-un cap de pod al lor, întrucît peloponesiacii au reuşit să-şi consolideze aici influenţa. Aliaţii Atenei Reghium, Leontinoi au fost neutralizaţi prin unirea strînsă a oraşelor siciliene în frunte cu Syracuza, unde predominau stări de spirit antiateniene, şi de atîta posibilităţile amestecului Atenei s-au dovedit a fi aici neînsemnate.

Pe de altă parte Sparta îşi extindea zonele de influenţă, încadrînd în Liga peloponesiacă noi membri din Grecia Centrală: polisurile Beoţiei, Focidei, Doridei de Nord, insulele Leucadei au intrat în

Liga peloponesiacă. O mare parte a Greciei Centrale a devenit zonă a influenței spartane.

Totuși, în ansamblu se poate vorbi despre un mai mare spirit activ și despre inițiativele reușite din politica externă a hegemoniei Atenei. Cercurile conducătoare ale peloponesiacilor încep să înțeleagă că puterea ateniană crescîndă nu poate fi oprită cu mijloace diplomatice și politice. Către sfîrșitul anilor 30 ai secolului al V-lea î. e. n. pe ordinea de zi se pune problema despre un război dintre hegemonia ateniană și Liga peloponesiacă.

Capitolul XV
RĂZBOIUL PELOPONESIAC. ANII 431—404 Î. E. N.

1. **Cauzele și motivele războiului.** Existența în Grecia a două blocuri militaro-politice diferite după structură și după orientarea social-politică și agravarea contradicțiilor dintre ele inevitabil ducea spre război. Războiul dintre Liga ateniană și cea peloponesiacă, ce a izbucnit în anul 431 î. e. n. și a durat 27 de ani, a căpătat denumirea de Război peloponesiac. El a fost generat de cîteva cauze serioase: economice, sociale și politice. În domeniul economiei Atena și majoritatea aliaților ei năzuiau spre dezvoltarea formelor intensive ale economiei sclavagiste, producției meșteșugărești, gospodăriei producătoare de mărfuri, comerțului; Sparta și majoritatea aliaților ei, dimpotrivă, se orientau spre dezvoltarea preponderentă a agriculturii, spre producția naturală conservativă. De dezvoltarea formelor intensive a economiei sclavagiste erau cointeresați proprietarii domeniilor sclavagiste, legate de piață, proprietarii ergasteriilor meșteșugărești și ai corăbiilor de comerț, anume ei trăgeau cele mai mari foloase din existența unei astfel de uniuni politice vaste, precum era Liga maritimă ateniană, în timp ce cercurile agrare conservative, posesorii de domenii funciare ereditare, adeseori lucrate nu de sclavi, ci de oameni dependenți, de tipul hiloților sau arendașilor dijmași legați puțin de piață, nefiind cointeresați în producția meșteșugărească și în comerț activ, susțineau Liga peloponesiacă și Sparta.

Contradicțiile dintre Atena și Sparta din sfera politică erau și mai acute. În Grecia Atena era apreciată ca bastion al democrației, ce se sprijinea pe cercurile largi ale cetățenilor, pe activitatea lor în Adunarea poporului. Sparta, dimpotrivă, a devenit centrul de atracție a tuturor elementelor aristocratice cu orientările ei spre vîrfurile nobile și bogate ale cetățenilor, reprezentate în Sfatul care se completa din cercul îngust al aristocrației.

Unul dintre adversarii cei mai înrăiți și mai înverșunați ai Atenei și ai politicii promovate de ea în jumătatea a doua a secolului al V-lea era Corintul. Această înverșunare, în afară de cauzele indicate, mai putea fi explicată și prin concurența economică acută, întrucît Corintul era un puternic centru comercial-meșteșugăresc din Grecia Balcanică și avea interese vitale în primul rînd în vestul lumii grecești, în Italia meridională și în Sicilia. Corintenii își realizau aici

producţia ergasteriilor lor şi importau de aici cereale, piele şi diferită materie primă necesară lor. Atîta timp, cît influenţa şi puterea Atenei se extindea în bazinele Mării Egee şi al Mării Negre, Corintul se împăca cu expansiunea ateniană. Însă o înaintare a Atenei spre vest în Grecia Mare Corintul nu putea admite. Iată de ce către sfîrşitul anilor 30 ai secolului al V-lea î. e. n. Corintul cerea insistent distrugerea Atenei pe cale militară. Sparta, înţelegînd că războiul cu Atena, ce se afla în apogeul grandoarei sale, va fi foarte greu, şovăia. Însă ameninţările din partea Corintului că va părăsi Liga peloponesiacă în caz că războiul nu va fi declarat, precum şi agravarea generală a situaţiei Spartei şi ameninţările reale din partea Atenei îndreptate împotriva Ligii peloponesiace făceau inevitabil un mare război. «Pretextul cel mai veridic,— scria istoricul Tucidide, contemporan şi cronicar al acestui război,— deşi în vorbe e mai ascuns, după părerea mea, constă în faptul că atenienii prin întărirea lor au început a insufla temeri lacedemonienilor şi prin aceasta i-au impus să înceapă războiul».

Către sfîrşitul anilor 30 contradicţiile menţionate au devenit deosebit de acute. În această atmosferă încordată era destul un mic pretext, ca să izbucnească război. Adevăratele motive care au declanşat Războiul peloponesiac au fost trei evenimente.

Primul eveniment era legat de războiul civil dintre grupările democratice şi aristocratice de pe îndepărtata Corcira şi din Epidamnos din anii 435—433 î. e. n. În acest conflict au fost atraşi atît Corintul, cît şi Atena, întrucît grupările luptătoare s-au adresat după ajutor respectiv şi unui şi celuilalt oraş. Dacă, însă, adresarea către Corint era considerată firească, întrucît Corcira şi Epidamnos erau colonii corintiene, amestecul Atenei era calificat absolut nemotivat şi a produs iritarea Corintului.

Al doilea eveniment era legat de sancţiunile Atenei faţă de oraşul vecin Megara. Acest centru comercial-meşteşugăresc un timp oarecare a fost în componenţa Ligii maritime ateniene, dar a ieşit din ea şi a trecut de partea peloponesiacilor, cu toate că continua să facă comerţ cu articolele meşteşugului său şi cu produsele sale agricole pe pieţele Atticii şi ale aliaţilor ei. Un timp Atena trecea cu vederea comerţul Megarei, dar în anul 432 î. e. n. a luat o hotărîre (aşa-numita psefizmă megariană), prin care se interzicea importul mărfurilor din Megara pe pieţele Atenei şi ale aliaţilor ei. Interdicţia dădea o puternică lovitură economiei Megarei, care s-a transformat într-un duşman înrăit al Atenei şi insista mereu să se declare un mare război.

Şi al treilea eveniment. Dacă amestecul Atenei în evenimentele de pe Corcira şi psefizma megariană erau nişte acţiuni agresive ale Atenei, apoi adversarii ei, şi în primul rînd Corintul, au provocat ieşirea din Liga ateniană a Potideei, unul din cele mai mari oraşe de pe peninsula Calcidică, pentru înăbuşirea căruia Atena a fost nevoită să trimită o flotă solidă şi un puternic detaşament de hopliţi (anul 432 î. e. n.). Aceste ciocniri locale, separate, au demonstrat că rezolvarea paşnică a chestiunilor controversate, rezolvarea pe cale diplomatică a contradicţiilor existente este imposibilă. Şi atenienii,

şi peloponesiacii înţelegeau bine că războiul este inevitabil şi au început a se pregăti activ de el.

Ambele părţi dispuneau de un mare potenţial militaro-economic: doar cea mai mare parte a polisurilor Greciei erau incluse în componenţa fie a Ligii peloponesiace, fie a celei ateniene, iar la dispoziţia Atenei şi Spartei se aflau forţele şi mijloacele lor militare. Liga peloponesiacă putea introduce în luptă o armată terestră bine antrenată din 60 de mii de hopliţi şi circa 300 de nave. Atena, la rîndul său, dispunea de o flotă excelent echipată din 400 de triere, armata terestră număra circa 32 de mii de hopliţi şi 1200 de cavaleri. Luate împreună, toate aceste forţe armate erau impunătoare. Niciodată încă din timpurile războaielor greco-persane în operaţii de luptă n-a fost un număr atît de mare de ostaşi şi de vase.

Fiecare parte beligerantă, pornind de la structura forţelor sale armate, elabora planuri de ducere a războiului pentru a birui. Dispunînd de o armată terestră excelent instruită, comandamentul spartan intenţiona să organizeze o invazie pe teritoriul Atticii, să-i ademenească pe hopliţii atenieni de dincolo de zidurile cetăţii şi să-i distrugă într-o bătălie hotărîtoare. Nimicirea armatei terestre şi devastarea teritoriului Atticii trebuiau să istovească Atena.

Planurile conducătorilor atenieni erau altele. Dîndu-şi perfect de bine seama că hopliţii atenieni cedează în faţa spartanilor şi din punct de vedere numeric, şi cît priveşte instruirea, strategii atenieni, şi în primul rînd Pericle, planificau să lase dincolo de zidurile trainice ale Atenei şi să nu accepte bătălia hotărîtoare pe care le-o impuneau spartanii. Forţa de şoc, însă, trebuia să devină flota ateniană bine echipată, care, avînd la bord puternice detaşamente de hopliţi, trebuia să blocheze Peloponesul dinspre mare, debarcînd desanturi în locurile cele mai vulnerabile, să cucerească insulele vecine şi să-l distrugă pe duşman acolo, unde el nici nu se aşteaptă. Războiul peloponesiac convenţional e împărţit în două perioade principale: prima perioadă — aşa-numitul război al lui Arhidamos (anii 431—421 î. e. n.) şi perioada a doua — expediţia din Sicilia şi războiul de la Deceleea din anii 415—404 î. e. n. În anii 421—415 î. e. n. s-a respectat armistiţiul. O particularitate a Războiului peloponesiac în ansamblu era vastitatea teatrelor de război în diferite regiuni ale Greciei: în regiunea bazinului egeic, pe peninsula Pelopones, în Grecia de Mijloc, în regiunile apusene, precum şi în Sicilia. Intrucît forţele adversarilor erau aproape egale, acţiunile militare se distingeau printr-o deosebită cruzime, se duceau cu o încordare la extrem a forţelor, iar balanţa succesului înclina ba într-o parte, ba în alta.

2. Războiul lui Arhidamos din anii 431—421 î. e. n. Prima perioadă a Războiului peloponesiac şi-a luat denumirea de la numele regelui Spartei Arhidamos, comandant al armatei peloponesiace unite din primii ani ai războiului. Acţiunile militare s-au început concomitent în cîteva locuri: în Beoţia, în însăşi Attica şi pe peninsula Calcidica. Războiul peloponesiac s-a început printr-un atac neaşteptat al tebanilor, aliaţii Spartei, asupra Plateei — un oraşel nu prea mare situat în Beoţia, care făcea parte din componenţa Ligii maritime ate-

niene. Plateea n-a fost luată printr-un singur asalt, din partea Atenei i s-a acordat ajutor la timp şi asediul s-a tărăgănat aproape cinci ani.

Principalul contingent de armată al peloponesiacilor, se număra 60 de mii de ostaşi, în frunte cu regele Arhidamos, executînd planul elaborat din timp, a invadat teritoriul Atticii. Tucidide scria: «Atenienii au început a strămuta de pe cîmpuri în oraş femei şi copii şi să aducă celelalte bunuri mobile (...) distrugeau chiar şi porţile de lemn ale caselor lor, vitele mici şi animalele de povară ei le-au expediat pe Eubeea şi pe alte insule din preajmă». Peloponesiecii au început a pustii teritoriul rural al Atticii, a da foc semănăturilor, a tăia pomii fructiferi şi viile, străduindu-se să-l provoace pe inamic la o bătălie decisivă.

Pericle şi cercurile conducătoare ale Atenei au prevăzut o astfel de întorsătură a evenimentelor. O mare parte a populaţiei Atticii era adăpostită de nădejde de zidurile trainice ale Atenei, de necucerit pentru spartani (spartanii nu aveau experienţă de luare cu asalt a cetăţilor, cu atît mai mult a cetăţilor de felul cum era fortificaţia Atenei). Populaţia ateniană primea de la aliaţi prin portul Pireu produse alimentare necesare şi echipament, iar flota peloponesiacă mai slabă nu-i putea împiedica. Ce-i drept, de pe urma pustiirii pămînturilor attice au suferit mult ţăranii, dar principala populaţie a Atenei, formată din cercuri comercial-meşteşugăreşti, reacţiona calm la o astfel de desfăşurare a evenimentelor. După o aflare timp de o lună în Attica Arhidamos cu armata sa s-a întors în Peloponeş. În anii ce au urmat pînă la 427 î. e. n. spartanii pustiau regulat (cu excepţia anului 429 î. e. n.) Attica, zădarnic sperînd să provoace furia hoplitilor atenieni, să-i ademenească de sub ocrotirea zidurilor oraşului şi să-i nimicească în luptă deschisă. Acest scop spartanii nu l-au atins, însă ei au adus Atticii mari pagube economice, mai cu seamă plantaţiilor de livadă şi viilor, pentru restabilirea cărora a fost nevoie de mulţi ani.

Dacă devastarea Atticii era prevăzută de planurile de război ale lui Pericle, straşnica epidemie a tifosului exantematic (unii dintre savanţi consideră că a fost ciumă) ce a izbucnit pe neaşteptate în anul 430 î. e. n. a încurcat calculele strategice ale atenienilor. Pericle şi conducătorii atenieni nu bănuiseră că concentrarea unui foarte mare număr de refugiaţi din Attica în oraşul strîmt, prăfuit, prost aprovizionat cu apă poate duce la izbucnirea acestei boli îngrozitoare. Boala bîntuise pînă la anul 426 î. e. n. cu mici întreruperi şi a băgat în mormînt la un sfert de populaţie, inclusiv 4400 de hopliţi şi 300 de călăreţi. Pentru Atena epidemia a avut urmări serioase atît din punct de vedere militar, cît şi din punct de vedere moral. A fost nevoie ca planurile elaborate să fie amînate, spiritul moral din armată şi flotă, din societate era nu prea înalt. Pericle, conducătorul democraţiei ateniene, care a făcut foarte mult pentru consolidarea ei, a fost aspru criticat şi nici n-a fost ales în anul 430 în funcţia de strateg, mai mult decît atît, lui i s-a aplicat o mare amendă. Peste puţin timp, el singur devine jertfă a epidemiei. «Ciuma influenţa dăunător atît corpul, cît şi sufletul cetăţenilor,— scria Plutarh,— oamenii s-au

supărat foc pe Pericle. Precum cei înnebuniți de boală îl insultă pe medic sau pe apropiați, tot așa și atenienii au început a se comporta urît față de Pericle, la îndemnul dușmanilor lui, care ziceau că această boală este pricinuită de invazia oamenilor de la țară în cetate, fiind astfel siliți să-și ducă viața claie peste grămadă în bordeie strîmte și în șire înăbușitoare». Profitînd de starea grea a Atenei, Sparta întreprindea acțiuni cu scopul de a dezbina Liga maritimă ateniană, provocînd un șir de orașe spre ieșire din ligă, și avea un anumit succes. Încă în anul 432 î. e. n. polisul Potideea, ce avea influență pe peninsula Calcidica, a ridicat răscoală și a declarat despre ieșirea sa din Liga ateniană.

Atena a fost nevoită să trimită în Potideea o escadră din 70 de triere și 3000 de hopliți (apoi acest număr a crescut pînă la 4200), care în decurs de doi ani și jumătate l-a supus pe aliatul lor îndărătnic. N-au dovedit atenienii să se răfuiască cu Potideea, că s-au desprins orașele aliate de pe insula Lesbos — unul dintre cei mai bogați și mai puternici aliați ai Atenei (anul 428 î. e. n.). Aristocrații de pe Lesbos au trimis la Lacedomonia soli, cerînd ajutor și apărare împotriva dominației ateniene. Pentru Atena pierderea Lesbosului ar fi fost o lovitură foarte puternică. Atenienii înțelegeau, cît de periculoasă ar fi pentru ei trecerea insulei de partea spartanilor. De aceea au fost întreprinse acțiuni rapide și hotărîtoare. O flotilă impunătoare de 100 de triere s-a îndreptat spre țărmurile Peloponesului și a reținut ieșirea spartanilor în ajutorul Lesbosului. Iar între timp o altă escadră ateniană cu 1000 de hopliți pe bord a fost trimisă la Lesbos și a început asediul principalului lui oraș — Mitilena. Ajutorul trimis de spartani a întîrziat și peste cîteva luni de asediu Mitilena a căzut. Atenienii s-au răfuit crunt cu răsculații: toate fortificațiile de pe Lesbos au fost distruse, a fost nimicită toată flota, a fost aplicată o contribuție grea, o parte din pămînt a fost confiscat și pe sectoarele despărțite s-au stabilit cu traiul 2700 de coloniști atenieni; 1000 de aristocrați mitileneni — aținători ai răscoalei — au fost executați. Pedepsele aspre aplicate rebelilor metileneni trebuiau să-i intimideze pe aliații atenieni, ca să nu se admită alte răscoale. Și într-adevăr, aliații atenienilor timp îndelungat au păstrat calmul.

Situația Atenei era prea grea, însă ea dispunea de un mare potențial militar, și-a păstrat flota excelentă și principalele cadre ale trupelor terestre; a fost organizată o nouă mobilizare, folosite sursele suplimentare ale aliaților. Bunăoară, suma phorosului a fost majorată mai bine de două ori, de la 600 de talanți de argint pe an la 1300. Această majorare substanțială a phorosului a produs, desigur, în rîndurile aliaților Atenei nemulțămiri, dar fiind înspăimîntați de răfuiala cruntă cu Lesbosul, ei au fost nevoiți să se supună cerințelor atenienilor.

Atenienii au reușit să respingă toate năvălirile dușmanilor lor. Incursiunea în Attica a spartanilor așa și n-a fost încununată de distrugerea forțelor terestre ateniene, a fost luată Potideea răsculată (anul 429 î. e. n.), înăbușită cu succes răscoala de pe Lesbos (anul 427 î. e. n.), micile insule Platee, deși au și fost cucerite de inamic,

au istovit considerabil forțele mari ale tebanilor; atenienii au reușit să lichideze urmările groaznice ale epidemiei de tifos exantematic. Mai mult decît atît, Atena nu numai că a respins toate amenințările spartanilor, dar și realiza cu succes în viață planurile blocadei circulare a Peloponesului. Încă pe timpul lui Pericle, în anii 431—430 î. e. n., impunătoarele flotile ateniene din 150 de triere pustiau țărmurile Peloponesului, de partea Atenei au trecut insulele Chefallenia și Zakinthos, a fost luat orașul Sollion din Acarnania, a fost fortificat craşul Naupactos, ce ținea sub control calea maritimă dinspre vest a Corintului. Ca rezultat al acțiunilor reușite ale flotei ateniene de-a lungul țărmului de vest al Greciei a fost creată o zonă de influență a Atenei, care favoriza pe viitor acțiuni militare reușite.

Învingerea serioaselor complicații apărute în primii cinci ani de război era însoțită de o înverșunată luptă politică la Atena. Această luptă s-a încins în Adunarea poporului între adepții operațiilor hotărîte de ofensivă, mobilizării tuturor forțelor și mijloacelor (și în primul rînd a orașelor aliate) la război, pe de o parte, și reprezentanții grupării, care propuneau a se limita la acțiuni de defensivă, tindeau spre tratative de pace cu Sparta — pe de altă parte. În fruntea celei dintîi grupări stătea Cleon, proprietar al unei mari ergasterii de tăbăcărie, ce reprezenta interesele cercurilor comercial-meșteșugărești cu stări de spirit radicale din rîndurile cetățenilor atenieni. Cea de-a doua grupare o conducea Nicias — unul dintre cei mai bogați proprietari funciari (averea lui era apreciată la 100 de talanți — 2620 kilograme de argint — o sumă uriașă pentru acele timpuri). Nicias apăra interesele proprietarilor funciari bogați din Attica și a țăranilor-zeugiți, care nu manifestau interes pentru cuceriri de teritorii îndepărtate și dispuși mai mult să-și dezvolte gospodăriile în Attica. Pe măsură ce erau învinse dificultățile militare ale atenienilor, gruparea radicală a lui Cleon ieșea învingătoare în Adunarea poporului.

Din anul 426 î. e. n. inițiativa strategică a trecut de partea Atenei. Ea a început operații militare active împotriva Spartei și a obținut succese excelente. Principalul teatru de război în anii 426—424 î. e. n. au devenit regiunile de vest ale Greciei, unde Atena își consolidase influența în cei cinci ani precedenți. În anul 426 î. e. n. lîngă Sollion, sub conducerea strategului Demostene, atenienii au distrus un detașament puternic de peloponesieci din 3 mii de hopliți, repurtînd prima mare victorie pe uscat. Victoria de la Sollion a consolidat pozițiile Atenei la vestul Greciei. Dezvoltînd ofensiva, atenienii au făcut o încercare curajoasă de a se stabili în Sicilia. Ei au profitat de invitația din partea Leontinoi, unul din orașele siciliene, și în anul 427 î. e. n. au expediat în Sicilia o escadră nu prea mare. Aici, folosindu-se de ajutorul aliaților săi, și în primul rînd al orașului Reghium, atenienii desfășurau acțiuni reușite împotriva Syracuzei și altor aliați peloponesieci pe întreaga insulă.

Lovitura cea mai puternică, însă, atenienii au dat-o Spartei în domeniile ei nemijlocite, și anume în vestul Messeniei, unde se aflau numeroase gospodării ale hiloților. Demostene, strateg atenian talen-

tat şi energic, pe neaşteptate pentru toţi a cucerit mica localitate Pylos, ce avea un port comod pentru parcarea vaselor (anul 425 î. e. n.). De partea atenienilor au început să se adune hiloţii din împrejurimi şi locuitori ai Messeniei, nemulţumiţi de dominaţia spartană. Această împrejurare, precum şi însuşi faptul aflării la 70 de kilometri de Sparta a unor forţe ateniene mari prezentau un pericol uriaş. Imediat au fost întreprinse cele mai hotărîte măsuri, din Attica şi de prin alte părţi, pentru a apăra Peloponesul, au fost rechemate trupele peloponesiace, a fost format şi trimis spre Pylos un detaşament de elită de spartiaţi (în el au intrat reprezentanţi ai celor mai nobile ginţi). Spartiaţii au cucerit insula nu prea mare Sfacteria, ce bloca portul Pylos, şi astfel au retezat calea de retragere a escadrei ateniene. Atenienii, însă, au reuşit să cîştige lupta navală şi să ia prin asalt garnizoana spartiaţilor, ascunsă pe Sfacteria. Spartiaţii invincibili, care niciodată n-au nimerit în prizonierat, pentru prima dată în istorie au fost luaţi prizonieri. 292 de hopliţi, inclusiv 120 de spartiaţi de viţă nobilă, au fost expediaţi la Atena, Pylosul era ţinut de nădejde de către atenieni, fiind transformat în principala bază de acţiuni militare pe Peloponez. In anul 424 î. e. n. atenienii au cucerit insula Cythera, mai la sud de Laconia, ce avea importanţă strategică. Cucerirea Cytherei devenise culmea succeselor de război ale atenienilor. Situaţia Spartei s-a agravat brusc. «Războiul, — scria Tucidide,— cu o viteză impetuoasă înainta din toate părţile... Nicicînd altă dată lacedomonienii n-au simţit o asemenea nehotărîre în acţiunile militare... Intîmplările soartei multe la număr, ce pe neaşteptate s-au năpustit asupra lacedomonenilor, le-au insuflat o foarte mare teamă». Sparta ceruse de urgenţă pace. La Atena au fost trimişi soli, însă propunerile de pace ale Spartei au fost respinse. Atena spera în victoria finală.

Atenienii, însă, au subapreciat uriaşul potenţial al Ligii peloponesiace, n-au putut bănui că în condiţiile pierderilor serioase spartanii şi aliaţii lor vor întreprinde noi acţiuni energice, vor elabora o nouă strategie de ducere a războiului şi vor înclina balanţa de partea lor. Supraaprecierea forţelor proprii, la rîndul său, i-a costat scump pe atenieni. Incă în anul 425 î. e. n. în timpul expediţiei împotriva Corintului pe atenieni îi pîndea insuccesul. Trupe ateniene solide: 2 mii de hopliţi, 200 de călăreţi şi un număr mai mic de trupe auxiliare, care erau susţinute de 70 de triere, au debarcat nu departe de Corint. După o luptă crîncenă armata neregulată de voluntari a Corintului i-a silit cu forţa pe atenieni să îmbarce pe corăbii şi să se care acasă. O înfrîngere mai mare au suferit atenienii în lupta de lîngă localitatea Delion, la hotarul dintre Attica şi Beoţia, în anul 424 î. e. n. Printr-un raid îndrăzneţ împotriva Beoţiei Atena încearcă să scoată polisurile din componenţa Ligii peloponesiace şi să le ia sub hegemonia sa. In acest scop a fost format un detaşament puternic, ce număra 7,5 mii de hopliţi şi circa 10 mii de ostaşi uşor echipaţi, cîteva sute de călăreţi. Beoţienii au scos în luptă o armată tot atît de mare, însă cavaleria lor (circa 1000 de călăreţi) o întrecea pe cea ateniană şi după pregătirea de luptă, şi din punct de vedere

numeric. Folosind această superioritate, precum și aplicînd tactica pentru acele timpuri a falangei și eșalonarea în adînc în 25 de rînduri (atenienii aveau 8 rînduri în adîncime), beoțienii i-au distrus cu desăvîrșire pe atenieni, pe cîmpul de luptă au rămas nu mai puțin de o mie de hopliți. Înfrîngerea de lîngă Delion a fost cel mai mare insucces al Atenei în întreaga perioadă a războiului lui Arhidamos.

Succesele atenienilor în Sicilia în anii 427—424 î. e. n. au fost obținute nu atît prin acțiunile militare ale unui detașament expeditionar nu prea mare, cît prin amestecul iscusit în certurile dintre orașele siciliene concurente. Sicilienii, însă, inclusiv și aliații atenieni lor, peste foarte puțin timp au înțeles pericolul amestecului atenienilor în treburile lor interne. La adunarea din anul 424 î. e. n. a reprezentanților tuturor orașelor siciliene de la Gela din anul 424 î. e. n. între părțile vrăjmașe a fost încheiată pacea, iar detașamentului atenienilor i s-a propus să părăsească Sicilia. Fiindcă nu primea ajutor din partea Atenei, detașamentul nu prea mare de atenieni nu putea acționa de sine stătător și a fost nevoit să se întoarcă în patrie.

O situație mult mai amenințătoare pentru atenieni a început să se creeze pe peninsula Calcidia, unde se aflau multe orașe aliate Încă de pe timpurile separării de Liga ateniană a Potideei Sparta înțelegea șubrezenia pozițiilor atenienilor în această regiune și a hotărît ca lovitura s-o dea anume aici. A fost format un detașament de elită din 1700 de hopliți din rîndul hiloților care au căpătat libertate și din voluntari de pe toată peninsula Pelopones, în fruntea căruia a fost numit tînărul și talentatul conducător de oști Brasidas, care printr-un marș curajos și neașteptat pentru atenieni a trecut prin toată Grecia spre țărmul tracic al Mării Egee. Dînd dovadă de excepționale capacități diplomatice, Brasidas l-a atras de partea sa pe regele macedonean, cu un șir de orașe din partea locului, și a început asediul principalului centru atenian de pe țărmul tracic — orașul Amphipolis; și după un scurt asediu l-a cucerit. Pierderea Amphipolisului imediat a pus sub semn de întrebare trăinicia puterii atenine pe întregul țărm tracic. Atenienii au fost nevoiți să ia urgent măsuri de răspuns. La Amphipolis cu un detașament puternic a fost trimis Cleon, conducătorul grupării radicale. Într-o luptă crîncenă dintre atenieni și spartani dată lîngă Amphipolis în anul 422 î. e. n. spartanii i-au învins pe atenieni; în luptă au căzut și Cleon, și Brasidas. Spartanii continuau să mențină Amphipolisul, dar să facă ceva mai mult n-au izbutit și cercurile conducătoare ale Spartei au început să-și dea seama de lipsa de perspectivă a continuării acțiunilor militare. Plus la aceasta trebuiau eliberate de atenieni insulele Pylos, Cythera, precum și pe spartiații aristocrați din prizonierat. Pe de altă parte, situația Atenei era foarte grea și ea dorea tratative de pace. Din nou s-a intensificat influența lui Nicias și a adepților lui. Nicias s-a situat în fruntea delegației pașnice ateniene, care a discutat condițiile tratatului de pace cu Sparta. Pacea, denumită pacea lui Nicias, a fost încheiată în anul 421 î. e. n. cu condițiile păstrării situației de pînă la război, orașele cucerite de unii și de alții trebuiau să fie

înapoiate, se făcea schimb de prizonieri, părțile își luau obligația să nu primească sclavi fugari și dezertori. În așa fel, pacea lui Nicias n-a lichidat acele cauze profunde, care au dus la dezlănțuirea Războiului peloponesiac. Iată de ce pacea lui Nicias, deși a fost încheiată pe o durată de 50 de ani, precum era menționat în tratat, în realitate s-a dovedit a fi numai un scurt armistițiu. Părțile au început să-și acumuleze forțe pentru a relua acțiunile militare.

3. Cea de-a doua perioadă a Războiului peloponesiac (anii 415—403 î. e. n.). Inițiatorul reluării acțiunilor militare a fost Atena. Dispunînd de uriașele posibilități ale Ligii maritime ateniene, către anul 415 î. e. n. Atena a putut să-și restabilească finanțele, să-și îmbogățească vistieria cu mijloace necesare, în primul rînd pe baza acumulării de phoros majorat, și-a completat o flotă nouă și detașamentele de hopliți și a considerat că este suficient pregătită pentru a continua războiul. Principala direcție strategică din nou a fost ales apusul. Doar pozițiile Atenei și bazinul egeic erau dominate într-o așa măsură, încît Sparta nici nu avea de gînd să le submineze. La apus, însă, situația era mai complicată. În timpul războiului lui Arhidamos în regiunile apusene ale Greciei Atena a creat un șir de puncte fortificate: Cythera, Pylos, Naupactos, Cefallenia și Zakinthos; Corcira asigura Atenei poziții tari spre Grecia Mare de-a lungul întregii căi maritime. Contrar tratatului de pace din anul 421 î. e. n. Atena așa și n-a întors Spartei insulele Cythera și Pylos. Atena conta să profite de divergențele apărute între Sparta și Corint în legătură cu încheierea păcii lui Nicias (Corintul, precum și Beoția obiectau categoric împotriva încheierii păcii din anul 421 și manifestau deschis nesatisfacția față de Sparta), sperînd că Sparta poate să nu intervină în treburile Siciliei, iar aceasta va dezlega mîinile politicienilor atenieni.

Considerînd că momentul e destul de favorabil pentru realizarea planului de stabilire a dominației sale în Italia meridională și pe Sicilia, Atena a început să pregătească flota uriașă și armata puternică pentru a le debarca pe Sicilia (anul 415 î. e. n.). în total la expediția siciliană din anii 415—413 î. e. n. au luat parte peste 200 de triere, 10 mii de hopliți și 28 de mii de ostași echipați ușor și vîslași. În fruntea expediției au fost aleși cei mai buni conducători de oști din Atena — Nicias, Lamahos și nepotul lui Pericle, Alcibiade, talentat conducător de oști, dar politician neprincipial, care a promovat nu cu mult înainte de aceste evenimente. Drept pretext pentru a invada în Sicilia a servit invitația din partea Segestei, unul dintre orașele siciliene, de a-i acorda ajutor în lupta pe care o ducea cu Selinuntul vecin și a Syracuzei ce-l susținea. Însă acesta a fost doar un pretext. În fața expediției pregătite minuțios a fost pusă sarcina de a instaura în întreaga Sicilie dominația ateniană.

Armata ateniană fără nici o piedică a ocolit Peloponesul, țărmul apusean al Greciei și a început a se mișca de-a lungul țărmurilor Italiei meridionale. Abia aici atenienii au întîlnit o primire destul de rece din partea orașelor italice sudice și siciliene, ba chiar și din partea aliaților săi (Reghium, Messana, Catana ș. a.), fiind înspăimîntate de for-

țele mari ale atenienilor. Asediul Syracuzei, principalul oraș al Siciliei, atenienii de fapt l-au început fără a fi susținuți de orașele locale. Asediul, însă, s-a dovedit a fi nereușit, în ajutorul Syracuzei a sosit un detașament puternic de peloponesieci în frunte cu experimentatul comandant Gilippos. Situația atenienilor aflați într-o țară străină și încercuiți de dușmani se înrăutățea rapid. Ajutorul trimis de Atena (65 de triere, 1200 de hopliți) n-a schimbat situația. Flota ateniană în frunte cu strategul Demostene a fost nimicită într-o luptă navală în anul 413 î. e. n. Armata de uscat ce a asediat Syracuza, fiind blocată dinspre mare, a fost nevoită să ridice asediul și a început retragerea în adîncul Siciliei, sperînd să plece în Atena printr-unul din porturi. Ea, însă, a fost ajunsă din urmă de syracuzenii care o urmăreau și distrusă, iar o mare parte a ei a fost luată prizonieră. Comandanții oștilor ateniene Nicias și Demostene au fost executați, ceilalți prizonieri au fost vînduți în sclavie sau trimiși în cariere de piatră.

Înfrîngerea armatei și flotei siciliene a fost o adevărată catastrofă, ea deveni un moment de cotitură în întregul Război peloponesiac. În primul rînd, erau pierderi militare directe foarte simțitoare: 200 de triere splendide, adică două treimi din întreaga flotă ateniană, 10 mii de hopliți, adică o treime din toată armata neregulată de hopliți, o mulțime de ostași ușor echipați și vîslași, au fost cheltuite mijloace financiare colosale. Pe lîngă aceasta, catastrofa siciliană a avut urmări politice grave. Întreaga strategie a Atenei, care în deceniile precedente a fost promovată cu atîta trudă, s-a prăbușit: expansiunii ateniene spre apus i s-a pus capăt. Influența hegemoniei ateniene în lumea greacă a căzut considerabil. Totodată, nereușita în Sicilia a dus la discreditarea politicii expansioniste a democrației radicale, reprezentată de cercurile comercial-meșteșugărești ale cetățenilor atenieni, și la creșterea autorității politice a oligarhiei, ce exprima interesele aristocrației funciare și ale unei părți a țărănimii attice. La Atena se organizează societăți secrete (așa-numitele eterii), în care intrau elemente opoziționiste democrației, care încep să pregătească manifestații deschise împotriva orînduirii democratice.

După catastrofa siciliană inițiativa strategică în ducerea războiului a trecut de partea Spartei, care de acum înainte n-a mai scăpat-o din mîini. În legătură cu schimbarea situației militaro-politice în Sparta a fost elaborat un nou plan de ducere a războiului. În locul expedițiilor de scurtă durată și cu puțin efect în Attica, cu toate că ele ocupau aproape toate forțele, spartanii au curerit în Attica localitatea Deceleea (la 22 kilometri spre nord de Atena), au întărit-o, transformînd-o într-o bază de sprijin, și au lăsat acolo o garnizoană nu prea mare, care săvîrșea incursiuni prin împrejurimi, menținea și în Attica, și în Atena o încordare permanentă. De partea spartanilor au început să treacă sclavi atenieni, care își urau stăpînii. Precum comunică Tucidide, într-un răstimp scurt în Deceleea au trecut de partea spartanilor peste 20 de mii de sclavi (printre ei erau mulți meseriași din orașul Atena), adică de la un sfert pînă la a cincea parte dintre toți sclavii attici. Cucerirea Deceleei a dus la dezorgani-

zarea economiei Atenei şi Atticii, şi aceasta a fost o altă lovitură gravă dată Atenei.

Puterea Atenei era, însă, destul de mare, doar ea avea la dispoziţie forţele şi mijloacele multor aliaţi, ce plăteau regulat phorosul. Atena parţial şi-a restabilit flota, a început să pregătească echipele corăbiilor, a efectuat o nouă mobilizare a hopliţilor, ostaşilor echipaţi uşor, vîslaşilor. Atena se asemăna cu legendara hidră lerneană căreia în locul capului tăiat îi creştea altul. Spartanii înţelegeau că pentru a obţine o victorie deplină asupra Atenei trebuia de rezolvat două sarcini: să creeze o flotă proprie combatantă, care ar putea să opună cu succes rezistenţă flotei ateniene, şi să obţină, dacă nu dezmembrarea, apoi măcar o slăbire a Ligii maritime ateniene.

Rezolvarea acestor sarcini nu era, însă, lucru uşor. In primul rînd, pentru a construi flota şi a o întreţine era nevoie de uriaşe mijloace băneşti, dar Sparta nu le avea. Nu le putea da nici Corintul. In aceste condiţii Sparta s-a adresat după ajutor militar-politic Persiei, care pînă în ultimii ani era considerată duşman naţional al grecilor. Pentru Persia s-a creat o situaţie neobişnuit de avantajoasă. Ea putea cu mîinile Spartei să se răfuiască cu Atena puternică şi să nimicească hegemonia ateniană, în care intrau oraşele greceşti din Asia Mică — obiectul pretenţiilor din partea Persiei încă de pe timpul războaielor greco-persane. Iată de ce la dispoziţia regelui Darius II satrapii persani s-au învoit uşor cu rugăminţile Spartei de a-i acorda ajutor bănesc pentru construcţia şi întreţinerea flotei. In schimb ei au cerut dreptul de control, adică de a-şi restabili, după distrugerea hegemoniei ateniene, dominaţia asupra aliaţilor Atenei din Asia Mică. Deşi Sparta nu-şi dăduse consimţămîntul în legătură cu aceste cerinţe, ea nici nu le-a respins. Poziţia evazivă a Spartei însemna: pe de o parte — Persia a obţinut succes diplomatic; pe de alta — trădare de către Sparta a intereselor naţionale greceşti. Folosindu-se de ajutorul perşilor, spartanii şi aliaţii lor au început din anul 412 î. e. n. crearea unei flote mari. Această flotă trebuia să acţioneze în bazinul Mării Egee, care deveni principalul teatru al acţiunilor militare. Anume aici Sparta intenţiona să dea lovitura de graţie arhei ateniene. Dezvoltarea nefavorabilă pentru Atena a evenimentelor a fost folosită de un şir de aliaţi ai Atenei, care s-au răsculat împotriva ei. In anul 412 î. e. n. s-a răsculat cel mai mare aliat al Atenei — Chios, el a fost susţinut de oraşele ionice Clazomene, Eritre, Teos, Milet. In anul 411 î. e. n. toată Ionia s-a despărţit de Atena. Pentru susţinerea răsculaţilor spartanii au trimis o flotă destul de puternică de aproape 100 de triere. Unul dintre comandanţii acestei flote era fostul strateg atenian Alcibiade, care a trecut de partea Spartei şi ştia bine toate secretele Atenei. Pentru atenieni situaţia devenea periculoasă: începu descompunerea Ligii maritime ateniene. Atena era ameninţată de un eşec total.

In aceste condiţii grele atenienii au dat dovadă de o excepţională stăpînire de sine, de sînge rece şi de înţelepciune de stat. Au fost elaborate şi traduse în viaţă măsuri extraordinare. In primul rînd, a fost schimbată atitudinea faţă de aliaţi: a fost anulat phorosul ce

permanent le producea nemulțumire, multor orașe li s-a dat o mare autonomie și s-a acordat ajutor maximal grupărilor democratice locale. In loc de phoros pentru completarea vistieriei goale atenienii au introdus taxă de 5% pentru toate mărfurile transportate prin strîmtori. Au fost mobilizate toate rezervele existente și construite nave noi. Flota nouă a fost neîntîrziat trimisă în Ionia pentru a supune orașele desprinse. Sosirea flotei a stabilizat situația în Ionia, noua politică mai moderată față de aliați a dat rezultate bune și a reținut destrămarea arhei.

Nereușitele militare ale atenienilor și înrăutățirea considerabilă a stării generale au stîrnit critica rînduielilor democratice și înviorarea acțiunilor cercurilor oligarhice atît în însăși Atena, cît și printre orașele aliate. Sprijinindu-se pe societățile secrete — eterii, oligarhii atenieni au organizat la Atena în anul 411 î. e. n. o lovitură de stat. Puterea reală a trecut în mîinile Sfatului celor 400, care a fost ales nu pe calea votării, ci numit de un colegiu din 5 persoane (așanumiții proedrii). A fost schimbată constituția Atenei. Pentru a participa la Adunarea poporului erau admiși doar 5 mii de oameni care țineau de păturile înstărite ale cetățenilor. Însă chiar și această Adunare a poporului nu prea mare la număr trebuia să se convoace numai după cum găsea de cuviință Sfatul celor 400. A fost lichidată retribuirea funcțiilor elective și participarea la curtea cu juriați — Heliaia, a fost anulat institutul «grafe paranomon». Cu alte cuvinte, au fost anulate principalele instituții constituționale ale democrației ateniene. Sfatul celor 400 a început a-i urmări pe adepții democrației, care au fost executați, îi aruncau în închisori sau îi expulzau din Atena.

Cîrmuirea celor 400 a produs o mare nemulțumire atît la Atena, cît și în rîndurile aliaților. Tinzînd să-și consolideze situația, Sfatul celor 400 s-a adresat Spartei cu propunerea de a încheia tratatul de pace cu prețul unor mari cedări. Sparta, însă, a respins această propunere. Cîrmuirea teroristă a oligarhilor a produs o nemulțumire serioasă a flotei ateniene de pe Samos ce acționa în apele ionice. In fruntea flotei se aflau strategi, ce susțineau orînduirea democratică; o mare parte a efectivului navelor ateniene — marinarii, vîslașii — era recrutată din rîndurile celor mai săraci cetățeni și aceștia erau vital cointeresați în acele bunuri pe care le aveau de la orînduirea democratică. De aceea flota ateniană n-a recunoscut ca formă de guvernămînt Sfatul celor 400 și a început să acționeze de sine stătător. In așa fel, în anii 411—410 î. e. n. în arhe ateniană s-au format două guverne: Sfatul celor 400 oligarhic la Atena și conducerea flotei ateniene, ce se afla pe Samos. Dualitatea puterii ce apăruse n-a putut să nu provoace dezbinări în rîndurile aliaților atenieni. Orașele de pe insula Eubeea și cele situate în strîmtori au declarat despre ieșirea din arhe ateniană și trecerea lor de partea Spartei. Pierderea controlului asupra strîmtorilor putea deveni pentru Atena o lovitură fatală: doar din cele 5% din taxa pentru mărfurile transportate pe aici se formau principalele venituri ale atenienilor, prin strîmtori treceau produsele alimentare și echipament din bazinul Mă-

rii Negre. În strîmtori de urgență a fost trimisă o mare parte a flotei ateniene, de pe insula Samos. Unul dintre comandanții ei devenise Alcibiade, care s-a certat cu spartanii și acum a trecut de partea Atenei. Mai mult decît atît, Alcibiade a stabilit legături cu Tissaphernes, unul dintre satrapii persani, care a început a ajuta flotei ateniene. Politica satrapului era clară: să nu admită întărirea Spartei care ar prezenta pericol pentru interesele perșilor, ci să se confrunte cu Atena ce slăbea.

Flota ateniană, sosită în strîmtori, a reușit să dea două lovituri distrugătoare escadrelor peloponesiace de lîngă Abidos (anul 411 î. e. n.) și Cyzic (anul 410 î. e. n.) și să-și restabilească dominația în strîmtori: vistieria statului din nou a început să se completeze de pe seama taxei de 5%, au pornit produsele alimentare din zona Mării Negre. Aceste prime succese militare ale flotei ateniene, în fruntea căreia stăteau elemente democratice, au dus la răsturnarea Sfatului oligarhic al celor 400 și la restabilirea totală a rînduielilor democratice în Atena. În conducerea centrală a Atenei a fost restabilită unitatea, în rîndurile celei mai mari părți a aliaților se menținea liniștea. Sparta a început a se îngrijora de o astfel de dezvoltare a evenimentelor și desigur aceste evenimente nu erau nici pe placul Persiei. Finanțarea flotei ateniene a fost întreruptă. Spartei i s-a acordat subvenții mari. Noua flotă spartană în frunte cu talentatul conducător de oști și diplomatul Lisandros a început acțiuni active împotriva atenienilor în Ionia și în strîmtori, cele mai vulnerabile puncte ale hegemoniei ateniene. Deși flota ateniană a reușit să dea o lovitură distrugătoare spartanilor în lupta de lîngă insulele Arginusse (anul 406 î. e. n.), distrugînd peste 70 de triere ale inamicului, aceasta a fost ultima victorie. Forțele și mijloacele statului atenian au fost epuizate, Atena nu mai putea să-și mențină dominația asupra aliaților, strîmtorile erau ținute sub control de către flota peloponesiacă, în multe orașe și la Atena oligarhii din nou ridicau capul. Încercările flotei ateniene mari (180 triere), adunată prin ultimele eforturi încordate de a schimba situația în strîmtori, nu s-au încununat de succes. În condițiile unei totale demoralizări și scăderii disciplinei, dezbinările printre comandanți, flota ateniană adunată în grabă a nimerit în capcana pregătită pentru ea de Lysandros și a fost nimicită aproape definitiv (bătălia de lîngă Aigospotamos, anul 405 î. e. n.). Atena nu mai avea nici flotă, nici ostași, nici bani, nici speranțe că va fi salvată. Orașul Atena era asediat dinspre mare și dinspre uscat și peste cîteva luni de asediu fără nici o speranță a capitulat în fața învingătorului (anul 404 î. e. n.). Sparta a dictat condiții aspre de pace: Liga maritimă ateniană și organele ei să fie desființate, nimicită întreaga flotă ateniană. Atena se lipsea de fortificații, se dărîmau zidurile lungi și întăriturile Pireului. La Atena se întorceau exilații, mai cu seamă adversarii democrației, se lichida orînduirea democrată și puterea se transmitea în mîinile a 30 de cîrmuitori convenabili Spartei. Puternica Atena, care în ajunul Războiului peloponesiac a condus afacerile aproape a întregii Grecii,

la sfîrşitul lui s-a transformat în unul dintre polisurile de rînd ale Elladei.

Care au fost cauzele înfrîngerii Atenei în Războiul peloponesiac? Ele se trag din caracterul inconsecvent al democraţiei ateniene, din supraaprecierea forţelor ei şi din posibilităţile militare ale orînduirii de polis ca atare. În secolul al V-lea î. e. n. puterea maritimă în Atena era o asociaţie militaro-politică şi economic progresistă în Grecia, însă Atena n-a reuşit să lichideze separatismul polisurilor ce făceau parte din componenţa acestei puteri maritime. În interiorul arhe ateniene permanent existau stări de spirit separatiste, stimulate şi agravate de politica rigidă de centralizare promovată de Atena. Aceasta ducea la slăbirea Ligii maritime în ansamblu. Democraţia sclavagistă avea o bază socială foarte îngustă — cetăţenii atenieni, asupra cărora a căzut principala povară a expediţiilor militare şi a bătăliilor. Pieirea în luptă a multor cetăţeni a dus la slăbirea militară şi politică a Atenei.

Succesele obţinute de democraţia ateniană în domeniul politicii externe în anii 40—30 ai secolului al V-lea î. e. n. i-au ameţit pe conducătorii atenieni, au dus la supraaprecierea propriilor forţe, iar aceasta a generat promovarea pe scară largă a unei politici agresive, care s-a dovedit a nu fi asigurată cu suficiente mijloace materiale, politice şi militare şi a dus la contrapunerea Atenei aproape întregii Grecii şi în ultimă instanţă — la înfrîngere. Un anumit rol în înfrîngerea Atenei l-a avut ajutorul financiar acordat Spartei de către Persia, cointeresată în slăbirea lumii greceşti în ansamblu.

Capitolul XVI
CRIZA POLISULUI GRECESC. GRECIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL IV-LEA Î. E. N.

1. Situaţia social-economică. Războiul peloponesiac îndelungat şi distrugător nu numai a zguduit o mare parte a Elladei în timpul acţiunilor militare, dar şi a exercitat o mare influenţă asupra dezvoltării polisurilor greceşti din prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. Înfrîngerea Atenei şi dizolvarea unei astfel de confederaţii economice şi politice progresiste din punct de vedere istoric, precum a fost prima Ligă maritimă ateniană, au adus din nou Grecia în starea de fărîmiţare, au dus la ruperea relaţiilor economice ce se stabiliseră, la necesitatea reorientării lor. Războiul, care a fost unul dintre cele mai sîngeroase din istoria Greciei, a cuprins o mare parte din întreg teritoriul Greciei, a dus la irosirea enormă de resurse materiale şi umane, de mijloace băneşti, la distrugerea unor mari valori. În timpul acţiunilor militare erau tăiate fără nici o milă crînguri de măslini şi plantaţii de viţă de vie, erau incendiate semănături, erau distruse case şi alte construcţii, erau ruinate oraşe (de exemplu, oraşul Plateea a fost făcut una cu pămîntul); în numai 5—6 ani de război Atena a cheltuit o sumă enormă de 10 mii de talanţi, pe care

a acumulat-o în decurs de circa două decenii. Războiul a dus la pierirea unui mare număr de oameni, în special din rîndurile păturii de cetăţeni ai populaţiei căreia i-a revenit principala povară a serviciului militar, atît în armata voluntară de hopliţi, cît şi în flotă. Numai de pe urma epidemiei de tifos exantematic, ce a sfîşiat Atena, a murit nu mai puţin de un sfert din populaţie, în bătălia de lîngă Delion au murit nu mai puţin de 3 mii de oameni, după catastrofa din Sicilia pierderile Atenei au constituit circa 10 mii de hopliţi şi circa 30—40 de mii de vîslaşi, ostaşi uşor echipaţi şi marinari. Aceste pierderi n-au putut, desigur, să nu se răsfrîngă asupra întregului complex de relaţii social-economice şi politice. Trebuiau completate rîndurile rărite ale cetăţenilor, posesorilor de loturi de pămînt, meşteşugarilor şi micilor negustori, participanţilor la Adunările poporului, membrilor Heliaiei, numeroaselor magistraturi elective. Din cauza caracterului închistat al polisului, care nu admitea acordarea pe scară largă a drepturilor de cetăţeni metecilor şi străinilor, precum şi a natalităţii scăzute această problemă putea fi rezolvată cu mari greutăţi.

Începînd cu secolul al IV-lea î. e. n., se poate vorbi despre o creştere simţitoare a numărului de sclavi, despre pătrunderea pe scară largă a muncii sclavilor în diferite ramuri ale economiei Atenei: agricultură, atelierele meşteşugăreşti, diferite întreprinderi comerciale. Pătrunderea pe scară largă a sclaviei în economia ateniană a dus la concentrarea producţiei în unităţi mari, la răspîndirea domeniilor sclavagiste cu o suprafaţă de 20—25 de hectare şi cu un contingent de 15—20 de oameni, a ergasteriilor cu un personal de douăzeci-treizeci de sclavi. O astfel de situaţie era specifică nu numai pentru Atena, dar şi pentru alte polisuri din Grecia.

Distrugerile mari şi irosirea resurselor materiale în timpul războiului trebuiau să fie restabilite şi reproduse după terminarea lui. Urma să fie restabilite crîngurile de măslini şi plantaţiile de viţă de vie, înălţate case şi alte construcţii, renăscute oraşele ruinate. Atît Războiul peloponesiac, cît şi numeroasele războaie din secolul al IV-lea î. e. n., necesitau o permanentă completare cu armament nou, corăbii şi cel mai divers echipament. Toate acestea serveau drept stimulent pentru dezvoltarea economiei Greciei în ansamblu. Studierea stării economiei Greciei din secolul al IV-lea î. e. n. demonstrează că aceasta era în ascensiune, se dezvolta cu succes: a fost restabilită şi a căpătat o dezvoltare continuă agricultura, mai cu seamă cultivarea măslinilor şi a viţei de vie, într-un număr mare de ergasterii se produceau diferite mărfuri, care pe atunci erau considerate ca cele mai calitative. O deosebită amploare au luat operaţiile comerciale, care cuprinseră întregul bazin al Mării Mediterane şi al Mării Negre. Un nou imbold pentru înflorirea economiei Greciei l-au constituit pătrunderea muncii sclavilor în diferite sfere ale producţiei şi crearea de gospodării relativ mari, moşii în localităţile săteşti şi ergasterii în oraşe, în care era folosită munca sclavilor. Ponderea acestor gospodării sclavagiste în economie în secolul al IV-lea î. e. n. a sporit considerabil în comparaţie cu secolul al V-lea î. e. n. Mai mult decît atît, munca sclavilor începe să fie folosită într-o măsură mai mare

decît înainte în gospodăriile zeugiților, adică ale țăranilor înstăriți, în care împreună cu familia agricultorului-stăpîn în cîmp muncesc și 1—2 sclavi.

In timpul acțiunilor militare avuse loc o nouă reîmpărțire a bogățiilor: a pămîntului, sclavilor, mijloacelor bănești, concentrarea lor în mîinile unora și pierderea de către alții; acea diferențiere după avere ce s-a conturat în secolul al V-lea î. e. n., împărțirea în bogați și săraci a colectivelor de cetățeni ai polisurilor s-au întețit datorită dezvoltării nestăvilite a relațiilor sclavagiste din secolul al IV-lea î. e. n. Proprietarii de moșii și de mari ergasterii bazate pe munca sclavilor își întemeiau gospodării rentabile, obținînd venituri destul de mari. Se dezvolta și o astfel de formă de acumulare a averii, precum era împrumutul banilor cu dobîndă: dobînda era deosebit de mare, dacă se dădea împrumut proprietarilor de corăbii, care făceau comerț cu țări îndepărtate (în aceste cazuri dobînda la capitalul împrumutat ajungea uneori pînă la 30 și mai mult la sută). Bogătașii care dispuneau de echipe mari de sclavi de cele mai dese ori preferau să le închirieze vreunui întreprinzător, primind pentru folosirea lor o plată fixă. Uneori proprietarul de sclavi punea la dispoziția sclavului niscaiva mijloace, încăpere și-i permitea să trăiască aparte și să muncească în atelier, achitînd stăpînului o plată bună, un fel de dijmă. Unii dintre sclavii care munceau la dijmă, depunînd eforturi mari, își puteau scîpui mijloace pentru a-și răscumpăra libertatea, devenind libertini.

La Atena și în alte centre comercial-meșteșugărești dezvoltate din Grecia crește însemnătatea păturii libertinilor în rîndurile populației polisului, sporește ponderea lor în diferite sfere ale economiei. Ei pătrund chiar și în agricultură — ocupația străveche a cetățenilor cu drepturi depline, luînd în arendă pămînturile, pe care din anumite cauze stăpînii nu le puteau lucra singuri și preferau să le dea în arendă unor oameni întreprinzători.

Una din manifestările înviorării economiei Greciei în secolul al IV-lea î. e. n., a folosirii pe larg în toate ramurile a muncii sclavilor a constituit-o dezvoltarea producției de mărfuri, intensificarea comerțului și a circulației bănești.

Contingentele de sclavi folosite pe moșiile și în ergasteriile bazate pe munca sclavilor produceau mai mult decît era nevoie pentru consumul propriu. Surplusurile destul de mari atît de produse agricole cît și de articole meșteșugărești erau scoase pe piața orășenească internă și pe piețele altor polisuri. Creșterea spiritului economic activ, apariția producției de mărfuri au contribuit în secolul al IV-lea î. e. n. la dezvoltarea comerțului nu numai în interiorul polisului, dar și între polisuri. Economia Greciei nu mai putea deja să se dezvolte în cadrul îngust al polisurilor nu prea mari și cu un potențial economic limitat. Pentru funcționarea normală și dezvoltarea continuă a economiei a fost necesară crearea unei unități, dacă nu politice, apoi măcar economice, ce ar fi garantat schimbul de mărfuri și de materie primă, afluența de sclavi, păzirea căilor comerciale, ceea ce nu întotdeauna putea fi garantat în condițiile fărîmițării polisurilor.

Amploarea mare a comerțului dintre polisuri și dezvoltarea producției de mărfuri în general au dus la intensificarea circulației bănești. Cantitatea de bani, emisa în secolul al IV-lea î. e. n., în societatea greacă a crescut brusc în comparație cu secolul al V-lea î. e. n. În circulație a fost pus nu numai argintul extras în minele noi din Laurion, Pangeu, Tracia, Lydia, dar și rezervele de obiecte prețioase, ce se aflau în temple. Pe piața greacă a fost scos un mare număr de monede din vistieria persană. Încă la sfîrșitul Războiului peloponesiac regii persani au început să se amestece activ în treburile grecilor și au continuat în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n., sprijinind acest amestec prin colosale subvenții bănești, care erau repartizate printre elementele propersane.

Precum se știe, în timpul Războiului peloponesiac Atena a cheltuit sume colosale de bani pentru acțiuni militare. Sparta învingătoare, însă, dimpotrivă, pe seama capturii și subvențiilor persane a obținut acumulări de valută. Oratorul grec Isocrate a calculat că suma totală de bani primită de către diferiți conducători de oști spartani numai de la Persia constituie cifra colosală de 5 mii de talanți. Nu mai puțini bani au fost capturați de spartani în timpul jefuirii aliaților atenieni și altor orașe. În convoiul navarhului spartan Lysandros se aflau sute de cununi de aur, «dăruite» lui de către orașele grecești pentru «eliberarea» acestora. Nevoia de bani i-a făcut să topească și să bată monede din vasele templelor, din obiectele sfinte ce erau folosite la ofrandă, din statui și statuete, dăruite templelor ș. a. Astfel, în perioada grea a Războiului peloponesiac atenienii au topit o mare parte din comorile ce se păstrau în Partrenon (peste 6 mii de talanți). În secolul al IV-lea î. e. n. la acțiuni de acest fel au recurs Dionysos, tiranul Syracuzei, și Iason, tiranul orașului Pherai din Tessalia. Lăcomia pentru aur a dus la săvîrșirea unor crime grave, din punctul de vedere al moralei polisiene, precum era prădarea elementară a lăcașurilor sfinte panelenice. În anul 364 î. e. n. arcadienii au cucerit și au jefuit templul lui Zeus din Olympia, adică principalul lăcaș sfînt din Grecia, unde în timpul Jocurilor Olympice se aduceau ofrande. În anul 356 î. e. n. focidienii au cotropit și au cărat bogățiile altui lăcaș sfînt principal din Grecia — sanctuarul lui Apollon din Delfi (10 mii de talanți).

Paralel cu domeniile funciare banii devin o formă prestigioasă de bogăție. Mai mult decît atît, unii proprietari funciari preferau să-și vîndă loturile și să păstreze banii în numerar: ei puteau fi tăinuiți mai ușor de impunere și de ochii concetățenilor pe timpuri tulburi, puteau fi dați cu dobîndă și apoi fără eforturi să primească procente mari, banii puteau fi ușor împărțiți între moștenitori etc. În secolul al IV-lea î. e. n. apar oameni bogați, care dispuneau de capitaluri impunătoare de cîteva zeci de talanți, în timp ce în secolul al V-lea î. e. n. aceștia erau foarte puțini. Printre cei bogați acum erau nu numai cetățeni de viță aristocratică, dar și meteci, și străini care nu aveau drepturi cetățenești și care, de regulă, se ocupau cu meșteșugurile și cu comerțul, oameni întreprinzători, energici, puțin legați de legile restrictive, ce trebuiau să le respecte cetățenii polisului (îmbo-

gătirea pe seama cămătăriei, unor feluri de comerț și de meșteșuguri într-un șir de polisuri era considerată nedemnă de cetățean).

O formă deosebit de odioasă de îmbogățire rapidă, care nu era detestată nu numai de meteci, dar și de unii cetățeni, era speculația cu prețurile la pîine. Pîinea era principalul produs alimentar al grecului antic, însă întotdeauna nu ajungea în orașele mari, de obicei în marile centre comercial-meșteșugărești, precum era Atena, Corintul, Megara ș. a., unde trăia un mare număr de meșteșugari și comercianți, care s-au îndepărtat de agricultură și erau nevoiți să cumpere cereale. Cerealele produse în localitățile sătești de obicei nu ajungeau și trebuiau să fie aduse de la mari depărtări. De exemplu, o mare cantitate de cereale Atena o primea de pe litoralul de nord al Mării Negre, în special din Regatul Bospor, iar Corintul era aprovizionat cu cereale aduse din orașele siciliene bogate în pîine. Transportarea cerealelor pe nave de tonaj mic și cu viteză mică, ce navigau de-a lungul coastelor crestate, nu era un lucru sigur și aceasta ducea deseori la întreruperi în aprovizionarea cu pîine a populației. Aceasta ducea la fluctuația prețurilor de piață, iar speculația înflorea. Datorită decalajului dintre prețurile la cereale afaceriștii nerușinați se îmbogățeau. Autoritățile polisurilor încercau să lupte împotriva acestor mașinații. Astfel, numărul supraveghetorilor asupra respectării regulilor comerțului cu cereale și prețurilor la pîine a crescut la Atena de la 10 la 35. Aristotel scria: «Ei în primul rînd au grijă ca la piață cerealele să se vîndă cinstit; mai departe, ca morarii să vîndă făina de orz în corespundere cu prețul la orz, iar brutarii să vîndă pîinea de grîu în corespundere cu prețul la grîu, iar chifla să aibă greutatea pe care o vor numi ei. Legea poruncește supraveghetorilor să stabilească aceasta».

Se stabili o strictă relgementare a comerțului cu cereale. Negustorii cu ridicata care aduceau cu corăbiile cantități mari de cereale trebuiau să le vîndă micilor negustori chiar în port în ochii supraveghetorilor, însă nu mai mult de 50 de medimne (circa 2 tone) de persoană. Micii negustori trebuiau să facă comerț conform regulilor stabilite.

Însă speculanții șireți găseau multe moduri de a ocoli legile de vînzare stabilite și deseori le încălcau. Orășenii îi urau de moarte pe acei care făceau speculă cu principalul produs alimentar. «Interesele lor,— scria Lysias,— sînt radical opuse intereselor celorlalți: ei se îmbogățesc cel mai mult atunci, cînd, aflînd despre vreo calamitate la scară de stat, vînd pîinea cu prețuri mari. Nenorocirile voastre le produc atîta plăcere, încît uneori ei le află primii, iar uneori chiar le inventează singuri: ba corăbiile noastre au pierit în Pont, ba atunci, cînd ieșeau din Helespont, ele au fost capturate de spartani, ba porturile au fost blocate, ba armistițiul va fi încălcat... Atunci cînd cel mai mult aveți nevoie de pîine, ei v-o iau de la gură și nu vor s-o vîndă, ca să nu vorbim de prețuri sau să nu ne tîrguim, dar să fim bucuroși s-o cumpărăm cu orice preț. Astfel, uneori pe timp de pace ei ne țin în stare de asediu». Speculația cu pîinea și greutățile în aprovizionarea cu cereale devenise motivul conflictelor in-

ferne serioase de la Atena, totodată ele demonstrau posibilităţile slabe ale administraţiei polisurilor de a soluţiona această importantă problemă economică.

In secolul al IV-lea î. e. n. la înviorarea generală a circulaţiei mărfurilor şi la intensificarea operaţiilor comercial-creditare a contribuit punerea în circulaţia de mărfuri a proprietăţii funciare. Stăpînirea unui lot de pămînt constituia temelia temeliilor pentru legalizarea juridică a statului de cetăţean, determina drepturile depline ale cetăţeanului, participarea lui la toate treburile polisului său. Cetăţenii trebuiau să lucreze şi să-şi păzească pămîntul, să-l transmită urmaşilor. Operaţiile de cumpărare-vînzare a pămîntului puteau avea drept urmare pierderea domeniilor şi deposedarea de pămînt a cetăţenilor. Aceasta se considera drept un lucru nedemn de un cetăţean al polisului. Această împrejurare limita în mare măsură operaţiile comerciale cu pămîntul, ele fiind un fenomen rar întîlnit în epoca precedentă Războiului peloponesiac. Însă în secolul al IV-lea î. e. n. situaţia s-a schimbat: a crescut brusc numărul tranzacţiilor de cumpărare-vînzare a loturilor de pămînt. Datele de care dispunem despre situaţia de la Atena în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. arată că în circulaţia de mărfuri au intrat nu numai pămînturile categoriilor inferioare de cetăţeni, dar şi ale proprietarilor funciari de mijloc şi mari: pe cîmpurile ateniene a apărut un mare număr de pietre de ipotecă (horoi), în notiţele poleţilor (persoane oficiale speciale) despre vînzarea averii confiscate şi perceperea unei taxe de 1 la sută la vînzarea pămîntului statului unor persoane particulare mereu sînt menţionate loturi de pămînt de diferite mărimi. O mare parte din cetăţenii atenieni îşi pierd loturile şi trăiesc la oraş, strict conform modului de viaţă urban. Rezultatul legitim al tranzacţiilor dese de cumpărare-vînzare a pămîntului a fost concentrarea proprietăţii funciare şi apariţia unor mari domenii în mîinile unora şi deposedarea de pămînt a altora. Numărul gospodăriilor zeugiţilor, al păturii de mijloc a cetăţenilor atenieni, care formau baza armatei voluntare de hopliţi, se reduce. In secolul al IV-lea î. e. n. ea nu depăşea cifra de 5 mii de oameni. Probabil, nu întîmplător într-un şir de proiecte privind restructurarea politică a orînduirii democratice ateniene se propunea de a limita pînă la 5 mii numărul cetăţenilor cu drepturi politice depline, iar uneori şi pînă la 3 mii de oameni, ce posedau cenzul de zeugit. Deposedarea de pămînt a căpătat forme şi mai rigide în Sparta conservativă. S-a redus brusc numărul spartiaţilor-posesori ai clerului spartan deplin — de la 5 mii în secolul al V-lea î. e. n. la 1,5 mii în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. Procese analogice aveau loc şi în Beoţia, Tessalia şi în alte oraşe ale Greciei.

Introducerea proprietăţii funciare în circulaţia de mărfuri activă şi posibilitatea legată de aceasta, pe de o parte, de a concentra pămîntul şi, pe de altă parte, de a-i deposeda de pămînt pe cetăţeni a dus la subminarea principiului de bază al vieţii din polis, şi anume a unităţii indisolubile a noţiunii de cetăţean şi de proprietar funciar. In secolul al IV-lea î. e. n. puteai să fii cetăţean cu drepturi depline, dar să nu ai pămînt, să te ocupi cu meşteşuguri şi comerţ, să par-

ticipi activ la viața politică. Totodată metecii întreprinzători și străinii, care nu aveau drepturi cetățenești și prin urmare nici drepturi de a poseda un lot de pămînt, în secolul al IV-lea î. e. n. obțin posibilitatea de a ocoli această situație și încep să se ocupe de agricultura, de organizarea gospodăriilor agricole, folosind pe larg dreptul de a arenda loturi de pămînt. Extinderea arendei în polisurile grecești din secolul al IV-lea î. e. n. și folosirea ei activă de către meteci și libertini constituie o mărturie a spiritului activ și a creșterii rolului economic al acestor pături de populație în viața polisurilor.

Acumularea de bogății și creșterea numerică a păturii de oameni bogați, a proprietarilor de averi mari sub formă de posesiuni funciare, case, ateliere meșteșugărești, corăbii, mijloace bănești și echipe de sclavi genera sărăcirea păturilor largi ale populației. Și în secolul al V-lea î. e. n. în polisurile grecești cea mai numeroasă pătură de cetățeni o constituia categoria theților. În secolul al IV-lea î. e. n. numărul acestei categorii a crescut pe seama ruinării sau pieirii în numeroase războaie a reprezentanților categoriei relativ înstărite a zeugiților, care au slujit în calitate de hopliți. Printre theți apare un mare număr de persoane, lipsite de mijloace și nevoite să trăiască în sărăcie. O parte din populația nevoiașă, care și-a pierdut pămîntul, putea să-și asigure existența, angajîndu-se în atelierele meșteșugărești, la construcția clădirilor și templelor, în calitate de hamali, marinari. Această muncă, însă, în societatea greacă nu era considerată ca demnă de cetățean. În condițiile folosirii tot mai pe larg a sclavilor, răspîndirii ergasteriilor și domeniilor bazate pe munca sclavilor, munca simplă necalificată era considerată drept muncă de sclav. De aceea cetățenii ruinați și nevoiași, al căror număr creștea neîncetat, nu dădeau dovadă de mare dorință de a se ocupa de munca productivă, preferînd să nu lucreze, ci să trăiască pe contul statului, al polisului lor. Aceasta submina din temelie reprezentările tradiționale din polis cu privire la necesitatea pentru cetățean de a avea gospodărie și de a lucra în ea cu stăruință. Într-un șir de polisuri grecești apare o pătură socială deosebită de cetățeni nevoiași care preferau să nu muncească. Ei pot fi numiți lumpen-proletariat. Acești oameni flămînzi, săraci, care aveau drept de cetățenie, votau în Adunarea poporului și participau la lucrările judecătoriei elective, reprezentau o masă zbuciumată, ce putea fi ușor agitată, fiind totodată o sursă de permanente conflicte și ciocniri în orașele Greciei. Drept sursă de existență pentru acești cetățeni declasați servește plata nu prea mare pentru participare la Adunările poporului, la judecătoria electivă, exercitarea magistraturilor, participarea la expedițiile militare plătite. Acești oameni nevoiași adeseori își părăseau orașul, plecînd în străinătate, angajîndu-se mercenari la vreun conducător de oști cu șanse și cu mijloace sau la vreun rege barbar. Un mare număr de greci slujeau în calitate de mercenari la dușmanul național al Greciei, regele persan, sau la satrapii acestuia. Dezvoltarea mercenarismului constituie trăsătura caracteristică a societății grecești din secolul al IV-lea î. e. n. Dacă în secolul al V-lea î. e. n. la baza organizării militare grecești stătea armata de voluntari, formată din

cetățeni-hopliți ce se echipau singuri, deja în secolul al IV-lea î. e. n. rolul acestei armate scade și o însemnătate tot mai mare capătă detașamentele de mercenari, care slujeau pentru plată și erau formate din ostași profesioniști, proveniți din rîndurile locuitorilor diferitelor orașe, de regulă, nevoiași și oropsiți la ei acasă. Acum ei apără interesele altor polisuri, își dau viața pentru interese străine, dar în schimb primesc pentru aceasta o întreținere corespunzătoare, o parte din captură.

Dezvoltarea amplă a mercenarismului a fost legată nu numai de sărăcirea maselor largi de cetățeni și de greutățile completării armatei de voluntari-hopliți ca atare. Numărul mare de războaie din secolul al IV-lea î. e. n. au demonstrat pregătirea profesională slabă a armatelor de voluntari; hopliții-cetățeni, care erau adunați de la caz la caz, nu aveau instruirea cuvenită, erau nedisciplinați, cu mare greu plecau din gospodăriile lor în expediții îndepărtate. Mercenarii, însă, erau profesioniști, cunoscători ai artei militare, aveau o bună pregătire, respectau disciplina strictă, erau mobili și puteau fi trimiși în cele mai îndepărtate regiuni. În afară de aceasta, ei nu erau legați de diverse grupări politice ale cetățenilor și în timpul diferitelor discuții și confruntări politice respectau o anumită neutralitate. În Grecia apar locuri speciale, un fel de tîrguri, unde se adunau mercenari, propunîndu-și serviciile cumpărătorilor bogați. Astfel de tîrguri-întruniri erau pe promontoriul Maleea din partea de sud a Laconiei, în Arcadia, Corint, Focida, Tessalia. În tîrgurile de aici se putea «cumpăra» un detașament de mercenari de la cîteva sute de hopliți pînă la cîteva mii.

Răspîndirea amplă a armatelor de mercenari, participarea lor activă și deseori hotărîtoare în acțiunile militare, pe de o parte, și scăderea rolului armatei propriu-zise de cetățeni-voluntari ca temelie a organizării militare din polis, pe de altă parte, este unul din motivele grăitoare ale crizei ei serioase.

Creșterea încordării sociale și acutizarea luptei social-politice din Grecia în secolul al IV-lea î. e. n. Înviorarea economiei Greciei, dezvoltarea producției de mărfuri, amploarea relațiilor comerciale și bănești, folosirea pe scară largă în toate sferele vieții și producției a muncii sclavilor au agravat contradicțiile de clasă în polisurile grecești, au dus la creșterea încordării sociale generale în Grecia. La baza tuturor conflictelor de clasă se afla contradicția antagonistă tot mai pronunțată din societatea greacă — contradicția dintre clasa stăpînitorilor de sclavi—proprietari de mari ergasterii, domenii, case, corăbii, bani — și clasa sclavilor care creștea numeric, și în condițiile dezvoltării economiei grecești era supusă unei exploatări bine organizate și iscusite. Sclavii nu numai că erau cea mai exploatată clasă, dar și ocupau în societate cea mai umilită situație. Ei își urau stăpînii și în această privință grecii nu-și făceau iluzii: sclavul era considerat drept dușman firesc al stăpînului, și supușenia lui era obținută nu prin înduplecări și dovezi chibzuite, ci prin violență. «Aproape fiecare adresare către sclav,— recomanda filozoful Platon,— trebuie să fie o poruncă. În nici un caz și niciodată nu tre-

buie să glumești cu sclavul — nici cu femeile, nici cu bărbații. Mulți îi răsfață cu nechibzuință pe sclavi și prin aceasta nu fac decît viața umilă a acestora să devină și mai grea, ba și mai mult chiar își complică cîrmuirea».

Înțelegînd foarte bine antagonismul adînc din relațiile dintre sclavi și stăpînii lor, stăpînitorii de sclavi din Grecia își dădeau bine seama că manifestările deschise ale sclavilor erau periculoase și recomandau o serie de măsuri, orientate spre diminuarea contradicției principale. Sintetizînd experiența de stăpînire a sclavilor, Platon recomanda ca pentru o gospodărie să fie aleși sclavi de diferite naționalități, și astfel, profitînd de deosebirile de obiceiuri, religie, obișnuințe, limbă, aceștia să fie supuși mai ușor, să nu se admită vreun complot din partea lor. El îi sfătuia pe stăpîni să nu-i obijduiască pe sclavi fără necesitate, să nu fie cruzi cu ei fără motive, să respecte echitatea atunci cînd îi pedepsesc. În Grecia sclavilor le venea greu să organizeze răscoale deschise și din cauză că trăiau în case, ergasterii sau domenii, fiind izolați de nădejde unii de alții, păziți cu strictețe, nu aveau posibilitatea de a comunica între ei. Cu toate acestea, în surse s-au păstrat informații despre protestele și răscoalele sclavilor. De cele mai dese ori răscoale de acest fel aveau loc în timpul acțiunilor militare, cînd atenția stăpînilor și a organelor de stat era îndreptată spre război. Astfel, bunăoară, aproape 20 de mii de sclavi atenieni, printre care era și o mare parte de meșteșugari, au profitat de un șir de nereușite ale atenienilor și în anul 413 î. e. n. au trecut de partea spartanilor. În alte surse se comunică despre cazurile frecvente de evadare a sclavilor în semn de protest împotriva situației lor lipsite de drepturi.

Drept exemplu de acțiune deschisă a sclavilor împotriva stăpînilor servește răscoala din anul 414 î. e. n. de la Syracuza sub conducerea lui Sosistrate. Profitînd de situația grea în care se afla Syracuza asediată de armata expediționară ateniană, sclavii de aici s-au înțeles să se răscoale. Forțele răsculaților s-au dovedit a fi într-atît de mari, încît syracuzenii nu i-au putut nimici într-o luptă deschisă. Hermocrate, conducător de oști din Syracuza, a fost nevoit să recurgă la o stratagemă: prin promisiuni generoase și mituri s-a produs o sciziune în rîndurile răsculaților — 20 de conducători au fost extrădați, iar detașamentul de sclavi rămas fără conducători a fost distrus. O parte din sclavi au fost prinși și supuși unor execuții chinuitoare, altă parte au trecut de partea atenienilor care asediaseră orașul. S-au păstrat puține informații despre cazurile de manifestare de către sclavi a protestelor de clasă. Măsurile preventive întreprinse de către autoritățile polisurilor și interesul de clasă manifestat de stăpîni față de dirijarea chibzuită a sclavilor lor complicau, probabil, formele publice de protest. Cu toate acestea, creșterea încordării în relațiile dintre sclavi și stăpînitorii de sclavi în secolul al IV-lea î. e. n. constituia acea bază, pe care se desfășurau contradicțiile sociale atît în interiorul colectivului de cetățeni, cît și între cetățeni și partea populației care nu erau cetățeni ai polisului.

In secolul al IV-lea î. e. n. s-au agravat cu mult contradicțiile din

interiorul colectivului polisului, generate de diferențierea patrimonială și socială din rîndurile cetățenilor.

Categoriile inferioare de cetățeni își pierdeau loturile de pămînt, erau nevoiți să exercite meserii nu prea prestigioase, se angajau în calitate de administratori, munceau la construcția caselor, în porturi, în mine alături de sclavi. O parte dintre cetățenii decăzuți trăiau din cîștiguri ocazionale, ba chiar preferau să nu lucreze, umblau cu cerșitul, ducînd o viață flămîndă de trîndăvie, primind dotații de la polisul lor.

E și firesc că această pătură oropsită de cetățeni, ce creștea numeric, exprima nemulțumirea acută față de situația sa jalnică. Cetățenii săraci priveau cu jind și ură la viața luxoasă a concetățenilor lor bogați, la posesorii de domenii, de mari ergasterii, de case din orașe, de multe corăbii, care trăiau în case spațioase, aveau care scumpe, cheltuiau mulți bani pentru întreținerea curtezanelor etc. Această ură ce creștea spontan ducea la agravarea încordării relațiilor dintre diferitele pături de cetățeni.

Creșterea încordării sociale în polisurile grecești a căpătat un fel de legalizare ideologică, ce se exprima prin apariția de lozinci, de revendicări de program ale celor mai sărace categorii de cetățeni: reîmpărțirea pămîntului și casarea datoriilor. Această revendicare reflecta realitatea din Grecia din secolul al IV-lea î. e. n., ce își găsea expresia în concentrarea bogățiilor în mîinile vîrfurilor conducătoare și sărăcirea masei principale de cetățeni, în datoriile mari ca urmare a dezvoltării rapide a relațiilor marfă-bani, datorii care au atins atît categoriile inferioare de cetățeni, cît și categoriile înstărite.

Această tendință de dezvoltare social-economică în diferite polisuri ale Greciei a luat forme diferite, dar într-o măsură mai mare sau mai mică ea era specifică aproape fiecărui polis.

În această ordine de idei acuitatea și semnificația politică a lozincii «reîmpărțirea pămînturilor și casarea datoriilor» era diferită în diferite regiuni ale Greciei. Astfel, bunăoară, în condițiile orînduirii democratice la Atena acuitatea nemulțumirii sociale a fost întrucîtva atenuată și această lozincă nu s-a bucurat de o popularitate deosebită. Pentru a atenua încordarea socială democrația ateniană promova o politică perseverentă întru susținerea materială a celor mai sărace categorii de cetățeni: anume la Atena (și, după cîte se știe, numai la Atena) a fost introdusă o plată pentru frecventarea Adunărilor poporului, pentru participarea la procesele de judecată ale Heliaiei, pentru exercitarea funcțiilor de magistrați. La Atena a fost stabilit un control rigid asupra comerțului cu cereale și se ducea lupta împotriva speculației. La Atena se repartizau pe scară largă bani pentru vizitarea spectacolelor teatrale. Cetățenilor bogați li se aplicau așa-numitele liturghii, de la ei se adunau diferite cotizații pentru necesitățile statului. Aceste măsuri, bineînțeles, au dat unele rezultate, iar încordarea socială nu s-a transformat în ciocniri sîngeroase și războaie civile cu arma în mîini, ci s-a manifestat sub formă de luptă politică în cadrul Adunărilor poporului, în discuțiile filozofilor, în opere literare.

În multe polisuri ale Greciei însă situația era alta și lozincile «reîmpărțirea pămîntului și casarea datoriilor» exprimau aici năzuințele vitale și interesele profunde ale cetățenilor, iar lupta pentru soluționarea lor se transforma în comploturi, ciocniri sîngeroase, în cîrdășie cu dușmanul extern. În Sparta, bunăoară, care era considerată model de egalitate patrimonială între spartiați și de liniște socială în interiorul comunității de oameni egali în drepturi, lupta împotriva concentrării bogăției și diferențierii patrimoniale a căpătat forme acute și s-a transformat într-un complot periculos urzit de Cinadon în anul 397 î. e. n. Complotul a fost organizat de foști cetățeni, care în virtutea condițiilor descrise mai sus au sărăcit, și-au pierdut lotul de pămînt și de aceea au ieșit din comunitatea celor egali. «Complotiștii știau,— scria Xenophon,— că planurile lor coincid cu năzuințele tuturor hiloților, neodamonilor (libertinilor.— *Red.*), hipomeinilor (cetățenilor fără drepturi depline.— *Red.*) și ale periecilor, doar atunci cînd între ei venea vorba despre spartiați, nimeni nu tăgăduiește că ei cu plăcere i-ar sfîșia de vii». Rîndurile complotiștilor creșteau, însă un trădător a comunicat despre complot eforilor, care, după cum relatează același Xenophon, «au fost cuprinși de groază» de numărul lor mare și de felul cum erau organizați. Ei nu s-au încumetat să pună mîna pe Cinadon în Sparta, temîndu-se de o răscoală a adepților lui, l-au trimis cu o misiune născocită într-una din localitățile Peloponesului și l-au prins acolo. Fiind torturat, Cinadon i-a trădat pe complici și a fost executat împreună cu ei: tuturor li s-au agățat de gît bare de fier, de care le-au legat mîinile și, gonindu-i pe străzile Spartei, i-au bătut cu biciuri și vergi pînă au murit.

Încordarea socială s-a transformat într-un adevărat război civil în încă două polisuri ale Peloponesului, în Corint și Argos. La Corint grupările social-politice adversare au profitat de greutățile ce s-au produs în urma acțiunilor militare din anul 392 î. e. n. între Corint și Sparta. După cum relatează Xenophon, nobilimea din oraș nu vroia să lupte împotriva Spartei oligarhice și a început să pregătească un complot cu scopul de a încheia pace și de a preda orașul în mîinile spartanilor. În timpul unei festivități, cînd poporul era distras de acțiunile de sărbătoare, aristocrații au pus mîna pe citadela orașului — Acrocorint, însă au fost scoși de acolo de poporul care se adunase. O parte din complotiști a fugit la spartani. Atunci poporul a pornit să distrugă casele «nobililor» și «celor mai buni», bănuindu-i de complicitate: a început masacrul — «unul a pierit în picioare, în timpul unei discuții amicale, altul — șezînd, al treilea — la teatru, iar alții chiar în timp ce-și îndeplineau obligațiile de arbitru la competiții... Cetățenii nobili fugeau căutîndu-și adăpost — unii la picioarele statuilor zeilor din agoră, alții la altare. Dar și cei care stăteau lipiți de altar au fost omorîți». Aristocrații și adepții lor care au rămas în viață au deschis spartiaților porțile fortificațiilor orașului și l-au lăsat pe dușman să intre în oraș. Între spartani, oligarhii care îi susțineau și corintieni s-a dat o bătălie crîncenă. «În locul acesta strîmt,— relatează Xenophon,— a pie-

rit atît de mult popor, încît se puteau vedea oameni ce zăceau în movile uriaşe, asemenea grămezilor de grîne, lemne sau piatră». Spartanii au fost nevoiţi să se retragă, însă au reuşit să cucerească portul Lecaion din Corint şi să provoace în oraş dificultăţi în aprovizionarea cu produse alimentare.

Intr-un alt oraş peloponesiac Argos în anul 370 î. e. n. partea cea mai săracă a cetăţenilor s-a răsculat împotriva cetăţenilor înstăriţi şi, înarmîndu-se cu bîte (schitale), a omorît circa 1200 de oameni, împărţindu-şi între ei averea (aşa-zisul «schitalism argosian»).

Vorbind despre acutizarea luptei sociale în oraşele Peloponesului, oratorul atenian Isocrate scria că cetăţenii din multe polisuri din Peloponeş «au atîta neîncredere unii în alţii, nutresc atîta ură unii faţă de alţii, încît se tem de concetăţenii lor mai mult decît de duşmani. In locul fostei comunităţi de păreri şi ajutorului material reciproc din vremurile noastre, ei au ajuns la o discordie atît de mare, încît oamenii înstăriţi preferau să-şi arunce avutul în mare decît să-l împartă cu cei nevoiaşi, iar cei săraci s-ar fi bucurat mai puţin dacă ar fi găsit o comoară, decît de posibilitatea de a-şi însuşi bunurile celor avuţi. In faţa altarelor, în loc să fie înjunghiate animale de jertfă, se omoară unii pe alţii». Generalizînd şi mai mult tabloul relaţiilor sociale din oraşele greceşti din prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n., filozoful Platon scria despre aceea că fiecare polis grecesc este scindat în două tabere ostile: în polisul celor bogaţi şi polisul celor săraci gata să se înghită unii pe alţii.

Încordarea socială din polisurile greceşti îşi găsea expresia nu numai în nemulţumirea firească a categoriilor inferioare de cetăţeni faţă de înrăutăţirea situaţiei lor economice. Erau nemulţumite şi cercurile dominante ale cetăţenilor, reprezentanţii verigilor lor superioare, care foloseau rezultatele dezvoltării economice în interesele proprii, concentrînd în mîinile lor mari bogăţii, echipe mari de sclavi. Cercurile dominante erau nemulţumite de faptul că mecanismul organizării de stat în polisuri nu era destul de eficient, ca să le poată apăra interesele, să asigure ordinea socială necesară şi stabilă. In condiţiile cînd rolul Adunării poporului era hotărîtor, cînd predomina guvernarea directă a poporului, care asigura influenţa cetăţenilor în ansamblu asupra politicii statului, cercurile ce se îmbogăţeau depindeau de voinţa ei, trebuiau să ducă povara cheltuielilor într-o măsură mai mare decît cetăţenii săraci. Numeroasele liturghii, diferitele cotizaţii şi ofrandele obligatorii, confiscările de avere, care erau puse pe umerii lor de majoritatea democratică, produceau în rîndurile păturilor de sus nemulţumire faţă de rînduielile din polis, în special în centrele cu structură democratică. Reflectînd stările de spirit ale aristocraţiei ateniene, Xenophon descrie situaţia ce se crease la Atena în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. în felul următor: «Cînd eram bogat,— relatează Harmid, unul dintre atenieni,— îmi era frică, ca nu cumva să pătrundă în casă şi să-mi ia banii, iar mie să-mi facă vreun rău. Apoi am început să-i îmbunez pe pîrîtori: ştiam că ei puteau să-mi facă mie mai mult rău, decît eu lor. In afară de aceasta, oraşul întotdeauna îmi aplica vreo prestaţie şi nu aveam

nici o posibilitate s-o refuz. Iar acum, cînd am rămas fără venit din străinătate, iar de pe pămînturile aflate în această regiune nu primesc nimic, mi-am vîndut averea, eu dorm dulce, întinzîndu-mă orașul îmi inspiră încredere; nimeni nu mă mai amenință, ci amenință eu pe alții; ca om liber, eu nu pot trăi și aici, și în străinătate; în fața mea se ridică toți în picioare, iar cei bogați mă lasă să trec înainte». Aristocrația polisurilor visa la o putere deplină, care i-ar fi asigurat condiții bune pentru îmbogățire, pentru consolidarea situației ei în societate.

Agravarea conflictelor sociale din interiorul colectivului de cetățeni era completată de creșterea încordării între alte pături sociale, în special între cetățeni în ansamblu și pătura metecilor impunătoare din punct de vedere numeric. În secolul al IV-lea î. e. n. a sporit rolul economic și influența acestei pături sociale în viața polisurilor grecești. Cu toate că erau bogați, adeseori foarte bogați, din punct de vedere politic ei erau lipsiți de drepturi, întrucît nu aveau drepturi de cetățeni. Această necorespundere dintre situația lor economică și social-politică trezea nemulțumire printre meteci, genera năzuința de a pătrunde în rîndurile cetățenilor, de a obține drepturile de cetățeni atît de rîvnite de ei și astfel să participe nemijlocit la conducerea polisului. Cetățenii, însă, inclusiv cei din păturile inferioare, nu doreau să primească în rîndurile lor oameni străini și să împartă cu aceștia privilegiile mari, care țineau de drepturile de cetățean. În prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. numai patru norocoși dintre metecii din Atena au primit drepturi de cetățeni: comunitatea de cetățeni, colectivul polisului își păstra integritatea și nu dorea s-o încalce. Aceasta, desigur, ducea la agravarea încordării sociale generale în polisurile grecești.

O încercare de a soluționa problemele social-politice din polisurile grecești în secolul al IV-lea î. e. n. a fost instaurarea regimurilor de tiranie (așa-numita nouă tiranie sau tirania tîrzie, spre deosebire de vechea tiranie sau tirania timpurie din secolele VII—VI î. e. n.). De regulă, regimurile de tiranie erau instaurate în acele orașe, în care încordarea socială se transforma în ciocniri dintre cetățeni (Syracuza, Corint, Sicyon, Heracleea). În condițiile ciocnirilor sîngeroase din interiorul polisurilor, ale pericolului militar din afară într-un șir de polisuri au pus mîna pe putere comandanți de oști populari din rîndurile cetățenilor sau comandanți străini ai detașamentelor de mercenari. Ei țineau sub un control strict Adunarea poporului, statul, magistrații electivi, completîndu-le cu protejați și adepți de-ai lor. Neținînd seama de tradițiile polisurilor, tiranii reîmpărțeau după bunul plac proprietatea funciară a orașului, recurgeau la confiscări neîntemeiate, repartizau cu dărnicie străinilor drepturile de cetățeni, în primul rînd mercenarilor lor, introduceau noi prestații, conduceau prin metode de dictat. Tiranii acaparau puterea prin metode de violență. Cu toate acestea, mai cu seamă la începutul cîrmuirii, ei se sprijineau pe o anumită susținere din partea cetățenilor. Totodată, tiranii erau susținuți de diferite pături sociale: pe de o parte, de cercurile democratice, care exprimau interesele cetățenilor de rînd și opri-

mați, pe de altă parte — de aristocrația polisurilor, care, în puterea absolută a tiranului, voia să vadă garanția trăiniciei ordinii sociale. În aceste condiții grele în secolul al IV-lea î. e. n. tiranii erau nevoiți să promoveze o politică de manevrare între diferite pături ale populației, de atenuare a contradicțiilor agravate: pe de o parte să hrănească masa oropsită de cetățeni, pe de altă parte — să apere interesele aristocrației din polis. Dar în secolul al IV-lea î. e. n. tiranii n-au putut să rezolve aceste sarcini contradictorii. Iată de ce regimurile de tiranie, ce s-au stabilit în polisurile grecești, s-au dovedit a fi de scurtă durată și, de regulă, erau legate de activitatea vreunui politician abil, cum era Dionysos la Syracuza (anii 405—367 î. e. n.), Iason din Pherai (anii 80—70 ai secolului al IV-lea î. e. n.), Filomelos la Focida (mijlocul anilor 50 ai secolului al IV-lea î. e. n.). Curînd după venirea la putere tiranii au trezit o nemulțumire bruscă în toate păturile cetățenilor, mercenarii lor s-au dovedit a fi o forță care nu inspiră încredere și mulți dintre ei au devenit jertfe ale comploturilor, iar regimul lor a fost lichidat după moartea lor sau a succesorilor lor. Instaurarea în secolul al IV-lea î. e. n. a tiraniilor ca o încercare de a soluționa problemele acute ale vieții social-politice din Grecia s-a dovedit a fi lipsită de orice temei.

Toate particularitățile descrise mai sus ale dezvoltării social-economice și politice a polisurilor grecești în secolul al IV-lea î. e. n.— introducerea sclavagismului clasic și dezvoltarea economiei sclavagiste, diferențierea patrimonială a cetățenilor, concentrarea bogăților la un pol și sărăcirea la alt pol, pierderea de către păturile inferioare ale cetățenilor a proprietății funciare, scăderea rolului armatei populare de voluntari și răspîndirea mercenarismului, creșterea importanței economice și sociale a metecilor, agravarea încordării sociale și de clasă, ascuțirea luptei sociale, instaurarea regimurilor de tiranie — toate aceste fenomene nesănătoase din istoria Greciei din prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. sînt calificate drept criză a polisului grecesc. Cadrul statului mic după teritoriu și populație cu un potențial economic-militar limitat acum, în condițiile economiei în curs de dezvoltare, complicării structurilor economice, nu mai putea asigura condiții normale pentru dezvoltarea continuă. În adîncurile lui s-a format un ghem întreg de contradicții de clasă și sociale, pe care organizarea administrativă a polisurilor nu le putea rezolva, iar interesele clasei dominante erau în pericol. Era necesară o altă formă de organizare economică și politică, a cărei parte organică ar deveni polisul și care ar asigura dezvoltarea în continuare a producției și culturii.

Formele acute de criză a polisului grecesc au devenit obiectul atenției încordate a cugetătorilor greci, care, analizînd situația, propuneau proiecte proprii de soluționare a problemelor stringente din viața Greciei în secolul al IV-lea î. e. n. Aceste proiecte au fost propuse de către Aristofan și de către marii filozofi greci Platon și Aristotel. În comedia «Adunarea femeilor», scrisă în anul 389 î. e. n., sub aspect comic Aristofan propune un astfel de mijloc de soluționare a problemelor acute ale societății ateniene, ca lichidarea proprietății

private și socializarea averii. «Eu consider,— spunea Praxagora, eroina principală,— că de azi înainte totul trebuie să fie comun. Jos orînduirea în care unii au un ogor cît toate zilele și bani, iar alții nu au nici măcar un petic pentru mormînt. Unii au o armată întreagă de sclavi, iar alții n-au nici o slugă». După părerea Praxagorei, în urma socializării averii vor dispare viciile și crimele, invidia și înșelăciunea. Nu va fi nevoie de judecată, nu va fi nevoie de persoane oficiale. Mesele se vor servi gratuit și vor fi pregătite din contul societății. Cetățenii vor primi niște tăblițe cu anumite litere pe ele, ce vor indica ospătăria obștească respectivă. Vor dispare familiile individuale, copiii vor fi considerați comuni. Întreaga producție va fi pusă pe spatele sclavilor. Va începe o viață tihnită, fericită și pașnică pentru toți cetățenii. Măsurile, propuse de către eroii lui Aristofan în vederea repartizării egale sau socializării averii și lichidării proprietății private, serveau drept un protest împotriva diferențierii patrimoniale, atît de specifice Atenei de la începutul secolului al IV-lea î. e. n.

Proiecte mai amănunțite de soluționare a viciilor sociale ale societății grecești din secolul al IV-lea î. e. n. și de izbăvire a polisurilor de situația de criză au fost propuse de către Platon și Aristotel. Pentru a întări polisul și a-l scoate din starea de criză, Platon propune, ca populația să fie împărțită pe veci în trei caste: casta filozofilor-conducători de stat, casta ostașilor-străjeri care păzesc hotarele și mențin ordinea internă și casta restului populației, din care fac parte meșteșugarii, agricultorii, negustorii, atît oamenii liberi, cît și sclavii, care trebuiau să muncească și să deservească grupul îngust de filozofi și străjeri. În primele două caste nu trebuie să existe proprietate privată. Membrii lor trăiesc în comun, relațiile lor familiale sînt reglementate de anumite reguli pentru a crește o generație sănătoasă și viguroasă. Totodată meșteșugarii și agricultorii pot avea proprietate privată, familie și pot trăi în mod individual. Orice caz de nemulțumire din partea lor trebuie înăbușit fără cruțare. Astfel, și la baza proiectului lui Platon se afla în primul rînd ideea menținerii ordinii sociale pe calea unei organizări aparte a clasei dominante și a reorganizării conducerii statului în spirit oligarhic, renunțîndu-se totalmente la cuceririle democrației.

Proiectul lui Aristotel se deosebea întrucîtva. După părerea lui, pentru însănătoșirea întregii orînduiri a vieții polisului era necesară susținerea păturilor de mijloc ale cetățenilor, a posesorilor sectorului cu hopliți. Predominarea păturii de mijloc a agricultorilor constituia baza trăiniciei orînduirii din polis. Meșteșugarii și negustorii sînt excluși din componența cetățenilor cu drepturi depline. Conducerea treburilor de stat se transmite în mîinile cetățenilor mai în vîrstă, în timp ce cetățenii tineri își fac serviciul militar. După părerea lui Aristotel, cea mai bună formă de conducere a statului trebuie să fie democrația moderată, așa-numita politie, adică o astfel de orînduire de stat, în care doar pătura de mijloc a agricultorilor se bucură de toate drepturile. Polisul ca atare trebuie să fie nu prea mare ca teritoriu și populație și situat pe țărmul mării. Într-un

astfel de polis, considera Aristotel, se poate obține o viață liniștită și fericită, o ordine de stat trainică.

Proiectele propuse de reformare și însănătoșire a polisurilor grecești cuprinse de criză s-au dovedit, însă, a fi utopice, irealizabile în situația istorică din secolul al IV-lea î. e. n. Criza polisului grecesc continua să se adîncească.

Capitolul XVII

SITUAȚIA MILITAR-POLITICĂ DIN GRECIA. CRIZA SISTEMULUI DE RAPORTURI RECIPROCE DIN POLISURI

1. Hegemonia Spartei în Grecia (anii 404—379 î. e. n.). Victoria Spartei în Războiul peloponesiac, distrugerea hegemoniei maritime ateniene au schimbat radical situația militar-politică din Grecia Balcanică la începutul secolului al IV-lea î. e. n. În locul hegemoniei ateniene în bazinul egeic a fost instaurată dominația spartană. Sparta și-a pus sarcina de a elabora o anumită politică față de multe orașe, de a-și asigura dominația politică în lumea greacă. Sparta nu avea o astfel de experiență de conducere politică a numeroase ligi ale polisurilor, precum avea Atena în secolul al V-lea î. e. n., iar la baza hegemoniei sale în lumea greacă a pus principiul puterii militare. Iată de ce politica Spartei promovată în Grecia, care se deosebea în general prin duritate și impertinență, peste puțin timp i-a ridicat împotriva sa nu numai pe adversarii învinși, în special Atena, dar și pe aliații săi, inclusiv Corintul și Teba. Deja în ultimii ani ai Războiului peloponesiac spartanii au renunțat la lozinca «libertății și autonomiei polisurilor grecești, neamestecului în treburile lor interne», lozincă atît de atrăgătoare, folosită în lupta împotriva Atenei. Chiar din primele luni după anul 404 î. e. n. în orașele «eliberate» de spartani, navarhul spartan Lysandros a început să instituie decarhii (zeci) prospartane oligarhice investindu-le cu împuterniciri extraordinare. Pentru a garanta autoritatea lor el lăsa în orașe garnizoane în frunte cu comandanți-harmoști, care dirijau întreaga activitate a decarhiilor. Cînd, însă, unele orașe și-au exprimat nemulțumirea față de această intervenție obraznică în treburile interne ale polisurilor, Sparta a început să întreprindă împotriva lor expediții de reprimare. Astfel, bunăoară, Sparta s-a pronunțat împotriva Elidei democratice, intenționînd să-i învețe minte pe locuitorii ei pentru opunere dictatului spartan. Timp de doi ani o armată uriașă, ce întrunea toate forțele Ligii peloponesiace, devasta teritoriul Elidei, necruțînd nici împrejurimile regiunii sacre a Olympiei, nici renumitele gimnazii, în care se antrenau participanții la Jocurile Olympice. Populația Elidei a fost nevoită să accepte condițiile spartanilor (anii 401—404 î. e. n.). Un alt act de represiune l-a constituit devastarea Heracleei în apropierea Trachinei (Tessalia meridională). «Sosind la Heracleea — relatează Diodor,— el (comandantul spartan.— *Red.*) a convocat o adunare a întregului popor și, înconjurîndu-i pe cei adunați cu un detașa-

ment înarmat, i-a arestat pe vinovații rebeliunii și pe toți, în număr de cinci sute, i-a executat. După aceea el a pornit cu război împotriva locuitorilor din regiunile învecinate cu Eteia, ce se separaseră de lacedemonieni; punîndu-i într-o stare deosebit de grea, i-a silit să părăsească ținutul. Cei mai mulți din ei au fugit împreună cu copiii și soțiile în Tessalia și nu s-au putut întoarce decît peste cinci ani, datorită sprijinului beoțienilor» (anul 399 î. e. n.).

Desigur că acest amestec grosolan a trezit nemulțumire. Fiind sigură pe forța proprie, Sparta îi trata cu aroganță pe aliați, în special Corintul și Teba, care, fiind aliați ai Spartei, au încetat a mai trimite armatele de voluntari în expedițiile jefuitoare de reprimare ale hegemonului lor. În aceste orașe se intensificau stările de spirit antispartane.

Sparta n-a reușit să-și consolideze influența nici în Atena învinsă. Îndată după încheierea în anul 404 î. e. n. a tratatului de pace, fiind sprijinit direct de spartani, la putere în Atena a venit guvernul oligarhic al celor 30, care, pentru teroarea crudă pornită de aceștia împotriva democraților, au fost numiți cei treizeci de tirani.

Guvernul celor treizeci de tirani se sprijinea pe susținerea garnizoanei spartane în frunte cu harmostul. Comportarea spartanilor ca stăpîni, teroarea cruntă a celor treizeci de tirani la Atena au produs indignarea cercurilor democratice, care adineauri se foloseau de toate bunurile orînduirii democratice. Profitînd de această nemulțumire, un detașament de democrați exilați în frunte cu fostul strateg Thrasibulos a întreprins un atac îndrăzneț asupra pozițiilor celor treizeci de tirani, care, deși erau sprijiniți de garnizoana spartană, au suferit înfrîngere. Înțelegînd că nu va ține piept revoltei atenienilor, garnizoana spartană a fost nevoită să se retragă. Guvernul celor treizeci de tirani a fost răsturnat și la Atena au fost reinstituite tradiționalele rînduieli democratice (anul 403 î. e. n.). Au fost restabilite toate institutele democratice, lărgite împuternicirile Heliaiei datorită transmiterii în funcțiile ei a unor probleme, care mai înainte erau rezolvate în Sfatul celor 500, a fost restabilită plata pentru participarea la ședințele Heliaiei, Sfatului celor 500, exercitarea magistraturilor, iar peste cîțiva ani (în anul 392 î. e. n.) a fost introdusă și plata pentru frecventarea Adunărilor poporului. Reinstaurarea democrației la Atena a dus la creșterea stărilor de spirit antispartane.

Agravarea situației politice generale din Grecia Balcanică Sparta încerca s-o compenseze pe seama intensificării influenței sale în Asia Mică și astfel să se reabiliteze întrucîtva în ochii grecilor pentru politica sa echivocă promovată față de Persia către sfîrșitul Războiului peloponesiac. În acea perioadă Sparta de fapt cazuse de acord să predea multe orașe grecești din Asia Mică sub controlul regelui persan. Acum, după victoria repurtată în Războiul peloponesiac, Sparta a încercat sa profite de lupta pentru tron dintre feciorii regelui Darius al II-lea decedat — Artaxerxes și Cyrus — și să supună aceste orașe influenței sale politice. În lupta internă pentru tron spartanii au mizat pe Cyrus care cîrmuia întreaga Asie Mică.

Cu sprijinul vădit al Spartei a fost creat un detaşament puternic de 10 mii de mercenari în frunte cu spartanul Clearchos. Acest detaşament a devenit partea cea mai capabilă de luptă din armata lui Cyrus. Însă în bătălia decisivă din anul 401 î. e. n. de lîngă sătucul Cunaxa (în apropierea Babilonului) Cyrus a fost omorît. Detaşamentul grecesc a fost nevoit să-şi croiască drum spre Marea Neagră prin toată Mesopotamia de Nord şi Asia Mică, iar apoi pe cale maritimă a fost transferat în Bizanţ.

Odată cu moartea lui Cyrus s-au spulberat visele Spartei de a obţine avantaje politice în partea de vest a Asiei Mici. Dimpotrivă, noul rege persan Artaxerxes al II-lea (anii 404—358 î. e. n.) nu le-a putut ierta spartanilor faptul că l-au sprijinit pe fratele lui rebel şi relaţiile dintre Sparta şi Persia s-au agravat peste măsură. În această situaţie Sparta a hotărît să prevină iniţiativa perşilor şi a început acţiuni militare în partea de vest a Asiei Mici, transferînd într-acolo o armată puternică de 10 mii de hopliţi şi o mare flotă în frunte cu regele Agesilaos, supranumit cel Mare pentru talentul militar (deşi era mic de statură şi şchiopăta din naştere). Acest război dintre Sparta şi Persia (anii 399—394 î. e. n.) se desfăşura cu succes pentru spartani. Astfel, Agesilaos a obţinut o mare victorie asupra unui puternic corp de armată persan nu departe de Sardes (anul 395 î. e. n.) şi a început să ameninţe teritoriile persane din partea centrală şi cea de nord-vest a Asiei Mici. Rezultatul luptei n-a fost, însă, consolator pentru Sparta. Eliberînd oraşele Asiei Mici, Agesilaos introducea rînduieli convenabile lui, precum procedase spartanii în Grecia Balcanică, intervenea în treburile interne ale oraşelor, ceea ce submina credinţa în misiunea eliberatoare a Spartei. Satrapii persani, dimpotrivă, nu-şi cruţau banii şi promisiunile de autonomie, organizînd pretutindeni forţe antispartane. Aurul persan şi agitaţia au fost transferate în Grecia Balcanică. Perşii nu încetau să cumpere politicieni cu influenţă la Atena, Corint, Argos, Teba şi în alte oraşe, aţîţînd stările de spirit ostile Spartei ce luau ampolare în Grecia. Agitaţia persană nimeri într-un sol fertil.

Acţiunile militare le-a început Sparta. Spartanii se străduiau să nu admită unirea adversarilor lor, dar să-i distrugă pe fiecare în parte. Prima lovitură ei au îndreptat-o asupra Ligii beoţiene în frunte cu Teba. În anul 395 î. e. n. în Beoţia au fost expediate două corpuri de armată puternice. În fruntea unuia din ele era eroul Războiului peloponesiac, experimentatul Lysandros. Însă acţiunile necoordonate ale comandanţilor ambelor corpuri de armată au dus la aceea că unul dintre ele a fost zdrobit lîngă Haliartos, iar corpul al doilea a fost nevoit să se retragă în mod ruşinos.

După înfrîngerea de lîngă Haliartos (anul 395 î. e. n.) s-a format o puternică coaliţie antispartană, în componenţa căreia au intrat Atena, Corintul, Argosul, Eubeea, o serie de regiuni ale Greciei de Vest ş. a. Aliaţii au început a discuta chestiunea unei noi expediţii împotriva Spartei şi posibilitatea de a o nimici. «Acei care vor să distrugă un cuib de viespi, — spunea un reprezentant al Corintului, — se vor alege cu multe înţepături, dacă vor încerca să prindă

vespile din zbor, dacă însă vor da foc cuibului, atunci cînd viespile sînt încă înăuntru, le vor veni de hac, fără să pătimească». In localitatea Nemeea, mai la sud de Corint, a început să se concentreze armata aliaților pentru a porni expediția în Sparta. Dîndu-și seama, cît de periculos se desfășoară evenimentele, Sparta a întreprins acțiuni urgente. Au fost adunate în grabă toate forțele Ligii peloponesiace în număr de circa 23 de mii de hopliți și au fost concentrate la Nemeea. Regelui Agesilaos care se afla în Asia Mică i-a fost trimis ordin de a reveni imediat la Sparta. Într-un marș forțat Agesilaos și-a condus armata, întărită cu detașamente de mercenari, prin Hellespont și Tracia în Grecia, lăsînd în voia soartei garnizoanele spartane nu prea mari din orașele cotropite ale Asiei Mici.

Sparta s-a pomenit într-un cerc de dușmani și situația ei devenise primejdioasă. Spartanii au reușit să profite de tărăgăneala și lipsa de coordonare a acțiunilor aliaților, să-i zdrobească la Nemeea și să cucerească orașul Sicyon. Între timp Agesilaos, sosit în Beoția, într-o luptă lîngă or. Coroneea a obținut succes asupra dușmanului. Insă Agesilaos a fost grav rănit în luptă, aliații n-au fost zdrobiți definitiv, spartanii au trebuit să se retragă din Grecia de Mijloc și să se transbordeze pe mare în Peloponeș.

In același an 394 î. e. n. flota spartană, lăsată de Agesilaos în Asia Mică, a fost zdrobită cu desăvîrșire de către perși lîngă Cnidos. După înfrîngerea de lîngă Cnidos Sparta și-a pierdut toate teritoriile cucerite de către Agesilaos în Asia Mică și pe insule.

Atena a profitat de situația grea a Spartei. Primind ajutor financiar de la perși și folosind resursele interne, ea a restabilit fortificațiile din jurul Atenei, Pireului și Zidurile Lungi (anul 393 î. e. n.), a construit o flotă nouă (circa 40 de triere) și a început să-și restatornicească influența pe litoralul de nord al Mării Egee și pe insulele învecinate. Escadra ateniană a stabilit un control asupra căii comerciale din strîmtori: în Bizanț a fost restabilit oficiul vamal atenian, unde atenienii încasau de la vasele trecătoare un impozit de 10 la sută, iar în porturile orașelor aliate — o taxă în mărime de 5 la sută din costul tuturor mărfurilor importate și exportate. A început de fapt renașterea Ligii maritime ateniene.

După luptele de lîngă Nemeea și Coroneea acțiunile militare s-au transformat în expediții militare nu prea mari, îndreptate spre localitățile slab apărate. La aceste expediții luau parte în temei detașamente de mercenari, care își făceau serviciul pentru bani. Problema asigurării financiare a războiului capătă o importanță deosebit de mare. In legătură cu aceasta a crescut rolul Persiei în treburile grecești. Ea dispunea de mijloace financiare nelimitate.

Principalul scop al diplomației persane era, ca ațițînd diferite conflicte de război, să slăbească polisurile grecești și să nu admită unirea lor. Prin aceasta se explică zigzagurile politicii perșilor și din timpul Războiului corintic. Perșii împingeau în fel și chip coaliția antispartană în război împotriva Spartei puternice, însă, cum numai Sparta începu a slăbi, iar adversarii ei, în special Atena, începeau a se întă-

ri, perşii îşi schimbau poziţia. Acum ajutorul financiar generos şi susţinerea diplomatică erau acordate Spartei. Acţiunile militare au devenit distrugătoare şi de lungă durată, părţile beligerante îşi slăbeau reciproc puterile, ceea ce, de fapt, şi vroia să obţină Persia. Iar cînd părţile au slăbit într-atît, încît ele nu mai prezentau un pericol serios pentru perşi, regele persan şi-a propus serviciile de mediator în încheierea păcii, de pe urma căreia cele mai mari avantaje erau în primul rînd de partea perşilor. Conform acestei păci (anul 387 î. e. n.), numită «pacea lui Antalcidas» (după numele diplomatului spartan Antalcidas), sau «Pacea regelui». Sub dominaţia regelui persan trecuseră multe oraşe greceşti din Asia Mică, care se bucurau de libertate încă de la sfîrşitul războaielor medice. Pentru a ţine Grecia în stare de fărîmiţare şi de haos politic, au fost desfiinţate toate ligile existente, cu excepţia celei peloponesiace. Sparta avea obligaţia de a menţine condiţiile acestui tratat ruşinos pentru greci. Ea era un fel de apărător al intereselor perşilor în Grecia. «Acestea,— scria Plutarh,— au fost condiţiile prin care grecii au obţinut pacea,— dacă ne este permis să numim pace trădarea şi umilirea Greciei: nici un alt război n-a adus celor învinşi o povară mai ruşinoasă, decît această pace». Obţinînd cu preţul unor mari sacrificii reluarea hegemoniei în Grecia, Sparta din nou a început să-şi impună regimurile oligarhice, să-şi lase garnizoane în oraşe, să se răfuiască cu polisurile democratice. Astfel, demonstrîndu-şi puterea, spartanii au pustiit Mantineea şi s-au năpustit asupra micului Philos. Susţinînd pretutindeni cercurile oligarhice, spartanii încurajau metodele lor teroriste de cîrmuire.

În anul 382 î. e. n. un detaşament spartan, care se îndrepta în Grecia septentrională, pe neaşteptate a năvălit asupra Tebei care nu bănuia nimic, şi avînd susţinerea oligarhilor locali, a cucerit-o şi s-a stabilit în acropola tebană. Cucerirea mişelească a oraşului care îndeplinea cinstit toate condiţiile păcii lui Antalcidas a produs în întreaga Grecie o revoltă generală. Violenţa şi samavolnicia spartanilor şi oligarhiilor sprijinite de ei, amestecul grosolan al perşilor făceau să crească stările de spirit antispartane.

2. Cea de-a doua ligă maritimă ateniană. Ascensiunea şi hegemonia Tebei (anii 379—355 î. e. n.). Sparta în mod grosolan se amesteca în treburile interne ale multor polisuri din Grecia, stabilindu-şi obraznic hegemonia asupra lor. Sparta nu putea încă împiedica prin nimic consolidarea treptată a Atenei—cel mai mare polis grecesc şi cel mai puternic adversar al său. Atena a tras unele foloase din ruşinoasa pace a lui Antalcidas, întrucît perşii, vrînd să creeze o anumită opoziţie Spartei, nu s-au pronunţat împotriva restabilirii fortificaţiilor de apărare ale Atenei (inclusiv Zidurile Lungi) şi a flotei maritime. Atenei i-au fost înapoiate insulele Lemnos, Imbros, Scyros, oraşul Bizanţ, care avea o importantă poziţie strategică. El asigura Atenei libertatea de acţiune în strîmtori, pe unde de pe ţărmul de nord al Mării Negre, mai cu seamă din Regatul Bospor, se aduceau la Atena cereale atît de necesare ei. La sfîrşitul anilor 80 ai secolului al IV-lea î. e. n. atenienii au stabilit contacte cu bogata insulă Chi-

os. În anul 378 î. e. n. toate aceste contacte au căpătat oficial caracter de tratat cu privire la simmahie (ligă) şi pe harta politică a Greciei a apărut o nouă alianţă de polisuri — cea de-a doua Ligă maritimă ateniană. Această alianţă a fost îndreptată împotriva hegemoniei politice a Spartei în lumea greacă şi totodată uşura legăturile economice dintre oraşele care făceau parte din ea. După structură şi organizare cea de-a doua Ligă maritimă ateniană se deosebea de prima prin asigurarea egalităţii în drepturi şi autonomiei aliaţilor. Atena îşi luase obligaţia să nu se amestece în treburile interne ale aliaţilor, să respecte orînduirea lor de stat, nu avea dreptul să ia pămînturile şi să le colonizeze cu cleruhi atenieni. Organul superior al Ligii era considerat Synedrionul—adunarea tuturor membrilor ligii. Acesta era un organ reprezentativ, care îşi ţinea permanent şedinţele la Atena şi în care fiecare oraş avea cîte un vot. Synedrionul aliaţilor împreună cu Adunarea poporului din Atena rezolvau toate problemele curente ale Ligii. În locul detestabilului phoros (cotizaţie obligatorie), stabilit şi controlat de personalităţile oficiale de la Atena, aliaţii plăteau benevol cotizaţii după cum găseau de cuviinţă. Cu alte cuvinte, cea de-a doua Ligă maritimă ateniană reprezenta o federaţie de polisuri suverane, a cărei structură excludea centralizarea rigidă a Atenei, principalul polis. Nu e de mirare că la primele polisuri, care au încheiat alianţa în anul 378 î. e. n., curînd au aderat cîteva zeci de alte polisuri, care erau situate pe ţărmurile şi insulele Mării Egee. În Ligă au intrat în total vreo 70 de polisuri, adică ea era cea mai mare alianţă din secolul al IV-lea î. e. n., deşi nu atît de puternică precum a fost hegemonia ateniană în secolul al V-lea î. e. n. Dispunînd de mijloacele aliaţilor şi de susţinerea acestora, Atena a construit o flotă din 100 de triere, şi-a completat armata cu mercenari şi a devenit o forţă impunătoare în Grecia Balcanică. Sparta a început să întreprindă măsuri împotriva creşterii puterii Atenei. În anul 376 î. e. n. împotriva flotei ateniene renăscute a fost trimisă o escadră puternică, dar în lupta de lîngă insula Naxos atenienii i-au zdrobit definitiv pe peloponesieci. După această victorie flota ateniană nu numai că a început să deţină superioritate în Marea Egee, dar şi, făcînd curse de recunoaştere în jurul Peloponesului, a convins multe polisuri de pe ţărmul de vest al Greciei Balcanice (Cephallenia, Corcyra, oraşele acarnaniene) să intre în Liga ateniană. Însă promovarea activă de către cea de-a doua Ligă maritimă ateniană a politicii de cucerire se lovea de o bază financiară slabă, de dificultăţile în completarea flotei, armatei de voluntari, iar întreţinerea mercenarilor costa foarte scump. Iată de ce Sparta, care a suferit o serie de înfrîngeri, şi Atena, care nu dispunea de forţe suficiente pentru a continua războiul, au încheiat în anul 371 î. e. n. un acord de pace, conform căruia Sparta recunoştea în mod oficial cea de-a doua Ligă maritimă ateniană, se angaja să-şi retragă garnizoanele din oraşele greceşti, acordîndu-le independenţă deplină.

Aproape concomitent cu înfiinţarea celei de-a doua Ligi maritime ateniene a renăscut, după ce fusese desfiinţată conform păcii lui Antalcidas, Liga beoţiană în frunte cu Teba, unul dintre cele mai mari

polisuri din Grecia Balcanică. Renașterea și întărirea Ligii beoțiene se datora răsturnării regimului oligarhic al aristocrației tebane laconofile și venirii la putere a grupării democratice în frunte cu Pelopidas și Epaminondas în anul 379 î. e. n. Liga beoțiană întrunea toate polisurile Beoției și era condusă de sfatul general beoțian, format din reprezentanți ai tuturor regiunilor teritoriale beoțiene și de colegiul din 11 magistrați-beotarhi supremi, care concomitent erau atît magistrați civili supremi, cît și comandanți militari supremi. La Teba se convoca și adunarea generală a tuturor cetățenilor Beoției. Conducătorii Ligii beoțiene au reușit să centralizeze nu numai conducerea, dar și să creeze o puternică organizație militară. Spre deosebire de multe polisuri grecești din secolul al IV-lea î. e. n. baza acestei organizații militare nu o formau mercenarii, ci armata voluntară de hopliți, recrutați din rîndurile agricultorilor înstăriți din Beoția. Armata de hopliți era întărită cu cavaleria beoțiană, care, la fel ca și cea tesaliană, era considerată printre cele mai bune în Grecia. Din militari selectați a fost creat așa-numitul «batalion sacru», un detașament înarmat și antrenat excelent, ce acționa în cele mai periculoase direcții. Pentru prima dată beoțienii au creat și o flotă militară nu prea mare, care s-a bazat în Golful Corintic. Pe lîngă această Ligă beoțiană și cea de-a doua Ligă maritimă ateniană au stabilit relații de prietenie și se susțineau una pe alta în lupta împotriva Spartei. Cu alte cuvinte, Liga beoțiană renăscută reprezenta o mare putere și nu era de mirare că s-a ridicat cu îndrăzneală împotriva hegemoniei spartane. Sparta încerca să împiedice întărirea Tebei și să lichideze pe cale militară Liga beoțiană chiar la începutul existenței sale. În anii 378—377 î. e. n. o mare armată peloponesiacă condusă de cel mai bun comandant spartan regele Agesilaos de două ori a năvălit în Beoția, însă nu i-a putut înfrînge pe tebanii care se apărau curajos și pe atenienii care îi ajutau. În anii ulteriori Sparta a fost nevoită să lase Teba în pace, întrucît spartanii erau amenințați de un nou pericol serios din partea celei de-a doua Ligi maritime ateniene recent apărute. Sparta nu putea să ducă lupte pe două fronturi.

Încheind în anul 371 î. e. n. un tratat cu Atena și asigurîndu-se de neutralitatea prietenească a Atenei, Sparta a procedat din nou la soluționarea problemei beoțiene. Spartanii considerau că a sosit momentul favorabil pentru a zdrobi pe cale militară Teba și au început pregătirile pentru o invazie în Beoția.

Beoțienii au profitat de asemenea de răgazul ce s-a întrezărit și și-au întărit Liga și armata. Pe lîngă aceasta ei au stabilit relații de prietenie cu tiranul orașului Pherai și cîrmuitorul (tagosul) Tesaliei Iason, care dispunea de o armată neregulată formată din 20 mii de hopliți, 8 mii de călăreți excelenți, 6 mii de mercenari și o mulțime de peltași. Iason, fiind cointeresat în lichidarea hegemoniei spartane în Grecia, la care ar fi pretins și personal, sprijinea Teba în lupta ei împotriva Spartei.

Spartanii n-au ținut seama de noua corelație de forțe din Grecia

şi au subapreciat puterea Ligii beoţiene. În vara anului 371 î. e. n. armata spartană de elită în număr de 10 mii de hopliţi şi o mie de călăreţi a năvălit pe teritoriul Beoţiei şi a fost întîmpinată lîngă oraşul Leuctra de către armata neregulată beoţiană. În bătălia desfăşurată conducătorul armatei neregulate beoţiene talentatul comandant de oşti Epaminondas a folosit o nouă formaţie de luptă ce s-a dovedit a fi surprinzătoare pentru adversari. În timp ce spartanii au aranjat armata în mod tradiţional în formă de un dreptunghi alungit cu o repartizare uniformă a oştaşilor în 12 rînduri în adîncime, Epaminondas a folosit aşa-numita pană oblică. Aripa stîngă a armatei neregulate a întărit-o cu un contingent suplimentar de oştaşi pînă la 50 de rînduri în adîncime, slăbind centrul şi aripa dreaptă, a căror adîncime a fost redusă pînă la 8 rînduri. În afară de aceasta, în flancul stîng a fost transferat tot «batalionul sacru». Aceste forţe de şoc au fost puţin avansate spre inamic pentru a da lovitura înainte ca pe alte sectoare ale frontului să ia contact formaţiunile de luptă. Această concentrare de oştaşi la flanc s-a dovedit a fi ceva cu totul neaşteptat pentru spartani. Pentru a preveni lovitura groaznică a tebanilor, regele Cleombrotos a fost nevoit să înceapă regruparea formaţiei sale, însă n-a reuşit s-o facă din cauza atacului fulgerător al «batalionului sacru». Aripa beoţienilor eşalonată în adîncime, «ca o trieră cu berbecele ei», a respins uşor flancul învălmăşit al spartanilor, care au început să se retragă. Aceasta a hotărît soarta bătăliei: distrugînd aripa dreaptă a spartanilor, tebanii şi-au întors formaţiile de luptă spre centrul inamicului, coordonîndu-şi strîns acţiunile cu celelalte părţi ale falangei.

Bătălia de la Leuctra este considerată model de artă militară a lui Epaminondas, care a folosit principii noi de luptă, necunoscute pînă atunci în arta militară greacă: disperarea forţelor falangei pe tot frontul, întărirea unei părţi a liniei de luptă pe seama altora, crearea unei superiorităţi hotărîtoare pe unul din sectoarele de luptă şi spargerea frontului inamicului, manevrarea în timpul luptei şi interacţiunea iscusită dintre flancuri şi centru.

Înfrîngerea spartanilor la Leuctra a avut cele mai grave urmări, şi în primul rînd creşterea influenţei politice a Ligii beoţiene. În Ligă au intrat multe polisuri de pe insula Eubeea, din Focida, Etolia şi din alte regiuni ale Greciei de Mijloc. În Peloponeş s-au înviorat stările de spirit antispartane, în multe oraşe la putere au venit grupări democratice.

Tinzînd să dea puterii politice a Spartei o lovitură decisivă, în decurs de cîţiva ani beoţienii năvăleau în Peloponeş. Aceste incursiuni urmăreau scopuri mari: tebanii se străduiau să activizeze stările de spirit antispartane în Peloponeş şi să facă o încercare de a lichida Liga peloponesiacă, temelia puterii politice şi militare a Spartei în lumea greacă. Şi aceste scopuri au fost atinse: spartanii, fiind blocaţi de armata beoţiană, nu puteau face nimic împotriva aliaţilor, care unul după altul părăseau Liga peloponesiacă. S-a desprins Messenia, în care se aflau majoritatea gospodăriilor hiloţilor, baza bunăstării materiale a multor spartiaţi. La poalele muntelui Ithome a fost

întemeiat şi întărit cu ziduri măreţe oraşul Messenia.

Oraşele arcadiene nu prea mari s-au unit în Liga arcadiană, centrul lor devenind oraşul Megalopolis nou fondat. Aceste alianţe ale polisurilor peloponesiace, dintre care multe făcuseră parte din componenţa Ligii peloponesiace, acum erau îndreptate împotriva statului spartan. Liga peloponesiacă, care a existat aproape 200 de ani şi a asigurat Spartei o mare influenţă în Ellada, s-a destrămat.

Mai mult decît atît, a apărut pericolul lichidării totale a însăşi Spartei, şi spartanii au trebuit să depună multe eforturi, pentru a-şi apăra existenţa. Spartanii au hotărît să speculeze contradicţiile dintre Beoţia ce se întărea şi Atena ce era nemulţumită de ascensiunea Tebei şi de creşterea puterii ei politice. Din aceeaşi cauză împotriva întăririi Tebei se pronunţau şi tesalienii. Atenienii şi tesalienii nu vroiau să cedeze hegemonia din Grecia în mîinile Tebei şi nu puteau admite lichidarea totală a Spartei. În această luptă grea a fost atras şi regele persan.

Sprijinindu-se pe ajutorul acordat, spartanii au reuşit să neutralizeze forţele Beoţiei. Printr-un amestec iscusit în treburile interne ale Ligii arcadiene ei au provocat o luptă între polisurile de nord şi cele de sud ale Arcadiei. În sfîrşit, spartanii au organizat o nouă mobilizare şi şi-au întărit armata, promiţînd libertate hiloţilor. Beoţienii nu puteau admite renaşterea puterii spartane. În anul 362 î. e. n. în fruntea unei armate uriaşe, ce număra 30 mii de hopliţi şi 3 mii de călăreţi, Epaminondas a năvălit în Pelopones şi s-a întîlnit lîngă oraşul Mantineea cu spartanii şi cu aliaţii lor, care mai rămăseseră.

Bătălia de la Mantineea a devenit una dintre cele mai crîncene şi mai sîngeroase din istoria Greciei. Spartanii, care erau cu 1/3 mai puţini decît beoţienii, au luptat cu bărbăţie înverşunată, dar în cele din urmă victoria a fost de partea beoţienilor. Însă ea a fost repurtată cu preţul unor mari sacrificii: au pierit mulţi ostaşi, a căzut în lupte şi Epaminondas. În această luptă beoţienii au slăbit într-atît, încît despre nici un fel de dezvoltare a succeselor nu putea fi vorba. Ei au fost siliţi să plece din Pelopones şi să-şi scadă activitatea politică şi militară. Liga beoţiană continua să existe, dar de la ea s-a desprins un şir de polisuri ale Greciei Centrale, şi rolul ei în treburile greceşti s-a redus.

Sparta a rezistat inamicului, însă acum ea s-a transformat doar în unul din polisurile Peloponesului cu o influenţă foarte limitată. Lupta dintre Sparta şi Teba din anii 70—60 ai secolului al IV-lea î. e. n. a dus la slăbirea lor reciprocă.

După desfiinţarea Ligii peloponesiace şi slăbirea Beoţiei în anii 60—50 ai secolului al IV-lea î. e. n. o mare putere politică în Grecia devine cea de-a doua Ligă maritimă ateniană, a cărei influenţă a sporit în Grecia. Neavînd în jurul său rivali serioşi, Atena a hotărît să revină la politica sa de mare putere. Pe teritoriul unui şir de aliaţi (Samos, Sestos, Potideea) au fost strămutaţi în calitate de cleruhi cîteva mii de atenieni nevoiaşi. Atena a început să ceară de la aliaţii săi majorarea cotizaţiilor, o serie de dezbateri judiciare ale aliaţilor au fost transmise judecătoriilor ateniene.

Atena făcea încercări de a-şi activiza politica externă. Ea şi-a restabilit flota pînă la 250 de triere şi a repartizat-o în diferite regiuni ale Mării Egee. Întreţinerea flotei, a echipajului şi hopliţilor costa scump, iar posibilităţile financiare ale Atenei erau limitate. În aceste condiţii unii strategi atenieni admiteau abuzuri, jefuirea populaţiei, iar aceasta ducea la nemulţumirea aliaţilor. Chiar şi în interiorul Atenei domnea neliniştea. În anii 60 ai secolului al IV-lea î. e. n. s-a răspîndit un val de procese politice, ca urmare a cărora mulţi oameni politici şi militari eminenţi au fost condamnaţi la moarte sau exilaţi. Nemulţumirea aliaţilor de politica de mare stat promovată de Atena s-a transformat într-o răscoală, denumită Războiul aliaţilor (anii 357—355 î. e. n.). Astfel de aliaţi cu influenţă ai Atenei cum erau Chiosul, Rhodosul, Cosul, Byzanţul, Calchedonulu şi altele, şi-au unit forţele, au creat o flotă puternică (pînă la 100 de triere) şi au pornit acţiuni militare împotriva Atenei. Acţiunile militare s-au concentrat în temei în strîmtorile, prin care trecea calea comercială de importanţă vitală pentru Atena, ce o lega cu bazinul Mării Negre. Timp de circa doi ani Atena făcea mereu încercări de a-i supune pe aliaţii rebeli, dar în cele din urmă a suferit eşec. Ea a fost nevoită să recunoască autonomia majorităţii aliaţilor săi (anul 355 î. e. n.). Cea de-a doua Ligă maritimă ateniană şi-a încetat de fapt existenţa (în mod oficial ea a fost dizolvată în anul 338 î. e. n.)...

Odată cu destrămarea celei de-a doua Ligi maritime ateniene a fost desfiinţată ultima alianţă mare a polisurilor greceşti, în cadrul căreia era posibilă o anumită tihnă şi o dezvoltare mai favorabilă a economiei şi culturii. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. Grecia Balcanică reprezenta o multitudine de polisuri diferite ca mărime, care se aflau dacă nu în relaţii duşmănoase, apoi cel puţin încordate. Ele încheie tratate de pace care curînd sînt anulate, în orice moment pot izbucni acţiuni militare. Zigzagurile politice ale oraşelor greceşti sînt greu de prezis. De aceste relaţii din timpul haosului politic din Grecia a profitat cu iscusinţă regele persan şi satrapii săi din Asia Mică, care încep să se amestece obraznic în treburile interne ale polisurilor greceşti. Aceasta le-a produs un sentiment de adîncă indignare politicienilor greci mai clarvăzători. Starea de anarhie politică, ura generală şi războaiele permanente dintre polisuri purtate deseori din motive neînsemnate sînt o mărturie a crizei serioase a sistemului de relaţii reciproce dintre polisuri, care completa criza bazelor polisului grecesc ca atare.

Situaţia generală din Grecia de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. a descris-o bine oratorul grec Isocrate: «Pe mare gospodăresc piraţii, oraşele sînt cucerite de mercenari, iar cetăţenii, în loc să lupte cu alţii pentru ţara lor, luptă între ei în interiorul oraşului.

Din cauza schimbărilor dese a conducerii, locuitorii oraşelor se află într-o mai mare stare de nelinişte decît exilaţii. Şi toţi sînt atît de departe de libertate şi de independenţa politică, încît unele state se află sub puterea tiranilor, alte state sînt stăpînite de străini, unele sînt ruinate, asupra altora au devenit stăpîni barbarii».

Cugetătorii greci cu vederi progresiste, martorii oculari ai situației dificile din polisurile grecești căutau chinuitor căi de ieșire din ea. După cum s-a mai menționat, Platon și Aristotel elaborau proiecte de ieșire a polisurilor din criză cu ajutorul unor reforme serioase ale structurii lor interne. Însă existau proiecte și de altă natură. Unul din aceste proiecte a fost propus de Isocrate. După părerea lui, însănătoșirea situației generale din Grecia, depășirea stării de criză sînt posibile prin revenirea la relațiile normale dintre unele polisuri, încetarea războaielor distrugătoare necontenite, unificarea militaro-politică și economică a Greciei. Grecia unificată trebuie să-și soluționeze dificultățile interne pe seama cuceririi de noi teritorii de la regele persan. Pentru cucerirea de noi pămînturi putea fi trimisă populația de prisos, adversarii politici, ce vor putea obține bogății mari. După părerea lui Isocrate, toate aceste măsuri trebuie să amelioreze situația generală din Grecia, să-i asigure liniștea și bunăstarea.

Dar cum puteau fi unite polisurile grecești ce se dușmăneau între ele? Încercările celor mai puternice state grecești, precum erau Atena, Sparta, Teba, nu s-au încununat de succes. Printre polisurile grecești de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. Isocrate nu vedea nici unul, care ar fi putut deveni centru al acestei alianțe. Însă dacă în Grecia un astfel de centru nu s-a găsit, apoi, după părerea lui Isocrate, el putea deveni Macedonia, care pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. s-a transformat într-un stat dezvoltat, puternic și bine orînduit, ce pretindea la rolul de hegemon în Grecia.

Capitolul XVIII
ASCENSIUNEA MACEDONIEI ȘI INSTAURAREA HEGEMONIEI MACEDONENE IN GRECIA

1. Triburile tracice în secolele V-IV î. e. n. În destinele politice ale Greciei Balcanice din secolele V-IV î. e. n. un mare rol au avut două regiuni vaste ale Peninsulei Balcanice — Tracia și Macedonia, populate respectiv de triburi tracice și macedonene.

Numeroasele triburi tracice (odrișii, moesii, bisalții, sapeii, aștii, oribalii etc.) ocupau un vast teritoriu la sud de fluviul Dunărea și pînă la țărmul Mării Egee la sud; hotarele lor la vest erau rîul Strymon, la est — țărmurile Mării Negre. După condițiile naturale Tracia se împarte în două: regiunile muntoase de nord și partea de sud ce se mărginește cu Marea Egee și reprezintă un șes deluros cu soluri fertile, pădure cu lemn bun pentru construcții și considerabile zăcăminte minerale (regiunea Pangeu). Tracia meridională era strîns legată cu lumea polisurilor grecești. Însă din secolul al VIII-lea î. e. n. grecii au apreciat condițiile favorabile din Tracia meridională, Maroneea), au început explorarea renumitelor mine din Pangeu și Maroneea), au început explorarea renumitelor mine din Pangeau și au stabilit contacte strînse cu triburile tracice de sud. Variatele legături cu polisurile grecești înalt dezvoltate contribuiau la accelerarea proceselor dezvoltării social-economice, politice și culturale a tribu-

rilor tracice, la descompunerea relațiilor gentilice, la formarea societății timpurii de clasă și statalității triburilor tracice.

În secolele VII—V î. e. n. în cadrul triburilor tracice se evidențiază o pătură a aristocrației, ce poseda loturi întinse de pămînt, grupe de sclavi, cirezi de vite; pe cîmpurile ei muncesc rubedenii dependente de ea. În cadrul triburilor odrișilor, unul dintre cele mai dezvoltate triburi tracice, care trăia în partea de sud-est a Traciei, în secolul al V-lea î. e. n. apare societatea timpurie de clasă și statul. Fondatorul statului odrișilor a fost conducătorul Teres (anii 70—60 ai secolului al V-lea î. e. n.), care și-a supus un șir de triburi tracice de sud, precum și unele orașe grecești, silindu-i să plătească tribut. Sitalces (anii 431—424 î. e. n.), fiul și succesorul său, a extins hotarele regatului înspre nord și vest, ducea o luptă activă cu regele macedonean și s-a încadrat în politica greacă, intrînd în Războiul peloponesiac de partea Atenei. Între Atena și Sitalces s-au stabilit trainice relații de colaborare economică și politică, fiilor regelui li s-au oferit din partea atenienilor un dar rar — lor li s-au acordat drepturi cetățenești. Situația regatului odrișilor a continuat să se consolideze pe timpul regilor Seuthes I (anii 424—410 î. e. n.), Medoc I (anii 405—391 î. e. n.) și Cotys I (anii 383—359 î. e. n.). Regii odrișilor băteau monede proprii, în vistieria lor venea tributul plătit de orașele grecești de pe litoral, ceea ce mărturisea nu numai despre puterea guvernatorului, dar și despre dezvoltarea comerțului tracic, despre consolidarea economiei statului în ansamblu. Ca și mai înainte unul dintre principalii parteneri ai regilor odrișilor era Atena, care deseori se amesteca în treburile lor interne. Încercarea Atenei de a-și restabili influența politică în nordul Egeidei la sfîrșitul anilor 70—începutul anilor 60 ai secolului al IV-lea î. e. n. în legătură cu formarea celei de-a doua Ligi maritime ateniene a dus la agravarea relațiilor cu regii odrișii, chiar pînă la deschiderea unor acțiuni militare. Unul din rezultatele războiului ateno-tracic din anii 360—357 î. e. n. a fost slăbirea și dezmembrarea Regatului odrișilor în trei părți în frunte cu cei trei fii ai regelui Cotys I. Curînd însă între odrișii și Atena au fost restabilite relațiile tradiționale de prietenie în fața unui nou adversar puternic, care îi amenință atît pe unii, cît și pe ceilalți. Acest adversar devine Regatul macedonean ce se întărea.

2. Macedonia în secolul al V-lea — prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. Macedonia ocupa un teritoriu vast în partea de nord-vest a bazinului egeic, la nord de Tessalia și la sud-vest de Tracia. După relief și condițiile naturale Macedonia se împarte în regiunea internă de munte și regiunea inferioară de litoral. Dacă raioanele muntoase erau potrivite pentru creșterea animalelor, apoi regiunile de șes de lîngă mare erau destul de favorabile pentru agricultură. Așezarea geografică avantajoasă a Macedoniei la intersecția căilor ce duceau din Grecia septentrională în Tracia, Illyria și spre strîmtori era un factor important al dezvoltării economice a țării. În munții Macedoniei creșteau păduri cu lemn bun pentru construcții navale, care se exporta în multe polisuri ale bazinului egeic, inclusiv în Atena.

La începutul secolului al V-lea î. e. n. în Macedonia iau naştere relaţii timpurii de clasă, şi prima statalitate. Aristocraţia macedoneana bogată şi cu influenţă trăia în comunităţi gentilice, dispunea de vaste domenii funciare, de bogate resurse materiale, forma anturajul cel mai apropiat al regelui macedonean, sfatul acestuia şi se numea hetairoi («tovarăşi») ai regelui, fapt ce accentua situaţia ei socială înaltă. Regele era ales dintre membrii unui neam de aristocraţi de către hetairoi. Începînd cu secolul al VI-lea î. e. n., regii erau aleşi din ginta Argeazilor. Cîrmuind în regiunile lor în calitate de prinţi independenţi, aristocraţii limitau puterea regelui macedonean, care la începutul secolului al V-lea î. e. n. avea în mare măsură caracter nominal.

În secolul al V-lea î. e. n. o mare influenţă asupra dezvoltării societăţii macedonene şi a statului aveau polisurile greceşti, cu care regii macedoneni stabilesc diferite relaţii. În timpul războaielor medice Macedonia nimerise în epicentrul multor evenimente militare. În timpul invaziei lui Mardonios şi a lui Xerxes regele macedonean Alexandru I (anii 498—454 î. e. n.), neavînd forţe pentru a opune rezistenţă puterii perşilor, a fost nevoit să recunoască puterea regelui persan, să-i pună la dispoziţie armata şi produse alimentare. După înfrîngerea perşilor Alexandru promovează o politică de apropiere de oraşele greceşti şi contribuie la răspîndirea în Macedonia a culturii greceşti, pentru care fapt a fost denumit «Filelenul». Stabilirea legăturilor strînse cu lumea greacă era una din laturile politicii mult mai ample promovate de Alexandru în vederea dezvoltării economice a ţării şi centralizării ei, consolidării autorităţii regale. El purta reuşit războaie cu prinţii independenţi ai Macedoniei muntoase, tinzînd să-i supună. Dîndu-şi bine seama de marea importanţă a comerţului maritim pentru dezvoltarea economică a Macedoniei, Alexandru I a pornit lupta împotriva coloniilor greceşti de pe Peninsula Chalcidică, care barau ieşirea Macedoniei la mare.

În decursul luptei împotriva oraşelor calcidice Alexandru s-a ciocnit de interesele Atenei, ceea ce a făcut să crească încordarea dintre ele. Politica clarvăzătoare de dezvoltare economică a ţării şi de centralizare a statului a fost continuată de succesorii lui Alexandru I. Deosebit de insistent şi ferm o promova regele Archelaos (anii 419—399 î. e. n.). «Ajungînd rege,— spunea Tucidide,— Archelaos a zidit cetăţile ce sînt acum în Macedonia, a tăiat drumuri drepte şi a făcut celelalte pregătiri trebuitoare pentru război: cai, arme, material trebuincios pentru arme mai mult decît toţi cei opt regi, care fuseseră pînă la dînsul». Archelaos a întemeiat noua capitală Pella, care era situată pe o cîmpie nu departe de mare, mutîndu-şi reşedinţa mai aproape de regiunile dezvoltate din punct de vedere economic ale statului. Regele macedonean a profitat de situaţia grea a Atenei din perioada finală a Războiului peloponesiac, a încheiat cu ea o alianţă şi a obţinut ca Atena să recunoască unele cuceriri de pe Chalcidica şi din nordul Tessaliei. După omorul lui Archelaos politica lui a fost continua-

tă de alți regi macedoneni. Un rol deosebit de mare în consolidarea Macedoniei, în transformarea ei în cel mai puternic stat din lumea greacă l-a jucat regele macedonean Filip al II-lea, eminent om politic, diplomat și comandant de oști.

3. **Ascensiunea Macedoniei pe timpul lui Filip al II-lea (anii 359—336 î. e. n.).** Filip al II-lea a dus la bun sfîrșit politica predecesorilor săi de consolidare a Macedoniei și de centralizare a conducerii statului. Unele măsuri luate de foștii regi în vederea consolidării puterii centrale au fost unificate de el într-un sistem unitar, dîndu-le un sfîrșit logic. Iată de ce tradiția antică anume lui Filip al II-lea îi atribuie efectuarea unei serii de diferite reforme, în urma cărora Macedonia se transformă într-unul din cele mai puternice state nu numai din lumea greacă, dar devine rivală a statului persan mondial. Filip al II-lea a favorizat în primul rînd dezvoltarea economică a Macedoniei. El a apreciat însemnătatea economică a centrelor orășenești și a început să întemeieze pe teritoriul Macedoniei orașe noi, strămutînd încolo populația sătească din așezările tribale. Aceste orașe noi (de exemplu orașul Philippi) se construiesc în puncte importante din punct de vedere strategic și devin nu numai centre economice, dar și militaro-strategice. O atenție deosebită Filip al II-lea a acordat explorării zăcămintelor de minereuri, extragerii fierului pentru înarmare. Cucerind bogatele mine din munții Pangeu și accelerînd explorarea lor, Filip primea pînă la o mie de talanți aur pe an. Aceasta i-a permis să înceapă baterea pe scară largă a monedei de aur. Dispunînd de rezerve colosale de monede de aur și de argint, regele macedonean putea interveni activ în operațiile comerciale din lumea egeică, din bazinul Mării Negre și din întreaga Mediterană Orientală. În legătură cu necesitatea de a crea o flotă mare a sporit explorarea lemnului pentru construcții navale, rășinei, gudronului, iar construcțiile navale devin o producție înfloritoare.

Deosebit de mari au fost transformările făcute de Filip al II-lea în arta militară a Macedoniei. Cîțiva ani Filip al II-lea a trăit în Grecia, la Teba, și cunoștea bine atît calitățile bune, cît și deficiențele organizării militare grecești. Reforma militară a lui Filip avea drept scop unirea laturilor puternice ale organizării militare grecești și ale celei macedonene. În locul armatei neregulate de hopliți, dezorganizate și slab instruite care era adunată de la caz la caz, sau al mercenarilor capricioși Filip al II-lea și-a completat armata din rîndurile agricultorilor macedoneni liberi, care erau recrutați după circumscripții teritoriale pe cîțiva ani, în decursul cărora ei căpătau o instruire și o pregătire specială.

Au fost introduse schimbări în formația genului de bază al oastei — pedestrimea dotată cu armament greu. Dacă comandanții de oști greci își orînduiau formațiile de luptă într-o singură falangă, ce avea uneori pînă la o mie de ostași în front și 12 rînduri în adîncime, Filip al II-lea a împărțit formația în cîteva falange, aranjate la distanțe mici una de alta, dar nu se contopeau într-o singură formație. Aceasta mărea capacitatea de manevră și

simplifica regruparea formației în timpul luptei. Ostașii din falangă erau înarmați cu suliți mai lungi decît ale hoplîților greci, iar aceasta făcea să crească lovitura de șoc a pedestrimei. La formația de bază a falangei erau atașate subunități speciale de scutieri (hipaspiști), peltaști, lăncieri și arcași, a căror sarcină principală era de a da lovitura de preîntîmpinare asupra dușmanului care se apropia, de a se retrage la flancuri, eliberînd locul pentru atacul hotărîtor al falangei și totodată de a asigura apărarea flancurilor ei.

Unul din cele mai importante roluri în structura armatei macedonene revenea călărimii dotate cu armament greu, în care slujea aristocrația macedoneană — hetairii. Filip nu numai că a păstrat, dar și a ridicat însemnătatea călărimii, care, din detașamente pur auxiliare în armatele grecești, s-a transformat într-un gen special de arme, capabil nu numai să colaboreze cu falanga, dar și să rezolve sarcini de sine stătătoare. În componența armatei macedonene se aflau complexe de instalații aruncătoare (catapulte, baliste ș. a.), spărgătoare de ziduri și mașini de asediu, cu ajutorul cărora puteau fi luate prin asalt orașele bine întărite.

Așadar, structura armatei macedonene presupunea evidențierea unor genuri de arme speciale, colaborarea strînsă dintre ele și manevrarea lor în luptă, ceea ce înainta cerințe sporite față de corpul de comandă și de instruirea ostașilor. În acest scop în armata sa Filip a introdus sistemul de antrenări și exerciții permanente (vara și iarna). După reformele înfăptuite de Filip armata macedoneană s-a transformat în una din cele mai desăvîrșite armate ale timpului.

Filip a reorganizat și conducerea de stat. În primul rînd a fost lichidat sistemul de regate semiindependente. O mare parte din aristocrația macedoneană a fost chemată la curte și a format personalul de la curte al regelui, care se supunea voinței sale. Impărțind între aristocrați posturile de stat și militare, regele îi făcea astfel dependenți de puterea centrală. Componența aristocrației macedonene a fost lărgită pe seama unor oameni noi talentați care nu proveneau din viță nobilă și datorau această promovare regelui. Din rîndurile tineretului aristocrat Filip a creat un corp special de paji — soldați tineri din garda regelui, pe care îi educa în spiritul devotamentului față de el și totodată îi considera drept ostatici. Toate aceste măsuri au contribuit la centralizarea conducerii de stat și la creșterea puterii regale.

Ca urmare a acestor reforme în secolul al IV-lea î. e. n. Macedonia s-a transformat într-un stat foarte puternic din Peninsula Balcanică și a început să se amestece activ în relațiile dintre polisurile grecești, urmărind scopurile sale.

4. Lupta lui Filip al II-lea pentru instaurarea hegemoniei macedonene în Grecia. Filip al II-lea a fost un politician prudent. El își punea sarcini reale în politica externă și le soluționa. Aceste sarcini erau dictate de condițiile concrete în care se afla Macedonia în lumea greacă agitată. În primii cinci ani de domnie

Filip al II-lea, fiind preocupat de realizarea principalelor reforme, își propunea sarcini destul de modeste, asigurarea hotarelor de nord împotriva năvălirii ilirilor și tracilor, pe de o parte, și extinderea influenței sale asupra orașelor grecești din Peninsula Chalcidica, pe de alta. Încă de pe atunci Filip al II-lea a dat dovadă de o artă diplomatică excepțională—de a folosi diverse mijloace pentru atingerea scopurilor sale. Astfel, cu tracii el a obținut armistițiu prin mituire, pentru a lupta împotriva ilirilor războinici, care îi pustiau permanent teritoriul de la nord-vest, el a încheiat alianță cu căpetenia unui mic trib al molosilor, căsătorindu-se cu fiica acestuia Olimpiada. Ilirii au fost zdrobiți și au cerut pace.

În lupta împotriva puternicei alianțe a orașelor calcidiene în frunte cu Olynth cu prețul unor cedări Filip și-a asigurat susținerea din partea Atenei. Realizîndu-și scopurile, în curînd Filip al II-lea își schimbă politica: el a asediat orașul Amphipolis important din punct de vedere strategic, la care pretindea Atena, și peste puțin timp l-a cucerit, de astă dată sprijinindu-se pe alianța cu Olynthul. Pe la mijlocul anilor 50 ai secolului al IV-lea î. e. n. Filip a început să înainteze spre est de-a lungul litoralului tracic al Mării Egee. El a pus stăpînire pe raionul bogat al renumitelor mine Pangeu și a fondat aici orașul Philippi, care deținea supremația în împrejurimi. Pătrunderea activă a Macedoniei în Chalcidica și în regiunile maritime ale Traciei i-a făcut pe regii traci, Confederația Chalcidică în frunte cu Olynthul și pe Atena să se unească. Atena, însă, fiind antrenată în război cu aliații săi, nu le-a putut acorda cine știe ce ajutor, iar oastea tracilor a fost distrusă de către macedoneni. La sfîrșitul anilor 50 ai secolului al IV-lea î. e. n. Confederația Chalcidică fusese izolată și nu mai prezenta un pericol serios pentru Macedonia. O parte din pămînturile ei au fost cucerite de către Filip.

Întărindu-și hotarele de nord și pozițiile în Chalcidica, Filip începe o nouă etapă a politicii sale de cotropire — amestecul în treburile Greciei Centrale. El a profitat cu iscusință de situația politică complicată, ce se crease în lumea greacă la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. în legătură cu criza polisului ca sistem politic: ligile orașelor grecești se destramă, orașele poartă războaie nesfîrșite, care slăbesc părțile beligerante. Unul dintre aceste războaie, ce a izbucnit dintr-un motiv neînsemnat și treptat a atras în orbita sa o mulțime de orașe grecești, a fost Războiul sacru (anii 355—346 î. e. n.). Drept pretext pentru declanșarea acțiunilor militare a servit cucerirea de către focidieni a unui sector de frontieră nu prea mare, ce aparținea templului lui Apollon din Delfi. Focidienii au fost învinuiți de sacrilegiu. În apărarea lăcașului sfînt panelenic s-a ridicat Teba. Focidienii, la rîndul lor, și-au exprimat dreptul de a conduce lăcașul sacru al lui Apollon, au năvălit pe neașteptate în Delfi și au capturat comorile uriașe adunate în templu timp de cîteva sute de ani și care atingeau suma colosală de 10 mii de talanți aur și argint. Pentru a-și apăra drepturile

asupra orașului Delfi, pe acești bani strategul focidian Philomelos a recrutat o armată de mercenari de 20 mii de hopliți. În atmosfera excitabilă de la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. conflictul local se transformase curînd într-un război panelenic, căpătînd denumirea de Război sacru. De partea Tebei au trecut unele orașe ale Tessaliei, Locridei. Locuitorii Focidei erau susținuți de Sparta și Atena. Acțiunile militare erau desfășurate în temei de mercenari și reprezentau numeroase ciocniri nu prea mari în diferite locuri ale Greciei Centrale. În timpul acțiunilor militare părțile beligerante căutau aliați, iar aceasta crea pentru Filip prilej favorabil pentru a interveni în treburile Greciei. Cîntărind minuțios toate împrejurările, Filip al II-lea hotărî să treacă de partea apărătorilor sanctuarului panelenic al lui Apollon. Era greu să te împotrivești acestei intervenții neașteptate pentru greci a regelui macedonean și lui Filip i s-a oferit o anumită libertate de acțiune. Regele macedonean și-a adus armata în Tessalia și a început să cucerească orașele tessaliene care îi susțineau pe focidieni. În anul 352 î. e. n. Filip a distrus completamente armata focidienilor, ce acționa în Tessalia. Demonstrîndu-și dragostea față de zeul Apollon, al cărui ocrotit se considera Filip, el a ordonat să fie înecați în mare 3 mii de prizonieri focidieni, iar corpul comandantului lor să fie răstignit pe cruce.

Această victorie a sporit autoritatea regelui macedonean ca ocrotitor al templului lui Apollon și a justificat amestecul lui în treburile grecești. Tessalia a fost nevoită să recunoască supremația lui Filip. El a fost declarat comandant al armatei neregulate generale din Tessalia și a primit dreptul de a disloca garnizoanele macedonene în orașele importante din punct de vedere strategic ale Tessaliei. Creșterea rapidă a popularității lui Filip în Grecia și amestecul lui activ în treburile ei au început să trezească neliniștea întemeiată a Atenei. Tinzînd să bareze calea armatei macedonene spre Grecia Centrală, atenienii au ocupat defileul de la Termopile și l-au blocat pe Filip în Tessalia. Suferind înfrîngere în încercarea de a pătrunde în Grecia Centrală, Filip a revenit la cuceririle de pe Chalcidica și din sudul Traciei. După o minuțioasă pregătire el a năvălit prin surprindere asupra centrului Ligii Chalcidice — orașul Olynth. Atenienii au făcut o încercare de a sprijini Olynthul și au trimis în ajutor orașului asediat 17 triere, 300 de călăreți și 4 mii de hopliți. Filip, însă, reușise să cucerească orașul încă pînă la sosirea acestui ajutor. Olynthul, unul din cele mai mari orașe grecești, a fost distrus pînă-n temelii și părăsit de locuitorii lui (anul 348 î. e. n.). Liga Chalcidică a fost lichidată, iar însăși Chalcidica a recunoscut puterea regelui macedonean.

Obținînd succese mari în Chalcidica și pe țărmul tracic, Filip a căpătat libertate de acțiune pentru un nou amestec în evenimentele Războiului sacru ce continua. Atena a trebuit să se împace cu pierderea influenței sale în Chalcidica și în sudul Traciei și, vrînd să-și salveze rămășițele influenței sale în Propontida, în special

posesiunile din Chersonesul Tracic, a încheiat cu atotputernicul Filip un tratat de pace (așa-numita Pace a lui Philocrates din anul 346 î. e. n.). Regele macedonean a profitat de ieșirea din război a Atenei și își continua amestecul în treburile Greciei Centrale. El a profitat în special de invitația Tebei, a introdus puternica sa armată pe teritoriul Focidei și i-a silit pe focidieni să capituleze. Lui Filip i-au fost cedate toate centrele fortificate ale Focidei, inclusiv controlul asupra defileului de la Thermopyle — important punct strategic. Războiul sacru distrugător, care a durat aproape 10 ani, s-a terminat în anul 346 î. e. n. Drept urmare a avut loc slăbirea continuă a polisurilor grecești, pe de o parte, și întărirea influenței regelui macedonean — pe de altă parte. El a devenit nu numai stăpîn pe Chalcidica și sudul Traciei, dar și hegemon, al Tessaliei, membru al amfictioniei delfice (alianța polisurilor grecești — protectoare ale templului lui Apollon din Delfi), căpătînd astfel posibilitatea legitimă de a se amesteca în treburile Greciei Centrale.

5. Lupta dintre partidele promacedonene și antimacedonene din Atena. Activitatea lui Demostene. Instaurarea hegemoniei macedonene în Grecia. Consolidarea la sfîrșitul anilor 50 — începutul anilor 40 ai secolului al IV-lea î. e. n. a marii puteri macedonene a pus în fața regelui macedonean sarcini noi: acum Filip al II-lea avea reala posibilitate de a instaura hegemonia macedoneană în întreaga Grecie, cel puțin de a supune influenței sale politice multe orașe din Grecia Balcanică.

În fața polisurilor grecești, a opiniei publice a grecilor s-a ridicat cu toată acuitatea chestiunea: ce atitudine trebuie să ia ele față de planurile de cotropire ale lui Filip, ce vor aduce ele orașelor grecești libere. Face oare să organizeze o rezistență dîrză cuceritorului macedonean, precum o făcuse cîndva împotriva invaziei regelui persan Xerxes sau, poate, să se supună puterii armelor macedonene, să recunoască hegemonia asupra lor a lui Filip al II-lea? Aceste probleme au produs o delimitare bruscă în lumea greacă. Unele polisuri (de exemplu în Tessalia) s-au supus benevol lui Filip, altele s-au pronunțat categoric împotriva dominației macedonene. În interiorul polisurilor grecești, în multe orașe domnea neînțelegerea, au început a se forma grupări politice promacedonene și antimacedonene, ce au pornit între ele o luptă crîncenă. Lupta dintre grupările promacedonene și antimacedonene a luat forme mai acute în Atena, cel mai mare stat din Grecia Balcanică.

Filip al II-lea își susținea în fel și chip adepții din orașele grecești, în primul rînd furnizîndu-le darnic bani. Însă puterea grupărilor promacedonene se baza nu numai pe susținerea directă sau indirectă din partea lui Filip. Printre adepții regelui macedonean erau mulți dintre acei care considerau că stabilirea dominației macedonene va fi convenabilă intereselor lor. Exponentul stărilor de spirit ale acestei categorii de cetățeni în Grecia, și în primul rînd la Atena, a fost oratorul atenian cu prestigiu Isocrate. Urmărind dezvoltarea crizei polisului grecesc, acutizarea luptei în-

terne, haosul politic şi lipsa de securitate în lumea greacă, Isocrate considera că unificarea Greciei fărîmiţate în jurul Macedoniei puternice, războiul comun al grecilor şi macedonenilor împotriva Statului Persan va crea posibilităţi favorabile pentru soluţionarea tuturor problemelor acute ale grecilor, pentru depăşirea crizei polisului grecesc, ce a cuprins Grecia la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. «Ce faimă vei avea,— spunea Isocrate, adresîndu-se lui Filip,— dacă vei realiza toate acestea şi dacă în primul rînd vei încerca să zdrobeşti definitiv acest regat (Persan.— *Red.*), sau, cel puţin, să cucereşti cît mai mult pămînt şi să ocupi Asia, cum se zice, de la Cilicia pînă la Sinope, în afară de aceasta, să fondezi pe aceste teritorii oraşe şi să-i stabileşti cu traiul acolo pe cei care rătăcesc acum din cauza lipsei de mijloace necesare de trai şi aduc daune celora care le nimeresc în cale». Clasa dominantă a polisurilor greceşti avea nevoie de o putere autoritară, care ar putea atenua încordarea socială, întări ordinea internă, ce a fost zdruncinată din cauza crizei. Ce-i drept, pentru acest lucru trebuia să-ţi sacrifici independenţa şi să te supui voinţei cuceritorului, însă o anumită parte a clasei dominante considera că e posibil să accepte aceste condiţii.

Isocrate era inspiratorul şi exponentul stărilor de spirit ale adepţilor hegemoniei macedonene în lumea greacă. Practic, conducători ai grupării promacedonene erau oratorii atenieni şi oamenii politici cu prestigiu Eubulos, Eschine, Focion ş. a. Anume sub influenţa lor nemijlocită şi conform propunerilor lor Adunarea poporului de la Atena adopta hotărîri convenabile lui Filip, de exemplu, condiţiile avantajoase ale tratatului de pace ce a pus capăt Războiului sacru (aşa-numita Pacea lui Philocrates din anul 346 î. e. n.), a recunoscut toate cuceririle lui Filip în Tracia şi l-a inclus pe Filip în componenţa amfictioniei delfice ş. a. Tinzînd să slăbească puterea rezistenţei militare opuse de Atena Macedoniei, Eubul (el se ocupa de finanţele statului) se împotrivea cu înverşunare tuturor propunerilor referitoare la strîngerea de mijloace suplimentare pentru apărarea Atenei, afirmînd demagogic că aceasta va duce la reducerea sumelor de bani distribuite populaţiei, ce se practica la Atena. Adepţii grupării promacedonene împiedicau trimiterea de ajutor militar aliaţilor Atenei care erau atacaţi de Filip. Astfel, bunăoară, în timpul asediului de către macedoneni a oraşului Olynth, bine întărit, tărăgănarea în ce priveşte trimiterea de ajutor a dus la cucerirea şi distrugerea acestui oraş înfloritor al Chalcidicei, unul dintre adeversarii periculoşi ai lui Filip. Filip îi copleşea cu daruri pe adepţii săi de la Atena, pur şi simplu îi mituia. «Voi aţi primit aur, voi aţi trădat patria,— spunea Demostene, adresîndu-se lui Eschine.— Nu în zadar Eschine a fost văzut, cum odată noaptea a ieşit din casa în care se afla Filip. Chiar şi la plecarea soliei Eschine a avut cu Filip o întîlnire de o zi şi o noapte. Ca trădător al Focidei, Traciei, Thermopylelor, Hellespontului, într-un cuvînt, al tuturor poziţiilor importante, Eschine merită moarte de nenumărate ori».

Printre cetățenii atenieni exista, însă, și o altă grupare politică cu influență — cea antimacedoneană, condusă de marele orator Demostene, de oratorii și oamenii politici Hiperide și Licurg. Această grupare exprima interesele păturilor largi ale cetățenilor atenieni, care aveau temeri că supunerea față de Filip, pierderea independenței Atenei vor duce la prăbușirea democrației atenience, la lipsirea de acele avantaje considerabile, pe care le oferea orînduirea democratică cetățenilor de rînd. «El (Filip al II-lea.—*Red.*) urăște mai mult ca orice instituțiile noastre libere... el știe doar foarte bine că, dacă va supune puterii sale toate popoarele, el nu va stăpîni sigur pe careva atîta timp, cît la voi (atenienii) există conducerea democrată».

Programul politic al lui Demostene și al adepților lui consta în mobilizarea tuturor forțelor și mijloacelor împotriva lui Filip: construirea unei flote puternice, pregătirea unei armate neregulate de cetățeni la Atena, crearea unei ligi de multe polisuri grecești, unirea tuturor forțelor împotriva lui Filip. Pentru a realiza acest program Demostene a desfășurat o activitate energică. În cuvîntările sale politice împotriva lui Filip (ulterior ele au fost numite «Filipice») Demostene demasca intențiile agresive ale regelui macedonean, dezvăluia uneltirile și intrigile lui, îndreptate spre scindarea polisurilor grecești, caracterul fățarnic al propunerilor lui de pace. El îi convingea pe cetățeni să-și concentreze toate forțele pentru întărirea capacității militare atenience, în special insista ca banii destinați pentru distracții să fie distribuiți pentru necesitățile apărării, să fie stabilite cotizații suplimentare din partea cetățenilor. Demostene a plecat în Peloponez, la Teba, străduindu-se să unească polisurile grecești ce se dușmăneau într-o ligă unică în fața agresiunii macedonene.

Acțiunile energice ale lui Demostene și ale adepților lui au dat rezultate. A fost completată vistieria militară, în ea au fost depuși așa-numiții bani pentru distracții, o mare parte din cetățeni au fost uniți în grupe speciale (simmorii), care urmau să echipeze corăbii de război. Au fost depășite vechile divergențe dintre Atena și Teba. De partea Atenei împotriva lui Filip au trecut Bizanțul, Rhodosul, Chiosul și Eubeea. Orașele peloponesiace parțial susțineau Atena, parțial au declarat neutralitate, ceea ce constituia o victorie diplomatică a atenienilor. În însăși Atena antimacedonenii acționau cu succes împotriva adepților grupării promacedonene. Fiind învinuiți de corupere, Eschine și Philocrate au fost dați în judecată. Eschine a reușit cu mare greu să se justifice, iar Philocrate, simțindu-și vina și fiind sigur că va fi condamnat, a fugit din Atena.

Astfel, spre sfîrșitul anilor 40 ai secolului al IV-lea î. e. n. planurilor de cotropire ale lui Filip i se opunea o puternică coaliție a polisurilor grecești cu Atena în frunte. Situația lui Filip deveni foarte complicată. Apreciindu-și în mod realist situația și mobilizîndu-și forțele, Filip hotărî să dea Atenei și coaliției conduse de ea o lovitură pe cel mai vulnerabil sector al ei, și anume în strîmtori. Prin Bospor și Dardanele trecea calea comercială de im-

portanță vitală ce lega Grecia Balcanică cu bazinul Mării Negre. Închiderea acestei căi, supremația asupra ei îl făcea pe Filip stăpîn al celei mai principale artere economice a Greciei. Filip a cucerit aproape toată Tracia meridională, a întemeiat acolo orașe noi, populîndu-le cu originari din Macedonia și transformîndu-le în centre fortificate. Înaintînd spre strîmtori, în anul 340 î. e. n. Filip a asediat marele oraș Perinth, iar apoi și orașul Bizanț, important din punct de vedere strategic, ce stăpînea Bosporul tracic. Atenienii au apreciat imediat seriozitatea situației. În ajutor Perinthului și Bizanțului a fost trimisă o escadră puternică, trupe de mercenari, muniții și produse alimentare. Ajutorul energic din partea Atenei și aliaților ei a salvat Perinthul și Bizanțul. Filip a fost silit să ridice asediul, suferind astfel cel mai serios eșec. Pe lîngă aceasta, unul din triburile tracice războinice — tribalii — au năvălit asupra macedonenilor și i-au înfrînt.

Insuccesele lui Filip au fost întîmpinate de dușmanii lui din Grecia cu o mare bucurie, Liga antimacedoneană a orașelor grecești în frunte cu Atena, din care făceau parte Teba, Eubeea, Corintul, Megara, Ahaia și un șir de alte orașe, s-a întărit. Aliații au mobilizat o numeroasă armată neregulată de hopliți de pînă la 40 de mii oameni și o flotă puternică. Ei erau gata să dea o luptă decisivă împotriva lui Filip, să apere pe cîmpul de luptă libertatea și independența orașelor lor.

Bătălia decisivă dintre forțele unite ale grecilor și armata lui Filip al II-lea a avut loc în anul 338 î. e. n. lîngă orașul Cheroneea. Armata neregulată a aliaților depășea numeric armata macedoneană, hoplitii greci, care militau pentru independența orașelor lor, luptau curajos. Demostene a luat parte la luptă ca un simplu hoplit. Lupta de la Cheroneea s-a distins printr-o înverșunare extremă, mult timp soarta bătăliei nu era clară, însă pregătirea mai bună și marea experiență de luptă a macedonenilor, conducerea iscusită de către Filip și de către comandanții săi militari, printre care s-a evidențiat tînărul său fiu Alexandru, au dat rezultatele scontate: victoria finală a repurtat-o Filip.

După zdrobirea totală a armatei grecești neregulate a aliaților la Cheroneea nu mai putea fi vorba de vreo rezistență serioasă opusă Macedoniei. Cu toate acestea Filip a dat dovadă de un mare tact diplomatic și politic în folosirea rezultatelor victoriei sale. El n-a recurs la violență și devastări și s-a comportat destul de moderat cu cei învinși, demonstrînd că nu este un cuceritor crunt și sîngeros, ci un aliat destul de loial al orașelor grecești, care este îngrijorat nu atît de cucerirea, cît de unirea Greciei.

Această politică vicleană i-a asigurat lui Filip susținerea din partea multor orașe grecești, a consolidat pozițiile adepților lui.

În anul 337 î. e. n. din inițiativa lui Filip la Corint a fost convocat congresul general al Greciei, care din punct de vedere juridic trebuia să consolideze afirmarea hegemoniei macedonene asupra Greciei, să definitiveze unirea forțată a Greciei sub conducerea regelui macedonean. La congres a fost organizată Liga pan-

elenică a oraşelor greceşti, iar Filip a fost declarat hegemonul ei. Ca hegemon Filip a devenit comandant suprem al forţelor armate şi conducător al politicii externe. Toate războaiele interne dintre polisurile greceşti au încetat, se declară o pace generală în Grecia, se interzice amestecul în treburile interne, schimbarea orînduirii politice existente, se confirmă inviolabilitatea proprietăţii private, se interzice anularea datoriilor şi o nouă împărţire a pămîntului, confiscarea averii. Se declară lupta împotriva pirateriei şi libertatea navigaţiei pe mare în scopuri comerciale. Cu alte cuvinte, hotărîrile congresului de la Corint au fost în mare măsură dictate de necesitatea de a face faţă situaţiei grele cauzată de criza polisului grecesc. Garanţie a stabilităţii noii orînduiri social-politice şi a securităţii în Grecia devine Macedonia.

În locul polisurilor greceşti nu prea mari, ce se învrăjbeau permanent, a venit o nouă realitate politică: Grecia unită forţat sub stăpînirea macedoneană.

Una din cele mai importante hotărîri ale congresului de la Corint a fost declararea unui război sacru Monarhiei persane. La dispoziţia lui Filip au fost puse puteri şi mijloace mari ale oraşelor greceşti şi ale Macedoniei însăşi.

Întru realizarea hotărîrilor congresului de la Corint în anul 336 î. e. n. Filip al II-lea a expediat în Asia Mică o armată de 10 mii de ostaşi. Curînd după aceasta el însă a fost asasinat de unul dintre oamenii de la curte. Rege al Macedoniei a fost proclamat fiul şi moştenitorul lui — Alexandru, care a devenit totodată şi hegemon al Ligii panelenice. De numele şi activitatea lui Alexandru e legat începutul unei noi etape în istoria Greciei — epoca elenismului.

Capitolul XIX
GRECIA MARE ŞI BAZINUL MĂRII NEGRE

În secolele V—IV î. e. n. o parte organică a lumii greceşti o constituiau oraşele greceşti situate în insula Sicilia şi în partea de sud a Italiei (regiunea Greciei Mari), pe ţărmurile Mării Negre (bazinul Mării Negre).

Istoria Greciei Mari şi a bazinului Mării Nerge s-a împletit strîns cu istoria polisurilor din bazinul egeic. Atît pentru o regiune, cît şi pentru cealaltă sînt specifice trăsături comune de dezvoltare social-economică şi culturală. Însă aşezarea periferică a oraşelor greceşti din Sicilia, Italia meridională şi din bazinul Mării Negre lăsase o urmă deosebită, introdusese factori noi, ce au determinat particularităţile dezvoltării istorice a acestor polisuri. Aceşti factori noi erau următorii: întemeierea de colonii pe locuri noi, de regulă, în mediul triburilor barbare aborigene ce se aflau pe trepte inferioare ale dezvoltării sociale, genera problema relaţiilor reciproce cu ele. Aceste relaţii erau ba paşnice, ba ostile. Coloniştii greci îi puteau folosi pe aborigeni în calitate de lucrători dependenţi sau de sclavi, aristocraţia tribală o puteau include în componenţa ce-

lăţenilor. Grecii le realizau triburilor autohtone articole meşteşugăreşti, obiecte de lux, primind în schimb produse alimentare, animale. La periferia lumii greceşti s-au format state mari, ce pretindeau la dominaţie în regiunea respectivă, inclusiv asupra triburilor aborigene şi coloniilor greceşti. Astfel de state la vest era puternica Cartagina, etruscii, iar în secolul al IV-lea î. e. n.— Republica Romană. În bazinul Mării Negre coloniile greceşti s-au ciocnit cu satrapii perşi, care cîrmuiau Asia Mică, iar pe litoralul de nord al Mării Negre — cu uniunea de triburi scitice.

Sistemul complex de relaţii dintre polisurile greceşti propriu-zise, dintre acestea şi triburile locale, dintre greci şi statele mari de la periferia lumii greceşti determina multe particularităţi ale dezvoltării istorice a oraşelor greceşti din regiunea Greciei Mari şi a bazinului Mării Negre în comparaţie cu Grecia Balcanică.

1. Grecia Mare în secolele V—IV î. e. n. Polisurile greceşti din Italia meridională se transformă la începutul secolului al V-lea î. e. n. în oraşe bogate şi înfloritoare. Solurile Siciliei şi Italiei meridionale s-au dovedit a fi foarte bune pentru cultivarea cerealelor, şi Sicilia se transformă treptat într-un fel de grînar al Greciei Balcanice, ce suferea din cauza lipsei de pîine. Pe versanţii dealurilor nu prea înalte se plantează viţă de vie şi crînguri de măslini, ce dau roade bogate. În oraşe iau fiinţă multe ateliere, ce confecţionează felurite articole de ceramică, haine de lînă, obiecte din bronz, armament, bijuterii. În întreaga regiune a Mediteranei erau slăvite unele oraşe: Tarentul — prin ţesături purpurii, Regiumul — prin şcoala de piese turnate în bronz, Syracuza — prin construcţii navale, Cumae — prin ceramică. Aşezarea avantajoasă a Siciliei în centrul Mării Mediterane contribuia la dezvoltarea pe larg a operaţiilor comerciale. De altfel sicilienii făceau comerţ nu numai cu producţia obţinută pe domeniile şi în atelierele lor — pîine, vin, ulei, articole de artizanat,— dar şi revindeau în cantităţi mari mărfurile, care erau aduse încoace din toate centrele mari ale bazinului Mediteranei.

Multe oraşe ale Greciei Balcanice, şi în primul rînd astfel de oraşe mari, cum era Atena, Corintul şi altele, erau cointeresate vital în grînele Siciliei, multe triburi barbare din Africa de Nord, Italia, Gallia, Spania primeau prin porturile siciliene şi sud-italiene din întreaga regiune a Mării Mediterane vin, ulei de măsline, articole de meşteşugărit şi obiecte de lux. Oraşele din Sicilia deveniseră un concurent serios al puternicei Cartagina, a cărei bunăstare economică depindea de vastele operaţii comerciale din bazinul Mării Mediterane. Anume aceasta a şi predeterminat vrajba de neîmpăcat dintre Cartagina şi grecii sicilieni, ce genera războaie permanente între acestea, care au luat sfîrşit abia după distrugerea puterii Cartaginei de către romani.

Pericolul extern permanent, ce venea atît din partea triburilor autohtone, cît şi din partea statelor mari care pretindeau să pună stăpînire pe această regiune, relaţiile complicate dintre înseşi oraşele greceşti au condiţionat rolul sporit al elementelor militare în

viața social-politică a orașelor din Sicilia și Italia meridională, apariția timpurie a mercenariatului și a tiraniilor comandanților militari, strîns legate de acesta.

La consolidarea regimurilor tiranice a contribuit și acuitatea contradicțiilor sociale dintre păturile largi ale cetățenilor, adepți ai rînduielilor democratice, și aristocrația ce stăpînea mari proprietăți funciare, ateliere de meșteșugărie, sume de bani, nave, loturi de producție-marfă. Vrăjba tradițională dintre aristocrație și democrație, specifică polisurilor grecești, s-a agravat din cauza luptei păturilor largi de aborigeni, de regulă dependenți (deși nu erau sclavi), împotriva grecilor venetici, împotriva metodelor lor de exploatare. Datorită dezvoltării impetuoase a economiei în orașele grecești se răspîndește pe larg sclavagismul de tip clasic, iar încordarea ce lua amploare în relațiile dintre sclavi și stăpînitorii de sclavi devine, ca și în polisurile balcanice, un factor permanent al vieții interne a orașelor grecești din Grecia Mare.

În genere regimurile tiranice din orașele Greciei Mari s-au dovedit a fi mai stabile decît cele din Grecia Balcanică și au constituit particularitatea specifică a dezvoltării politice a grecilor occidentali.

La începutul secolului al V-lea î. e. n. din cele cîteva zeci de orașe grecești din Sicilia de cea mai mare influență politică se bucurau Gela și colonia Acragas eliberată de aceasta, precum și Syracuza. Gelon, unul dintre tiranii norocoși ai Gelei, a purtat războaie reușite și pe seama orașelor vecine a lărgit teritoriul Gelei. La mijlocul anilor 80 ai secolului al V-lea î. e. n. Gelon a început război împotriva Syracuzei și a cucerit acest oraș mare al Siciliei. Gelon a transformat orașul într-o reședință a sa și a început să conducă Syracuza ca un tiran, cedînd fratelui său conducerea Gelei. Gelon a strămutat la Syracuza o parte din locuitorii Gelei și din orașele mici cucerite (Camarina, Megara ș. a.), ceea ce a contribuit la sporirea numărului populației și la întărirea acestui oraș. Pe timpul lui Gelon Syracuza s-a transformat în cel mai mare stat din Sicilia și în unul dintre cele mai mari din lumea greacă.

Gelon s-a întărit într-atît, încît a încercat să se amestece în marea politică și să acorde ajutor grecilor balcanici, care își acumulau forțe pentru respingerea invaziei lui Xerxes. Pentru a încătușa forțele grecilor sicilieni, în primul rînd ale Syracuzei, Xerxes le-a recomandat cartaginezilor care depindeau de el să debarce în Sicilia, să înceapă acțiuni militare împotriva lui Gelon și a lui Hieron, tiranul orașului Acragas, care îl sprijinea. Forțele unite ale Syracuzei și Acragasului în frunte cu Gelon în lupta de lîngă Himera din anul 480 î. e. n. au zdrobit definitiv puternica armată a cartaginezilor. După aceasta pînă la sfîrșitul secolului al V-lea î. e. n. cartaginezii n-au mai putut visa la o politică activă împotriva orașelor grecești. După victoria de lîngă Himera sub protecția Syracuzei au nimerit orașele Selinus și Rhegium, iar influența politică a tiranilor de la Syracuza s-a răspîndit asupra unei mari părți a Siciliei.

Regimul tiranic a existat în Syracuza pînă în anul 466 î. e. n., cînd ultimul tiran din neamul lui Gelon — Trasibul — a fost înlăturat de la putere şi la Syracuza a fost instaurată orînduirea democratică, care s-a menţinut pînă la sfîrşitul secolului al V-lea î. e. n. Stabilirea orînduirii democratice a fost urmarea dezvoltării impetuoase a economiei Syracuzei, pentru care erau repartizate mari valori materiale şi sclavi, capturate de către tirani în timpul războaielor reuşite de la începutul secolului al V-lea î. e. n. Syracuza a început să fie condusă de Adunarea poporului, de sfatul electiv şi de personalităţi reeligibile. Pentru a preveni renaşterea tiraniei, la Syracuza a fost adoptată o lege, conform căreia persoana bănuită în intenţia de a cuceri puterea era, după o votare specială (aşa-numitul petalism, analog ostracismului atenian), expulzată din oraş. În domeniul politicii externe democraţia de la Syracuza dădea dovadă de un mare activism şi putea să-şi extindă influenţa asupra unei părţi considerabile a insulei. Bunăoară, la Syracuza au fost alipite oraşele Leontini, Camarina şi Naxos, coaliţia comunităţilor băştinaşe ale siculilor ce s-a constituit la mijlocul secolului al V-lea î. e. n. în frunte cu conducătorul local Duketios.

Cu toate că orînduirea politică se asemăna cu cea ateniană, democraţia syracuzeană, însă, nu intra în alianţă cu Atena, care manifesta un mare interes faţă de Sicilia, tinzînd să atragă în componenţa hegemoniei sale oraşele siciliene, şi în primul rînd Syracuza.

Vorba e că Syracuza, aflîndu-se în fruntea unei mari federaţii de polisuri siciliene şi de triburi autohtone, nu vroia să renunţe la avantajele de conducător al hegemoniei proprii şi se împotrivea dizolvării ei în cadrul hegemoniei ateniene. Mai mult decît atît, Syracuza s-a situat în fruntea rezistenţei grecilor apuseni, opusă expansiunii active a Atenei în Grecia Mare. Amestecul Atenei în treburile Siciliei s-a intensificat mai cu seamă în timpul Războiului peloponesiac. De două ori atenienii au trimis puternice forţe militare în Sicilia şi de fiecare dată lupta împotriva Atenei a condus-o Syracuza. În timpul primei invazii — în anii 427—424 î. e. n.— Syracuza a reuşit să pună capăt ciocnirilor interne dintre polisurile siciliene şi la congresul general de la Gela să stabilească pacea în Sicilia, fapt ce făcea să fie de prisos aflarea în Sicilia a puternicei escadre ateniene sub pretextul apărării aliaţilor săi.

Forţe şi mai mari a trimis Atena în Sicilia în anii 415—413 î. e. n., iar războiul împotriva Syracuzei şi a aliaţilor ei a fost deosebit de înverşunat. Syracuza, însă, a ieşit învingătoare în acest război istovitor. Flota ateniană, formată din 200 de triere, a fost distrusă, atenienii au fost nevoiţi să ridice asediul Syracuzei, iar oastea ateniană, ce s-a retras în adîncul insulei, a fost zdrobită definitiv. Syracuza şi-a apărat existenţa independentă, însă a fost foarte istovită de această luptă încordată. Acţiunile militare au necesitat mari cheltuieli de resurse materiale şi omeneşti. În Syracuza s-au agravat dificultăţile de ordin economic, au început ciocniri între cetăţenii de rînd şi killikyrioi (urmaşi ai populaţiei autohtone, ca-

re au primit drepturi cetățenești) și aristocrați, marii proprietari funciari — hamorioi și nobilimea comercial-meșteșugărească. În cadrul Adunării poporului concurau Diocles, conducătorul grupării democratice, și Hermocrate, conducătorul aristocrației syracuzene. Sprijinindu-se pe susținerea demosului, Diocles a înfăptuit o importantă reformă democratică a sistemului de alegeri, care lărgea drepturile cetățenilor de rînd. Acum la Syracuza, ca și la Atena, persoanele oficiale erau alese din cîțiva candidați prin tragerea la sorți, ceea ce excludea orice presiune asupra desfășurării alegerilor din partea aristocraților cu influență.

Însă succesele democraților syracuzeni nu erau depline. În condițiile războaielor permanente, pe care Syracuza a trebuit să le poarte și pentru hegemonie în Sicilia, și pentru existența sa (de exemplu, în relațiile cu Atena), în sistemul politic al ei un rol însemnat îl jucau elementele militare. Bunăoară, pentru centralizarea comandamentului necesar în condițiile invaziei ateniene, syracuzenii au recurs la instituirea unui colegiu din trei strategi-autocrați în locul colegiului obișnuit din 15 strategi. O mare însemnătate avea postul comandantului flotei — navarhul. La creșterea influenței politice a elementelor militare a contribuit pericolul din partea Cartaginei ce se întărea, care a încercat la sfîrșitul secolului al V-lea î. e. n. să profite de slăbirea statului Syracuza. Între anii 409—405 î. e. n. armatele cartagineze de cîteva ori năvălesc pe teritoriul Siciliei și devastează astfel de centre mari, precum erau Selinut, Himera și Acragas. Încercările democrației syracuzene de a se posta în fruntea rezistenței opuse Cartaginei nu s-au încununat de succes. Diocles, comandantul militar al oastei din Syracuza, a suferit cîteva înfrîngeri, ceea ce a zdruncinat situația grupării democratice conduse de el. Hermocrate, conducătorul aristocraților syracuzeni, a încercat cu forța să acapareze puterea, dar a suferit eșec și a fost omorît. În condițiile grele ale divergențelor interne și înfrîngerlior militare puterea supremă în Sicilia a acaparat-o tînărul și ambițiosul Dionysos al Syracuzei, declarat strateg-autocrat. La Syracuza în schimbul rînduielilor democratice a fost instaurat un regim de tiranie.

Dionysos a cîrmuit Syracuza circa 40 de ani (anii 406—367 î. e. n.), manifestîndu-se drept un politician abil și un comandant militar capabil. Dionysos își dădea seama că trăinicia puterii lui depindea de aceea cum va putea rezolva problemele arzătoare ale timpului, și anume: să atenueze acuitatea contradicțiilor sociale din interiorul societății syracuzene, să asigure existența vastului stat syracuzean, să lichideze pericolul cartaginez. În conformitate cu aceste sarcini a fost elaborată politica internă a tiranului Syracuzei și a adepților lui. În primul rînd Dionysos a avut grijă de consolidarea puterii sale personale. El a fost declarat strateg-autocrat permanent, adică nu putea fi reales, cu un cerc larg de împuterniciri. El era comandant suprem al armatei și flotei, numea ori recomanda spre a fi alese persoanele oficiale, le destituia, dispunea de finanțe, putea să întemeieze colonii, să declare, răz-

boi şi să încheie pacea, dirija întreaga politică externă. Adunarea poporului continua să existe, dar se convoca rar, o dată în cîţiva ani şi numai la dorinţa lui Dionysos. Strategul-autocrat apărea la adunare într-o pelerină purpurie, pe patru cai albi, înconjurat de soldaţi din corpul de gardă şi de suita de la curte, ceea ce sublinia caracterul deosebit al puterii lui Dionysos. După cum ne relatează izvoarele, Adunarea poporului aproba docil propunerile făcute de către tiran sau de către adepţii lui. Sub controlul tiranului se afla sfatul electiv şi magistraţii care se alegeau. Paralel cu organele puterii din polisuri, care se transformaseră într-o anexă a regimului tiranic, Dionysos a creat organe noi, ce i se subordonau numai lui şi se aflau în afara polisurilor. Pe lîngă tiran a fost format un cerc din cei mai apropiaţi sfetnici şi rude, care au creat aşa-numitul sfat al prietenilor, un organ consultativ de ale cărui recomandări strategul-autocrat ţinea seama. Cu de la sine putere, Dionysos numea comandantul flotei — navrahul, şefi de garnizoane şi conducători ai oraşelor şi regiunilor cucerite (eparhi şi frurarhi), şefi ai coloniilor militare-agricole, întemeiate în diferite regiuni ale Siciliei şi Italiei meridionale.

Sprijinul direct al tiranului au devenit detaşamentele de mercenari, al căror număr total a atins cifra de 30—35 mii de oameni. Dionysos recruta mercenari din diferite oraşe, de exemplu din rîndurile grecilor peloponesiaci. El a fost unul dintre primii care a început să recruteze ostaşi din rîndurile barbarilor — libieni, iberi şi chiar gali. În momentele critice Dionysos recruta în armată sclavi, preventiv dîndu-le libertate. Un loc deosebit în armată îl ocupau unităţile speciale ale corpului de gardă, efectivul căruia era de 10 mii de oameni. Acestea erau unităţi de elită antrenate, pregătite din punct de vedere profesional, devotate tiranului, care executau toate ordinele conducătorului lor.

Sprijinindu-se pe masele impunătoare de mercenari, tiranul Syracuzei, fără temeri deosebite, putea folosi armata neregulată de cetăţeni, al cărei efectiv nu ceda numărului total de mercenari. Scriitorii antici ne comunică că spre sfîrşitul guvernării sale Dionysos dispunea de o armată uriaşă pentru vremea sa: 100 de mii de pedestraşi, 10 mii de călăreţi, 10 mii de soldaţi din corpul de gardă şi o flotă din 400 de nave. Chiar dacă aceste cifre şi sînt exagerate, şi în acest caz armata lui Dionysos, probabil, era una dintre cele mai numeroase armate greceşti din secolele V—IV î. e. n. Armata era principalul sprijin al guvernatorului Syracuzei, iar tirania lui Dionysos avea un caracter militar bine pronunţat.

Dionysos, însă înţelegea că aceasta e insuficient pentru a menţine tirania un timp îndelungat şi a întreprins un şir de acţiuni întru lărgirea sprijinului său social. Venind la putere într-un moment de ascuţire a contradicţiilor sociale dintre elementele democratice şi aristocratice, Dionysos a început să promoveze o politică de manevrare între unele şi altele, dîndu-se drept exponent al intereselor întregului popor, străduindu-se să fie sprijinit atît de democraţi, cît şi de aristocraţi. Pe de o parte, el s-a

năpustit cu represalii asupra dușmanilor tiraniei din rîndurile aristocrației; mulți aristocrați-opoziționiști au fost executați sau expulzați din Syracuza, averea și domeniile lor funciare au fost confiscate. Totodată, o parte din averea confiscată a fost împărțită sărăcimii siciliene, mercenarilor tiranului. Pe de altă parte, Dionysos angaja cu plăcere în funcții de stat aristocrați loiali față de tiranie, care ocupau un loc important în viața politică și militară a Syracuzei.

Dionysos juca în mod iscusit rolul de adept al elementelor democratice, însă, dînd sărăcimii din Syracuza pămîntul și averea aristocraților executați, strămutîndu-i pe cetățenii fără pămînt în colonii, împărțind prada capturată și înfăptuind alte măsuri de binefacere, anume Dionysos a supus completamente controlului său Adunarea poporului și organele elective — adevărați exponenți ai intereselor maselor largi de cetățeni ai Syracuzei. Politica iscusită de manevrare, demagogia socială pe scară largă împreună cu armata puternică asigurau o anumită stabilitate a relațiilor sociale în Syracuza, iar regimului tiranic — susținere atît din partea cercurilor democrație, cît și din partea majorității aristocrației syracuzene.

Stabilizînd la Syracuza situația internă și creînd o armată puternică, Dionysos a început să promoveze o politică externă activă, orientată spre lărgirea hegemoniei syracuzene. O atenție deosebită era acordată luptei împotriva Cartaginei — dușmanul permanent al grecilor apuseni. Dionysos a întreprins cîteva campanii militare împotriva armatelor cartagineze. Deosebit de reușit a fost cel de-al doilea război împotriva Cartaginei (anii 398—392 î. e. n.). De cîteva ori Dionysos a distrus puternice armate ale cartaginezilor, a reușit să cucerească o mare parte din orașele siciliene și regiunile interne, populate de siculi. Conform păcii încheiate în anul 392 î. e. n. Cartagina a recunoscut cuceririle lui Dionysos. Incheind cu succes războiul împotriva Cartaginei, tiranul Syracuzei s-a îndreptat în Italia meridională și a supus Rhegiumul, Caulonia, Crotona. Nemulțumindu-se cu aceste cuceriri, el a început să întemeieze colonii militaro-agricole pe coastele Mării Adriatice. El a întemeiat colonii pe insula Issa de lîngă țărmul balcanic al Adriaticii, în delta riului Po, pe litoralul Picenumului, ceea ce îi permitea tiranului Syracuzei să țină sub control principalele căi maritime de le Marea Adriatică. Influența lui Dionysos crescu într-atît, încît el începu să se amestece în treburile interne ale triburilor ilirice. Politica externă reușită a lui Dionysos a dus la crearea unui stat mare, comparativ cu statele mici ale Greciei, în componența căruia a intrat un număr considerabil de orașe grecești din vestul Greciei Mari, teritorii imense, populate de triburile autohtone. Dionysos era în relații de prietenie cu Sparta, hegemonul lumii grecești de la începutul secolului al IV-lea î. e. n., cu Corintul, metropola Syracuzei, iar cînd cea de-a doua Ligă maritimă ateniană s-a consolidat, tiranul Syracuzei a început un tratat de asistență mutuală și cu Atena (anul 368 î. e. n.).

Dispunînd de resurse materiale enorme, Dionysos încercă să transforme Syracuza într-un centru cultural al Greciei. Făcîndu-l pe ocrotitorul artelor şi ştiinţei, Dionysos invită la curte vestiţi poeţi, pictori, filozofi, savanţi greci. Un timp oarecare la curtea lui Dionysos a trăit renumitul filozof grec Platon. Dionysos încuraja organizarea la Syracuza a diferitelor festivităţi obşteşti, finanţa participarea cetăţenilor syracuzeni la Jocurile Olympice şi Istmice din Grecia.

Hegemonia syracuzeană a lui Dionysos reprezenta o federaţie de tip nou în Grecia din secolul al IV-lea î. e. n. În structura de stat au apărut trăsături, ce nu erau specifice polisurilor clasice: aceasta era o hegemonie teritorială, ce includea nu numai oraşe greceşti, dar şi vaste teritorii tribale, conduse de funcţionari care se subordonau tiranului. Paralel cu organizarea puterii în polisuri, a fost creat un aparat numit de tiran şi responsabil numai în faţa tiranului, o situaţie deosebită revenind cîrmuitorului care stătea mai sus de colectivul de cetăţeni. Un mare rol în viaţa politică au căpătat elementele militare. În timpul guvernării lui Dionysos statul Syracuza reprezenta într-o anumită măsură prototipul viitoarelor monarhii elenistice.

Însă regimul de tiranie al lui Dionysos, precum şi statul creat de el, în ultimă instanţă s-au dovedit a fi o formaţiune netrainică. Succesorii lui slabi şi incapabili — fiul şi moştenitorul Dionysos al II-lea şi ginerele Dion — au provocat curînd nemulţumirea în toate păturile populaţiei. Pe lîngă aceasta, între Dionysos cel Tînăr şi Dion au izbucnit divergenţe serioase. Ca urmare, Dionysos al II-lea a fost înlăturat de la putere. Adunîndu-şi forţele, el a pornit acţiuni militare împotriva lui Dion. Acesta din urmă a murit în luptele interne. De dezordinile din Syracuza au profitat oraşele greceşti, care pe timpul lui Dionysos cel Bătrîn au fost incluse cu forţa şi pentru care hegemonia Syracuzei era o povară. Cartagina a profitat imediat de situaţia grea a lui Dionysos cel Tînăr şi a început acţiunile militare. Statul sicilian, adineaori atît de puternic şi, se părea, trainic, a început să se destrame. Dionysos cel Tînăr a pierdut orice autoritate. Puterea de fapt a fost preluată de Adunarea poporului, care s-a adresat metropolei Syracuzei — oraşului Corint — după ajutor. Corintul, strîns legat de Syracuza prin relaţii economice, culturale şi cointeresat vital în cerealele şi materia primă ale Syracuzei, n-a putut admite căderea acesteia şi triumful concurenţilor săi cartaginezi. La Syracuza a fost trimisă o armată de mercenari nu prea mare, dar bine echipată cu Timoleon (anul 345 î. e. n.), talentat comandant militar şi experimentat politician. Timoleon l-a înlăturat pe Dionysos cel Tînăr de la conducere şi l-a trimis la Corint. În Syracuza a fost restabilită orînduirea democratică. Timoleon a reuşit pe o nouă bază de alianţă benevolă şi egală în drepturi să unească oraşele siciliene împotriva Cartaginei. În bătălia de pe rîul Crimisos (anul 341 î. e. n.) armata cartagineză a fost zdrobită. Cînd situaţia Syracuzei s-a consolidat,

Timoleon a renunțat benevol la putere și restul vieții și l-a petrecut la Syracuza ca cetățean particular.

Însă după moartea lui Timoleon, în anul 334 î. e. n., la Syracuza din nou au început războaie interne, federația orașelor siciliene a început a se destrăma, fapt de care a profitat Cartagina. S-au creat din nou condiții pentru instaurarea la Syracuza a regimului de tiranie.

2. Situația orașelor grecești din Italia meridională. Tarentum. Paralel cu hegemonia syracuzeană în Grecia Mare continuă să existe o mulțime de orașe grecești, care și-au păstrat formele de viață și de conducere a polisului. La sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. Crotona, Sybarisul, Metapontum, Tarentum și altele s-au transformat în orașe înfloritoare cu o economie stabilă, cu forme dezvoltate ale vieții sociale, cu lupta internă încordată între grupările oligarhice și democratice, luptă tipică pentru polisuri, cu ciocniri permanente cu cei mai apropiați vecini. Bunăoară, ca urmare a ciocnirilor de frontieră dintre Crotona și Sybaris în anul 510 î. e. n. Sybarisul a fost cotropit și distrus pînă în temelii, iar locuitorii lui au fost ori nimiciți, ori izgoniți. Abia peste 70 de ani pe locul vechiului Sybaris a fost întemeiat un oraș nou, renumita colonie panelenică Thurioi, la fondarea căreia de o activitate deosebită a dat dovadă Atena. Spre deosebire de orașele siciliene, orașele Italiei meridionale nu aveau un dușman atît de periculos, cum era Cartagina, cu care trebuia de luptat pe viață și pe moarte penrtu existență. Iată de ce rolul elementelor militare în viața grecilor din Italia meridională și pericolul instaurării regimurilor tiranice era mult mai mic. Ce-i drept, orașele din Italia meridională purtau deseori războaie cu triburile autohtone ale bruților, lucanilor, samniților, messapilor și cu alte triburi, însă atacurile lor erau respinse cu succes de oștirile neregulate ale cetățenilor.

Unul din cele mai mari orașe din sudul Italiei era Tarentum, care și-a atins înflorirea în secolele V—IV î. e. n. Tarentum, fondat la sfîrșitul secolului al VIII-lea î. e. n. de către Sparta, își păstrase legături strînse cu metropola sa. Multe culte religioase și monumente de artă poartă amprenta apropierii de Sparta.

Tarentum avea o așezare geografică favorabilă în adîncul vastului Golf Tarent pe calea animată, ce lega orașele Siciliei cu Grecia Balcanică. El se întindea pe un teritoriu imens cu soluri fertile, pe care creșteau recolte bogate de cereale, cu plantații de viță de vie și măslini. Pe pășunile mănoase pășteau renumitele oi tarentiene, care dădeau una din cea mai bună lînă italică. Pentru a păstra această lînă scumpă, oile erau învelite în cergă*.

În secolele V—IV î. e. n. Tarentum s-a transformat într-un mare centru meșteșugăresc nu numai din Italia meridională, dar și din întreaga Grecie. Aici se confecționau renumitele în toată Mediterana haine din lînă tarentină vopsită în culoare purpurie. Vopseaua purpurie se obținea din scoici purpurii, care erau în apele golfului.

* Cergă — pătură de lînă. **(Red.).**

În atelierele de olărie se producea veselă de lux, împodobită cu reliefuri şi picturi acoperite cu lac. Tarentum dispunea de o impunătoare flotă comercială şi militară, putea să echipeze o armată de 30 de mii de hopliţi, 3 mii de călăreţi şi o mie de călăreţi dotaţi cu armament greu. Aceasta e o dovadă a construcţiei navale dezvoltate şi a producţiei de armament bine pusă la punct. Dispunînd de surplusuri considerabile de produse agricole şi meşteşugăreşti şi fiind situat pe o cale maritimă importantă, Tarentum a devenit un mare centru comercial. Comorile de monede şi de obiecte tarentiene (în special din ceramică), găsite în multe puncte ale Peninsulei Apeniene, pe coastele Mării Adriatice şi Mării Ionice, în Sicilia Răsăriteană, constituie o mărturie a amplorii operaţiilor lui comerciale. Un fel de zonă a monopolului comercial devenise Adriatica septentrională, de unde mărfurile tarentiene se răspîndeau în adîncul continentului. Relaţii comerciale active întreţinea Tarentum cu polisurile balcanice, în special cu Corintul şi cu oraşele de orientare corintică.

În epoca arhaică Tarentum era condus de oligarhie, însă înfrîngerea decisivă a guvernului oligarhic în anul 475 î. e. n. de către triburile vecine ale messapilor a dus la o lovitură de stat şi la instaurarea rînduielilor democratice. Orînduirea democratică din Tarentum s-a dovedit a fi destul de stabilă şi a existat pînă la cucerirea lui de către Roma la începutul secolului al III-lea î. e. n., cu toate că la Tarentum, ca şi în alte polisuri democratice din Grecia, se desfăşoară o luptă permanentă între adepţii democraţiei dominante şi reprezentanţii oligarhiei băştinaşe. La începutul secolului al IV-lea î. e. n. puterea la Tarentum a fost acaparată de Arhitas, vestit filozof din Grecia, adept al filozofiei pitagoreice, care se considera unul dintre fondatorii mecanicii greceşti. Lui i se atribuie elaborarea armoniei muzicale, cercetări din domeniul progresiilor matematice, rezolvarea problemei dublării cubului şi alte descoperiri. Cîrmuirea lui Arhitas nu reprezenta o dictatură militară, atît de specifică tiraniilor greceşti, se distingea printr-un caracter moderat. Autorii antici considerau că anume în prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n., pe timpul guvernării lui Arhitas, Tarentum a atins cea mai mare înflorire internă şi externă, a obţinut o situaţie externă stabilă. În perioada atotputerniciei sale din jumătatea a doua a secolului al V-lea î. e. n. Atena nu atenta la independenţa Tarentumului. Cu el era nevoit să menţină relaţii paşnice fondatorul hegemoniei syracuzene Dionysos I. Fiind unica colonie spartană din Italia, Tarentum menţinea cele mai strînse legături cu metropola şi în politica sa externă se sprijinea pe susţinerea acesteia. În momente grele Tarentum se adresa Spartei după ajutor militar şi ea îi trimitea detaşamente militare. Astfel, în jumătatea a doua a secolului al IV-lea î. e. n. Tarentumului i-au fost trimise detaşamente în frunte cu Arhidamos al II-lea (anul 338 î. e. n.) şi Cleonimos (anul 303 î. e. n.), care le-au acordat ajutor tarentienilor în lupta lor împotriva triburilor lucanilor. Relaţii de prietenie au fost stabilite cu regii Epirului, pe care locuitorii Tarentumului de asemenea îi chemau

în ajutor (expediția regelui Alexandru din Epir din anul 334 î. e. n. și expediția renumitului Pirus din anii 280—275 î. e. n.). Tarentienii au fost, probabil, unii dintre primii care au apreciat însemnătatea ascensiunii Romei și încercau să-și asigure securitate împotriva agresiunii romane, încheind pacea cu Republica Romană (anul 334 î. e. n.). Conform acestei păci Roma își lua obligația să respecte independența Tarentumului și să nu introducă navele militare în Golful Tarent. Din acest moment problema pericolului roman devine unul dintre cei mai importanți factori ai politicii externe și interne a Tarentumului.

3. Bazinul Mării Negre în secolele V—IV î. e. n. În epoca marii colonizării grecești în bazinul Mării Negre au fost întemeiate multe orașe, care la începutul secolului al V-lea î. e. n. s-au transformat în polisuri dezvoltate din punct de vedre economic, ce întreținеau cele mai strînse legături cu orașele-state din Grecia Egeică. Cele mai mari dintre ele erau Heracleea Pontică și Sinope pe litoralul de sud, Apollonia și Istria — pe țărmul apusean, Olbia, Theodosia, Pantecapeion și Phanagoria — la nord, Dioscurias și Phasis — pe litoralul de est al Mării Negre.

Orașele grecești de pe litoralul Mării Negre erau o parte organică a întregii lumi a polisurilor din Grecia Antică. Totodată, procesul dezvoltării istorice a orașelor de pe litoralul Mării Negre avea unele trăsături specifice, care permit a le califica drept o regiune aparte a lumii grecești. Acest specific era determinat de două circumsanțe importante: de relațiile destul de strînse cu uniunile sau cu statele tribale locale (traci, sciți, iberi, mariandini, halibi ș. a.), care au lăsat o amprentă vădită asupra dezvoltării lor social-economice, politice și culturale, și de necesitatea unirii forțelor diferitelor orașe de pe litoralul Mării Negre în jurul unor centre, ce aveau o deosebită însemnătate în această regiune. În secolele V—IV î. e. n. astfel de centre principale au devenit orașele Sinope și Heracleea pe litoralul de sud și Pantecapeion — pe cel de nord.

În secolele VII—VI î. e. n. litoralul Mării Negre era o zonă colonizată extrem de activ de către Ionia și mai cu seamă de către Milet. O mare parte din orașele de pe litoral erau colonii milesiene. Acest fapt a determinat unele trăsături comune în economie, structura socială, organizarea politică și culturală, care înlesneau contactele reciproce dintre coloniile milesiene, precum și cu metropola Milet.

Influența mare pe care o avuse Miletul în secolul al VI-lea î. e. n. a scăzut întrucîtva după cucerirea de către perși în jumătatea a doua a secolului al VI-lea î. e. n. a grecilor ionieni (inclusiv a Miletului).

După terminarea cu succes a războaielor medice, eliberarea Ioniei și a tuturor orașelor din Asia Mică de sub jugul persan, a devenit și mai puternică Liga Maritimă ateniană, care și-a extins influența și asupra orașelor din bazinul Mării Negre. În componența hegemoniei ateniene au intrat orașele Sinope, Amisos, Heracleea, Apollonia, Istria, Tyras, Olbia, Nimphaion. Pentru a-și menține în-

fluența în bazinul Mării Negre Atena de cîteva ori a trimis flotile maritime în Marea Neagră. Cea mai numeroasă a fost expediția din anul 437 î. e. n. condusă de Pericle. Ea acorda o deosebită atenție consolidării puterii ateniene în Sinope. În acest oraș a fost trimisă o escadră din 13 triere și un detașament de hopliți în frunte cu strategul Lamachos. Atenienii l-au răsturnat pe Timesilaos, tiranul de la putere, au restabilit democrația și pe pămînturile confiscate de la tiran și de la adepții lui au așezat cu traiul 600 de cleruhi-coloniști din Atena. Dominația Atenei a fost zdruncinată în timpul Războiului peloponesiac. Profitînd de situația grea a atenienilor, în anul 424 î. e. n. locuitorii Heracleei au înlăturat de la putere gruparea proateniană, au declarat ieșirea din Liga maritimă ateniană și independența orașului. Încercările escadrei ateniene în frunte cu Lamachos de a restabili dominația ateniană în oraș nu s-au încununat de succes. Trierele ateniene s-au lovit de stînci și s-au scufundat. Atenienii rămași în viață au fost nevoiți să ceară permisiune pentru retragere liberă, care le-a și fost oferită. Heracleea a devenit independentă.

După înfrîngerea Atenei în Războiul peloponesiac și desființarea Ligii maritime ateniene au obținut libertate Sinope și toți aliații Atenei din bazinul Mării Negre. Secolul al IV-lea î. e. n., perioada cînd în bazinul Mării Negre existase orașe independente, a fost totodată și o perioadă de maximă înflorire economică și politică a acestora. Aici, la periferia lumii grecești, criza polisului și a sistemului polisial se făcea simțită într-o măsură mai mică decît în Grecia Balcanică.

Mari centre principale ale bazinului Mării Negre la care, într-o măsură sau alta, aderau multe alte orașe grecești din regiune au devenit Sinope și Heracleea pe litoralul de sud, Bosporul și Olbia — la nord.

În secolul al IV-lea î. e. n. un mare rol în bazinul Mării Negre a început să-l joace polisul Sinope, fondat de milesieni circa în anul 630 î. e. n. în centrul țărmului sudic, pe un promontoriu stîncos; el avea două porturi comode și mari. Orașul era situat într-o localitate bogată în resurse naturale. În împrejurimi creșteau păduri cu lemn bun pentru construcții navale și cherestea, se aflau zăcăminte bogate de fier, argint, plumb, cupru. Solul și clima erau favorabile pentru cultivarea măslinelor, care în alte locuri ale bazinului Mării Negre nu se coc pe deplin, precum și pentru vița de vie. Munții aflați în apropiere de Sinope ocroteau orașul și cîmpia de lîngă litoral de invaziile triburilor războinice, ce populau regiunile interioare ale Asiei Mici. Orașul se întărea, se îmbogățea, creștea populația. Locuitorii orașului Sinope au început să valorifice litoralul de sud-est, strămutîndu-și într-acolo coloniile. Așa au fost fondate orașele Cotyora, Kerasos și Trapezunt. Dominația Sinopei s-a extins și asupra orașului Amisos. Ținînd sub control litoralul de sud-est al Mării Negre, Sinope dispunea la începutul secolului al IV-lea î. e. n. de un mare potențial economic și de influență politică în întregul bazin al Mării Negre. În primul rînd, Sinope devenise un fel de monopolist

în aprovizionarea oraşelor greceşti de pe litoralul Mării Negre şi multor polisuri egeice cu lemn pentru construcţii navale şi cherestea, cu minereu de fier şi alte metale, cu o vopsea specială — sinopida, cu măsline şi ulei de măsline. Pentru transportarea măslinelor marinate şi a uleiului de măsline, produs alimentar pentru greci, la Sinope a fost organizată producerea în proporţii mari a vaselor de ceramică, şi în primul rînd a amforelor, precum şi a pifoselor, a unui şir de detalii arhitectonice (olane, antefixuri*, ţevi pentru scurgerea apei ş. a.). În timpul săpăturilor efectuate în multe oraşe din nordul bazinului Mării Negre au fost găsite o mulţime de fragmente de amfore sinopice (inclusiv marcate cu ştampile ale magistraţilor oraşului), olane şi diverse detalii arhitectonice, ce mărturisesc despre marea amploare a comerţului şi înflorirea producţiei de ceramică în Sinope. La înviorarea comerţului din Sinope în secolul al IV-lea î. e. n. a contribuit valorificarea căii maritime directe peste Marea Neagră, care începea nu departe de Sinope — de la capul Carambis — şi se termina în Crimeea, lîngă capul Fruntea Berbecului, ce se afla undeva în regiunea Ialtei de azi. Mărfurile produse în Sinope erau, de asemenea, realizate printre agricultorii şi nomazii care populau stepele bazinului de nord al Mării Negre. În schimbul mărfurilor sale Sinope lua din oraşele greceşti şi de la triburile băştinaşe sclavi, produse animaliere, piei, cereale.

Totodată Sinope era şi cel mai mare centru de tranzit din bazinul Mării Negre, concentrînd mărfuri din întregul bazin, din regiunile interioare ale Asiei Mici şi din oraşele greceşti ale bazinului egeic. Comerţul activ cu multe centre din bazinul Mării Negre, în primul rînd cu Bosporul şi Olbia, colonizarea litoralului de sud-est al Mării Negre i-au permis oraşului Sinope să dispună de resursele unor vaste regiuni din bazinul Mării Negre şi din Asia Mică, să devină unul din puternicele centre economice şi politice din lumea greacă în ansamblu.

După ce în anul 437 î. e. n. escadra ateniană a cucerit oraşul Sinope, tirania lui Timesilaios a fost răsturnată şi la Sinope a fost instaurată orînduirea democratică. Întrucît la Sinope s-au stabilit cu traiul colonişti atenieni, orînduirea ei de stat se asemăna, probabil, cu multe instituţii democratice ale Atenei :se convoca regulat Adunarea poporului, se alegea Sfatul, magistraţii, curtea cu juraţi după modelul Heliaiei ateniene. Orînduirea democratică s-a păstrat în decursul secolului al IV-lea î. e. n. În secolele V—IV î. e. n. situaţia internaţională a Sinopei era destul de statornică. Acest oraş bogat şi cu influenţă ocupa un loc de cinste în Liga maritimă ateniană. După terminarea Războiului corintic, conform păcii lui Antaclidas (anul 387 î. e. n.) Sinope a trecut sub protecţia regelui persan, însă el nu se amesteca în trebuîile interne ale oraşului. Mai mult decît atît, protecţia din partea lui asigura securitatea oraşului Sinope împotriva

* Ornament (de pămînt ars) pus la marginea inferioară a acoperişului de olane al unei case (**Red.**).

uneltirilor dinaştilor locali din Paflagonia şi Cappadocia, care încercau să supună acest bogat oraş grecesc. Sinope a profitat activ de situaţia politică favorabilă, dezvoltîndu-şi producţia şi lărgindu-şi comerţul în zona de litoral a Mării Negre.

In secolele V—IV î. e. n. al doilea centru mare din bazinul Mării Negre devenise Heracleea Pontică, fondată în anul 560 î. e. n. de colonişti din Megara şi Beoţia. Heracleenii şi-au alipit teritorii vaste, populate de triburile autohtone ale mariandinilor şi i-au transformat în agricultori dependenţi ce plăteau impozite în natură, aducînd astfel heracleenilor mari cantităţi de producţie agricolă, inclusiv cereale şi produse animaliere. Pe teritoriul agricol ce înconjura oraşul cetăţenilor Heracleei aveau loturi, pe care le lucrau cu puterile familiilor şi ale sclavilor cumpăraţi. O mare parte din aceste loturi era cultivată cu viţă de vie. Heracleenii produceau mari cantităţi de vin, pentru exportarea căruia foloseau vase de ceramică. Dintre alte meşteşuguri pot fi menţionate prelucrarea metalului, producţia textilă, construcţia navală.

Heracleea, situată în apropierea strîmtorilor ce uneau Marea Neagră cu Marea Egee, pe de o parte, şi a căii directe peste Marea Neagră, pe de altă parte, în secolul al IV-lea î. e. n. s-a transformat într-un mare centru comercial, prin care se transportau în zona de nord a litoralului Mării Negre (mai cu seamă în Crimeea) mărfuri din Grecia Balcanică. Între Sinope şi Heracleea a avut loc o delimitare a sferelor de influenţă economică şi politică. În afară de peninsula Crimeea, zonă de influenţă comercială şi politică heracleeană au devenit oraşele din partea de sud a litoralului apusean al Mării Negre (Apollonia, Mesembria, Callatis). Un indiciu de activitate economică şi politică a Heracleei este fondarea coloniilor heracleene pe litoralul de vest şi de nord: Callatis (anul 520 î. e. n.) şi Chersones (anul 422 î. e. n.). In secolele V—IV î. e. n. ambele colonii menţineau relaţii economice şi politice cu metropola lor. In secolul al V-lea —începutul secolului al IV-lea î. e. n. Heracleea întreţinea relaţii strînse de prietenie cu Theodosia şi îi ajuta acestui oraş în lupta lui pentru independenţă împotriva regilor Bosporului. Bunăoară, la mijlocul anului 380 î. e. n. Heracleea a trimis în ajutor Theodosiei, care era asediată de Satyros, regele Bosporului, 40 de corăbii încărcate cu vin, ulei şi pîine şi o escadră militară cu un detaşament de hopliţi. Astfel, Heracleea dispunea de zonă proprie de influenţă pe litoralul Crimeei şi pe litoralul de vest al Mării Negre.

Trăsătura specifică a structurii sociale a societăţii heracleene era coexistenţa relaţiilor sclavagiste de tip clasic şi a unei numeroase categorii de populaţie dependentă — mariandini, care după starea lor aminteau de peneştii tesalieni sau de hiloţii spartani. Complexitatea structurii societăţii heracleene a predeterminat caracterul încordat al contradicţiilor sociale. O acuitate deosebită la Heracleea au atins contradicţiile în rîndurile heracleenilor, dintre aristocraţia militaro-agricolă şi poporul simplu (demos). Lupta dintre democraţie şi aristocraţie se desfăşura pe fondalul principalei contradicţii dintre mariandini şi heracleeni. Această împrejurare a exercitat o influenţă

vădită asupra mersului general al dezvoltării sociale, imprima relațiilor sociale o anumită instabilitate. În ansamblu pentru Heracleea era caracteristică dominația aristocrației militaro-agricole, care ocupa o situație dominantă în Sfatul celor 600, ce guverna în acest oraș. Nu e de mirare că oligarhii heracleeni, fiind nevoiți să se supună puterii militare și să intre în componența hegemoniei ateniene, au profitat de greutățile Atenei din timpul Războiului peloponesiac, au ridicat o răscoală și în anul 424 î. e. n. au ieșit din Ligă. Aristocrația guvernantă, însă, simțea rezistența permanentă a grupării democratice puternice ce exprima interesele maselor largi de cetățeni. Astfel, după ieșirea în anul 424 î. e. n. din Liga maritimă ateniană oligarhii heracleeni, pentru a atenua nemulțumirea cercurilor democratice, au fost nevoiți să strămute o parte din cetățenii fără pămînt în colonia nou-formată Chersonesul Tauric (azi Sevastopol) din Crimeea. În afară de aceasta, fondarea Chersonesului, care era strîns legat de metropolă, deschidea Heracleei calea spre resursele naturale ale Crimeei de Sud-Vest și ale triburilor sciților. Strămutarea la Chersones a unei părți a demosului nemulțumit, dezvoltarea legăturilor comerciale cu litoralul de nord al Mării Negre au atenuat întrucîtva atmosfera socială încordată de la sfîrșitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î. e. n. Însă amestecul nereușit al Heracleei în războiul dintre Bospor și Theodosia din anii 80—70 ai secolului al IV-lea î. e. n., ce a necesitat mari cheltuieli materiale, din nou a încordat situația, a produs o nouă explozie a luptei sociale, care a avut drept urmare instaurarea tiraniei. Clearchos, aristocrat din Heracleea, a profitat de litigiile interne și, sprijinindu-se pe un detașament de mercenari, a acaparat puterea în oraș (364 î. e. n.). Clearchos a dizolvat Sfatul aristocratic al celor 600, o parte din membrii sfatului au fost executați, o parte exilați, averea lor a fost confiscată și împărțită cetățenilor săraci. Vrînd să-și întărească sprijinul social, Clearchos a eliberat o parte din sclavi și le-a dat drepturi cetățenești, căsătorindu-i cu aristocrate din Heracleea. Represaliile lui Clearchos au lezat doar interesele aristocrației heracleene, care se afla în opoziție. Cea mai mare parte a aristocrației îl susținea pe tiranul care se străduia să facă ordine în oraș și era antrenată de către acesta în conducere. Pentru a îmbunătăți situația cetățenilor săraci, Clearchos anulează datoriile, efectuează o reîmpărțire parțială a pămîntului. Acțiunile acestea au făcut să slăbească întrucîtva contradicțiile sociale, să se stabilizeze situația din oraș. Clearchos, însă, nu avea încredere în popor și prefera să conducă, sprijinindu-se pe detașamentele de mercenari, înăbușind cu cruzime orice încercare de a manifesta nemulțumirea atît din partea aristocrației, cît și din partea demosului. Tinzînd să-și întărească puterea, Clearchos s-a declarat fiul lui Zeus; subliniind situația sa deosebită, el ieșea în fața poporului îmbrăcat în veșminte regești somptuoase și purtînd coroană de aur.

Apucăturile vădit monarhice ale lui Clearchos au provocat o nemulțumire puternică și el a fost asasinat în anul 352 î. e. n. Regimul tiranic din Heracleea, însă, s-a dovedit a fi destul de trainic,

și puterea trece în mîinile fratelui lui Clearchos, Satyros, iar după moartea acestuia — în mîinile feciorilor lui Clearchos, Timotheos (345—337 î. e. n.) și Dionysos (345—306 î. e. n.). Tiranii din Heracleea s-au dovedit a fi politicieni abili. Ei au stabilit legături de prietenie cu satrapii persani, cu dinastiile locale. Heracleea își menținea un înalt prestigiu internațional în Asia Mică și în bazinul Mării Negre, își lărgea posesiunile și s-a transformat într-un stat mare.

Ca și alte colonii grecești, coloniile heracleene Callatis și Chersones erau polisuri de sine stătătoare, orașe-state independente, dar în viața lor socială și politică relațiile cu metropola, adică cu Heracleea, aveau un rol deosebit: acestea erau regiuni de influență economică și politică heracleeană.

Chersonesul Tauric, care la sfîrșitul secolului al V-lea și la începutul celui de-al IV-lea î. e. n. era un oraș lipsit de importanță, pe parcursul secolului al IV-lea î. e. n. își lărgește teritoriul, instituie instituții politice tipice unui polis grecesc și pe la sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. se transformă într-un puternic centru grecesc în Crimeea. La sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. Chersonesul începe să cucerească Crimeea de Nord-Vest, își dezvoltă economia, devine unul din marile centre de pe litoralul Mării Negre. Întărirea statului Chersones a avut loc în condițiile unei crîncene lupte interne dintre elementele oligarhice și gruparea democratică. În cele din urmă victoria a fost repurtată de cercurile democratice ale cetățenilor din Chersones, fapt care a asigurat prosperarea statului Chersones în secolul al III-lea î. e. n. La sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. democrația și-a consolidat victoria, adoptînd un document juridic special, așa-numitul «Jurămînt al Chersonesului», care confirma orînduirea democratică în Chersones. «Eu nu voi răsturna orînduirea democrotică,— se spunea în documentul acesta, ajuns pînă în zilele noastre,— și nu voi permite lucrul acesta nici trădătorului, răzvrătitorului, și nu voi ține în taină aceasta, ci le voi aduce la cunoștința magistraților... Eu voi sluji poporul și-l voi povățui ceea ce este mai bun și mai drept pentru stat și pentru cetățeni... Eu nu voi urzi comploturi nici împotriva comunității Chersonesului, nici împotriva vreunui cetățean, care nu este declarat dușman al poporului: dacă am pus la cale cu cineva vreun complot sau sînt legat într-un jurămînt sau blestem, atunci eu, cel care am încălcat acestea, cît și ceea ce-mi aparține, să am parte de bine, iar cel care respectă— contrarul».

La hotarele secolelor VI—V î. e. n. pe litoralul Bosporului Cimerian (în prezent strîmtoarea Kerci) în jurul orașului Pantecapeion (actualul Kerci) se formase un puternic centru de influență economică și politică. Litoralul fertil al Bosporului Cimerian încă din vechime îi atrăgea pe coloniștii ionieni. În secolul al VI-lea î. e. n. ei întemeiază aici cîteva colonii. Cele mai importante erau: Pantecapeion, Nimphaion, Theodosia, Phanagoria, Hermonossa, Kepas ș. a. Întemeiate în locuri bogate în resurse naturale, coloniile grecești, care la început au exsitat ca polisuri independente — orașe-state, la hotarele secolelor VI —V î. e. n. încep să încerce o puternică pre-

siune din partea triburilor autohtone ale sciților. Astfel ele s-au pomenit în pericolul de a-și pierde originalitatea și independența.

În aceste condiții coloniile grecești din strîmtoarea Kerci se înțeleseră să formeze o alianță de state în frunte cu Pantecapeionul, care s-a numit Statul Bosporan, sau Bospor. Nu este exclus faptul că o serie de polisuri mici au fost încadrate cu forța în această nouă formațiune. Unirea forțelor și a resurselor din multe colonii grecești a făcut să crească potențialul interior și exterior al noului stat, care putea ține piept presiunii scitice, putea să-și dezvolte economia și să-și consolideze influența politică.

Hegemonul, orașul principal al acestei alianțe, a devenit Pantecapeionul, cel mai mare ca teritoriu și populație polis bosporan. Magistrații lui supremi — arhonții — au devenit totodată și arhonți ai alianței bosporane, fapt care oferea noului stat o centralizare mai mare. Arhonții din Bospor au concentrat în mîinile lor conducerea politicii externe, a forțelor armate, exercitau controlul politic asupra vieții interne a polisurilor și teritoriilor triburilor vecine.

Circa în anul 480 î. e. n. puterea în Pantecapeion și în întregul Bospor a trecut în mîinile dinastiei Archeanactizilor, originară din Milet. Cele mai înalte posturi de stat, mai ales cel de arhonte al Pantecapeionului și Bosporului, erau transmise reprezentanților acestei dinastii, care a condus Bosporul pînă în anul 438 î. e. n.

Statul Bosporan, ca alianță de orașe milesiene, a intrat, probabil, la mijlocul secolului al V-lea î. e. n. în sfera de influență a Ligii maritime ateniene. Cîrmuitorii din Bospor, însă, care făceau parte din rîndurile aristocrației, aveau o atitudine precaută față de Atena democratică și de aceea nu întreținеau contacte strînse cu Liga ateniană, străduindu-se să promoveze o politică independentă. Astfel ei băteau monedă proprie fără a respecta stanardul de greutate, aprobat de hegemonia ateniană, ci pe baza unui alt standard, de tipuri monetare locale.

Faptul că unul din orașele Bosporului, și anume Nimphaionul, a fost inclus în componența hegemoniei ateniene a lezat interesele cîrmuitorilor bosporani, precum și ale Theodosiei ostile Bosporului.

Circa în anul 348 î. e. n. în Bospor a avut loc schimbarea dinastiilor dominante. Dinastia Archeanactizilor a fost înlăturată de la putere, și ea trece în mîinile lui Spartakos I, fondatorul unei noi dinastii, a Spartokizilor, care domnește în Bospor pînă la finele secolului al II-lea î. e. n., adică circa 200 de ani. Spartakos I și urmașii săi Satyros (433-389 î. e. n.) și Leucon (389—349 î. e. n.) se dovediră a fi politicieni energici și clarvăzători. Ei au promovat activ o politică de cucerire și au alipit Bosporului teritorii imense, care înglobau întreaga Peninsulă Kerci și Taman, precum și aproape întreg litoralul de est al Mării Azov. Într-un război îndelungat (de peste 20 de ani), pe care l-a purtat Bosporul împotriva puternicei Theodosii, ajutată de Heracleea Pontică, suveranii bosporani reușesc să alipească acest oraș mare de pe litoralul de nord al Mării Negre. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. teritoriul Bosporului se întindea de la Theodosia pînă la actualul Rostov-pe-Don la nord și

pînă la Novorossiskul de astăzi la est. În componenţa lui erau înglobate astfel de oraşe greceşti mari, ca Pantecapeionul, Theodosia, Phanagoria, Nimphaionul, Hermonossa, Tanais, Kepas, Gorgippia şi alte oraşe, regiuni vaste, populate de triburile autohtone ale sindilor, meoţilor, psecilor, dandarilor, sciţilor. Bosporul devenise unul dintre cele mai mari ca teritoriu state cu o structură administrativă complexă în centru şi la periferii. Aici locuiau (mai ales în oraşe) un număr de greci relativ mic, originari din diverse oraşe din Peninsula Balcanică, din Asia Mică şi de pe coastele Mării Negre, o numeroasă populaţie a unor triburi, care se aflau la diferite etape de destrămare a organizării tribale. Componenţa teritorială, tribală şi socială complexă a Statului Bosporan se deosebea vădit de structurile de polis tipice din Grecia Antică.

Vastul Stat Bosporan dispunea de considerabile resurse economice, care i-au permis să-şi creeze o economie stabilă, ce aducea venituri colosale atît statului, cît şi clasei dominante. Pe pămînturile fertile ale peninsulelor Kerci şi Taman era organizată o economie cerealieră rentabilă, care a făcut Bosporul una dintre cele mai bogate grînare de pe litoralul Mării Negre şi din Grecia Balcanică. În secolul al IV-lea î. e. n. un interes deosebit faţă de grînele Bosporului a manifestat Atena, care în urma Războiului peloponesiac pierduse piaţa din Sicilia şi îndura o mare lipsă de cereale. Conducătorii Bosporului au acceptat cu plăcere un partener atît de convenabil. Atena a căpătat dreptul prioritar de a exporta cereale din Pantecapeion şi Theodosia, îmbogăţindu-i pe dinaşti, pe proprietarii funciari şi pe negustorii din Bospor. Potrivit datelor existente, în Atena se exportă anual circa un milion puduri* de cereale. Numai prin portul Theodosiei în cîţiva ani au fost exportate în Atena circa 5,25 mln. puduri de cereale.

În secolul al IV-lea î. e. n. Atena a fost cel mai mare partener comercial al Bosporului, însă nu unicul. Bosporul întreţinea strînse legături comerciale cu Sinope şi Heracleea pe litoralul de sud al Mării Negre, cu insulele Thasos, Chios, Lesbos, cu Corintul şi cu oraşe ionice. Comerţul dintre Bospor şi oraşele greceşti era reciproc avantajos. În schimbul cerealelor, peştelui sărat şi diferitelor materii prime Bosporul primea din Grecia ulei de măsline, vinuri, articole meşteşugăreşti de calitate înaltă: ceramică pictată, giuvaiericale, arme. Dinaştii din Bospor erau cointeresaţi să împrumute bogata experienţă maritimă pentru a-şi crea o flotă militară proprie. De exemplu ei angajau marinari atenieni experimentaţi pentru a instrui echipajele bosporane.

Relaţiile comerciale strînse cu centrele greceşti şi mai ales vastul comerţ cu cereale au favorizat dezvoltarea agriculturii atît pe pămînturile din jurul oraşelor bosporane, cît şi pe întinsele teritorii ale triburilor băştinaşe. Pe peninsulele Kerci şi Taman apar multe localităţi rurale, în circuitul agricol sînt introduse pămînturi nelucrate pînă atunci. În împrejurimile oraşelor bosporane se organizează posesiuni

* Pud — unitate de măsură egală cu 16, 381 kg, folosită în Rusia.

sclavagiste, care își desfășoară activitatea conform recomandărilor date de agronomii greci.

Paralel cu agricultura dezvoltată în orașele bosporane se dezvoltă producția meșteșugărească locală, care satisfăcea necesitățile de bază ale populației: diferite feluri de ceramică, olane pentru acoperiș, obiecte de metal și bijuterii.

Faptul că în Statul Bosporan au fost înglobate mari teritorii tribale a determinat caracterul social eterogen și complexitatea societății bosporane, duplicitatea structurii ei sociale. Dacă referitor la orașele bosporane putem vorbi despre o structură de polis tipică, formată din stăpînitori și sclavi, agricultori liberi și sclavi, pe teritoriile tribale, însă, exista o altă delimitare socială, și în genere putem vorbi despre păturile aristocrației tribale, pe de o parte, și masa de compatrioți dependenți — pe de altă parte. Complexă era și structura clasei dominante din Bospor. În afară de proprietarii funciari greci propriu-ziși, stăpînitori de sclavi, negustori, reprezentanți ai administrației, din ea făcea parte și aristocrația tribală a triburilor băștinașe cucerite, comandanții de mercenari.

Secolul al IV-lea î. e. n. a fost perioada de înflorire a vastului Stat Bosporan și de extindere a influenței lui politice. Posedînd un impunător potențial militar-economic, stabilind legături de prietenie cu multe polisuri grecești din bazinul Mării Negre (Sinope, Heracleea) și din Grecia Balcanică, în a doua jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. dinaștii bosporani încep să pretindă la rolul conducător în bazinul Mării Negre. O politică de hegemon deosebit de activă a fost promovată de Eumelos (309—304 î. e. n.). Eumelos a fost unul dintre cei trei fii ai lui Perisades și după moartea tatălui său a primit doar o parte din teritoriu de rînd cu frații săi. În urma luptelor duse cu frații săi el concentrează toată puterea și începe să promoveze o politică de cucerire a hegemoniei în întregul bazin al Mării Negre. El ajută orașului Callatis, asediat de comandantul de oști macedonean Lisimah, și acordă azil celor 1000 de refugiați din Callatis. Eumelos întărește flota bosporană și cu ajutorul ei curăță întregul acvatoriu al Mării Negre de pirați, care împiedicau dezvoltarea negoțului pontic. El stabilește relații de prietenie cu conducătorii triburilor autohtone de pe cursul Kubanului.

Moartea subită a lui Eumelos nu i-a permis acestui suveran energic să-și realizeze planurile ambițioase de a uni din punct de vedere politic întregul bazin al Mării Negre. După moartea lui Eumelos Bosporul intră într-o nouă etapă a istoriei sale.

Un rol important pe litoralul de nord-vest al Mării Negre îl juca orașul Olbia, cea mai veche colonie greacă, întemeiată la începutul secolului al VI-lea î. e. n. de către coloniști miletieni. În secolul al V-lea î. e. n. se transformă într-un oraș mare și un important centru comercial. Olbia stabilește strînse legături economice cu triburile sciților, care primeau prin intermediul ei vinuri, ceramică de gală, bijuterii. Olbiopolitanii, la rîndul lor, primeau de la sciți grîne, produse animaliere și sclavi, de care aveau nevoie orașele Greciei Egeice.

Legăturile strînse dintre Olbia și triburile scitice au dus la infiltrarea sciților în componența populației olbiene atît în localitățile rurale, cît și în oraș. La periferiile polisului locuiau triburi, pe care autorii greci îi numesc elino-sciți sau mixeleni. Aceștia reprezentau populația scitică locală, care a însușit limba greacă, unele trăsături ale modului și ale culturii grecești.

Mărfurile importate din Grecia se răspîndeau, prin intermediul Olbiei, pe Nipru și Bug, pe un teritoriu din sudul Ucrainei pînă la Kiev. Astfel, olbiopelitanii aveau posibilitatea de a folosi resursele economice ale unei zone vaste de pe litoralul de nord al Mării Negre, fapt ce a predeterminat rolul însemnat al Olbiei ca important centru economic în destinul Greciei Balcanice. Paralel cu comerțul de mijlocire, olbiopolitanii au organizat în orașul lor ateliere meșteșugărești (pentru producerea ceramicii, obiectelor de metal, țesăturilor), a căror producție era destinată nu numai consumului interior, dar și exportului în bazinul Bugului și pe cursul inferior al Niprului.

Legăturile economice strînse cu sciții, cointeresarea vie a conducătorilor de triburi scitice de a face comerț cu lumea greacă prin intermediul Olbiei au dus la încercarea de a se institui un protectorat politic asupra acestui oraș. După cum relatează Herodot, care în anii 40 ai secolului al V-lea î. e. n. vizitase acest oraș îndepărtat, în Olbia se afla palatul regelui scit Skiles, care venea regulat la Olbia și stătea acolo timp îndelungat, luînd parte la celebrarea sărbătorilor obștești și riturilor religioase. Faptul acesta denotă, probabil, o oarecare dependență a Olbiei față de regii sciților. Această dependență era însă mai mult nominală decît reală și se răsfrîngea puțin asupra independenței orașului.

În secolul al V-lea î. e. n. Olbia încheie un tratat de isopolitie (adică de cetățenie comună) cu metropola sa Miletul. În a doua jumătate a secolului al V-lea î. e. n. Olbia intră în componența Ligii maritime ateniene, dar apartenența la această ligă nu prejudicia independența interioară a Olbiei. În orice caz, olbiopolitanii au oferit azil tiranului Timesilaios și fratelui acestuia, izgoniți de atenieni din Sinope, și-i acordau o atenție deosebită.

În secolul al IV-lea î. e. n. crește influența economică și politică a Olbiei în bazinul de nord-vest al Mării Negre. În orașul acesta nu se observă semne ale crizei specifice polisului grecesc, prin care au trecut orașele din Grecia Egeică. În secolul al IV-lea î. e. n. Olbia își mărește teritoriul urban, cresc noi cartiere, se construiesc ziduri de apărare puternice, se dezvoltă cu succes economia. În oraș se instaurează un regim al democrației moderate, la conducere sînt atrase cercuri largi de cetățeni olbiopolitani. O dovadă a puterniciei Olbiei o constituie faptul că ea a respins atacul periculos al lui Zopirion, unul dintre diacohii lui Alexandru Macedon. Situîndu-se în fruntea unei armate impunătoare de 30 mii de oameni, el a asediat în anul 331 î. e. n. Olbia, intenționînd s-o supună influenței Macedoniei. Olbiopolitanii au întreprins acțiuni dintre cele mai hotărîte: multor locuitori fără drepturi li s-au acordat drepturi cetățenești, ca ei să se poată încadra în oastea populară, au fost anulate datoriile, o parte de

sclavi au fost eliberaţi. În ajutor veniseră şi detaşamentele sciţilor. Armata macedoneană a fost înfrîntă, iar Zopirion a fost ucis.

Pentru a-şi consolida situaţia internaţională, Olbia reînnoieşte vechiul tratat cu Miletul privitor la isopolitie*, întăreşte legăturile politice cu sciţii, primind protectoratul acestora. Însă încordarea maximă de forţe pentru a respinge atacurile macedonenilor şi creşterea dependenţei de regii sciţi au agravat criza economică, socială şi politică a Olbiei.

Capitolul XX
CULTURA GRECIEI DIN EPOCA CLASICĂ

1. Particularităţile formării culturii greceşti. În secolele V—IV î. e. n. cultura greacă era una dintre cele mai dezvoltate sisteme de cultură din lumea antică. Trei particularităţi foarte importante îi imprimă un caracter excepţional: plenitudinea, varietatea şi desăvîrşirea faimoasă a părţilor componente ale culturii (literatură, artă, filozofie); orientarea ei umanitaristă; marele aport al grecilor la tezaurul culturii universale, făurirea capodoperelor care au îmbogăţit creaţia culturală a generaţiilor ulterioare şi care au intrat fundamental în viaţa popoarelor mediteraneene şi europene.

Cultura grecilor s-a constituit în primul rînd pe baza unui mod de producţie progresist, a sclaviei de tip clasic. Economia sclavagistă greacă crea posibilităţi materiale suficiente pentru dezvoltarea culturii. Clasa dominantă a stăpînilor de sclavi, constituită din proprietari de moşii relativ mici, de ateliere, de corăbii, trebuia să ia parte activă la organizarea producţiei, era cointeresată în progresul cultural general. Baza socială a polisului o formau cetăţenii de mijloc, în primul rînd proprietarii funciari înstăriţi, a căror bunăstare era garantată, fiind totodată şi cetăţeni cu drepturi depline şi ostaşi. Această categorie de cetăţeni, activă din punct de vedere social-politic, era un mediu mult mai prielnic pentru crearea şi perceperea valorilor culturale, decît, de exemplu, membrii abrutizaţi şi lipsiţi de drepturi ai obştilor din Orientul Antic.

Procesul de creaţie culturală din diferitele polisuri ale Greciei avea o intensitate diferită. Probabil, nu este o întîmplare că el decurgea mai fructuos în statele cu orînduire democratică. Faptul că nu exista o pătură închisă a birocraţiei izolate de masa principală a cetăţenilor şi nici armată de mercenari, că puterea era concentrată în mîinile Adunării poporului, că aparatul de conducere era înlocuit şi supus controlului în fiecare an, că armata neregulată constituia baza organizării militare generau afinitatea dintre institutele de stat şi masa principală de cetăţeni, făceau ca cetăţenii să participe activ la treburile statului, să apară personalităţi cu orizont cultural şi politic vast. Dat fiind că cetăţeanul participa permanent la dezbateri, la discutarea proiectelor de legi şi hotărîrilor în cadrul Adunării

* Isopolitie — egalitatea drepturilor cetăţeneşti.

poporului, îi dezvolta gîndirea politică, pe de o parte, iar pe de alta, contribuia la înflorirea artei oratorice. Nu e o simplă întîmplare că anume în Grecia secolelor V—IV î. e. n. apar oratori cu renume, care au rămas în istoria elocinței: Pericle, Cleon, Socrate, renumitul Demostene.

Marile realizări ale grecilor antici în domeniul culturii se datoresc mai ales faptului că nu exista o organizație puternică de sacerdoți, care în Orientul Antic a monopolizat într-o mare măsură procesul producției spirituale, orientînd-o în făgașul ideologiei religioase. Caracterul religiei grecești, simplețea riturilor de cult, celebrarea principalelor ceremonii religioase de către magistrați electivi excludeau posibilitatea constituirii unei corporații sacerdotale ramificate și influente, monopolul ei asupra creației culturale. Faptul acesta a predeterminat caracterul mai liber al învățămîntului, al sistemului de educație, al concepției despre lume și al întregii culturi, dezvoltarea ei mai rapidă și mai intensă. În direcția aceasta mai acționa și un alt factor important: răspîndirea destul de largă a cărturăriei, a iscusinței de a scrie și a citi. Deci grecilor le erau accesibile remarcabilele creații ale istoricilor, filozofilor, dramaturgilor, scriitorilor și oratorilor. Răspîndirea pe larg a cărturăriei era caracteristică pentru statele democratice, care presupunea spirit activ politic al cetățenilor de rînd, participarea la alegeri, la votări, la întocmirea hotărîrilor, la lectură de sine stătătoare și interpretarea documentelor de stat. Anume posibilitatea de a citi și de a aprecia competent cele citite constituia un stimulent puternic pentru creația gînditorilor greci.

O condiție neapărată pentru formarea culturii grecești o constituie particularitățile naturii înconjurătoare. În genere la acea etapă a dezvoltării istorice condițiile naturale s-au dovedit a fi destul de favorabile pentru înflorirea culturii grecești. Principalul, însă, nu consta în faptul că natura Greciei era foarte darnică față de om și-i oferea cu ușurință toate bunurile vieții, ci în faptul că ea îi îndemna pe oameni la muncă, le cerea să fie harnici, condiție necesară a vieții. După cum s-a menționat, solul pietros, de o fertilitate medie, cu un relief deluros, acoperit cu tufari, în perioada clasică a istoriei Greciei dădea recolte bogate de struguri, măsline, fructe, legume, într-o serie de regiuni—de cereale. Aceasta grație faptului că grecii au defrișat de copaci și tufărișuri terenurile, arînd și îngrășînd pămîntul acesta pietros, folosind noi metode de lucrare a lui, soiuri noi de plante. Grecia Balcanică avea multe zăcăminte minerale: minereu de fier și cupru, argilă fină, calcar și marmoră, argint și aur. Ele, însă, se găseau adînc în subsol și pentru a le exploata grecii erau nevoiți să dea dovadă de ingeniozitate pentru a le descoperi și a le scoate la suprafață, săpînd mine adînci și galerii ramificate. Toate acestea necesitau cunoștințe, agerime, încredere în forțele creatoare ale omului.

Nu ne putem **imagina natura Greciei fără mare**. Aceasta din urmă a jucat un rol enorm atît în viața unor oameni aparte, cît și în viața tuturor polisurilor grecești. Țărmurile meridionale ale Peninsulei Bal-

canice erau foarte crestate, aveau numeroase golfuri şi rade. Marea Egee era împestriţată cu sute de insule mari şi mici. Marea îi aproviziona pe greci cu peşte şi moluşte pentru hrană. Pe căi maritime se făcea legătură cu diferite polisuri şi triburi de coastă, chiar şi îndepărtate. Marea îi proteja de invazia duşmanilor şi tot ea îi apropia de alte popoare. Legăturile maritime îi asigurau cu alimente şi materie primă, contribuiau la îmbogăţirea lor reciprocă, la schimbul de valori culturale. Grecii cunoşteau bine marea, aceasta fiind o parte a producţiei, a vieţii, traiului, culturii lor. Dar pentru a stăpîni această forţă enormă şi capricioasă erau nevoiţi să dea dovadă de curaj, iscusinţă şi cunoştinţe speciale, să se adapteze la capriciile curenţilor şi vînturilor maritime, să însuşească ştiinţa navigaţiei, să construiască noi tipuri de nave, cu care să poată porni în navigaţie de cursă lungă.

Înaltul estetism al culturii greceşti, ca o particularitate a ei, a fost generat într-o măsură considerabilă de frumuseţea naturii înconjurătoare. În Grecia Balcanică, această ţară nu prea mare, cu munţi scunzi, care segmentau teritoriul într-o mulţime de văi mici, învesmîntate în păduri verzi, ce păreau că se revarsă din munţi, cu marea vizibilă de pretutindeni, sînt îmbinate armonios diferite tipuri de landşafturi şi o bogată varietate de culori ale piscurilor, văilor înverzite, mării albastre şi cerului azuriu.

Pentru concepţia despre lume a grecului antic din perioada clasică, pentru întreaga cultură greacă era propriu simţul fin al naturii cu proporţionalitatea şi armonia ei firească, ce a fost realizată diferit în toate direcţiile de activitate culturală: în muzică, filozofie, arhitectură, sculptură, literatură.

Toate particularităţile acestea ale constituirii culturii şi artei greceşti au determinat enormele ei realizări, puternica influenţă exercitată asupra dezvoltării ulterioare a culturii universale, au trezit faţă de ea un interes mereu viu. «Totul constă,— scria K. Marx,— nu în a înţelege că arta greacă şi eposul sînt legate de anumite forme ale dezvoltării sociale. Totul constă în faptul că ele ne mai produc o desfătare artistică şi în anumită măsură continuă să fie o normă şi un model de neatins... Şi de ce copilăria societăţii umane din perioara cînd aceasta se dezvolta splendid nu trebuie să aibă pentru noi un farmec veşnic, ca o treaptă irepetabilă? Există copii needucaţi şi copii cu înţelepciune de om bătrîn. Multe popoare din antichitate se raportă la această categorie. Grecii au fost copii obişnuiţi. Farmecul, pe care îl păstrează pentru noi arta lor, nu se află în contradicţie cu treapta socială nedezvoltată în care s-a plămădit ea»[1].

2. Particularităţile religiei greceşti şi sărbătorile obşteşti. Religia era o parte organică a culturii greceşti şi exercita o influenţă puternică asupra stării şi structurii acesteia. Ca şi la alte popoare din antichitate, la greci religia determina bazele concepţiei despre lume, moralităţii, formele şi orientarea creaţiei artistice, diferitele ei manifestări în literatură, arhitectură, sculptură, pictură, chiar în filozofie

[1] *Marx K., Engels F.* Opere, ed. a 2-a, vol. 12, p. 737—738.

și știință. Bogata mitologie greacă, ce se constituise încă în perioada arhaică, nenumăratele legende despre relațiile dintre zei și eroi, precum și dintre aceștia și oameni au creat un arsenal splendid de chipuri mitologice, care au constituit punctul inițial în elaborarea tipurilor artistice de oameni puternici, care se confruntau cu forțele oarbe ale naturii, chiar cu zeii atotputernici, au servit ca bază creării excelentei literaturi grecești din secolele V—IV î. e. n.

Imaginarea zeilor și eroilor în chipuri de oameni frumoși a și servit ca punct de plecare în crearea chipului sculptural al cetățeanului ridicat la rangul de erou — membru cu drepturi depline al colectivității din polis. Superba ființă zeificată, în închipuirea grecilor, trăiește într-o locuință superbă, și arhitecții greci își depuneau toate eforturile ca să elaboreze edificiul templului ca cea mai perfectă construcție arhitectonică, aceasta devenind una din bazele dezvoltării întregii arhitecturi grecești.

Rolul principal în crearea întregului sistem de valori spirituale ale grecilor antici l-a jucat interpretarea originală a naturii divinității. Grecii îi interpretau pe zeii lor, chiar pe cei supremi, ca fiind puternici, dar nu atotputernici, ca supunîndu-se forței necesității supreme, ce domina asupra zeilor tot așa ca și asupra oamenilor. Mărginirea anumită a omnipotenței divinității, o oarecare apropiere a lumii zeilor față de om, realizată prin originalul intermediu al eroilor semizei, prin relațiile reciproce dintre zei și oameni, de fapt îl înnobila pe om, îi mărea capacitățile și forțele. Faptul acesta deschidea largi perspective și pentru crearea chipurilor artistice de oameni puternici, ridicați la rangul de eroi, precum și pentru cugetările filozofice despre esența omului, despre puternicia forței și rațiunii acestuia.

O parte indisolubilă a cultului religios din secolele V—IV î. e. n. era venerarea zeului principal al polisului respectiv sub formă de procesiuni solemne ale cetățenilor, purtată fiind statuia zeității, și diferite acțiuni festive ce urmau după aducerea ofrandei în fața templului principal. Printre manifestările de sărbătoare obligatorii erau ospețele (în calitate de ofrandă se aduceau doar mărunțaiele animalelor sacrificate, partea cea mai mare de carne revenind pentru tratarea oaspeților), competițiile de gimnastică între atleții tineri, interpretarea unor scene din viața zeilor sau a orășenilor. Faptul că masa covîrșitoare a cetățenilor lua parte la procesiunile solemne, la aducerea ofrandei, la competițiile de gimnastică și la scenele teatrale imprima sărbătorii un caracter popular și o făcea să fie un important eveniment social.

În secolul al V-lea î. e. n. cinstirea zeului tutelar — ocrotitor al polisului — a început să fie interpretată în majoritatea orașelor grecești ca demonstrare a puterii și bogăției, ca o trecere în revistă a realizărilor și succeselor, ca manifestare a unității întregului colectiv al polisului (fenomenul acesta s-a manifestat deosebit de pregnant în condițiile înfloririi democrației ateniene). Caracterul religios, pus la baza acestor serbări, se șterge întrucîtva, iar aspectele social-politice și ideologice devin mai accentuate, mai reliefate. Crește și

ponderea competițiilor de gimnastică și a reprezentațiilor teatrale, și importanța culturală a acestor sărbători, iar faptul că la pregătirile lor era antrenat întreg poporul constituia un impuls puternic spre creație culturală. Astfel de serbări religioase, ca Panatenee din Atena, celebrată în cinstea Atenei — zeița tutelară a Atenei—Pallas, Dionysiile în cinstea lui Dionysos, zeul vegetației, al viței de vie vinului și al veseliei, Serbările Olympice din Olympia în cinstea lui Zeus, divinitatea supremă a cerului, zeul tunetelor și al fulgerelor, Serbările Pitice din Delfi în cinstea zeului Apollon și Serbările Istmice în cinstea lui Poseidon, zeul mărilor și al apelor din Corint, se transformă în mari evenimente obștești de însemnătate nu numai locală, ci și panelenică.

Cele mai renumite au devenit Serbările Olympice, sau Jocurile Olympice, care aveau loc o dată la patru ani. La început ele erau o parte componentă tradițională a cultului în cinstea lui Zeus, în care, la fel ca și ceremoniile religioase analoge, competițiile atleților și distracțiile teatrale doar întregeau acțiunile de cult. In secolul al VI-lea î. e. n., însă, ceremoniile religioase au început să fie considerate ca un fel de parte introductivă la competițiile sportive, care deveniseră panelenice, chiar și acțiunile teatralizate au fost împinse pe planul al doilea. In alte serbări panelenice, de exemplu în cele pitice, pe primul loc nu mai erau competițiile sportive, ci concursurile muzicale ale chitariștilor și flautiștilor. La Atena în secolul al V-lea î. e. n. în timpul Panateneelor și al Dionysiilor crește treptat rolul reprezentațiilor teatralizate sub formă de tragedie și comedie. Din ele s-a dezvoltat renumitul teatru grecesc, care a jucat un rol enorm în viața socială, în educația grecilor antici și în întreaga lor cultură.

3. Teatrul și literatura greacă. Popularitatea crescîndă a reprezentațiilor teatrale a făcut nu numai ca ele să ocupe locul dominant în serbările religioase și obștești, ci să se delimiteze de ceremoniile religioase ca atare și să se transforme într-un gen de artă independent, ocupînd un loc deosebit în viața grecilor antici. In perioada arhaică reprezentațiile teatrale erau prezentate în diferite locuri. In secolul al V-lea î. e. n. apare, însă, un loc special, destinat acțiunilor scenice. De regulă, grecii alegeau un astfel de loc la versantul unui deal. Povîrnișul lui era tăiat în formă de trepte de piatră, pe care se așezau spectatorii (locurile pentru spectatori se numeau theatron de la cuvîntul theaomai — privesc). Treptele, în semicerc, formau diferite nivele, care se înălțau una deasupra alteia, și sectoare, despărțite prin pasaje ca în stadioanele de astăzi.

Acțiunea scenică avea loc pe o mică platformă rotundă bătătorită, mai tîrziu pavată cu plăci de marmoră, care se numea orchestra. In centrul orchestrei se afla altarul lui Dionysos. Pe orchestră evoluau actorii și corul. In spatele orchestrei se afla un cort, unde actorii se travesteau și de unde ieșeau pe orchestră sau se retrăgeau de pe ea. Cortul acesta se numea skene. Ulterior în locul acestui cort mic de travestire, care se piendea pe fundalul imensei orchestre, au început să ridice o construcție înaltă, permanentă, pe al cărei perete

din partea spectatorilor desenau decoraţii ce reprezentau, de regulă, faţada vreunui palat, templu, ziduri de cetate, o stradă sau o piaţă orăşenească.

Acţiunea scenică era jucată în formă de dialog între un singur actor şi cor. In secolul al V-lea î. e. n. mai apar doi actori, iar acţiunea scenică devine mai complicată, centrul de greutate al acţiunii trece de partea actorilor, iar rolul corului scade. Actorii evoluau cu măşti, care le acoperea nu numai faţa, ci şi capul. Măştile redau feţe de cele mai diferite tipuri, vîrste, stări sociale, sufleteşti şi calităţi morale. Schimbîndu-şi măştile, un singur actor putea să joace pe parcurs cîteva roluri diferite. Masca excludea mimica actorului, exprima o faţă împietrită, dar faptul acesta era compensat prin mişcarea expresivă a corpului. Eroii mitologici sau zeii erau reprezentaţi ca fiind mult mai mari decît oamenii obişnuiţi şi de aceea actorii purtau încălţăminte specială cu talpa groasă, numită coturni, acoperăminte înalte pentru cap şi îşi puneau sub haină căptuşeală ca să pară mai înalţi şi mai puternici. In plus datorită unor astfel de rechizite publicul acestor teatre enorme din Grecia putea urmări mai bine actorii. Aceştia de obicei îşi jucau rolul îmbrăcaţi în veşminte lungi, de felul cărora, după cum spuneau legendele lor, purtau regii şi sacerdoţii în vechime. Pe lîngă acestea, foloseau şi unele dispozitive mecanice. Dacă trebuia să arate că acţiunea are loc în casă, de exemplu, atunci pe orchestră se aducea o platformă de lemn, specială, pe care actorii reprezentau acţiunea în încăpere, iar după încheierea actului platforma era dusă de acolo. Dacă în timpul desfăşurării acţiunii trebuia să demonstreze un zeu, care pluteşte în ceruri, foloseau dispozitive de ridicare. Efectele sonore, ca tunetul, erau reproduse de instalaţii speciale.

Teatrul grecesc era destinat, practic, întregii populaţii urbane şi avea cîteva zeci de mii de locuri. Teatrul lui Dionysos din Atena avea 17 mii de locuri, renumitul teatru din Epidaur (păstrîndu-se bine pînă în prezent, în el actorii greci contemporani interpretează tragedii antice) — 20 de mii de locuri. Grandioase erau teatrele din Megalopolis — cu 40 de mii de locuri, iar cel din Efes avea chiar 60 de mii de locuri. Reprezentaţiile teatrale deveniseră o parte organică a vieţii cotidiene. La Atena, de exemplu, fusese instituit un fond de stat special, aşa-numiţii bani-teatrali, care urma să fie distribuit cetăţenilor săraci ca să-şi poată cumpăra bilete la teatru. Fondul acesta era intangibil chiar în pofida celor mai mari greutăţi financiare prin care ar fi trecut statul, chiar în cazul eventualelor operaţii militare.

In teatre erau interpretate piese ale renumiţilor dramaturgi greci, în care erau puse problemele arzătoare ale vieţii contemporane. Deoarece la reprezentaţii asista de obicei cea mai mare parte a cetăţenilor, un număr enorm de spectatori îl lăudau sau îl dezaprobau furtunos pe autor. In felul acesta autorii greci nimereau în centrul atenţiei polisului lor, ceea ce constituia un impuls puternic în creaţia lor. Secolul al V-lea î. e. n. a fost o perioadă de înflorire fără precedent a dramaturgiei clasice greceşti, a apariţiei titanilor litera-

turii greceşti şi universale — marii poeţi tragici Eschil, Sofocle şi Euripide, precum şi autorul nemuritoarelor comedii Aristofan. Creaţia lor a marcat o nouă etapă în dezvoltarea procesului literar mondial.

Părintele tragediei greceşti e considerat Eschil din Eleusis (525—456 î. e. n.). Anii lui de maturitate au coincis cu perioada eroică a războiului victorios al grecilor împotriva monarhiei persane. Eschil a participat la cele mai mari lupte din acest război (la Maraton, Salamina şi Plateea). El participă activ la viaţa obştească a Atenei, a fost în Sicilia şi acolo şi-a petrecut ultimii ani din viaţă. Lui Eschil i s-au atribuit 90 de tragedii, dintre care ne-au parvenit doar şapte. Cele mai cunoscute sînt «Perşii» (472 î. e. n.), «Prometeu înlănţuit» (470 î. e. n.) şi trilogia «Orestia» (458 î. e. n.), compusă din «Agamemnon», «Choeforele» şi «Eumenidele». In afară de «Perşii», al cărui subiect istoric este inspirat de victoria repurtată de greci asupra perşilor în luptele de pe mare de lîngă Salamina, în celelalte tragedii ale lui Eschil apar demult cunoscutele legende mitologice despre titanul Prometeu, despre crimele regilor din Argos din dinastia Atrizilor. Eschil, însă, reinterpretează binecunoscutele şi simplele mituri, creează noi linii ale subiectului, îmbogăţeşte naraţiunea cu ideile timpului său. In creaţiile sale Eschil reflectă triumful rînduielilor şi ideologiei polisului, glorifică vitejia, voinţa şi patriotismul grecilor, contrapunîndu-le trufia şi vanitatea despotului oriental Xerxes în tragedia «Perşii». El cîntă curajul în lupta pentru realizări în domeniul culturii chiar şi împotriva zeilor, triumful vieţii civilizate în «Prometeu înlănţuit» şi totodată zugrăveşte în culori sumbre despotismul şi tirania lui Zeus. Trilogia «Orestia» conţine reflecţii filozofice despre sensul existenţei omului, despre relaţiile dintre oameni şi zei. Eschil consideră că viaţa liberă şi morală este posibilă numai în colectivul polisului, ocrotit de legi echitabile. Aici nu-şi pot găsi loc infracţiunile grave, atît de frecvente în viaţa anterioară polisului. O viaţă astfel orînduită este şi pe placul zeilor. In creaţiile sale Eschil proslăveşte bazele politice, ideologice şi morale ale polisului grec ca atare.

Aprofundarea de mai departe a problemelor importante ale vieţii o găsim în creaţia lui Sofocle din Atena (496—406 î. e. n.). După cum spun legendele, Sofocle a scris peste 120 de tragedii, dintre care numai şapte ne-au parvenit. Dintre acestea cele mai renumite sînt «Oedip Rege» (429—425 î. e. n.) şi «Antigona» (442 î. e. n.). In ele Sofocle pune importanta problemă a locului pe care îl ocupă omul în societate şi în lume. Ce este omul? O marionetă în mîinile zeilor atotputernici sau făuritorul propriului destin? Prin chipul lui Oedip, rege al Tebei, şi al fiicei acestuia, Antigona, Sofocle dezvoltă în felul său tema aceasta. Oedip este un rege înţelept, virtuos şi nepărtinitor, iubit de întregul său popor, însă cu toate acestea el e o jucărie în mîinile zeilor atotputernici. Zeii i-au hărăzit să ducă o viaţă criminală: să-şi omoare tatăl ca să se căsătorească cu mama sa şi să aducă pe lume fiinţe straniі, care îi erau copii şi totodată fraţi. Proorocirea se adevereşte, deşi Oedip, pare-se, a făcut totul

ca să o ocolească. Aflînd crudul adevăr, Oedip nu se împacă cu destinul său îngrozitor. El se răscoală împotriva nedreptății destinului, împotriva cruzimii zeilor. E înfrînt, însă nu zdrobit. El îi sfidează pe zei. După ce se pedepsește pe sine prin scoaterea ochilor, pleacă din Teba și pribegește prin Grecia, încercînd să se purifice de crimele pe care i le-a impus destinul. Izolat de lume, bătrîn și bolnav, însă neînfrînt moral, Oedip se purifică spiritual, își găsește ultimul său azil în suburbia Colonos din Atena. Prin forța suferințelor sale Oedip a știut să înfrunte grelele lovituri ale soartei, prescrise de zei, astfel învingîndu-i. Sofocle afirmă ideea atotputerniciei omului, nemărginirii forțelor lui, posibilității de a-și confrunta destinul ireversibil. Sofocle exprimă ideea principală a tragediei în superbele versuri:

În lume-s multe mări minuni,
Mai mari ca omul însă nu-s!
Purtat de vînt, străbate mări,
Prin hulă și prin val spumos,
Prin val vuind vijelios...
Născocitor, a prins în laț
Jivinele de prin pădur,
Și păsările din văzduh,
Și peștii din adînc de mări
Cu prins în ițe de năvod,

Problema elucidată de Sofocle, a locului pe care trebuie să-l ocupe omul în lume și în societate, devine veșnica temă a artei mondiale. Prin creația lui Euripide de pe insula Salamina (480—406 î. e. n.) drama greacă s-a îmbogățit cu noi valori. Una dintre vestitele piese ale lui Euripide, care conține elemente novatoare, este «Medeea», pusă în scenă în anul 431 î. e. n. Subiectul piesei constă în răzbunarea îngrozitoare a Medeei, fiica regelui Colchidei, pe care Iason, conducătorul argonauților, a dus-o din Colchida în Grecia. Aici el o lasă în voia soartei și încheie o căsătorie convenabilă cu fiica regelui Corintului. Rănită pînă în adîncul sufletului de trădarea lui Iason, căruia îi ajutase să dobîndească lîna de aur, pe care îl salvase cu prețul vieții fratelui ei și de dragul căruia își părăsise țara, Medeea plămădește planul unei răzbunări crude. Meditînd asupra planului de răzbunare, Medeea ajunse pe neașteptate la gîndul să-și omoare copiii, al căror tată era Iason. Euripide descrie cu finețe psihologică tulburătoarea luptă sufletească dintre mama iubitoare și cruda răzbunătoare, în care biruie setea de răzbunare. În piesa aceasta Euripide, în comparație cu Eschil și Sofocle, aduce o serie de inovații sub raportul principiilor artistice. Euripide prezintă omul nu ca ceva împietrit și de neschimbat, în cazul acesta Medeea, ci îi redă chipul în continuă dezvoltare: soția și mama iubitoare se transformă, prin modalități artistice convingătoare, în femeia care își urăște soțul și în ucigașa propriilor copii. Euripide concepe omul nu ca pe o ființă integră și de neschimbat, careia i se opune o forță din afară, împotriva căreia

el luptă, ci e un suflet sfîşiat de patimi contradictorii, iar omul nu ştie care patimă va birui şi la ce urmări tragice va duce. Această urmare neprevăzută a luptei dintre patimile sufleteşti ale omului şi este destinul său. În creaţia sa Euripide realizează excelenta idee artistică de a studia lumea internă a omului, patimile josnice şi cele înalte. Anume în această modalitate de tratare a personajelor constau inovaţiile artistice ale lui Euripide. Ea a exercitat o puternică înrîurire asupra dezvoltării ulterioare a literaturii greceşti şi celei universale. Nu ne miră faptul că s-au păstrat 18 piese ale lui Euripide (din 92), adică mai mult decît piesele lui Eschil şi Sofocle luate împreună. Metoda artistică a lui Euripide a exercitat influenţă asupra lui Shakespeare. În teatrele din timpul nostru se pune în scenă nemuritoarea lui piesă «Medeea», iar furtuna sentimentelor pătimaşe contradictorii din sufletul eroinei principale şi astăzi impresionează puternic prin adevărul ei artistic.

În genere, creaţia marilor tragici din Atena din secolul al V-lea î. e. n. constituie o superbă realizare artistică a lumii antice, un salt calitativ, care a determinat multe orientări ale dezvoltării de mai departe a literaturii mondiale.

De o mare popularitate s-a bucurat genul comediei. Comedia a luat naştere din cîntece şi dansuri de carnaval degajate, uneori foarte libere, care erau interpretate în timpul unor vesele serbări rustice în cinstea zeului Dionysos, numite Dionysiile rurale. Condiţii deosebit de favorabile pentru crearea comediilor s-au creat în Atena democratică, unde exista o largă libertate a criticii, la care erau supuse atît persoane aparte, cît şi legi şi instituţii. În plus, publicitatea şedinţelor Adunării poporului, ale Sfatului celor 500, ale colegiilor oamenilor de stat ofereau autorilor de comedii un material bogat. Deoarece în a doua jumătate a secolului al V-lea î. e. n. problemele politice deveniseră porbleme centrale în viaţa socială a statului atenian şi erau discutate activ şi deschis de masele largi de cetăţeni, în comediile ateniene timpurii predomina materialul politic, iar comedia ca atare avea un caracter politic.

Comedia politică atinse culmea înfloririi în opera marelui dramaturg atenian Aristofan (450—388 î. e. n.). S-au păstrat 11 comedii ale lui Aristofan, în care descrie diferitele pături ale populaţiei, ridică multe probleme actuale din societatea ateniană: atitudinea faţă de aliaţi, problema războiului şi păcii, corupţia funcţionarilor şi incapacitatea conducătorilor de oşti, nerozia unor hotărîri luate de Adunarea poporului. El îi ironiza pe sofiştii flecari şi pe filozoful Socrate, şedinţomania şi procesomania, repartizarea inegală a bogăţiilor şi nevoile agricultorilor atenieni. Spre deosebire de tragici, Aristofan nu trata în comediile sale probleme filozofice profunde, dar, în schimb, a descris veridic multe aspecte ale vieţii ateniene, comediile lui constituind un nepreţuit izvor istoric al epocii. În piesele sale Aristofan a descris o mulţime de situaţii comice pline de spirit, care urmau să fie folosite pe larg de scriitorii de comedii, chiar şi de cei contemporani nouă. Comediile lui Aristofan sînt scrise într-o limbă expresivă, care redă cu finеţe ingeniozitatea conţinutului lor.

Tragediile şi comediile făceau parte din genurile poetice ale literaturii. Lucrări în proză scriau istoricii, autorii unor epopee istorice monumentale. În antichitate chiar istoria, spre deosebire de accepţia ei actuală ca disciplină a ştiinţei, era considerată naraţiune artistică. Excelente mostre de proză grecească din secolele V—IV î. e. n. sînt creaţiile de istorie ale lui Herodot, Tucidide, Xenophon. Proza artistică era reprezentată prin cuvîntările oratorilor atenieni, mai ales ale lui Isocrate, Demostene, de lucrărie filozofice ale lui Platon şi Aristotel, care atribuiau o mare valoare cizelării literare a operelor lor.

4. Arhitectura şi arta. Secolele V—IV î. e. n. au constituit o perioadă de înflorire a arhitecturii şi sculpturii greceşti, de creare a unor capodopere, care au îmbogăţit patrimoniul culturii universale. Dezvoltarea arhitecturii a fost strîns legată de starea teoriei şi practicii urbanistice, de întemeierea şi amenajarea oraşelor vechi şi noi. Cea mai mare realizare a urbanisticii greceşti a fost elaborarea teoriei sistematizării regulate a oraşelor, adică a construirii de oraşe conform unui plan gîndit în prealabil, bazat de principiile amenajării raţionale. Principiile fundamentale ale teoriei sistematizării regulate a oraşelor au fost elaborate de Hipodamos din Milet, numite Sistemul hipodamic. Sistemul hipodamic presupunea segmentarea teritoriului urban prin străzi ce se intersectau în unghi drept, formînd o reţea regulată de cartiere locative. Se prevedea evidenţierea centrului urban, în care să fie construite edificii de menire socială (temple, clădiri pentru persoanele oficiale, portice pentru plimbări), piaţa, numită agora, în care se desfăşura activitatea comercială (uneori centrul social coincidea cu agora, alteori erau diferite). Dacă oraşul era situat pe ţărmul mării, zona de litoral era transformată în raion portuar cu şantier naval, doc şi antrepozite. În oraşul cu sistematizare regulată erau prevăzute astfel de elemente obligatorii ca teatru, stadion şi gimnazii. Oraşul era alimentat cu apă prin apeduct. Din apeductul central apa se îndrepta, prin ţevi, în diferite raioane ale oraşului şi se acumula în fîntîni speciale. De aici locuitorii luau apă pentru necesităţile lor. Dejecţiile erau evacuate în afara oraşului prin instalaţii de canalizare.

Centrul festiv, care era şi un centru religios, al oraşului se numea acropole. Aici se înălţa templul zeităţii principale, ocrotitoare a oraşului respectiv, aici veneau procesiunile sacre în timpul serbărilor însemnate, aici se înfăptuiau sacrificiile cele mai solemne.

Principiile lui Hipodamos au putut fi realizate doar în oraşele construite pe un loc liber, cum a fost, de exemplu, în Olinth din Peninsula Calcidică, în oraşul portuar Pireu, în oraşul Turioi, sau în Miletul reconstruit. În oraşele care apăruseră în timpuri imemorabile, ca, de exemplu, Corint, Atena, Efes, Teba, situaţia era de altă natură — în locul unor cartiere regulate, unei reţele de străzi drepte, pieţe amenajate puteai vedea îngrămădiri dezordonate de locuinţe, temple rătăcite printre ele, ulicioare înguste şi întortocheate. În secolele V—IV î. e. n. şi aici apar elemente de oraş regulat: este înfrumuseţată arhitectural acropola, piaţa centrală, locul pentru Adu-

nările poporului; atelierele meşteşugăreşti cu reziduuri insalubre (producţia de ceramică şi de tăbăcărie) erau scoase la marginea oraşului, clădirile de teatru şi stadioanele se construiau în locuri anumite. În secolele V—IV î. e. n. în toate oraşele greceşti apar puternice construcţii defensive, sisteme de ziduri şi turnuri, care aduc un element de organizare în întregul plan de sistematizare a oraşului.

Enorme realizări artistice grecii au atins în arhitectură. Arta arhitectonică greacă din epoca clasică s-a dezvoltat pe baza aşa-numitului sistem de ordine, genială realizare în arhitectura universală. Sistemul de ordine apărut în perioada arhaică atinge perfecţiune şi plinătate în dezvoltarea sa, îşi dezvăluie toate posibilităţile anume în secolele V—IV î. e. n. Două tipuri principale de ordine — doric şi ionic — se constituiseră încă în secolele VII—VI î. e. n., iar în secolele V—IV apăruse un ordin şi mai elegant, mai rafinat şi mai somptuos, cel corintic. Arhitecţii greci încep să recurgă totodată la îmbinarea diferitelor ordine într-un singur edificiu, introduc elemente, ce conferă stilului doric mai multă eleganţă şi supleţe, iar celui ionic mai multă splendoare. Îmbinarea cu măiestrie a diferitelor stiluri arhitectonice a lărgit posibilitatea constructorilor greci, le-a permis să creeze multe capodopere în arhitectura greacă şi cea universală.

Baza dezvoltării arhitecturii greceşti, ca şi a celei din timpuri arhaice, a fost templul, considerat în principiu cea mai perfectă construcţie, în care locuieşte cea mai minunată creatură divină. Erau zămislite şi construite cele mai diverse tipuri de temple, începînd de la construcţii simple, herooni, ridicate în cinstea eroilor, şi terminînd cu edificii enorme, maiestoase, închinate zeilor principali. În funcţie de aranjamentul şi de numărul coloanelor templele erau de cîteva tipuri: templu în antis (cu două coloane la intrarea principală), prostylos (cu patru coloane la intrarea principală), amfiprostylos (templu cu patru coloane, care susţineau porticul din faţă şi tot un astfel de portic cu coloane din partea opusă), peripteras (templu împrejmuit cu o colonadă continuă, formînd un portic de jur împrejur) şi cel mai complex tip de templu grecesc — dipteros, cînd porticul din cele patru părţi ale edificiului era susţinut de două rînduri de coloane. Interiorul templului cel mare se compunea din incinta principală, în care se afla statuia zeului ocrotitor al oraşului respectiv (Zeus, Poseidon, Hera, Atena, Apollon ş. a.), şi a doua încăpere în care se păstrau lucrurile sfinte, tezaurul templului, iar uneori şi tezaurul oraşului. Antablamentul aşezat deasupra coloanelor, partea de sus a pereţilor exteriori şi interiori ai edificiului; frontoanele erau decorate cu grupe sculpturale şi reliefuri, ceea ce conferea edificiului un aspect elegant şi somptuos. Pe baza acestor principii generale arhitecţii greci au construit o serie de temple, devenite capodopere în arhitectura greacă şi universală: templul din Atena, dedicat zeiţei Atena Partenos (arhitecţi Ictinos şi Calicrates, 448—432 î. e. n.), templul lui Zeus de la Olympia (arhitect Libon, 465—456 î. e. n.), templul Erehteion, remarcabil prin compoziţia sa, aparent neunitară, şi prin porticul, susţinut de

ariatide, sculpturi ce reprezintă fete ducînd coşuri, templele dedicate lui Apollon din Delfi, din Didyma de lîngă Milet şi multe altele. Un indicator al maturităţii arhitecturii greceşti este crearea unor ansambluri arhitectonice complexe şi moderate. Ansambluri remarcabile sînt: Acropola ateniană, complexul sanctuar-sportiv Altis de la Olympia, complexul sanctuar de la Delfi. Ansamblul Acropolei din Atena cuprinde cîteva clădiri şi construcţii: Propileele, intrare monumentală special construită şi ornată artistic, la care se alătura Pinacoteca (încăpere pentru galerie de fabloui) şi un mic templu dedicat zeiţei victorei Nike. Centrul acestui ansamblu îl constituie măreţul Partenon cu sanctuarele alăturate ale unor zeităţi din Attica. Viziunea acestui colos era echilibrată de un mic templu asimetric, Erehteion, consacrat lui Poseidon şi Erehteus. Axa verticală a întregului ansamblu o constituie statuia în picioare a zeiţei Atena «melancolica» sprijinită într-o suliţă. Pe panta Acropolei a fost amenajat teatrul lui Dionysos pentru 17 mii de locuri cu o încăpere specială pentru audiţii muzicale, numit Odeon. În genere, ansamblul arhitectonic al Acropolei din Atena excela printr-un rafinament artistic.

Un excelent ansamblu arhitectonic, ce se înscria pitoresc naturii din jur, a fost creat în sanctuarul de la Olympia, unde se celebrau Jocurile Olympice. O mulţime de clădiri de menire sportivă — gimnazii şi palestre pentru antrenamentele şi evoluările gimnastice ale atleţilor, stadion şi bazine pentru abluţiune — erau grupate în jurul maiestosului templu al lui Zeus şi al soţiei sale Hera. O parte organică a ansamblului era Buleuterionul — clădire pentru membrii Sfatului orăşenesc, şi Pritaneul — clădire pentru oaspeţii de onoare, o mulţime de construcţii mici, numite tezaure, în care se păstrau darurile unor oraşe. Sanctuarul era amplasat la poalele muntelui Kronion, din partea de nord şi de sud se mărginea cu rîul Alfeios şi afluentul acestuia Cladeos. Toate acestea creau senzaţia de linişte, făceau ca orice vizitator al sanctuarului de la Olympia să uite de grijile şi deşertăciunile lumeşti.

Un alt specific avea sanctuarul din Delfi, oraşul sacru al lui Apollon. Baza acestui ansamblu era Calea sacră (drumul procesiunilor), care, şerpuind, urca din punctul cel mai inferior. De o parte şi de alta a acestei căi se aflau tezaurele cîtorva zeci de oraşe greceşti. Drumul ducea la terasa superioară, pe care se înălţa maiestosul templu al lui Apollon, dominînd întreaga pantă a muntelui Parnas. Alături de templu se afla teatrul, unde aveau loc concursuri muzicale în cinstea lui Apollon.

Şi în alte polisuri greceşti arhitecţii se străduiau să creeze ansambluri arhitectonice bine gîndite şi executate.

Remarcabile sînt realizările artiştilor elini în domeniul sculpturii. Grecii decorau cu plăcere clădirile, mai ales templele, cu sculpturi dintre cele mai variate. În incinta principală a templului se păstra statuia zeităţii ocrotitoare a oraşului, pereţii interiori şi exteriori ai edificiului, părţile superioare ale antablamentului erau decorate de obicei cu reliefuri, frontoanele — cu grupe sculpturale. Cu sculpturi erau decorate chiar şi acoperişurile unor temple. Statui se înălţau şi

în piețele urbane, pe morminte. Menirea sculpturilor era foarte diversă: existau statui cu semnificație religioasă (reprezentarea chipului celor mai adorați zei și eroi), estetică (sculptura ca decor al piețelor, clădirilor, sanctuarelor), ideologică (proslăvirea cetățeanului și a ostașului cu constituție atletică, viteaz, plin de destoinicie, optimist). Unul dintre cele mai populare chipuri artistice era cel al zeității (masculine sau feminine) maiestoase, puternice și distinse, a ostașului atlet nud. În secolul al IV-lea î. e. n. se produce umanizarea chipului zeităților, atenuarea trăsăturilor ideale și accentuarea calităților pur omenești. Statuile de zei și zeițe, datate în secolul al IV-lea î. e. n., seamănă mai mult cu oameni muritori, decît cu atotputernicii trăitori din ceruri.

Maeștrii greci au creat un număr imens de statui din cele mai diferite materiale: calcar, marmură, lemn, fildeș, teracotă. Sculptorii posedau la perfecție tehnica turnării în bronz și s-au învățat, după modele de ceară, să toarne statui din bronz.

Sculptorii greci au atins realizări excelente în modul de tratare a chipului artistic, depășind încremenirea și anchilozarea figurilor arhaice. Maeștrii greci din epoca clasică știau să redea în materialul dur multe nuanțe ale stării sufletești. Astfel, statuile pe care le-au creat sînt pline de viață și dinamică. Sculptorii greci au creat capodopere, adevărate perle ale artei mondiale. Statuia «Discobolos» de Myron, statuia lui Zeus, executată de Fidias pentru templul lui Zeus de la Olympia, una dintre minunile lumii, statuia Atenei Parthenos pentru Parthenonul din Atena, statuia Atenei Promahos pentru Acropola Atenei, precum și friza panateniană de 160 de metri de pe pereții exteriori ai Parthenonului, figura plutindă în aer a Nikei din Peonia — iată cîteva capodopere din secolul al V-lea î. e. n., renumite în întreaga lume. Remarcabile creații ale geniului grec sînt statuile lui Policlet Doriphoros «Purtătorul de lance» și «Amazoana rănită», statuile lui Praxitele «Afrodita de la Cnidos» și «Hermes cu copilul Dionysos în brațe», statuia «Menada» a lui Scopas și «Apollon din Belvedere» al sculptorului Leohares. Unul dintre cei mai buni portretiști din secolul al IV-lea î. e. n. a fost Lisip, care a devenit renumit datorită excelentelor portrete ale lui Alexandru Macedon și statuii «Aproxymenes», un tînăr atlet ce își curăță corpul de nisip după antrenament. Statuia «Aproxymenes» este interesantă prin faptul că spectatorul, privind statuia de jur împrejur, poate observa cum se schimbă trăsăturile atletului, care din diferite unghiuri de vedere pare ba iritat de luptă, ba obosit pînă la istovire.

Sculptorii eleni au creat și au proslăvit idealul de cetățean al polisului, care ilustra în mod realist preponderența politică și socială a păturilor mijlocii de cetățeni în majoritatea orașelor-state grecești.

5. Filozofia. Știința despre legile cele mai generale ale dezvoltării naturii, societății și gîndirii umane apare atunci cînd societatea și cultura ating un anumit grad de maturitate. În primele etape ale dezvoltării sale filozofia era strîns legată de concepția religioasă despre lume. Depășirea concepției religioase despre lume a dus

la apariţia primelor elemente ale ştiinţei filozofice ca atare. În secolele VII—VI î. e. n. filozofia greacă reprezenta prin sine o disciplină complexă, care îngloba de fapt întreaga ştiinţă (ştiinţele naturii şi umanitare în întregime), adică filozofia nu era diferenţiată ca atare, încă nu-şi determinase propriul obiect de cercetare. Acest stadiu din dezvoltarea filozofiei (aşa-numita filozofie a naturii) era reprezentat de filozofii din şcoala ioniană (sec. VII—VI î. e. n.) Thales, Anaximandru, Anaximene, precum şi de Pitagora şi discipolii săi, pitagoreicii.

Tradiţiile filozofiei naturii se păstraseră şi în prima jumătate a secolului al V-lea î. e. n., de exemplu în creaţia lui Anaxagora din Clazomene şi Empedocle din Agrigentum (490—430 î. e. n.). Aceşti filozofi, care au dat dovadă de o înţelegere originală a esenţei lumii, au fost totodată mari învăţaţi ai timpului. Anaxagora a enunţat o serie de raţionamente interesante în domeniul astronomiei, şi anume el considera că stelele, inclusiv soarele, sînt mase sferoidale incandescente; Empedocle a dezvoltat o teorie interesantă a apariţiei şi evoluţiei lumii vegetale şi animale de la protozoare. Nivelul general înalt al societăţi sclavagiste greceşti, înflorirea culturii elene la mijlocul secolului al V-lea î. e. n., însă, au favorizat delimitarea ştiinţelor ca atare şi a filozofiei. Deja în şcoala filozofică eleată (de la denumirea oraşului Eleea din sudul Italiei) un loc predominant încep să-l ocupe problemele pur filozofice. Parmenide, fondatorul şi conducătorul şcolii eleate (circa a. 540— circa a. 470 î. e. n.), primul a început să facă deosebiri principiale între existenţa imobilă, neschimbătoare, veşnic suprasenzorială, care poate fi cunoscută numai prin raţiune, şi lumea vizibilă a lucrurilor schimbătoare şi trecătoare, percepute senzorial. Deoarece lumea suprasenzorială, veşnică şi neschimbătoare, este concepută ca existentă cu adevărat şi care poate fi cunoscută numai prin raţiune, adică prin gîndire, Parmenide emite teza identităţii gîndirii şi a existenţei, care ulterior devine baza tuturor sistemelor idealiste.

În creaţia grupului de filozofi greci, cunoscuţi cu numele de sofişti (învăţători de înţelepciune), problematica filozofică a fost dezvoltată mai departe. Se numeau sofişti filozofii ambulanţi, care apăruseră la Atena în a doua jumătate a secolului al V-lea î. e. n. şi care predau, cu plată, bazele retoricii, filozofia şi alte ştiinţe. Cei mai vestiţi dintre ei au fost: Protagoras din Abdera (480—411 î. e. n.) şi Gorgias din Leontinoi (483—376 î. e. n.). Deşi se deosebeau mult prin interpretarea multor probleme filozofice, sofiştii manifestau acelaşi interes faţă de problemele gnoseologiei şi faţă de caracterul general al ştiinţei umane. Te poţi, oare, baza pe cunoştinţele omului, sînt ele oare adevărate? Din punctul de vedere al sofiştilor cel mai important instrument al cunoaşterii sînt percepţiile omului. Spre deosebire de mulţi alţi filozofi şi în special de eleaţi, sofiştii subapreciau rolul raţiunii. Însă deoarece percepţia fiecărui om este subiectivă şi se deosebeşte de senzaţiile altui om, sofiştii au făcut concluzia că cunoştinţele obţinute în felul acesta sînt subiective, relative şi netemeinice. Sofiştii negau adevărurile veşnice, rînduielile

întemeiate pe tradiție, inclusiv dogmele religioase, normele de conduită obligatorii. Demonstrînd relativitatea adevărurilor general acceptate, ei demonstrau justețea părerilor diametral opuse. Autoritățile polisurilor priveau cu neîncredere scepticismul sofiștilor considerau dăunătoare activitatea lor de discreditare a tradițiilo stabilite. Astfel, mulți sofiști au fost expulzați din Atena ca învățători ai unei înțelepciuni false.

Faptul că viața obștească devine mai complexă, că se acumulează tot mai multe cunoștințe dă impuls dezvoltării de mai departe a filozofiei. De la sfîrșitul secolului al V-lea și în cel de-al IV-lea î. e. n. în filozofia greacă au fost create trei sisteme filozofice închegate, profund originale, care au fost puse la baza dezvoltării filozofiei universale din perioadele ulterioare: sistemul materialist al lui Leucip — Democrit, sistemul idealist al lui Socrate — Platon și teoria filozofică a lui Aristotel.

O enormă realizare a științei grecești a fost elaborarea sistemului materialist al lui Leucip din Milet (500—440 î. e. n.) și al lui Democrit din Abdera (460—370 î. e. n.). Ei au fost întemeietorii teoriei atomiste a structurii lumii. Ei considerau că lumea e formată din particule foarte mici de materie, care nu se pot diviza mai departe, numite atomi (în limba greacă *atom* înseamnă indivizibil). Atomii se află în continuă mișcare, aceasta fiind considerată însușirea principală a materiei. Aflîndu-se într-un proces de continuă mișcare în vid, atomii se ciocnesc, intră în diferite combinații și creează lumea vizibilă a lucrurilor, care, după un timp oarecare, se descompun din nou în atomii lor componenți. Democrit explica nu numai lumea materială a lucrurilor ca o combinare de atomi, ci și viața organică și psihică, inclusiv noțiunea de suflet. Chiar și zeii, a căror existență Democrit nu o nega, erau creați din combinarea unor atomi de o formă deosebită. Zeus, de exemplu, reprezenta prin sine nimic altceva decît o combinare de atomi de foc subțiri, dizolvați în aer. Democrit considera că mișcarea continuă a atomilor și diferitele lor combinări nu constituie o întîmplare, ci e manifestarea cauzalității generale și a legității necesare. După Democrit, procesul cunoașterii presupune parcurgerea a două etape: prima treaptă — senzația, ca o cunoaștere primară, parțială, și a doua treaptă, mai înaltă — adevărata cunoaștere, realizată cu ajutorul rațiunii, care analizează senzația. Astfel, Leucip și Democrit au înaintat o serie de teze principiale, care au constituit baza materialismului filozofic: eternitatea și infinitatea lumii, care reprezenta prin sine unitatea dintre atomii aflați în mișcare, materie și vid, reducerea tuturor fenomenelor la cauzalitatea materială, inclusiv lumea psihică și spirituală.

Sistemul filozofic, care a pus bazele idealismului filozofic, a fost creat de Socrate (471—399 î. e. n.) și de discipolul său Platon (adevăratul său nume era Aristocle, 427—347 î. e. n.). Socrate nu a lăsat lucrări scrise, deoarece el își expunea învățătura oral în discuții cu discipolii săi. Principalele teze ale filozofiei lui Socrate ne sînt cunoscute din relatările discipolilor săi Xenofon și Platon. Pla-

ton nu numai că a expus bazele filozofiei lui Socrate, dar şi le-a dezvoltat şi a creat o teorie idealistă închegată. Potrivit lui Platon, raţiunea divină, ce există veşnic, creează lumea ideală, orînduită armonios, care este independentă de om şi care nu poate fi cunoscută nici prin senzaţii, nici prin raţiunea practică. Pot fi cunoscute unele lucruri despre ea doar prin intuiţie ca parte a raţiunii divine, dispersate în anumiţi oameni. Această lume divină, concepută intuitiv de unii înţelepţi, nu este alcătuită din lucruri materiale, ci din idei, care există independent. Lumea materială ce ne înconjoară este doar o copie palidă a lumii de apoi transcendentale. Ea este haotică, contradictorie, ingrată şi nedreaptă. Fiecare lucru real, de exemplu, cal sau casă, este doar realizarea imperfectă şi întîmplătoare a ideii de cal sau casă în genere. Menirea principală a filozofului, potrivit lui Platon, constă în cunoaşterea adevăratei lumi a ideilor divine prin contemplarea profunzimii interioare a raţiunii umane.

Anii de maturitate ai lui Platon au coincis în timp cu o criză acută a relaţiilor dintre polisuri şi de aceea în creaţia lui s-a reflectat situaţia social-politică în criză. Factorii aceştia au determinat importanţa pe care o atribuia Platon elaborării diferitelor forme şi esenţei statului-polis, creînd proiectul unei orînduiri de stat şi ordini sociale ideale. În două tratate fundamentale «Statul» şi «Legile» Platon analizează detaliat aceste două probleme filozofice. El consideră că un polis ideal trebuie să aibă o structură socială ierarhică şi de stat riguroasă: toată populaţia să se împartă în trei caste închise: «filozofii» — o pătură conducătoare de cîrmuitori, «oştenii» — castă militară de apărători ai statului, casta lucrătorilor (meşteşugari, agricultori, negustori) şi sclavilor. Castele privilegiate trăiesc după rînduielile lor: ele nu au proprietate, familie, sînt întreţinute pe deplin de stat. Casta lucrătorilor poate să aibă proprietate, familie. Ea poate fi clasificată, în interesul statului, respectiv în districte şi după profesii; supraveghetori speciali — agoranomi — supraveghează viaţa şi activitatea acestei tagme, tot ei regulează şi relaţiile de piaţă. După Platon, o astfel de structură socială ierarhică riguroasă trebuie să ferească polisul grecesc de criză şi descompunere. Această utopie socială reacţionară, ca şi întreaga filozofie idealistă a lui Platon, reflecta vederile şi concepţia despre lume ale celor mai conservative cercuri oligarhice din societatea greacă din secolul al IV-lea î. e. n.

Unul dintre iluştrii filozofi greci a fost Aristotel din Stagira (384—322 î. e. n.). Aristotel a fost discipolul lui Platon; dar apoi se dezice de vederile învăţătorului său şi-şi creează un sistem filozofic propriu. El a fost un mare învăţat enciclopedist, a făcut investigaţii profunde în domeniul fizicii, astronomiei şi meteorologiei, medicinei şi zoologiei; a constituit un sistem filozofic pe baza propriilor observaţii. Aristotel consideră că la baza lumii se află cauzalitatea materială, dar el privea materia ca pe un element pasiv. Pentru ca materia să se dezvolte şi să se transforme într-o lume diversă, trebuie să primească un impuls creator, exterior, din partea raţiunii divine. După impulsul iniţial materia începe să se dezvolte şi să ia forma lucrurilor, incluse în ea la început. Tendinţa spre forma fiecă-

rui lucru, inclus în materie, constituie ţelul final al oricărei mişcări. În filozofia lui Aristotel forma se manifestă ca o acţiune organizatoare, care însufleţeşte materia moartă şi nedetrminată. Teoria filozofică a lui Aristotel îmbină, astfel, atît elemente ale conceperii materialiste a naturii, deoarece consideră că baza iniţială a lumii este materia, care există într-un spaţiu anumit, cît şi o serie de teze ale idealismului, deoarece admite existenţa începutului divin, a unui impuls creator. Interpretarea pe care Aristotel o dă materiei ca un început mort şi pasiv, însufleţit de acest motor prim divin şi de tendinţa de a se realiza, de asemenea, era tipică filozofiei idealiste.

Aristotel a elaborat profund şi original teoria dezvoltării şi a metodelor de gîndire. El concepea dezvoltarea ca pe un proces multilateral, ca pe o schimbare a esenţei, a calităţii, a cantităţii şi a locului. Pe baza aceasta el a făcut o clasificare mai amplă a diferitelor forme de mişcare (apariţia şi nimicirea, creşterea şi diminuarea, transformarea calitativă şi alternanţa în spaţiu). Mari sînt meritele lui Aristotel în elaborarea şi sistematizarea metodelor gîndirii. El a fost întemeietorul logicii formale, a descoperit silogismul, raţionament care duce la concluzii fundamentale, cu care operează cercetătorul în procesul cunoaşterii. Aristotel, ca şi Platon, nu a putut să nu reacţioneze în învăţătura sa filozofică la problemele social-politice arzătoare ale crizei, prin care trecea polisul grecesc, şi a făcut o analiză detaliată a formelor de statalitate care existau în Grecia secolului al IV-lea î. e. n., precum şi a cauzelor care au dus la instabilitatea lor. Aristotel şi discipolii săi au studiat amănunţit organizarea de stat a 158 de polisuri greceşti (pînă la noi a ajuns «Constituţia Atenei», tratat despre orînduirea de stat a Atenei scris de Aristotel). Aristotel a generalizat rezultatele unui astfel de studiu în tratatul său «Politica», în care a expus bazele teoretice ale doctrinei despre stat, esenţa lui, formele lui variate şi concepţia orînduirii polisului ideal. Un interes deosebit prezintă teoria despre forme de stat drepte (monarhia, aristocraţia şi politia) şi nedrepte (tirania, oligarhia şi ohlocraţia), care, în procesul dezvoltării istorice, trec din una în alta. Observator fin al realităţii greceşti tumultuoase din secolul al IV-lea î. e. n., Aristotel atribuia o mare importanţă loviturilor de stat şi revoluţiilor politice. Interpretării teoretice a acestor evenimente le-a consacrat unul dintre cele mai interesante capitole ale lucrării sale.

În filozofia greacă din secolele V—IV î. e. n. a fost pusă baza multor curente filozofice ulterioare. Ea devine fundamentul pe care s-a dezvoltat gîndirea filozofică din Roma antică şi din Europa medievală.

Cultura Greciei din epoca clasică a constituit un mare pas în dezvoltarea civilizaţiei mondiale. Ea a îmbogăţit procesul mondial al creaţiei culturale cu multe idei fructuoase, cu imagini, capodopere, care au intrat în tezaurul artistic al omenirii, au fost punctul iniţial al dezvoltării orientărilor din viaţa culturală a generaţiilor posterioare.

ÎNCHEIEREA SECȚIUNII

Dezvoltarea istorică a lumii grecești din secolele VIII—IV î. e. n. a decurs în mici formațiuni statale, numite polisuri sau orașe-state. Polisul grecesc, care apăruse în urma descompunerii relațiilor gentilice, se formase pe o bază complexă. Aceasta includea tradițiile triburilor locale, ce populau partea meridională a Peninsulei Balcanice din vremurile străvechi, strălucită moștenire cretano-micenianā, dar reprezenta prin sine un fenomen istoric original.

Polisul grecesc oferea posibilități favorabile dezvoltării economiei, formării structurii sociale, organizării politice și culturii poporului grec. Aceste posibilități favorabile s-au creat datorită faptului că forma de state mici s-a dovedit a fi adaptată bine la relief și la condițiile naturale. O astfel de comunitate mică și închisă, care posedă pămînturi suficiente bune pentru agricultură, materii prime pentru producția meșteșugărească, ce întreținea legături pe mare cu alte comunități analogice, crea toate condițiile pentru asimilarea diferitelor ramuri ale economiei și nu simțea necesitatea unor uniuni teritoriale vaste. În polisurile mici existau puține posibilități pentru lux, distracții și viață parazitară, deși în orice oraș-stat trăiau aristocrați și sibariți*. Parazitismul, însă, nu se manifesta în forme atît de pregnante, ca în țările Orientului Antic, mai mult decît atît, el nu prea era încurajat de opinia publică. În componența clasei dominante a polisurilor grecești predominau pături legate de organizarea producției.

Polisul grecesc se dezvolta ca celulă de bază a societății sclavagiste. Dezvoltarea largă a sclaviei, preschimbarea ei în bază a relațiilor sociale era condiționată de însăși structura de polis, care presupunea dominația proprietății private, creșterea relațiilor comerciale, crearea unor condiții favorabile pentru activitatea politică și viața culturală a masei covîrșitoare de cetățeni. Relațiile sclavagiste au atins formele lor clasice în cele mai dezvoltate polisuri grecești: Atena, Corint, Chios, Syracuza ș. a. Ele se caracterizează mai întîi prin răspîndirea pe larg a sclaviei în producție, atît în localitățile rustice (pe moșiile sclavagiste și chiar într-o serie de gospodării țărănești), cît și în atelierele orășenești și la construcții, prin organizare rațională și gradul înalt de exploatare a robilor. Sclavii se aflau în afara colectivului polisului, dar încordarea de clasă a relațiilor dintre sclavi și stăpînii lor determinau întreaga atmosferă a vieții și întreaga mentalitate a colectivului din polis. Polisurile în care predomina agricultura foloseau pe larg munca oamenilor dependenți de tipul hiloților spartani, penești din Tessalia, mariandinilor din Heracleea.

Totodată, polisul grecesc putea să existe ca stat independent doar dacă reprezenta prin sine un colectiv unit de locuitori, de cetățeni egali în drepturi, asigurați cu loturi de pămînt, care participă

---

* Sibarit — om bogat și trîndav (după denumirea vechii colonii grecești Sibaris din sudul Italiei, populația căreia ducea un mod de viață luxos și parazitar).

activ la viața politică a polisului și pe care îl apărau ca ostași în armata neregulată de voluntari. Unitatea colectivului de cetățeni constituia baza trăiniciei polisului, piatra unghiulară a sistemului de valori ale polisului. De aici a luat naștere și politica de susținere a acestei unități, de înfrânare a concentrării de avere, pe de o parte, și de menținerea unui minim de trai suficient pentru concetățenii scăpați, pe de alta, precum și stimularea spiritului activ politic al cetățenilor. În polisuri s-au format, de asemenea, astfel de idei politice progresiste ca ideea republicii democratice, care își găsise expresia cea mai pregnantă în democrația ateniană, precum și noțiunea de cetățean ca exponent al unor drepturi de care era absolut conștient (dreptul la ajutor material din partea statului, dreptul la activitate politică, la serviciu în armata neregulată de voluntari, egalitatea în drepturi și independența față de vreo persoană oarecare sau instituție), noțiunea de libertate. Condițiile specifice ale vieții polisului s-au dovedit a fi deosebit de prielnice pentru dezvoltarea personalității cetățeanului, a conștiinței de sine și capacităților lui.

Răspândirea pe larg a sclaviei sau a muncii dependente, organizarea ei rațională, participarea activă a cetățenilor la activitatea politică, dezvoltarea personalității cetățeanului au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea spiritului creator în domeniul culturii. În secolele VIII—IV î.e.n. în cultura greacă din polisuri atinse culmi nemaivăzute, constituind o nouă treaptă în dezvoltarea culturii mondiale, a exercitat o influență puternică asupra culturii popoarelor din întreaga lume antică mediteraneană.

Polisul grecesc, însă, își epuizează potențialul intern spre mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., când intră într-o perioadă de criză. Dezvoltarea sclaviei a subminat unitatea colectivului de cetățeni, a adus la diferențierea după avere și la diferențierea socială, la descompunerea colectivului de cetățeni, la ascuțirea contradicțiilor sociale și celor de clasă. Existența unui număr mare de polisuri independente mărunte și foarte mărunte, care se dușmăneau necontenit, a provocat o instabilitate și un haos politic general, care periclitau chiar și existența acestei forme. Ieșirea din criză a fost găsită în includerea acestor polisuri, libere odinioară, în cadrul unui stat mare, ai cărui cârmuitori supremi își asumaseră asigurarea ordinii interne și securității externe pentru polisurile care făceau parte din el, oferindu-le în rest autonomie internă.

Secțiunea III

GRECIA ȘI ORIENTUL APROPIAT ÎN EPOCA ELENISMULUI. SOCIETĂȚILE ȘI STATELE ELENISTICE. CUCERIREA LOR DE CĂTRE ROMA. SFÎRȘITUL SECOLULUI AL IV-LEA — SECOLUL I Î.E.N.

Capitolul XXI

EXPEDIȚIA ÎN ORIENT A LUI ALEXANDRU. IMPERIUL LUI ALEXANDRU

1. Pregătirea militară și politică a expediției. Expediția în Orient, întreprinsă de Alexandru, a fost condiționată de procesele care aveau loc atît în Peninsula Balcanică, Grecia și Macedonia, cît și în Statul Persan. În secolul al IV-lea î. e. n. Statul Ahemenizilor era pe calea de destrămare. Dezorganizarea sistemului statal era evidentă în anii 60 ai secolului al IV-lea î. e. n., cînd Ahemenizii pierduseră teritorii considerabile. De ei se dezlipiseră aproape toate satrapiile de vest («marea răscoală a satrapilor»), faraonul egiptean Tachos, o serie de orașe feniciene ș. a. Domnia de douăzeci de ani a regelui Artaxerxe al III-lea Oxos (358—337 î. e. n.) a fost o perioadă de lupte împotriva satrapilor, triburilor și orașelor răzvrătite. Acest rege energic reușise să înăbușe răscoalele din Asia Mică și Siria, să recucerească Egiptul și Ciprul. Cu puțin înainte de campania lui **Alexandru, în a. 336 î. e. n., pe tronul persan,** în urma unor intrigi dinastice, s-a urcat un reprezentant al liniei laterale a dinastiei Ahemenizilor, care pe tron primește numele de Darius al III-lea. Cei cîțiva ani ai lui de domnie au constituit perioada pieirii monarhiei Ahemenizilor.

În Grecia criza social-politică, prin care se caracterizează secolul al IV-lea î. e. n., i-a determinat pe teoreticieni și politicieni să caute ieșire din ea. De o tot mai mare popularitate se bucura ideea de a întreprinde o campanie în Orient.

Unind Grecia în cadrul Ligii din Corint, Filip începuse să se pregătească de campanie, dar în toiul pregătirilor militare, în anul 336 î. e. n., Filip este asasinat la nunta fiicei sale.

Tronul Macedoniei l-a moștenit Alexandru, fiul în vîrstă de 20 de ani al lui Filip. Alexandru avea trăsături de caracter pe care le datora educației primite. Vederile și normele de morală i se formaseră în mediul în care crescuse, adică al aristocrației macedonene. Era crud și ambițios. Curtea macedoneană, însă, se interesa de cultura greacă, iar timp de trei ani Alexandru a fost educat de marele Aristotel, care l-a învățat filozofia, medicina și alte științe și care i-a sădit în suflet dragostea față de literatura greacă. Alexandru era încîntat îndeosebi de «Iliada», care, după cum considera el, «te

îndeamnă la vitejie de arme», iar eroul ei Ahile devenise idealul său. Alexandru purta cu sine manuscrisul «Iliadei» în campanii şi îl ţinea sub pernă, alături de pumnal. Filip începuse să-şi iniţieze feciorul din fragedă copilărie în treburile de stat; plecînd în campania împotriva Bizanţului, îl lăsă pe Alexandru la vîrsta de 16 ani să conducă statul, iar în lupta de la Cheroneea tînărul a condus cavaleria. Alexandru era deştept şi energic, se străduia de mic să se distingă, era curajos pînă la imprudenţă şi totodată calm şi prevăzător.

Luînd puterea regească în mîinile sale, Alexandru s-a răzbunat crunt pe asasinii tatălui şi pe pretendenţii posibili la tron. Situaţia lui se dovedi a fi foarte complicată: dinspre nord îl ameninţau triburile traco-ilirice, care «nu doreau să se afle în robie», însă cel mai mare pericol îl prezentau grecii.

Aflînd de moartea lui Filip, «mulţi elini s-au răsculat, dorind rînduieli noi». Intr-o situaţie atît de complicată, cînd «o ură şi un pericol îngrozitor îl înconjurau» pe Alexandru din toate părţile, el a dat dovadă de hotărîre şi perseverenţă, îmbinată cu flexibilitatea şi iscusinţa de a se orienta în situaţia creată. Alexandru a făcut o incursiune fulger în Grecia Centrală şi şi-a pus tabăra lîngă oraşul Teba. Acţiunile energice ale regelui îi îngroziră pe greci. Din porunca lui Alexandru, la Corint se adunară din nou reprezentanţii plenipotenţiari ai polisurilor, care hotărîră ca grecii să pornească o expediţie în Orient împreună cu Macedonia, încredinţînd regelui macedonean să fie conducătorul suprem în această expediţie.

Mai tîrziu Alexandru s-a răfuit crunt cu tracii şi ilirii. Campania în Orient, însă, a fost amînată, deoarece grecii nu vroiau să se supună, iar veştile false despre moartea lui Alexandru erau suficiente ca Elada să aspire din nou la libertate. Dintre toţi cel mai hotărît acţionau tebanii, care asediară în acropole garnizoana macedoneană. Alexandru, înţelegînd gravitatea evenimentelor, a înaintat vertiginos în Grecia, a ocupat Teba, care opunea o rezistenţă îndîrjită, şi s-a răfuit crunt cu ea: oraşul a fost distrus pînă la temelie, iar toţi cetăţenii lui vînduţi în sclavie. Şi aici Alexandru s-a manifestat ca un politician flexibil: sfatul Ligii, cu a cărei autoritate Alexandru îşi masca acţiunile, a luat hotărîrea de a se răfui cu Teba. Astfel regele Macedoniei nu numai că îi pedepsise pe cei nesupuşi, dar băgase frica şi în ceilalţi greci, întărindu-şi astfel spatele frontului.

Aşadar, în decursul unui an tînărul rege a distrus opoziţia internă, a reprimat triburile nordice şi i-a supus pe greci. Nimic mai mult nu-i încurca să înceapă expediţia rîvnită, şi în primăvara anului 334 î. e. n. Alexandru trece Hellespontul (Dardanelele) şi păşeşte primul pe pămîntul Asiei.

2. Cucerirea Asiei Mici, Siriei şi Egiptului. Din cauza mărturiilor contradictorii, pe care le furnizează izvoarele, nu putem să avem o închipuire exactă despre efectivul armatei lui Alexandru. De obicei istoricii consideră că armata lui avea 35 mii de oameni: 30 de mii de pedestraşi şi 5 mii de călăreţi. Contingentele greceşti, pe care polisurile le-au pus la dispoziţie conform hotărîrii Ligii de la Corint,

erau constituite aproximativ din 7 mii, mercenari—circa 5 mii. Armata lui Alexandru ceda cu mult din punct de vedere numeric armatei persane, dar era pregătită, instruită, disciplinată şi înarmată excelent. Alexandru, ca şi tatăl său, acorda o mare atenţie pregătirii ei, avea sub comanda sa o mulţime de ostaşi experimentaţi, călîţi în campaniile lui Filip. Armata macedoneană era superioară şi prin faptul că Alexandru ştia să îmbine diferite genuri de armată. Baza formaţiei de luptă o constituia falanga macedoneană, în cadrul expediţiilor un mare rol îl avea cavaleria, în primul rînd cavaleria grea (hetairii), formată din aristocraţi macedoneni; cavaleria uşoară era compusă din tesalieni şi iliri.

Pe lîngă oştenii propriu-zişi, armata mai avea diferit personal auxiliar. Avea un fel de corp de geniu pentru deservirea maşinilor de asediu şi pentru construcţiile de pontoane. Aprovizionarea armatei, recunoaşterea şi serviciul legăturilor erau organizate bine. Alexandru era însoţit de un întreg stat de învăţaţi, care adunau şi studiau mult material descoperit în ţări puţin cunoscute sau chiar necunoscute: fenomene ale naturii, popoare, moravurile şi obiceiurile lor, animale, plante. Îl urmau învăţaţi şi artişti, filozofi, scriitori, muzicanţi, cîntăreţi, arhitecţi, tehnicieni, medici, bucătari, hetaire, precum şi diferiţi aventurieri, care se porneau în urma armatei lui Alexandru în căutarea fericirii şi bogăţiei. Aceasta era o masă pestriţă de oameni, adunaţi din diferite colţuri ale lumii elene.

După calităţile sale de luptă armata persană era inferioară forţelor greco-macedonene. Cauza slăbirii armatei persane, cîndva invincibile, consta mai ales în ruinarea membrilor liberi ai obştilor — perşi şi mezi, care formau mai înainte baza acestei armate. Celelalte contingente erau formate din triburi şi popoare, luate forţat de pe pămînturile supuse şi necointeresate în repurtarea victoriei. Regii persani erau nevoiţi să apeleze tot mai mult la ajutorul mercenarilor greci, care, la începutul campaniei lui Alexandru în Orient, constituiau partea cea mai capabilă de luptă din toată armata. Cu toate acestea, nu trebuie să diminuăm forţele şi posibilităţile Statului Persan. Armata lui Darius numeric cu mult o depăşea pe cea a inamicului. Flota macedoneană avea 160 de nave (în majoritate ale polisurilor greceşti), în timp ce perşii aveau 400 de nave, în cea mai mare parte feniciene şi cipriote, mult mai puternice şi mai manevrabile. În plus, deşi slabă, Persia poseda enorme resurse materiale, în timp ce mijloacele pe care le avea Alexandru la începutul expediţiei, înainte de a acapara comorile regelui, erau foarte restrînse.

S-a scris mult în privinţa scopului pe care îl urmărea Alexandru în campania în Orient. Învăţaţii care-l idealizează pe Alexandru sînt înclinaţi să-i atribuie de la bun început planul cuceririi dominaţiei mondiale, iar campania s-o prezinte ca pe un marş triumfal al armatei unite de greci şi macedoneni, de conducători de oşti şi de ostaşi, însufleţiţi de nobila cauză a răspîndirii în Orient a libertăţii şi culturii greceşti. Izvoarele, însă, conţin multe mărturii privitor la contradicţiile care existau nu numai între sfetnicii regelui, ci şi între diferitele unităţi ale armatei. Evident că atunci cînd por-

nise campania, Alexandru nici nu gîndea să cucerească întregul Stat Persan, ci intenționa doar să ocupe Asia Mică și să transforme Marea Egee, într-o zonă nepersecutată de perși.

În momentul debarcării sale, Alexandru nu a întîlnit în împrejurimi nici un fel de forțe persane, care ar fi putut opune rezistență, și armata greco-macedoneană a intrat fără piedici în Asia. Satrapii și conducătorii de oști persani au respins propunerea lui Memnon, talentat conducător de oști grec (slujea la Darius al III-lea), care îi sfătuia să folosească tactica «pămîntului ars», adică să nu intre în luptă, ci să se retragă în adîncul țării, nimicind totul în cale, hărțuindu-l astfel pe inamic și ademenindu-l într-acolo, unde se aflau forțele persane de bază. Perșii hotărîseră să intre în luptă lîngă rîul Granicos, ce se revarsă în Marea Marmara. Perșii, care veniseră mai înainte la Granicos, au ocupat o poziție mai favorabilă pe malul înalt al rîului. Armata greco-macedoneană trecu prima la ofensivă. În urma detașamentelor de avangardă, conducînd aripa dreaptă, în sunet de trompete și strigăte războinice, Alexandru a intrat în rîu și, trecîndu-l, s-a aruncat asupra perșilor, care se străduiau să nu lase inamicul să iasă la mal, ci să-l împingă înapoi în rîu. Se încinse o luptă crîncenă, în care, după cum relata Arian, deveni evidentă superioritatea macedonenilor: nu numai că erau mai experimentați, dar și înarmați mai bine, nu cu geriduri, ca perșii, ci cu lănci grele. În timpul acesta noi și noi forțe ale armatei greco-macedonene treceau rîul și intrau în luptă. Cînd centrul armatei persane ceda, cavaleria din ambele flancuri își pierdu cumpătul și o luă la fugă. Mercenarii greci, care stăteau în spatele cavaleriei persane, nici nu reușiseră să intre în luptă, că au și fost distruși. Alexandru a repurtat relativ ușor victorie în lupta de lîngă rîul Granicos, ceea ce denotă pierderile mici pe care le-a suferit. În bătălia de la Granicos se manifestase calitățile lui Alexandru ca un comandant de oști: agerimea și îndrăzneala cu care lua vreo hotărîre, perseverența, curajul.

Victoria repurtată în luptele de lîngă Granicos îi deschise lui Alexandru calea spre Asia Mică. El își puse scopul principal de a o cuceri cît mai repede, ca Darius să nu-și revină după înfrîngerea suferită. Cucerirea aceasta se reducea, în fond, la luarea litoralului cu orașele sale, asupra căruia stabilește un control militar, administrativ și financiar general. Deplasîndu-se spre sud, de-a lungul litoralului, Alexandru ocupa unul după altul orașele grecești. El îi izgonea pretutindeni pe oligarhi și restabilea regimul democratic, dăruia orașelor libertate și autonomie. Politica aceasta era determinată nu numai de lozincile panelenice ale campaniei, dar și de considerații de tactică, căci perșii se sprijineau, de obicei pe oligarhi. Astfel democrații deveneau adepții firești ai lui Alexandru, spre deosebire de Grecia propriu-zisă, unde, ca și tatăl său Filip, se baza pe oligarhi. Libertatea pe care o dăruia polisurilor rămînea în multe privințe pur nominală, întrucît orașele treceau de fapt sub puterea lui Alexandru, care se amesteca cu de la sine putere în treburile lor interne. Politica lui Alexandru, însă, se deosebea prin flexibilitate.

El întotdeauna accentua că îi stimează pe greci și venerează sanctuarele lor. O astfel de politică făcea să se răspîndească în mediul grecilor din Asia Mică popularitatea războiului și îi asigura lui Alexandru sprijinul acestora. Majoritatea orașelor se predau de bună voie și numai Miletul și Halicarnasul, unde se aflau puternice garnizoane persane, au opus o rezistență serioasă.

Trecînd prin Licia și Pamfilia (în care unele orașe au încercat să opună rezistență, dar au fost înfrînte și supuse la contribuție, și unde au avut loc ciocniri sîngeroase cu triburi războinice din munți), Alexandru intră în orașul Gordion, capitala Frigiei interioare, unde face popas. La Gordion lui Alexandru i-au arătat un car de război, care i-ar fi aparținut lui Gordios, legendarul rege al Frigiei. Oracolul prezicea că cel care va izbuti să dezlege nodul încîlcit ce lega jugul de oiștea carului va stăpîni Asia. Alexandru nu a putut dezlega nodul și atunci el, conform unei versiuni, a scos pana și nodul legat de ea se desfăcu; o altă versiune mărturisește că Alexandru pur și simplu a tăiat nodul cu o lovitură de sabie.

La începutul anului 333 î. e. n. Alexandru a primit noi întăriri și a pornit mai departe la nord. Ajungînd pînă la orașul-actual Ankara, se întoarse din nou spre sud. Paflagonia și majoritatea orașelor din Cappadocia s-au predat de bună voie. Între timp evenimentele din spatele frontului au luat întorsături periculoase pentru Alexandru. Perșii începură o adevărată contraofensivă în regiunea Mării Egee. Memnon, comandantul-șef al armatei persane din Asia Mică, a cucerit Chiosul, Lesbosul și alte insule și intenționa să se îndrepte spre Balcani, contînd să-i ridice pe greci la luptă împotriva Macedoniei. Antipatros, pe care Alexandru îl lăsase în Balcani în calitate de locțiitor al său, văzînd pericolul ce-l prezentau perșii, este nevoit să adune corăbiile de război pentru apărarea litoralului. Numai moartea subită a lui Memnon a făcut să slăbească întrucîtva situația încordată, ce se crease aici împotriva lui Alexandru.

În vara anului 333 î. e. n. armata greco-macedoneană trecuse Cilicia prin defileu și a intrat în Siria de Nord, unde se aflau forțele principale ale perșilor în frunte cu regele Darius. A doua luptă dintre inamici a avut loc în toamna anului 333 î. e. n. lîngă Issos, într-o vale îngustă, situată între mare și munți, unde armata restrînsă a lui Alexandru a putut acționa mult mai ușor decît inamicul. Ca și în luptele de lîngă rîul Granicos, forțele greco-macedonene au fost nevoite să forțeze un rîuleț (Pinaros) și din nou, ca și atunci, cavaleria grea a înaintat prima. Trecînd în grabă, în frunte cu Alexandru, rîul, ea se aruncă fulgerător asupra flancului stîng al perșilor, care n-au rezistat presiunii și s-au retras de lîngă rîu. Dar unitățile de avangardă ale cavaleriei, antrenate în luptă, s-au rupt de falangă și în spărtura aceasta s-au năpustit mercenarii lui Darius, ostași greci experimentați, dar au fost înfrînți. Darius, cînd a văzut că aripa sa stîngă a început să șovăie, a luat-o la fugă. Cavaleria persană, după ce trecu rîul, se aruncă vitejește asupra tesalienilor, care se aflau la aripa stîngă a armatei lui Alexandru. Aflînd că mercenarii au fost înfrînți și că regele a fugit, ea de asemenea a început

să şovăie, fuga devenind generală. Învingătorii au pus mîna pe o pradă bogată şi au capturat mulţi oameni, printre care se afla şi familia lui Darius: soţia şi două fiice ale lui. Curînd după aceea la Damasc Alexandru capturează şi convoiul cu comorile lui Darius, care îl însoţeau pe acesta în campanie. Captura, nimerind în mîinile lui Alexandru, uşură situaţia financiară a regelui macedonean, pînă în momentul acela destul de grea.

Strălucita victorie, repurtată de armata greco-macedoneană la Issos, poate fi considerată ca fiind un punct de cotitură al războiului acesta. Probabil, anume în timpul acesta Alexandru îşi schimbă planurile şi îi apare ideea că ar avea posibilitatea de a cuceri întregul Imperiu Persan. În orice caz el respinge propunerea de a încheia pace, pe care o înaintează Darius, acesta promiţîndu-i să-i cedeze toate pămînturile pînă la Halys şi să-i dea două mii de talanţi. Alexandru i-a răspuns că acum el e stăpînitorul Asiei.

Inaintînd mai departe spre sud, Alexandru a trecut de-a lungul litoralului Siriei şi Feniciei. O parte de oraşe au capitulat de bună voie, o parte au opus rezistenţă, însă cea mai îndîrjită rezistenţă a opus-o oraşul Tyr. Autorii din antichitate au descris plastic asediul îndelungat al acestui oraş vechi. Alexandru a unit cu un dig insula, pe care se afla oraşul Tyr, şi continentul, însă tyrenii au demolat digul; a fost ridicat un al doilea dig. Alexandru a pornit cu o flotă mare împotriva oraşului, la ale cărui ziduri a adus enorme maşini de asediu. Numai după şapte luni de asediu Tyrul a căzut. Acest oraş bogat a fost jefuit, bărbaţii — omorîţi, femeile şi copiii vînduţi în robie.

In timpul asedierii Tyrului Darius trimite a doua oară soli la Alexandru. De data aceasta regele persan îi ceda pămînturile pînă la Eufrat, îi propunea trei mii de talanţi şi fiica de soţie, însă Alexandru respinse din nou toate acestea.

Cucerind după un asediu cel mai mare oraş al Palestinei, Gaza, care a avut o soartă similară celei a oraşului Tyr, Alexandru se îndreaptă spre Egipt. Mazaces, satrapul Egiptului, neavînd armată suficientă, după ce află că macedonenii au ieşit victorioşi în luptele de la Issos şi că Darius a fugit, iar Siria şi Fenicia au fost cucerite, îl lasă pe Alexandru să intre nestingherit în Egipt. Alexandru a fost întîmpinat cu bunăvoinţă de egipteni, care vedeau în el eliberatorul lor de sub puterea odioasă a perşilor, iar sacerdoţii egipteni l-au recunoscut drept faraon. Trei evenimente (deşi inegale ca importanţă), care se produseră în timpul aflării lui Alexandru în Egipt în iarna anului 332—331 î. e. n., merită să fie amintite. Primul eveniment: în delta Nilului, între mare şi marele lac Mareotiis, a fost fondat un oraş, căruia Alexandru i-a dat numele său — primul din seria nenumăratelor Alexandrii. A fost ales un loc foarte bun, aşa că Alexandria Egipteană s-a transformat cu timpul într-un mare centru politic, economic şi cultural al lumii greco-romane.

Cînd se afla în Egipt, Alexandru primi vestea că insula Tenedos a fost luată de la perşi, că pe insula Chios poporul i-a lăsat pe macedoneni să intre în oraş, învingîndu-i pe oligarhii care fuseseră

aduşi la putere de către perşi şi că insula Kos a trecut de partea macedonenilor. Toate acestea erau episoade ale luptei pe care generalii lui Alexandru continuau s-o ducă cu succes în Egeida împotriva conducătorilor de oşti ai lui Darius. Chiar mai înainte în mîinile lui Alexandru nimeriseră nave feniciene, care constituiau baza flotei feniciene. Astfel fusese pus capăt activităţii militar-politice a perşilor în Egeida.

Alexandru introduse schimbări substanţiale în administrarea Egiptului, încredinţînd egipteanului treburile civile, grecului — conducerea finanţelor, iar macedoneanului — conducerea militară. Cu alte cuvinte, el a împărţit puterea unipersonală a satrapului, tinzînd totodată să se apropie de aristocraţia locală. După cucerirea Asiei Mici, Siriei, Feniciei şi Egiptului au început să fie puse treptat bazele sistemului de conducere, specific noului stat al lui Alexandru: sprijinirea pe aristocraţia locală, divizarea conducerii administrative, financiare şi militare, reglementarea perceperii impozitelor şi baterii monedei, respectarea demonstrativă a obiceiurilor şi zeilor locali. Lucrul acesta îl denotă călătoria întreprinsă de Alexandru în Deşertul Libiei la oracolul lui Amon, venerat nu numai în Egipt, dar şi în lumea greacă. De pelerinajul acesta sînt legate o mulţime de legende, despre care autorii antici povestesc diferite lucruri, şi e îndoielnic că vom putea afla exact ce anume s-a întîmplat acolo. Un singur fapt este evident: sacerdoţii l-au declarat pe Alexandru fiul lui Amon, adică i-au recunoscut proveniența divină. Astfel, puterea lui Alexandru asupra Egiptului a fost sancţionată de religie. Probabil anume atunci îi apăruse ideea de a se zeifica în scopuri politice, ca mijloc de mărire a puterii.

3. Gaugamela. Cucerirea Babilonului şi Susei. Incendierea Persepolisului. După ce părăseşte Egiptul în primăvara anului 331 î. e. n., Alexandru a pornit, pe un drum vechi prin Palestina şi Fenicia, spre Orient şi a trecut fără piedici Eufratul şi Tigrul. În timpul acesta Darius, folosind răgazul de după luptele de la Issos, se pregătea pentru o nouă luptă, hotărîtoare, care avea să fie dată la 1 octombrie 331 î. e. n. lîngă tîrguşorul Gaugamela. De data aceasta lui Alexandru i-a fost dat să aibă de a face cu un inamic mai puternic: Darius îşi mărise cu mult armata, contingentele de bază erau înarmate mai bine, regele îşi întărise armata cu elefanţi şi care de luptă, ce aveau fixate coase ascuţite în faţa oştei şi la butucii roţilor. Darius se grăbea să dea lupta lîngă Ninive, unde se întindea un şes, pe care armata sa enormă ar fi putut manevra uşor. Bătălia de la Gaugamela a fost una dintre cele mai mari lupte din cîte a cunoscut antichitatea. Ea a fost crîncenă şi a ţinut aproape o zi întreagă. Adversarii au luptat vitejeşte. În diferite zone de luptă superioritatea era ba de partea unuia, ba de partea altuia. Alexandru, însă, a reuşit să dea lovitura de graţie în locul hotărîtor. Centrul armatei persane, respins de lăncile falangei macedonene, nu a rezistat loviturii din flanc, aplicată de cavaleria macedoneană. Spărtura îngrozitoare făcută de macedoneni în armata inamică a străpuns centrul frontului persan. În momentul acesta critic, cînd

aripa stîngă a armatei lui Alexandru suferea pierderi mari, la flancul drept cavaleria lupta cu înverşunare, iar în spatele forţelor macedonene, lîngă tabără, încăierarea inamicilor încă nu se terminase; regele Darius, speriat de luptele care se apropiau din toate părţile, şi-a întors carul de luptă şi, cu toate că excelenta cavalerie sogdiană şi bactriană îşi păstrau capacitatea de luptă, finalul bătăliei era hotărît. Garda regelui şi mercenarii fugeau, apărîndu-l pe Darius, iar în urma lor tot centrul armatei persane. Alexandru cu cavaleria din centru şi flancul drept reuşi să vină în ajutor flancului stîng. Perşii au suferit o înfrîngere zdrobitoare. Enorma caravană a armatei persane — elefanţi, cămile, toată averea şi banii regelui — au nimerit în mîinile învingătorilor.

Acum, după Gaugamela, în faţa lui Alexandru se deschise calea chiar spre inima Statului Ahemenizilor. Luînd Babilonul, pe care satrapul Mazaios l-a cedat fără lupte, Alexandru a poruncit să fie reconstruit templul deivinităţii supreme Marduk, distrus de perşi, pentru care fapt sacerdoţii l-au proclamat pe Alexandru rege al Babilonului. Alexandru a lăsat la putere pe acelaşi satrap Mazaios. Acesta a fost primul persan pe care Alexandru l-a lăsat la postul său înalt. Conducerea armatei şi cea a finanţelor, însă, el a remis-o strategilor macedoneni. După ce a stat în Babilon mai mult de o lună, ca să dea răgaz armatei, Alexandru se îndreaptă spre Susa, care de asemenea se predă fără nici o rezistenţă, şi, după ce trece defileele din munţi, ocupă Persepolisul, leagănul Statului Persan. La Susa şi Persepolis în mîinile lui Alexandru nimeresc comorile Ahemenizilor, care erau atît de mari, încît, după cum relata Plutarh, pentru transportarea lor a fost nevoie de 10 mii de care (la fiecare car erau înhămaţi cîte o pereche de catîri) şi de 5 mii de cămile de povară.

Alexandru a declarat Persepolisul, capitala Imperiului Persan, ca fiind cel mai ostil oraş din Asia şi a dat voie oştenilor să-l jefuiască. Izvoarele descriu unanim îngrozitoarele distrugeri şi prădăciuni la care a fost supus acest oraş extrem de bogat. Înainte de a pleca din Persepolis, Alexandru a dat foc renumitului palat al regilor persani, fapt confirmat de săpăturile arheologice. Privit în lumina noii politici de apropiere de perşi, actul acesta de vandalism trezeşte nedumerire. Explicarea motivelor care îl determinase pe Alexandru să procedeze astfel a generat multe controverse între savanţi. Vom cita două explicaţii din cele mai verosimile. Prima: Alexandru a vrut să demonstreze o dată în plus grecilor ataşamentul său faţă de lozinca oficială a războiului — răzbunare perşilor pentru incendierea sanctuarelor greceşti. Aceasta a fost generată de mişcarea antimacedoneană din Grecia, pe care o începuse Sparta sub conducerea regelui Agis al III-lea şi la care au luat parte unele oraşe din Peloponez. Forţele lui Antipatros, care primise ajutor din partea altor polisuri conform tratatului de la Corint, erau superioare forţelor spartane şi ale aliaţilor acestora pe care Antipatros le-a zdrobit lîngă Megalopolis (fapt încă necunoscut, probabil, pe atunci lui Alexandru). A doua: Persepolisul nu numai că a fost capitala Persiei, dar

și centrul cultural al Ahemenizilor. De aceea distrugerea lui era un fel simbol al apunerii puterii lor.

rîngerea de lîngă Gaugamela și cele trei capitale cucerite ale P încă nu însemnau că puterea lui Darius al III-lea s-a sfîrșit, că mîinile acestuia se afla partea de răsărit, enormă, a imperiului Din Persepolis Alexandru se îndreaptă spre Media, unde D concentra forțe noi. După ce a ocupat orașul Ecbatana, capit Mediei, din care Darius fugise în timp ce Alexandru se apropi ește din urmă se năpusti pe urmele regelui persan. Autorii an descriu amănunțit ultimele zile ale regelui Darius, evadarea lui în uri greu accesibile și puțin populate, povestesc despre arestarea lui către marii demnitari în frunte cu Bessos, satrap al Bactriei, de urmărirea grea la care i-a supus Alexandru pe fugari. În fine d Alexandru avea să-l ajungă pe urmăriți, aceștia l-au asasinat e Darius. Alexandru s-a purtat cu o veneratie demonstrativă fața de corpul neînsuflețit al regelui, dîndu-i onorurile și expediindu-l la Persepolis, ca să fie înmormîntat în cavoul regesc. Astfel el a vrut să sublinieze legalitatea puterii sale.

Moartea ultimului rege din dinastia Ahemenizilor ca și cum ar simboliza sfîrșitul acelui război, pe care regele Macedoniei l-a dus în calitate de strateg-autocrat al forțelor unite ale Ligii de la Corint. Alexandru demobilizează oficial toate contingentele orașelor grecești, lăsîndu-le la vatră, dar din cei care doreau să continue campania deja în calitate de mercenari și din cei care «doreau pe răspundere proprie... să rămînă mai departe în slujbă la el» s-au dovedit a fi mulți.

Astfel, pînă în vara anului 330 î. e. n. Alexandru cucerise cele mai dezvoltate regiuni ale Statului Persan, a pus stăpînire pe principalele lui centre politice și culturale, a capturat comori enorme. Gîndurile lui, însă, erau ațintite mai departe în Orient, chiar spre hotarele Statului Ahemenizilor, al căror moștenitor legitim considera că este el acum. Astfel, armata macedoneană s-a pomenit în pragul unei lumi necunoscute, despre care grecii aveau închipuiri nebuloase. Continuînd expediția, Alexandru a cucerit în mai puțin de un an întinderi enorme — Hircania, Parția, Aria, Dragniana și Arachosia.

4. Schimbările în politica lui Alexandru și contradicțiile din armata sa. Primele manifestări deschise de nemulțămire din mediul corpului de comandă al armatei sînt raportate la timpul cotropirii satrapiilor orientale. De succesele militare și de amploarea mișcării de cucerire era legată nemijlocit așa-numita politică orientalistică a lui Alexandru, apropierea lui de aristocrația locală, în care conta să găsească sprijin pe pămînturile ocupate. Se produc schimbări și în modul de viață al lui Alexandru: el începe să poarte îmbrăcăminte persană, avea o persoană, originară din Asia, care îi purta sceptrul, i-a apropiat pe cei mai renumiți perși, inclusiv pe fratele lui Darius. În felul acesta Alexandru voia ca prin aspect exterior să atribuie puterii sale un caracter mai despotic. Noua politică a înăsprit contradicțiile din armată. Opoziția a ieșit din mediul vechii aristocrații

macedonene, mai ales al aristocrației din zonele de șes ale Macedoniei (Macedonia Inferioară), nu demult suverani independenți. Ei aveau o atitudine ostilă față de transformarea puterii regelui lor, care se preschimba într-un despot oriental, și vedeau în faptul acesta mărginirea influenței ei, încălcarea vechilor tradiții macedonene. În lupta împotriva acestei aristocrații Alexandru se sprijinea mai ales pe originari din Macedonia muntoasă (Superioară), care nu se bucurau de influență la curte și care datorau înălțarea și bunăstarea lor pe deplin milei lui Alexandru. Aristocrația veche era dispusă absolut împotriva continuării războiului, înțelegînd că în măsura creșterii noului stat al lui Alexandru va crește și puterea lui, în timp ce valoarea Macedoniei în interiorul acestui stat va scădea. Noua aristocrație, dimpotrivă, era gata să-l urmeze pe Alexandru, sperînd că va avea venituri din pradă și din exploatarea pămînturilor cotropite. În lupta împotriva opoziției Alexandru mai putea conta pe sprijinul unei mari părți din armată, care era compusă din membri ai obștilor macedonene. Deși ostașii obosiseră deja în aceste campanii îndelungate și grele și uneori în mediul lor se vorbea că a venit timpul întoarcerii la vatră, erau gata să-l susțină pe Alexandru în lupta împotriva aristocraților. Cînd a fost descoperit complotul lui Filotas — general și unul dintre cei mai apropiați tovarăși de arme ai lui Alexandru,—regele, conform unui vechi obicei macedonean, l-a trimis pe Filotas, împreună cu tovarășii lui de idei, să-i judece armata, care i-a recunoscut vinovați și i-a condamnat la moarte. În legătură cu acest complot a fost omorît și tatăl lui Filotas, Parmenion,— un general vechi și experimentat, care în luptele de la Issos și Gaugamela a comandat aripa stîngă a armatei.

După complotul lui Filotas au urmat alte conflicte. În anul 328 î. e. n., cînd Alexandru era deja la Maracanda (Samarkandul de astăzi), la un ospăț l-a omorît pe Cleitos, unul dintre cei mai devotați generali, care i-a salvat viața în luptele de lîngă rîul Granicos. Alexandru se mîniase pe Cleitos, fiindcă acesta l-a mustrat că s-a înconjurat cu barbari și sclavi, care se prosternează în fața veșmintelor lui persane, în timp ce macedonenii sînt nevoiți să-i roage pe persani să le dea voie să intre la rege. În același an a fost descoperit «complotul pajilor»— tineri ieșiți din familii aristocratice macedonene, care formau garda personală a lui Alexandru. Ei intenționau să-l omoare în așternut. Ca și în cazul lui Filotas, Alexandru a deferit cazul judecății armatei, care i-a condamnat pe toți la moarte. Tot atunci a fost executat și Callistene, nepotul lui Aristotel și istoriograful oficial al campaniei. El exprima starea de spirit a grecilor participanți la campanie, care nu erau mulțumiți de apropierea lui Alexandru de aristocrația persană. Callistene se pronunța deschis împotriva proskinesisului (îngenunchere în fața regelui), care făcea parte din ritualul curții persane.

5. Lupta popoarelor din Asia Centrală împotriva ocupației macedonene. Din momentul în care armata macedoneană păși pe teritoriul satrapiilor orientale, se schimbă brusc caracterul războiului.

Dacă înainte populaţia de pe teritoriile ocupate, cu rare excepţii, privea indiferent schimbarea unui domn cu altul, de data aceasta se începu un adevărat război împotriva cuceritorilor. Pot fi evidenţiate trei etape ale acestei lupte. În etapa întîia lupta a fost condusă de fostul satrap al Bactriei, Bessos, care s-a declarat rege al Persiei, luînd numele de Artaxerxes al IV-lea. Lui i se alăturau toţi cei care vroiau să opună rezistenţă lui Alexandru. Tulburările au cuprins Arachosia şi Drangiana, dar faptul că acţiunile satrapilor nu erau coordonate i-a permis lui Alexandru să se răfuiască cu ei. În primăvara anului 329 î. e. n. el a trecut prin munţi din Arachosia în valea Cabulului de astăzi, iar de acolo, trecînd defileele Hindukuşului, a năvălit în Bactria. Bessos nu a putut să organizeze o adevărată rezistenţă, probabil că nu se bucura de încrederea populaţiei locale. Armata lui Alexandru a trecut fluviul Oxas (Amu-Daria de astăzi) şi a intrat în Sogdiana. Această etapă a luptei se încheie cu extrădarea lui Bessos către Alexandru, care l-a predat rudelor lui Darius să se răfuiască cu el.

În etapa următoare lupta capătă amploare, în ea se includ mase populare largi. Luptînd pentru libertate şi independenţă, ele dădeau dovadă de bărbăţie şi dîrzenie, calităţi de care nu se ciocnise încă armata greco-macedoneană. Lupta a fost condusă de Spitamene, talentat conducător de oşti sogdian, care, folosind metoda luptei de partizani, a ademenit în repetate rînduri detaşamentele macedonenilor în pustiu, unde le nimicea, ferindu-se de unităţile de bază.

După ce a ocupat Maracanda, capitala Sogdianei, Alexandru o ia spre fluviul Iaxartes (Sîr-Daria de astăzi), a fondat Alexandria Eschata (Extremă) (în raionul Leninabadului de astăzi) şi, după ce trece fluviul, îi zdrobeşte pe nomazii din Transiaxarta. În timpul acesta Spitamene reuşeşte să distrugă detaşamentul trimis de Alexandru în ajutor Maracandei asediate de oştenii lui Spitamene. Aflînd despre aceasta, Alexandru porneşte în grabă la Maracanda, dar Spitamene reuşeşte să se ascundă în pustiu. Ca răspuns, Alexandru devastează valea Zeravşanului. După cum relatează Curtius Rufus, el «a poruncit să se dea foc la case şi să fie omorîţi toţi oamenii maturi»; după cum spune Diodor, el a nimicit aici 120 de mii de oameni, iar pe ceilalţi i-a dus în sclavie. Rezistenţa nu a fost, însă, înfrîntă şi în decursul întregului an 328 î. e. n. Alexandru e nevoit să lupte la Sogdiana. El a construit un şir de puncte de sprijin militar-administrative (numite Alexandrii). Cu ajutorul numeroaselor sale detaşamente a curăţit de inamic întregul teritoriu. Spitamene, care se retrase peste Oxos (în Turcmenia de astăzi) la masageţi, întreprinde în repetate rînduri incursiuni în Sogdiana, dar în cele din urmă este înfrînt şi fuge la masageţi, care îl omoară.

După moartea lui Spitamene lupta, însă, nu încetează, ci continuă doar în unele raioane muntoase. Aristocraţia bactriană şi cea sogdiană trece treptat de partea lui Alexandru, împăcarea aceasta a fost exteriorizată prin căsătoria lui Alexandru cu Roxana, o fiică a unui fost conducător al rezistenţei. La armata lui Alexandru aderă cavaleria Bactriei şi cea a Sogdianei, formate din autohtoni.

Astfel s-a încheiat lupta dusă de popoarele din Asia Centrală împotriva cotropitorilor. Ea a necesitat din partea armatei greco-macedonene o încordare foarte mare a forțelor și a dus la pierderi grele, fără precedent pentru Alexandru.

6. Campania în India și întoarcerea în Babilon. În Asia Centrală, probabil, lui Alexandru îi apare ideea de a domina întreaga lume, de a ajunge la Oceanul Exterior, unde, după cum credeau grecii, se află capătul Pământului. Ținînd calea spre India, Alexandru pleca în Necunoscut, căci grecii aveau pe atunci despre India închipuiri pur și simplu fantastice. Campania se începuse în primăvara anului 327 î. e. n., a ținut mai bine de doi ani și s-a încheiat prin diferite forme de supunere a unor teritorii imense din valea Indusului. Aceste cuceriri, însă, l-au costat scump.

Armata cu care Alexandru a pornit spre India nu mai era aceea de atunci șapte ani, cînd plecase în Asia. Marile pierderi suferite nu numai în lupte, dar și în drum, în pustiuri aride și în munți înzăpeziți, rezistența opusă de numeroasele triburi și popoare, care luptau pentru independență, noile condiții naturale și noii inamici — toate acestea necesitau completarea forțelor și schimbări în structura armatei. Falanga macedoneană își pierde importanța, forța de șoc devine cavaleria. În armată vine un aflux de noi detașamente, de popoare sedentare și nomade, în fond o cavalerie înarmată ușor, cu armă și tactică proprie — atac în lavină, în formație de trăgători, cu urmărirea ulterioară a inamicului.

În timpul campaniei lui Alexandru India prezenta din punct de vedere politic un tablou destul de pestriț: numeroasele triburi, unele dintre ele aflîndu-se în stadiul orînduirii comunei primitive, se învecinau cu regate răzlețe. Acestea, cu rare excepții, opuneau cuceritorilor o rezistență îndîrjită. După cum relata Plutarh, ei se apărau cu bărbăție și i-au «pricinuit lui Alexandru multe nenorociri».

După ce a trecut Indusul, Alexandru a invadat pămînturile regelui orașului Taxila, important centru comercial pe drumul din Asia Centrală în India; aici i s-a acordat o primire prietenească și a încheiat cu regele alianță, însă Poros, cîrmuitorul regatului vecin, a opus rezistență. Alexandru îl înfrînge cu cruzime în luptele de pe rîul Hydaspes (afluent al Indusului), aplicînd manevra de ocolire; victoria aceasta, însă, l-a costat și pe el scump. Aici Alexandru fondează, în cinstea acestei victorii, două orașe: Bucefalia, în amintirea calului său iubit Bucefal (care în tradiția populară moldovenească a intrat cu numele de Ducipal.— *Red.*), și Niceea. Alexandru și-a continuat înaintarea prin Punjabul în condițiile unor primejdii și unei încordări permanente, în care triburile localnice îi țineau pe cotropitori. Oștenii erau istoviți de campaniile permanente, de serviciul ce ținea deja opt ani. Copitele cailor se tociseră de atîta drum, armele se uzaseră, iar îmbrăcămintea elenă era ruptă. Deja de cîteva zile bîntuiau furtuni tropicale, cerul era sfîșiat de fulgere. Atunci armata refuză să meargă mai departe. Scena aceasta avu loc la vadul peste Hyphasis, un alt afluent al Indusului. Alexandru i-a amenințat, a căutat să-i convingă pe ostași, dar în zadar,

și atunci a hotărît să facă cale întoarsă. La auzul acestei hotărîri, după cum relatează unii autori din antichitate, întreaga armată a fost cuprinsă de o bucurie nebună, mulți oșteni lăcrimau de fericire.

Alexandru se întoarse spre rîul Hydaspes, a mers de-a lungul lui, ajungînd pînă la Indus și a coborît mai departe spre Oceanul Indian. Înaintarea armatei, din care o parte mergea pe uscat, de-a lungul fluviului era însoțită de permanente ciocniri militare cu populația autohtonă, căreia armata lui Alexandru îi aducea nenorociri și moarte. Dar și pentru armată acesta era un drum anevoios, căci multe triburi cpuneau o rezistență îndîrjită. Pentru ca să-și consolideze puterea, Alexandru fondează aici trei orașe.

Încă pe cînd se afla pe cursul mijlociu al Indusului, el trimite acasă o parte din armată (însoțindu-i pe răniți și bolnavi) sub conducerea lui Crateros; ei au pornit prin Arachosia și Drangiana. La gurile Indusului Alexandru i-a împărțit pe ceilalți în două părți, dintre care una, în frunte cu Nearchos, parcurge drumul prin Marea Eritree (Arabiei) și Golful Persic, iar pe cealaltă, Alexandru vrînd să-și mărească posesiunile, o conduce pe uscat. Drumul îndărăt, mai ales cel prin Gedrosia (Belucistanul de astăzi), s-a dovedit a fi tare anevoios. Oștenii mergeau prin locuri pustii, în care nu găseau hrană și apă; arșița și nisipurile fierbinți le pricinuiau chinuri îngrozitoare. După cum scrie Strabon, «oștenii chinuiți de sete se prăbușeau în mijlocul drumului, sub soarele dogoritor» și mureau; unii, rătăcindu-se din drum, «adormeau, neputînd să se împotrivească nesomnului și oboselii. Alții rămîneau în urmă și mureau». Plină de greutăți a fost și calea pe mare a lui Nearchos de-a lungul coastelor pustii ale Gedrosiei, și, numai după ce a intrat în Golful Persic, apele căruia scăldau Carmania și Persida, armata a găsit toate cele necesare pentru a-și restabili puterile. La începutul anului 324 î. e. n. rămășițele armatei lui Alexandru s-au unit cu flota lui Nearchos lîngă Susa. Campania luase sfîrșit. După cum afirmă Plutarh, numai un sfert din armată se întoarse din expediție.

7. Imperiul lui Alexandru Macedon. Importanța istorică a expediției în Orient. Imediat după întoarcere, în fața lui Alexandru apăruse complicata problemă de a organiza administrarea acestui imperiu uriaș, care apăruse în urma cuceririlor. Acțiunile pe care le-a întreprins Alexandru în răstimpul scurt ce-i rămăsese să trăiască (un an și ceva), întreaga lui politică aveau un caracter contradictoriu. Alexandru acționa ca stăpînitorul unui enorm imperiu multinațional, al cărui centru l-a stabilit în Babilon. El se străduia să întărească cumva unitatea statului, să atenueze contradicțiile dintre cuceritori și cuceriți. De aici și provine politica de «contopire a popoarelor», care a găsit o expresie pregnantă în nunta de la Susa, cînd într-o singură zi și-au sărbătorit pompos căsătoria 10 mii de oșteni — greci și macedoneni — cu fete băștinașe. Chiar Alexandru s-a căsătorit cu fiica cea mai mare a lui Darius, Hephaistion — cu fiica lui mai mică; cei mai apropiați tovarăși de luptă ai regelui — Crateros, Perdiccas, Ptolemeu, Eumene, Nearhos, Seleucos s-au căsătorit cu fiice-

le aristocraților de la curtea lui Darius și ale satrapilor acestuia. Toți nou-căsătoriți au primit din partea lui Alexandru zestre bogată. Alexandru atrăgea aristocrația locală la conducerea statului. Faptul acesta și multe altele i-a determinat pe unii savanți burghezi să vadă în Alexandru un prevestitor al «prieteniei între popoare», mai că «primul internaționalist». Activitatea lui, însă, denotă alt lucru, și anume tendința de a-și lărgi baza socială, de a-i contopi într-un tot pe perși și macedoneni, mai ales aristocrația lor, creînd un fel de «popor dominant», reazem de nădejde și instrument de subjugare a altor popoare. In afară de aceasta, deoarece monarhia macedoneană mai păstra unele reminiscențe din epoca democrației militare (rolul adunării generale a oștenilor), Alexandru, unindu-i pe macedoneni și perși, prin actul acesta îi cobora la nivelul de supuși.

In această politică de rupere cu vechile tradiții macedonene o piedică pentru Alexandru a fost propria armată, care pînă în momentul acela reprezenta principalul reazem al puterii. De aceea Alexandru primește în armată 30 de mii de tineri, care încă pe timpul campaniei, pe cînd erau băiețandri, au fost selectați din populația locală și puși să învețe carte grecească și instruiți să mînuiască armele macedonene. Avînd grijă de ridicarea capacității de luptă a armatei, regele a poruncit să fie trimiși la vatră oștenii, «care nu mai sînt buni de serviciu din cauză de bătrînețe sau schilodire». Ordinul a stîrnit o adevărată răzvrătire, la care au luat parte și alți macedoneni, dar Alexandru s-a răfuit crunt cu instigatorii. Ca urmare, 10 mii de macedoneni au fost trimiși acasă. El face și o serie de alte reforme în armată, incluzînd în ea contingente noi din rîndurile triburilor locale, însă de data aceasta unindu-i pe macedoneni și perși în interiorul unor unități aparte.

Totodată grecii și macedonenii rămîneau a fi popoare cuceritoare. După ce se întoarse din campanie, Alexandru a fost nevoit să-i destituie pe mulți satrapi, care, crezînd că el nu prea are șanse de întoarcere, au început să se poarte independent. In toate regiunile cele mai importante în postul de satrap au fost numiți macedoneni și greci.

Alexandru, în esență, nu a schimbat mult sistemul administrativ anterior al Ahemenizilor (îmbinarea de satrapii și state independente). De fapt, temîndu-se de separatism din partea satrapilor, el a limitat puterea acestora, numind, alături de ei, comandanți militari, subordonați nemijlocit lui însuși.

Printre alte acțiuni ale lui Alexandru în domeniul politic un loc deosebit revine ordinului din anul 324 î. e. n. în virtutea căruia toți exilații urmau să se întoarcă în orașele grecești și să le fie redat dreptul la proprietate. Relațiile dintre Alexandru și grecii din Balcani erau regulate formal de articolele acordului asupra Ligii de la Corint. Ordinul din anul 324 î. e. n. venea în contradicție cu principiile de neamestec în treburile interne ale polisurilor prevăzute de acest acord. Schimbările care au survenit în caracterul puterii lui Alexandru în timpul campaniei au făcut inutilă Liga de la Corint, și, dacă mai înainte Alexandru interpreta principiile ei așa cum îi

convenea, acum, însă, el, pur şi simplu, ignorează această ligă, însărcinîndu-l pe Antipatros ca în caz de necesitate să folosească forţa armată împotriva polisurilor nesupuse.

De greci este legată şi o altă acţiune a lui Alexandru — zeificarea lui. Caracterul nebulos al mărturiilor nu ne permit să conchidem: Alexandru a cerut să fie inclus în numărul celor doisprezece zei olimpici în calitate de cel de-al treisprezecelea zeu sau grecii singuri au mers în întîmpinarea dorinţei lui. În orice caz e neîndoielnic faptul că zeificarea lui Alexandru făcea parte din acelaşi făgaş cu politica sa şi avea menirea de a-i diviniza puterea.

Un rol destul de mare în organizarea administrării şi exploatării populaţiei autohtone l-au avut noile oraşe, fondate de el. Problema colonizării, întrebarea cîte oraşe anume a fondat Alexandru şi cu ce scop, ce caracter aveau aceste oraşe au generat o vie discuţie în mediul savanţilor din timpurile noi. Din mărturiile lui Plutarh reiese că Alexandru a fondat 70 de oraşe, dar cifra aceasta este pusă la îndoială pe bună dreptate. Comparînd tradiţiile literaturii cu datele arheologice, putem vorbi de aproximativ 30 de oraşe, dintre care cele mai importante sînt: Alexandria din Egipt, Alexandria din Aria (Herat), Alexandria Arachosiei (Kandahar). Aproape toate oraşele au fost fondate în estul imperiului, în Iran, Asia Centrală şi India. În ştiinţa burgheză există tendinţa de a interpreta această politică a lui Alexandru ca pe o tendinţă de a duce în Orientul înapoiat cultura urbană, mult mai înaltă, a elenilor. Pe pămînturile amintite, însă, demult existau oraşe, iar în afară de aceasta, Alexandru, fondînd oraşe noi, avea în primul rînd scopuri militare, văzînd în ele puncte de sprijin pentru puterea sa. De aceea el întemeia oraşe anume acolo, unde rezistenţa era deosebit de puternică. Caracterul pe care li l-a atribuit Alexandru corespunde tendinţelor generale ale politicii lui: oraşele nu erau polisuri cu organe de autoadministrare proprii lor, populaţia era mixtă. Aceştia erau supuşi ai regelui, care se aflau sub controlul împuterniciţilor lui.

În ce priveşte relaţiile social-economice, războiul, care era însoţit de vînzarea în sclavie a unor enorme mase din populaţia locală, a favorizat, fără îndoială, răspîndirea sclaviei în forma ei clasică, iar preschimbarea în monede a uriaşelor comori ale regilor persani a stimulat dezvoltarea relaţiilor marfă-bani.

Alexandru nu s-a mulţumit cu cele realizate. Nu putem spune cît de veridice sînt relatările, ajunse pînă la noi, ale lui Diodor despre planurile de mai departe ale lui Alexandru: campania împotriva Cartaginei, cucerirea Italiei şi Siciliei, expediţia la Coloanele lui Heracle (Gibraltarul de astăzi). Setea de activitate, însă, nu-l părăsea. Campania în Orient i-a lărgit cu mult cunoştinţele geografice. Nearchos, navigînd din gurile Indusului în Oceanul Indian şi pînă în Golful Persic, a descoperit o nouă cale maritimă. Dar cunoştinţele acestea s-au dovedit a fi de data aceasta insuficiente. Alexandru trimite o expediţie să clarifice cu ce mare se uneşte Marea Caspică — cu Pontul Euxin sau cu Marele Ocean. El se gîndea să populeze litoralul Golfului Persic şi a trimis trei expediţii ca să studieze coas-

ta Arabiei și drumurile de-a lungul Peninsulei Arabia spre Egipt. Alexandru se pregătea de o campanie în Arabia, aduna corăbii, din toate părțile veneau armate, dar în vîltoarea pregătirilor el moare bolnav de febră (după o altă versiune a fost otrăvit) înainte de a împlini 33 de ani.

Grandoarea campaniilor lui Alexandru, care au deschis grecilor noi pămînturi, proporțiile cuceririlor lui au produs asupra contemporanilor lui o impresie puternică și în decursul multor veacuri au continuat să frămînte mintea și inima oamenilor. Alexandru devine eroul nu numai al creațiilor istorice, dar și al celor literare. În istoriografia antică se constituiră trei direcții principale în atitudinea față de el: apologetică, adepții căreia glorificau faptele eroice și vitejia lui Alexandru, noblețea, mărinimia și alte virtuți, negativă, ai cărei adepți vedeau în Alexandru un tiran, un despot oriental, crud și nedrept, a treia direcție este legată de Școala peripatetică (discipolii lui Aristotel), care apreciau pozitiv activitatea lui Alexandru din primii ani, cînd el urma sfaturile pe care i le dădea dascălul său, dar scriu despre degradarea moravurilor regelui în măsura în care creștea puterea lui (ei consideră că momentul crucial a fost executarea lui Calistene). În epoca elenistică din Egipt apare o tradiție pur literară (și anume romanul lui pseudo-Calistene). El se bucură de o popularitate grandioasă. Sînt cunoscute peste 80 de variante ale acestui roman, scrise în 24 de limbi. Chipul lui Alexandru e împletit în canavaua folclorică a celor mai diferite popoare — din Asia Centrală și China, Islanda și India, el suferă schimbări fantastice în basmele și legendele Occidentului și Orientului. Nizami, Navoi și Firdousi au făcut din Alexandru eroul poemelor proprii. Creații literare despre Alexandru apar în Europa.

Aprecierea activității lui Alexandru nu poate fi monosemantică. El a fost fără îndoială, un mare om de stat și un genial comandant de oști. Campaniile lui au nimicit imperiul perimat al Ahamenizilor, însă armata greco-macedoneană a adus pustiiri, sclavie și moarte. În timpul campaniei erau prefăcute în ruine orașe și sate, mureau oameni, erau șterse de pe fața pămîntului triburi întregi. În imperiul său, care întrecea prin proporții Monarhia persană, Alexandru a unit prin forța armelor cele mai diverse țări și popoare: polisuri grecești înalt dezvoltate și Macedonia, care mai păstra reminescențe ale orînduirii comunei primitive, Valea Nilului și Mesopotamia cu milenara lor cultură și triburile nomade din Iranul Oriental. Statul acesta nu a avut o bază economică unică și reprezenta prin sine o uniune pur militară. Cuceririle macedonenilor se reduseră în fond la ocuparea unor orașe mari, puncte de sprijin și drumuri importante din punct de vedere strategic. Statul care apăruse pe ruinele Monarhiei persane era asemănător acestuia din urmă în multe privințe. Alexandru se mărginește la recunoașterea puterii sale și la încasarea impozitelor, achitarea cărora se afla sub controlul macedonenilor și al grecilor. În condițiile vieții, regiunilor deosebit de îndepărtate de centru nu au survenit nici un fel de schimbări.

Cu toate acestea în timpul campaniei, și mai ales după ea, în

Orient a pătruns un mare aflux de greci și macedoneni, care s-au stabilit aici, aducînd alte forme de relații sociale. Unele orașe construite de Alexandru, suferind schimbări în caracterul lor, devin centre ale vieții politice și economice. În urma campaniei s-a lărgit cadrul geografic al lumii de atunci, au fost trasate noi căi de comunicații, s-a lărgit navigația. Toate acestea au contribuit la dezvoltarea economiei și a legăturilor comerciale. Campania a adus noi cunoștințe în domeniul geografiei, biologiei, etnografiei ș. a. Ea a însemnat începutul unei noi etape în istoria bazinului Mediteranei Orientale, care se caracterizează prin complicate și contradictorii procese de interacțiune a elementelor greco-macedonene și autohtone: epoca elenismului.

Capitolul XXII

DESTRĂMAREA IMPERIULUI MONDIAL AL LUI ALEXANDRU MACEDON. FORMAREA SISTEMULUI DE STATE ELENISTICE. ESENȚA ELENISMULUI

1. Războaiele diadohilor. Formarea statelor elenistice. Datorită cuceririlor victorioase, Alexandru Macedon și cercurile care îl susțineau au reușit să ocupe un teritoriu vast și să fondeze un imperiu enorm, nemaivăzut pînă atunci. În componența statului «mondial» al lui Alexandru intra Macedonia, majoritatea polisurilor din Grecia Balcanică și insulară, regiunile fostului Imperiu Persan, o parte din India de Nord-Vest. Fiind conștient de instabilitatea interioară a imperiului său, unit doar prin forța armelor, Alexandru a încercat să consolideze prin măsuri social-economice și politice statul său șubred, să-l facă viabil, să-i confere trăinicie.

Imediat după moartea lui Alexandru au început să acționeze forțele centrifuge, care au dus la destrămarea imperiului său mondial în formațiuni statale, acestea dovedindu-se a fi mai viabile decît imperiul lui Alexandru.

Destrămarea imperiului mondial și crearea, pe ruinele lui, a unui sistem de noi state nu a decurs pe o cale pașnică, ci în condiții de neîncetate războaie între generalii cei mai apropiați ai lui Alexandru Macedon, numiți diadohi, care timp de peste 40 de ani au tot împărțit moștenirea lăsată de suveranul lor. În primii ani de după moartea lui Alexandru ideea de imperiu unic, condus de dinastia Filip-Alexandru, era destul de populară în cercurile armatei macedonene. După ce Alexandru s-a stins din viață la Babilon, regi ai întregului imperiu au fost proclamați fratele său suferind de debilitate mintală (fiu nelegitim al lui Filip al II-lea) și fiul nou-născut al lui Alexandru, numit Alexandru al IV-lea. Deoarece ambii regi nu erau capabili să conducă, consiliul de generali macedoneni l-a ales regent cîrmuitor pe lîngă regi pe Perdiccas (anul 323 î. e. n.), tovarăș de luptă experimentat al lui Filip al II-lea și Alexandru, re-

prezentant al vechii aristocrații macedonene. Alți generali au primit spre a conduce diferite satrapii ale imperiului lui Alexandru, încotro porniseră cu armatele lor și s-au consolidat acolo. Deja în primii ani de administrare în noile lor posesiuni diadohii au demonstrat că nu au de gînd să ia în considerație supremația suveranului-regent, cu atît mai mult pe regii neputincioși. Perdiccas, tinzînd să înăbușe separatismul încă în fașă, hotărăște să-l pedepsească pe unul din acești generali, și anume pe Ptolemeu Lagos, care se consolidase în Egipt, și a organizat împotriva lui o campanie. Ea, însă, s-a dovedit a nu fi reușită, iar regentul în persoană a fost ucis de către ofițerii săi în cortul propriu. În anul 321 î. e. n. la conferința de la Triparadeisos (Siria) diadohii au încheiat un nou tratat privitor la împărțirea sferelor de influență și a satrapiilor. Egiptul a fost dat lui Ptolemeu Lagos, Macedonia și Grecia au devenit sferă de interese a lui Antipatros și fiului său Casandru, Antigonos Monophthalmos (Chiorul) a fost declarat strateg-autocrat al Asiei Mici, Mesopotamia a fost dată lui Seleucos, Tracia, regiunea Propontidei, o parte din Asia Mică au devenit zonele de influență ale lui Lisimah.

Ideea de imperiu unic a lui Alexandru mai era, însă, vie: guvernatorii unor regiuni aparte erau considerați satrapi ai uneia și aceleiași formațiuni statale. Purtătorul ideii de imperiu unic și al credinței față de dinastia lui Filip-Alexandru, precum și luptătorul pentru această idee a fost Antigonos Monophthalmos și fiul său Demetrios Poliorcetes (asediatorul orașelor). Ei au reușit să-și extindă influența asupra unei părți însemnate din imperiul lui Alexandru, și anume: întreaga Asie Mică, Siria, Babilonia, Media, Persida. Creșterea influenței lui Antigonos Monophthalmos a cauzat formarea unei coaliții a diadohilor în frunte cu Ptolemeu Lagos, în fața căreia nu a putut rezista. Se formase un echilibru de forțe temporar, întărit printr-un nou tratat, prin care erau confirmate o dată în plus drepturile diadohilor asupra satrapiilor ocupate de ei (311 î. e. n.). În același an, cu acordul tuturor diadohilor, au fost asasinați regii nominali ai imperiului: Filip al III-lea cel suferind de debilitate mintală și Alexandru al IV-lea în vîrstă de 12 ani. Dinastia Argeazilor (Filip-Alexandru) și-a încetat existența și în virtutea acestui fapt ideea de imperiu unic s-a perimat. Nici unul dintre diadohi nu a avut forțe suficiente și nici dreptul moral de a pretinde la rolul de suveran suprem al întregului imperiu. De data aceasta fiecare diadoh se gîndea cum să-și consolideze puterea pentru el și pentru urmașii săi într-o parte sau alta a imperiului lui Alexandru.

Lupta înverșunată dusă pentru moștenirea lui Alexandru Macedon s-a încheiat cu faptul că în anul 306 î. e. n. cei mai mari diadohi (Antigonos Monophthalmos, Demetrios, Poliorcetes, Ptolemeu Lagos, Lisimah, Seleucos, Casandru) s-au declarat regi, astfel declarînd deschis că vor să-și creeze state proprii pe ruinele imperiului mondial al lui Alexandru.

De fapt, Antigonos Monophthalmos și Demetrios Poliorcetes au încercat pentru ultima oară să unească statul mondial al lui Alexan-

dru, care se destrăma, dar această încercare se termină cu un eşec deplin. În anul 301 î. e. n., într-o luptă sîngeroasă dată la Ipsos, în partea centrală a Asiei Mici, puternica coaliţie formată de armatele lui Seleucos, Casandru, Lisimah şi Ptolemeu, care îi susţinea, au repurtat o victorie deplină asupra lui Antigonos Monophthalmos. Antigonos a căzut în luptă, iar feciorul său Demetrios devine captivul lui Seleucos. Ultima izbucnire a luptei dintre diadohi a avut loc în anul 281 î. e. n. În bătălia de la Kurupedion armata lui Seleucos a zdrobit armata lui Lisimah, iar stăpînirile acestuia din urmă au fost împărţite între ceilalţi guvernatori elenistici. Anul 281 î. e .n. puse capăt neîntreruptelor ciocniri militare şi cruntei lupte interne, în timpul cărora s-a destrămat enormul imperiu, creat de Alexandru, iar pe ruinele lui au apărut noi formaţiuni statale şi noi relaţii sociale.

În ele se constituie acel tip de orînduire socială, de stat şi de cultură, care este numit elenistic sau elenism. Popoarele Orientului Anterior şi ale lumii greceşti păşesc în următoarea etapă a istoriei lor.

2. Esenţa elenismului. Periodizarea. Ce înseamnă elenism şi care sînt trăsăturile lui caracteristice? Elenismul a fost contopirea violentă (realizată în urma unor războaie aprige) a lumii antice greceşti şi a lumii vechi orientale, care anterior se dezvoltau separat, într-un sistem unitar de state, care aveau multe trăsături comune în structura social-economică, politică, în cultură. În urma contopirii lumii antice greceşti cu lumea Orientului Antic în cadrul unui singur sistem a apărut o societate şi o cultură originală, care se deosebeau atît de cea greacă propriu-zisă (dacă ar fi să reieşim din particularităţile Greciei secolelor V—IV î. e. n.), cît şi de cultura şi orînduirea socială a Orientului Antic propriu-zis, şi reprezentau prin sine un aliaj, o sinteză de elemente ale civilizaţiei Greciei Antice şi Orientului Antic, care a dat naştere unei structuri social-economice, unei suprastructuri politice şi culturi calitativ noi.

Elenismul, ca o sinteză a elementelor greceşti şi orientale, a luat naştere din două rădăcini: pe de o parte, din dezvoltarea istorică a societăţii antice greceşti în primul rînd din criza polisului grecesc, pe de altă parte, el a răsărit din societăţile vechi orientale, din descompunerea structurii lor sociale conservative, pietrificate. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. polisul grecesc îşi epuizează posibilităţile interioare şi devine o frînă a dezvoltării istorice. Pe fundalul încordării permanente din relaţiile dintre clasele de sclavi şi stăpînii de sclavi se duce o luptă socială acută între oligarhie şi cercurile democratice ale cetăţenilor, care a dus la tiranie şi nimicirea reciprocă. Elada cu teritoriul ei mic, dar fărîmiţat în cîteva sute de polisuri mărunte, devenise arena unor războaie neîntrerupte dintre coaliţiile unor oraşe-state, care ba se uneau, ba se destrămau. Părea că e o necesitate istorică pentru dezvoltarea de mai departe a lumii greceşti lichidarea dezordinilor interioare, unirea polisurilor independente, care se duşmăneau între ele, în cadrul unei mari formaţiuni statale cu o mare putere centralizată, capabilă de a asigura

ordinea internă, securitatea externă şi prin aceasta posibilitatea dezvoltării ulterioare.

O altă bază a elenismului a fost criza structurilor social-politice ale Orientului Antic. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. lumea Orientului Antic, unit (cu excepţia Indiei şi Chinei) în cadrul Imperiului Persan, trecea de asemenea printr-o adîncă criză social-politică. Economia conservativă stagnantă nu permitea valorificarea productivă a enormelor spaţii cu pămînturi părăginite. Regii persani nu fondau oraşe noi, nu dădeau atenţia cuvenită dezvoltării comerţului, în subsolurile palatelor lor zăceau rezerve enorme de metal valutar, care nu avea circulaţie în comerţ. Tradiţionalele structuri ale obştilor din părţile mai dezvoltate ale Imperiului Persan — Fenicia, Siria, Babilonul, Asia Mică — se descompuneau, iar gospodăriile private, fiind celule de producţie mai dinamice, s-au dezvoltat întrucîtva, dar procesul acesta decurgea lent şi anevoios. Pe la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. Monarhia persană reprezenta prin sine, din punct de vedere politic, o formaţiune şubredă, în care legăturile dintre puterea centrală şi cîrmuitorii locali slăbeau, iar separatismul unor părţi devenise un fenomen obişnuit.

Spre deosebire de Grecia de la mijlocul secoluluui al IV-lea î. e. n. care suferea din cauza vieţii politice interne excesiv de active, suprapopulaţiei şi limitării de resurse, Monarhia persană suferea din cauza stagnării, folosirii mizere a enormelor posibilităţi potenţiale, dezintegrării unor părţi ale ei. Astfel, la ordinea zilei apare sarcina unei uniri, unei sinteze specifice a acestor sisteme social-economice şi politice diferite, dar capabile de a se întregi unul pe altul. O astfel de sinteză erau societăţile şi statele elenistice, care se formaseră după destrămarea statului lui Alexandru Macedon.

În ce sfere ale vieţii a avut loc sinteza elementelor greceşti şi celor orientale? În literatura burgheză şi cea sovietică sînt expuse diferite puncte de vedere în problema aceasta. În istoriografia burgheză sinteza elementelor orientale şi celor greceşti este concepută ca unirea unor elemente din cultură şi religie, sau, cel mult, ca o acţiune reciprocă dintre elementele greceşti şi orientale în ramura instituţiilor politice, culturii şi religiei. În istoriografia sovietică elenismul este conceput ca o îmbinare a elementelor greceşti şi orientale, ca o interacţiune între ele în domeniul economiei, relaţiilor sociale şi celor de clasă, instituţiilor politice, culturii şi al religiei, cu alte cuvinte, în toate domeniile vieţii, producţiei şi culturii. Elenismul a fost o etapă nouă şi progresistă în dezvoltarea societăţii antice greceşti şi orientale de pe întinsa arie a bazinului mediteranean de est şi Asiei anterioare. Sinteza elementelor antice greceşti şi orientale din fiecare regiune a lumii elenistice, din fiecare stat elenistic nu a fost uniformă după gradul lor de intensitate şi rolul elementelor integrate în ea. În unele state şi societăţi prevalau elementele greceşti, în altele — cele orientale, iar în cea de-a treia grupă domnea un echilibru relativ între ele. Mai mult decît atît, în unele ţări sinteza aceasta integra mai mult un fel de elemente, de exemplu, structurile sociale, în alte ţări — instituţiile politice, sfera cultu-

rii şi religiei. Gradul diferit de îmbinare a trăsăturilor greceşti şi celor orientale depindea de particularităţile istorice concrete ale existenţei unor sau altor societăţi şi state elenistice.

Care este cadrul geografic şi cel cronologic al etapei elenistice de dezvoltare istorică? Din componenţa lumii elenistice făceau parte formaţiuni statale mici sau mari ca teritoriu de la Sicilia şi Italia de Sud, la apus, pînă la India de Nord-Vest, la răsărit; de la litoralul de sud al Mării Aral pînă la primele cataracte ale Nilului, la miazăzi. Cu alte cuvinte, din componenţa lumii elenistice făcea parte teritoriul Greciei clasice (inclusiv al Greciei Mari şi bazinul Mării Negre) şi aşa-numitul Orient clasic, adică Egiptul, Asia Anterioară şi Asia Centrală (fără India şi China). In cadrul acestei vaste zone geografice se evidenţiază patru regiuni, care aveau o serie de caracteristici comune atît de ordin geografic, cît şi istoric, o anumită comunitate în dezvoltarea lor socială şi culturală: 1) Egiptul şi Orientul Apropiat (Mediterana Orientală, Siria, Armenia, Babilonul, cea mai mare parte din Asia Mică), 2) Orientul Central (Iranul, Asia Centrală, partea de nord-vest a Indiei), 3) Grecia Balcanică, Macedonia şi partea de vest a Asiei Mici (Pergamul), 4) Grecia Mare şi bazinul Mării Negre.

Cele mai caracteristice trăsături proprii elenismului ca sinteză a trăsăturilor greceşti şi orientale în toate domeniile vieţii, producţiei şi culturii s-au relevat în Egipt şi în Orientul Apropiat, aşa că zona aceasta poate fi considerată ca zonă a elenismului clasic. Alte regiuni aveau mai multe trăsături ale dezvoltării social-economice, politice şi culturale, care fac ca ele să se deosebească de elenismul clasic din Orientul Apropiat. Printre altele, în Grecia Balcanică şi Macedonia, Grecia Mare şi bazinul Mării Negre, adică pe teritoriile Greciei Antice propriu-zise, nu a existat o sinteză a particularităţilor greceşti şi orientale antice. In regiunile acestea dezvoltarea istorică a decurs pe o singură bază, şi anume pe baza civilizaţiei greceşti antice ca atare. Totuşi, şi aceste regiuni au devenit părţi organice ale lumii elenistice, ale elenismului din cîteva considerente. In primul rînd ele au devenit o parte a sistemului general de state elenistice ca un organism social-economic, politic şi cultural determinat. Elinii şi macedonenii care au emigrat din Elada, Macedonia şi din alte regiuni ale lumii greceşti ca oşteni (ei constituiau osatura armatelor subordonate cîrmuitorilor elenistici), ca administratori (pentru aparatul de stat din centru şi parţial pentru cel local), ca cetăţeni ai nenumăratelor oraşe greceşti, fondate în diferite părţi ale lumii elenistice, au început să joace un rol enorm în viaţa noilor comunităţi şi state. Refluxul unei părţi considerabile din populaţia Eladei propriu-zise în Orient a destins pentru un timp oarecare situaţia socială încordată din oraşele greceşti şi a înlesnit lichidarea fenomenelor de criză din polisuri.

Formarea unei unităţi teritoriale mai mari, stabilirea unor legături mai strînse între diferitele părţi ale lumii elenistice au lărgit posibilităţile de dezvoltare a economiei elenistice în genere, inclusiv a Eladei, Macedoniei, Greciei Mari şi litoralului Mării Negre.

În aceste regiuni contactele economice, etnice și culturale cu triburile locale din împrejurimi (tracii, sciții, sarmații ș. a.) deveniseră mai strînse. În Elada propriu-zisă criza polisurilor independente, care se dușmăneau între ele, a dus în secolul al IV-lea î. e. n. la creșterea tendințelor de unificare și la apariția unor federații de polisuri mai trainice decît cele din perioada clasică (Liga aheeană, Liga etoliană) sau formațiuni statale de tip nou, care, în afară de polisuri grecești, cuprindeau teritoriile triburilor locale (Statul Sicilian, Bosporul ș. a.).

Tendințele generale ale elenismului ca o nouă etapă în dezvoltarea social-economică, politică și culturală a lumii antice grecești și orientale au acționat cu un grad de intensitate diferit atît pe teritoriile cucerite de armatele lui Alexandru Macedon, cît și în regiunile care nu au fost supuse unei astfel de ocupații.

Care este cadrul cronologic al epocii elenistice din istoria antică greacă și cea orientală? Elenismul își are începutul în anul 334 î. e. n., cînd Alexandru Macedon întreprinde campaniile sale în Orient, și se încheie în anul 30 î. e. n., cînd ultimul stat elenistic (Egiptul) este cucerit de către romani.Așadar, durata acestei perioade este de circa 300 de ani. În dezvoltarea elenismului ca sistem integru putem delimita următoarele trei perioade: 1) anii 334—281 î. e. n.— formarea imperiului lui Alexandru Macedon și descompunerea lui ca urmare a războaielor dintre diadohi; 2) anul 280 î. e. n. — mijlocul secolului al II-lea î. e. n.—perioada de maturitate a elenismului, constituirea structurii social-economice, statalității și culturii elenismului; 3) mijlocul secolului al II-lea î. e. n.— anii 30 î. e. n.— elenismul tardiv, descompunerea statelor elenistice și cucerirea lor de către Roma la vest și de către Parția la est. Deși unele țări elenistice nu au trecut prin aceste perioade de dezvoltare, ele sînt specifice elenismului ca sistem social-economic, politic și cultural integru.

3. Principalele realizări ale elenismului. În genere elenismul a fost o etapă mai înaltă de dezvoltare istorică a popoarelor din Grecia clasică și Orientul Antic, care a făcut un pas înainte în viața economică, în structura socială de clasă, care devine mai complexă, în construcția de stat, în cultură și religie.

Baza transformărilor progresiste din epoca elenismului a fost îmbogățirea reciprocă a civilizației antice grecești și a civilizației antice orientale ca urmare a interacțiunii lor nemijlocite.

Lărgirea cadrului teritorial al Oicumenei elenistice, interacțiunea mult mai strînsă dintre diferitele ei părți, care pînă la cuceririle lui Alexandru Macedon se dezvoltau într-o măsură oarecare izolat una de alta, a influențat binefăcător mai ales asupra vieții economice.

De la orașele portuare ale Egeidei și Feniciei, prin Asia Mică, Siria, Mesopotamia și Iran, Asia Centrală, întreaga Asie Anterioară spre India treceau drumuri de caravană bine amenajate cu caravansaraiuri, fîntîni și pază, pe care avea loc o puternică circulație de materii prime și mărfuri între periferiile de est și cele de vest ale vastei lumi elenistice. Mărfurile și materiile prime orientale se răspîndeau prin porturile Feniciei și prin partea de nord a Asiei Mici

în întregul bazin al Mării Mediterane și în cel al Mării Negre. A fost valorificat un drum comercial, care se exploata fructuos, din Alexandria — port la Marea Mediterană — pe Nil și Marea Roșie, strîmtoarea Babel-Mandeb și Marea Arabiei,— care unea regiunile mediteranene îndepărtate cu fabuloasa Indie. Regii elenistici au abandonat starea de izolare tradițională, specifică atît polisurilor, cît și Orientului Antic, și luau măsuri energice în vederea stimulării operațiilor comerciale (înlesniri fiscale acordate negustătorilor, străjuirea căilor comerciale, îngrijirea drumurilor ș. a.). O formă eficientă de stimulare a comerțului a fost baterea în masă a monedei din rezervele de metal nobil, care zăcea înainte în formă de lingouri în subsolurile regilor persani. De la elenism au rămas un număr enorm de monede de diferite valori, modalitate comodă de decontări comerciale.

Un indiciu al noii etape de dezvoltare a economiei elenistice a fost construirea intensă de orașe, fondarea de noi orașe. După calculele aproximative ale unor autori antici (calcule inexacte, deși multe relatări ale autorilor antici sînt confirmate de săpăturile arheologice moderne), în epoca elenismului au fost fondate peste 170 de orașe mari și mici de tip grecesc. Fondarea orașelor cu un nou contingent de populație în locuri prielnice pentru viața economică, darea în proprietatea orașelor a unor teritorii rustice învecinate, adeseori necultivate, pe care apăreau gospodăriile prospere ale proprietarilor funciari mici și mijlocii, au dat un impuls puternic dezvoltării economice generale a țărilor elenistice. Cea mai mare parte din noile orașe s-au transformat în mari centre meșteșugărești, comerciale, culturale și au supraviețuit epocii elenistice.

Fondarea unui număr mare de orașe de tip grecesc a contribuit la pătrunderea în economia conservatoare din țările Orientului Antic a relațiilor sclavagiste de tip antic, în orașe—a atelierelor sclavagiste, în localitățile rurale — a domeniilor sclavagiste cu organizarea rațională a producției sclavagiste, care, după indiciile lor economice, erau mai rentabile decît gospodăriile templelor, curților regale sau decît producția membrilor dependenți ai obștilor de tip oriental.

Pe de altă parte, includerea polisurilor și a statelor Greciei Balcanice propriu-zise, a Macedoniei, Siciliei, bazinului Mării Negre într-un sistem economic unic al lumii elenistice a servit drept stimulent realizărilor economice din aceste zone.

Noile tendințe din relațiile sociale de clasă ale lumii elenistice s-au relevat, în comparație cu timpurile anterioare, în condițiile unor relații de clasă și sociale mai complexe și mai divizate în genere. În fiecare țară elenistică a avut loc un fel de îmbinare a relațiilor specifice sclavagismului dezvoltat în polis (mai ales acolo unde procesul de fondare a orașelor de tip grecesc era deosebit de intens) cu structura obștilor tradiționale de tip vechi oriental. Componența principalilor producători de bunuri materiale din societatea elenistică avea un caracter dublu: de rînd cu clasa lucrătorilor dependenți de diferite statute, sporise numărul total al sclavilor de tip clasic. Totodată, a devenit mai complexă structura clasei dominante, în com-

ponenţa căreia, paralel cu reprezentanţii aristocraţiei locale, au intrat străini, greci şi macedoneni, care constituiau vîrfurile ei. Duplicitatea structurii clasei dominante a generat o nouă contradicţie în mediul ei, şi anume contradicţia dintre aristocraţia locală şi aristocraţia greco-macedoneană, şi în felul acesta a făcut ca lupta socială în genere să devină mai complicată. Lupta tradiţională dintre fracţia militarilor şi cea a sacerdoţilor a clasei dominante din statele Orientului Antic a fost înlocuită de contradicţii de alt tip, care reflectau relaţiile mai complicate din comunităţile elenistice.

Elenismul a introdus multe trăsături noi în construcţia de stat. În locul tipului tradiţional de polis grecesc suveran, pe de o parte, şi al despotismului vechi oriental, pe de alta, a venit forma de monarhie elenistică, care îmbina în sine în diverse variaţii atît elemente ale statalităţii sub formă de polis, cît şi elemente ale rînduielilor monarhice vechi orientale. Zeificarea monarhului încoronat, puterea nemărginită a acestuia, aparatul birocratic permanent, proprietatea regelui asupra unei părţi considerabile de pămînturi, existenţa armatei profesioniste — toate acestea contribuie la asemănarea elenismului cu despoţiile din Orientul Antic. În fiecare ţară elenistică, însă, exista un număr mai mare sau mai mic de oraşe de tip grecesc şi de localităţi ale oştenilor, cărora li se dădea dreptul la autoguvernare internă. Acestea erau un fel de polisuri incluse în componenţa statului. Ele aveau o serie de privilegii, pe teritoriul lor puterea regelui se extindea într-o măsură mai restrînsă. În aceste tipuri de oraşe se dezvoltau gospodării particulare, era recunoscută proprietatea privată asupra pămîntului, aici se convoca Adunarea poporului, magistraţii şi sfatul erau eligibili, funcţionau unele instituţii specifice polisurilor.

Regele se obliga să respecte dreptul la autonomie internă şi formele de polis ale vieţii interne, iar locuitorii oraşului de tip grecesc, la rîndul lor, serveau un sprijin de nădejde cîrmuitorilor elenistici în exercitarea cruntei exploatări asupra populaţiei autohtone.

Procesul de interacţiune şi de îmbogăţire reciprocă a culturii şi religiei cu trăsături greceşti şi orientale a fost rodnic. În epoca elenistică el s-a manifestat prin dezvoltarea furtunoasă a ştiinţelor exacte: astronomia, matematica, fizica, biologia, geografia, crearea unor sisteme filozofice complexe (stoicismul, epicurismul şi cinismul), în crearea sculpturii de masă, în înflorirea artei de construire a oraşelor, arhitecturii, literaturii, poeziei. Capitalele statelor elenistice Alexandria din Egipt, Antiohia pe Orontes, Pergam, Rhodos, Syracuza, Atena deveniseră mari centre culturale şi ştiinţifice cu biblioteci enorme pentru acele timpuri, cu şcoli ştiinţifice, care erau generatoare puternice de idei ştiinţifice şi de noi orientări în viaţa culturală, răspîndite în întreaga oicumenă de atunci. În domeniul religiei, interacţiunea dintre religia olimpiană greacă şi sistemele religioase complexe din Egipt, Babilon, Asia Mică, Palestina, Iran şi Asia Centrală a dat naştere unor sisteme religioase sincretice, unei mulţimi de divinităţi noi, unor noi idei religioase, care au servit ca mediu nutritiv pentru apariţia religiei creştine mondiale.

În sistemul statelor elenistice putem evidenția două superstate, cele mai mari ca teritoriu, cele mai puternice ca potențial militar, economic și cele mai influente din lumea elenistică: Regatul Egipt, în care domnea dinastia Ptolemeilor, și Monarhia Seleucizilor (la sfîrșitul secolului al III-lea î. e. n. începuse să se numească Regatul Siriei). State mari și influente în lumea elenistică erau: Regatul Macedonean, în care domnea dinastia Antigonizilor, Regatul Pergam, în care se consolidase dinastia Attalizilor, și Regatul Greco-Bactrian, care se formase la mijlocul secolului al IV-lea î. e. n. în partea de est a Iranului și care ocupa o parte din Asia Centrală.

Acestea au fost cele mai mari state elenistice. De rînd cu ele mai existau state de dimensiuni mai mici, ca Bitinia, Pontul, Armenia, Statul Sicilian, Regatul Bosporan, Rhodosul, Liga etoliană și Liga aheeană, care au jucat un rol destul de ponderabil în destinele politicii elenistice, deși nu atît de determinant, ca primele cinci state mari elenistice.

Pe lîngă aceste formațiuni statale, în oicumena elenistică mai existau o puzderie de polisuri și state mici de alt tip, care nu jucau rolul principal în politică, dar care luau parte la multe coaliții politice, erau centre culturale, aliați doriți, cu alte cuvinte, își aveau rolul lor în viața elenismului. Atena, Sparta, Teba, polisurile mici din Grecia Balcanică și de pe insulele Mării Egee, Heracleea, Sinope, Chersonesul, Olbia, Tarentul și multe altele aparțineau acestei categorii de state mărunte. Complicatele relații dintre toate aceste formațiuni statale mari, mijlocii și mici au constituit istoria concretă a lumii elenistice. Dar în acest sistem comun de relații reciproce rolul principal îl jucau patru mari state ale lumii elenistice: Egiptul Ptolemeilor, Monarhia Seleuchizilor, Pergamul și Macedonia, în jurul cărora gravitau multe alte state.

Capitolul XXIII
EGIPTUL ELENISTIC

1. **Teritoriul.** Unul dintre cele mai mari state elenistice tipice a fost Egiptul, condus de dinastia Ptolemeilor, descendenți ai lui Ptolemeu Lagos (323—283 î. e. n.), reprezentant al unei familii aristocrate macedonene, unul dintre cei mai apropiați generali ai lui Alexandru Macedon. Egiptul elenistic a fost cel mai stabil și cel mai organizat regat și a ființat ca formațiune statală în decursul unei perioade istorice mai mari, decît alte state elenistice mari. Cucerirea lui de către romani în anul 30 î. e. n. a însemnat prin sine sfîrșitul elenismului ca etapă importantă, finală, din istoria Greciei.

Egiptul elenistic a fost și cea mai mare ca teritoriu formațiune statală (de rînd cu Regatul Seleucid). În secolul al III-lea î. e. n. din componența lui făcea parte Egiptul propriu-zis în hotarele lui tradiționale de la prima cataractă a Nilului și pînă la Marea Mediterană, limitrofă la sud cu Etiopia (Nubia antică) și la vest cu Cirenaica (Libia antică). Pe lîngă teritoriile africane, în componența Egiptului elenistic erau incluse: peninsula Sinai, Palestina, Fenicia,

Siria de Sud (de obicei era numită Coelesiria), adică o parte considerabilă a Mediteranei Orientale. Regatului Ptolemeic îi aparţineau regiunile de pe coasta de sud, de sud-vest şi de vest ale Asiei Mici (Cilicia, Pamfilia, Licia, Caria, Ionia), insula Cipru. Ptolemeii exercitau controlul asupra confederaţiei insulelor cicladice din Marea Egee (aşa-numita Liga insulară), asupra teritoriilor care se învecinau cu strîmtoarea Helespont, cu regiunile riverane ale Traciei şi Troadei, ceea ce le permitea să ţină în mîinile lor strîmtorile din Marea Neagră şi cel mai important drum din Marea Egee în Marea Neagră. Egiptului îi aparţineau cîteva cetăţi, pe care şi le-a construit pe insula Creta, în Attica şi în cîteva alte părţi ale Greciei Balcanice. Posesiunile Ptolemeilor, care se întindeau pe trei continente, le dădeau posibilitatea de a domina toate căile maritime din Mediterana Orientală, de a se amesteca activ în situaţia politico-militară a acestui areal vast al lumii elenistice. După cum scria Polibiu, în secolul al III-lea î. e. n. Ptolemeii acordau «afacerilor egiptene externe nu că o atenţie mai mică, ci mai degrabă o atenţie mai mare decît guvernării Egiptului. De aceea ei îi şi amenin-ţau pe regii Siriei de pe uscat şi de pe mare, căci stăpîneau Coelesiria şi Ciprul. Ei urmăreau cu vigilenţă activitatea suveranilor din Asia, şi în aceeaşi măsură şi insulele, căci domneau asupra principalelor oraşe, regiuni şi întregului litoral de la Pamfilia pînă la Helespont şi regiunea Lisimahia. Ei urmăreau de asemenea şi treburile Traciei şi ale Macedoniei, deoarece în posesiunea acestora se aflau Ainosul, Maroneia şi oraşele situate mai departe. Astfel... [ei] îşi întindeau departe mîinile, se îngrădeau de departe cu posesiunile acestea şi de aceea nu aveau de ce se teme pentru puterea asupra Egiptului».

Statul Ptolemeilor se împărţea în două: posesiunile din Africa, adică Egiptul propriu-zis, şi Etiopia, care se învecina la sud, şi cu Cirenaica la vest, şi posesiunile din afara Egiptului. Această duplicitate a structurii teritoriale a generat un profund dualism şi în politica social-economică şi administrativă a Statului Ptolemeilor. Aceştia promovau o politică în posesiunile extraegiptene şi o altă politică în valea Nilului.

Capitala Statului Egiptean din epoca elenismului a fost oraşul Alexandria, fondat în anul 332 î. e. n. de către Alexandru. În timpul Ptolemeilor el devenise cel mai mare oraş al lumii elenistice, care a supravieţuit antichităţii şi evului mediu, fiind şi astăzi unul dintre cele mai mari oraşe mediteranene.

Statul Ptolemeilor a fost de asemenea o uniune tot atît de complicată, metrainică, constituită doar prin forţa armelor, un conglomerat de ţări, popoare şi triburi, ca şi celelalte state elenistice. Nucleul Statului Egiptean, teritoriul său străvechi era Egiptul propriu-zis cu hotarele sale tradiţionale. Anume aici se afla capitala luxoasă, reşedinţa regelui şi a aparatului de stat central. Aici erau concentrate principalele contingente militare, stocurile de arme, echipament, finanţele statului. Istoria ulterioară a regatului Ptolemeilor a fost istoria căderii treptate a unui teritoriu extraegiptean

după altul pînă la mijlocul secolului al II-lea î. e. n., cînd Egiptul revenise la hotarele lui naturale, în cadrul cărora Egiptul elenistic urma să se dezvolte în ultimul secol al existenței sale.

Învățați contemporani au la dispoziție un număr enorm de documente referitoare la cele mai diverse laturi ale vieții Egiptului elenistic datorită faptului că s-au păstrat textele scrise pe papirus (în clima uscată din Egipt papirusul se păstrează bine). Cea mai mare parte a acestor documente, însă, se referă la Egiptul propriu-zis și doar o parte infimă — la posesiunile extraegiptene. O astfel de proporție a izvoarelor e condiționată de faptul că diferitele părți ale Regatului Ptolemeilor nu au fost studiate egal: noi nu cunoaștem bine istoria concretă a posesiunilor extraegiptene ale Ptolemeilor și cunoaștem mult mai bine istoria economiei, societății și Statului Egipean propriu-zis.

2. **Economia, relațiile sociale și de clasă.** Armata greco-macedoneană, care cucerise Egiptul, a surprins în această țară o economie constituită din timpuri străvechi, a cărei bază era agricultura irigată. Se foloseau revărsările anuale ale Nilului și se exploata o rețea ramificată de canale de irigație. Prin ea apa Nilului era repartizată în întreaga sa luncă și în zonele limitrofe din deșerturile Arabiei și Libiei. Ptolemeii și guvernul lor și-au însușit această economie tradițională, dar au ameliorat-o în spiritul raționalismului economic grecesc. Grija față de întreținerea și lărgirea sistemului de irigare devine una din principalele sarcini ale puterii centrale. A fost restabilit sistemul de canale de irigare din trecut, care fusese lăsat în părăsire în timpul perșilor și în perioada agitată a războiului dintre diadohi. A fost curățat grandiosul canal al lui Iosif, lung de cîteva sute de kilometri, care se întindea paralel cu fluviul Nil. În zona oazei Fayum și în Deltă au fost construite sisteme de canale, cu ajutorul cărora a fost inclusă în circuit o mare suprafață de pămînturi. Au fost duse la bun sfîrșit ample lucrări de construcție a unui canal, care unea Nilul cu Marea Roșie (început încă de faraonul Nechao). Funcționari speciali de rang superior, mediu și local, administrația sătească aveau obligația să supravegheze cu toată atenția cum funcționează sistemul de irigare. Amplele lucrări de irigare, efectuate în timpul Ptolemeilor, au dus la lărgirea suprafeței totale de teren arabil cu o treime, ceea ce a favorizat dezvoltarea agriculturii egiptene. În locul orzului, cultură tradițională, începuse să fie cultivat pe larg grîul, o cultură mai valoroasă; au început să fie cultivate în cantități mai mari decît înainte: inul, papirusul, a fost adus orezul și bumbacul, necunoscute pînă atunci Egiptului. Statul avea grijă de sistemul de irigare și intervenea în cel mai activ mod în organizarea agriculturii. Au fost cadastrate* minuțios toate pămînturile, evaluate calitatea și productivitatea lor posibilă. Funcționari speciali organizau un fel de planificare de stat a semănăturilor. Curtea regală dădea instrucțiuni anuale, în care erau determinate:

* Cadastru — totalitatea lucrărilor tehnice de determinare exactă a unor proprietăți funciare. **(Red.).**

timpul aratului, semănatului, îngrijirii semănăturilor, secerișului, păstrarea recoltei, selectarea culturilor care urmau să fie semănate. Pentru a feri țara de vreo întîmplare, statul dădea țăranilor din depozitele sale cereale selectate pentru sămînță. Toate lucrările agricole se efectuau sub controlul administrației regale. Măsurile acestea favorizau lucrarea calitativă a pămîntului, asigurau țara cu recolte bune și stabile. Egiptul producea o cantitate enormă de cereale, care nu numai că îndestula necesitățile interne, dar rămîneau surplusuri, care deveneau rezerve de stat și puteau fi exportate. În secolul al III-lea î. e. n. Egiptul devine grînarul Mediteranei.

Structura relațiilor agrare din Egiptul elenistic reprezenta prin sine o îmbinare de elemente ale vechii proprietăți regale orientale asupra întregii agriculturi irigate cu elemente ale gospodăriei private de tip grecesc. În principiu regele era considerat proprietarul suprem al tuturor pămînturilor. Micii agricultori lucrau o parte din pămînturile regelui, fiind considerați arendatori (aceștia așa și se numeau «agricultorii regelui»), și plăteau pentru arendă o serie de impozite, îndeplineau multe prestații în natură și lucrări în folosul regelui. Aceștia erau săracii, care o duceau cu chiu cu vai, arendatori ai unor mici parcele. Ei, de regulă, nu aveau animale, grăunțe pentru sămînță, unelte de muncă. Toate acestea le primeau din depozitele statului. Lucrau sub controlul permanent al administrației regale, erau producătorii de bază și constituiau clasa cea mai împilată din societatea egipteană.

Dar, în afară de pămîntul regelui lucrat de agricultorii lui, mai exista un fel de pămînt din fondul funciar al țării, pe care regele îl ceda unor persoane privilegiate sau instituții și care era lucrat prin altă modalitate. Pămînturile acestea erau date ca recompensă pentru servicii mari unor funcționari superiori, generali și demnitari (ele se numeau pămînturi donate), ostașilor greci, macedoneni și egipteni pentru prestarea serviciului militar (așa-numiților cleruhi), multor temple egiptene, în jurul cărora se formau gospodăriile lor. Regele putea dona sectoare foarte mari de cîteva mii de hectare. Astfel, Ptolemeu al II-lea Filadelful (283—246 î. e. n.) a donat dioichetului său Apollonios, adică conducătorul suprem al tuturor finanțelor de stat, aproximativ 30 de mii de arure de pămînt (o arură = 0,27 ha).

Deși multe prescripții date de autoritățile centrale și cele locale referitor la organizarea agriculturii se extindeau și asupra lor, în genere statutul pămînturilor donate era mult mai independent. Deținătorii lor erau scutiți de multe impozite, de controlul funcționarilor regali, proprietarii funciari puteau cultiva unele plante după placul lor. Pe pămînturile acestea era folosită pe larg munca sclavilor și apăreau gospodării de tip sclavagist, care puteau să vîndă pe piață o parte din produsele lor. Pe multe pămînturi cedate, mai ales pe sectoarele mari donate, se dezvoltau gospodării sclavagiste de tip grecesc.

A ajuns pînă în timpul nostru un papirus, în care se relatează că într-un sat egiptean au fost repartizate diferite categorii de pămînturi cu suprafața totală de 4700 de arure. Din ele vatra satului

ocupa 70 de arure, terenurile necultivabile constituiau 170 de arure, pămîntul sacru al templelor—270 de arure, pămînturile cleruhilor—1565 de arure, livezile ocupau 21 de arure, păşunile—175 de arure, pămînturile regale—2428 de arure.

În Egiptul elenistic continuau să se dezvolte diferite producţii meşteşugăreşti. Meşteşugurile erau asigurate nu numai prin prosperarea agriculturii, aceasta furnizînd un belşug de materii prime atelierelor care produceau papirus, ţesături, ulei, bere, piei, dar şi prin faptul că producţia meşteşugărească era mai bine organizată, că în structura ei au fost introduse elemente ale raţionalismului grec. Activitatea meşteşugărească, la fel ca şi cea agricolă, a fost supusă unui control rigid din partea funcţionarilor regali, care dirijau pur şi simplu fiecare pas al meşterilor. Meşteşugurile erau concentrate în fond în oraşe. După cum am relevat, fondarea noilor oraşe de tip grecesc a constituit trăsătura principală a politicii promovate de regii elenistici. Politica dinastiei Ptolemeilor, însă, avea în această privinţă particularităţile sale. Ptolemeii promovau cu consecvenţă politica aceasta în posesiunile lor extraegiptene, unde au fondat peste 30 de oraşe de tip grecesc, cărora le-au acordat dreptul la autoadministrare, unele forme ale vieţii de polis. În Egiptul propriu-zis, însă, politica era alta. Pe vastul lui teritoriu Ptolemeii au fondat doar un singur oraş de tip grecesc, şi anume Ptolemaida (în sudul ţării), pe care o contrapuneau vechei Tebe egiptene. În afară de Ptolemaida, oraş de tip grecesc era capitala Alexandria şi oraşul Naucratis, fondat de coloniştii greci încă în secolul al VII-lea î. e. n. În valea Nilului existau o mulţime de oraşe locale, care se trăgeau din vechile timpuri ale faraonilor. Ele aveau forme locale de viaţă şi de trai, se supuneau administraţiei regale. Centrele nomelor, unităţilor administrative de bază ale Egiptului (la număr peste 40), erau oraşele locale. În ele erau concentrate o mulţime de ateliere meşteşugăreşti, în care se confecţionau articole din sticlă colorată foarte scumpă (Egiptul era un mare centru producător de sticlă din bazinul mediteranean), ţesături de in, de lînă şi mătase, un papirus foarte valoros, principalul material de scris din timpul ceia, ceramică, obiecte din bronz, aramă şi fier. Atelierele meşteşugăreşti erau diferite ca mărime, predominau cele mărunte şi mijlocii. În ele lucrau pînă la cincisprezece oameni, printre ei şi sclavi, care munceau cot la cot cu meşterii liberi. Alături de atelierele private existau mari ergasterii regale cu personal mult mai mare, alcătuit atît din oameni liberi, cît şi din sclavi. Meşteşugarii plăteau cîteva feluri de impozite atît în bani, cît şi în natură, îndeplineau diferite prestaţii în favoarea regelui.

Reprezentanţii profesiilor meşteşugăreşti, inclusiv negustori, medici, muzicanţi, actori ş. a., aveau dreptul să-şi creeze asociaţiile lor profesionale — uniuni ale tovarăşilor de idei. Din contul cotizaţiilor de membru ei creau casa asociaţiei, ţineau regulat adunări, la care discutau chestiunile lor, aveau clădirile, templele, zeii şi eroii lor, cultul şi sărbătorile lor. Din mijloacele asociaţiei plăteau

subvenții familiilor sărace. În orașele egiptene, unde administrația regelui reglementa fiecare pas al agricultorului sau al meșteșugarului, aceste forme, admise de guvern, de activitate obștească minimală erau înalt apreciate și jucau rolul de supapă în manifestarea spiritului activ obștesc al populației orășenești.

Ramuri importante constituiau prepararea unor alimente atît de valoroase ca untdelemnul și berea. Producția uleiului și a berei constituiau obiectul monopolului regal și se înfăptuia cu ajutorul uneltelor de muncă, care făceau parte din inventarul regelui și se aflau sub controlul riguros al funcționarilor regali. Oloinițe și instalații de producere a berii existau atît în orașe, cît și la sate. Multe așezări rurale aveau ateliere producătoare și de alte articole meșteșugărești: papirus, țesături, bijuterii. Această dispersare a meșteșugurilor nu numai în oraș, dar și în localitățile rurale constituiau trăsătura specifică producției meșteșugărești egiptene.

Dispunînd de mari rezerve de cereale, papirus, țesături, pietre valoroase, sticlă, bijuterii, Ptolemeii făceau un comerț intens pe piața mondială. După cum am amintit, Regatul Ptolemeilor controla cele mai importane căi maritime din Mediterana Orientală pe care circulau mărfurile egiptene. Din porturile feniciene mărfurile egiptene pătrundeau pe drumurile de caravane în adîncul Asiei, ajungînd pînă la India. Pe canalul care unea Nilul cu Marea Roșie, pe Marea Roșie, prin strîmtoarea Babel-Mandeb a fost valorificat un drum maritim spre India, care a adus mari venituri vistieriei regale. Alexandria se transformase în cel mai mare port, în radele ei ancorau vase comerciale din întregul bazin mediteranean, pe străzi răsunau diferite limbi. Pentru securitatea navigației lîngă Alexandria a fost construit renumitul far din Alexandria înalt de 120 m, una dintre cele șapte minuni ale lumii, cea mai înaltă construcție din antichitate și din evul mediu. Razele farului din Alexandria se vedeau în timp de noapte la 60 km. Statul a declarat comerțul exterior monopol al său, care îi aducea venituri enorme.

Destul de activ era și comerțul interior de pe piețele locale din orașe și alte localități, unde agricultorii și meșteșugarii vindeau surplusul producției lor.

În genere putem spune, că în secolul al III-lea î. e. n. Egiptul elenistic a cunoscut un mare avînt economic, dezvoltarea agriculturii, a producției meșteșugărești și comerțului. Însă la începutul secolului al II-lea î. e. n. deja avîntului acesta îi ia locul stagnarea, iar mai apoi o criză acută. Ea se manifesta prin faptul că populația, chinuită de povara impozitelor, a nenumăratelor prestații, a controlului nemilos și a samavolniciei administrației regale, începe să se eschiveze de la efectuarea lucrărilor necesare, fugea din localități și orașe. Toate acestea aduceau prejudicii și agriculturii, și producției meșteșugărești. Pierderea multor posesiuni extraegiptene a agravat situația politică, a subminat securitatea drumurilor comerciale, ceea ce s-a răsfrînt nefast și asupra comerțului egiptean. Ultimul secol de finanțare a Egiptului elenistic se scurse sub semnul ruinării crescînde a țării, restrîngerii pămînturilor cultivate, decă-

derii agriculturii, meşteşugurilor, comerţului, sub semnul sărăcirii generale a unuia dintre statele elenistice cele mai bogate odinioară.

Structura social-clasială a Egiptului elenistic se caracterizează printr-o mare complexitate şi dezmembrare în diferite grupuri, pături, stări sociale faţă de societatea egipteană din epocile precedente.

Cucerirea Egiptului de către greci şi macedoneni, crearea uriaşului Regat al Ptolemeilor, care se întindea pe trei continente, prosperarea economică a Egiptului şi înaltul prestigiu internaţional din secolul al III-lea î. e. n. au generat un mare aflux de populaţie străină în valea Nilului, mai ales de greci şi macedoneni. Grecii şi macedonenii erau consideraţi de către dinastie un sprijin social nemijlocit. Din rîndurile acestora Ptolemeii îşi completau cea mai mare parte din armată şi din aparatul de stat (cu excepţia verigilor lui inferioare). Inviorarea economică, mai ales dezvoltarea comerţului exterior, au favorizat fluxul nu numai de negustori greci, ci şi de negustori din întreaga Mediterană Orientală, în special evrei şi fenicieni. Populaţia venetică era considerată element privilegiat şi fuziona cu diferite pături ale clasei dominante. Din componenţa clasei dominante făceau parte şi stăpînii funciari locali, negustorii, preoţimea numeroasă, vîrfurile obştilor egiptene. In genere, însă, putem vorbi de două mari grupuri sociale în componenţa clasei dominante din Egiptul Ptolemeilor: greco-macedonenii şi aristocraţia locală. Mai tîrziu a avut loc şi o anumită apropiere între ambele fracţii ale clasei dominante: aristocraţia locală asimila limba greacă, primea o educaţie grecească, se eleniza şi era admisă la posturi supreme în armată şi în aparatul de stat. Elinii, la rîndul lor, venind în contact permanent cu populaţia locală, asimilau unele obiceiuri egiptene, în special dădeau copiilor nume egiptene, încheiau căsătorii mixte. Ptolemeii donau pămînturi, făceau daruri, acordau privilegii templelor egiptene, iar preoţimea egipteană în genere susţinea dinastia. Cu toate acestea împărţirea în nobilime egipteană şi aristocraţie elină, în egipteni şi elini se păstrase pînă la sfîrşitul domniei Ptolemeilor şi a fost cauza unei anumite încordări sociale în mediul clasei dominante, care uneori se transformau în acute ciocniri sociale şi sileau dinastia domnitoare să manevreze între ele.

Devenea mai complexă structura principalelor clase producătoare din Egiptul elenistic. După cucerirea greco-macedoneană în Egipt a crescut numărul de sclavi şi rolul lor în producţie. Pe noile domenii, care apăruseră pe pămînturile donate, pe marele sectoare ale cleruhilor munca sclavilor ocupa un loc destul de mare. In atelierele meşteşugăreşti mijlocii şi mari sclavii munceau cot la cot cu oamenii liberi din punct de vedere juridic. Astfel, în Egiptul Ptolemeilor se observă dezvoltarea relaţiilor sclavagiste de tip antic, puţin cunoscute anterior în această ţară a Orientului Antic.

Cea mai mare parte din principalii producători de bunuri materiale nu era constituită, însă, din sclavi, ci din mici agricultori (agricultorii regelui) şi din meşteşugari. Neavînd nu numai pămînt propriu, dar nici sămînţă, nici unelte de muncă şi nici vite, ei erau

nevoiți să arendeze pămîntul regelui, să primească sămînță, vite și inventar din depozitele regelui, să lucreze sub controlul permanent, drastic al funcționarilor regelui și erau înregistrați la locul de trai. Agricultorii și meșteșugarii regelui erau subjugați printr-o mulțime de impozite și îndeplineau diferite prestații. După calculele unui savant contemporan, egiptenii de diferite categorii plăteau 218 impozite diverse: impozit pentru folosirea pămîntului, pentru sămînță, pentru vitele de muncă, pentru inventar, făceau prestații la păzirea depozitelor regale, la curățirea semințelor, la măsurarea pămîntului, la renumerarea scribilor, pentru furaj, plăteau taxă pentru templu, pentru coroana de aur cînd era întronat regele, pentru întreținerea flotei și farului, poliției, medicilor, băilor și multe altele. Povara impozitelor creștea din cauza modalității de a le percepe prin intermediul companiei de otcupcici*. Guvernul vindea dreptul de a percepe impozitele unei companii de oameni înstăriți, care în schimbul unor anumite defalcări asigurau strîngerea impozitelor de la populație. Otcupcicii beneficiau de o parte din impozitele strînse, agravînd exploatarea fiscală. Producătorilor de bază le rămînea cel mai scăzut minim de trai, care îi menținea la marginea mizeriei și orice întîmplare se transforma pentru ei în catastrofă și moarte prin înfometare. În fond, agricultorii regelui, liberi din punct de vedere juridic, însă lipsiți de pămînt, inventar, vite, lucrînd sub controlul permanent al administrației regale, erau exploatați prin metode sclavagiste. Răspîndirea metodelor sclavagiste de exploatare asupra agricultorilor regelui, liberi din punct de vedere juridic, apropia starea acestora de cea a sclavilor neliberi juridic, și anume faptul acesta denotă ca în viața Egiptului elenistic a fost introdusă sclavia.

Stagnarea producției, scăpătarea treptată a Egiptului s-au răsfrînt mai întîi asupra situației claselor exploatate din societatea egipteană, au ascuțit încordarea de clasă. Pierzînd orice speranță de a plăti impozitele enorme, agricultorii care sufereau de foame fugeau, în semn de protest, din localitățile lor, unde erau înregistrați, și se ascundeau în locuri mlăștinoase sau în deșert (în limba greacă fuga aceasta se numea anahoresis). Pe la mijlocul secolului al II-lea î. e. n. fuga devine un fenomen obișnuit în Egipt, și ea, la rîndul ei, agrava situația social-economică încordată. Reprezentanții aristocrației egiptene, lezați în privilegiile lor în comparație cu aristocrația greco-macedoneană, împreună cu preoțimea locală vroiau să folosească în propriile interese nemulțumirea generală a maselor populare, ridicau adevărate răscoale împotriva dinastiei domnitoare. Astfel Dionysos Petosarapis, mare funcționar regal, de origine egiptean, a organizat răscoala armată a egiptenilor nemulțumiți și a dus luptă armată în anii 165—164 î. e. n. împotriva guvernului central. Suferind înfrîngere lîngă Alexandria, el continua să lupte la sud. S-au depus mari eforturi pentru înăbușirea acestei mișcări.

---

*Otcupcic — persoană care lua în arendă un venit al statului. **(Nota red.)**.

Ultimul secol de existență a Egiptului elenistic se scurse în atmosfera unei acute încordări sociale și a diferitelor manifestări a nemulțumirii de clasă, care aveau loc în cele mai diverse pături ale societății egiptene. Cercurile dominante din Egiptul elenistic, incapabile de a face față încordării sociale crescînde, își îndreaptă privirile spre Roma sclavagistă care putea opune o forță potențială de a înfrînge rezistența maselor populare, de a asigura stabilitatea socială și ordinea de stat.

3. **Conducerea de stat.** În Egipt, ca și în multe state elenistice, se afirmase acea formă de monarhie, care poate fi numită monarhie elenistică. Aceasta îmbina în structura sa atît elemente ale despotismului oriental, cît și unele institute ale orînduirii de polis și ale monarhiei primitive macedonene. Cuceritorii greco-macedoneni au găsit în Egipt forme ale despotismului vechi egiptean, ce-și trăgea rădăcinile din trecutul îndepărtat, în care domnea puterea nelimitată a faraonului și un aparat ramificat cu funcționari numeroși, care interveneau activ în viața economică. Ptolemeii au păstrat și au lărgit toate aceste particularități ale statului egiptean vechi. Regii, ca și în Egiptul antic din timpurile faraonilor, erau divinizați și aveau cultul lor. Regele era proprietarul suprem al întregului pămînt și administratorul principal al tuturor bogățiilor.

Ptolemeii nu numai că au păstrat tradiționalul aparat de stat, dar și l-au mărit considerabil. Anturajul nemijlocit al regelui era format din rudele și prietenii săi, împărțiți după rang. Deși nu erau adevăratele lui rude și nici adevărații prieteni, erau, totuși, demnitari la curte. Din mediul lor regele numea șefi pentru departamentele centrale, care se ocupau cu administrarea ramurilor respective, conducătorii de oști supremi. Un nivel deosebit de dezvoltare atinse departamentul finanțelor, constituit dintr-o mulțime de funcționari de diferite profiluri, în fruntea cărora se afla unul dintre înalții demnitari — vistiernicul suprem (dioiketes). Aproape toate posturile înalte din guvernul central erau ocupate de greci și macedoneni.

În fruntea provinciilor (nomoi), în care era divizat Egiptul, se afla un stat de funcționari regionali. În primul rînd era strategul, care exercita puterea militaro-politică, și nomarhul, care administra afacerile civile. Un loc important în administrația provincială îl ocupa administratorul finanțelor, numit econom, și grămăticul regelui (scribul), ajutori nemijlociți ai strategului și nomarhului. Nomele, la rîndul lor, se divizau în topoi (raioane) și komai (sate), unități administrative primare. Administrarea toparehiilor și comelor era exercitată de funcționari de rang inferior, care în acțiunile lor se conduceau de instrucțiunile organelor superioare. În trei orașe de tip grecesc — Alexandria, Naucratis și Ptolemaida — existau unele organe eligibile de administrare (de exemplu, pentru organizarea cultului, pentru conducerea gimnaziilor, pentru dezbaterea judiciară a proceselor civile ș. a.), ceea ce era considerat un mare privilegiu în statul despotic al Ptolemeilor. Pe alte principii era organizată administrarea teritoriilor extraegiptene. Aici Ptolemeii nu au creat un aparat atît de ramificat, precum era cel din Egiptul propriu-zis, ci

se mărgineau la desemnarea unui comisar, care controla organele de autoconducere.

Cu toate acestea, nu ne putem imagina Egiptul Ptolemeilor ca o simplă reproducere a despotiei vechi egiptene. Grecii şi macedonenii, marii demnitari din aristocraţia elină, care formau anturajul regelui, armata greco-macedoneană au adus tradiţiile lor din Grecia şi Macedonia, iar Ptolemeii ţineau cont de aceste tradiţii. Odată cu recunoaşterea normelor de drept locale, care se constituiseră în condiţiile despotiei orientale, Ptolemeii introduceau pe larg normele de drept greceşti, care se creaseră în condiţiile orînduirii de polis. Ptolemeii admiteau să se construiască destul de multe gimnazii, în care elinii locali îşi educau odraslele în spiritul tradiţiilor greceşti, dar nu despotice.

In posesiunile lor extraegiptene Ptolemeii, fondînd o mulţime de oraşe de tip grecesc şi păstrînd autoadministrarea locală, nu se mai manifestau ca despoţi orientali, ci ca monarhi, care respectau tradiţiile polisurilor.

4. **Politica externă a Ptolemeilor.** Uriaşul stat al Ptolemeilor, care cuprindea o parte cunsiderabilă din Mediterana Orientală, se pomeni în centrul tuturor contradicţiilor militaro-politice din timpul său. Cei mai temuţi adversari ai Ptolemeilor erau în primul rînd Seleucizii, care revendicau Siria de Sud şi o serie de teritorii din Asia Mică, şi Macedonia, cu ale cărei interese se ciocniseră Ptolemeii în privinţa Greciei Balcanice şi strîmtorilor.

Lupta dusă de Ptolemei împotriva Statului Seleucizilor pentru Siria de Sud şi pentru alte zone decursese cu succese alternative pe parcursul întregului veac al III-lea î. e. n. şi luase aspectul a cinci războaie siriene. In lupta împotriva Seleucizilor Ptolemeii repurtaseră cele mai mari succese în timpul celui de-al treilea Război sirian (245—243 î. e. n.). Armatele egiptene, în frunte cu regele Ptolemeu al III-lea Evergetul, care urcase recent la tron, au zdrobit armata Seleucizilor şi au ocupat toată Fenicia şi Siria, inclusiv Antiohia pe Orontes, capitala Seleucizilor. Ptolemeu al III-lea a intrat în Mesopotamia şi a cucerit regiunile ei de nord. Ptolemeu al III-lea Evergetul (246—221 î. e. n.) nu a fost în stare să ţină în mîini posesiunile cucerite. Primind ştirea că în Egipt au loc tulburări interne, el a părăsit teritoriile ocupate şi s-a întors în Egipt. Seleucizii au profitat de aceasta şi au restabilit în Siria şi Fenicia rînduielile precedente.

Cu mult succes au decurs acţiunile militare împotriva renumitului Antioh al III-lea cel Mare, unul dintre norocoşii regi seleucizi, în timpul celui de-al patrulea Război sirian (219—217 î. e. n.). Mobilizînd o enormă armată de 62 de mii de pedestraşi şi 6 mii de cavalerişti, Antioh a scos garnizoanele Ptolemeilor din Fenicia, Siria de Sud şi Palestina şi ameninţa să invadeze teritoriul Egiptului propriu-zis. Ptolemeu al IV-lea Filopator (221—204 î. e. n.) a fost nevoit să mobilizeze o armată uriaşă, incluzînd în ea contingentele de oşteni, instruiţi special, aleşi din rîndurile egiptenilor băştinaşi (dar nici greci şi nici macedoneni ca pînă atunci). Intr-o luptă crîncenă,

care a fost una dintre cele mai mari bătălii din perioada elenistică, de lîngă Raphia (217 î. e. n.) în Palestina de Sud în apropiere de Gaza armata egipteană (rolul principal în repurtarea victoriei generale l-au jucat contingentele de băştinaşi) a zdrobit armata lui Antioh al III-lea şi şi-a salvgardat posesiunile din această zonă.

Victoria repurtată lîngă Raphia, însă, s-a dovedit a fi ultima. Trecînd prin mari dificultăţi interioare, Egiptul slăbea şi pierdea o poziţie după alta. Curînd Antioh al III-lea ocupă Siria de Sud şi o parte din Fenicia. Ptolemeii pierd o serie de regiuni în Asia Mică şi în strîmtori, unde sînt strîmtoraţi de Macedonia. Profitînd de faptul că Egiptul a slăbit pe plan extern şi intern, întreprinzătorul Seleucid Antioh al IV-lea Epifanul (175—163 î. e. n.) a scos foarte uşor de pe poziţie garnizoanele egiptene, care se aflau în Siria de Sud, Fenicia şi în Palestina, a năvălit în Egipt şi a ocupat aproape toată Delta, a asediat Alexandria. Regele Ptolemeu al VI-lea Filometor (180—145 î. e. n.) a fost răsturnat. Dar intervine Roma, puternic aliat al Ptolemeilor, care îl sileşte pe Antioh al IV-lea să părăsească Egiptul. Astfel a fost restabilită situaţia anterioară, dar din momentul acesta creşte dependenţa Egiptului faţă de Roma.

Regii macedoneni, care pretindeau să domineze strîmtorile şi să fie hegemoni în polisurile greceşti din Grecia Balcanică, erau adversari periculoşi ai Ptolemeilor. Aceştia din urmă sprijineau rezistenţa opusă de polisurile greceşti împotriva dominaţiei macedonene, ceea ce a condiţionat unirea Macedoniei şi a Seleucizilor împotriva Egiptului. Lupta îndelungată pe care Ptolemeii au dus-o împotriva Seleucizilor şi Macedoniei a necesitat o mare încordare de forţe şi a dus la istovirea treptată a potenţialului militar-economic al Egiptului. De la începutul secolului al II-lea î. e. n. Egiptul pierde una după alta posesiunile lui de peste mare. In această luptă complicată dintre statele elenistice intervine puternicul stat roman, care preferă să încheie un tratat cu Egiptul şi să-i asigure interesele împotriva Seleucizilor şi Macedoniei.

Avînd sprijinul Romei în politica sa externă, Egiptul reuşeşte să fiinţeze ca stat independent mai mult decît alte state elenistice, printre care Macedonia, Pergamul, Seleucizii. In anul 30 î. e. n. însă, în timpul reginei Cleopatra a VII-a (51—30 î. e. n.), Egiptul este cucerit de armatele romane şi devine o parte a uriaşului Stat Roman. Cucerirea Egiptului de către Roma a răspuns intereselor celei mai mari părţi a clasei dominante, care nu mai era în stare să asigure dezvoltarea economică a ţării, să rezolve acutele contradicţii social-clasiale, să menţină stabilitatea şi ordinea interioară. Aceste funcţii trec în competenţa Statului sclavagist Roman.

Capitolul XXIV
STATUL SELEUCIZILOR

1. Teritoriul. Organizarea statului. Cel mai mare stat elenistic a fost Regatul Seleucizilor. In perioada sa de înflorire el a ocupat cea mai mare parte de teritorii, care anterior făceau parte din com-

ponenţa imperiului lui Alexandru Macedon. El se întindea la vest de la Marea Egee pînă la subcontinentul indian la est şi cuprindea partea de sud a Asiei Mici, Siria, Mesopotamia de Nord, Babilonul, Iranul, regiunile de sud ale Asiei Centrale şi cea mai mare parte a Afganistanului.

Întemeietorul acestui stat uriaş a fost Seleucos, unul dintre generalii lui Alexandru Macedon.

În timpul lui Seleucos şi al feciorului său Antioh I, care îi era coregent (281—261 î. e. n.), s-au format, pentru multe decenii, principalele direcţii ale politicii Statului Seleucizilor. Seleucizii erau nevoiţi să promoveze o politică externă activă în trei regiuni mari: în Siria de Sud, Asia Mică şi în Orient. În Siria de Sud ei au dus o luptă aproape interminabilă împotriva Ptolemeilor. Fiecare stat vroia să-şi instituie controlul asupra acestei zone importante, unde se terminau multe căi comerciale şi unde se aflau oraşe portuare înfloritoare. Acesta era principalul teatru al aşa-numitelor războaie siriene, adică al frecventelor ciocniri armate dintre Seleucizi şi Ptolemei.

În Asia Mică posesiunile Seleucizilor şi ale Ptolemeilor păreau nişte loturi răzleţite: începerea acţiunilor militare în Siria imediat stîrnea lupte în Asia Mică. Şi Ptolemeii, şi Seleucizii luptau ca să pună stăpînire pe vechile oraşe greceşti din Asia Mică, ce continuau să joace un rol important. În nordul acestei zone apăruseră o serie de state independente (Pergam, Galatia, Cappadocia, Pontul) cu care Seleucizii întotdeauna aveau relaţii foarte complicate. Un mare pericol pentru Seleucizi îl prezentau galatii — trei triburi războinice de celţi, care veniseră din Peninsula Balcanică în Asia Mică şi se aşezaseră la nord de Frigia (aici apăruse o regiune independentă, numită Galatia) şi care îi hărţuia în permanenţă pe Seleucizi.

În Orient, mai cu seamă în Asia Centrală, complexitatea situaţiei era determinată de următorii factori: în primul rînd prin faptul că această zonă era îndepărtată, legătura cu ea era dificilă şi, în al doilea rînd, prin primejdia permanentă ce venea din partea triburilor de nomazi, care s-au aşezat de-a lungul hotarelor Statului Seleucizilor. În secolul al III-lea î. e. n. triburile nomade începură să se deplaseze, ceea ce a făcut să crească încordarea de la hotare.

La fel de complicate erau şi problemele de politică internă ale Statului Seleucizilor. Acesta cuprindea un teritoriu enorm, un număr mare de comunităţi, care se deosebeau prin nivelul lor de dezvoltare social-economică şi prin caracterul organizării lor politice. Faptul acesta complica la extrem sarcina de a menţine unitatea statului. O particularitate a acestei formaţiuni statale consta şi în faptul că el a apărut ca urmare a cuceririi Orientului de către macedoneni şi greci. Din cauza aceasta principala funcţie a statului consta în asigurarea exploatării popoarelor de către cuceritori. Deşi o papte din vîrfurile populaţiei locale a Orientului a şi fuzionat cu clasa dominantă, masa principală a acesteia, însă, era alcătuită din cuceritori — macedoneni şi greci. În virtutea acestor factori structura

Statului Seleucizilor era determinată de principala linie de demarcație socială: clasa dominantă, formată în fond din cotropitori, masa exploatată, formată în temei de populația cucerită a Orientului.

Capul statului era regele. Puterea lui, în esență, era absolută. El era conducătorul suprem al administrației civile, conducătorul suprem al armatei, judecătorul suprem și chiar sursa de drepturi. Seleucos I, fondatorul dinastiei, emisese principiul: «Întotdeauna e just ceea ce face regele». Puterea regilor din dinastia Seleucizilor a avut următoarele principii juridice: 1) dreptul cuceririlor (în antichitate acesta era considerat cel mai important dintre argumentele juridice); 2) moștenirea puterii de la tată de către fiu. Regii Seleucizi se divinizau. Numele lor erau însoțite de epitete, care dezvăluiau esența «divină» a regilor: Soter (Salvatorul), Dicaios (Dreptul), Evergetul (Binefăcătorul) ș. a.

În Statul Seleucizilor a existat un sistem birocratic destul de dezvoltat, care, însă, nu atinse proporții atît de mari, ca cel din regatul Ptolemeilor. Dimensiunile enorme ale statului nu au favorizat exercitarea unui control administrativ atotcuprinzător. O serie de formațiuni politice locale (unele triburi, polisuri grecești, obști religioase, dinastiile locale) beneficiau de o autonomie oarecare în treburile interne.

Înalți demnitari ai statului erau: «un însărcinat cu afaceri» (un fel de prim-ministru), șeful cancelariei regale și controlorul finanțelor, care era responsabil de perceperea impozitelor etc. Din anturajul nemijlocit al regelui făceau parte «rudele» și «prietenii». Cuvintele acestea nu trebuie înțelese în sensul lor direct, căci ele însemnau doar titluri de curteni. Anume din rîndurile «rudelor» și ale «prietenilor» regele alegea persoanele pentru a le desemna în înaltele posturi din administrația centrală și cea locală, precum și din armată. Teritoriul Regatului Seleucizilor se împărțea în satrapii. După cum relatează Appian, existau 72 de satrapii. Dimensiunile lor erau mult mai mici decît cele din Statul Ahemenizilor și din imperiul lui Alexandru. Satrapiile erau divizate, la rîndul lor, în eparhii, iar acestea — în hiparhii. Satrapia era guvernată de un satrap (în timpul reformei administrative a lui Antioh al III-lea se numea strateg), care avea putere civilă și militară. Departamentul financiar era independent, și funcționarii lui nu se supuneau satrapului. Din cauza marilor dimensiuni ale statului, care nu favorizau eficiența administrării, uneori se formau provincii conduse de guvernatori, care întruneau un șir de satrapii.

Guvernatorii provinciilor aveau o putere enormă, deseori chiar dreptul de coregent și titlul de rege. Timp îndelungat au existat astfel de provincii orientale (așa-numitele «marile satrapii») al căror centru era orașul Seleucia de pe Tigru. Uneori toate posesiunile seleucide din Asia Mică de asemenea se uneau sub puterea unui guvernator. Centrul Asiei Mici seleucide era orașul Sardes. Crearea marilor provincii a avut și unele urmări negative. Guvernatorii lor, posedînd o putere mare, uneori dădeau dovadă de vădite tendințe separatiste.

Pentru a promova o politică externă activă și pentru a-și asigura securitatea internă, Statul Seleucizilor avea nevoie, bineînțeles, de o armată puternică. Dimensiunile ei (în proporțiile din antichitate) erau foarte mari. In lupta dată de Antioh al III-lea lîngă Magnesia împotriva romanilor, care a fost cea mai importantă luptă dată de Seleucizi, regele avea 60 de mii de pedestrași și 12 mii de călăreți. Trebuie, totodată, să ținem cont de faptul că mari contingente de armată nu au participat la aceste evenimente, aflîndu-se în garnizoanele din această țară întinsă. Baza armatei era falanga, în care își făceau serviciul urmași ai macedonenilor, așezați cu traiul în Statul Seleucizilor, sau urmași ai grecilor, înarmați și instruiți «în spirit macedonean». O parte din falangă era constituită din detașamente de pedestrași, așa-numiții «argyrospizii» (adică oșteni cu scuturile de argint), aleși din ostașii cei mai robuști, cel mai bine instruiți și care s-au evidențiat în lupte. O parte considerabilă din cavalerie o alcătuiau catafractarii, adică oșteni cu armură grea, uneori și caii fiind cuirasați. Armata Seleucizilor avea și detașamente de ostași înarmați ușor (arcași, aruncători cu praștia). Un rol deosebit de important le revenea elefanților de luptă. Armata regulată avea și garnizoane, care se subordonau strategilor (satrapilor) din provinciile respective și erau încartiruite în cetățile de frontieră, precum și în acropolele orașelor mari.

Grosul armatei îl formau macedonenii și grecii, care trăiau pe teritoriile statului în colonii militare (cataichile) și în polisuri. Spre deosebire de Egiptul Ptolemeilor, mercenarii din armata Seleucizilor jucau un rol neînsemnat. Tot atît de lipsite de importanță erau și detașamentele formate din populație băștinașă. De obicei, ele nu erau incluse în armata regulată, erau mobilizate doar foarte rar.

2. Polisurile din Statul Seleucizilor. Armata, mai ales falanga și cavaleria regulată, se completa cu coloniști militari și cetățeni din polisurile grecești, create de Seleucizi. Coloniile militare erau amplasate în temei de-a lungul hotarelor în locurile unde nu era liniște, de-a lungul drumurilor principale. Seleucizii întemeiau un număr considerabil de polisuri noi în Siria și în regiunile situate mai spre est ale statului.

Coloniștii trebuiau să se deosebească etnic de masa populației locale, ceea ce, din punctul de vedere al guvernului, asigura vrajba dintre ele și astfel ușura exercitarea controlului asupra populației locale. Cînd se fondau coloniile, statul dădea coloniștilor împrumuturi pentru a-și înjgheba gospodărie și îi scutea de impozite cîțiva ani. Important era faptul că statul îi repartiza o parcelă de pămînt pentru casă și două parcele de pămînt pentru a-și face o gospodărie (pămînt arabil pentru culturi cerealiere, vie sau livadă). Mărimea parcelei depindea de condițiile climaterice, de așezarea geografică, de rangul colonistului.

Mărimea parcelelor era astfel, încît pe lîngă munca membrilor de familie se cerea o forță de muncă suplimentară pentru a le prelucra. După toate probabilitățile această forță de muncă o constituiau sclavii. Parcela colonistului nu putea fi înstrăinată. Colo-

nistul o primea cu condiția de a face serviciul militar în armata regelui. Sistemul acesta asigura o legătură strînsă între armată și dinastia domnitoare. Proprietarul parcelei nu era colonistul, ci regele. Colonistul primea pămîntul în posesiune convențională. În plus, sistemul acesta servea cauza educării coloniștilor în spiritul loialității față de dinastie.

Analogic era și rolul pe care îl jucau polisurile grecești, fondate de Seleucizi, în structura generală a statului. Seleucizii fondau deosebit de activ noi polisuri. După cum atestă izvoarele, ei au construit vreo cîteva zeci de polisuri (aproximativ 70). Polisurile erau menite să joace rolul de puncte de sprijin pentru puterea Seleucizilor pe pămînturile cucerite. Polisurile nu numai că erau fortificate și în ele se aflau garnizoanele din componența armatei regale, ci și, principalul, colectivul de cetățeni din fiecare polis se afla într-o strînsă legătură socială cu dinastia. Polisul era creat din voința regelui, care defalca în primul rînd pămînt pentru el. După aceea pămîntul era împărțit în sectoare (clere), care erau distribuite cetățenilor. Judecînd după relatările insuficiente din izvoare, clerele acestea erau mai mari decît parcelele coloniștilor militari. Faptul că lotul de pămînt al cetățeanului polisului nu era proprietatea lui deplină, ci se afla în posesiunea lui convențională este demonstrat elocvent în «Legea cu privire la moștenire», care provine din orașul Dura-Europos (de pe cursul mijlociu al Eufratului). În ea se spune că, dacă cetățeanul nu are moștenitori (totodată este stipulat cu strictețe gradul de rudenie), la moartea lui lotul de pămînt este restituit regelui. După cum au elucidat savanții contemporani, cetățeanul primea lot cu condiția că va face serviciul în armata regelui. Astfel, polisul creat de Seleucizi și colonia militară erau formațiuni de același tip. Diferența constă în faptul că polisul beneficia de o autonomie mai largă decît colonia. În afară de aceasta, polisul nu era subordonat puterii satrapului, dar în toate afacerile lui avea dreptul de a apela direct la rege. În polisuri exista adunarea poporului, sfatul, sistemul de magistratură. Magistraturile, legate de educarea tineretului, jucau un rol aparte.

Colectivul de cetățeni educa tînăra generație în spiritul tradițiilor culturii grecești, ferind-o, pe cît era posibil, de orice influență a culturii populației ambiante.

Crearea de noi polisuri a constituit una dintre cele mai importante direcții ale politicii promovate de primii regi Seleucizi. Ei se străduiau să-i atragă pe coloniștii din vechile orașe grecești din Asia Mică și Grecia continentală. Se știe, de exemplu, că în Antiohia pe Orontes se strămutau greci din Atena, Argos, Etolia, de pe Cipru, Creta, Eubeea.

Polisurile grecești au jucat rolul de osatură în Regatul Seleucizilor. Cetățenii polisurilor, strîns legați de dinastia regală, primind din partea regilor pămînt și fiind obligați pentru aceasta să facă serviciu militar, ocupau un loc privilegiat în structura generală a statului. Se știe, de exemplu, că regii dăruiau generalilor în retrage-

re şi funcţionarilor dreptul de cetăţenie în polisurile greceşti. Polisul, de obicei, controla nu numai pămînturile date în folosinţa cetăţenilor, ci şi teritorii destul de vaste, ocupate de obştile populaţiei autohtone. Exploatarea acestor obşti constituia unul din principalele izvoare ale bunăstării cetăţenilor din polisuri. Situaţia aceasta îi era convenabilă statului, deoarece polisul îşi asuma o parte din funcţiile de exercitare a controlului asupra populaţiei locale, de percepere a impozitelor etc. Statul Seleucizilor şi polisul grecesc se manifestau ca aliaţi în procesul de exploatare a populaţiei locale, iar polisurile greceşti constituiau, de regulă, un sprijin de nădejde al dinastiei.

În epoca elenistică în Orient continua procesul, ce începuse anterior, de dezvoltare a diferitelor tipuri de obşti orăşeneşti, care se asemănau ca formă cu polisurile greceşti. Cel mai departe pe această cale de dezvoltare ajunseră oraşele feniciene, care s-au elenizat foarte repede şi au asimilat toate trăsăturile specifice polisurilor greceşti orientale. Elenizarea lor a tost deplină, încît cetăţenii oraşelor feniciene erau admişi chiar să participe la Jocurile Olimpyce. Anume aceste oraşe furnizau cadrele de bază penrtu flota Seleucizilor.

Un alt caracter aveau obştile babilonene laice şi religioase (Uruk, Babilon, Nippur, Borsippa etc.). La începutul epocii elenistice în Babilon se constituise un tip de obşte formată în urma confluenţei treptate a personalului din templele orăşeneşti cu păturile înstărite ale populaţiei din aceste oraşe. O astfel de obşte este numită în izvoare «oraş» sau «oraş al oamenilor din temple». Mulţi membri ai acestor obşti îndeplineau funcţii în temple, dar acestea nu erau o condiţie obligatorie a apartenenţei la obşte. Majoritatea obştilor laice-religioase erau constituite din persoane particulare, care erau independente faţă de temple, dar care aveau legături cu ele. Cea mai răspîndită formă de legătură consta în indemnizaţiile pe care ei le primeau din gospodăria templelor. Cîndva dreptul acesta era oferit pentru îndeplinirea unor obligaţii anumite în templu, dar mai tîrziu legătura aceasta se rupe, şi dreptul de a primi indemnizaţii putea fi vîndut şi cumpărat liber. In timpul Seleucizilor acordarea indemnizaţiilor se transformase într-o metodă de repartizare între cetăţeni a plusprodusului, ce se forma în gospodăriile templelor. Oraşele de acest tip aveau autonomie administrativă, recunoscută şi sancţionată de regii Seleucizi. Exista «adunarea», al cărui conducător era «economul». Aceste adunări rezolvau probleme legate de avere, aplicau amenzi, acordau diferite distincţii concetăţenilor lor, precum şi reprezentanţilor administraţiei regale.

3. Relaţiile social-economice. În literatura burgheză relaţiile social-economice din Statul Seleucizilor sînt apreciate de obicei ca relaţii feudale. Pe de altă parte, unii cercetători contemporani consideră că prin cuceririle lui Alexandru Macedon nu s-au schimbat acele relaţii care existaseră în Orient. Ei presupun că Statul Seleucizilor a fost un stat tipic pentru Orientul Antic. Dar teza relaţiilor

feudale în Orientul elenistic nu este confirmată absolut de izvoare. Mult mai complicată este problema influenței pe care a exercitat-o cucerirea greco-macedoneană asupra relațiilor sociale din Orient. Cucerirea ca atare și ampla activitate de colonizare, desfășurată de primii regi seleucizi, crearea unui număr mare de colonii militare și de polisuri au avut ca efect faptul că în Orient sînt introduse acele relații sociale, care erau specifice Greciei, și în primul rînd sclavia de tip clasic. Sclavii erau folosiți pe larg în calitate de servitori de casă, lucrau în ateliere și în cîmp. Polisurile grecești aveau foarte mulți sclavi. În Seleucia pe Tigru exista un impozit de pe vînzarea sclavilor, la Susa (care în timpul Seleucizilor se transformase în polis—Seleucia de pe Euleia) în timpul unor săpături arheologice au fost descoperite un număr impunător de documente (manumisii) despre eliberarea sclavilor. Toate erau îndeplinite conform normelor juridice grecești. Liberții se ocupau cu diferite meșteșuguri, cu comerțul. Oamenii bogați alegeau de regulă din rîndurile lor administratori pentru moșii și ateliere meșteșugărești. Sclavia atinge proporții deosebit de mari în Asia Mică, Siria și Babilon.

Principala categorie din populația exploatată erau așa-numiții «oameni ai regelui» (laoi), adică membri ai obștilor sătești. Ei se aflau pe pămînturile regelui, trăiau în sate, erau organizați în obști și plăteau impozite. Regii impuneau obștea în genere la impozite, și nu pe agricultorul luat aparte. Probabil impozitul nu era plătit în natură, ci în bani. În felul acesta vistieria nu pierdea nimic, bunăoară, în caz de recoltă proastă, căci obștea totuna trebuia să depună suma care se datora. «Oamenii regelui» erau legați de obște; chiar dacă se mutau în alt loc, rămîneau a fi membri ai vechilor obști și erau datori să plătească din impozit cota ce le revenea. «Oamenii regelui» erau considerați ca fiind liberi personal. Ei aveau proprietate, încheiau tranzacții. Cu toate acestea, nu puteau fi socotiți liberi pe deplin, căci erau țărani dependenți de stat și legați de obște. Totodată trebuie să ținem cont de faptul că Statul Seleucizilor apăruse datorită cuceririlor și că asigura exploatarea țăranilor de către cuceritori. Cercetările actuale ilustrează că situația masei covîrșitoare de țărani-membri ai obștilor se înrăutățea treptat, că gradul lor de exploatare creștea, iar controlul exercitat de administrația regelui devenea mai riguros. Deosebit de grea era situația obștilor «atribuite» polisurilor, deoarece ele trebuiau să plătească impozit nu numai regelui, ci și polisului. Regele repartiza o parte din pămînturile sale sfetnicilor, rudelor, funcționarilor. Aceste pămînturi nu constituiau proprietate și regele avea dreptul să le retragă în orice moment. Pe pămînturile date în folosință persoanelor particulare lucrau, pe lîngă țărani-membri ai obștilor, și sclavi.

Apariția și dezvoltarea Statului Seleucizilor a dat un impuls puternic dezvoltării economiei multor regiuni, care au intrat în componența lui. Faptul că au fost construite multe orașe, că aici s-au așezat cu traiul greci (mulți dintre ei fiind meseriași) a favorizat dezvoltarea multor ramuri ale economiei. Avea loc intensificarea

negoțului, un rol important jucîndu-l comerțul internațional. Din secolul al II-lea î. e. n. se stabilesc legături comerciale cu China, ia naștere «marele drum al mătăsii», care lega Mediterana cu Extremul Orient. Se mărea volumul comerțului efectuat cu India și regiunile de sud ale Arabiei, de unde erau aduse mirodenii, fildeș, aur, uleiuri aromatice. Seleucizii vroiau să supună controlului lor principalele căi comerciale, ceea ce, printre altele, a fost una din cauzele luptelor continue împotriva Ptolemeilor. Relațiile marfă-bani pătrund totodată și «în adîncime», cuprinzînd multe dintre regiunile în care anterior au existat forme de schimb mai primitive. Apar o mulțime de piețe locale. Dezvoltarea relațiilor marfă-bani este favorizată și de politica de stat a Seleucizilor, care cereau ca impozitele să fie percepute în bani. In Regatul Seleucizilor funcționau o serie de monetării de stat, care lansau în numele regelui monedă de argint și monedă de bronz. Multe polisuri aveau de asemenea dreptul de a bate monedă, ce-i drept, numai de bronz, care circula pe piețele locale exclusiv.

Această ascensiune economică avea, însă, și reversul său: ea a dus la intensificarea exploatării populației autohtone. Descompunerea formelor arhaice ale organizării sociale și introducerea sclaviei clasice au dus, de asemenea, la înrăutățirea situației maselor populare. Cu toate acestea, factorul principal, care a făcut să crească încordarea socială și să se ascută conflictele, a fost chiar caracterul Statului Seleucizilor, ce apăruse în urma cuceririlor făcute și a servit drept instrument de exploatare a populației truditoare băștinașe. Numai o parte din aristocrația locală era inclusă într-o măsură sau alta în componența păturilor dominante din Regatul Seleucizilor. Cea mai mare parte din populația acestei uriașe țări a constituit un obiect de exploatare, ceea ce stîrnea protest social, care se manifesta în diferite forme: începînd de la răspîndirea unor creații cu caracter religios, îndreptate împotriva Seleucizilor (deosebit de populare în Iran), și terminînd cu acțiuni armate fățișe. Din relatările lui Poliene cunoaștem, de exemplu, luptele de la Persida dintre coloniștii greci și populația locală. Cel mai amănunțit este descrisă în izvoare răscoala din Iudeea.

4. Evenimentele principale din istoria politică. Istoria politică a Seleucizilor era determinată de factorii principali, despre care s-a scris mai sus. Chiar Antioh I a fost nevoit să desfășoare acțiuni militare atît în Asia Mică, cît și în Siria de Sud. In Asia Mică el i-a zdrobit pe galatieni (278—277 î. e. n.), pentru care fapt i s-a dat titlul de «Salvator» (Soter). Un rol extrem în victoria aceasta l-au jucat elefanții lui de luptă. Mai puțin victorioase au fost luptele lui împotriva Ptolemeilor (Primul război sirian —274—271 î. e. n.). Deși aliatul lui Antioh, Antigonos Gonatas, reuși să neutralizeze acțiunile puternicei flote egiptene, Antioh, care desfășura acțiuni militare pe uscat, nu a reușit să obțină nici un succes ponderabil. Ptolemeu al II-lea și-a păstrat toate posesiunile din Siria de Sud și chiar a lărgit aria sa de influență în Asia Mică. Pe la

sfîrşitul domniei lui Antioh I obţine independenţă deplină Pergamul.

In timpul acesta situaţia din Orient s-a schimbat brusc. Prin anul 250 î. e. n. Bactria şi Parţia se desprind de guvernul central. Cauzele acestui fenomen constau în schimbarea liniei generale din politica Seleucizilor. Seleucos I şi Antioh I acordau acestor regiuni mai multă atenţie. Aici se construiau intens oraşe noi, se întăreau hotarele. In perioada aceasta a fost construit, de exemplu, un zid în jurul oazei Merv. Ulterior, însă, centrul politicii promovate de Seleucizi se deplasează spre vest, iar satrapiile de est erau considerate de guvern doar un obiect de exploatare şi obţinere de mijloace pentru a desfăşura o politică activă la apus. Populaţia grecească şi macedoneană a acestor satrapii nu putea să se împace cu faptul acesta, deoarece şi aici situaţia era destul de complicată (dăinuia pericolul invaziei din pratea nomazilor, nemulţumirea populaţiei băştinaşe creştea), iar continuarea politicii mioape, după părerea ei, de stoarcere a resurselor financiare şi umane putea duce la o catastrofă — căderea puterii greco-macedonene din aceste satrapii. Satrapiile care se despărţiseră au avut diferite destine. Pe teritoriul Bactriei se constituie un regat de sine stătător, numit de obicei Regatul Greco-Bactrian. In Parţia, însă, dezvoltarea situaţiei politice se complică brusc din cauza invaziei nomazilor din confederaţia triburilor parni. Parnii în frunte cu Arsace au năvălit în Parţia. Satrapul Andragoras a căzut în lupte, iar satrapia a trecut în mîinile lui Arsace. Astfel, pe teritoriile de est, care au aparţinut Seleucizilor, apar două state independente.

Statul Seleucizilor a fost zdruncinat puternic după moartea lui Antioh al II-lea (261—246 î. e. n.). Ptolemeu al III-lea, profitînd de neînţelegerile dinastice din Statul Seleucizilor, a ocupat toate oraşele principale din Siria, inclusiv capitala statului, Antiohia pe Orontes. Seleucos al II-lea (246—225 î. e. n.) şi-a restabilit puterea cu multă greutate. Sprijinindu-se pe alianţa încheiată cu cîrmuitorii Pontului şi Cappadociei, recucereşte cea mai mare parte din oraşele ocupate de Egipt. El, însă, nu a reuşit să-şi întoarcă Seleucia din Pieria, baza principală a flotei Seleucizilor, şi portul Antiohia pe Orontes. Domnia de mai departe a lui Seleucos al II-lea a decurs în luptă împotriva fratelui său mai mic Antioh Hierax («Vulturul»), care pretindea la putere în stat. In cele din urmă Hierax a fost asasinat de mercenarii proprii, iar Seleucos al II-lea moare curînd după aceea.

După scurta domnie a lui Seleucos al III-lea pe tron urcă Antioh al III-lea (223—187 î. e. n.), feciorul mai mic al lui Seleucos al II-lea. Timpul domniei sale a fost o perioadă de vîrf în dezvoltarea Statului Seleucizilor, dar, concomitent, şi începutul decăderii lui. Situaţia politică la începutul domniei lui Antioh al III-lea era foarte complicată. In Asia Mică puterea se afla în mîinile lui Ahaios, o rudă a lui Antioh, care, probabil, avea unele temeiuri de a pretinde la titlul de rege. El, însă, a cedat lui Antioh tronul regal fără a opune rezistenţă, primind în schimb putere asupra Asiei Mici, pe

care o conducea ca un cîrmuitor independent. In Orient, Molon, satrapul Mediei, și fratele său Alexandru, satrapul Persidei, s-au răsculat împotriva guvernului central.

Antioh al III-lea, după ce a înăbușit răscoala aceasta, reușește să se întoarcă spre teatrul de sud: se începuse cel de-al Patrulea război sirian. Armata Seleucizilor a recucerit Seleucia din Pieria, ducea acțiuni militare reușite în Fenicia și Palestina. Cu toate acestea, într-o luptă hotărîtoare lîngă Raphia (a. 217 î. e. n.) armata Seleucizilor a fost zdrobită complet. In urma acestei înfrîngeri Antioh al III-lea a pierdut toate cuceririle din Siria cu excepția Seleuciei din Pieria.

In anii ulteriori Antioh al III-lea desfășoară acțiuni militare în Asia Mică, unde reușește în cele din urmă să zdrobească puterea lui Achaios. Acesta din urmă a fost prins în timpul asedierii orașului Sardes și executat cu cruzime. Întărindu-și astfel puterea, Antioh al III-lea pornește în renumita sa campanie în Orient (a. 212—205 î. e. n.), al cărui țel consta în restabilirea puterii Seleucizilor asupra pierdutelor provincii orientale. Campania se soldează cu supunerea Parției și Regatului Greco-Bactrian, care, însă, își păstrează existența statală ca vasale față de Regatul Seleucizilor. După aceea armata lui Antioh trece Hinducușul și năvălește în India. Aici încheie cu regele Sofagasenos un tratat, conform căruia Antioh primește elefanți indieni de luptă.

După ce campania aceasta ia sfîrșit, Antioh al III-lea revine la problema relațiilor cu Ptolemeii. Sprijinîndu-se pe alianța cu Macedonia, el reușește să ocupe Siria de Sud, Fenicia și Palestina, iar ceva mai tîrziu și o serie de orașe din Asia Mică, ce aparțineau Ptolemeilor.

Anume în timpul acesta Antioh al III-lea se ciocnește cu Roma. El cucerise deja Tracia și îi susținea pe toți cei din Grecia care erau nemulțumiți de puterea Romei. Romanii, la rîndul lor, încep să se pregătească de lupte împotriva lui Antioh. In anul 192 î. e. n. trec la acțiuni militare directe. Ele aveau loc pe teritoriul Greciei, unde debarcase armata Seleucizilor. Armata lui Antioh al III-lea a suferit înfrîngere la Thermopile. Războiul se mută în Asia Mică. Aici armata lui Antioh a fost zdrobită definitiv în luptele de lîngă Magnesia pe Meandru (a. 190 î. e. n.). Neavînd nici o posibilitate de a mai opune rezistență, Antioh al III-lea a acceptat condițiile dictate de romani: el renunța aproape la toate posesiunile Seleucizilor din Asia Mică, a cedat Romei toate corăbiile militare (în afară de 10) și elefanții de luptă. In plus, era obligat să plătească Romei în 12 ani o contribuție de 15 000 de talanți.

Încercînd mari dificultăți financiare, Antioh al III-lea hotărăște să jefuiască templele din Elimaida, atițînd astfel populația locală la răscoală, în timpul căreia Antioh moare. Statul pe care l-a creat începe imediat să se destrame. De Statul Seleucizilor s-au desprins din nou Regatul Greco-Bactrian și Parția, se dezlipește Persida, izbucnesc răscoale în multe regiuni.

5. Decăderea Statului Seleucizilor. După Antioh al III-lea a urmat o perioadă de declin lent al Statului Seleucizilor, fenomen împotriva căruia au luptat cu îndîrjire, dar zadarnic, unii regi Seleucizi. O astfel de încercare a întreprins Antioh al IV-lea Epifanul (a. 175—163 î. e. n.). El a promovat o politică abilă, foarte precaută, a întreprins două campanii în Egipt, în urma cărora s-a ales cu o captură enormă. Încercarea de a alipi Egiptul, însă, a fost zadarnică. Romanii urmăreau cu atenţie mersul evenimentelor din Mediterana Orientală şi s-au împotrivit cu hotărîre acestei acţiuni, presupunînd, pe bună dreptate, că, dacă aceste două regate se vor uni sub puterea unui singur rege, interesele romanilor vor fi periclitate.

Antioh al IV-lea acorda o mare atenţie afacerilor interne ale statului. El era conştient de faptul că statul este în pericol de destrămare şi de aceea căuta modalităţi de a întări unitatea lui interioară. El considera că modalitatea aceasta ar consta în intensificarea procesului de elenizare a ţării. Domnia lui Antioh al IV-lea a fost ultima perioadă a construirii active de oraşe în Regatul Seleucizilor. Pe lîngă faptul că construia polisuri noi, regele se străduia să stimuleze în toate părţile ţării elementele elenizate din mediul populaţiei autohtone. Aceste grupuri de populaţie primeau diferite privilegii, iar localităţile lor — statutul de polis. De exemplu, Babilonul devine polis. Cu toate acestea politica lui Antioh al IV-lea avea rezultate diametral opuse faţă de cele pe care el miza. Fenomenul acesta poate fi explicat prin faptul că politica de elenizare însemna desfiinţarea relaţiilor locale tradiţionale, intensificarea exploatării maselor populare. De aceea populaţia băştinaşă îşi exprima protestul, opunîndu-se activ elementelor elene şi respectînd tradiţiile autohtone. Acelaşi lucru a avut loc şi în Iudeea. Numai una din grupele sociale de frunte, numită «elenişti», saluta cu bucurie transformarea Ierusalimului în polis, introducerea cultelor greceşti şi crearea de gimnazii. Protestul maselor populare, însă, a izbucnit în forma unui război popular, condus de aşa-numiţii Macabeii (167—142 î. e. n.). Aceste evenimente ne sînt cunoscute datorită mulţimii de izvoare, în care ele sînt elucidate, însă astfel de conflicte, mai puţin cunoscute, se produceau şi în alte părţi ale Statului Seleucizilor. Probabil că în timpul campaniei pe care o întreprinde în Elymaide, ca să înăbuşe răscoala de acolo, Antioh al IV-lea moare.

Ultimele decenii de existenţă a Statului Seleucizilor au constituit o perioadă de lupte dinastice necontenite, care, pur şi simplu, fărîmiţau statul. La est prindea putere Regatul Parţia, care, profitînd de slăbirea Seleucizilor, le ocupă posesiunile din Orient, provincie după provincie. Regele Parţiei a atribuit o importanţă atît de mare cuceririi Mediei, încît după aceasta îşi asumă calificativul de «cel Mare». După Media în mîinile parţilor cad: Mesopotamia de Nord, Babilonul, Elymaida. Puterea regilor Seleucizi se extinde în momentul acesta doar asupra Siriei. În anii 140—130 î. e. n., însă, Seleucizii încearcă de două ori să-şi reanimeze puterea: mai întîi Demetrios al II-lea, pe urmă Antioh al VII-lea Sidetes (138—129

î. e. n.). Ambele campanii, mai ales a doua, demonstrează că opoziția dintre Seleucizi și parți avea anumite dedesubturi sociale. Cuceritorii parți privau polisurile grecești de situația lor privilegiată și din cauza aceasta cetățenii lor erau gata să lupte cu dîrzenie împotriva parților. Cînd aceștia din urmă au cucerit Mesopotamia de Nord și Babilonul, cetățenii polisurilor grecești apelau la ajutorul Seleucizilor, iar atunci cînd veneau armatele seleucide, ridicau neîntîrziat răscoale. Toate acestea creau parților mari dificultăți.

Situația aceasta s-a manifestat deosebit de viu în timpul campaniei lui Antioh al VII-lea din anul 130 î. e. n. Regele Seleucos aduse în Orient o numeroasă armată, călită în lupte. El a reușit să unească și să ridice la această campanie principalele forțe ale polisurilor grecești din Siria. Incercarea de a recuceri Mesopotamia și Media răspundea pe deplin intereselor lor. Aceasta a fost ultima încercare de a restabili sistemul politic elenistic — dominația grecilor în Orient. Grecii și macedonenii, care trăiau aici, s-au ridicat fățiș împotriva parților și au aderat la Antioh. Armatele parților au fost zdrobite în trei lupte consecutive. Intreaga Mesopotamie, iar mai apoi și Media au nimerit sub puterea lui Antioh. In timpul iernii armatele seleucide au cantonat deja pe pămînturile băștinașe ale parților, ceea ce a dus la sfîrșitul tragic. Cantonate în orașele din Parția și Hircania, armatele seleucide strîmtorau populația locală, care, în cele din urmă, se ridică împotriva cotropitorilor. Răscoala a fost bine organizată și a izbucnit concomitent în toate orașele. Antioh, vrînd să ajute subunitățile asediate, a pornit la luptă în fruntea detașamentului cu care se afla în momentul dat, dar s-a lovit de principalele forțe ale parților. In luptele care se încinseră Antioh al VII-lea, zdrobit, a căzut în luptă. Parții și-au reîntors imediat pămînturile, cucerite de Antioh al VII-lea.

După aceea în istoria Seleucizilor a fost o perioadă de neîntrerupte războaie dinastice. Toți cei 19 regi care au domnit după Antioh al IV-lea mor asasinați. Toate țările vecine se amestecau în treburile Seleucizilor In fine, regele Armeniei, Tigran al II-lea, cucerește în anul 83 î. e. n. tot ceea ce rămase din Statul Seleucizilor. La 20 de ani după ce Tigran a fost zdrobit de romani, Siria este transformată în provincie romană (a. 63 î. e. n.).

Capitolul XXV

REGATUL MACEDONEAN. GRECIA BALCANICĂ ȘI GRECIA MARE IN EPOCA ELENISMULUI

Apariția sistemului de noi state a făcut ca Grecia și Macedonia să devină o zonă de importanță relativ secundară din lumea elenistică. Potențialul economic și militar al Macedoniei era cu mult mai mic decît cel al statelor Seleucizilor și Ptolemeilor. Elada trecea printr-un declin din cauza faptului că grecii se stabileau în masă în Orient, că într-acolo se deplasau drumurile comerciale, că apăreau noi centre comerciale și aveau loc conflicte sociale fără

sfîrşit. În afară de aceasta la Grecia pretîndea necontenit Macedonia şi alte state elenistice, iar pe la sfîrşitul secolului al III-lea î. e. n. şi Roma începe să se amestece în treburile Greciei.

1. Evenimentele principale din istoria politică. Evenimentul care a marcat pentru Grecia şi Macedonia sfîrşitul perioadei de luptă dintre diadohi şi instaurarea unei oarecare stabilităţi a fost invazia celţilor (galatilor), care au năvălit în Peninsula Balcanică în anii 280—277 î. e. n. Detaşamentele lor au ocupat o mare parte din Grecia septentrională şi, invadînd Grecia Centrală, ajung la Delfi. Lîngă sanctuarul panelenic al lui Apollon au avut loc lupte hotărîtoare în care forţele unite ale etolienilor, beoţienilor şi focidienilor i-au înfrînt pe celţi. După aceste evenimente o parte din celţi au trecut în Asia Mică, iar altă parte s-a retras spre nord. Antigonos Gonatas, feciorul lui Demetrios Poliorcetul (a. 277 î. e. n.), repurtînd victorie asupra detaşamentelor de celţi, care rămăseseră în Europa, s-a văzut în drept să pretindă la putere asupra Macedoniei. Curînd el este declarat rege (276—239 î. e. n.), devenind astfel fondatorul dinastiei Antigonizilor, care a domnit aici pînă în momentul în care Statul independent Macedonean îşi încetează existenţa.

Antigonos vroia ca, în conformitate cu tradiţiile politicii promovate de Macedonia, să-şi consolideze influenţa asupra Greciei. Aici principalul punct de sprijin al Macedoniei era Corintul, într-un şir de alte oraşe se aflau de asemenea garnizoane macedonene. Într-o serie de oraşe din Peloponeş erau instaurate regimuri tiranice promacedonene (Elida, Megalopolis, Argos.) Majoritatea polisurilor greceşti vroiau să se elibereze pe deplin de sub influenţa macedoneană. Cea mai importantă etapă în lupta grecilor împotriva Macedoniei a fost aşa-numitul Război chremonidiac care a ţinut din anul 267 pînă în 262 î. e. n. Iniţiatorul acestui război a fost Ptolemeu al II-lea, regele Egiptului, care vroia să zdruncine poziţiile Macedoniei. Sub egida lui a fost creată o ligă, în care a intrat Sparta, Ahaia, Atena. Liga aceasta se bucură de sprijinul tuturor forţelor antimacedonene, mai cu seamă al celor din Peloponeş. Războiul nu a fost favorabil pentru greci. Macedonenii au zdrobit flota egipteană lîngă insula Cos. Detaşamentele macedonene, care au ocupat Corintul, împiedicau unirea forţelor din Atena cu aliaţii lor din Peloponeş, iar regele spartan Areus a murit în timpul forţării Istmului. Atena, zdrobită, a suferit cel mai mult. Oraşul a fost cucerit de macedoneni. Antigonos cantonează din nou garnizoane în Pireu şi chiar la Atena.

După Războiul chremonidiac grecii continuă să opună rezistenţă Macedoniei. Deşi poziţiile lui Antigonos erau extrem de puternice, un rol tot mai mare în politica Greciei încep să-l joace forţele noi: Liga aheeană şi Liga etoliană. Liga aheeană a fost punctul de atracţie a tuturor forţelor antimacedonene din Peloponeş. În fruntea ei se afla Aratos, un om de stat tînăr şi energic. În Grecia Centrală un rol similar este jucat de Liga etoliană. Rezistenţa pe care grecii

o opuneau Macedoniei începuse să slăbească din cauza rivalității permanente dintre aceste două ligi, fapt de care a profitat Macedonia. Cu toate acestea, aheenii, în frunte cu Aratos, reușesc să cucerească acropola din Corint — Acrocorintul — principalul punct de sprijin al Macedoniei în Grecia. La Liga aheeană au aderat orașele Troizen, Megara, Epidaur. Antigonos a încercat să paralizeze acțiunile aheenilor, încheind o alianță cu Etolia. Ca urmare au apărut două blocuri: Macedonia și Etolia, pe de o parte; Liga aheeană, Sparta și Egiptul ptolemeic — pe de alta. Acțiunele militare nu au adus, însă, preponderență nici unei părți.

Regele macedonean Antigonos Doson (229—221 î. e. n.) a reușit să stabilizeze întrucîtva situația. El întărește hotarele de nord ale Macedoniei, cucerește o parte din Fesalia, pătrunde în Focida. Cu toate acestea, etolienii continuau să-și întărească pozițiile în Grecia Centrală, iar Liga aheeană în Pelopones. Tiranii Argosului, Phliuntului și Hermionei, susținuți de Macedonia, hotărîră că le va fi mai bine să renunțe la putere și să remită polisurile lor Ligii aheene. În plus, aheenii au ajutat Atenei să se debaraseze de garnizoanele macedonene. Ulterior, Liga aheeană nu a mai repurtat succese din cauza războiului care a izbucnit în Pelopones. Sparta s-a ridicat împotriva Ligii aheene. Conducătorii spartani continuau să viseze la reînvierea hegemoniei spartane, dacă nu în toată Grecia, cel puțin în Pelopones. Regele Cleomene, pentru a realiza planurile acestea, a efectuat o serie de reforme sociale radicale, întărind în felul acesta forța militară a Spartei. Pe parcursul anilor 235—222 î. e. n. continuau acțiuni militare permanente. Cleomene a pricinuit aheenilor o serie de înfrîngeri grele, iar ideea reformelor sociale se răspîndise în întreaga peninsulă. În aceste condiții Aratos preferă să trădeze cauza libertății Greciei și intră în alianță cu Macedonia. Garnizoana macedoneană a ocupat Acrocorintul, iar după aceea macedonenii îi zdrobesc complet pe spartani în sîngeroasele lupte de lîngă Sellasia (a. 221 î. e. n.).

După moartea lui Antigonos Doson (a. 221 î. e. n.) pe tronul macedonean urcă Filip al V-lea (a. 221—179 î. e. n.). Deja în anul 220 se începe un nou așa-zis «război al alianțelor», în care Macedonia împreună cu Liga aheeană luptă împotriva etolienilor. In anul 217 î. e. n. încheie o pace pur și simplu în condiții de status quo*. Filip, care urmărea cu o mare atenție evenimentele din vest, după ce află că romanii au fost distruși de Hannibal (luptele de lîngă lacul Trasimene), recurge la încheierea unei păci cu etolienii, pentru a avea posibilitate de a începe război împotriva Romei. După ce încheie un tratat de alianță cu Hannibal, Filip începe acțiuni militare în Ilyria, care în timpul acela devenise deja o sferă romană de influență și unde romanii aveau de acum o serie de puncte de sprijin.

Romanii, angajați în lupte grele împotriva Cartaginei, neavînd

* Status quo (lat.)— stare care a fost mai înainte și care se menține și în momentul de față. **(Red.).**

din cauza aceasta nici o posibilitate de a trimite forțe considerabile în Peninsula Balcanică, vroiau să-și găsească aliați care să poată opune rezistență lui Filip. Ei au atras în război Etolia, la rîgă au aderat ulterior o serie de polisuri grecești și Regatul Pergam. După un război lung și istovitor, în anul 205 î. e. n. au încheiat pace, datorită căreia influența romană în Balcani crește.

După ce războiul s-a terminat, Filip al V-lea vroia să-și consolideze pozițiile în est, ceea ce duce la conflict cu Pergamul și Rhodosul, acestea apelînd la ajutorul Romei. Roma, care numai ce zdrobise Cartagina, principalul său rival în Mediterana Occidentală, acum are posibilitatea de a se amesteca activ în treburile grecești. În Peninsula Balcanică debarchează o numeroasă armată romană în frunte cu Flamininus. Liga aheeană, Sparta și Beoția trec de partea romanilor. Aceștia zdrobesc armata macedoneană în luptele de lîngă Kynoskefalai (197 î. e. n.). În conformitate cu tratatul de pace Macedonia pierde toate posesiunile din Grecia. În anul 196 î. e. n. Flamininus a declarat solemn la Jocurile istmice «libertate grecilor». Declarația romanilor a fost întîmpinată cu entuziasm, deși ea, în esență, urmărea scopul de a-i slăbi pe dușmanii din Orient ai Romei și de a obține posibilitatea de amestec permanent în treburile grecilor sub pretextul apărării acestei «libertăți».

Etapa următoare din istoria Greciei este legată de războiul care izbucnise între Roma și regele seleucid Antioh al III-lea din cauza Eladei. Acesta, după ce a refăcut forța monarhiei Seleucizilor, se străduie să-și extindă controlul asupra Greciei. Mizînd pe nemulțumirea maselor populare față de politica Romei, Antioh, în fruntea unei mici armate, trece în Europa (192 î. e. n.), însă s-a înșelat în așteptările sale. El a fost susținut cu fermitate doar de Liga etoliană. Aheenii și Filip i-au susținut pe romani. După ce Antioh este înfrînt la Thermopile și zdrobit definitiv în Asia Mică de către armata romană (190 î. e. n.), Grecia trece din nou în mîinile romanilor. Aceștia încep să se pregătească meticulos de război împotriva Macedoniei, unde, după moartea lui Filip al V-lea, la tron urcă feciorul său Perseu (179—168 î. e. n.). Acțiuni hotărîtoare au loc în anul 168 î. e. n. Armata romană, condusă de Paulus Aemilius, a debarcat în Grecia. Armata macedoneană a fost distrusă în luptele de lîngă Pydna. După înfrîngerea aceasta Macedonia încetează să mai existe ca stat unitar. Ea a fost împărțită în patru republici (zone autonome), s-au întreprins măsuri pentru a face imposibilă unirea lor ulterioară, au fost puse restricții asupra activității economice.

În Grecia continuă procesul de dezintegrare și declin politic, conflictele sociale deveneau mai acute. Un astfel de proces cuprinse și republicile macedonene. În anul 149 î. e. n. un oarecare Andriscos, care se dădea drept fiul lui Perseu, a ridicat o răscoală împotriva Romei. Răscoala aceasta a fost sprijinită de păturile cele mai sărace ale populației din Macedonia. Romanii, în alianță cu aheenii, au înăbușit răscoala. După evenimentele acestea Macedonia a fost transformată în provincie romană. După ce Roma își

instaurase ferm dominația asupra Greciei, făcînd din Macedonia o provincie, romanii nu mai aveau nevoie de serviciile Ligii aheene, aliatul său cel mai credincios din Grecia, care rămase să fie unica forță cît de cît importantă în Elada. Profitînd de conflictele interne ale Ligii, romanii au declarat că Sparta, Argosul, Orchomenos, Heracleea să iasă din componența Ligii. La conducerea Ligii aheene au venit elementele cele mai radicale, care au chemat Grecia să se ridice la luptă împotriva Romei, i-au eliberat pe sclavi și au întreprins și alte acțiuni, care trebuiau să-i atragă pe săraci de partea aheenilor.

Forțele, însă, erau inegale și în anul 146 î. e. n. Corintul, principalul bastion al Ligii, a fost cucerit de romani. Orașul a fost distrus complet, bărbații uciși, femeile și copiii vînduți în sclavie. Distrugerea Corintului era o avertizare Eladei. După aceasta întreaga Grecie se pomeni pe deplin în mîinile romanilor, deși, formal, nu a devenit provincie. Toate ligile au fost dizolvate, iar regimurile democratice înlocuite cu regimuri oligarhice. De acum înainte Grecia își pierduse orice importanță politică.

Regatul Macedonean. Macedonia, deși era unul din marile state ale lumii elenistice, avea potențial militar și economic mai mic decît cel al Ptolemeilor și Seleucizilor. Istoria politică a Macedoniei era determinată într-o mare măsură de așezarea ei geografică: între Grecia la sud și popoarele «barbare» (în majoritatea lor traci) la nord. În conformitate cu vechea politică a regilor macedoneni, Antigonizii vroiau, pe de o parte, să-și instaureze controlul asupra Greciei, pe de alta erau nevoiți în permanență să respingă incursiunile din nord.

Politica promovată de Macedonia față de polisurile grecești a avut întotdeauna o anumită orientare socială. Inițial, Macedonia se manifesta ca un bastion al celor bogați, luptînd energic împotriva încercărilor de a face reforme radicale, precum a fost, de exemplu, în timpul domniei lui Cleomene în Sparta. Ulterior, cînd Roma începe să intervină activ în treburile grecilor, cercurile democratice și cele radicale din polisurile grecești devin adversarii cei mai consecvenți ai Romei. Într-o astfel de situație Macedonia s-a văzut nevoită să se orienteze spre o alianță cu aceste forțe. Cotitura aceasta în politică era deosebit de vizibilă în timpul regelui Perseu.

La începutul perioadei de stabilizare (după încheierea războiului dintre diadohi) Macedonia suferă o grea perioadă de declin. Masa populației apte de luptă plecase la Est. Războaiele care au avut loc în repetate rînduri pe teritoriul ei, invazia galatilor — toate acestea au avut consecințe foarte grele asupra economiei și populației țării. Antigonos Gonatas, urcîndu-se pe tron, întreprinse o serie de acțiuni în vederea renașterii economiei macedonene, fiind absolut conștient de faptul că resursele țării sînt reduse și că sînt necesare eforturi speciale pentru a păstra rangul de «stat mare». Regii Macedoniei favorizau dezvoltarea orașelor, transmutau populația pe

pămînturi nepopulate (uneori chiar şi pe barbari), exploatau minele.

Deşi majoritatea oraşelor noi au fost fondate în timpul domniei lui Casandru, şi Antigonizii construiau oraşe, însă într-un număr mai mic. Oraşele erau înzestrate cu pămînt. Cu toate că se aflau sub controlul administraţiei regale (de regulă, în ele era numit şi un epistat, reprezentant al regelui), se bucurau de autonomie în treburile lor interne. Mai mult decît atît, unui număr mare de vechi oraşe macedonene li s-au dat autonomie după model grecesc. Regii, vrînd ca oraşele lor să prospere, aveau grijă ca pămînturile orăşeneşti să fie cultivate. Semnificativă în această ordine de idei este corespondenţa pe care a întreţinut-o regele Filip al V-lea cu oraşul Larisa. Regele scria: «Din cauza războaielor oraşul vostru are nevoie de mulţi locuitori», şi de aceea el propune să dăruiască dreptul de cetăţean tesalienilor care trăiau în oraş şi în genere elinilor, căci «lucrul acesta va fi cu folos şi mie, şi oraşului, iar pămîntul va fi lucrat mai bine». Oraşele erau supuse la impozite, de aceea vistieria regelui era deosebit de cointeresată ca ele să prospere. Săpăturile arheologice au demonstrat că oraşele Macedoniei în timpul acesta au trăit o perioadă de avînt. Cel mai bine a fost cercetată capitala Macedoniei, oraşul Pella. In perioada elenistică oraşul ocupa o suprafaţă de $2 \times 1{,}5$ km. Dinsrpe sud oraşul era apărat de o cetate, amplasată pe o insulă în mijlocul unui lac. In cetate se păstra tezaurul regelui şi se afla o închisoare. Pe un deal înalt cu două culmi se afla acropola, în incinta căreia era un vechi palat regal şi templul Atenei Alkidema. Oraşul propriu-zis era sistematizat, avea străzi, orientate riguros conform celor patru puncte cardinale. Locuinţele şi clădirile obşteşti, ale căror ruine au fost dezgropate în partea centrală a oraşului, aveau, de regulă, un peristil (uneori cîteva peristiluri).

Deşi vechile zăcăminte de aur, care la timpul respectiv îi dăduseră lui Filip al II-lea mijloace enorme, au fost deja secătuite, mineritul continua să fie una din ramurile importante ale economiei ţării. După ce romanii au zdrobit Macedonia şi au împărţit-o în patru republici, ei au interzis cu stricteţe de a se face exploatări miniere din temerea de a reda Macedoniei puterea economică. Un rol deosebit de important l-au jucat pădurile macedonene ca furnizoare de lemn valoros pentru construcţia corăbiilor. Ca şi înainte, baza economiei Macedoniei continua să fie agricultura, deşi, după cît se pare, nu se deosebea printr-o productivitate înaltă. Impozitul funciar aducea vistieriei doar 200 de talanţi. Se presupune că regii primeau în calitate de impozit $^1/_{10}$ din recoltă. Regii Macedoniei băteau monede de aur, de argint şi de bronz. Principalul metal monetar, spre deosebire de timpul lui Filip al II-lea, era argintul. Judecînd după datele insuficiente din izvoare, regii Macedoniei promovau o politică economică raţională şi în definitiv reuşiseră să acumuleze mijloace considerabile. Lucrul acesta este demonstrat cu prisosinţă de descrierea bogăţiilor, pe care le-au acaparat romanii în Macedonia după zdrobirea lui Perseu. In afară de izvoarele regulate de venituri (impozite, taxe vamale etc.) vistieria se comple-

ta pe baza capturii de război. În izvoare găsim numeroase relatări despre orașe grecești ocupate și prădate de macedoneni, despre miile de prizonieri duși în robie.

În Macedonia, ca și în timpurile anterioare, populația de bază era compusă din țărani liberi, care posedau parcele de pămînt proprii, uniți, probabil, în obști. Orașele de asemenea posedau pămîntul repartizat lor și administrat de colectivul de cetățeni. Pe teritoriul Macedoniei propriu-zise nu existau pămînturi, care ar fi putut fi clasificate ca domeniu regal. Regii posedau numai pădurile și bogățiile subsolului. În schimb pe teritoriile anexate Macedoniei (Peninsula Calcidică, Peonia) era o altă situație. Regele dispunea de aceste pămînturi, întrucît au fost «cucerite cu spada». Unele pămînturi erau considerate ca fiind proprietate nemijlocită a regelui. Ele erau lucrate de țărani-arendași (probabil pe baza arendei ereditare). Cealaltă parte de pămînturi era repartizată soldaților ca proprietate patrimonială. Posesorul unui astfel de sector era obligat să presteze serviciu militar și unele dări. Inițial aceste sectoare nu puteau fi înstrăinate, cu timpul, însă, posesorul căpăta dreptul de a le vinde (deși prestațiile legate de ele rămîneau aceleași). Deoarece nu ajungea populație macedoneană propriu-zisă, chiar și «barbarii» traci, care se așezaseră în Macedonia, primeau sectoare de pămînt împreună cu obligația de a presta serviciul militar. Primeau în «dar» pămînturi din aceste regiuni ale statului și reprezentanții aristocrației.

În Macedonia în perioada elenistică se răspîndesc pe larg relațiile sclavagiste. În timpul acțiunilor militare erau capturați un număr enorm de sclavi, din care o parte nimerea, evident, în Macedonia, deși, probabil, masa principală era dusă la tîrgurile de sclavi de unde nimereau în raioanele dezvoltate economic.

Caracterul puterii monarhice din Macedonia devenea tot mai asemănătoare cu cea existentă în alte monarhii elenistice, dispăreau treptat trăsăturile primitive din epoca lui Filip al II-lea și Alexandru. Aristocrația macedoneană își pierde importanța politică, fapt care poate fi explicat parțial prin dispariția multor familii aristocratice în timpul lui Alexandru și al luptelor dintre diadohi. Cu toate acestea, adunarea ostașilor, ca exponent al voinței poporului macedonean, mai avea o importanță oarecare. Armata confirma urcarea urmașilor pe tronul Macedoniei, juca rolul de judecător suprem în cazurile de înaltă trădare. Reprezentanții regelui în provincii erau epistații, iar pe teritoriile care nu făceau parte din Macedonia propriu-zisă puterea aparținea strategilor, desemnați de rege. În Macedonia aparatul birocratic nu era atît de bine dezvoltat, ca cel din Regatul Seleucid și mai ales din Regatul Ptolemeic, nu exista nici cultul de stat al regelui, deși în unele orașe grecești dependente de Macedonia Antigonizilor li se făceau onoruri divine.

Cel mai valoros instrument pentru regii macedoneni era armata. Ea consta din trei părți: garda regală — ahema, detașamentele de mercenari și oastea populară de țărani, care făceau serviciul în falangă. Aceasta din urmă era mobilizată numai în timpul cam-

paniilor, ahema şi mercenarii făceau în permanenţă serviciu militar. Armata Macedoniei era mai puţin numeroasă decît armata regilor seleucizi şi egipteni. In luptele de la Sellasia armata lui Antigonos Doson avea 28 000 de pedestraşi şi 1200 de călăreţi. In anul 171 î. e. n. Perseu a strîns o armată de 43 000 de ostaşi. O parte considerabilă de mercenari erau barbari (traci, iliri, gali). După expirarea serviciului militar mulţi din ei primeau sectoare pe pămîntul regelui. Mercenarii, de regulă, străjuiau hotarele şi erau cazaţi în garnizoanele din oraşele greceşti supuse Antigonizilor.

Antigonizii vroiau să transforme Macedonia într-un «puternic» stat «maritim». Flota macedoneană reuşi chiar să înfrîngă puterea slăvitei flote egiptene lîngă insula Cos, iar după aceea Ptolemeii îşi pierdură dominaţia în Egeida. Totuşi, Macedoniei nu i-a fost în puteri să posede şi o armată numeroasă, şi o flotă puternică, formată din corăbii grele de luptă. De aceea Filip al V-lea a restructurat flota, înarmîndu-se cu galere uşoare de acelaşi tip, de care aveau piraţii ilirieni («lembe»).

3. Liga aheeană şi Liga etoliană. Fenomenul cel mai marcant din organizarea politică a societăţii greceşti antice din epoca elenistică a fost larga răspîndire a diferitelor ligi, care reprezentau uniuni de polisuri sau triburi. Deşi ligile locale (tribale) şi marile uniuni de polisuri, de tipul Ligii peloponesiace sau Ligii maritime ateniene au existat şi în epoca arhaică şi în cea clasică, abia în perioada elenistică ligile deveniseră forma principală a organizării politice a societăţii.

Totuşi, principala formă de ligă, cea mai tipică epocii elenistice, era acea ligă care nu avea hegemon şi care reprezenta prin sine o uniune de polisuri sau de triburi, ai cărei membri erau în principiu egali în drepturi. Ligile aveau organizare diferită, diferite grade de unitate, uneori după tipul organizării lor erau asemănătoare unei confederaţii. In timpul acesta existau ligi în Locrida, Focida, Acarnania, Beoţia, Tessalia, Epir, pe insulele Eubeea, Dorida, Peninsula Calcidică, Ahaia ftiotică, Liga magnesienilor, cipriotilor etc. Cele mai puternice erau: Liga aheeană şi Liga etoliană. In definitiv întregul teritoriu al Greciei ajunse să fie împărţit între ligi diferite. In afara lor rămăseseră doar Atena şi Sparta, dar în cele din urmă Sparta se văzu nevoită să intre în componenţa Ligii aheene.

Structura politică a ligilor era de obicei o copie a celei de polis. Peste tot organul suprem era Adunarea poporului, existau sfaturi şi sistemul de magistraturi, apăruse noţiunea de cetăţenie a ligii. Polisul, însă, continua să-şi menţină importanţa şi cu rare excepţii nu apărea nici un stat unitar în procesul de creare a ligilor. Polisul îşi păstra teritoriul, organizarea politică, cetăţenia sa. Caracterul nedesăvîrşit al ligilor, coexistenţa structurii de ligă şi cea de polis constituiau trăsătura specifică a Greciei din epoca elenistică, una din principalele cauze ale slăbiciunii interne a ligilor. Cînd se creau ligile, se prevedeau şi astfel de drepturi: cetăţenii dintr-un polis aveau dreptul de a cumpăra proprietate funciară pe teritoriul

unui alt polis, erau permise căsătoriile mixte dintre cetățenii din diferite polisuri, toți cetățenii ligii aveau drepturi egale în fața judecății din polis. În sfîrșit, uneori se prevedea că cetățeanul care se mută cu traiul dintr-un polis al ligii în altul obține acolo drepturi cetățenești depline.

Existau mai multe cauze, care au dus la crearea ligilor. Necesitatea de a opune rezistență pericolului extern, în special din partea Macedoniei, îi obliga să se unească. Pe de altă parte, în astfel de formațiuni statale mari era depășit, într-o măsură oarecare, principiul caracterului excepțional al polisului. Răspîndirea largă a dreptului de a cumpăra proprietate funciară permitea proprietarilor bogați să achiziționeze pămînturi dincolo de hotarele polisului natal. De exemplu, Aratos, strategul Ligii aheene și cetățean al Sicionului, avea posesiuni și în Corint. Crearea ligilor le convenea păturilor dominante din Grecia.

Crearea ligilor, însă, nu a lichidat fărîmițarea politică a Greciei. Locul rivalității dintre sutele de polisuri a venit să-l ia rivalitatea, tot atît de stabilă, a ligilor. Un rol deosebit în istoria politică a Greciei l-a jucat rivalitatea dintre Liga etoliană și cea aheeană.

Liga etoliană se constituise încă în epoca clasică (circa în anul 367 î. e. n.). Etolia era în timpul acela una dintre cele mai înapoiate regiuni ale Eladei. Ea încă nu avea polisuri, populația trăia «în sate». Inițial Liga etoliană reprezenta prin sine o uniune tribală, care mai purta trăsături distincte de democrație militară. Centrul ligii era Thermos, unde se afla sanctuarul panetolian. Etolienii luptau activ și permanent împotriva Macedoniei. Ei reușiseră să-și instaureze controlul asupra celei mai mari părți a Greciei Centrale, inclusiv asupra sanctuarului panelenic din Delfi. În timpul năvălirii celților în Grecia etolienii reușiseră să salvgardeze Delfi, fapt care a făcut să crească prestigiul lor. În ligă a fost inclusă Beoția, o parte considerabilă din Tessalia. Astfel influența ligii se extinse pînă în Asia Mică.

Liga etoliană consta din două părți: 1) Etolia propriu-zisă și unele regiuni ale Greciei Centrale, care se contopiseră organic cu ea, 2) un număr mare de polisuri, care se aflau în relații de alianță cu etolienii. În cele din urmă, liga dăruia multor polisuri «asilia», adică garanția că teritoriul lor nu va fi devastat de pirații etolieni, care jucau un rol enorm în viața Etoliei.

Orînduirea politică a Ligii etoliene se caracteriza prin următoarele trăsături. Puterea supremă aparținea Adunării poporului. Adunările regulate se convocau de două ori pe an, iar în caz de necesitate erau convocate și adunări extraordinare. Prerogativa Adunării poporului consta în rezolvarea problemelor războiului și păcii, în legislația Ligii. Toți cetățenii Etoliei aveau dreptul de a participa la Adunarea poporului. Există, însă, presupunerea că drepturile cetățeniei erau determinate de cenzul de avere. Sfatul (Bule) era constituit din reprezentanții polisurilor și ai teritoriilor tribale (în dependență de numărul de cetățeni). Inițial Sfatul era compus din

550 de membri, ulterior — din o mie. Puterea executivă aparţinea **strategului. Următorul magistrat după importanţă era hiparhul** (comandantul cavaleriei), după el urma secretarul (ulterior doi secretari), şapte vistiernici. Toţi magistraţii erau aleşi în fiecare an la Adunarea poporului.

Din cauza teritoriilor enorme ale Ligii practic era imposibilă convocarea regulată a Adunării poporului, Sfatul, de asemenea, nu putea funcţiona în permanenţă. De aceea se creează un colegiu special al apocleţilor, compus din membri ai Sfatului, în competenţa căruia (precum şi a magistraţilor) se afla conducerea vieţii cotidiene a Ligii. Colegiul avea împuterniciri foarte mari: el putea să intre în relaţii cu alte state, să dea ordin armatei. Şedinţele lui erau închise. În Etolia regimul democratic timpuriu este înlocuit treptat printr-un regim cu un caracter mai oligarhic.

Nucleul iniţial al Ligii aheene (el se formase aproximativ în a. 280 î. e. n.) a fost Ahaia, o regiune înapoiată din nordul Peloponesului. În perioada sa de înflorire, care a coincis cu secolul al III-lea î. e. n., Liga aheeană îngloba o mare parte din peninsulă, avînd în componenţa sa astfel de centre mari ca Argos, Corint, Sicion, Megara, Megalopolis.

Orînduirea politică a Ligii aheene este cunoscută doar în linii generale. Organul suprem era Adunarea poporului (sinodos), care dezbătea problemele războiului şi păcii, îi alegea pe magistraţii ligii. Un organ foarte important era Sfatul (Bule). În componenţa Sfatului intrau cîteva sute de persoane (numărul exact nu-l cunoaştem), care se completa pe baza principiilor proporţionalităţii (în dependenţă de numărul cetăţenilor din polis). Capul puterii executive era strategul (la început erau doi strategi), care era ales pentru un an. Era interzis ca acest post să fie ocupat de aceeaşi persoană doi ani la rînd. În afară de aceasta, ne sînt cunoscute următoarele magistraturi: hiparhul (comandantul cavaleriei), navarhul, (amiral), secretarul, colegiul celor zece demiurgi (în competenţa căruia se aflau problemele politicii externe). Politica promovată de ligă era orientată, în temei, spre susţinerea păturilor avute din oraşele Peloponesului. Cenzul de vîrstă şi de avere nu dădea cetăţenilor celor mai săraci posibilitatea de a lua parte la şedinţele Adunării poporului. Sfatul demiurgilor împreună cu magistraţii supremi ţineau deseori şedinţe în taină.

Imposibilitatea de a ţine regulat şedinţe ale Adunării poporului a făcut ca ele să nu mai aibă loc în genere. În cazuri excepţionale se convocau şedinţe extraordinare, numite syncletos. Magistraţii ligii au început să fie aleşi de Bule.

În Liga aheeană se ducea o luptă permanentă între două tendinţe: spre unitatea si spre separarea unor polisuri. Tendinţa spre unitate se manifesta în special prin faptul că de rînd cu noţiunea de cetăţenie a polisului apăruse şi noţiunea de cetăţenie a ligii. Într-o serie de polisuri erau încartiruite detaşamente ale armatei ligii, teritoriile ei erau împărţite în circumscripţii administrative. Paralel cu oastea populară apăruseră detaşamente de mercenari,

care se subordonau numai strategului ligii. Ea avea vistierie şi efigie monetară proprie.

Cu toate acestea, tendinţa spre separare era destul de puternică. Vechile polisuri, care şi-au apărat independenţa timp de veacuri, şi după ce au intrat în ligă se străduiau să nu-şi piardă autonomia. Deşi exista noţiunea de cetăţenie a ligii, continua să se păstreze şi noţiunea de cetăţenie a polisului. Cetăţeanul unui polis avea şi în alt polis al ligii dreptul la căsătorie şi la achiziţionarea pămîntului, dar nu, însă, şi drepturi politice. Armata obişnuită a ligii era constituită din oastea populară din polisuri. De rînd cu moneda ligii multe polisuri băteau monedă proprie (pe avers moneda avea de obicei simbolul polisului, pe revers — cel al ligii). Multe polisuri se străduiau, mai ales în momente critice, să promoveze o politică de sine stătătoare.

Astfel, Liga aheeană, în pofida puterii sale (după relatările lui Polibiu, ea putea să mobilizeze pînă la 30—40 mii de hopliţi—ostaşi din infanteria grea), continua să fie o uniune destul de friabilă.

4. **Dezvoltarea social-economică a Greciei.** Dezvoltarea social-economică a Greciei avea un caracter contradictoriu. Cucerirea Orientului şi emigrarea în masă a grecilor au atenuat pentru un timp oarecare acuitatea contradicţiilor sociale din polisurile vechi. Crearea statelor elenistice, construirea unor oraşe noi, transformarea lor în mari centre meşteşugăreşti şi comerciale au făcut, însă, treptat ca Grecia să-şi piardă poziţiile de cea mai dezvoltată şi înaintată parte a bazinului mediteranean. În Elada propriu-zisă, odată cu decăderea treptată a centrelor vechi, se face vizibilă prosperarea unor regiuni noi, în trecut înapoiate (Ahaia, Etolia). În organizarea producţiei meşteşugăreşti nu se observă fenomene principial noi. Putem vorbi de dezvoltarea unor ramuri ale ei, mai ales a celor care produceau obiecte de lux (de exemplu, producţia de ţesături scumpe, transparente de pe insula Cos; marmura de pe insula Paros pentru construcţii luxoase etc.). Treptat însă încep să predomine tot mai vizibil noile centre meşteşugăreşti, cum sînt oraşul Alexandria din Egipt şi Pergamul, care prin producţia lor au eclipsat faima producţiei din tradiţionalele centre greceşti.

Nu au loc schimbări radicale nici în organizarea producţiei agricole. Un nou şi important element în domeniul acesta a fost doar perimarea treptată a principiilor caracterului excepţional al polisului şi ale caracterului închis al colectivului de cetăţeni. De aici reieşea posibilitatea (destul de frecventă în Grecia de atunci) a cetăţeanului unui polis de a achiziţiona pămînt în alt polis, fapt care duce în mod firesc la răspîndirea muncii cu sclavi.

Trăsăturile noi se manifestau cel mai evident în dezvoltarea relaţiilor marfă-bani, a comerţului local şi mai ales a celui internaţional. Întregul bazin al Mării Mediterane s-a văzut unit prin legături economice. Faptul acesta îşi găsise reflectare în creşterea numărului de trapeze (un fel de bănci), amplasate, de obicei, în oraşele portuare. Deşi portul Pireu îşi pierde renumele ca cel mai

important centru economic, se observă creşterea unor noi centre, mai ales a acelora care serveau de legătură între bazinele oriental şi occidental ale Mării Mediterane: Rhodosul (după aceea Delosul) şi Corintul (pînă în 146 î. e. n.).

5. Rhodosul. Unul dintre cele mai prospere centre din bazinul mediteranean din epoca elenistică a fost Rhodosul. În a. 408 î. e. n. cele trei polisuri independente de pe insulă s-au unit, creînd un nou oraş, Rhodos. Deja în secolul al IV-lea î. e. n. el atinge un înalt grad de înflorire. Începutul epocii de maximă dezvoltare ţine de hotarul secolelor IV—III î. e. n. În epoca elenistică statul Rhodos cuprindea întreaga insulă, precum şi unele teritorii de pe continent, din Asia Mică. Strabon scria despre el: «Cît priveşte porturile, drumurile, zidurile şi altele el se distinge atît de avantajos de celelalte oraşe, încît nu pot numi un altul, aproximativ ca acesta, sau, cu atît mai mult cît de cît mai frumos decît acesta». Rhodosul era un mare centru nu numai economic şi politic, dar şi artistic al lumii elenistice. Aici apăruse şi se dezvolta o renumită şcoală de sculptură.

Înflorirea Rhodosului se explică în mare măsură prin aşezarea lui geografică avantajoasă: la răscrucea drumurilor maritime care duceau din Grecia şi Mediterana Occidentală spre noile centre orăşeneşti care apăruseră în epoca elenistică timpurie în Mediterana Orientală. Deosebit de valoroase erau legăturile cu Alexandria din Egipt. Rhodosul făcea comerţ intens pe mare. Proporţiile lui sînt confirmate de sutele de mii de ştampile ale amforelor din Rhodos, găsite în toate părţile lumii antice: de la Susa la răsărit pînă la Cartagina în apus, de la Bosfor la nord pînă în Egipt la sud. Se făcea comerţ cu: cereale (mai ales de provenienţă egipteană), vin şi ulei de măsline. Judecînd după textele epigrafice, pe insulă existau mari armurării, a căror producţie era exportată. În anul 165 î. e. n. în timpul dezbaterilor din senatul de la Roma s-a constatat că taxele vamale aduc Rhodosului un venit anual de 1 000 000 de drahme. Deoarece mărimea obişnuită a taxei vamale era de 2% din costul mărfii, însemna că valoarea totală a mărfurilor care treceau prin portul Rhodos atingea colosala sumă de 50 000 000 de drahme sau 8300 de talanţi.

Rhodosul vroia cu orice preţ să-şi dezvolte comerţul pe mare cu alte ţări. El a declarat principiul «libertăţii mărilor» şi îl promova energic în viaţă. Cînd Bizanţul a încercat să impună vamă pentru dreptul de a trece prin strîmtorile Mării Negre, Rhodosul a pornit război împotriva lui. Cetăţeni ai Rhodosului primiseră drepturi în multe oraşe de a face comerţ, scutit de taxe vamale. Deseori ei primeau astfel de drepturi, pentru că în timpuri grele nu majorau preţul la cereale.

Rhodosul a dus o luptă crîncenă împotriva piraţilor. Flota lui militară era una dintre cele mai puternice din Marea Mediterană şi după anul 250 î. e. n. (cînd a slăbit forţa maritimă a Ptolemeilor) anume flota Rhodosului asigura libertatea navigaţiei în Mediterana

Orientală. Pe insula Rhodos a fost declarat «dreptul maritim», care (prin intermediul romanilor și bizantinilor) a ajuns pînă în zilele noastre.

Un alt izvor de bogății al polisului îl constituiau întinsele posesiuni funciare de pe continent, din Asia Mică. Deosebit de mari erau în perioada dintre anii 188—167 î. e. n., cînd Roma, drept mulțumire pentru ajutorul primit în luptele împotriva lui Antioh al III-lea, a dat Rhodosului cea mai mare parte a Liciei și Cariei. Teritoriile dependente de polis erau administrate de magistrați din Rhodos, a căror populație le plătea dări grele, în orașe se aflau garnizoane.

Orînduirea politică a Rhodosului era oligarhică. Cu toate acestea enormele bogății care se aflau la dispoziția vîrfurilor din polisuri le dădeau posibilitatea să corupă demosul, astfel încît, după cum relatează Strabon, «nu numai că săracii își cîștigau pîinea, dar nici orașul nu ducea lipsă de oameni folositori, mai ales pentru completarea flotei».

În politica sa externă Rhodosul se străduia să nu se lege de vreo ligă formală, orientîndu-se totodată în fiecare moment concret spre cea mai puternică forță politică. Inițial el a întreținut cele mai strînse legături cu Egiptul, apoi Rhodosul devine un ajutor de nădejde al Romei în politica ei din Mediterana Orientală. Cu toate acestea, în timpul războiului pe care îl ducea Republica Romană împotriva regelui macedonean Perseu, Rhodosul, din punctul de vedere al romanilor, nu era îndeajuns de loial și pentru aceasta a fost pedepsit în cel mai crud mod. Roma îi răpește acele teritorii din Asia Mică pe care i le dăduse anterior, în plus Delosul a fost declarat «port liber», fapt care a condus la decăderea rapidă a importanței Rhodosului.

6. Delosul. Delosul a luat locul Rhodosului ca cel mai important centru al comerțului internațional. Delosul reprezenta prin sine o mică insulă stîncoasă (5×1,5 km), care nu avea nici un fel de resurse naturale. Importanța lui în perioadele timpurii era determinată de faptul că aici se afla renumitul sanctuar al lui Apollon. În epoca elenistică insula era la început independentă (a. 314—166 î. e. n.), iar după aceea a fost dată de către Roma în posesiunea Atenei. Locuitorii de pe Delos, la ordinul senatului roman, au fost nevoiți să părăsească insula, pe care se stabileau cleruhii din Atena. Delosul era condus de un epimelet, de obicei reprezentant al vreunei familii bogate din Atena. Faptul că în anul 166 î. e. n. i se dă dreptul de «port liber» a dat un impuls puternic înfloririi lui. Strabon astfel descrie situația de pe insulă: «Deși Delosul a devenit renumit în felul acesta, însă odată cu distrugerea Corintului gloria lui a crescut și mai mult, căci negustorii care făceau comerț maritim se îndreptau spre Delos, unde îi atrăgea faptul că sanctuarul se bucura de libertatea de a nu plăti impozite și a îndeplini prestații, precum și portul în care se intra ușor. Într-adevăr, insula avea o așezare geografică favorabilă, mai ales pentru cei care navigau din Italia și Grecia spre Asia. Serbările populare erau un

fel de afaceri negustorești, și romanii le frecventau cel mai des dintre toate popoarele, chiar și atunci pe cînd mai exista Corintul. Iar atenienii, ocupînd insula, au început să se îngrijească mult și de negustori, și de ritualuri religioase».

O ramură aparte a economiei Delosului o constituia gospodăria templului lui Apollon. Numărul mare de acte financiare ale templului, care s-a păstrat, ne permit să ne dăm seama de multe probleme importante din economie nu numai de pe insulă, ci și din întreaga Mediterană Orientală. Baza bogăției acestui templu o constituia pămîntul (pe Delos, pe insulele Renee și Myconos), precum și clădirile care se dădeau în arendă (hanuri, case de locuit, încăperi pentru ateliere meșteșugărești). Termenul arendei era de obicei de cinci ani. Pentru a spori veniturile templului, administrația lui construia clădiri noi, iar pe la mijlocul anilor 60 ai secolului al II-lea î. e. n. în posesiunea sanctuarului se aflau deja nu mai puțin de 30 de clădiri cu menire diferită. Templul juca rolul de cămătar. El dădea împrumuturi pentru un termen obișnuit de cinci ani în contul a 10% anual. Foarte mari erau bogățiile pe care templul le primea sub formă de ofrandă din întregul bazin mediteranean, mai ales din partea regilor. În calitate de ofrandă erau aduse statui, vase, obiecte de cult, executate din metal nobil, din bronz aurit, ornate cu pietre prețioase.

În epoca de independență pe insulă au început deja să activeze negustori străini. Rolul acestora a crescut mai ales în perioada dominației ateniene. Ca persoane străine, negustorii aceștia nu aveau dreptul de a poseda pămînt pe insulă și nici drepturi politice. Importanța lor economică era, însă, atît de mare, încît exercitau o influență hotărîtoare asupra politicii promovate de autoritățile ateniene. Negustorii străini, de obicei, se uneau în «frății», care includeau în componența lor locuitori dintr-un singur oraș sau dintr-o singură țară. Centrul unei astfel de frății era de obicei templul în care era venerată o divinitate locală (cu nume grecesc). Ne sînt cunoscute următoarele «frății»: a admiratorilor lui Poseidon din Berytos (Beirutul de astăzi); a admiratorilor lui Heracles din Tyr; frăția negustorilor din Laticeea Feniciană; a negustorilor din Alexandria din Egipt. Foarte mulți negustori erau originari din Roma și Italia («frățiile» adoratorilor lui Mercurius și Maya, Apollon, Poseidon, o frăție specială a «romanilor din Alexandria»). Strîns legate de asociațiile negustorești erau zărăfiile, multe dintre care au existat zeci de ani, trecînd ca moștenire de la tată la fiu.

Se făcea comerț cu mirodenii, condimente, fildeș, care veneau din porturile siro-feniciene și din Alexandria. Deosebit de important era comerțul cu cereale egiptene. Se știe, de exemplu, că prin Delos cerealele erau transportate în Macedonia, iar de acolo erau aduse ca schimb rășini și cherestea. Curînd, însă, obiectul cel mai important al negoțului devin sclavii. Rolul pe care l-a jucat Delosul ca cel mai mare tîrg de sclavi este atestat de către autori antici. Strabon scria: «Exportul de sclavi, care aducea venituri enorme, dădea un impuls deosebit sporirii violențelor; căci capturarea scla-

vilor era un lucru lesnicios, iar tîrgul, mare şi bogat, se afla prin apropiere, anume Delosul, care era capabil să primească şi să vîndă într-o zi zeci de mii de sclavi. De aici şi zicala: «Negustorule, acostează şi descarcă-ţi corabia, căci marfa ţi-e vîndută». Cauza constă în faptul că după distrugerea Cartaginei şi Corintului romanii s-au îmbogăţit şi aveau nevoie de mulţi sclavi. În anul 130 î. e. n. în Delos izbucnise o răscoală a sclavilor, ale cărei mărturii cetoase s-au păstrat în scrierile autorilor antici.

Faptul că viaţa economică şi culturală a Delosului prospera se datoreşte lucrărilor intense de construcţie, care erau efectuate în fond de «fraţii». Cercetările arheologice au scos la iveală un port înzestrat excelent, o zonă de antrepozite, de temple, agora, un număr mare de locuinţe bogate. Clădirile obşteşti şi locuinţele erau ornate cu sculpturi şi picturi. Deosebit de renumit era mozaicul din Delos.

7. Dezvoltarea sclaviei. În Grecia din epoca elenistică se dezvolta mai departe sclavagismul. Trebuie să relevăm unele fenomene noi, specifice acestei perioade. În primul rînd, în Grecia dispar toate formele arhaice de dependenţă, răspîndite pe larg în epoca precedentă. Hiloţii spartani, penestii tesalieni, voicheii de pe insula Creta, oichiaţii din Locrida obţin parţial libertate şi chiar statut de cetăţenie, parţial se transformă în sclavi obişnuiţi. Epoca elenistică în Grecia a fost marcată prin dominaţia deplină a sclavagismului «de tip clasic».

O a doua trăsătură nouă a fost răspîndirea extrem de largă a sclaviei. Deşi nu dispunem de materiale statistice sigure, o serie de fapte ne fac, totuşi, să credem, că a avut loc «extinderea» sclaviei. E foarte semnificativ faptul că manumisiile (acte de eliberare a sclavilor) se întîlnesc în cele mai mici centre orăşeneşti. Manumisiile din Delfi şi din alte oraşe ilustrează că posedau sclavi familiile cu cele mai diverse stări materiale. Numărul de sclavi puşi în libertate ne face să credem că şi chiar familiile cu o situaţie materială medie aveau cîţiva robi. Proporţiile răspîndirii sclavagismului, care au fost atinse în epoca clasică doar în cele mai bogate polisuri (ca Atena), în perioada aceasta devin obişnuite şi pentru oraşele de rînd. Un indicator al răspîndirii largi a sclavagismului era şi creşterea numerică bruscă a cazurilor de luare în sclavie în masă a populaţiei oraşelor ocupate în timpul operaţiilor militare şi chiar organizarea unor campanii speciale cu scopul de a captura oameni. Această nouă tendinţă este evidentă în promovarea politicii de către Liga etoliană. O altă mărturie a necesităţii permanente a societăţii greceşti de a-şi spori numărul de sclavi constă în răspîndirea extrem de mare a pirateriei, capturarea prizonierilor de către piraţi şi vinderea lor în sclavie.

În al treilea rînd, în perioada aceasta deosebit de importantă pentru societatea sclavagistă era problema ridicării productivităţii muncii sclavilor, crearea unor condiţii care să-l oblige pe rob să lucreze cu hărnicie. O mărturie a acestui fapt era, mai ales, practica folosită pe larg de a le reda sclavilor libertatea. Au ajuns pînă

la noi o mulțime de manumisii din diferite orașe ale Greciei. Au fost găsite în număr mare mai ales la Delfi, sanctuar panelenic, a cărui autoritate consfințea actul juridic de eliberare a sclavului. Pînă nu demult savanții, studiind aceste acte, ajungeau la concluzia că răspîndirea largă a practicii de eliberare a sclavilor denotă, că munca de rob nu mai era convenabilă, iar modul sclavagist de producție începea să se perimeze. Studiind mai profund manumisiile, ei conchid că la bază s-au aflat alte fenomene. În primul rînd actele acestea reflectau tendința stăpînilor de sclavi de a-i determina pe sclavi să lucreze cu mai multă eficiență. Speranța de a dobîndi libertatea în calitate de recompensă pentru munca sîrguincioasă era un stimulent mult mai puternic decît supraveghetorul. În plus, creșterea numărului de manumisii constituie un indicator al creșterii numărului de sclavi care trăiau separat de stăpîn și aveau gospodărie, ceea ce le permitea să strîngă suma necesară pentru răscumpărare. Practica aceasta, în ultimă instanță, de asemenea reflectă tendința generală, și anume creșterea necesității societății sclavagiste în a-l face pe sclav să fie cointeresat în rezultatele muncii sale.

În al patrulea rînd, Grecia elenistică se lovește pentru prima dată de răscoalele în masă ale sclavilor. Deși avem puține date despre ele, faptul că au avut loc este semnificativ. Din epoca preelenistică cunoaștem, în fond, unica răscoală a sclavilor — mișcarea hiloților spartani (în primul rînd a hiloților din Messania). În perioada elenistică s-au răsculat sclavii de pe insula Chios (secolul al III-lea î. e. n.) și Delos (a. 130 î. e. n.). În afară de aceasta, mai cunoaștem două răscoale: ale sclavilor din Laurion, care au ocupat Sunionul și au devastat Attica, precum și a sclavilor de la minele din Macedonia.

8. **Contradicțiile social-economice.** În Grecia epocii elenistice se observă creșterea treptată a contradicțiilor sociale și în rîndurile populației libere. Fenomenul acesta avea o serie de cauze. Cucerirea Orientului de către Alexandru Macedon s-a răsfrînt puternic în ultimă instanță asupra situației populației de rînd a Greciei. Alexandru și diadohii săi, după ce au capturat o cantitate enormă de metale nobile din vistieria persană, au început să bată din ele monede în masă, ceea ce a dus la majorarea prețurilor. Documentele financiare ale templului lui Apollon de pe insula Delos sînt o mărturie elocventă a acestui lucru. În cele din urmă faptul acesta a dus la scăderea nivelului de viață al populației de rînd din Grecia.

Decăderea economică a Greciei, mai ales pierderea rolului ei de important centru al producției meșteșugărești din bazinul Mării Mediterane, a dus la grave urmări sociale. Agricultura Greciei demult nu mai putea să asigure țara cu produse alimentare proprii, de aceea erau importate. Acum, cînd a scăzut exportul produselor meșteșugăriilor la periferie, în Grecia începuse să se simtă o lipsă acută de pîine. Foametea devenise un fenomen obișnuit și deseori numai mila concetățenilor bogați sau a regilor elenistici salvau orașe întregi de la moarte.

Unul din indicatorii principali ai decăderii generale a Greciei îl constituie relatările despre lipsa totală de mijloace în vistieriile multor polisuri. Uneori lipsa totală de mijloace obliga oraşele să ia măsuri, care veneau în contradicţie cu cele mai obişnuite norme. După ce romanii l-au biruit pe Perseu, atenienii au întreprins o incursiune de pradă în oraşul Oropos şi l-au prădat completamente. După cum relatează Pausanias, ei «au prădat Oroposul mai mult din necesitate decît benevol, căci atenienii ajunseseră într-o sărăcie neagră».

Toate aceste fenomene, însă, nu sînt mărturia unui declin economic general. Izvoarele care se raportează la perioada aceasta conţin multe relatări, care denotă că existau oameni foarte bogaţi, o bogăţie sfidătoare. În Grecia elenistică avea loc un proces de concentrare a bogăţiilor. Cauza care a dus la fenomenul acesta consta în destrămarea vechilor relaţii, în depăşirea principiului exclusivităţii polisului, care a avut ca rezultat apariţia posibilităţii pentru unele persoane de a achiziţiona, de exemplu, posesiuni funciare în cîteva oraşe.

Grecia din perioada elenistică devenise o arenă a unor conflicte sociale crîncene. Lupta dusă de masele de rînd ale cetăţenilor din polisuri împotriva celor bogaţi avea loc sub vechile lozinci: casarea datoriilor şi reîmpărţirea pămînturilor. În unele polisuri (de exemplu în Itanos de pe insula Creta) în jurămîntul pe care îl depuneau tinerii ajunşi să intre în categoria cetăţenilor egali în drepturi a fost inclus şi un astfel de punct, că ei nu vor «împărţi pămînturile, nici casele, nici sectoarele pentru construcţii, nu vor casa datoriile». Uneori conflictele sociale duceau la instaurarea unor regimuri tiranice, iar tiranii, bazîndu-se pe sărăcime, duceau lupte crîncene împotriva celor bogaţi. Astfel, după cum relatează Diodor şi Polyeinos, Apollodor, tiranul oraşului Cassandria, a confiscat şi a împărţit săracilor averea cetăţenilor bogaţi, mai tîrziu a opus o rezistenţă dîrză lui Antigonos Gonatas. Uneori guvernele, temîndu-se de vreo explozie socială, erau nevoite să ia măsuri speciale. Astfel, în Beoţia situaţia era atît de complicată, încît guvernul timp de 25 de ani nu se încumeta să reclame datoriile prin judecată.

Mai tîrziu, cînd Roma începe să se amestece activ în treburile Greciei, conflictele sociale iau un alt aspect: majoritatea celor bogaţi era pentru a se supune Romei, săracii luptau împotrivă. Cînd Adunarea poporului a Ligii aheene în a. 146 î. e. n. dezbătea problema opunerii de rezistenţă romanilor, Kritolaios, strategul ligii, «a interzis autorităţilor să încaseze ceva de la datornici, a poruncit ca să nu fie primiţi acei care erau aduşi sub escortă spre a fi întemniţaţi pentru neachitarea datoriilor, să amîne pînă la terminarea războiului examinarea reclamaţiilor asupra celor care nu au achitat impozitele». Cînd Grecia se pomenise sub dominaţia Romei, romanii au înăbuşit cu cruzime orice încercare de protest social.

În izvoare cel mai bine sînt elucidate conflictele sociale care au avut loc în Sparta.

9. **Sparta.** Criza polisului spartan, care se începuse încă în secolul al IV-lea î. e. n., a atins cea mai mare acuitate la mijlocul secolului al III-lea î. e. n. Plutarh, care a scris biografia regilor-reformatori ai Spartei Agis şi Cleomene, a caracterizat în felul următor situaţia din interiorul colectivului de cetăţeni: au rămas numai 700 de cetăţeni cu drepturi depline, 600 dintre care posedau un lot de pămînt patrimonial (cler), iar 100 constituiau vîrfurile înstărite ale polisului şi posedau atît pămînturi patrimoniale, cît şi achiziţionate, devenite proprietate a lor în urma concentrării funciare. Cealaltă parte a masei de spartani, după spusele lui Plutarh, era «o gloată nevoiaşă şi vrednică de milă». Situaţia penibilă era agravată şi de intensa dezvoltare a cămătăriei, din cauza căreia sufereau toate păturile societăţii spartane.

În cercurile conducătoare ale polisului spartan, legate de o dinastie regală (euripontizii) în aceste condiţii se cocea treptat ideea necesităţii unor reforme sociale. Scopul lor consta în restabilirea hegemoniei spartane, dacă nu în întreaga Eladă, cel puţin în Peloponeş. În scopul acesta trebuia reînviată puterea militară a statului lacedemonian, ceea ce, în condiţiile acelor timpuri, însemna restabilirea numeroasei armate de voluntari din rîndurile cetăţenilor Spartei.

Iniţiatorul reformelor a fost regele Agis, care se urcase pe tron în a. 245 î. e. n. El a înaintat programul unor profunde reforme sociale, care consta din trei puncte principale: anularea datoriilor, reîmpărţirea proprietăţii funciare, reanimarea «modului de viaţă spartan» cu severitatea moravurilor, cu veşnicele antrenamente militare, cu educarea tradiţională a tineretului.

Ideea reformelor a fost sprijinită de majoritatea cetăţenilor din polis. Deosebit de populară era lozinca anulării datoriilor. Ea era atractivă nu numai pentru cetăţenii de rînd şi spartanii fără pămînt şi fără drepturi depline, dar şi pentru o parte din vîrfurile bogate ale polisului, şi anume pentru cei care au fost nevoiţi ca din cauza datoriilor să dea pămîntul zălog cămătarilor. După calculele lui Agis, reîmpărţirea proprietăţii funciare trebuia să dea 4500 de loturi de pămînt şi respectiv 4500 de ostaşi spartani urmau să devină proprietari ai acestor loturi. În plus, se planifica să se efectueze reîmpărţirea pămînturilor şi în obştile periecilor, ceea ce ar fi dat 15 000 de loturi, adică 15 000 de ostaşi perieci. Ideea aceasta a fost susţinută şi de sărăcimea spartană fără de pămînt, care împreună cu clerul şi-ar fi redobîndit şi deplinele drepturi civice în polis.

Ca urmare a unei lupte îndelungate, a fost înfrîntă rezistenţa opusă de adversarii reformei. A fost declarată efectuarea reformelor schiţate, dar s-a realizat doar una din ele, şi anume anularea datoriilor, deşi, după cum relatează Plutarh, «poporul cerea să se treacă imediat la reîmpărţirea pămînturilor».

Acţiunile militare care începeau şi care cereau ca armata de voluntari spartani în frunte cu Agis să ia parte la campanie au schimbat brusc situaţia. Agis a suferit înfrîngere în această luptă politică şi a fost asasinat.

Această răfuială cruntă, însă, nu a putut stinge ideea reformei. De data aceasta inițiatorul ei a fost regele Cleomene (235—222 î. e. n.). Politician lucid, Cleomene a tras învățăminte din toate greșelile lui Agis. Ideea renașterii marii puteri a Spartei pe calea recrearii unei numeroase pături a oștenilor proprietari funciari el o punea în dependență de ideea intensificării considerabile a puterii regale și creării unui sprijin de nădejde pentru această putere. Cleomene era absolut conștient de faptul că cea mai bună posibilitate pentru realizarea planurilor sale va apare atunci, cînd va avea în mîini o forță armată. Posibilitatea aceasta a oferit-o războiul care se începuse între Liga aheeană și Sparta în anul 228 î. e. n. În mersul acțiunilor militare succesul era de partea lui Cleomene. Fiind susținut de armată, mai ales de detașamentele de mercenari, găsind adepți ai reformelor și printre vîrfurile polisului, Cleomene a reușit să treacă la realizarea planului trasat.

Cleomene, în fruntea unui detașament de mercenari, a venit în Sparta. Patru din cei cinci membri ai colegiului de efori au fost uciși, optzeci de adversari ai reformelor au fost expulzați din oraș. La Adunarea poporului, convocată de Cleomene, a fost declarată efectuarea reformelor. Din nou au fost anulate datoriile, au fost reîmpărțite pămînturile: au fost create patru mii de loturi. Deoarece în Sparta nu ajungeau cetățeni pentru aceste loturi, în colectivul de cetățeni a fost primit un număr oarecare de perieci și de străini. A fost desființat eforatul, restabilit tradiționalul sistem spartan de educare a tineretului și, în genere, întregul mod de viață auster de odinioară.

Efectuarea reformelor a făcut să crească forța militară a Spartei și Cleomene reușește să pricinuiască cîteva înfrîngeri armatei aheene. Situația se agravă prin faptul că ideea efectuării reformelor, de felul celor din Sparta, s-a răspîndit în întregul Peloponeș. Începuse chiar să se discute problema unirii Ligii aheene cu Sparta și alegerii lui Cleomene în calitate de strateg al ligii. În aceste condiții, Aratos, conducătorul neînlocuit aproape al Ligii aheene, a purtat tratative secrete cu Macedonia. Atunci cînd acest lucru a devenit cunoscut în Grecia, frămîntările au cuprins întreaga Ligă aheeană, «căci poporul visa la reîmpărțirea pămîntului și la anularea datoriilor». Dar chiar și vîrfurile înstărite ale ligii nu-l susțineau în unanimitate pe Aratos. După cum scrie Plutarh, «chiar și cetățenii de frunte din multe locuri nu erau mulțumiți de Aratos, iar unii își arătau fățiș indignarea de planul acestuia de a-i aduce pe macedoneni în Peloponeș». De frămîntările acestea a profitat cu iscusință Cleomene, aplicînd lovituri puternice și fulgerătoare Ligii aheene. El a ocupat o serie de orașe din Peloponeș și chiar centre atît de mari de pe peninsulă, ca Argosul și Corintul (numai pe acropola Corintului — Acrocorint — a rămas o garnizoană aheeană).

Dar odată cu apariția armatei macedonene în Peloponeș situația se schimbă brusc. Macedonenii reușesc să se întărească din nou în Argos și Corint, în plus, aici rolul hotărîtor nu l-a jucat puterea

militară a Macedoniei, ci faptul că cetățenii Argosului s-au ridicat împotriva spartanilor.

În noile condiții Cleomene încearcă să se sprijine pe ajutorul Ptolemeilor. Egiptul a susținut timp îndelungat Liga aheeană, văzînd în ea o contrapondere puterii Macedoniei. Schimbarea orientării aheilor, alianța lor cu Macedonia determinau Sparta să devină aliatul firesc al Ptolemeilor, care aveau nevoie de un sprijin în Peninsula Balcanică. Ajutorul dat de Egipt era, însă, insuficient, căci regele Ptolemeu purta totodată tratative secrete cu Antigonos, iar de Sparta avea nevoie doar ca un mijloc de a exercita presiune asupra Macedoniei. Cleomene încearcă să obțină forțe suplimentare prin continuarea reformelor în Sparta. El a eliberat 2000 de hiloți, fiecare plătind pentru libertate cîte 5 mine. Mijloacele obținute în felul acesta au fost întrebuințate pentru înarmarea noilor ostași după modelul macedonean.

In luptele de la Sellasia (a. 221 î. e. n.), însă, superioritatea numerică a macedonenilor a înfrînt vitejia spartanilor și Cleomene este zdrobit definitiv. Impreună cu un grup de prieteni regele lacedemonian fuge în Egipt, unde, mai tîrziu, se va vedea nevoit să se sinucidă, participînd la un complot împotriva lui Ptolemeu. Intrarea lui Antigonos în Sparta era însoțită de anularea reformelor lui Cleomene și de restabilirea regimului anterior.

Ideile radicale continuau, totuși, să trăiască în Lacedemonia. E cunoscută încercarea din a. 219 î. e. n. de a da o lovitură de stat, după aceea a urmat Hilon, în sfîrșit «tiranul» Mahanidas. În anul 206 î. e. n. în Sparta la putere a venit Nabis, descendent din familia Eurypontizilor. Nabis a încercat încă o dată să realizeze ideile lui Agis. Prin politica sa Nabis urmărea aceleași scopuri ca și predecesorii săi: reînvierea măreției Spartei, stabilirea hegemoniei ei în Peloponeș. Nabis a dat dovadă de mari capacități de diplomat și conducător militar, luptînd în timpul în care Roma începuse să se amestece activ în treburile Greciei. La început Nabis reușește să încheie un tratat cu romanii, care aveau nevoie de aliați în lupta lor împotriva Macedoniei și Ligii aheene.

Mai tîrziu romanii i-au sprijinit pe aheeni. Nabis a fost zdrobit. El încearcă să reia lupta, însă nu reușește și este asasinat mișelește (a. 192 î. e. n.). Promovîndu-și politica, Nabis a izgonit o parte din «cetățenii care se distingeau mai mult prin bogăție decît prin obîrșie aristocratică», o parte i-a nimicit, confiscîndu-le averea. Pentru a mări numărul de cetățeni, Nabis îi elibera pe hiloți, dăruia loturi de pămînt mercenarilor, care intrau în colectivul de cetățeni al Spartei.

Spre deosebire de Cleomene, Nabis se străduia să-i atragă de partea sa pe cetățenii săraci din alte orașe ale Peloponesului. El, printre altele, a înfăptuit reforme radicale și în Argos.

Conflictele care izbucniseră în Sparta erau cauzate de fenomene sociale adînci. În ultimă instanță la baza acestora se afla incompatibilitatea dintre orînduirea spartană tradițională (deși suferise

schimbări radicale în secolele IV—III î. e. n.) şi noile condiţii. Hiloţia ca formă primitivă de exploatare se perima, fiind înlocuită pretutindeni în Grecia prin sclavia de tip clasic. Nu era întîmplător faptul că Cleomene începuse politica de eliberare a hiloţilor, iar Nabis o continua. Cu toate acestea, se vede, masa principală a hiloţilor, datorită dezvoltării proprietăţii funciare private, se transformase din sclavi de stat în sclavi privaţi, adică în sclavi de tip clasic. Nu corespundea noilor condiţii nici structura politică a Spartei. Anume de aceea în procesul conflictelor sociale dispare eforatul, diarhia spartană tradiţională, îşi pierde semnificaţia şi Adunarea poporului.

Efectuînd reforme sociale, regii Spartei îşi întăreau totodată puterea, străduindu-se să devină suverani deplini de tipul regilor din marile state elenistice. Ei dispuneau necontrolat de fondul funciar al polisului, repartizîndu-l nu numai cetăţenilor, ci şi veneticilor şi mercenarilor. Colectivul oraşului-stat se dovedea a fi subordonat pe deplin regilor. In aceste condiţii drepturile cetăţeneşti îşi pierdeau valoarea.

Repartizarea pămînturilor în rîndul nevoiaşilor era o acţiune radicală, dar ea, în ultimă instanţă, se devalorizează, fiindcă prin ea se urmărea scopul, evident utopic, de a se instaura hegemonia spartană.

In epoca existenţei unor mari monarhii elenistice, a amestecului Romei în treburile Greciei, acest scop nu putea fi, desigur, realizat. Ţelurile pur spartane pe care le urmăreau regii-reformatori în politică veneau în contradicţie cu speranţele celor mai săraci cetăţeni ai Peloponesului. In pofida eroismului de care dădeau dovadă spartanii cei mai săraci, în pofida calităţilor remarcabile ale conducătorilor lor, cauza reformelor sociale era sortită eşecului. Lozinca întoarcerii la «orînduirea lui Licurg» în epoca elenistică a fost un anacronism evident.

10. Statul sicilian al lui Agatocles şi al lui Hieron al II-lea. Cea mai vastă formaţiune statală de la finele secolului al IV-lea şi din secolul al III-lea î. e. n. din Grecia Mare a fost statul de pe insula Sicilia, creat de norocoşii conducători de oşti Agatocles şi Hieron al II-lea. După ce tirania succesorilor lui Dionysos I a fost nimicită, Syracuza pierde din putere, devenind unul din obişnuitele polisuri din Sicilia. In Syracuza propriu-zisă se afirmă conducerea oligarhică în frunte cu Sfatul celor 600 de aristocraţi de seamă. In timpul războiului dintre Syracuza şi Acragas în anii 20 ai secolului al IV-lea î. e. n. se distinse Agatocles, un om simplu, în tinereţe meşter olar (şi de aceea poreclit «Olarul»). La început Agatocles a fost unul dintre ajutorii aristocratului Damasos din Syracuza. După ce Damasos moare, Agatocles se căsătoreşte cu văduva acestuia. Pe baza mijloacelor mari pe care le avea, Agatocles concentrează un detaşament puternic de mercenari.

Vrînd să cîştige sprijinul populaţiei orăşeneşti, Agatocles susţine revendicările acesteia privitoare la reducerea poverilor fiscale, la îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale poporului. Oligarhii din Syracuza simt temeri faţă de faptul că Agatocles devine puternic şi

de aceea îl izgonesc din Syracuza. El concentrează din nou un detaşament de mercenari şi, fiind sprijinit de sărăcimea orăşenească şi sătească, ocupă oraşul Syracuza, dizolvă Sfatul celor 600 şi îşi instaurează propria tiranie (a. 316 î. e. n.).

Străduindu-se să-şi întărească puterea în Syracuza, noul tiran a împărţit adepţilor săi şi unei părţi din cetăţenii săraci pămînturile confiscate aristocraţiei, însă principalul său sprijin consta în armata bine organizată, constituită din mercenari: greci, samniţi, celţi, etrusci. Ca şi în timpul lui Dionysos cel Bătrîn, comandanţii mercenarilor constituiau anturajul cel mai apropiat al tiranului, guvernul real al acestuia. Mercenarii au primit pămînturi şi bogăţii, confiscate de la vechii aristocraţi din Syracuza, au primit cetăţenie în acest polis şi anumite privilegii. Totodată, Agatocles se prefăcea că ţine cont de părerea poporului, adică punea în discuţia Adunării poporului unele probleme din viaţa statului, cucerind numele de «restaurator al libertăţii poporului».

Agatocles era conştient de faptul că, dacă a cucerit puterea prin forţa armelor, o poate menţine doar cu condiţia unor strălucite războaie de cotropire. Un vechi adversar al Syracuzei era Cartagina cea puternică. După moartea lui Dionysos cel Bătrîn Cartagina profită de aceasta şi ocupă o bună parte din teritoriile Siciliei de Vest. La început Agatocles nu poseda forţe suficiente ca să lupte la egal cu Cartagina. Atunci el încheie un armistiţiu cu comandantul Cartaginei în Sicilia şi porneşte război împotriva oraşelor greceşti de pe insulă, inclusiv împotriva unor astfel de oraşe mari ca Acragasul, Messana şi Gela (316—313 î. e. n.). După ce ocupă unele din aceste oraşe, Agatocles atacă posesiunile Cartaginei în Sicilia, dar la început suferă o serie de înfrîngeri, mai ales în luptele de lîngă Licata (în apropiere de capul Eknomos) în anul 311 î. e. n. Vrînd să întoarcă acţiunile militare în folosul său, Agatocles recurge la o aventură riscantă. Pe cînd acţiunile militare în Sicilia continuau încă, el hotărăşte să debarce cu o parte din trupe în Africa şi să atace Cartagina. În anul 310 î. e. n. Agatocles, în fruntea unei armate de 14 mii de mercenari, debarcă în Africa, ocupă astfel de oraşe mari ca Hadrumetum şi Utica şi se apropie de Cartagina.

Pentru a se întări pe pămîntul african, Agatocles fondează în localitatea Aspisi o colonie din supuşii săi sicilieni. Cartaginezii, însă, reuşesc să stîrnească nemulţumiri faţă de politica lui Agatocles promovată în Sicilia. Împotriva lui se răscoală oraşele greceşti în frunte cu oraşul Acragas, pe care le ocupase recent. Agatocles a fost nevoit să se întoarcă în Sicilia, să încheie în grabă o pace nefavorabilă lui şi să părăsească posesiunile Cartaginei din Africa. În Sicilia, însă, Agatocles reuşeşte să înăbuşe răscoala. Promovînd politica execuţiilor crude şi a indulgenţei, el sileşte oraşele greceşti să se resemneze şi să păstreze liniştea pînă la moartea sa. Cartaginezii s-au văzut nevoiţi să recunoască supremaţia lui Agatocles asupra întregii Sicilii, care se afla în afara posesiunilor Cartaginei (a. 305 î. e. n.). Aceste succese, obţinute în domeniul politicii externe,

stabilitatea internă din Syracuza, precum şi influenţa exercitată de alţi cîrmuitori elenistici, care adoptaseră titlul de rege în anii 306—305 î. e. n., i-au permis lui Agatocles de asemenea să adopte în anul 305 î. e. n. titlul de «rege al sicilienilor».

Consolidîndu-şi poziţiile în Sicilia, regele sicilienilor îşi îndreaptă privirile spre Italia meridională. Aici Agatocles a supus oraşul Hipponis, în care efectuează cîteva lucrări de construcţie, inclusiv în port, unde construieşte un loc de ancorare pentru flota Syracuzei. Multe oraşe greceşti din Italia meridională i-au cerut ajutor împotriva triburilor locale, ce deveneau tot mai active, mai ales împotriva bruttiilor, lucanilor şi astfel au recunoscut protectoratul suprem al Syracuzei. Aceasta din urmă reuşeşte să-şi exercite controlul asupra Corcirei, unul dintre principalele puncte strategice pe drumul comercial dintre Grecia Balcanică şi Grecia Mare. Pe la sfîrşitul domniei sale Agatocles creează cel mai mare stat din această regiune, care controla de fapt întreaga Grecie Mare.

Influenţa pe care o exercită Agatocles pe tărîmul politicii externe creştea. Cei mai puternici regi elenistici căutau să întreţină relaţii de prietenie cu Agatocles. De exemplu, fondatorul dinastiei Ptolemeu Lagos a căsătorit-o pe una din fiicele sale vitrege cu norocosul rege al Siciliei.

După ce Agatocles moare în anul 289 î. e. n., statul, pe care îl crease în urma cuceririlor, s-a destrămat. La procesul acesta au contribuit nu numai neînţelegerile din sînul familiei regale, dar mai ales faptul că se activiza politica de cotropire, promovată de Roma, care pretindea să posede bogatele oraşe greceşti din Italia meridională. De slăbirea Syracuzei profită şi Cartagina, care depune toate eforturile pentru a accelera destrămarea statului lui Agatocles.

Syracuza încearcă o nouă reînviere în timpul domniei lui Hieron al II-lea (275—215 î. e. n.). Hieron se trăgea din păturile mijlocii ale cetăţenilor Syracuzei. Se distinse ca un eminent comandant de oşti în timpul lui Pirrus, care la începutul anilor 70 ai secolului al III-lea î. e. n. a încercat să cucerească oraşele greceşti din Sicilia.

După ce fusese numit comandant al armatei din Syracuza, în anul 275 î. e. n., Hieron a ocupat puterea în acest oraş-stat. La început Hieron a suferit o serie de înfrîngeri din partea aşa-numiţilor mamertini (feciorii lui Marte), mercenari ai lui Agatocles din Campania, care cuceriseră oraşul Messana şi partea de nord-vest a Siciliei. În anul 269 î. e. n., însă, Hieron îi zdrobeşte pe mamertini lîngă rîul Longana şi îi izolează în Messana. Victoria asupra mamertinilor îi permite să-şi stabilească protectoratul asupra unei părţi de oraşe siciliene şi să reînvie într-o anumită măsură supremaţia Syracuzei în Sicilia. Ca şi Agatocles, Hieron, după aceste evenimente, adoptă, după cum se obişnuia printre cîrmuitorii elenistici, titlul de rege, îşi formează o curte luxoasă. Curtenii proclamă că Hieron descinde din renumitele familii ale tiranilor Syracuzei Gelon şi Hieron din secolul al V-lea î. e. n. şi el primeşte titlul de rege Hieron al II-lea.

Stabilirea puterii lui Hieron al II-lea asupra unei părți din orașele Siciliei a însemnat într-o măsură oarecare renașterea statului lui Agatocles. Hieron nu putea visa, însă, la nici un fel de putere în Italia meridională, căci acolo romanii o făceau deja pe stăpînul. Mai mult decît atît, puternicele state din Mediterana Occidentală — Republica Romană și Cartagina — au început să lupte pentru posedarea Siciliei, așa că pericolul nimicirii complete plana deasupra statului lui Hieron. În astfel de condiții cîrmuitorul Syracuzei a dat dovadă de ingeniozitate excepțională de diplomat pentru a păstra independența Syracuzei. La început el a comis o greșeală gravă. În războiul care izbucnise între Roma și Cartagina (Primul război punic, 264—241 î. e. n.) Hieron al II-lea a supraapreciat forța Cartaginei și s-a aliat ei împotriva romanilor.

În anul 263 î. e. n. armata lui Hieron al II-lea a fost zdrobită cu desăvîrșire de către romani lîngă Messana și el este nevoit să capituleze și să plătească o contribuție mare de 100 de talanți, să furnizeze alimente și echipament armatei romane. El a fost recunoscut ca prieten al poporului roman, ceea ce însemna situație de dependență față de Roma. Apreciind puterea Romei, Hieron a servit cu credință interesele Romei pînă la sfîrșitul vieții sale, iar romanii au păstrat situația semidependentă a statului Syracuza, chiar și atunci cînd partea cartagineză a Siciliei, ocupată de romani în urma Primului război punic, a fost declarată provincie romană (227 î. e. n.).

Pomenindu-se sub protectoratul Romei, Hieron își concentrează atenția asupra renașterii potențialului economic și asupra construcției din Syracuza. În timpul domniei lui îndelungate și liniștite Syracuza devenise unul dintre cele mai mari centre economice și culturale ale întregii lumi elenistice și ale Bazinului Mediteranean. Vistieria lui Hieron al II-lea se completa datorită numeroaselor taxe vamale, care se plăteau pentru diferite mărfuri cu circuit în Syracuza. În afară de aceasta, Hieron a introdus un impozit direct, stabilind o taxă de 10% de pe orice venit, care era vărsată în vistieria regelui. Pentru orașele grecești acesta a fost de fapt primul caz de impunere fiscală permanentă. Hieron al II-lea aplica, probabil, sistemul de impuneri permanente, practicat de alte state elenistice, dar el a determinat precis mărimea lor (10%) și le-a răsfrînt asupra tuturor locuitorilor, mai ales asupra populației grecești. Ulterior romanii au aplicat pe larg în provinciile lor această inovație a lui Hieron. Syracuza devenise unul dintre statele înfloritoare ale lumii elenistice. Succesorul lui Hieron—nepotul său Hieronicus—încercase să se debaraseze de dependența romană și să-și restabilească suveranitatea, profitînd de greutățile prin care treceau romanii în timpul celui de-al Doilea război punic (218—201 î. e. n.). Încercarea aceasta, însă, a suferit eșec. Orașul Syracuza a fost luat cu asalt de armatele romane în anul 211 î. e. n., iar posesiunile Syracuzei au fost alipite la teritoriul provinciei romane din Sicilia.

Statul Syracuza a fost primul stat elenistic cucerit de romani. Statul sicilian al lui Agatocles — Hieron a constituit un exemplu de

societate şi de stat elenistic original, care avea unele trăsături comune, precum şi deosebiri mari faţă de ţările Orientului elenistic. In primul rînd statul Syracuza se formase pe baza polisurilor greceşti şi de aceea nu avea nici un element oriental. Cu toate acestea monarhia lui Agatocles—Hieron de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi din secolul al III-lea î. e. n. a fost una dintre societăţile şi statele elenistice, deoarece constituiau o parte organică a lumii elenistice ca sistem social-economic, politic şi cultural bine determinat, iar Syracuza a fost un centru tot atît de important al acestui sistem ca şi Alexandria, Antiohia pe Orontes, Pergamul şi Efesul.

Statul sicilian reprezenta prin sine un conglomerat de diferite formaţiuni politice: oraşe greceşti şi teritorii tribale, unite prin forţa armelor şi personalitatea cîrmuitorului suprem. Acesta purta titlul de rege, deşi funcţiile lui regale se deosebeau de funcţiile regale ale Seleucizilor sau Ptolemeilor. Dacă aceştia din urmă în politica lor socială se sprijineau pe greci şi macedoneni, din rîndurile cărora îşi completau armata profesională permanentă şi birocraţia, Agatocles sprijinea pe mercenari, şi anume aceştia aveau cele mai mari privilegii în statul său. Totodată în statul sicilian rolul principiilor de polis, al tradiţiilor, instituţiilor era preponderent şi faptul acesta imprima multă originalitate societăţii elenistice din Sicilia în comparaţie cu ţările tipice din Orientul elenistic.

Capitolul XXVI
PERGAMUL, PONTUL ŞI BAZINUL SEPTENTRIONAL AL MĂRII NEGRE ÎN EPOCA ELENISMULUI

1.Regatul Pergam în secolele III—II î. e. n. Un rol destul de mare în sistemul de state elenistice l-a jucat în secolele III—II î. e. n. Regatul Pergam. Teritoriul iniţial al Pergamului a fost regiunea Mysia, amplasată la nord-vestul Asiei Mici în înfloritoarea vale a rîului Caicos, cu oraşul principal Pergam. Statul Pergam a fost fondat de grecul Filetair, feciorul lui Attalos, în anul 284 î. e. n., care a pus început dinastiei Attalizilor (284—133 î. e. n.). Datorită abilităţii lor diplomatice, cîrmuitorii Pergamului Attalos I (241—197 î. e. n.) şi Eumene al II-lea (197—159 î. e. n.) au lărgit hotarele regatului lor şi au ocupat cea mai mare parte a Asiei Mici interioare. La începutul secolului al II-lea î. e. n. Regatul Pergam era unul dintre cele mai mari şi bogate state elenistice, care a jucat un rol primordial în destinele lumii elenistice la finele secolului al III-lea şi în secolul al II-lea î. e. n.

Regatul Pergam apăruse pe teritoriile din partea de vest a Asiei Mici, unde se aflau numeroase oraşe greceşti, regiunile Troada, Mysia, Lydia, Caria şi Lycia, elinizate puternic chiar înainte de a fi cucerite de Alexandru Macedon.

O particularitate a dezvoltării istorice a Pergamului ca stat elenistic consta în preponderenţa trăsăturilor greceşti în sinteza elementelor greceşti şi celor orientale, specifice fiecărei societăţi şi

fiecărui stat elenistic. Anume preponderența elementelor grecești în structura socială și statală a Pergamului a condiționat acea omogenitate și stabilitate, a determinat orientarea occidentală a politicii sociale și statale.

În economia Pergamului s-au manifestat în cea mai mare măsură trăsăturile specifice sistemului sclavagist: folosirea sclavilor ca producători principali în multe ramuri ale economiei, introducerea metodelor intensive de exploatare a muncii sclavilor și a elementelor producției de mărfuri. Înflorirea economică a Pergamului a fost favorizată de condiții naturale prielnice, de clima blîndă, de solurile fertile din valea Caicosului, de îmbinarea luncilor rîurilor cu dealuri line, bune pentru cultivarea viței de vie și a măslinilor, de pășunile mănoase, de așezarea geografică favorabilă a țării în vecinătatea strîmtorilor Mării Negre, prin care trecea cel mai important drum comercial din acele timpuri. În agricultura Pergamului se îmbinau armonios diferite ramuri: cultivarea cerealelor, viticultura, cultivarea măslinilor și creșterea animalelor (mai ales a cailor și oilor). Pergamul avea mari rezerve de cereale și, de rînd cu Egiptul, era un mare exportator de grîne. Pe piețele medteranene uleiul de măsline din Pergam era prețuit foarte mult, iar renumitele ateliere de țesut și pentru producerea pergamentului lucrau pe baza rezervelor locale de lînă și piei. Cîrmuitorii Pergamului, urmînd exemplul altor regi elenistici, au declarat o mare parte din pămînturi proprietate a regelui, iar agricultorii care le populau erau considerați arendatori, ce plăteau o sumedenie de impozite și făceau prestații în folosul vistieriei regale. O parte din pămînturile regelui a fost cedată în posesiune liberă reprezentanților vîrfurilor conducătoare, birocrației, corpului suprem de comandanți; pe aceste pămînturi apăreau moșii întinse, pe care lucrau sclavi. Pe hora* orașelor grecești erau aplicate forme de exploatare funciară specifice polisurilor. Mercenarii primeau sectoare în localități aparte, așa-zisele cleruhii pentru prelucrarea cărora de asemenea se folosea munca sclavilor. În genere în Pergam gospodăriile sclavagiste private jucau un rol ceva mai mare decît cele din Statul Seleucizilor sau al Ptolemeilor.

În economia Pergamului deosebit de ponderabile erau: comerțul, meșteșugurile și producția de mărfuri, ceea ce făcea ca ea să se asemene ca structură cu economia de polis. Producțiile meșteșugărești se dezvoltau pe baza bogatelor resurse locale: lut de calitate înaltă, metale, lemn și rășini, piei și lînă, obținute de la animalele proprii. Producția atelierelor meșteșugărești, bijuterii, material de scris pergament, diferite țesături, printre care renumitul brocart al Attalizilor, țesut cu fire de aur, erau renumite în întregul bazin mediteranean. Confecționarea armelor, pergamentului și brocartului era un monopol al regelui și se făcea în marile ateliere ale regelui, unde se folosea pe larg munca sclavilor. Totodată, în multe orașe ale Regatului Pergam funcționau o sumedenie de ateliere meșteșugărești par-

---

* Hora — pămînt arabil dat în posesiunea orașelor de tip antic (**Red.**).

ticulare mici şi mijlocii, în care era folosită munca sclavilor şi care confecţionau producţie pentru piaţă.

Dispunînd de mari rezerve de cereale, uleiuri, de producţie meşteşugărească, regii Pergamului foloseau amplasarea favorabilă a ţării lor pentru a dezvolta operaţiile comerciale şi pentru a domina drumurile comerciale din Mediterana Orientală şi din bazinul Mării Negre.

Incasînd mari venituri de pe urma comerţului intensiv, Attalizii promovau politica favorizării dezvoltării lui. Ei au fondat cîteva oraşe noi de tip grecesc, a căror majoritate au devenit importante centre comerciale. Astfel, Eleea, o radă obişnuită, se transformă într-un port, amenajat excelent, al oraşului Pergam; pe malul Propontidei fusese construit oraşul portuar Helenopol, prin care circulau mărfuri spre bazinul Mării Negre. Pe coasta meridională a Asiei Mici, în Pamfilia, a fost fondat portul Attalia, pentru a se face comerţ cu Egiptul. Attalia era legată printr-un drum pe uscat cu cele mai mari centre din interiorul ţării.

Economia prosperă a Pergamului a condiţionat ca Attalizii să devină unii dintre cei mai bogaţi stăpînitori ai lumii elenistice, în mîinile cărora s-au adunat bogăţii fabuloase. Ei au stîrnit nu numai invidia vecinilor Pergamului, dar şi a îndepărtatului Stat Roman.

Structura economiei Pergamului a condiţionat şi particularităţile structurii sociale de clasă a societăţii elenistice din Pergam şi mai ales rolul important al relaţiilor sclavagiste de tip grecesc.

Mulţi sclavi lucrau pe moşiile aristocraţilor, pe loturile clerului, ale orăşenilor din Grecia, în atelierele meşteşugăreşti mari şi mici, la negustori. Producători importanţi, în afară de sclavi, erau oamenii liberi, arendatorii dependenţi sau meşteşugarii, micii negustori. Rolul relativ mai mare al muncii sclavilor şi al metodelor de exploatare sclavagistă decît cel din alte state ale Orientului elenistic a creat în Pergam o atmosferă socială mai încordată, a ascuţit şi mai mult contradicţiile de clasă şi formele luptei de clasă, ceea ce şi-a găsit expresia, bunăoară, în răscoala lui Aristonicos.

Unele particularităţi specifice avea şi componenţa clasei dominante a stăpînilor de sclavi din Pergam, în mediul căreia nu exista o diviziune netă în vîrfuri greco-macedonene privilegiate şi aristocraţie locală. Aceasta din urmă cunoştea bine civilizaţia grecească chiar şi înainte de campania lui Alexandru Macedon. In Pergam locuiau puţini macedoneni, clasa dominantă se dovedise a fi mai unită decît cea din Statul Ptolemeilor şi cel al Seleucizilor. Totodată, ea nu era ataşată atît de tare dinastiei regale, administraţiei de stat şi armatei. Rolul mult mai vizibil pe care îl jucau gospodăriile private, atît cele rurale, cît şi cele orăşeneşti, dezvoltarea slabă a birocraţiei din Pergam au condiţionat independenţa relativă a clasei dominante faţă de dinastia regală.

Organizarea politică a monarhiei din Pergam se deosebea întrucîtva de tradiţiile Seleucizilor şi ale Ptolemeilor. Attalizii erau consideraţi monarhi «democratici»: în Pergam nu exista cultul re-

gelui, divinizarea lui şi a reginei. În unele edicte ei se numeau cetăţeni ai Pergamului, şi nu regi, nu exista formula, obişnuită la Seleucizi şi Ptolemei, «Noi poruncim». Aparatul birocratic al Attalizilor era modest ca proporţii şi ca forţă de înrîurire asupra societăţii. Altul era şi rolul armatei ca reazem al puterii regale. La Seleucizi şi Ptolemei armata regulată avea mari privilegii şi exercita o puternică influenţă asupra treburilor de stat, era compusă din greci şi macedoneni, care se contrapuneau elementelor băştinaşe. În Pergam armata de mercenari era formată din reprezentanţii întregii populaţii, inclusiv din băştinaşi, şi nu juca un rol politic şi social atît de important ca armata din monarhiile Seleucizilor şi Ptolemeilor, semănînd mai mult a detaşamente de mercenari, obişnuite pentru societatea greacă din secolul al IV-lea î. e. n.

Bazîndu-se pe marile bogăţii materiale, pe unitatea clasei dominante, Attalizii promovau o politică externă abilă şi reuşită. Dacă în secolele III—II î. e. n. Statul Ptolemeilor şi cel al Seleucizilor au pierdut treptat o regiune după alta, Attalizii, din contra, îşi lărgeau treptat posesiunile şi la începutul secolului al II-lea î. e. n. şi-au transformat micul lor stat într-o ţară mare a lumii elenistice, care îngloba aproape întreaga Asie Mică. Attalizii îşi promovau politica, bazîndu-se pe ajutorul puternicului Stat Roman. Roma, apreciind enormele bogăţii ale Attalizilor şi orientarea prooccidentală a clasei dominante din societatea Pergamului, îl folosea pe acesta din urmă în scopul slăbirii Macedoniei şi Statului Seleucizilor. Suferind în anul 190 î. e. n. înfrîngere în luptele de lîngă Magnesia împotriva armatelor romane, Seleucizii au fost nevoiţi să cedeze Pergamului toate teritoriile din Asia Mică, situate la nord de Taurus, iar Regatul Pergam atinse cele mai mari dimensiuni. Contradicţiile sociale, care se ascuţiseră, din interiorul Pergamului, situaţia internaţională complicată, inclusiv crearea coaliţiei, oştile Pergamului, dintre Bitinia, Galatia, Cappadocia şi Pontul, au silit clasa dominantă din Pergam şi pe ultimul lui rege Attalas al III-lea (a. 138—133 î. e. n.) să lase testamentar Romei Regatul Pergam (a. 133 î. e. n.). Hotărîrea aceasta a stîrnit în popor o puternică explozie de indignare — răscoala aşa-numiţilor heliopoliţi (cetăţeni ai statului echitabil al Soarelui), în fruntea cărora se afla Aristonicos (a. 133—129 î. e. n.), unul din feciorii naturali ai lui Attalos al II-lea. Răscoala aceasta, însă, a fost înăbuşită cu cruzime de armata regulată romană. Aristonicos a căzut prizonier şi a fost sugrumat într-o închisoare romană. În locul fostului Regat al Pergamului romanii au fondat provincia Asia.

2. Regatul Pontului în secolele III—I î. e. n. La mijlocul secolului al II-lea î. e. n. lumea elenistică a trecut printr-o criză economică şi social-politică acută. Roma sclavagistă ocupase Grecia Mare, Peninsula Balcanică, Macedonia, Pergamul. În Orient sub presiunea popoarelor nomade căzuse Regatul Greco-Bactrian, parţii ocupară Media şi Babilonul. Statul Seleucid, odinioară puternic, se reduse la dimensiunile unei mici ţări din Siria de Nord şi agoniza lent sub perturbările sociale şi vrajbele dinastice. Egiptul pierduse pose-

siunile de peste mare și rezolva cu greu problemele interne.

În genere, lumea elenistică trăia în secolul al II-lea î. e. n. vremuri grele, dar anume atunci se începuse ascensiunea efemeră a unui stat din Asia Mică, numit Regatul Pont, sau Pontul. În timpul regelui Mitridate al V-lea și al fiului său Mitridate al VI-lea, în a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n. și în prima jumătate a secolului I.î. e. n., Pontul a trecut printr-o perioadă de înflorire temporară. Anume Regatul Pont în secolul I î. e. n. încercase să organizeze forțele Orientului elenistic pentru a se da ripostă ocupației romane.

Regatul Pont ocupa un teritoriu în partea de nord-est a Asiei Mici, se întindea de la cursul inferior al rîului Halys și pînă la Colchida, în sud se învecina cu Cappadocia și Armenia Minor. Luncile umede ale rîurilor și ale litoralului Mării Negre, unde rodeau de minune grînele, vița de vie, măslinul, alternau cu pășunile mănoase de pe dealuri și platouri, iar lanțurile de munți erau bogate în zăcăminte minerale: minereu de fier, cupru, argint, sare, alaun. În munți creșteau copaci buni pentru catarge și corăbii.

Regatul Pont apăruse în procesul luptei dintre diadohi. Fondatorul lui este considerat Mitridate I Ctistos (adică fondatorul, 302—266 î. e. n.), al cărui arbore genealogic se trăgea de la Ahemenizi. Ulterior regii Pontului se înrudesc cu dinastia Seleucizilor. În secolul al III-lea î. e. n. Pontul era o mică formațiune, care nu juca vreun rol important în politica generală a Asiei Mici. Regatul Pont în frunte cu o dinastie de origine locală nu a fost cucerit de greco-macedoneni și la început reprezenta prin sine mai mult un principat oriental, decît un stat elenistic. Inclus, însă, în componența lumii elenistice, antrenat în diversele relații economice și politice cu statele elenistice, Pontul creează o structură social-economică și politică tipică elenismului, se transformă într-o comunitate elenistică și într-un stat elenistic.

Chiar primii conducători ai Pontului erau conștienți de importanța ieșirii la Marea Neagră și tindeau să cucerească bogatele orașe grecești, amplasate pe litoralul de sud al Mării Negre. Regii Pontului acționau ca protectori ai orașelor din sudul Pontului, ca apărători ai libertății lor și erau numiți filoeleni. Această orientare generală a politicii Pontului spre alianță cu orașele grecești și spre protejarea grecilor a fost promovată aproape pînă la sfîrșitul existenței Pontului ca stat suveran.

Pontul se întărește brusc în timpul domniei lui Farnaces I (a. 185—170 î. e. n.), om energic și ingenios. Printr-o lovitură prin surprindere Farnaces I ocupă Sinope, unul dintre cele mai puternice și bogate orașe de pe litoralul Mării Negre (a. 183 î. e. n.) și o face capitală a statului său. Ocuparea Sinopei, care făcea comerț intens cu multe orașe grecești din bazinul septentrional și occidental al Mării Negre și care exercita asupra acestora o anumită influență politică, controla drumul direct pe mare, avea o mare însemnătate pentru consolidarea de mai departe a Pontului pe litoralul Mării Negre. Cucerirea Sinopei a stîrnit indignarea vecinilor Pontului: sta-

tele Pergam, Bitinia, Cappadocia. In războiul care izbucneşte Farnaces este înfrînt, însă menţine oraşul Sinope. Abilul Farnaces apreciază de timpuriu forţa Romei şi reuşeşte să-i convingă pe romani de loialitatea sa. In plus, romanii vedeau în Pont o contrapondere Pergamului şi Bitiniei, mizau pe Farnaces. Urmînd tradiţiile conducătorilor elenistici, Farnaces fondează oraşul Farnacia pe litoralul mării în centrul unei zone bogate în minereuri. Farnaces încheie tratate de pace cu o serie de oraşe de pe litoralul de nord (inclusiv cu Chersonesul) şi de vest al Mării Negre (Odessos şi Mesambria).

Astfel, Farnaces I a fondat Statul Pont de pe litoralul Mării Negre. Mitridate al V-lea Evergetul (150—120 î. e. n.), fiul lui Farnaces I şi nepotul acestuia din urmă, renumitul Mitridate al VI-lea Eupator (120—63 î. e. n.), continuau politica fondatorului Statului Pont. Testamentar Paflagonia este alipită Pontului, iar prin căsătorie dinastică Mitridate îşi întăreşte influenţa asupra Cappadociei. Mitridate al V-lea năzuia să păstreze legăturile de prietenie cu romanii. Oştile lui au participat la cel de-al Treilea război punic, au ajutat romanilor să înăbuşe mişcarea lui Aristonicos din Pergam. Vrînd să-şi întărească statul său şubred, Mitridate al V-lea se sprijină pe oraşele greceşti de pe litoralul Mării Negre şi pe elementele greceşti din interiorul statului său. In economie creşte rolul oamenilor de afaceri de origine greacă, mai ales în operaţiile comerciale. Mercenarii greci constituiau osatura armatei sale, iar grecii conducători de oşti formau corpul de comandă. Creştea totodată rolul grecilor la curtea regală şi în administraţie. In această ordine de idei politica lui Mitridate al V-lea, care continua politica predecesorilor săi, era tipică pentru un monarh elenistic.

Intărirea Pontului din punct de vedere militar şi economic, extinderea teritoriului său încep să inspire nelinişte Romei, care, după lichidarea Regatului Pergam, vede în Statul Pont un duşman al său potenţial. Romanii creează la curtea lui Mitridate al V-lea un partid proroman, ale cărui uneltiri au dus la asasinarea acestuia. Feciorul lui, Mitridate al VI-lea, care l-a succedat la tron, era conştient de faptul că Roma reprezintă duşmanul său înverşunat şi de aceea îşi consacră întreaga viaţă luptei împotriva acestui adversar cumplit. Pentru a duce o astfel de luptă, Mitridate trebuia să-şi întărească statul şi să-i lărgească teritoriul, să mărească potenţialul militar economic, să unească în jurul Pontului toate forţele ostile Romei. Situaţia generală din bazinul Mării Mediterane de la finele secolului al II-lea î. e. n. era favorabilă într-o măsură oarecare planurilor lui Mitridate al VI-lea. Republica Romană trecea printr-o perioadă grea: asupra Italiei năvăliseră hoardele triburilor germanice ale cimbrilor şi teutonilor, care ameninţau să o distrugă. La Roma se ascuţise la extrem situaţia socială, în Sicilia izbucnise cea de-a doua Răscoală a sclavilor, iar Roma nu avea forţe suficiente pentru a nu-i permite lui Mitridate să-şi lărgească statul din contul teritoriilor din Asia Mică, a litoralului de nord şi de vest al Mării Negre. Trebuie să relevăm că formarea unui mare stat pontic,

ce ar fi cuprins tot litoralul Mării Negre, ar fi fost în concordanță cu interesele locuitorilor din orașele grecești de pe litoralul pontic, deoarece li se ofereau mai multe avantaje economice și politice de pe urma stabilirii unor legături comune pe întregul litoral al Pontului Euxin și de pe urma transformării lui într-o regiune economică unică. În plus, orașele grecești de pe litoralul de nord și de vest al Mării Negre simțeau primejdia reală din partea triburilor de barbari care le înconjurau (traci, sarmați, sciți) și căutau apărare la puternicul Mitridate, care, la fel ca și strămoșii săi, sublinia filelenismul său, atitudinea sa plină de respect față de libertatea polisurilor grecești. La sfîrșitul secolului al II-lea î. e. n. în legătură cu activizarea sciților, Chersonesul, Olbia, Tyrasul, în fine, Bosporul, apelează la ajutorul lui Mitridate, cerînd să fie primite în componența Regatului Pont și să li se acorde apărare armată împotriva invaziei barbarilor. În timpul acela Mitridate ocupă regiunile de litoral ale Colchidei. În anii 80 ai secolului I î. e. n. orașele grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre (Apollonia, Mesambria ș. a.) trec sub protectoratul lui Mitridate. În afară de multe orașe grecești de pe litoralul Mării Negre în componența statului lui Mitridate intră teritorii întinse din Asia Mică, Paflagonia, Galatia, Frigia.

Astfel, la hotarul secolelor II—I î. e. n. se creează o uniune politică pe cea mai mare parte a Asiei Mici și a bazinului Mării Negre în jurul unui centru — Pontul, monarhie a lui Mitridate, una dintre marile formațiuni statale ale elenismului.

Crearea unui stat atît de vast i-a permis lui Mitridate al VI-lea să adune colosale mijloace financiare și materiale, să mobilizeze o armată enormă, de peste 100 de mii de ostași, o flotă militară maritimă de cîteva sute de corăbii. Mitridate încheie un tratat de prietenie cu regele Armeniei Maior Tigranes al II-lea (95—55 î. e. n.), cu puternica Parția. Dispunînd de forțe atît de mari, mizînd pe ajutorul vecinilor puternici, Mitridate al VI-lea intră într-o luptă pe viață și pe moarte cu Roma atotputernică. Lupta aceasta a avut loc sub forma a trei războaie sîngeroase și îndelungate, în care, în cele din urmă, victoria s-a dovedit a fi de partea Romei (a. 63 î. e. n.). Ultimul mare stat al lumii elenistice—statul lui Mitridate, care cuprindea întreaga Asie Mică și întregul bazin al Mării Negre — a fost zdrobit, iar în locul lui au fost întemeiate noi provincii romane.

3. Bazinul de nord al Mării Negre în secolele III—I î. e. n. Orașele grecești din bazinul de nord al Mării Negre constituiau o parte organică a lumii elenistice și întrețineau cele mai strînse legături (economice, politice și culturale) cu statele din Peninsula Balcanică, Asia Mică și chiar cu îndepărtatul Egipt.

O importanță deosebită pentru istoria formațiunilor statale grecești din bazinul de nord al Mării Negre a avut-o vecinătatea și influența unei întinse periferii barbare, a unor puternice uniuni de triburi barbare ale sciților și sarmaților.

Cu începere din secolul al IV-lea î. e. n. pe întinsa arie de stepe pontice avea loc deplasarea triburilor nomade. Numeroase hoarde ale sarmaților forțau rîul Tanais și, înaintînd lent spre vest, îi strîm-

torează pe sciți și le ocupă teritoriul. Sub presiunea sarmaților o parte din sciți se retrag spre vest spre gurile Dunării, unde formează un stat în Dobrogea (așa-numita Sciția Minor). Majoritatea sciților sînt forțați să se retragă în stepele Crimeei și în zonele învecinate lor din sudul Ucrainei de astăzi. Aici pe la mijlocul secolului al III-lea î. e. n. apare puternicul Regat Scitic, a cărui capitală devine orașul Neapolis (Simferopolul de astăzi) în apropiere nemijlocită de orașele grecești Chersones, Theodosia, Bosporul european. Deoarece sarmații împiedicau cuceririle în direcțiile nord și est, sciții își intensifică acțiunile lor militare în direcția de sud, împotriva orașelor grecești, înfloritoare și bogate centre meșteșugărești și comerciale, care demult atrăgeau privirea aristocrației scitice.

Dezvoltarea istorică a orașelor grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre în secolele III—II î. e. n. avea loc în condițiile creșterii pericolului scitic, sporirii presiuni scitice asupra orașelor grecești.

Necesitatea de a respinge pericolul armat al sciților și-a pus amprenta asupra multor particularități ale situației interne și externe a orașelor grecești de pe litoralul de nord al Mării Negre, impunîndu-le să caute aliați și protectori în persoana unor state mai puternice din lumea elenistică.

Cele mai mari centre de pe litoralul de nord al Mării Negre erau: Olbia, Chersonesul și Regatul Bosporan. Situația lor internă și externă din secolele III—II î. e. n. era inegală. În timpul acesta Olbia trecea prin grave dificultăți economice. Posibilitățile ei interne au fost subminate de armatele lui Zopyrion, unul dintre generalii lui Alexandru Macedon. Zopyrion a atacat orașul și l-a asediat, însă în anul 331 î. e. n. Olbia își salvgardează independența. Asediul care durase mai multe luni și ruinarea împrejurimilor au exercitat cea mai nefavorabilă influență asupra situației interne a orașului. De faptul că potențialul militar și economic al Olbiei a fost zdruncinat profită sarmații și sciții din împrejurimi, care prădau sistematic teritoriile Olbiei. Săpăturile arheologice au demonstrat, că pe la mijlocul secolului al III-lea î. e. n. multe localități rurale de pe țărmurile limanurilor Niprului și Bugului dispăreau. Distrugerea horei Olbiei submina economia acestui polis în genere: se reduce volumul producției meșteșugărești și volumul construcțiilor, se înrăutățește calitatea monedelor, circulația monetară este neregulată, vistieria orașului este goală, în oraș nu ajunge pîine, se întețește lupta dintre diferitele grupări sociale. Are loc o diferențiere bruscă de avere: în oraș apare un grup mic de oameni foarte bogați care puteau finanța cu mijloacele proprii cheltuielile bugetului orășenesc, aproviziona populația cu pîine și săvîrși alte binefaceri. A ajuns pînă la noi decretul în cinstea bogatului Protogene, care a vărsat de cîteva ori mari sume de bani în vistieria orașului, împărțea pîine, avea grijă de repararea cu mijloace proprii a zidurilor orașului și a turnurilor, clădirilor obștești. Pentru marile sale merite Protogene era răsplătit nu numai cu decrete, coroane și statui de onoare, dar era ales deseori în posturi supreme, în care, probabil, își recupera cu

succes cheltuielile. Orașul făcea față cu greu atacurilor barbare, dar în a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n., în timpul regelui Schiluros, Olbia a fost nevoită să se supună sciților. Actul acesta nu a ușurat viața orașului, ci, din contra, a agravat-o din cauză că s-au rupt legăturile economice tradiționale ale Olbiei cu alte centre de pe litoralul Mării Negre. Cînd începe să se creeze monarhia lui Mitridate al VI-lea, Olbia apelează la ajutorul regelui pontic, care eliberează orașul de dependența scitică și lasă acolo o garnizoană a sa. Olbia s-a aflat sub apărarea garnizoanei pontice pînă la finele anilor 70 ai secolului I î. e. n., cînd Mitridate este nevoit să-și recheme garnizoana în Pont. Olbia, rămasă fără apărare, este cucerită în anul 48 î. e. n. de conducătorul get Burebista și distrusă complet.

Spre deosebire de Olbia, care în secolele III—II î. e. n. a trăit vremuri grele de criză social-economică cronică și de slăbire militar-politică, perioada elenistică în istoria Chersonesului a fost o perioadă de înflorire. Chersonesul, fondat de coloniști veniți din orașul Heracleea Pontică la sfîrșitul secolului al V-lea î. e. n., în primul secol de existență a sa (sfîrșitul secolului al V-lea — sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n.), era un polis mic, sărac și lipsit de importanță. Creșterea bruscă a puterii și importanței Chersonesului, transformarea acestuia într-un mare centru grecesc de pe litoralul septentrional al Mării Negre se începuse pe la sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n.

Chersonesul își alipește regiuni vaste din nord-vestul Crimeei, inclusiv polisurile Kerkinitis (Eupatoria actuală) și Calos Limen (Cernomorskul actual), precum și unele teritorii tribale, populate de triburile autohtone ale sciților. Chersonesul, dintr-un polis mic, se transformă într-un stat mare după proporțiile locale de atunci, de tip elenistic, care îngloba cîteva polisuri și teritorii tribale. Centrul statului, orașul Chersones, se lărgește, teritoriul urban se reconstruește după principiul orașului regularizat, cu o rețea dreptunghiulară de străzi, cu agoră, acropole, raion portuar, cartiere meșteșugărești. În oraș se construiește monetărie proprie și teatru pentru 1,5 mii de spectatori. Construcțiile urbane erau înconjurate de ziduri puternice cu turnuri înalte amplasate pe cea mai bună linie strategică de apărare. Chersonesul se transformă în una dintre cele mai bune cetăți din ținutul de nord al Mării Negre, reprezentînd prin sine un model al artei fortificațiilor grecești.

Locuitorii Chersonesului au valorificat bine pămînturile ocupate. Teritoriul Heracleei — așezare rurală din imediata apropiere a Chersonesului, precum și regiunile îndepărtate din nord-vestul Crimeei au fost împărțite în loturi regulate. Pe aceste loturi, a căror suprafață varia între 10 și 30 ha, se cultivau prin metode intensive cereale (pe cîmpiile Crimeei de Nord-Vest), vița de vie și pomi fructiferi (în Heracleea), folosindu-se în mod prioritar munca sclavilor. În orașul Chersones apar olării, în care se confecționează diferite vase de ceramică (amfore, veselă, teracotă, țevi, țiglă ș. a.), țesă-

torii, vopsitorii, fierării. Prin înălțarea intensă a diferitelor edificii și fortificații urbane se dezvoltă arta construcției și arhitectura. Bazîndu-se pe potențialul economic crescînd, pe surplusurile producției de marfă (cereale, vinuri, articole meșteșugărești), Chersonesul face legături comerciale pe un drum direct pe Marea Neagră, care trecea pe lîngă Chersones, cu orașele de pe litoralul de sud al Mării Negre, mai ales cu Sinope și Heracleea, precum și cu orașele din Grecia Balcanică. Totodată Chersonesul stabilește strînse legături comerciale cu Olbia, cu orașele bosporane, inclusiv cu îndepărtatul oraș Tanais, cu sciții.

O particularitate a structurii sociale a societății Chersonesului din secolele III—II î. e. n. constă în omogenitatea relativă a clasei dominante, în mediul căreia nu exista o diferențiere de avere atît de pronunțată ca în Olbia, iar, pe de altă parte, în dezvoltarea pronunțată a relațiilor sclavagiste de tip clasic. Sclavii erau producătorii principali atît pe loturile sătești, cît și în atelierele meșteșugărești din oraș.

Conducerea de stat a Chersonesului ia forma unei orînduiri democratice moderate. Regulat se convoca organul suprem, Adunarea poporului a tuturor cetățenilor, Sfatul (bule), compus din 25—30 de membri, era învestit cu împuterniciri mari. Conducerea nemijlocită a sumedeniei de treburi ale orașului este exercitată de către magistrați electivi: arhonți și strategi, nomofilaci și trezorieri, astinomi și agoranomi, gimnasiarhi, epimeleți ș. a.

Principiile fundamentale ale constituției chersoniene erau formulate în așa-zisul jurămînt al Chersonesului, adoptat după ce fusese înăbușită o încercare de a se da o lovitură de stat la sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. Prin adoptarea acestui jurămînt se afirma orînduirea democratică a orașului, care i-a asigurat o stabilitate socială și politică pe parcursul întregului elenism din secolele III—I î. e. n.

Avînd puternice fortificații urbane, un potențial economic-militar destul de mare, Chersonesul respinge cu succes atacurile sciților pe parcursul întregului secol al III-lea î. e. n., deși lucrul acesta necesita statului încordarea tuturor forțelor sale. Pe la mijlocul veacului al II-lea î. e. n. sciții au ocupat teritorii în Crimeea de Nord-Vest și au pustiit împrejurimile orașului. In aceste condiții Chersonesul caută aliați de nădejde. El stabilește relații de alianță cu Regatul Bosporan, cu unele triburi sarmatice. In anul 179 î. e. n. încheie un tratat de alianță și ajutor cu regele Pontului Farnaces I. Datorită acestor alianțe Chersonesul respingea cu succes atacurile sciților. Cu toate acestea, la sfîrșitul secolului al II-lea î. e. n. regii sciți atacă mai des Chersonesul pe care îl asediază chiar detașamente de sciți, amenințînd să-l ocupe. In aceste condiții grele Chersonesul, bazîndu-se pe vechiul tratat cu Farnaces, apelează la ajutorul regelui Mitridate al VI-lea împotriva sciților, rugîndu-l să ia orașul sub obladuirea sa. Mitridate al VI-lea acceptă aceste condiții. El trimite în ajutor orașului asediat o armată nu prea mare, însă bine instruită,

în frunte cu conducătorul talentat Dyophantes, care în trei ani de lupte (110—107 î. e. n.) î-a respins pe sciți de la zidurile orașului, a întors unele teritorii pierdute din Crimeea de Nord-Vest. În oraș rămase o garnizoană pontică pentru a-l apăra, iar Chersonesul a intrat în componența monarhiei pontice a lui Mitridate (110 î. e. n.).

În secolele III—II î. e. n. Regatul Bosporan nu mai era puternic ca odinioară și nu mai avea legături economice avantajoase cu Atena și cu alte polisuri din Grecia Balcanică, dar, cu toate acestea, își păstra numele de cel mai mare și cel mai puternic stat dintre toate statele elenistice de pe litoralul de nord al Mării Negre. Regatul Bosporan își pierduse importanța de mare grînar al Egeidei, deoarece rolul acesta începuse să-l joace Egiptul elenistic mult mai bogat. Totuși, economia bosporană era suficient de stabilă. Dacă volumul producției de cereale se reduse întrucîtva, se mărise, în schimb, rolul viticulturii și al preparării vinurilor, fapt despre care vorbește apariția unui număr mare de crame în gospodăriile descoperite în partea europeană și cea asiatică a Bosporului. În orașele bosporane meșteșugarii au însușit confecționarea unor articole noi: așa-zisele vase de tip pelikes cu decor în acuarelă, țiglă pentru acoperiș. În legăturile comerciale ale Bosporului crește rolul Rhodosului și al Pergamului, a căror producție începe să predomine pe piețele Bosporului. Cu toate acestea, situația economică a Bosporului în secolele III—II î. e. n. nu era constantă. Mărturie ne stă faptul că se înrăutățește baterea monedei, devine anevoioasă circulația monetară și slăbește influența politică a Regatului Bosporan în bazinul septentrional al Mării Negre.

În structura socială a Bosporului elenistic devin tot mai vizibile elementele autohtone scitice, atît în componența clasei dominante, cît și în mediul populației libere. Relațiile sclavagiste se dezvoltă mai amplu decît în secolele V—IV î. e. n. În organizarea politică a Bosporului crește rolul puterii regale și al administrației sale. Dacă în secolele V—IV î. e. n. cîrmuitorii bosporani se intitulau arhonți pentru cetățenii orașelor grecești și regi pentru triburile locale cucerite, în perioada elenistică suveranii bosporani se intitulează, de regulă, regi și pentru greci, și pentru triburile locale. Urmînd exemplul altor suverani elenistici, regii bosporani creează un fond funciar regal pe baza pămînturilor cotropite, întemeiază orașe noi (de exemplu Tanaisul), localități militar-agricole de tipul catoichiilor și cleruhiilor.

Statul Bosporan, ca și în perioada clasică, a fost o parte organică a lumii elenistice. El păstra diversele legături economice, politice și culturale cu această lume. Regele Spartacos al III-lea jertfește în anul 287 î. e. n. 37 mii puduri de cereale orașului Atena. Pe la mijlocul secolului al III-lea î. e. n. o solie bosporană sosește în îndepărtatul Egipt, unde duce tratative cu reprezentanții puternicului Ptolemeu al II-lea, inclusiv despre delimitarea sferelor comerțului cu cereale. La mijlocul secolului a II-lea î. e. n. regele bosporan Pairisades al IV-lea și regina Kamasaria oferă ofrande în templul lui Apollon din Delfi și în Branhida lîngă Milet. Bosporul ca stat

mai puternic susține Chersonesul împotriva sciților. Despre forța Bosporului mărturisește și faptul că Regatul Scit din Crimeea era nevoit să nu încalce hotarele acestuia.

Spre mijlocul secolului al II-lea î. e. n. situația, însă, începe să se schimbe. În Bospor, ca și în alte orașe de pe litoralul de nord al Mării Negre și din întreaga lume elenistică se observă o criză social-economică. Sînt lăsate în părăsire localități rurale și moșii din Bosporul european, unele orașe (de exemplu Tiritacha și Nympheionul), se înrăutățește situația economică generală. Pe fondalul epuizării economice generale devin mai acute contradicțiile sociale, care se transformă în răscoale înfricoșătoare ale populației scitice în frunte cu Saumacos (107 î. e. n.)., fiu adoptiv al regelui Pairisades al V-lea al Bosporului. Dinastia domnitoare nu mai avea mijloace și posibilități de a face față crizei social-economice și politice. În aceste condiții vîrfurile dominante ale societății bosporene cere ajutor puternicului Mitridate, fiind gata pentru aceasta să se dezică de independență și să predea Bosporul sub conducerea lui Mitridate. Conducătorul de oști al regelui pontic, Dyophantes, care zdrobise cu atîta măiestrie armatele sciților ce amenințau Chersonesul, primește ordinul să plece la Bospor ca să înăbușe răscoala lui Saumacos. Dyophantes a îndeplinit misiunea aceasta, zdrobind formațiunile neregulate ale răsculaților și luîndu-l prizonier pe conducătorul acestora, Saumacos. Bosporul își pierde independența și devine una dintre satrapiile lui Mitridate al VI-lea (106 î. e. n.), regele Pontului.

Capitolul XXVII
CULTURA ELENISTICĂ

1. Particularitățile culturii elenistice. Dezvoltarea culturii în perioada elenismului decurgea în condiții noi și avea trăsături mult mai importante decît în timpurile anterioare. Aceste condiții noi se creau în oicumena ce se lărgea, pe aria în care trăia omul epocii elenistice. Dacă mai înainte omul se simțea în primul rînd locuitor al unui polis mic din Grecia sau al unei obști sătești din Orientul Anterior, în epoca elenistică are loc mai intens deplasarea și amestecarea populației, cadrul îngust s-a lărgit, iar locuitorul nu numai al marilor state ca cel al Seleucizilor, Ptolemeilor, Macedoniei sau Pergamului, dar și cel al unor mici polisuri grecești simțea că este nu numai membru al orașului sau comunității sale, în care s-a născut, dar și al unei formațiuni teritoriale mult mai mari și într-o măsură oarecare a întregii lumi elenistice. Lucrul acesta se referea mai ales la greci și macedoneni. Născut în Arcadia depărtată, grecul putea să ajungă cu slujba în Egipt, în Bactria și în bazinul Mării Negre și el sesiza lucrul acesta nu ca pe o întorsătură extraordinară în viața sa, ci ca ceva obișnuit.

Faptul că lumea care înconjura omul se extindea, că el venea în contact cu noi condiții de viață, cu străvechi tradiții autohtone

îi lărgea orizontul, îi dezvolta spiritul creator, îi crea condiții favorabile pentru activitate culturală.

După cum se știe, în perioada elenismului a avut loc dezvoltarea de mai departe a economiei, a crescut bogăția obștească și cea personală a păturilor sociale și a unor oameni aparte. Societățile elenistice dispuneau de mari posibilități materiale, o parte din care le puteau folosi pentru finanțarea culturii.

Structura socială a societății elenistice ce presupunea îmbinarea sclavagismului de tip clasic cu relațiile sociale din Orientul Antic, diversitatea contradicțiilor sociale și de clasă, instabilitatea sistemului social al elenismului în genere creau o atmosferă socială aparte, un complex de diferite relații între grupuri și stări sociale, care erau întruchipate în diferite sisteme ideologice, care se manifestau divers în filozofie și știință, în arhitectură și sculptură, în plastica minoră sau în literatură.

Se schimbase și rolul statului în dezvoltarea culturii. Monarhiile elenistice, care dispuneau de enorme resurse materiale, de un aparat central și local ramificat, au promovat o anumită politică în domeniul culturii, s-au străduit să orienteze procesul creației culturale în făgașul dorit, alocînd mari mijloace pentru finanțarea anumitor ramuri ale culturii. Ei acordau o atenție deosebită transformării capitalelor și reședințelor dinaștilor elenistici și ale aparatului lor central în puternice centre de cultură nu numai ale statului lor, ci și ale întregii lumi elenistice. La curțile regilor se concentra un număr mare de învățați renumiți, invitați din diferite colțuri ale lumii elenistice, care primeau mijloace de la stat și își desfășurau activitatea științifică. Astfel de colective de învățați se formaseră la Antiohia pe Orontes, în Pergam, Syracuza, la Atena, în Rhodos și în alte orașe, însă cel mai mare se afla la Alexandria la curtea regilor Ptolemei. Ptolemeu Soter, fondatorul dinastiei, urmînd sfatul lui Demetrios din Faleron, discipol al lui Aristotel, a fondat o instituție specială, consacrată celor 9 muze, și a numit-o Museion. Museionul reprezenta un ansamblu de încăperi, în unele locuiau savanți, altele fiind un fel de auditorii pentru lecții și ocupații științifice, biblioteci. La finele secolului al III-lea î. e. n. biblioteca din Alexandria avea peste cinci sute de mii de manuscrise în formă de sul. Practic, cea mai mare parte din bogățiile bibliografice ale antichității erau concentrate în biblioteca Museionului. În afară de bibliotecă Museionul avea dormitoare și o sufragerie comună pentru savanții care locuiau acolo, încăperi speciale pentru plimbări. Pentru întreținerea Museionului se alocau mijloace speciale din vistieria regală. Ptolemeii invitau cu plăcere penrtu a lucra în Museion pe cei mai renumiți învățați din întreaga lume elenistică. În secolul al III-lea î. e. n. în Museionul din Alexandria au lucrat: Apollonios din Rhodos, Eratostene, Aristarh, Arhimede, Euclide, Calimah și mulți alți savanți celebri din epoca elenismului. Șeful Museionului era și custodele bibliotecii, în plus și educatorul succesorului la tronul Egiptului. Ptolemeii ocroteau în fel și chip activitatea Museionului din Alexandria,

îl finanţau cu dărnicie, luau parte personal la lucrul învăţaţilor. Museionul din Alexandria devenise, de fapt, un fel de academie internaţională, bine organizată, un puternic centru ştiinţific şi cultural, al cărui influenţă asupra dezvoltării ştiinţei şi culturii elenistice era enormă. O parte considerabilă din remarcabilele descoperiri ştiinţifice din epoca elenismului au fost făcute de savanţii din Alexandria.

Un factor important care a dus la dezvoltarea intensă a culturii elenistice a fost interacţiunea dintre tradiţiile culturii elene propriuzise şi culturilor Orientului Antic. Sinteza elementelor greceşti şi a celor din Orientul Antic a dat rezultate deosebit de mari în domeniul concepţiei despre lume şi al filozofiei, al ştiinţei şi religiei. Cultura elenistică a fost sinteza culturii greceşti a polisului şi a culturii vechi orientale, în care un rol de formare a structurii l-a jucat cultura greacă. Anume ea a determinat chipul general al culturii elenistice. O limbă recunoscută era limba greacă în forma limbii greceşti comune, numite koine, în care comunicau toate păturile culte ale societăţii elenistice, în care se scria literatura elenistică. Limba greacă o vorbeau şi o scriau nu numai grecii, dar şi oamenii instruiţi, care au asimilat cultura greacă, din mediul poporaţiilor băştinaşe. Chipul grecesc al culturii elenistice era determinat şi de faptul că anume grecii au adus o contribuţie hotărîtoare la crearea principalelor valori culturale (cunoaştem puţini reprezentanţi ai popoarelor autohtone), iar dezvoltarea majorităţii domeniilor culturii (cu excepţia probabilă a religiei) a avut loc pe fundamentul creat de greci în perioada clasică, secolele V—IV î. e. n. (urbanistica, arhitectura, sculptura, filozofia, teatrul ş. a.). Cultura elenistică a fost continuarea şi dezvoltarea firească a curentelor, genurilor, ideilor şi reprezentărilor, care se formaseră în Grecia în secolele V—IV î. e. n. Influenţa exercitată de cultura Orientului Antic asupra dezvoltării culturii elenistice s-a manifestat nu atît în caracterul general al unor curente şi domenii ale culturii, cît în îmbogăţirea acesteia cu o serie de idei noi, de exemplu cu ideea misticismului şi a individualismului profund în filozofie, în creşterea rolului pe care îl juca religia în atmosfera spirituală generală, în introducerea unui şir de realizări ale ştiinţei din Orientul Antic, mai ales în medicină, astronomie şi în multe alte domenii.

2. Religia elenistică. Epoca elenistică se caracterizează prin creşterea rolului religiei în toate sferele vieţii sociale şi culturale în comparaţie cu secolele V—IV î. e. n. Grecii şi macedonenii, stabilindu-se pe tot teritoriul Orientului Apropiat, au adus cu sine cultul zeităţilor olimpiene, cărora li se închinau în patrie. În noile locuri, însă, cultul tradiţional al divinităţilor greceşti a fost supus unor transformări serioase atît sub influenţa noilor condiţii de viaţă din mediul populaţiei orientale băştinaşe, cît şi sub înrîurirea sistemelor religioase orientale, mult mai dezvoltate şi arhaice. Cultul divinităţilor greceşti Zeus, Apollon, Hermes, Afrodita, Artemis capătă trăsături noi, împrumutate de la divinităţile autohtone din Orientul Antic—Ormuzd, Mitra, Attys, Cibela, Isis ş. a. În mijlocul populaţiei

greceşti este recunoscută şi adorată Măreaţa Mamă a Zeilor, dar deosebit de populară era zeiţa egipteană Isis. Ea cumula atributele mai multor zeiţe greceşti: Hera, Afrodita, Demeter, Selene, devenind un fel de cult universal al unei singure divinităţi feminine. Specific sincretismului religios era nu numai cumularea atributelor greceşti şi orientale în sistemul tradiţionalelor divinităţi greceşti sau vechi orientale, dar şi apariţia unor noi divinităţi sincretice. Exemplul cel mai elocvent era cultul lui Sarapis în Egipt, elaborat apoi atît de sacerdoţii greci, cît şi de cei egipteni la indicaţia regelui. Ptolemeu Lagos, vrînd să creeze un cult nou care să satisfacă necesităţile religioase şi ale elinilor, şi ale populaţiei băştinaşe, a dat preotului Manethon din Heliopolis şi preotului Timoteos din Eleusis misiunea de a-l crea. Noul cult al divinităţii greco-egiptene a fost creat pe baza cultului lui Osiris-Apis, adorat în templul de la Memfis, care cumula atributele divinităţilor olimpiene Pluton, Zeus şi Dionysos. Sub numele de Osarapis, transformat în Sarapis, noua divinitate a fost declarată zeu suprem al elinilor şi al egiptenilor, era răspîndit pe larg pe toate posesiunile Ptolemeilor din afara Egiptului, iar apoi a pătruns şi pe teritoriul Asiei Mici şi al Greciei Balcanice. În chipul lui Sarapis au început să adoreze o divinitate supremă unică, iar prin faptul acesta era satisfăcută necesitatea de a crede într-un zeu unic, aspiraţia spre monoteism, care era deosebit de puternică într-o serie de ţări orientale, mai ales în Iudeea.

În atmosfera socială şi politică efervescentă a lumii elenistice, cînd cădeau şi se înălţau regate, erau nimicite sau strămutate populaţii vaste, cînd aveau loc profunde transformări în viaţă şi perturbări politice, oamenii începeau să divinizeze Destinul în persoana zeiţei Fortuna, aducătoare de fericire şi noroc, de slavă şi abundenţă. Au fost divinizate şi astfel de noţiuni ca Virtutea, Sănătatea, Fericirea, Mîndria. O trăsătură a căutărilor religioase din epoca elenismului era divinizarea monarhului domnitor. Micul cetăţean al enormului stat considera că puternicul monarh este un supraom, apropiat zeilor, parte a lumii divine. Cîrmuitorii elenistici, vrînd să-şi fundamenteze ideologic dominaţia şi să o întărească, să-şi consolideze statele multinaţionale, introduc energic cultul divin al personalităţii lor în mediul populaţiei care li se supunea. Regii Egiptului, Seleucizii şi alţi monarhi elenistici adoptă epitete divine ca: Soter (salvatorul), Epifantul (apărut prin minune), Evergetul (binefăcătorul) ş. a. Preoţi anumiţi oficiau în temple speciale ceremonii religioase în cinstea lor. În viaţa politico-religioasă din perioada elenistică se răspîndesc ideile mesianismului, credinţa în venirea unui salvator-mesia, divinizat, care va elibera poporul asuprit de sub jugul cuceritorilor şi al împilatorilor. De regulă, ideile mesianismului se răspîndeau în mediul popoarelor mici, cucerite şi atrase în mod forţat în componenţa marilor state elenistice, popoarelor exploatate fără milă de către aparatul local şi cel central ale monarhiilor elenistice. Ideile mesianismului se răspîndiră deosebit de larg în mediul populaţiei din Iudeea, inclusă forţat în componenţa monarhiei Seleucizilor, ele circulînd, însă, şi într-o serie de regiuni

din Asia Mică. În Pergam mase largi de împilaţi, inclusiv sclavi care se răsculaseră împotriva cuceririi romane (132—129 î. e. n.), divinizau Soarele, visau la un stat echitabil al Soarelui, în care toţi cetăţenii lui (heliopoliţi) vor trăi fericit şi după dreptate.

În genere perioada elenistică se caracterizează prin căutarea activă a unor noi forme şi idei religioase, prin aspiraţie spre monoteism şi spre aspectul etic al doctrinelor religioase. În aceste căutări s-au născut unele idei religioase, care ulterior aveau să intre ca parte integrantă în creştinism.

3. Filozofia. Toate aceste căutări ilustrau că viaţa socială şi politică a devenit mai complicată, că situaţia din ţările elenistice e instabilă şi că aceste procese au dus la schimbări în concepţia despre lume a oamenilor. Dacă în secolele V—IV î. e. n. baza concepţiei despre lume a păturilor largi de populaţie civilă din micile polisuri greceşti consta într-un profund sentiment de patriotism, în legătura strînsă dintre fiecare cetăţean şi oraşul său natal, calitatea de valoare supremă a colectivităţii civile şi subordonarea acestei colectivităţi intereselor personale, în perioada elenismului, însă, situaţia se schimbă. În condiţiile de strămutare continuă a unor mase mari de oameni pe vastele teritorii ale statelor elenistice, călătoriile lungi, campaniile militare făceau să se rupă legătura dintre om, luat aparte, şi oraşul său. El, în schimb, se simţea nu atît cetăţean al oraşului său (polites), cît locuitor al unei mari ţări (cetăţean al luimii — cosmopolites). Drept urmare a acestui proces noţiunea de colectiv cetăţenesc ca valoare supremă trece pe ultimul plan. Acum baza bunăstării omului o constituie nu atît apartenenţa la colectivul de cetăţeni, cît mila zeilor, binefacerea monarhului, propria iniţiativă şi fericirea. Toate acestea subminau temelia colectivismului şi făceau să apară sentimentul individualismului, credinţa în primul rînd în propriile puteri. Pe de altă parte, lucrul acesta făcea să crească credinţa în noroc, conştiinţa religioasă, crea condiţii favorabile pentru dezvoltarea reprezentărilor mistice.

Profundele schimbări din concepţia despre lume a oamenilor elenistici au înrîurit considerabil starea filozofiei ca ştiinţă a concepţiei despre legile generale ale dezvoltării lumii, omului şi gîndirii sale. Centru al filozofiei elenistice devine Atena, unde rivalizau cîteva şcoli filozofice de renume. În primul rînd continuau să existe şcoli filozofice ale discipolilor iluştrilor filozofi din secolul al IV-lea î. e. n. Platon şi Aristotel. Şcoala discipolilor lui Platon se numea Academia. Discipolii lui cei mai apropiaţi Xenocrate, Polemon, Crates (a. 40—30 ai secoluluui al IV-lea—a. 70 ai secolului al III-lea î. e. n.) au constituit aşa-numita Vechea Academie. Adepţii lui Platon din secolele III—II î. e. n. (dintre care cei mai importanţi erau Arcesilau şi Carneade) au format Academia Medie sau Noua Academie. Atît Vechea Academie, cît şi Noua Academie dezvoltau doar unele principii ale teoriei filozofice a lui Platon, dînd o atenţie deosebită laturilor mistice ale învăţăturii lui şi îmbinînd totodată în mod eclectic idealismul lui Platon cu elemente ale altor sisteme filozofice.

Adepții lui Aristotel (așa-numiți peripateticieni) dădeau o mare atenție tratării problemelor științifice. Unii dintre ei devin mai apoi renumiți naturaliști ai timpului respectiv. Astfel, Teofrast pune bazele botanicii ca știință, Straton devine renumit prin descoperiri remarcabile în domeniul fizicii.

Școlile pierd treptat popularitatea și se transformă în grupe elitare închise, care nu mai exercitau influența de pînă atunci asupra dezvoltării gîndirii filozofice.

Mult mai influente, mai corespunzătoare nivelului general al atmosferei sociale și culturale din epoca respectivă erau noile sisteme filozofice: filozofia stoicilor, filozofia epicuriană și a cinicilor. Cel mai popular sistem filozofic din perioada elenistică a fost filozofia școlii stoice. Întemeietorul ei a fost Zenon din Kition din Cipru (336—264 î. e. n.), care trece la Atena, unde deschide școala sa filozofică proprie, pe care o propovăduia în așa-numitul Porticul pictat (stoa poikile — de unde și denumirea stoicii) de pe agora — piața centrală a Atenei. Discipolii lui Zenon Cleanthes din Assos și Chrysippos din Cilicia au dezvoltat ideile învățătorului lor, le-au sistematizat și au elaborat un curent filozofic desăvîrșit. Sistemul filozofic al stoicilor s-a divizat în trei părți: fizica, sau învățătura despre structura și dezvoltarea lumii; logica, sau învățătura gîndirii juste și exprimării clare a raționamentelor; etica, sau învățătura despre om, despre comportarea lui, despre locul lui în lume, despre scopul existenței lui ș. a. Fizica stoicilor avea o bază materialistă. După părerea lor, întreaga lume inconjurătoare este o substanță materială, dar substanța aceasta este o materie pasivă, inertă, lipsită de calitate, care ia anumite forme, o anumită calitate, mișcare și existență activă datorită forței creatoare de care e pătrunsă (numită diferit: rațiune, logos, zeu, destin, Zeus). Stoicii considerau că elementul primar creator este focul, care pătrunde în toți porii lumii și ai materiei. Focul creator, pătrunzînd materia lipsită de calitate, formează într-un termen anumit toată varietatea vizibilă a lumii înconjurătoare. După un ciclu anumit va izbucni o conflagrație universală care va nimici lumea. După aceea se va începe renașterea ei prin puterea rațiunii divine. Lumea reînviată va reprezenta repetarea deplină a lumii anterioare. Socrate din nou va ține lecții discipolilor săi pe străzile Atenei, arțăgoasa Xantippos din nou îl va certa, el va fi din nou învinuit și executat.

În sistemul filozofic al stoicilor rolul principal, însă, revenea eticii, învățăturii despre om, despre situația și rolul lui în lumea înconjurătoare, despre scopul existenței umane. Stoicii considerau că omul este elementul activ inițial în lume. El este o parte indisolubilă a cosmosului. Scopul și fericirea omului constă în activitatea conștiincioasă și energică, care decurge conform legilor rațiunii și e orientată spre menținerea echilibrului, existent din momentul apariției acestei lumi. Ca parte organică a cosmosului omul trebuie să aibă grijă de tot ceea ce există în lume, de tot cosmosul acesta minunat, de omenire în genere, și nu numai de un singur oraș sau de un colectiv aparte. Stoicii au lărgit orizontul îngust al mentalității

de polis, erau adepții unor idei universale, cosmopolitice. Ei acordau o mare atenție esenței virtuții, ca unul din scopurile vieții omenești. Din punctul de vedere al stoicilor, virtutea presupune prezența a patru calități fundamentale: echitatea, perspicacitatea, bărbăția și înțelepciunea. Doar ansamblul acestor calități poate să aducă activitatea vie a omului în concordanță cu legile rațiunii, folositoare omenirii și să asigure fericirea persoanei. Apelarea stoicilor la unitatea cosmică, la întreaga omenire, ignorarea intereselor vitale ale unor pături anumite ale populației au generat învățătura despre egalitatea generală și au dus la negarea sclaviei ca fenomen al naturii. Sclavia este un fenomen al omenirii, al existenței sociale, ea contravine naturii. Această idee a stoicilor combătea învățătura lui Aristotel, conform căreia sclavia își are originea în natură, constituind o mare cucerire a gîndirii sociale elenistice. Sistemul filozofic al stoicilor, care îngloba elemente ale multor școli din Grecia și Orient, orienta energia individuală a fiecărui om spre binele obștesc, iar teza lui despre om ca parte organică a cosmosului vroia să mențină legătura între individualismul care creștea în societate și colectivismul care mai persista.

Totodată filozofia stoicilor este pătrunsă de elemente religioase, deoarece în reprezentările lor se șterge, de fapt, deosebirea dintre rațiunea creatoare, care pătrunde materia moartă și o spiritualizează, și divinitatea ca tradițional creator al lumii.

Un alt sistem filozofic popular în perioada elenistică a fost filozofia lui Epicur (341—270 î. e. n.) și a discipolilor săi numiți epicurieni. Învățătura lui Epicur se divide de asemenea în trei părți: fizica, logica și etica, dar spre deosebire de stoici partea cea mai bine elaborată și mai organică a sistemului său este învățătura despre structura și mișcarea lumii (fizica). Fiind materialist, Epicur a dezvoltat și a generalizat teoria atomistă a lui Democrit și Leucip. După părerea lui, lumea reprezintă prin sine materia care se află în mișcare și care e compusă din particule indivizibile — atomi. Structură atomică au nu numai lucrurile materiale, dar și sufletul. Atomii se mișcă în vid datorită propriei lor greutăți. În procesul mișcării atomii se lovesc unii de alții, formînd diferite corpuri cu diferite calități. Materia este eternă, nu poate fi creată și nu poate fi nimicită, ea se află într-o veșnică mișcare și nu are nevoie de nici o forță creatoare sau de un impuls divin. Epicur recunoștea existența zeilor, dar îi considera drept una din manifestările naturii infinite, care trăiesc în intervalele dintre lumi («intermundii») și nu intervin deloc în viața oamenilor și în desfășurarea fenomenelor naturii.

Conform doctrinei lui Epicur, omul, ca o creație a materiei în mișcare, este, de asemenea, creatorul vieții sale, al fericirii sale. Epicur consideră că fericirea omului constă în înlăturarea senzațiilor neplăcute, în practicarea unui mod de viață modest, cumpătat, în eliberarea omului de frica lumii înconjurătoare. «Trăiește neobservat», departe de deșertăciunile lumii, în cercul prietenilor cei mai apropiați — iată principiul fundamental al eticii lui Epicur. Doar viața solitară poate crea calmul desăvîrșit, numit ataraxie — fe-

ricirea supremă a omului. Dacă etica stoicilor, care chema la activitate socială intensă în folosul omenirii, reflecta interesele forțelor sociale dinamice din societatea elenistică, etica epicuriană exprima dispoziția păturilor sociale care nu aveau acces la viața socială și politică și care s-au deziluzionat în rezolvarea contradicțiilor sociale acute și căutau refugiu în individualism. Meritul grandios al lui Epicur și al școlii sale constă în faptul că el a elaborat concepția materialistă asupra structurii lumii, a fundamentat filozofia materialistă, aceasta constituind un aport ponderabil la dezvoltarea gîndirii filozofice universale.

Stoicismul și epicurismul sînt sisteme filozofice complexe, care au avut adepți în rîndurile publicului instruit, în cercurile restrînse ale reprezentanților clasei dominante, ale elitei culte a elenismului. O filozofie cu adevărat populară, răspîndită în masele largi ale societății elenistice, a fost filozofia cinicilor. Întemeietorul școlii cinice a fost Antisthenes (440—366 î. e. n.). El a trăit în perioada clasică, dar filozofia lui a devenit populară în rîndurile populației orășenești anume în epoca elenismului. Unul dintre cei mai vestiți cinici a fost Diogene din Sinope (404—323 î. e. n.). Cinicii erau indiferenți față de analiza structurii lumii, față de studierea legilor gîndirii. Ei își concentrau eforturile la elaborarea problemelor de etică și au încercat să aplice regulile de etică pe care le-au elaborat. Cinicii, la fel ca și stoicii și epicurienii, au elaborat noțiunea de fericire a omului și de comportare optimă în societate. După părerea cinicilor, bogăția, situația în societate, relațiile de familie îl încătușează pe om și îl fac să se simtă nenorocit. Omul trebuie să renunțe la toate acestea, să trăiască conform naturii, să se alimenteze cu ceea ce îi nimerește sub mînă. Cinicii, flămînzi, cu pletele și bărbile neîngrijite, zdrențăroși, trăiau în case părăsite, în pitose goale, umblau dintr-un oraș în altul, propovăduindu-și învățătura unor ascultători de ocazie sau condrumeților. În esență tezele fundamentale ale concepției lor etice erau expresia protestului lor împotriva repartizării inechitabile a bogățiilor, împotriva diferențierii de avere și diferențierii sociale, atît de specifice sistemului social-economic al elenismului. Dacă pentru autorități cinicii reprezentau un element periculos și suspect, oamenii săraci din orașele elenistice îi primeau ca pe oaspeți doriți și le ascultau cu atenție propovăduirile.

În genere filozofia elenistică reprezintă prin sine un mare pas înainte în dezvoltarea gîndirii filozofice. Ea a îmbogățit filozofia universală cu idei originale și profunde și a ocupat un loc destoinic în tezaurul civilizației umane.

4. Literatura. Procesul literar din epoca elenismului reflecta, pe de o parte, schimbările considerabile care se produseră în atmosfera socială și spirituală generală a epocii, pe de altă parte, continua tradițiile care se constituiseră deja în literatura perioadei clasicismului. Pot fi relevate o serie de noi momente în dezvoltarea beletristicii din epoca elenismului, și în primul rînd faptul că s-a mărit cercul de autori. Din perioada elenistică au ajuns pînă la noi

numele a peste 1100 de scriitori în diferitele genuri ale literaturii, ceea ce e un număr mult mai mare decît cel din epoca anterioară. Faptul că numărul de autori a crescut denotă că sporise valoarea, semnificaţia literaturii în mediul cititorilor de masă, precum şi necesitatea cititorului de masă de a avea creaţii literare. Literatura elenistică, reflectînd noile condiţii şi satisfăcînd noile necesităţi ale cititorilor, se dezvolta pe baza literaturii clasice. Ca şi în perioada clasică teatrul, reprezentaţiile teatrale exercitau o influenţă puternică asupra literaturii. Oraşul elenistic era de neconceput fără teatru, în care încăpea de obicei aproape jumătate din populaţia orăşenească. Edificiul teatrului reprezenta în epoca aceasta un complex arhitectonic la a cărui elaborare luau parte cei mai buni arhitecţi al timpului. Teatrul, constituit din diferite încăperi, ornamentate luxos, devine unitar din punct de vedere arhitectonic. Se produc schimbări esenţiale şi în acţiunea teatralizată: se renunţă la cor, iar firul acţiunii este developat nemijlocit de jocul actorilor, al căror număr creşte. Renunţarea la cor a făcut ca acţiunea să treacă din orchestră pe proscenă, un fel de podium în faţa scenei. Se schimbă şi recuzita actorilor: în locul măştilor slute, care acopereau tot capul, şi în locul tunicii scurte şi comice sînt folosite măşti care se asemănau mai mult cu trăsăturile reale ale feţei omeneşti, iar costumele amintesc mai mult de hainele cotidiene. Astfel caracterul acţiunii devine mai realist, mai apropiat vieţii.

Schimbările din acţiunea teatralizată au fost condiţionate de noile gusturi ale publicului elenistic şi de noile genuri ale dramaturgiei. În perioada elenistică continuau să fie puse în scenă tragedii, deoarece tragedia era accesoriul obligatoriu al sărbătorilor sociale şi religioase din multe oraşe. Autorii de tragedii alegeau teme din mitologie sau din realitatea contemporană lor. Licofron, unul dintre tragicii cunoscuţi, devine renumit datorită tragediei despre suferinţele prin care a trecut oraşul Cassandria în timpul asedierii lui, precum şi dramei satirice «Menedemos», în care a ilustrat contradicţia dintre aspiraţiile nobile şi modul de viaţă josnic al oamenilor. Cel mai popular gen al dramaturgiei din epoca elenistică era comedia de tip nou, sau comedia de moravuri, în care era ilustrat conflictul dintre caractere diferite, ca, de exemplu, dintre un bătrîn înţelept şi un ostaş lăudăros, dintre o fată nobilă şi un proxenet viclean, seducător abil ş. a. Unul dintre cei mai buni reprezentanţi ai dramei de moravuri a fost poetul Menandru din Atena (342—292 î. e. n.). Comediile sale denotă o măiestrie mai înaltă în zugrăvirea artistică a caracterului, în developarea intrigii, un anumit psihologism, o iscusinţă în redarea detaliilor, sînt scrise într-o limbă frumoasă, plină de spirit. Comediile lui Menandru reflectau condiţiile vieţii ateniene cu grijile ei cotidiene, cu interesele ei mărunte, străine pasiunii politice din comedia clasică. Menandru zugrăveşte tabloul realist al vieţii Atenei elenistice cu multă măiestrie şi atît de profund, încît locuitorii multor oraşe elenistice, iar mai tîrziu şi chiar ai Romei, recunoşteau în eroii lui atenieni pe contemporanii lor. Datorită acestui fapt comediile lui Menandru devin deosebit de populare în întreaga lume elenistică.

Dacă Atena devine centrul noii comedii şi al dramei de moravuri, Alexandria, în schimb, este centrul poeziei elenistice. Învăţaţii Muzeionului din Alexandria acordau creaţiei poetice o atenţie tot atît de mare ca şi ocupaţiilor filozofice şi ştiinţifice. La Alexandria apare un stil poetic aparte numit alexandrinism: el presupunea înalta erudiţie a autorilor, mai ales la descrierea subiectelor luate din mitologie, la elaborarea formei exterioare a creaţiei, finisarea migăloasă a fiecărui vers, renunţarea la cuvinte banale ş. a. Poezia aceasta, care nu aborda probleme sociale răscolitoare, destinată unui cerc îngust de cititori din mediul elitei de curte şi elitei intelectuale, era o ilustrare a decadenţei adevăratei simţiri poetice, a înlocuirii poeziei veritabile cu investigaţii savante în versuri. Iniţiatorul unui nou curent literar, numit alexandrinism, a fost Calimah (a. 310—240 î. e. n.), custodele Muzeionului şi preceptorul urmaşului la tron. Calimah era un filolog excelent şi poet fecund. Lui îi aparţin diferite creaţii cu teme din mitologie, literatură şi istorie. Cele mai cunoscute opere ale lui Calimah sînt: poemele «Hecale» şi «Cauzele», în care sînt redate poetic legende mitice, prin care cunoaştem proveniența unor rituri religioase, sărbători obşteşti sau obiceiuri enigmatice. Astfel, în poemul «Hecale» el lămureşte mitul sărbătoririi Hecaliilor, nu prea înţeles în secolul al III-lea î. e. n., precum şi ritul, legat de acest mit, al sacrificării taurului. Calimah a scris şi epigrame mici în picior de iamb, în care erau tratate unele legende populare, printre care povestirea despre înţeleptul Thales din Milet, fabula despre pariul dintre laur şi măslin. În imnurile care s-au păstrat, scrise în cinstea zeilor principali ai grecilor, Calimah mai mult rezolvă posibilităţi de redare artistică a relaţiilor dintre oameni, de descriere a naturii şi de lămurire poetică a vreunui ritual, decît proslăveşte natura divină. Un poem mitologic al lui Calimah cuprinde povestirea peripeţiilor prin care trece o buclă tăiată din propria cosiţă de regina Egiptului, Berenice, şi adusă ca ofrandă în templul zeiţei Atena pentru victoria soţului ei Ptolemeu al II-lea, aflat într-o expediţie războinică în Siria. Subiectul «Cosiţei Berenicei» este reluat de poetul latin Catul (secolul I î. e. n.) şi astfel intră în poezia universală.

În creaţia lui Calimah erau schiţate principalele genuri ale poeziei alexandrine, care au fost reluate atît de reprezentanţii alexandrinismului, cît şi de reprezentanţii întregii poezii elenistice. Astfel, Aratos din Soloi, imitînd «Cauzele», a scris un mare poem, intitulat «Fenomenele», în care a poetizat datele ştiinţei despre stele şi a redat, printr-o înaltă ţinută artistică, diferite mituri legate de ele. Nicandru din Colofon a scris un poem despre otrăvuri şi antidoturi, tratate poetice despre agricultură şi apicultură.

Genul epigramei, deschis de Calimah, este continuat de Asclepiade, Posidip şi Leonidas, care au trăit în secolul al III-lea î. e. n. În epigrame lapidare se manifestă o grijă deosebită pentru stil, pentru eleganţa imaginii, găsim miniaturi despre situaţii din viaţa cotidiană, despre relaţii, caractere diferite. Toate acestea, însă, creau un tablou destul de amplu al societăţii elenistice. În epigramele sale

Leonidas din Tarent descrie moravurile, gîndurile şi sentimentele oamenilor simpli: păstori, pescari, meşteşugari.

În perioada elenistică era popular genul eposului prin care era reînviată formula eposului homeric. Reprezentantul ilustru al acestui epos era Apollonios din Rhodos, autorul vastului poem «Argonauticele» (secolul al III-lea î. e. n.). Confruntînd numeroase versiuni mitologice, Apollonios descrie cu amănunte călătoria pe apă a argonauţilor spre litoralul depărtatei Colhida. În genere poemul lui Apollonios denotă mai mult hărnicia autorului decît talentul său de poet (cu excepţia cărţii a III-a consacrată episodului iubirii dintre Medeea şi Iason, scrisă cu multă inspiraţie, care e pusă în rîndul capodoperelor poetice ale elenismului).

Un gen literar tipic elenismului, ce reflecta stările de spirit social, este cel al poeziei bucolice, sau idila, şi romanele sociale — utopii. Supuşii monarhilor elenistici, trăind într-o lume complicată, nestatornică, apăsaţi de jugul administraţiei regale, de încordarea socială şi instabilitatea politică, visau la o viaţă fericită şi liniştită, fără griji. Unul dintre creatorii speciei idilice a fost Teocrit din Syracuza, care a locuit şi la Alexandria (315—260 î. e. n.). În idilele sale Teocrit descrie scene bucolice, care reprezentau întîlniri, discuţii şi relaţiile dintre păstori şi iubitele lor. De regulă, scenele acestea aveau loc pe fundalul unui frumos peisaj convenţional. Păstorii întreţin discuţii abstracte despre dragostea unui păstor faţă de o fată frumoasă, despre evenimentele locale, despre cirezi, certuri, un păstor îl roagă pe altul să cînte la fluier. Păstori abstracţi, acţiune abstractă pe fundalul unui peisaj abstract crea o lume artificială a unor oameni ce duc o viaţă tihnită, care contrasta lumii reale a elenismului.

Aceeaşi dispoziţie de evadare într-o lume iluzorie o găsim în romanele-utopii din secolele III—II î. e. n. În romanele lor Euhemeros şi Iambulos descriu ţări fantastice, insule ale fericirii undeva la capătul oicumenei, în depărtata Arabie sau Indie, unde oamenii gustă din plin o viaţă fericită în sînul unei naturi înfloritoare. Oamenii aceştia trăiesc în belşug, sînt perfect sănătoşi, între ei domnesc relaţii armonioase. Traiul acestor oameni se aseamănă cu cel al zeilor. În romanul lui Euhemeros este expusă o concepţie interesantă despre proveniența zeilor: zeii sînt oameni divinizaţi pentru meritele lor, care au aranjat cu înţelepciune viaţa concetăţenilor. Popularitatea acestor genuri este o dovadă a faptului că autorii lor intuiau spiritul social al maselor largi.

Un loc de frunte printre genurile prozaice l-au ocupat creaţiile pe teme din istorie. În perioada elenismului apare o istoriografie bogată (istoriile lui Timaios, Duris, Aratos din Sicyon, Phylarhos ş. a.). Dintre creaţiile istorice cea mai reprezentativă este «Istoria» lui Hieronymos din Cardia, care conţinea descrierea inestimabilă a istoriei elenistice de la moartea lui Alexandru, la campania căruia a luat parte şi Hieronymos, pînă la moartea lui Pirus (a. 272 î. e. n.). Relatările lui Hieronymos au fost folosite ulterior de Diodor din Sicilia, Pompeius Trogus, Plutarh şi Arrian. Culmea istoriografiei ele-

nistice o constituie «Istoriile» lui Polibiu, creaţie în 40 de cărţi despre istoria întregului bazin mediteranean dintre anii 220 şi 146 î. e. n. Acest tratat de istorie mondială a lui Polibiu este continuat de stoicul Poseidonias, care descrie în 52 de cărţi evenimentele istorice dintre anii 146 şi 86 î. e. n.

La începutul secolului al III-lea î. e. n. preotul egiptean Manethon şi preotul babilonean Beros au scris în limba greacă, însă pe baza datelor din arhive şi a bogatelor tradiţii locale, istorii ale ţărilor lor, în care au sintetizat principiile istoriografiei greceşti propriu-zise şi a şcolilor de istoriografie din Egipt şi Babilon.

În genere literatura elenistică se deosebea de cea clasică atît prin orientarea sa artistico-ideologică, cît şi prin varietatea genurilor literare. Grija faţă de formă şi conţinutul ideologic superficial, zugrăvirea vieţii interioare a omului, luat aparte, şi ignorarea necesităţilor sociale, substituirea gîndurilor filozofice profunde cu griji cotidiene mărunte şi totodată folosirea unor subiecte realiste, interesul faţă de psihologia omului, luat aparte, şi faţă de lumea lui interioară — prin aceasta se caracterizează procesul literar contradictoriu din epoca elenistică.

5. **Urbanistica şi arhitectura. Sculptura.** Elenismul a fost o perioadă de constituire a multor oraşe antice şi de amenajare a lor. E firesc faptul că procesul acesta a dat un impuls puternic dezvoltării artei urbanistice şi arhitecturii. Elementele oraşului cu sistematizare regulată şi bună amenajare apăruseră încă în perioada clasică, însă desăvîrşirea principiilor care stăteau la baza construirii oraşelor cu sistematizare regulată, precum şi larga lor răspîndire la fondarea a numeroase oraşe noi a avut loc doar în perioada elenistică. Principiile fundamentale de construire a unui oraş cu sistematizare regulată constau în următoarele: 1) a se alege pentru oraşul care urmează a fi întemeiat un loc cu condiţii climaterice favorabile, cu apă potabilă, la întretăierea drumurilor comerciale, potrivit pentru apărare, 2) întocmirea planului general de construcţie, calculat pentru decenii, 3) aplicarea unor axe de planificare, ce se intersectează sub un unghi drept, care presupune reţeaua de străzi perpendiculare-paralele, 4) divizarea oraşului în cartiere regulate, planificarea interioară a cartierelor şi construirea lor în blocuri. Planul general al oraşului prevedea sectoare speciale pentru agora — piaţa centrală — şi pentru alte pieţe, pentru teatre, clădiri obşteşti şi temple, stadioane şi gimnazii. Planul general includea complexe de grădini şi parcuri, amplasate, de regulă, la periferiile oraşului, care serveau drept locuri de odihnă şi zone de reconfortare. Producţia meşteşugărească dăunătoare, printre care atelierele de ceramică şi tăbăcăriile, era amplasată la periferii sau în afara oraşului. În oraşul regularizat era bine organizată aprovizionarea cu apă potabilă adusă prin apeduct uneori de la depărtare de kilometri, precum şi sistemul de canalizare. Autorităţile urbane se îngrijeau de starea sanitară a oraşului, întreţinera bunei amenajări. Ne-a parvenit un ordin, datat în secolul al III-lea î. e. n., emis de regele Pergamului, în care erau prevăzute măsuri în vederea întreţinerii curăţeniei

pe străzi şi în pieţe, reparării tuturor clădirilor orăşeneşti, îngrijirii fîntînilor şi latrinelor. Erau luate măsuri drastice pentru încălcarea acestui ordin.

Obiectul atenţiei deosebite a monarhilor elenistici era amenajarea capitalelor. Alexandria din Egipt, Antiohia pe Orontes, Seleucia pe Tigru, Pergamul, Rhodosul, Miletul şi multe altele se transformă în oraşe frumoase cu străzi largi, cu palate regale luxoase, cu parcuri umbroase, cu temple grandioase, cu teatre, edificii de menire socială, cu hale, colonade, portice pentru plimbări.

Fondarea unui număr mare de oraşe noi, amplele lucrări de amenajare a oraşelor vechi, vastele mijloace materiale şi resursele umane au favorizat înflorirea arhitecturii elenistice, elaborarea unui nou tip de clădiri, înălţarea unor edificii grandioase de neconceput în perioada precedentă. Templul începe să-şi piardă importanţa de edificiu fundamental în arhitectura elenistică, deşi în toate oraşele se construia un număr foarte mare de temple celor mai diferiţi zei, iar tipul de templu este dezvoltat mai departe (dimensiunile mari, finisarea luxoasă, rîndul dublu de coloane din jurul templului, aşa-numitele dipteras). La baza dezvoltării arhitecturii elenistice s-au aflat edificiile de menire socială şi utilitară: clădiri pentru şedinţele pritanilor, membrilor bulei, ale Adunării poporului (pritanee, buleuterioane, ecclesiasterii), biblioteci, arsenale şi docuri, teatre şi stadioane, gimnazii şi palestre. Dacă în perioada clasică practic nu se proiectau locuinţe particulare, în perioada elenismului arhitectura locuinţei particulare se află în centrul atenţiei. Erau elaborate două tipuri de locuinţe: 1) un bloc din cîteva case-apartamente care aveau pereţi comuni şi care formau un cartier al oraşului; 2) o casă separată — vilă orăşenească cu o mulţime de odăi, grupate în jurul unei curţi, înconjurate cu colonade (aşa-numita casă cu peristil). Pereţii interiori ai unei astfel de case erau ornaţi cu fresce, podeaua era pardosită cu mozaic. Un tip aparte de edificiu, elaborat minuţios de arhitecţii elenistici, erau palatele regale, complexe ce ocupau pînă la un sfert din teritoriul oraşului. Complexele acestea conţineau nu numai apartamentele regelui, încăperi pentru personalul care-l servea, dar şi acareturi întinse, ateliere meşteşugăreşti, parcuri umbroase, biblioteci, arsenale pentru păstrarea armelor. Complexul de palate regale ori era amplasat pe acropole, ca în Pergam, ori era despărţit de teritoriul oraşului printr-un zid, ca în Alexandria.

Una dintre grandioasele construcţii nu numai din perioada elenistică, dar şi din întreaga antichitate a fost Farul din Alexandria, înălţat pe insula Faros de către arhitectul Sostratos din Cnidos în anul 280 î. e. n. Farul era o construcţie cu trei etaje, înaltă aproximativ de 120 de metri. Primul etaj era un pătrat, ale cărui laturi erau orientate în patru părţi ale lumii. Etajul al doilea era realizat în formă de turn octogonal cu laturile orientate în direcţia a 8 vînturi principale. Etajul al treilea era cilindric şi se încununa cu o cupolă, pe care se înălţa statuia lui Poseidon, zeul mărilor, înaltă

de 7 metri. Aici în vîrf ardea focul farului (trunchiuri îmbibate special cu smoală), care, datorită unor oglinzi mari, era văzut de la o distanță de 60 de kilometri. Ziua, cînd focul nu putea fi văzut, semnalizau cu perdele de fum. Combustibilul era adus cu animale de tracțiune, care se urcau pe scara în spirală din interiorul celor trei niveluri.

Arhitectura elenistică se caracteriza prin cîteva elemente noi: predilecție pentru construcții grandioase, pentru finisare interioară și exterioară somptuoasă, pentru extravaganță și grandoare. Toate acestea apăsau asupra omului simplu, reliefau nimicnicia lui față de atotputernicul monarh sau de forțele divine. Totodată, predominarea tipurilor utilitare de construcții, înclinația spre practicism și raționalism au condiționat pierderea gustului pentru frumos, a esteticismului care era atît de specific arhitecturii clasice.

Orientări analoge în căutările artistice se observă și în sculptură, unul dintre cele mai desăvîrșite genuri ale artei grecești. În perioada elenistică interesul față de lucrările de sculptură era enorm și, probabil, era mai mare chiar decît în perioada clasică. Cu sculpturi erau ornate casele particulare, clădirile de menire socială, agorele, acropolele, intersecțiile de străzi, parcurile. Abundența de statui e specifică chiar și unor orășele. De exemplu, într-un oraș atît de sărac precum era Thermos cuceritorul Filip al V-lea a capturat la sfîrșitul secolului al III-lea î. e. n. 2 mii de statui. Faptul, însă, că apăruse producția în masă a unor statui foarte solicitate face să se șteargă elementele ce le caracterizau ca artă și măiestrie și să se dezvolte tehnica pur meșteșugărească. Se schimbaseră principiile inițiale și imaginile artistice elaborate de maeștri. De regulă, maeștrii elenistici abandonează chipul cetățeanului splendid, viteaz, idealizat într-o măsură oarecare, membru al colectivului polisului, membru activ al Adunării poporului și ostaș curajos. Se schimbase și atitudinea față de zei. În viziunea maestrului elenistic divinitatea nu este o ființă calmă, foarte frumoasă, puternică și bună, ci o forță capricioasă și de temut sau o variantă a chipului de om obișnuit. Statuarei elenistice îi este proprie reflectarea noului spirit al epocii: cel al neliniștii și încordării interioare, tendința spre somptuozitate și teatralitate, spre realism, care deseori ducea la un naturalism fățiș. Individualismul, ca o trăsătură a concepției despre lume, s-a manifestat în domeniul sculpturii sub forma unui interes mai viu față de portretul unor persoane aparte.

Totodată, în statuara elenistică continuau să se păstreze tradițiile remarcabililor maeștri din secolele V—IV î. e. n. și, în cadrul acestor tradiții, au fost create capodoperele elenismului: «Nike din Samotrace» (începutul secolului al III-lea î. e. n.)— zeița victoriei plutind în aer; Tyche (fericire) de la Antiohia (secolul al III-lea î. e. n.), înfățișată prin chipul unei femei frumoase și bune cu un turnuleț pe cap; renumitele în toată lumea statuiele Venus din Milo și Venus din Cirene (secolele II—I î. e. n.), zeițe ale dragostei și frumuseții.

Cele mai renumite școli în sculptură din epoca elenistică a fost

școala din Pergam și școala din Rhodos. La Alexandria, care era centrul științei și al literaturii elenistice, nu se formase practic o școală propriu-zisă de sculptori. În orice caz, influența ei era neînsemnată, deși orașul abunda în diferite sculpturi, în majoritatea lor fiind importate sau reprezentînd replici.

Școala din Pergam era continuatoarea tradițiilor școlii lui Scopas, care reda cu măiestrie stările sufletești complexe ale omului, mișcările impetuoase, tensiunea interioară și jocul contradictoriu al pasiunilor lui. Școala din Pergam, însă, continua tradițiile acestea în spiritul vremii ei, elaborînd un portret realist și caracteristici psihologice. Exemple ale creației școlii din Pergam sînt grupele sculpturale de gali («Gal muribund», «Gal care-și omoară familia și se sinucide»), în care sînt redate în mod realist și profund chipul exterior al galilor, lumea psihologică complexă a acestor barbari războinici și curajoși. Un monument celebru de arhitectură și sculptură elenistică este «Altarul lui Zeus» din Pergam. Acest complex memorial a fost construit de Eumenes al II-lea în cinstea victoriei repurtate asupra galilor în anul 180 î. e. n. Soclul acestui altar era decorat cu o friză lungă de 120 de metri. Friza reprezenta ultimul moment din lupta grandioasă a zeilor cu giganții pentru dominație asupra lumii și asupra oamenilor. Soarta titanilor era hotărîtă, zeii triumfă. Giganții cu șerpi în loc de picioare sînt redați ca semioameni, ca ființe imperfecte și de aceea sortite pieirii. Puterea asupra lumii trebuie să aparțină pe bună dreptate frumoșilor și puternicilor zei cu chip de om, care sălășluiesc în Olymp. Ideea frizei este: zeii greci — întruchiparea elementului grecesc civilizat — trebuie să triumfe asupra monștrilor imperfecți — întruchiparea barbariei. Tragismul morții, durerea provocată de răni, furia neputincioasă, bucuria triumfului sînt redate prin mișcările impetuoase ale numărului enorm de figuri. La drept vorbind, autorul reproduce în sculptură un strat mitologic gros, dînd dovadă de cunoscător al tradiției străvechi.

Școala din Rhodos era continuatoarea tradițiilor școlii renumitului Lisip. Aici este elaborat în statuară de mari proporții chipul de bărbat puternic, atlet. Acesta, însă, nu se aseamănă atletului-cetățean cu chip senin, calm și plin de bărbăție din perioada clasică, ci este, de regulă, cîrmuitor sau satrap cu privire autoritară și trufașă, care trădează o mare putere de voință (statuia «Cîrmuitor elenistic»). O capodoperă a școlii din Rhodos este vestitul grup statuar «Laocoon și fiii săi» (secolul I î. e. n.), care reprezintă groaza și deznădejdea preotului Laocoon din Troia și a celor doi fii ai săi în fața morții, înlănțuiți de șerpi (episod din Războiul troian), precum și grupul statuar cu o mulțime de figuri, care reprezintă execuția reginei răutăcioase Dirce de către fiii Antiopei, așa-numitul «Taurul Farnese» (secolul al II-lea î. e. n.).

Din statuara de mari dimensiuni, proprie școlii din Rhodos, făcea parte una din grandioasele sculpturi așa-numită «Colosul din Rhodos», statuie de bronz de 30 de metri înălțime a zeului Helios, executată în anul 276 î. e. n. de sculptorul Hares din Lindos, elev

al lui Lisip. Statuia era amplasată în portul Rhodos şi servea, totodată, de far. În anul 220 î. e. n. în timpul unui puternic cutremur de pămînt colosul s-a distrus şi nu a mai fost restabilit.

Plastica de mici dimensiuni era reprezentată de statuete din teracotă (lut ars). Ele reprezentau chipuri de cetăţeni simpli, scene din viaţă. Foarte solicitate de locuitorii oraşelor elenistice, ele se produceau într-un număr mare, erau ieftine şi accesibile populaţiei largi. O localitate unde teracota se producea în masă era oraşul Tanagra din Beoţia, de aceea aceste statuete fine se numesc teracotă din Tanagra.

6. **Ştiinţa elenistică.** O trăsătură specifică epocii elenistice este dezvoltarea impetuoasă a ştiinţelor umanitare şi naturale. Regii elenistici creează la curţile lor colective de savanţi, pe care le subvenţionau cu dărnicie, menite să se ocupe de rezolvarea problemelor ştiinţifice. Monarhii erau preocupaţi firește nu atît de ştiinţă ca atare, cît de posibilitatea aplicării ei practice în arta militară, în construcţii, în producţie, în navigaţie ş. a. De aceea o trăsătură a dezvoltării ştiinţifice a epocii constă în lărgirea folosirii practice a rezultatelor cercetărilor ştiinţifice în diferite domenii ale conducerii statului şi ale vieţii. Dezvoltarea rapidă a ştiinţei şi folosirea practică a rezultatelor ei au favorizat delimitarea ştiinţei de filozofie şi constituirea ei într-o sferă independentă a activităţii umane. Dacă în perioada clasică fiecare mare gînditor (Pitagora, Anaxagora, Democrit, Platon, Aristotel şi alţii) se ocupa de fapt de filozofie şi de multe ştiinţe concrete, în perioada elenistică se observă o diferenţiere şi specializare a disciplinelor ştiinţifice. Matematica şi mecanica, astronomia şi geografia, medicina şi botanica, filologia şi istoria se disting ca specialităţi ştiinţifice aparte, care au problematica lor specifică, metodele lor de cercetare, perspective de dezvoltare proprii.

Matematica şi astronomia cunosc un mare avînt, dezvoltîndu-se pe baza pusă în perioada clasică de Pitagora şi şcoala sa, de Anaxagora şi Eudoxos. Totodată la dezvoltarea matematicii, astronomiei şi altor discipline ştiinţifice din perioada elenistică a contribuit bogata experienţă acumulată de reprezentanţii ştiinţei din Orientul Antic, inclusiv de savanţii din Babilon şi Egipt în urma cercetărilor în domeniul matematicii şi astronomiei.

Euclide din Alexandria (sfîrşitul secolului al IV-lea — începutul secolului al III-lea î. e. n.), Arhimede din Syracuza (287—212 î. e. n.) şi Apollonios din Perge din Pamfilia (a doua jumătate a secolului al III-lea î. e. n.), trei giganţi ai ştiinţei elenistice, au fost matematicieni remarcabili (şi totodată reprezentanţii unor serii de ramuri ale fizicii). Cea mai vestită lucrare a lui Euclide este «Elementele», o adevărată enciclopedie matematică a timpului său, în care el a sistematizat şi a închegat din punct de vedere logic multe idei ale predecesorilor săi. Cunoştinţele matematice expuse de Euclide stau la baza matematicii elementare din timpurile noi şi sînt folosite în şcoala medie şi astăzi.

Arhimede a fost un savant multilateral şi a adus o enormă con-

tribuție la dezvoltarea matematicii și fizicii antice: a calculat valoarea numărului π (raportul dintre lungimea cercului și diametru), a pus bazele calculului mărimilor infinit de mici și infinit de mari, a rezolvat raportul dintre volumul sferei și volumul cilindrului circumscris ei, este fondatorul hidrostaticii. Arhimede, probabil mai mult decît alt învățat al elenismului, a făcut concluzii științifice pentru a fi folosite în practică. El a inventat un planetariu, care era pus în mișcare de apă și care ilustra mișcarea corpurilor cerești, un sistem de pîrghii și scripeți pentru ridicarea greutăților, șurubul infinit (așa-numitul șurub al lui Arhimede) pentru pomparea apei din mine, din cala navelor. O serie de deducții ale lui au fost aplicate la ameliorarea construcțiilor de asediere și a mașinilor de aruncat.

Contribuția de neprețuit a lui Apollonios din Perge constă în elaborarea teoriei secțiunilor conice, a bazei algebrei geometrice și a clasificării mărimilor iraționale, care au anticipat descoperirile matematicienilor europeni din timpurile noi.

Mari învățați în domeniul astronomiei au fost: Aristarh din Samos (310—230 î. e. n.), Eratosthenes din Cirene (275—200 î. e. n.) și Hiparh din Niceea (circa 190 — circa 126 î. e. n.). O realizare valoroasă a astronomiei elenistice constă în ideea heliocentrismului, emisă de Aristarchos, căutarea unor dovezi științifice în favoarea unei astfel de structuri a universului care presupune dimensiuni enorme ale Soarelui și în care în jurul Soarelui se rotesc toate planetele, inclusiv Pămîntul, iar stelele sînt considerate corpuri analoage Soarelui, ele aflîndu-se la distanțe enorme de Pămînt și de aceea părînd nemișcate. Un savant de o cultură enciclopedică a fost Eratosthenes, care poate fi comparat cu marele Aristotel după multilateralitatea și profunzimea cunoștințelor. Sînt cunoscute lucrările lui în domeniul criticii istorice și cronologiei, matematicii și filologiei, dar cel mai mare aport Eratosthenes l-a adus în astronomie și în geografia teoretică, strîns legată de studierea corpurilor cerești. Folosind un aparat de matematică cu elemente de calcule trigonometrice, precum și observațiile făcute asupra corpurilor cerești, Eratosthenes a măsurat lungimea Ecuatorului Pămîntului, obținînd valoarea de 39 700 km, ceea ce e foarte apropiată de dimensiunea reală (aproximativ 40 000 km), a determinat lungimea și lățimea teritoriilor populate atunci, numite oicumene, unghiul de înclinare a planului eclipticei. Cercetînd suprafața globului pămîntesc, Eratosthenes face concluzia că se poate ajunge la India, navigînd spre vest de Spania. Observația aceasta a fost repetată ulterior de alți savanți. De ea s-a condus Cristofor Columb cînd a pornit în renumita sa călătorie pe apă spre India la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Unul dintre cei mai renumiți învățați din perioada elenismului a fost Hipparchos. El nu a acceptat sistemul heliocentric al lui Aristarh din Samos, ci, aplicînd ideile predecesorilor săi, a elaborat detaliat așa-numitul sistem geocentric al structurii universului. El este împrumutat ulterior de Claudius Ptolemeu și, consfințit de acesta, a constituit în Evul Mediu teoria dominantă. Hipparchos a făcut o serie de descoperiri importante: el a descoperit precesia echinocțiilor, a

determinat mai exact durata anului solar și a lunilor, făcînd în felul acesta precizări în calendarul de atunci, a calculat mai precis distanța de la Pămînt pînă la Lună. El a întocmit primul catalog al stelelor, cel mai bun din antichitate, în care a inclus peste 800 de stele, calculînd, pentru fiecare, latitudinea și longitudinea ecliptică și clasificîndu-le după strălucire în trei categorii. Hipparchos a făcut calcule mai exacte pentru că a folosit mai pe larg, decît alți învățați, raporturile și calculele trigonometrice.

Fondatorul științei despre plante e considerat Theofrast din Lesbos (372—287 î. e. n.), discipolul cel mai apropiat al lui Aristotel, savant enciclopedist, autor al unui număr mare de lucrări în cele mai diverse domenii. Deosebit de valoroase pentru dezvoltarea științei au fost lucrările lui de botanică «Cercetarea plantelor» și «Originea plantelor». Pe baza cercetărilor minuțioase asupra lucrărilor lui Theofrast, în secolele III—I î. e. n. apar cîteva tratate speciale în agricultură și astronomie.

Succese mari a repurtat și medicina. În domeniul acesta realizările învățaților greci din secolele V—IV î. e. n., în special ale renumitului Hippocrate, și tradițiile extrem de bogate ale medicinei din Orientul Antic au dat rezultate fructuoase. Somități ale medicinei elenistice au fost: Herofilos din Calchedon și Erasistratos din Ceos, fondatori a două influente școli de medicină din secolul al III-lea î. e. n. Ei au descoperit circulația sîngelui, sistemul nervos, au stabilit deosebirile dintre centrii motorii și senzoriali și au efectuat o serie de alte observații importante în domeniul fiziologiei și anatomiei omului, care ulterior au fost date uitării și redescoperite abia în timpurile noi. În secolul I î. e. n. Asclepiades din Prusa s-a făcut renumit pentru că tămăduia bolnavii cu ajutorul dietei, plimbărilor, masajului și al băilor reci. Despre el circula chiar o legendă că ar fi făcut să învie un om decedat.

În Museionul din Alexandria filologia, critica istorică și textologia se dezvoltau cel mai bine dintre științele umanitare. Anume în perioada elenistică a fost stabilită citirea corectă și au fost clasificate multe lucrări clasice ale autorilor antici, care ulterior au devenit canonice, ajungînd sub aspectul acesta pînă în timpurile noastre. Callimach a scris un interesant îndrumar bibliografic de o valoare enormă, o adevărată enciclopedie istorico-literară (așa-numitele «Tabele») în 120 de cărți. Ele cuprind mărturii despre scriitorii cei mai cunoscuți, începînd cu Homer, precum și adnotări succinte despre conținutul operelor acestora. «Tabelele» lui Callimach au constituit baza cercetărilor filologice și istorico-literare ulterioare ale învățaților din perioada elenistică.

Cuvînt de încheiere al acestei secțiuni

Elenismul, ca fenomen istoric, reprezintă prin sine sinteza elementelor grecești și orientale în economie, relații sociale, statalitate și în cultură. Sinteza aceasta era diversă în diferite părți ale lumii elenistice și se manifesta în variate forme: prin fondarea a noi orașe

de tipul polisului, delimitate teritorial şi juridic de restul ţării, păstrînd relaţiile tradiţionale, ca în Statul Seleucizilor; dăruirea privilegiilor de polisuri oraşelor de tip oriental, ca în Siria şi Fenicia; introducerea modalităţilor vieţii economice greceşti în economia tradiţională, a metodelor raţionale de control şi administrare, păstrată fiind vechea structură ca în Egipt. Diferit era şi volumul elementelor orientale şi greceşti din diferite ţări, începînd de la predominarea tradiţiilor orientale în Statul Ptolemeilor pînă la dominarea formelor eline în Grecia Balcanică, Macedonia şi Grecia Mare.

Sinteza elementelor eterogene în fiecare stat elenistic a dat impulsuri suplimentare dezvoltării economiei, creării unei structuri sociale, statalităţi şi culturi mai complexe. Crearea sistemului de state elenistice, care cuprindea un teritoriu imens, de la Sicilia în Occident pînă la India în Orient, de la Asia Centrală la nord pînă la primele cataracte ale Nilului la sud, a constituit un nou factor de dezvoltare. Nenumăratele războaie, complicatul joc diplomatic, activizarea comerţului internaţional şi schimbul larg de realizări culturale din cadrul acestui sistem vast de state au generat posibilităţi suplimentare pentru dezvoltarea societăţilor şi statelor elenistice. În genere putem spune că introducerea formelor greceşti de economie şi de structură socială a intensificat caracterul sclavagist al ţărilor din Orientul Apropiat din secolele III—I î. e. n.

Natura duplicată a societăţilor elenistice, însă, face să se întrevadă chiar în secolul al II-lea î. e. n. caracterul lor şubred. Sinteza elementelor greceşti şi a celor orientale s-a dovedit a fi parţială, coexistenţa lor a început să genereze tensiune, care lua forma diferitelor conflicte de natură etnică şi socială, a nesupunerii faţă de puterea centrală. În comunităţile elenistice de la mijlocul secolului al II-lea î. e. n., ca şi odinioară în lumea greacă din secolul al IV-lea î. e. n., începe să crească instabilitatea şi dezbinarea socială şi politică. Statalitatea elenistică nu mai poate menţine în ţară ordinea şi stabilitatea, nu poate asigura securitatea ei externă. Divergenţele dinastice din sînul familiilor domnitoare, numărul mare de războaie externe, care erau purtate deseori nu atît în interesele statului, cît din considerente de prestigiu ale unor grupări de la curte, epuizau forţele şi mijloacele statelor elenistice, îi storceau pe cei supuşi, făceau să crească şi mai mult încordarea internă. Pe la mijlocul secolului al II-lea î. e. n. statele elenistice slăbesc din interior şi încep să se destrame în părţi componente (Statul Seleucizilor, Regatul Greco-Bactrian). De procesul acesta de slăbire internă şi de dezordinile politice au profitat cu iscusinţă două mari state ale vremii — Roma în apus şi Parţia la răsărit. În urma unei serii de ciocniri armate Roma zdrobeşte Macedonia, precum şi statele greceşti din Peninsula Balcanică. Regele Pergamului, negăsind ieşire din situaţia grea, predă benevol prin testament regatul său Romei. În secolul al II-lea şi în prima jumătate a secolului I î. e. n. Roma cucereşte unul după altul statele elenistice din bazinul Mării Mediterane pînă la Eufrat. Parţia pune mîna pe statele elenistice orientale din Asia Centrală, Iran, Mesopotamia, astfel încît frontierele ei

de vest ajung la Eufrat. Faptul ocupării Egiptului de către Roma în anul 30 î. e. n. a marcat sfîrșitul lumii elenistice, al etapei elenistice din istoria dezvoltării Greciei Antice.

«*Robia*,— acolo unde este forma predominantă de producție — transformă munca într-o activitate de rob, adică într-o îndeletnicire dezonorantă pentru oamenii liberi. Prin aceasta este închisă calea de ieșire dintr-un asemenea mod de producție, în timp ce pe de altă parte, pentru o producție mai dezvoltată, robia reprezintă o piedică, a cărei înlăturare devine o necesitate imperioasă. Orice producție bazată pe robie și orice societate întemeiată pe ea pier de pe urma acestei contradicții. Rezolvarea ei se face în majoritatea cazurilor prin înrobirea pe calea violenței a societății în decădere de către o altă societate mai puternică (Grecia a fost subjugată de Macedonia, iar mai tîrziu de Roma)»[1].

[1] *Engels F.* Anti-Dühring. Chișinău, 1970, p. 367—368.

INCHEIERE

Studierea istoriei Greciei Antice de la începutul apariţiei societăţilor de clasă şi statalităţii timpurii de la răscrucea mileniilor III—II î. e. n. şi pînă la căderea statelor elenistice, cotropite de Roma şi Parţia, ne oferă posibilitatea de a urmări legităţile generale ale dezvoltării ei ca o parte organică a istoriei lumii antice. Totodată ea ne permite să relevăm o serie de particularităţi de bază, care evidenţiază civilizaţia greacă ca o realitate istorică irepetabilă, ce se deosebea printr-o serie de semne esenţiale de ţările Orientului Antic, pe de o parte, şi de Roma Antică, pe de alta. Civilizaţia greacă, la fel ca şi societatea timpurie de clasă şi statul timpuriu din ţările Orientului Antic, a apărut pe solul descompunerii relaţiilor gentilice prin diferenţierea de avere şi diferenţierea socială, prin formarea unor clase şi grupuri sociale diferite după rolul pe care îl jucau în producţie, prin constituirea organelor puterii de stat, care exprimau interesele clasei dominante. Insă apariţia societăţii de clasă şi a statului în Grecia a avut loc într-un alt mediu natural şi pe o altă bază gentilică.

In mileniul al II-lea î. e. n. societatea timpurie de clasă şi statalitatea primitivă din Grecia s-au dezvoltat, ca şi în majoritatea ţărilor din Orientul Antic, prin state monarhice cu aparat birocratic şi o pătură aristocratică subţire, legată de curtea monarhului, prin crearea unor gospodării de stat centralizate, lucrate de sclavi, şi prin exploatarea extraeconomică cruntă a majorităţii covîrşitoare a locuitorilor, organizaţi în comunităţi gentilice. Pentru grecii antici această cale de dezvoltare s-a dovedit a fi fără ieşire. Spre deosebire de ţările Orientului Antic, în care regimurile monarhice şi structura socială corespunzătoare lor s-au dovedit a fi stabile în primul rînd pentru că anume ele au fost în stare să asigure condiţii favorabile pentru organizarea agriculturii pe calea creării sistemelor de irigare, în Grecia aheeană monarhiile primitive cu birocraţia şi aristocraţia lor erau puţin legate de organizarea producţiei, reprezentau prin sine o pătură parazitară în mare parte şi erau sortite pieirii. Aceste monarhii primitive şi societăţi timpurii de clasă din Grecia, fiind slabe în interior, s-au destrămat sub lovituri venite din exterior. La începutul mileniului I î. e. n. în Grecia apare o nouă celulă, şi anume polisul grecesc, care s-a dovedit a fi o formă mai trainică a dezvoltării istorice, deoarece crea un mediu favorabil constituirii economiei sclavagiste di-

namice, unei structuri sociale complexe, sclaviei clasice, unor forme de stat progresiste şi unei culturi înalte.

Polisul grecesc, ca formă de oraş-stat suveran independent, a început să treacă prin criză în secolul al IV-lea î. e. n., dar la o nouă etapă istorică de dezvoltare a civilizaţiei greceşti antice (şi orientale antice) — elenistică — el a primit noi impulsuri pentru a supravieţui, văzîndu-se antrenat într-un stat teritorial mare, care asigura stabilitate structurii interne, autonomie oraşului-polis, precum şi securitatea lui externă. Ca unitate autonomă, ce se bucura de o mare independenţă interioară şi avea tradiţii autohtone în cadrul unui mare stat, polisul grecesc, deja într-o nouă formă de Municipiu roman, devine o unitate administrativă de bază a Imperiului Roman în bazinul Mării Mediterane şi contribuie la progresul social-economic şi cultural al multor popoare mediteranene.

La diferite etape ale dezvoltării istorice din mileniile II—I î. e. n. grecii contactează activ cu statele din Orientul Antic, cu lumea tribală complexă din bazinul Mării Mediterane şi din cel al Mării Negre. Faptul acesta a contribuit la îmbogăţirea reciprocă a grecilor şi a altor popoare antice. Trebuie, însă, să relevăm că civilizaţia antică greacă a exercitat o înrîurire binefăcătoare asupra dezvoltării istorice a popoarelor din bazinul de est al Mării Mediterane şi din bazinul Mării Negre. Influenţa aceasta s-a dovedit a fi deosebit de puternică în timpul marii colonizări greceşti din secolele VIII—VI î. e. n. şi în perioada elenistică a istoriei Greciei Antice.

Grecii antici au adus o contribuţie enormă la dezvoltarea civilizaţiei din bazinul Mării Mediterane. După cum scria F. Engels, noi trebuie să ne întoarcem a cîta oară «la realizările acelui popor mic, al cărui talent universal şi a cărui activitate i-au asigurat în istoria dezvoltării omenirii un loc la care nu poate pretinde nici un alt popor»[1].

Cele mai mari realizări grecii le-au obţinut în trei domenii: în organizarea vieţii orăşeneşti (urbanizarea) cu un nivel înalt de amenajare ca una din condiţiile importante unui trai civilizat; instaurarea republicii democratice (democraţiei) — cea mai progresistă formă a orînduirii de stat; crearea unei culturi sublime.

Oraşele şi viaţa urbană apăruseră în Orientul Antic încă în mileniul al III-lea î. e. n., iar pe la mijlocul mileniului I î. e. n. au atins un înalt nivel de dezvoltare. Cu toate acestea, masa covîrşitoare a populaţiei trăia în localităţi rurale, în nenumăratele aşezări săteşti, unde decurgea întreaga lor activitate (agricolă sau meşteşugărească), odihna, întreaga lor viaţă. Membrul obştii din Orientul Antic putea să nu iasă din microcosmul localităţii natale, de care era legat întregul mod de viaţă, de gîndire şi sistemul lui de valori. După cum scria K. Marx, obştea din Orientul Antic era un fel de substanţă absolută, iar locuitorii din care era constituită erau doar accidentele ei, adică părţi componente, ce s-au format doar pe o

[1] *Marx K., Engels F.* Opere, ed. a 2-a, v. 20, p. 369.

cale naturală. «Aici oraşele în sensul propriu al cuvîntului se formează de rînd cu aceste sate doar acolo unde locul era deosebit de favorabil pentru comerţul exterior, sau acolo unde conducătorul statului şi satrapii lui, schimbîndu-şi venitul (plusprodusul) pe muncă, cheltuiesc acest venit ca un fond de muncă»[1].

O altă situaţie se crease în Grecia. Deşi acolo existau multe polisuri care nu aveau oraşe (de exemplu Sparta), polisul presupunea, însă, existenţa unui oraş amenajat în calitate de centru al său firesc.

Forma antică de proprietate, după părerea lui K. Marx, «presupune în calitate de bază a sa nu suprafaţa funciară ca atare, ci oraşul ca localitate deja creată (centru) a agricultorilor (proprietarilor funciari)»[2]. Ca centru al întregii regiuni din preajma polisului oraşul grecesc era locul de trai nu numai al meşteşugarilor, negustorilor şi altor orăşeni, ci includea de asemenea şi populaţia sătească, adică devenea locul de trai al majorităţii populaţiei din polis, care în felul acesta se putea folosi de toate bunurile vieţii orăşeneşti şi de confort.

Oraşul, ca loc de trai al majorităţii cetăţenilor din polis, datorită străduinţelor depuse de urbaniştii greci, se amenaja şi se înfrumuseţa, iar în perioada clasică devine oraş sistematizat (după numele arhitectului Hippodamos, se numeşte «sistemul hippodamic»), adică oraş construit conform unui plan regulat cu o reţea de străzi paralele intersectate în unghi drept, împărţit în cartiere regulate, cu locuri prevăzute pentru piaţa principală, pentru sanctuarele centrale, pentru stadion, teatru, edificii de menire socială. La construirea oraşelor se luau în consideraţie factorii climaterici, relieful ş. a. In oraş se înălţau nu numai locuinţe confortabile pentru cetăţeni, dar şi sanctuare ornate artistic, locuri publice pentru odihnă. O parte obligatorie a oraşului grecesc erau teatrele, în care încăpeau majoritatea locuitorilor, gimnaziile şi stadioanele, în care cetăţenii îşi petreceau cea mai mare parte a timpului lor. Nu trebuie, însă, să uităm că cetăţenii polisurilor greceşti aveau frumoasa posibilitate de a se folosi de confortul oraşului amenajat datorită faptului că greul activităţii de producţie era pus pe umerii sclavilor exploataţi. Principiile fundamentale ale urbanisticii sistematizate şi amenajării oraşului au fost perfecţionate şi dezvoltate în perioada elenistică, şi ulterior au exercitat o influenţă mare asupra urbanisticii europene.

O mare realizare a grecilor antici în domeniul politicii constă în formarea unei astfel de orînduiri de stat, ca republica democratică (întruchipare perfectă fiind democraţia ateniană). Democraţia polisului reprezenta prin sine un sistem politic elaborat, care asigura participarea la conducerea statului a principalei mase de cetăţeni. Suveranitatea colectivului de cetăţeni în genere era exercitată prin

---

[1] *Marx K., Engels F.* Opere, ed. a 2-a, vol. 46, p. I, p. 464.
[2] Tot acolo, p. 465.

investirea Adunării poporului cu putere reală. Organizarea puterii judiciare şi executive excludea posibilitatea concentrării ei în mîinile unor persoane aparte, asigura participarea la activitatea organelor executive practic a tuturor cetăţenilor, indiferent de situaţia lor patrimonială. Democraţia ateniană promova o politică bine orientată, de susţinere materială şi politică a cetăţenilor scăpătaţi, acordîndu-le loturi în cleruhii şi asigurîndu-le participarea la administrare printr-o plată nu prea mare (în valoarea minimului de trai). Desigur, nu putem idealiza democraţia ateniană, şi nici pe cea a polisului în genere, nici să o considerăm etalon al democraţiei ca atare. După cum reiese din istoria Greciei expusă aici, aceasta a fost o democraţie doar pentru cetăţeni, în timp ce femeile, populaţia liberă care nu avea cetăţenie (destul de numeroasă la Atena), nemaivorbind, bineînţeles, despre sclavi, se aflau în afara instituţiilor democratice şi nu participau deloc la conducere. Totodată, structura republicii democratice, mecanismul concret al realizării ei în viaţa politică a Greciei au fost un pas enorm în istoria instituţiilor politice şi formelor statale, care asigura atragerea la conducere a unui mai mare număr de locuitori, decît în cadrul unei alte organizări de stat. Şi nu e o întîmplare că democraţia din Grecia şi mai ales cea din Atena se află în centrul atenţiei tuturor istoricilor în domeniul statului şi dreptului, care studiază dezvoltarea instituţiilor politice şi a gîndirii politice. O realizare principală a gîndirii politice a grecilor antici a fost elaborarea noţiunii de cetăţean, înzestrat cu drepturi juridice inalienabile: libertate personală ca independenţă deplină faţă de o altă persoană sau instituţie, dreptul de a poseda un lot de pămînt în polisul său ca bază a bunăstării şi a unei vieţi normale, dreptul de a face serviciul în armata populară şi de a purta armă, dreptul de a participa la activitatea Adunării poporului şi la conducerea statului. Recunoaşterea acestor drepturi, exercitarea lor în viaţa cotidiană făceau ca cetăţeanul polisului grecesc, după cum spunea Aristotel, să fie om politic, îi lărgeau orizontul, îi îmbogăţeau conştiinţa de sine şi-i dezvoltau capacităţile creatoare.

Măreţ a fost aportul grecilor antici la dezvoltarea culturii mondiale. Înaltul nivel al culturii greceşti, diversitatea şi profunzimea, studierea diferitelor aspecte ale curentelor ei, crearea de capodopere şi idei fructuoase, care au intrat ulterior în tezaurul civilizaţiei mondiale, scot în evidenţă fenomenul culturii greceşti antice dintre multe alte sisteme culturale naţionale.

Maeştrii greci au repurtat succese fascinante în toate domeniile creaţiei culturale: în filozofie — elaborarea unor sisteme dezvoltate ale materialismului (Democrit şi Epicur), idealismului (Platon), sistemului lui Aristotel şi al stoicilor; în arhitectură — apariţia urbanizării sistematizate şi a renumitului sistem de ordine, care au determinat direcţia dezvoltării arhitecturii romane, mediteranene şi mai tîrziu şi a celei europene; în literatură — crearea multor genuri (tragedia, eposul, lirica, comedia, tratatele ştiinţifice versificate) şi în fiecare gen — a unor capodopere de valoare mondială;

strălucite descoperiri ştiinţifice (formularea principiilor ce ţin de concepţia heliocentrică a universului, învăţătura despre evoluţia organismelor, schema atomistă a structurii materiei, principiile logicii formale şi ale matematicii elementare şi multe altele). Trebuie să relevăm o particularitate a culturii grecilor antici, şi anume orientarea ei spre cetăţean, şi nu spre autocrat, adică caracterul ei umanitarist. În centrul creaţiei culturale a maeştrilor greci se află cetăţeanul ca purtător al celor mai bune calităţi umane, totodată în polisurile democratice nu aristocratul, care primea o educaţie specială, dar cetăţeanul în genere, indiferent de situaţia lui patrimonială. Înaltele culmi au fost atinse de cultura grecească probabil datorită enormului potenţial economic al polisurilor greceşti, creat prin organizarea raţională a muncii sclavilor şi a gradului de dezvoltare a personalităţii fiecărui cetăţean, consumatorul şi cunoscătorul valorilor culturale, necesităţile şi interesele căruia îi inspirau pe maeştri să creeze aceste valori.

Influenţa exercitată de grecii antici asupra dezvoltării ulterioare a popoarelor mediteranene în perioada Imperiului Roman, asupra civilizaţiei europene, iar mai tîrziu şi a celei mondiale este nespus de puternică. Ea nu numai că a fecundat această dezvoltare, dar o serie de realizări ale grecilor antici (principiile democraţiei ca putere a poporului, oraşele regularizate, stadioanele, teatrele, chipurile statuare, chipurile artistice din literatura greacă, descoperirile ştiinţifice şi multe altele) au intrat în structura civilizaţiei moderne ca parte a ei organică şi inalienabilă.

ANEXA

Periodizarea istoriei Greciei Antice

I. Societățile împărțite în clase și statele timpurii în Creta și din sudul Peninsulei Balcanice (sfîrșitul mileniului al III-lea — mileniul al II-lea î. e. n.).

A. Istoria societății împărțite în clase și a statului timpuriu în Creta:

1. Perioada minoică timpurie (secolele XXX—XXIII î. e. n.): dominația relațiilor gentilice anterioare apariției claselor.

2. Perioada minoică mijlocie (secolele XXII—XVIII î. e. n.): destrămarea relațiilor gentilice și stratificarea socială a societății cretane, apariția primelor formațiuni statale, unirea Cretei.

3. Perioada minoică tîrzie (mijlocul secolului XVIII—secolul XII î. e. n.): înflorirea statalității și culturii cretane, crearea statului maritim cretan, cucerirea Cretei de către ahei și declinul ei.

B. Istoria societăților împărțite în clase și a statelor timpurii din Grecia continentală (aheeană):

1. Perioada heladică timpurie (secolele XXX—XXI î. e. n.): dominația relațiilor specifice comunei primitive, apariția primelor așezări mari, populația preelenică.

2. Perioada heladică mijlocie (secolele XX—XVII î. e. n.): așezarea grecoaheilor în partea meridională a Peninsulei Balcanice, destrămarea relațiilor gentilico-tribale, apariția elementelor de stratificare socială a societății aheene.

3. Perioada heladică tîrzie (sau perioada miceniană) (secolele XVI—XII î. e. n.): societățile timpurii împărțite în clase și primele formațiuni statale ale grecilor ahei, apariția scrisului, înflorirea civilizației miceniene și declinul ei.

II. Formarea polisurilor grecești, înflorirea și declinul lor. Sistemul sclaviei clasice grecești. Înflorirea civilizației grecești (secolele XI—IV î. e. n.):

1. Perioada Homerică (prepolisiană) (secolele XI—IX î. e. n.): strămutarea triburilor în sudul Peninsulei Balcanice, distrugerea societăților și statelor miceniene, dominația relațiilor gentilico-tribale, apariția primelor elemente ale orînduirii de polis.

2. Perioada arhaică (secolele VIII—VI î. e. n.): formarea societății împărțite în clase și a statului sub formă de polis. Marea colonizare greacă și valorificarea teritoriilor de pe țărmurile Mări Mediterane și ale Mării Negre de către grecii din Egeida.

3. Perioada clasică (secolele V—IV î. e. n.): înflorirea societății grecești antice, a polisului, a civilizației grecești. Crearea sistemului sclavagist antic clasic.

III. Grecia Antică și Orientul Apropiat în epoca elenismului (anii 30 ai secolului al IV-lea î. e. n.— anii 30 ai secolului I î. e. n.):

1. Expedițiile în Orient ale lui Alexandru Macedon și formarea sistemului de state elenistice (anii 30 ai secolului al IV-lea î. e. n. — anii 80 ai secolului al III-lea î. e. n.).

2. Înflorirea societăților și statelor elenistice (anii 80 ai secolului al III-lea î. e. n. — mijlocul secolului al II-lea î. e. n.).

3. Criza sistemului elenistic, cucerirea statelor elenistice de către Roma la apus și de către Parția la răsărit,

TABEL CRONOLOGIC

Cele mai importante date din istoria social-economică şi politică a Greciei Antice

Sfîrşitul mileniului al III-lea î. e. n.	— penetraţia triburilor greceşti (aheilor) în Grecia de Sud.
a. 2000—1700 î. e. n.	— perioada palatelor «vechi» din Cnossos, Phestos, Mallia şi Kato Zakro din Creta.
a. 1700—1400 î. e. n.	— perioada palatelor «noi». Palatul («labirintul») lui Minos din Cnossos.
Sec. XVI — prima jumătate a sec. XV î. e. n.	— Statul maritim cretan. Înflorirea civilizaţiei cretane.
Mijlocul sec. XV î. e. n.	— ocuparea Cretei de către ahei.
Sec. XVI î. e. n.	— mormintele cu groapă ale conducătorilor din Micene.
Sec. XV—XIII î. e. n.	— înflorirea civilizaţiei miceniene.
a. 1240—1230 î. e. n.	— Războiul troian (dată acceptată).
Sec. XI î. e. n.	— penetraţia triburilor doriene în Peloponez.
a. 776 î. e. n.	— celebrarea primelor Jocuri olimpice.
a. 754 î. e. n.	— debutul listei eforilor în Sparta.
Circa a. 750 î. e. n.	— prima colonie grecească pe insulele Pityusse.
a. 733 î. e. n.	— întemeierea Syracuzei.
A doua jumătate a sec. VIII î. e. n.	— Primul război mesenian.
a. 683 î. e. n.	— începutul întocmirii listei magistraţilor supremi — arhonţilor din Atena.
a. 632 î. e. n.	— Conjuraţia lui Cylon la Atena.
a. 657—627 î. e. n.	— tirania lui Cypselos în Corint.
A doua jumătate a sec. VII î. e. n.	— al Doilea război mesenian.
a. 627—585 î. e. n.	— tirania lui Periandros în Corint.
a. 621 î. e. n.	—legislaţia lui Dracon în Atena.
a. 594 î. e. n.	— reformele lui Solon în Atena.
a. 560—510 î. e. n.	— tirania lui Pisistrate şi a fiilor săi la Atena.
Circa a. 550 î. e. n.	— crearea Ligii peloponesiace.
a. 537—522 î. e. n.	— tirania lui Policrate în insula Samos.
a. 508—500 î. e. n.	— legile lui Clistene şi reforma orînduirii de stat în Atena.
a. 500—449 î. e. n.	— războaiele medice (dintre greci şi perşi).
a. 500—494 î. e. n.	— răscoala grecilor din Milet şi începutul războaielor medice.
a. 493 î. e. n.	— Temistocle — arhonte al Atenei.
a. 490 î. e. n.	— lupta de la Marathon dintre greci şi perşi.
a. 480 î. e. n.	— expediţia lui Xerxes în Grecia, luptele de la Thermopyle, Artemision şi Salamina.
a. 480 î. e. n.	— lupta de lîngă Himera, înfrîngerea armatei cartagineze.
a. 480—438 î. e. n.	— domnia dinastiei Arhainactizilor în Regatul Bosporan.
a. 479 î. e. n.	— înfrîngerea perşilor la Plateea.
a. 478—404 î. e. n.	— Prima Ligă maritimă ateniană.
a. 469—468 î. e. n.	— victoria repurtată de greci asupra perşilor la Eurymedon.
a. 464 î. e. n.	— răscoala hiloţilor în Messenia (al Treilea război mesenian).
a. 462 î. e. n.	— reformele lui Efialte la Atena.
a. 459—454 î. e. n.	— escadra ateniană în Egipt.
a. 454 î. e. n.	— distrugerea flotei ateniene în Egipt.
a. 457—446 î. e. n.	— Războiul peloponesiac cel mic. Atena împotriva Spartei şi Tebei.
a. 451 î. e. n.	— legea lui Pericle despre cetăţenia ateniană.

a. 449 î. e. n. — Pacea lui Calias. Sfîrşitul războaielor medice.
a. 447 î. e. n. — formarea Ligii beoţiene în frunte cu Teba.
a. 444—429 î. e. n. — Pericle — primul strateg al Atenei.
a. 443 î. e. n. — întemeierea coloniei panelenice din Thurioi.
a. 458 î. e. n. — atenienii ocupă insula Egina.
a. 440 î. e. n. — răscoala aliaţilor atenieni din insula Samos.
a. 437 î. e. n. — escadra ateniană în frunte cu Pericle în Marea Neagră.
a. 438—437 î. e. n. — venirea lui Spartacos la putere în Regatul Bosporan. Începutul dinastiei Spartocizilor.
a. 431—404 î. e. n. — Războiul peloponesiac.
a. 431—421 î. e. n. — prima fază a războiului. Războiul lui Arhidamos.
a. 427 î. e. n. — răscoala împotriva dominaţiei ateniene în Lesbos.
a. 425 î. e. n. — ocuparea Sfacteriei de către atenieni.
a. 422 î. e. n. — lupta de la Amphipolis.
a. 422—421 î. e. n. — întemeierea Chersonesului Tauric.
a. 421 î. e. n. — pacea lui Nicias, sfîrşitul războiului lui Arhidamos.
a. 419—399 î. e. n. — domnia lui Arhelau în Macedonia
a. 415—404 î. e. n. — a doua perioadă a Războiului peloponesiac.
a. 415—413 î. e. n. — expediţia atenienilor în Sicilia şi înfrîngerea ei.
a. 412 î. e. n. — relaţiile de alianţă dintre Sparta şi Persia.
a. 411 î. e. n. — lovitura de stat oligarhică la Atena, anularea constituţiei democratice.
a. 406 î. e. n. — lupta de lîngă insulele Arginusse. Ultima victorie a atenienilor.
a. 405 î. e. n. — înfrîngerea flotei ateniene la Aigospotamos.
a. 404 î. e. n. — luarea Atenei de către spartani. Sfîrşitul Războiului peloponesiac.
a. 404—403 î. e. n. — regimul oligarhic prospartan din Atena «al celor 30 de tirani».
a. 403 î. e. n. — căderea regimului oligarhic «al celor 30 de tirani» şi reinstaurarea democraţiei la Atena.
a. 406—367 î. e. n. — tirania lui Dionysos cel Bătrîn la Syracuza. Formarea marii puteri syracuzane.
a. 400 î. e. n. — Legea eforului spartan Epitadeus despre libertatea testamentării.
a. 399 î. e. n. — răscoala lui Cinadon din Sparta.
a. 399—394 î. e. n. — războiul dintre Sparta şi Persia în Asia Mică.
a. 398—392 î. e. n. — războiul dintre Syracuza şi Cartagina. Victoriile repurtate de Dionysos I.
a. 395—387 î. e. n. — războiul Corintului.
a. 395 î. e. n. — înfrîngerea spartanilor la Haliartos în Beoţia.
a. 394 î. e. n. — victoria repurtată de spartani lîngă Coroneea în Beoţia.
a. 393 î. e. n. — restabilirea sistemului de întăriturii ateniene («zidurile lungi»).
a. 392 î. e. n. — izbucnirea luptelor sociale din Corint, măcelul oligarhilor.
a. 389—349 î. e. n. — domnia regelui bosporan Leukon I. Perioada de înflorire a Bosporului.
a. 387 î. e. n. — Pacea lui Antalcidas, sau «Pacea Regelui». Sfîrşitul războiului Corintului. Amestecul Persiei în trebuirile Greciei.
a. 382—379 î. e. n. — războiul Spartei împotriva Confederaţiei Calcidice
a. 378—338 î. e. n. — cea de-a doua Ligă maritimă ateniană.
a. 376 î. e. n. — victoria repurtată de flota ateniană asupra celei spartane lîngă insula Naxos.

a. 371 î. e. n.	— încheierea păcii între Atena și Sparta. Recunoașterea celei de-a doua Ligi maritime ateniene de către Sparta.
a. 379 î. e. n.	— Instaurarea regimului democratic în Teba. Începutul ascensiunii Tebei în Grecia.
a. 371 î. e. n.	— victoria beoțienilor asupra spartanilor în luptele de la Leuctra.
Circa a. 365 î. e. n.	— întemeierea orașului Megalopolis ca centru al Ligii arcadiene.
a. 367 î. e. n.	— formarea Ligii etoliene.
a. 371 î. e. n.	— răscoala săracilor din Argos (așa-numitul «scitalismul» din Argos).
a. 368 î. e. n.	— tratatul de prietenie dintre Atena și Dionysos I.
a. 362 î. e. n.	— zdrobirea armatelor spartane lîngă Mantineea. Destrămarea Ligii peloponesiace.
357—355 î. e. n.	— Războiul aliaților împotriva Atenei. Înfrîngerea Atenei și destrămarea celei de-a doua Ligi maritime ateniene.
a. 360—357 î. e. n.	— lupta dusă de Atena împotriva regatului odrișilor al tracilor.
a. 359—336 î. e. n.	— domnia lui Filip al II-lea în Macedonia. Transformarea Macedoniei în cel mai puternic stat din bazinul Mării Egee.
a. 355—346 î. e. n.	— Războiul sacru din Grecia.
a. 352 î. e. n.	— victoria lui Filip asupra focizilor în Tessalia. Amestecul lui Filip în Războiul sacru.
a. 348 î. e. n.	— distrugerea Olynthului de către Filip și lichidarea confederației calcidice.
a. 346 î. e. n.	— sfîrșitul războiului sacru. Pacea lui Filocrate. Includerea Macedoniei în Amfictionia de la Delfi.
a. 345—334 î. e. n.	— activitatea lui Timoleon în vederea restaurării democrației la Syracuza.
a. 338 î. e. n.	— luptele de la Cheroneea. Victoria repurtată de Filip al II-lea asupra coaliției orașelor grecești.
a. 337 î. e. n.	— congresul panelenic din Corint. Instaurarea hegemoniei macedonene în Grecia.
a. 336 î. e. n.	— pregătirile lui Filip al II-lea pentru campania împotriva Persiei. Asasinarea lui Filip al II-lea.
a. 336—323 î. e. n.	— domnia lui Alexandru Macedon, fiul lui Filip al II-lea.
a. 334—324 î. e. n.	— expedițiile în Orient ale lui Alexandru Macedon. Crearea monarhiei mondiale a lui Alexandru.
a. 334 î. e. n.	— bătălia de pe rîul Granicos.
a. 333 î. e. n.	— înfrîngerea armatelor persane la Issos.
a. 332—331 î. e. n.	— aflarea lui Alexandru în Egipt. Întemeierea Alexandriei.
a. 331 î. e. n.	— victoria repurtată de Alexandru la Gaugamela asupra forțelor principale ale Persiei. Ocuparea Babilonului, Elamului și Persidei.
a. 331 î. e. n.	— asedierea Olbiei de către armatele macedonene ale lui Zopyrion.
a. 329 î. e. n.	— complotul lui Filotas și înfrîngerea opoziției din armata macedoneană împotriva lui Alexandru.
a. 329—328 î. e. n.	— cucerirea Asiei Centrale de către Alexandru. Mișcarea triburilor locale sub conducerea lui Spitamene.
a. 327—325 î. e. n.	— cucerirea Indiei de nord-vest de către Alexandru.
a. 324—323 î. e. n.	— Alexandru în Babilon. Efectuarea reformelor

în vederea consolidării unității monarhiei «moi diale».

a. 323 î. e. n. — moartea lui Alexandru.

a. 323—281 î. e. n. — lupta diadohilor, generali ai lui Alexandr Macedon. Crearea sistemului de state elenist ce.

a. 321 î. e. n. — convenția de la Triparadeisos (Siria) dintre dia dohi cu privire la împărțirea sferelor de influer ță.

a. 316—287 î. e. n. — tirania lui Agatocles la Syracuza. Reînvierea he gemoniei Syracuzei.

a. 311 î. e. n. — a doua convenție între diadohi cu privire l împărțirea sferelor de influență. Asasinarea re gilor nominali ai monarhiei macedonene Fili al III-lea Arrideos și Alexandru, fiul lui Alexan dru Macedon.

a. 317—307 î. e. n. — tirania lui Demetrios din Faleron la Atena.

a. 310—304 î. e. n. — domnia regelui Eumelos în Regatul Bosporan.

a. 306 î. e. n. — diadohii adoptă titlul de rege. Începutul formă rii unor noi state elenistice pe ruinele imperiu lui lui Alexandru Macedon.

a. 301 î. e. n. — lupta de la Ipsos (Asia Mică Centrală) dintr două coaliții ale diadohilor.

a. 281 î. e. n. — bătălia de la Kurupedion din Lydia. Victoria re purtată de Seleucos I asupra lui Lysimah. Sfîr șitul războaielor dintre diadohi. Formarea sta telor elenistice.

a. 280 î. e. n. — constituirea Ligii aheene.

a. 280—277 î. e. n. — invazia celților (galilor) în Grecia Balcanică.

a. 277 î. e. n. — înfrîngerea celților de către Antigonos Gonata lîngă Lisimahia și confirmarea lui ca rege a Macedoniei.

a. 275—215 î. e. n. — tirania lui Hieron al II-lea la Syracuza.

a. 274—271 î. e. n. — Primul război sirian dintre Seleucizi și Ptoiemei

a. 267—262 î. e. n. — lupta dusă de coalițiile polisurilor grecești împotriva Macedoniei (Războiul chremonidiac).

a. 258—253 î. e. n. — Al doilea război sirian.

a. 245—243 î. e. n. — Al. treilea război sirian (războiul Laodiceei).

a. 245—213 î. e. n. — Aratos — conducătorul Ligii aheene.

a. 245—241 î. e. n. — reformele regelui Agis al IV-lea în Sparta.

a. 235—221 î. e. n. — continuarea reformelor în Sparta de către regele Cleomene al III-lea.

a. 221 î. e. n. — înfrîngerea oștirilor spartane de către Macedonia în bătălia de la Sellasia.

a. 220—217 î. e. n. — Războiul aliaților în Grecia (război purtat de Macedonia și Liga aheeană împotriva etolienilor).

a. 219—217 î. e. n. — Al IV-lea război sirian.

a. 217 î. e. n. — înfrîngerea armatelor seleucide de către egipteni lîngă Raphia.

a. 207—192 î. e. n. — tirania lui Nabis în Sparta.

a. 215—205 î. e. n. — Primul război romano-macedonean.

a. 200—196 î. e. n. — Al doilea război romano-macedonean.

a. 197 î. e. n. — bătălia de la Kinoskephalai. Zdrobirea armatelor macedonene.

a. 192—188 î. e. n. — Războiul romano-sirian.

a. 190 î. e. n. — înfrîngerea oștirilor siriene de către romani lîngă Magnesia (Asia Mică).

a. 188 î. e. n. — Pacea de la Apameia. Slăbirea Seleucizilor.

a. 171—167 î. e. n. — Cel de-al treilea război macedonean.

a. 168 î. e. n. — zdrobirea oștirilor macedonene în bătălia de la Pydna.

a. 149—146 î. e. n.	— răscoala cercurilor democratice, condusă de Andriscos, împotriva dominației romane în Grecia.
a. 146 î. e. n.	— zdrobirea lui Andriscos. Cucerirea Greciei și Macedoniei de către Roma.
a. 132—129 î. e. n.	— răscoala antiromanică a Pergamului, condusă de Aristonicos.
a. 129 î. e. n.	— zdrobirea lui Antioh al VII-lea Sidetul de către parți. Cucerirea Mesopotamiei de către Parția.
a. 107—106 î. e. n.	— răscoala populară din Regatul Bosporan, condusă de Saumacos. Includerea Bosporului în componența Regatului lui Mitridate al VI-lea.
a. 89—85 î. e. n.	— primul război al lui Mitridate al VI-lea împotriva Romei.
a. 83—82 î. e. n.	— al doilea război al lui Mitridate al VI-lea împotriva Romei.
a. 74—63 î. e. n.	— al treilea război al lui Mitridate al VI-lea împotriva Romei. Zdrobirea Regatului Pont și transformarea lui în provincie romană.
a. 64 î. e. n.	— transformarea Regatului Siria în provincie romană.
a. 30 î. e. n.	— ocuparea Egiptului de către oștirile romane. Transformarea Egiptului în provincie romană. Sfîrșitul epocii elenistice.

CELE MAI DE SEAMĂ DIVINITĂȚI ALE PANTEONULUI GRECESC

Adonis	— zeu simbolizînd moartea și renașterea ciclică a naturii, împrumutat din Fenicia în secolul al V-lea î. e. n. La dorința lui Zeus, Adonis trebuia să stea patru luni pe an cu Afrodita, patru cu Persefona, iar patru luni să fie liber.
Afrodita	— una dintre zeițele principale ale Greciei, făcea parte din familia celor 12 divinități olimpiene, fiică a lui Zeus, potrivit unei alte versiuni s-ar fi născut din spuma mării, zeița frumuseții, dragostei senzuale, fecundității feminine și a farmecului iubirii.
Amfitrita	— zeiță a mării, soția lui Poseidon, regina mărilor.
Apollon	— unul dintre principalii zei greci, fiul lui Zeus, fratele zeiței Artemis. Zeu al soarelui, al luminii solare, învățămîntului, ocrotitorul artelor, întruchipat în 9 muze, al agriculturii, protectorul turmelor, drumurilor, călătorilor, navigatorilor, zeu-luptător, zeu-tămăduitor și zeu-profet. Cele mai importante centre culturale ale lui Apollon în Grecia a fost Delfi cu vestitul său oracol, insula Delos și Didyma de lîngă Milet.
Ares	— zeul războiului, al artei militare, fiul lui Zeus și al Herei. Unul dintre cei 12 zei principali olimpieni.
Artemis	— una dintre zeițele principale, făcea parte din familia celor 12 zeități olimpiene, protectoarea pădurilor, vegetației silvice, a fiarelor, fertilității naturii, inclusiv a procreației, fiica lui Zeus, sora geamănă a lui Apollon.
Asklepios	— zeul medicinei și al artei medicale, fiul lui Apollon.
Atena	— una dintre zeițele principale din panteonul grecesc, făcea parte din familia celor 12 zeități olimpiene, protectoarea înțelepciunii, științelor, meșteșugurilor, a războiului calculat și înfloririi pașnice, zeița supremă a Atenei și Atticii. S-a născut în mod neobișnuit, ieșind din capul lui Zeus.
Cabiri	— divinități arhaice, de gradul al II-lea, care nu aveau chip, ocrotitori ai fertilității pămîntului, ai focului subteran, salvatori ai naufragiaților.
Caron	— divinitate a infernului, cu chipul de luntraș bătrîn, care trecea sufletele celor morți peste fluviul infernal Aheron.

Cecrop — veche divinitate atică, fiul Geei, ocrotitor al Atticei și Atenei. Cultul lui era legat de cultul zeiței Atena.

Cronos — una din divinitățile grecești străvechi, fiul lui Uranus și a Geei, unul dintre titanii din prima generație de zei greci. Tatăl lui Zeus, a fost detronat de Zeus și aruncat în Tartar.

Demetra — membră a familiei olimpiene, una din principalele zeițe grecești, zeița agriculturii, a fertilității pămîntului, a vegetației primăverii. Era adorată de asemenea ca ocrotitoarea și organizatoarea gospodăriei unei anumite familii, soră a lui Zeus.

Demoni — un grup aparte de ființe divine de gradul al doilea — duhuri cu funcții imprecise, ei nu aveau un chip bine determinat, întruchipare a tot ceea ce era neclar, miraculos și nefast în natură și în viața omului.

Dica sau Dice — zeiță a adevărului, personificare a justiției, fiică a lui Zeus. Ea denunța tatălui său pe cei vinovați de fapte necinstite.

Dionysos — unul dintre cei mai vechi și mai populari zei din Grecia Antică, întruchipare a naturii care moare și reînvie, ocrotitorul vegetației, al forțelor producătoare din natură, zeul vinului, al viței de vie și al sărbătorilor populare, al inspirației poetice și al artei teatrale. Fiu al lui Zeus.

Elisse (cîmpurile elisee) — loc de fericire pe lumea cealaltă, unde nimeresc cei evlavioși hărăzit pentru aleșii zeilor.

Erinii — trei zeițe ale răzbunării, care locuiesc în Infern (Tisifona, Alekto, Megera). Ele pedepseau călcarea jurămîntului, uitarea obiceiurilor ospitalității, se răzbunau pentru vărsarea de sînge omenesc. Ucigașii urmăriți de erinii își pierdeau mințile.

Eris — zeița discordiei, sora și însoțitoarea lui Ares, zeul războiului, fiica Nopții, mama nenorocirilor, certurilor și a foametei.

Eros — divinitate greacă primordială, născut din Haos, întruchipa începutul îmbinării spontane în natură, mai tîrziu zeu al dragostei, fiul Afroditei și al lui Ares.

Eterul — divinitate, care întruchipa aerul imponderabil, strălucitor din straturile cerești superioare, unde se afla de obicei Zeus, regele zeilor.

Fenix — personaj mitic, reprezentat în chipul unei păsări (vultur cu pene de aur), care, ajungînd la bătrînețe (la 500, 1461, 7006 ani), avea însușirea de a se arde de vie și a se regenera din propria cenușă, iarăși tînără și reînnoită.

Feton — divinitate solară inferioară, fiul lui Helios.

Geea — una dintre străvechile divinități primordiale din panteonul grecesc, personificarea Pămîntului, a dat naștere zeilor, titanilor, giganților, tuturor oamenilor.

Giganții — fiii zeiței Geea (Pămîntul) și ai lui Uranus (Cerul), uriași divini, prima generație de zei, în locul cărora a venit o nouă generație de divinități olimpiene în frunte cu Zeus. După cum spune mitul, giganții au fost nimiciți de către zeii olimpieni într-o luptă cruntă (Gigantomania).

Hades — unul din principalii zei greci, stăpîn al Infernului și al tuturor bogățiilor subsolului. Frate al lui Zeus, Poseidon și Demetra.

Haos — în concepția vechilor greci: starea inițială nedeterminată, care ar fi existat înainte de crearea lumii și din care s-a născut totul. Din Haos au luat naștere zeitățile Geea (Pămîntul), Tartarul (Infernul), Eros (Iubirea), Ereb (Intunericul), Nyx (Noaptea).

Hebe — zeița tinereții, fiică a lui Zeus și a Herei. Pe Olymp aducea zeilor ambrozie și nectar.

Harites — zeități ale fertilității, frumuseții, bucuriei, întruchipînd farmecul și calineria feminină, fiicele lui Zeus.

Hecate — una dintre zeițele lumii subpămîntene, patroana umbrelor din împărăția subterană, zeița fantomelor și a coșmarului nocturn, a vrăjilor și magiei. Ca și Artemis era considerată

protectoarea fiarelor. Fiică a lui Zeus.

Hecatombă — ofranda principală la temple, care consta în jertfirea a 100 de boi sau alte animale.

Hefaistos — membru al familiei olimpiene, ocrotitorul focului şi al metalelor, fiu al lui Zeus şi al Herei, soţul Afroditei.

Helios — unul dintre principalii zei greci, mai ales în epoca elenismului. Zeul soarelui, deseori identificat cu Apollon. Fiul titanului Hiperion.

Hera — una dintre principalele zeiţe greceşti, membră a familiei celor 12 divinităţi olimpiene, soră şi soţie a lui Zeus, mama Hebei, a lui Hefaistos şi a lui Ares, regina zeilor olimpieni. Ca ipostaza feminină a lui Zeus ea este stăpîna fulgerelor şi a tunetelor, norilor şi furtunilor, însă funcţia ei specifică este aceea de protectoare a căsătoriei şi a dragostei caste, a căminului conjugal, a maternităţii.

Heracles — erou mitic grec, socotit după moarte zeu pentru isprăvile sale celebre. Cunoaştem 12 isprăvi ale lui Heracles: 1) strangularea leului din Nemeea; 2) uciderea Hydrei din Lerna; 3) vînarea mistreţului de pe muntele Erymanthos, care distrugea ogoarele din Arcadia; 4) prinderea căprioarei din Cerineea cu picioare de aramă, copite de bronz şi coarne de aur; 5) omorîrea păsărilor monstruoase cu ciocuri, gheare şi aripi de aramă de pe lacul arcadian Stymphalis, care se hrăneau cu carne de om; 6) răpirea cingătorii crudei regine a Amazoanelor Hippolyte; 7) curăţirea într-o singură zi a grajdurilor lui Augias, regele Elidei, care avea o turmă de 3000 de vite, uitate acolo de 30 de ani; 8) prinderea taurului din Creta, care sufla foc şi devasta ţara lui Minos; 9) învingerea regelui trac Diomedes, care îşi hrănea iepele nărăvaşe cu cadavrele străinilor; 10) răpirea boilor monstrului cu trei capete Gerion; 11) răpirea merelor de aur din Grădina Hesperidelor, pe care i le-a adus Atlas, titan, care ţinea pe umerii săi bolta cerească. In timp ce Atlas era dus după mere, Heracles a ţinut pe umerii săi în locul lui bolta cerească; 12) aducerea din Infern la lumina zilei şi îmblînzirea cîinelui tricefal Cerber, înfiorătorul paznic al lumii subpămîntene. In afară de aceasta, Heracles l-a învins pe gigantul Anteu, pe care rupîndu-l de la zeiţa-mamă Gea (zeiţa pămîntului), care îi dădea puteri noi, l-a ridicat în braţe deasupra Pămîntului şi l-a sufocat. Fiind copil, a sugrumat un şarpe în leagăn. A participat la expediţia argonauţilor, la vînătoarea din Calidonia etc.

Hermes — membru al familiei olimpiene, unul dintre principalii zei greci, mesager al zeilor şi crainic divin, dar totodată îndeplinea nenumărate funcţii, era ocrotitorul crainicilor, al exerciţiilor gimnastice, patronul comerţului şi al bogăţiilor legate de el, protectorul hoţilor, şireteniei, abilităţii, înşelăciunii, ocrotitorul călătorilor, drumurilor şi răscrucilor. Fiu al lui Zeus şi al Maiei. Conducea sufletele celor morţi în domnia lui Hades.

Hestia — membră a familiei olimpiene, protectoare a căminului domestic, sora lui Zeus, Poseidon, Hades.

Himeneu (Hymenaios) — zeul căsătoriei şi al ritualurilor de nuntă, fiu al lui Apollon.

Himera — animal monstruos cu cap de leu, corp de capră şi coadă de şarpe.

Horai (Hore) — zeiţe ale ritmului cosmic, supraveghind împreună ordinea în natură şi societate, echilibrul universal şi succesiunea anotimpurilor şi orelor, însoţitoarele Afroditei. Cele mai cunoscute sînt trei Hore: Eunomeia (Disciplina), Dice (Dreptatea), Eirene (Pacea).

Iliţia (Eileithya) — zeiţa naşterilor, fiica lui Zeus şi a Herei.

Iris — zeiţa curcubeului. Întrucît curcubeul uneşte cerul şi pămîntul, Iris era considerată mesageră între zei şi oameni, transmiţînd voinţa zeilor.

Leto (Latona) — *mama divină a lui Apollon şi a lui Artemis. Cultul ei nu a* avut o importanţă de sine stătătoare. Era adorată împreună cu copiii săi populari Apollon şi Artemis.

Moire — zeiţe ale destinului, fiicele lui Zeus. Aveau chip de bătrîne, care torceau firul vieţii umane. Ele formau o trinitate: Klotos începe să toarcă firul, Lachesis deapănă firul vieţii omeneşti, iar Atropos taie firul vieţii.

Morfeu — zeul viselor, fiu al zeului somnului Hypnos.

Muze — zeiţe ale poeziei, artelor şi ale ştiinţelor, însoţitoarele lui Apollon, se considera că locuiesc pe muntele Helicon şi în Parnas. Erau nouă muze: Clio — muza istoriei; Euterpe — muza poeziei lirice; Thalia — muza comediei; Melpomene — muza tragediei; Terpsichore — muza dansului şi a cîntecului coral; Erato — muza poeziei erotice; Polimnia — muza imnurilor solemne şi a pantomimei; Urania — muza astronomiei; Calliope — cea mai mare dintre muze, ocrotitoarea poeziei epice.

Naiade — nimfe ale izvoarelor, lacurilor şi apelor curgătoare, ocrotitoare ale forţelor naturale binefăcătoare omului, animalelor şi plantelor.

Nemesis — zeiţa răzbunării drepte, iminente, pedepsitoarea încălcării ordinii naturale, atît a fericirii excesive, cît şi a orgoliului prea mare.

Nereide — nimfe marine, fiicele lui Nereu. Protectoarele marinarilor.

Nereu — vechi zeu grec al mării, părinte al Nereidelor, întruchipare a mării liniştite. După cum e schimbătoare marea, aşa şi Nereu putea să se manifeste în diferite chipuri, poseda darul de a se metamorfoza.

Nike — fiică a lui Zeus, personificare a victoriei în războaie şi în competiţiile sportive.

Nimfe — fiinţe semidivine (erau considerate muritoare), care simbolizau diferitele forţe şi fenomene ale naturii. Erau nimfe care simbolizau apele oceanice (Oceanide, Nereide), apele rîurilor şi izvoarelor (Naiade), munţii (Oreade), vîlcelele (Napee), luncile (Limonyade), arborii (Driade), locuri anumite (Dodone, Nise), insule (Calipso, Circe). Erau considerate protectoare ale poeţilor, petrecerii senine, fericite a timpului.

Oceanus — una dintre cele mai vechi divinităţi marine greceşti, fiul lui *Uranus şi al Geei. Trăieşte solitar într-un palat de pe fundul* oceanului şi nu apare la adunarea zeilor. În perioada clasică este identificat cu Poseidon.

Olymp — munte sacru al grecilor din Tessalia de Nord, unde se credea că locuiesc cei 12 zei principali: Zeus, Poseidon şi Hades (zei-fraţi, ocrotitori ai cerului, mării şi infernului), soţiile şi copiii lor: Hera, Demetra, Hestia, Atena, Afrodita, Apollon, Artemis, Hefaistos şi Ares. Tot aici locuiesc mesagerii voinţei lor: Hermes şi Iris, precum şi slujitoarele lor Temis şi Hebe.

Omfal — piatră divină (de obicei meteorit). Cel mai renumit omfal se păstra în templul lui Apollon din Delfi şi era considerat centrul lumii.

Oracole — locuri anumite unde se credea că divinitatea contactează cu lumea şi poate afla voinţa acesteia. Cel mai renumit era oracolul lui Apollon din Delfi, unde pitonisele (preotese cu numele generic Pythia) retransmiteau prevestiri sau sfaturi din partea zeului. La Dodona preoţii interpretau freamătul stejarilor sacri ca voinţă a lui Zeus, în insula Delos — foşnetul frunzelor laurului sacru. *Voinţa zeilor retransmisă era tălmăcită de un colegiu* special de sacerdoţi.

Palladiu — imagine a unei divinități înarmate, de regulă, o statuie de lemn antică, considerată ocrotitoare a orașului. Astfel de palladii avea Apollon, Afrodita, dar cel mai des Atena, de la a cărei poreclă «Pallada» a și provenit această denumire.

Pan — zeu arcadian al pădurilor și crîngurior, fiul lui Hermes, unul dintre condrumeții lui Dionysos. Protectorul păstorilor, vînătorilor, prisăcarilor și pescarilor. Pan avea darul de a provoca oamenilor spaimă, panică.

Panaceea — zeiță tămăduitoare, fiică a lui Esculap.

Pegas — cal înaripat fermecat, născut din sîngele Medusei. S-a pus în serviciul lui Zeus spre a-i aduce trăsnetele și fulgerele. În epoca elenistică devenise simbol al inspirației poetice.

Persefona — fiica Demetrei, soția lui Hades, una din divinitățile principale ale panteonului grecesc, stăpîna infernului, zeița germinației și a fertilității pămîntului. Persefona simbolizează moartea și învierea anuală a vegetației, îngroparea și reînvierea grăunțelor, semănate în pămînt.

Pluto — zeul bogățiilor ca una din manifestările muncii argicole și ale vieții pașnice.

Pompa — cortegiu religios festiv, legat de aducerea ofrandei în templul zeității principale a polisului, de exemplu în timpul sărbătorii Panateneei în cinstea zeiței Atena, vestitelor Mistere din Eleusis în cinstea zeiței Demetra ș. a.

Poseidon — unul din principalii zei olimpieni, fratele lui Zeus, divinitate a apelor mării, stăpînul unui mare număr de divinități marine și totodată ocrotitorul creșterii cailor.

Prometeu — unul dintre titani, adică zeități din prima generație, fiu al Geei și al lui Uranos, ocrotitorul oamenilor și al vieții civilizate; a dăruit oamenilor focul și i-a învățat să-l folosească, i-a învățat pe oameni să scrie, să citească, navigația, știința și meșteșugurile. Răzvrătit împotriva lui Zeus, este pedepsit de acesta, fiind înlănțuit pe o stîncă a muntelui Caucaz, unde un vultur îi devora zilnic ficatul, care se refăcea în timpul nopții.

Proteu — divinitate marină subordonată lui Poseidon, avea darul de a lua orice înfățișare.

Radamant — unul din cei trei judecători din Infern, fiu al lui Zeus.

Rhea — titanidă, fiica lui Uranus și a Geei, soția lui Cronos, zeiță-mamă a lui Zeus și a altor zei olimpieni, născuți de la Cronos.

Sabazios — inițial zeu farigian, identificat mai tîrziu cu Dionysos.

Satiri — divinități secundare ale pădurilor, întruchipînd fertilitatea. Mereu prezenți în alaiul lui Dionysos. Erau reprezentați ca oameni cornuți, cu copite și coadă de țap.

Selena — zeița Lunii, sora zeului soarelui Helios deseori identificată cu Artemis.

Serapis — unul din principalii zei ai Egiptului elenistic și ai popoarelor Mediteranei Orientale. Zeitate sincretă care a unificat funcțiile vechilor zei egipteni Osiris, Isis, Apis și ale zeilor greci Apollon, Hades, Asclepios.

Silen — satir, fiul lui Hermes, dascălul lui Dionysos. Avea înfățișare grotescă de bătrîn chel, gras și rotund ca un burduf plin cu vin, mereu beat și vesel.

Sfinx — monstru, înfățișat ca o leoaică înaripată cu capul de femeie. Trăind la răspîntii lîngă Teba, monstrul omora călătorii care nu puteau rezolva ghicitorile lui.

Sirene — nimfe marine semipăsări-semifemei. Prin melodicitatea vocii căutau să-i atragă pe navigatori la stînci și apoi îi devorau.

Temis — zeița justiției, păstrătoarea legilor și a ordinii stabilite, poseda harul profeției, era înfățișată cu cornul abundenței, cu balanța în mîini și cu ochii legați.

Tifon — zeu nefast cu chipul de monstru ce avea o sută de capete de balaur, care dădeau foc pe gură, fiul Geei și al Tartarului, născut după ce zeii olimpieni au repurtat victorie asupra Titanilor.

Tihe — zeița destinului și a întîmplării. Cultul ei era deosebit de popular în epoca elenismului.

Titani — zei din prima generație, copiii lui Uranus și ai Geei, deseori identificați cu giganții. Titanii-giganți au fost învinși de generația următoare a zeilor olimpieni și aruncați în Tartar. În alte mituri ei se stabilesc pe insula blajinilor.

Triton — divinitate marină secundară, fiul lui Poseidon.

Uranus — inițial divinitate supremă, personificarea primordiului bărbătesc, zeul Cerului, care s-a unit cu primordiul feminin, zeița Geea (Pămîntul). Din cuplul acesta s-au născut titanii, giganții și alte zeități.

Zeus — divinitate supremă și părinte al zeilor din familia olimpiană. Zeul cerului și al universului, stăpînul și diriguitorul a tot ceea ce are loc în natură, în viața zeilor și a oamenilor, lui îi este deschis viitorul și predestinarea sorții. Ca divinitate a cerului, Zeus era socotit stăpînul fulgerelor și trăsnetelor. El adună și împrăștie norii. Unul din principalele centre culturale ale lui Zeus a fost localitatea Olympia din Elida, unde în onoarea lui aveau loc Jocurile Olympice.

CELE MAI IMPORTANTE SĂRBĂTORI SOCIAL-RELIGIOASE

Jocurile Olympice (Olympiadele) — sărbători panelenice în cinstea lui Zeus Olympianul, erau celebrate o dată la patru ani, de obicei la sfîrșitul lunii iulie—începutul lui august. Jocurile Olympice au început în anul 776 î. e. n. și au fost interzise în anul 393 î. e. n. Ele se desfășurau în localitatea Olympia din Elida, pe malul rîului Alfeu. Aveau loc mai ales competiții sportive și alergări de care. În timpul Jocurilor Olympice (care durau 5 zile) în Grecia era declarată împăcarea sfîntă, încetau orice acțiuni militare.

Jocurile istmice — serbare panelenică în cinstea zeului Poseidon, care erau celebrate în iulie, începînd cu anul 581 î. e. n. Ele aveau loc într-o pădure de pin de pe Istmul Corintic o dată la doi ani. Organizatorul lor era Corintul. Programul Jocurilor istmice conținea: competiții la gimnastică, alergări de cai, de care, concursuri de muzică.

Jocurile pitice — serbări panelenice în cinstea zeului Apollon, erau celebrate în anul al treilea al Olympiadei, începînd cu anul 586 î. e. n. în Delfi o dată în patru ani pe la mijlocul lui august. Programul conținea competiții la gimnastică, alergări de cai, rolul principal, însă, revenea concursurilor de muzică.

Jocurile nemeene — serbări panelenice în cinstea lui Zeus. Erau celebrate, începînd cu anul 573 î. e. n., lîngă localitatea Nemeea în fiecare al doilea an al Olympiadei — vara și în al patrulea an — iarna. Programul lor coincidea cu cel al Jocurilor Olympice.

Marile Panatenee — serbări solemne în cinstea nașterii zeiței Atena. Erau celebrate o dată în cinci ani în iulie — august timp de șase zile. Avea loc o procesiune solemnă (pompă), la care luau parte toți cetățenii orașului, aducerea ofrandei hecatomba (100 capete de vite) și ospățul general, competiții sportive, concursuri hipice și de muzică. Învingătorul primea o amforă «panatenaică», plină cu ulei, și o coroană din frunze de măslin sacru, ce creștea pe acropolă. Panateneele mici erau celebrate în fiecare an, reprezentînd prin sine un simplu ritual religios.

Marile Dionysii (Dionysiile urbane) — erau celebrate anual la Atena în cinstea zeului Dionysos în martie—aprilie timp de șase zile. Cortegiul festiv ducea o statuie de lemn a lui Dionysos, iar la templul lui erau aduse ofrande. După aceasta erau jucate scene serioase și comice, din care, în secolul al V-lea î. e. n., a luat naștere renumitul teatru grecesc. Dionysiile rurale (sau mici) erau celebrate anual în decembrie—ianuarie, constînd doar din farse comice și dis[illegible]cții.